

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

Obdobja 34

SLOVNICA IN SLOVAR – AKTUALNI JEZIKOVNI OPIS

2. del

Ljubljana 2015

Obdobja 34

SLOVNICA IN SLOVAR – AKTUALNI JEZIKOVNI OPIS, 2. del

ISSN: 1408-211X

Urednica: Mojca Smolej

Recenzenti: Kozma Ahačič, Agnieszka Będkowska Kopczyk, Aleksander Bjelčevič, Karmen Bizjak Merzel, Tatjana Balažic Bulc, Helena Dobrovoljc, Ina Ferbežar, Vojko Gorjanc, Matej Hriberšek, Damjan Huber, Nataša Jakop, Marko Jesenšek, Mira Krajnc Ivič, Simona Kranjc, Erika Kržišnik, Tina Lengar Verovnik, Nataša Logar, Mojca Nidorfer Šiškovič, Irena Orel Martina Ožbot, Gregor Perko, Nataša Pirih Svetina, Tadeja Rozman, Vera Smole, Mojca Smolej, Anita Srebnik, Marko Stabej, Saška Štumberger, Hotimir Tivadar, Darinka Verdonik, Primož Vitez, Andreja Žele

Lektorji izvlečkov in prispevkov v tujem jeziku: Barbara Buršič, Tatjana Komarova, David Limon, Petra Stankovska

Tehnični uredniki: Mateja Lutar, Damjan Huber, Petra Likar Stanovnik, Nataša Hribar

Korekture: avtorji, Mateja Lutar, Petra Likar Stanovnik, Nina Tramšek

Prelom: Miro Pečar

Oblikovanje ovitka: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko

Za založbo: Branka Kalenič Ramšak, dekanja Filozofske fakultete

Ljubljana, 2015

Prvi natis

Naklada: 500 izvodov

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Cena: 12 EUR

Izdajo monografije sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

81'374(082)

81'36(082)

SLOVNICA in slovar - aktualni jezikovni opis / [urednica Mojca Smolej]. - 1. natis. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015. - (Obdobja. Simpozij = Symposium, ISSN 1408-211X ; 34)

ISBN 978-961-237-787-8 (zv. 1)

ISBN 978-961-237-788-5 (zv. 2)

1. Smolej, Mojca, 1973-

281920512

VSEBINA

2. del

Andrej Leben RABA IN ZAPIS NESTANDARDNEGA JEZIKA V SLOVENSKI KOROŠKI LITERATURI V AVSTRIJI	433
Nina Ledinek OBRAVNAVA IZHODIŠČNO TERMINOLOŠKE LEKSIKE V NOVEM SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA	441
Andreja Legan Ravnikar IZ SLOVAROPISNE DELAVNICE: UGOTAVLJANJE IN STRUKTURIRANJE POMENOV PRI VEČPOMENSKIH LEKSEMIH V ZGODOVINSKEM SLOVARJU	449
Marko Ljubešić, Mirjana Benjak POLOŽAJ I PRIMJENA JEZIČNIH PRIRUČNIKA U NASTAVI MATERINSKOG JEZIKA (hrvatski primjer)	457
Nataša Logar, Kaja Dobrovoljc, Špela Arhar Holdt GIGAFIDA: INTERPRETACIJA KORPUSNIH PODATKOV	467
Nataša Logar, Nikola Ljubešić, Tomaž Erjavec KRES IN GIGAFIDA KOT KORPUSNA OSNOVA ZA SLOVAR: RAZLIKE IN PODOBNOSTI	479
Primož Lubej, Janja Vollmaier Lubej <i>UKRAJINSKO-SLOVENSKI TEMATSKI SLOVAR</i>	487
Dafne Marko, Eneja Osrajnik SLOVENSKA VEJICA IN STAVČNA FONETIKA – ZAKAJ NE?	493
Majda Merše SLOVNIČNA OBVESTILNOST SLOVENSKEGA ZGODOVINSKEGA SLOVAROPISJA	503
Vesna Mikolič, Maša Rolih BESEDILNA ZVRSTNOST V NOVIH MEDIJAH KOT SLOVARSKA VSEBINA	511
Jasmina Moskovljević Popović, Maja Đukanović, Borko Kovačević PODKATEGORIZACIJA GLAGOLOV V DESKRIPTIVNIH SLOVNICAH SRBSKEGA IN SLOVENSKEGA JEZIKA	519
Milena Nosková SOUČASNÉ ČESKÉ SLOVNÍKY	527
Irena Orel ČASOVNO OZNAČENO BESEDJE V NOVEM/SODOBNEM SLOVARJU SLOVENSKEGA (KNJIŽNEGA) JEZIKA	535
Martina Ozbič, Damjana Kogovšek, Jerneja Novšak Brce, Mojca Muznik, Joseph Stemberger, May Barbara Bernhardt RAZVOJ SIČNIKOV, ŠUMNIKOV IN ZLITNIKOV PRI SLOVENSKIH PREDŠOLSKIH OTROCIH	543
Matic Pavlič VPLIV ZNANSTVENE SLOVNICE NA STIK SLOVENŠČINE S SLOVENSKIM ZNAKOVNIM JEZIKOM NA PRIMERU KRAJEVNIH STAVKOV	553
Andrej Perdih OPTIMIZACIJA IZDELAVE SLOVARJA: MOŽNOSTI UPORABE OBSTOJEČIH SLOVARSKIH PODATKOV	561
Anita Peti-Stantić HOW MUCH GRAMMAR IS NEEDED IN LEXICON?	569

Špela Petric	
SAMOSTALNIŠKI VEČBESEDNI LEKSEMI S POMENOTVORNEGA VIDIKA	579
Gleb Pilipenko	
ODNOS UPORABNIKA DO NORME: SLOVENCİ V RUSIJI.	587
Gizela Polanc Podpečan	
SEMANTIKA SVETNOSTI SVETA	595
Senja Pollak	
LUŠČENJE KOLOKACIJ IZ KORPUSA UPORABNIŠKIH SPLETNIH VSEBIN	601
Damjan Popič, Darja Fišer	
VEJICA JE MRTVA, ŽIVELA VEJICA	609
Damjan Popič, Nataša Logar	
MED DVEMA OGNJEMA: KJE STOJI VEJICA V SLOVENSKIH GIMNAZIJAH?	619
Martina Potisk	
PROBLEMATIKA IN NEKATERI VIDIKI SLOVARŠKE (IZ)RABE TERMINA <i>INTERKULTURNOST</i>	629
Mojca Ramšak	
<i>SLOVENSKI ETNOLOŠKI LEKSIKON</i> : OD BESEDNJAKA DO SINTEZE ETNOLOŠKIH PREUČEVANJ	635
Nejc Robida, Hotimir Tivadar	
PROBLEMI SAMODEJNE MERITVE SAMOGLASNIKOV	643
Krištof Savski	
KDO SLOVAR NE RABI IN KDO GA POTREBUJE.	655
Mojca Schlamberger Brezar	
BESEDNE VRSTE V TRADICIONALNI SLOVNICI MED GRAMATIKALIZACIJO IN LEKSIKALIZACIJO	663
Mojca Smolej	
ČLENEK V SODOBNEM SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU	671
Jerica Snoj	
UBESEDITVENA VARIANTNOST V LUČI SLOVNIČNE METAFORE	679
Anita Srebnik	
OD ENOJEZIČNE K DVOJEZIČNI POMENSKI ZGRADBI GESLA	687
Petra Stankovska	
OBRAVNAVA ZAIMKOV V <i>SLOVENSKI SLOVNICI</i> IN V NOVEJŠIH ČEŠKIH SLOVNICAH.	695
Marija Stanonik	
LJUBITELJSKI NAREČNI SLOVARJI	703
Kamil Szafraniec	
NORMA V PREVODU POLJSKEGA SLENGA V SLOVENŠČINO?	713
Matej Šekli	
PRISLOVNA DOLOČILA V JEZIKU <i>BRIŽINSKIH SPOMENIKOV</i>	721
Iza Škrjanec, Damjan Popič	
50 ODTENKOV JEZIKOVNE (NE)PRAVILNOSTI V SSKJ 2	731
Mojca Šorli	
NOVI SLOVAR SODOBNEGA SLOVENSKEGA JEZIKA: NA PREPIHU LEKSIKOGRAFSKIH PRAKS	741
Simona Štavbar	
PROBLEMI TERMINOLOGIJE V LEKSIKOGRAFSKI VEDI NA SLOVENSKEM	751
Saška Štumberger	
PRIREDNE ZLOŽENKE V SLOVAROPISJU.	759

Mitja Trojar PREGLED DEFINICIJ POJMA »SAMOSTALNIK« V IZBRANIH SLOVENSKIH SLOVNICAH	767
Jelena Tušek GLAGOLSKE PREDPONE V SODOBNEM SLOVENSKEM IN HRVAŠKEM SLOVARJU	775
Uhlik Mladen NEKATERE ZNAČILNOSTI POVRATNIH GLAGOLOV V SLOVENŠČINI IN RUŠČINI	783
Darinka Verdonik SLOVARSKI OPIS PRAGMATIČNO-DISKURZNE RAZSEŽNOSTI LEKSIKALNE RABE	793
Branislava Vičar SLOVNIČNI PRISTOP K VIZUALNI KOMUNIKACIJI: VIZUALNA ANALIZA VOJNIH FOTOGRAFIJ	801
Jernej Vičič, Karin Marc Bratina NAREČNI FRAZEOLŠKI SLOVAR – PRVI KORAKI	811
Jana Volk SREDINSKI GLASOVI V SPONTANEM GOVORU GOVORCEV SLOVENSKE ISTRE	819
Alenka Vrbinc SLOVNIČNE IN POMENKE REŠITVE V ANGLEŠKO-SLOVENSKEM SLOVARJU ZA DEKODIRANJE NA PRIMERU PONAŽARJALNEGA GRADIVA	829
Martin Vrtačnik, Hotimir Tivadar ODRSKI GOVOR NA SLOVENSKEM Z VIDIKA PRAVOREČJA	837
Maria Wtorkowska TIPOLOGIJA POVEDI OZ. STAVKOV V POLJŠČINI V PRIMERJAVI S SLOVENŠČINO	845
Agnieszka Zatorska NEKAJ IZSLEDKOV IZ ANALIZE KAVZATIVNIH GLAGOLOV MIŠLJENJA IN ČUSTVOVANJA	853
Jana Zidar Forte GOVORI, KOT SE PIŠE – NEKATERE ZNAČILNOSTI GOVORA PRI SIMULTANEM TOLMAČENJU.	861
Jure Zupan, Andrej Lajovic POMENSKA MREŽA SLOVENSKIH SAMOSTALNIKOV IN GLAGOLOV.	871
Ana Zwitter Vitez in Darja Fišer NOVI MEDIJI IN GOVORJENA SLOVENŠČINA: ZAZNAVANJE, KODIFIKACIJA, ANALIZA	879
Recenzentke in recenzenti	889
Avtorice in avtorji.	890

RABA IN ZAPIS NESTANDARDNEGA JEZIKA V SLOVENSKI KOROŠKI LITERaturi V AVSTRIJI

Andrej Leben

Institut für Slawistik, Gradec

UDK 811.163.6'276.1:81'246.2(436.5=163.6)

Dvojezična socializacija in medjezikovna situacija na avstrijskem Koroškem vplivata tudi na nestandardno jezikovno rabo in zapisovalne prakse literarnih ustvarjalcev. Opaziti je tako regionalne in generacijsko pogojene posebnosti kot tudi razlike glede rabe znakovnih fondov, ki jih knjižna slovenščina ne nudi. Čeprav zapisovanje nestandardnih jezikovnih varietet izven lingvistike ni sistematizirano, kažejo literarna besedila na obstoj določenih konvencij, ki naj bi predvsem omogočile nemoteno branje.

koroški Slovenci, literarna raba neknjižnega jezika, sociolekti, dvojezičnost, zapisovanje

The bilingual socialisation and interlingual situation in Austrian Carinthia has an influence on the usage of non-standard language and transcription practices among literary writers. Regional and generational specificities can be observed, as well as differences in the use of phonetic signs standard Slovene does not offer. Although outside linguistics the transcription of non-standard language varieties is not systematized, literary practice makes use of certain conventions to facilitate reading.

Slovenes in Carinthia, literary usage of non-standard language, sociolects, bilingualism, transcription

Raba nestandardnih jezikovnih prvin v literarnem kontekstu

Čeprav je koroška slovenska književnost največkrat realistično usmerjena in časovno-prostorsko praviloma vezana na Koroško, se literarni ustvarjalci bolj ko ne izogibajo jezikovnemu verizmu. Kot edina nestandardna varianta se je uveljavila narečna literatura (gl. Priestly 1998; Stanonik 2007; Novak Popov 2009; Leben 2014), ki je v sedemdesetih letih 20. stoletja vzbudila nekaj pozornosti s pesmimi Milke Hartman in prozo Janka Messnerja, ponovno pa v devetdesetih letih, ko so izšle (delno) narečne zbirke Marie Bartoloth, Andreja Kokota, Anite Hudl idr. V novejšem času se narečje pojavlja v poeziji Rezke Kanzian in nekaterih podjunskih avtorjev medvojnne in prve povojne generacije (Kati Markec, Ivanka Polanc, Stanko Wakounig), narečna proza pa je usahnila oz. se omejuje na narečne prvine v knjižnih objavah starejših besedil že pokojnih avtorjev (npr. Mirko Kumer, Janez Pernat, Josip Šašel). Najmlajši literarni ustvarjalci (Verena Gotthardt, Amina Matejčić, Dominik Srienc, Nina Zdouc idr.) pišejo v standardni slovenščini in nemščini ali pa, zlasti prozo, samo v nemščini (Elena Messner, Metka Wakounig). To velja tudi za avtorje srednje generacije (Janko Ferk, Maja Haderlap, Fabjan Hafner, Cvetka Lipuš, Franc

Merkač, Kristijan Močilnik idr.), od katerih predvsem Jani Oswald uporablja ne-standardne jezikovne prvine, zlasti iz pisne, ustne in pevske kulture. Rabo narečij in sociolektov zasledimo še v esejistični in politični publicistiki, popularni glasbi ter v gledališki in filmski dejavnosti, ki pa se je bom dotaknil samo ob robu.

Tu nas ne zanimajo toliko vsebinski, estetski in funkcijski vidiki literarne rabe nestandardnih jezikovnih prvin, temveč zapisovalne prakse, ki jih je mogoče razvrstiti v tri sklope. Prvi zaobjema narečno književnost v ožjem pomenu besede, druga dva imata za osnovo standardni jezik, vsi trije pa se lahko medsebojno prepletajo in jih zaznamuje dvojezična situacija na Koroškem. Z ozirom na geografska narečja in krajevne govore, kot jih klasificira dialektologija po Toporišičevi socialno-funkcijski delitvi slovenskih jezikovnih zvrsti, ter ob upoštevanju Skubičeve opredelitve sociolektov in njihove delitve na kultivirane, obrobne in ekscesne, pri čemer se obrobni delijo na podeželske, mestne in priseljenske sociolekte (Skubic 2005: 172–232), lahko omenjene sklope opredelimo takole:

1. Raba krajevnih govorov ali podeželskih obrobnih sociolektov. Gre za najstarejšo in najpogostejšo prakso. Avtorji praviloma pišejo v svojem domačem krajevnem govoru, ki kot organski idiom pripada enemu od štirih narečij avstrijske koroške narečne skupine – ziljskemu, rožanskemu, obirskemu ali podjunkskemu. Neenaka geografska razširjenost teh pisav kaže, da niso vsi govori niti vsa narečja enako primerni za literarno rabo.
2. Raba narečnih prvin ali prvin obrobnih sociolektov. Razširjena je v pesništvu, zlasti pa v spominskih prozih žanrih ter na področju gledališča in filma, kjer pa morebitni zapisi praviloma niso namenjeni objavi.
3. Raba slengov ali ekscesnih sociolektov. Sem sodijo literarni zapisi, ki jih zaznamuje »zakon intertekstualnosti«, tj. »aktivno mešanje visokega in nizkega, starega in novega, domačega in tujega« ter nepriznavanje primata kulturnega oz. knjižnega jezika (Skubic 2005: 215–216). Zasledimo ga v poeziji, popularni glasbi in esejistični prozi.¹

Prakse fonetičnega zapisovanja se razlikujejo glede na te tri sklope, obstajajo pa tudi razlike znotraj sklopov samih. Upoštevana so samo besedila, ki niso transliteracije ali priredbe zvočnih ali etnografskih zapisov, temveč izvirno avtorsko delo.²

Zapisovanje krajevnih govorov ali podeželskih obrobnih sociolektov

Od prve knjižne objave narečne literature naprej so se do neke mere uveljavila določena pravila zapisovanja, saj je večina objav šla skozi roke dialektologov.³ Vsem zapisom je skupno, da ne glede na fonetične, naglasne in tonemitetne posebnosti

¹ Gre hkrati za tiste jezikovne prakse koroških Slovencev, ki jezikoslovno še niso podrobneje raziskane in bi jih stežka opisali zgolj kot socialnofunkcijske interesne govornice tipa sleng, argo in latovščina. Obstoj mestnih in priseljenskih obrobnih sociolektov ni preverjen in na Koroškem najbrž tudi nima literarne ustreznice.

² V širšem slovenskem kontekstu so se z zapisom govorjenega jezika ukvarjali Danila Zuljan Kumar, Jožica Škofič, Jana Zemljarič Miklavčič, Ana Zwitter Vitez, Hotimir Tivadar, Damjan Huber idr.

podjunskih, rožanskih ali ziljskih govorov izhajajo s čim manj dopolnitvami znakovnega fonda standardne slovenščine. V bistvu se omejujejo na polglasnik, ki je zapisan ali z znakom *è* (Hartman, Messner) ali *a* (pri vseh ostalih) in na grlni zapornik *q* (Kokot, Kanzian, Wakounig), ki ga Ogris zapisuje kot *k*. Le fakultativno so označeni naglasi (Messner, Wakounig, Ogris) in ponekod izpustitve (Hartman, Kanzian). Nekaj primerov:

Sm pa kume nues prvlieku duemu, je ži prnjasvu Jomrovega Tevžana h nam pa tota v mène, kèk je taj kej v Celovcu bovu, ku j druž kultura prišva za tri dni z Lublone pa tèk napre, puvej ži, Luka, puvej, koka je taj riesn tista kultura. (Messner 1974: 26)

Sm vozuva v karjoli / gnuej k'an vpražen vav. / O, ma je tèk ku voli / unznucat paver znav. (Hartman 1977: 13)

Čriaz skočə, sə spet patəši. / Vəšialjə, slozə, naša kri / tače, čiar srcə čəpi, / čiar piəsən, naš žobar žəvi. (Bartoloth 1992: 11)

Moni je šilhava, po stranə hodiva, / bə lihtana rada pueba dobiva. (Kokot 1996: 61)

priden ibržnik / səm praqlet / na požrišnam / požiravnqə žəvim / divam nuč 'n den / nqolə ne spim (Kanzian 2006: 40)

Pu domače jes mārjem, / ud doma štuə znam. / Četuj včasəh qni vəhqə, / me štuə qni sram. (Wakounig 2008: 115)

An čudən cajt je pəršu! Lədə riəsən za qarkej knemijə več cajta. (Ogris 2014: 127)

Literarna raba koroških slovenskih krajevnih govorov torej ne povzroča posebnih zapisnih težav, vendar marsikatero narečno besedilo vsebuje tudi prvine iz drugih jezikov, zlasti iz nemščine. Janko Messner (1974) je rešil vprašanje zapisa tako, da je nekatere nemške besede prilagodil slovenski narečni izgovorjavi in pisavi – npr. *Estrajhiše folkspartaj* (prav tam: 15), *šas* (prav tam: 26), *folkskelar* (prav tam: 28), *hajmatraj* (prav tam: 38), *kisdihant gnedge* (prav tam: 63) – druge pa zapisal citatno: *ÖVP* (prav tam: 15), *Schafß* (prav tam: 26), *Endlösung* (prav tam: 57) itn. Kdaj se je odločil za mešanje slovenske in nemške pisave (*öfavpe bol espeö*, prav tam: 40) in za poslovenjenje priimkov (*Cvitarjov [Zwittrov] ta vejki občni zbor*, prav tam: 37). Citatno se pojavita tudi standardna slovenščina, npr. *žabice* (prav tam: 50), *anu izredno počastitev* (prav tam: 60), in pogovorna slovenščina, ki je podana v premem govoru (prav tam: 29–30). Posebnosti so še raba rožanščine (prav tam: 41), namigi na »ljudsko« izgovorjavo tujk ([...] *ud jih tistansirov [...] sa pa le rjače »distanciral«*, prav tam: 25) – in besedne igre (npr. *KAKAdemikar*, prav tam: 26).

Pokržnikova poljanščina, ena izmed variant jugovzhodne podjunščine, pa tudi pokaže, da pot do zapisa vendarle ni bila povsem preprosta, saj se tisti iz prve knjižne

³ Pavel Zdouc je sodeloval pri izdaji zbirke Janka Messnerja (*Iz dnevnika Pokržnikovega Lukana*, 1974), Milke Hartman (*Pesmi z libuškega puela*, 1977) in Andreja Kokota (*Pastrijevi rajmi*, 1996), Ludvik Karničar pa je jezikovno pregledal narečne pesmi Rezke Kanzian (*Cvet na gnojišču – Schattenblüten*, 2006) in Stanka Wakoniga (*Kotiček tople domačije*, 2008) ter knjigo Vamprat pa Hana (2014), zbirko dvogovorov v radiškem krajevnem govoru, ki jo je spisal Tomaž Ogris po pripovedovanjih ljudi iz radiških vasi, vendar se je avtor odločil, da ne bo upošteval »vseh dobrih jezikovnih nasvetov« (prav tam: 14).

izdaje leta 1974 v podrobnostih dokaj razlikuje od prvotnih »dnevniških« zapisov v prvih številkah *Kladiva* (»cajteng za koroške Slovence«), v odtenkih pa tudi od prirejene dvojezične izdaje iz leta 2010, kjer niso označeni samo polglasnik *è*, dolgi *é*, *í* in *ô* in široki *ô*, temveč ponekod tudi dolga vokala *ú* in *á*.

Če ostanemo pri zapisih podjunskega narečja, ki je spodbudilo največ piscev, opazimo, da se zapisi istih ali med seboj zelo podobnih krajevnih govorov vedno nekoliko razlikujejo. V besedilih rojene Kamničanke Anite Hudl (1994) je pogostna raba polglasnika – *smə, hudə, djəvajə, kəkər; žjəm* (prav tam: 9, 42). Najdemo tudi oblike, ki niso prav značilne za ta govor, npr. *kut* [kot] (prav tam: 9) in *riečėjo* (prav tam: 39). Kati Markec (2007) iz Globasnice ne uporablja ne naglasov ne apostrofov, redka je tudi raba polglasnikov, sicer pa je zapis pogosto močno približan standardni slovenščini. Večji odmik od sicer uporabljenega znakovnega fonda najdemo v pesmih suške pesnice in skladateljice Ivanke Polanc (2004), kjer dvoustnični *w* nadomešča sicer običajni *v*, ki pa ostaja povsod, kjer se pojavlja tudi v knjižni slovenščini: *Či doəmač jazik zaničuješ, / mugoče sa ga tuj sramuješ, / za norce svaju moter moš, / sowm kot čwəvek nič ne veloš* (prav tam: 60). Sicer potrjujejo tudi neliterarni narečni zapisi (npr. komentarji Žvandreja Suškega v tedniku *Novice*), da se je za podjunsčino uveljavila določena zapisna konvencija, ki le minimalno odstopa od slovenske standardne abecede.

Drugače je glede rožanščine, saj predstavljajo pesmi Andreja Kokota in Rezke Kanzian samo eno izmed možnosti zapisa. Səršàn, rožanski dvojnik Žvandreja Suškega v *Novicah*, razlikuje med polglasnikom *ə* in kratkim vokalom *è* ter zapisuje vsak naglas, tudi tonemskega: *Qoróščə ldí so spet pravíco mēlə, da u ndēlo qrížcè dēvatə so smēlə. [...] A qní škandál, da táčah je člá vèč, qə vólət jêtə qnóčjo vèč?* (*Novice*, 6. marec 2015: 16). Zapis basni in pripovedke za otroke, ki je priložen zgoščenki *To ja nəhčər kne vi ...* (2012) spet sledi pravilu berljivosti. Znameniti rožanski in delno podjunski grlni zapornik, ki ga že Šašel in Isačenko ter današnji dialektologi zapisujejo s *q* in ga pri Ogrisu nadomešča *k*, pa je tu zapisan z znakom *k̄*.

Literarnih zapisov v ziljskem narečju je najmanj, vendar tudi zbirka ljudskih pesmi *Də bə Zila kna biva* (2014) pokaže, da za zapis povsem zadostuje znakovni repertoar, kakršnega je najti v zbirki Marie Bartoloth (1992). S tem velja ziljščina kot bralcem najbolj prijazno, leksično pa vendarle najtežje razumljivo koroško slovensko narečje.⁴

V narodnostnopolitično napetem okolju na Koroškem je izbira pisave lahko tudi ideološko utemeljena, na kar opozarja zbirka *Eine Wörtersammlung der »windischen Sprechsprache«* (2012) Zagoričana Adolfa Fertlale. Ljubiteljski zbiralec je poskusil pokazati vpliv nemščine na svojo domačo govornico in besedje zapisal v nemški obliki:⁵ *na rasèn* (narazen), *wegneβlo* (odneslo), *mazesen* (macesen), *slietsch se* (sleči

⁴ Večina narečnih knjižnih objav vsebuje slovarček manj znanih narečnih besed (Hartman, Kumer, Messner, Ogris, Pernat, Šašel) ali prevod v standardno slovenščino (Kokot, Ogris) ali v nemščino oz. nemško narečje (Bartoloth).

⁵ Primere povzemann po Pfandlu (2014: 186, op. 3), ki je popravil notacijske in tikarske napake ter tehnične nedoslednosti.

se), *schenitua* (ženitev), *wetscheua* (čebela), *sa kuaṭè* (zaklati) itn. Raba nemške in slovenske pisave pa je lahko tudi pomenljivo literarno sredstvo, kot je razvidno iz zbirke *klogen, fragen, plagen* (2010) Luise Marie Ruhdorfer iz Bekštanja, ki je združila obe pisavi, ko je zapisala »nemški« seznam dnevnih opravil iz svoje mladosti (*onngširn, šimmpfn, ḡbwōōošn, štülln, švittfñ, žəbraatḡ* itn., prav tam: 60–81), pri zapisu slovenskega narečja pa je uporabila »nemško« (npr.: *wiəm, / kam βslüßsəm*, prav tam: 107).

Zapisovanje narečnih prvin ali prvin obrobnih sociolektov

Omenjene značilnosti glede zapisovalnih praks v narečni literaturi zadevajo tudi besedila avtorjev, ki v svoje pisanje vsaj fragmentarno vključujejo posebnosti svojega krajevnega govora. Prava zakladnica narečnega besedja in izražanja so *Spomini* Josipa Šašla (2007), sicer avtorja znamenite knjige *Narodno blago iz Roža* iz leta 1936. Spominski zapisi so nastali kmalu po drugi svetovni vojni in iz krajevno-kronikalnega pisanja prehajajo v avtobiografsko pripovedovanje. Poleg narečnih in starinskih leksemov, ki jim sledi ustreznica v standardni slovenščini oz. razlaga knjižnega pomena ali nemškega izvora,⁶ najdemo tudi sklenjene zapise plajberškega govora, mestoma celo v skorajda fonetični transkripciji:

Cəlóvəc, to je vėlqú méstə, šíša pr šíšə, na ubíə stranéh, na cěstə pa ldí, da se voxqə zhəbíš pa vən qna nájdaš. Qə bi se zhúbu, mórəš rěčə, da sə Šóšəlnov s Plajparəa. (Prav tam: 22)

Drugi narečni zapisi so približani standardnemu jeziku, so pa tudi primeri mešanja standardne in narečne slovenščine:

Ja, kako pa se učite? Jaz sem se *na Nímcih* že po štirih *misancah* naučil *marnovati* (govoriti)! (Prav tam: 93)

Tudi redki zapisi narečnih dialogov v nemščini so prilagojeni slovenski pisavi:

Hauptman ga prekine: »Sie hob i niks kfrogt!« – Tretjestoječi pa se že odreže: »Hob jo niks ksogt!« (Prav tam: 97)

Stilno zaznamovane besede so zapisane v kurzivi, kar bi v bistvu lahko bilo znamenje, da ne gre za umetniško literaturo, vendar nič drugače ni v črticah in povestih Podjunčanov Janeza Pernata (2007) in Mirka Kumra (2010). V besedilih prvega ni nobenih posebnih znakov, v Kumrovih pa je ponekod zapisan naglas, široki *ê* (*mêlo*, Kumer 2010: 268) in polglasnik. V *Kroniki vasi Blato* je razen nekaj ruskih besed v cirilici (prav tam: 142) in latinici (prav tam: 206) ter v srbohrvaščini (prav tam: 149) veliko nemških pojmov in povedi, pri čemer so nemške izjave domačinov zapisane v pristni slovenščini:

Ih dajč, šon imer dajč. (Prav tam: 103)

⁶ Npr. *havžvati* (gospodariti) (prav tam: 78); *flihtlar* (*Flüchtler*) (prav tam: 79); *mulšen* (izbirčen) (prav tam: 82); *vmarjò* (= avemarijo) (prav tam: 93); *frboltar* (upravnik rudnika) (prav tam: 94); *došitala* (dohitela); po jesenski *lerabtajlungi* (*Lehrabteilung*) (prav tam: 95).

Omenjena besedila so nastala najpozneje v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in podobno kot narečna literatura pripovedujejo o življenju na vasi, s katerim so se avtorji poistovetili. Drugače je v poeziji Janija Oswalda, ki programsko izhaja iz dvo- in večjezičnosti ter so mu jeziki in jezikovni znaki temeljno poetsko sredstvo. Vanjo pronica ruralni svet samo še izza jezikovnih okruškov in vzorcev, ki jih avtor citira, predeluje in združuje z drugimi prvinami:

Da bi biva liepa ura / dass die schöne Stunde käme / liepa schöne Stunde da bi / sjava svitva luna da bi / dass der helle Mond erschiene / sijava svitva helle luna / da pršov moj furman mov bi / dass mein Fuhrmann wiederkehre / furman mov mein wiederkehre / mit der schweren Zugmaschin / pa n'či biva cugmašin / doch die schöne Stunde kam nicht / liepa ura n'či pabiva / nicht n'či ni [...] (Oswald 2007: 14)

Zapisovanje slengov oz. eksczesnih sociolektov

Tovrstni zapisi se od rabe krajevnih govorov ali narečnih prvin razlikujejo v tem, da odstopajo od jezikovnih konvencij in norm. Doslej še ni bila objavljena nobena proza, ki bi bila v celoti napisana v slogu eksczesnega sociolektu, vendar je Metka Wakounig ponazorila, kako je, če si kot najstnik zaradi socializacije v dveh jezikih »comšuastraš lasten sleng«, čeprav so te naučili »lepe slovenščine« in »zavednega odnosa do tega jezika« (Wakounig 2013: 157). Za vzorčni zapis te govornice ji zadošča znakovni fond slovenščine:

Mama bi rada vedela, če imaš kake načrte, in poveš, da boš šla furt, v mestu je namreč en festl in vsi gredo tja, ne, brez skrbi, ne boš se onzaufala, ker ja sploh ne piješ pira, šnopsa pa še manj. Ne, nisi bila vole fet prejšnji vikend [...] Ongecipft zdvijaš iz sobe in zaloputneš dure za sabo. Uro kasneje ti mama dovoli, da greš ven, če ne prideš prepozno. Zamomljaš »OK, past«. Greš pod tuš in nato zapustiš hišo. V mestu srečaš prijatelje in kolege, se z njimi meniš, smejiš, skratka: imaš fole gaudo. [...] Misliš, da je noč neskončna, a počasi se le dani, torej se napotiš domov, saj nočeš, da bi starši opazili, kako pozno si prišla domov. Uležeš se v posteljo, povšter je frišno prevlečen, zaviješ se v deko in eno rundo penaš. (Prav tam: 158)

Tudi Jani Oswald izhaja z znaki standardnih jezikov, ko zapisuje raznovrstne jezike in jezikovne prvine, med njimi tudi eksczesne:

Prvič ko prižgal smo jolly / so na faci bli mozolji freesyle / zdaj pa šteki vsaj / en blunt vsak dan / in nobeden nau bulan / u Lublan / med mulce kruzamo čez ulce / vsi vedo kdo poha / movamo v neighborhood / kad svoje bejbe šlatamo okrog [...] (Oswald 2010: 47)

Če Oswald – v tem primeru ljubljanski – sociolekt parodira, ga je rockovska skupina Bališ s svojimi besedili afirmirala, v produkciji *Jutrər bo moj* (2004) celo na podlagi korščine:

Jes pučutəm se burən, čist na tleh pa pusran. / Počutəm se hlih toq q pa ta pəs təm n stran. / Zaqaj me toq hledaš, səj tə nisəm qej vzev. / Ta stara me noče, pa moj kurc čist pərev. (Bališ 2004, Dohtrər puvej)

Zapis se ujema z narečnimi literarnimi praksami, a na zgoščenk *Novnos* (2010) se obirsko narečje pojavi samo še na leksikalni ravni, sicer pa se je prelevilo v hibriden

sociolekt, ki se deloma prepleta z nemškim narečjem in drugimi neslovenskimi jezikovnimi prvinami.

Sklep

Prakse zapisovanja narečij niso enotne že zaradi značilnosti posameznih slovenskih koroških krajevnih govorov in različnih transkripcijskih možnosti, a tudi zaradi vključevanja nemščine oz. nemškega narečja v tovrstne zapise. Krajevni govori delujejo kot pisni jeziki, ki prvine iz drugih jezikov asimilirajo, lahko pa tudi ohranijo značilnosti jezika, iz katerega so bile prevzete. Kljub variantam je opaziti, da literarni ustvarjalci težijo k čim bolj preprostemu zapisu, kot je to predlagal Ludvik Karničar (2009: 158) za »preprostejša besedila, namenjena splošnejši rabi«. Preprostost in lažja berljivost gresta sicer na račun označevanja pravilne izgovorjave, a večina novejših objav je opremljena z zvočnimi posnetki. Od narečij oz. podeželskih sociolektov se bistveno razlikuje literarna raba ekscesnih sociolektov kot novejši in manj pogost pojav. Za zapis teh idiolektov zadošča znakovni fond standardnega jezika, vendar prihaja do nivelizacije posebnosti krajevnih govorov, ki jih je mogoče razpoznati predvsem še na leksikalni ravni.

Literatura

- BALIŠ, 2004: *Jutər bo moj*. CD. Hoanzl.
- BALIŠ, 2010: *Novnos*. CD. Hoanzl.
- BARTOLOTH, Maria, 1992: *Pa Zila še vāsčəš šəmi – Die Gail rauscht noch ällweil*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva/Hermagoras.
- HARTMAN, Milka, 1977: *Pesmi z libuškega puela*. Celovec: Krščanska kulturna zveza, Klub Mladje.
- HUDL, Anita, 1994: *Navadne zgodbe*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva/Hermagoras.
- KANZIAN, Rezka, 2006: *Cvet na gnojišču/Schattenblüten*. Laafeld/Potrna: Pavelhaus/Pavlova hiša.
- KARNIČAR, Ludvik, 2008: Fonetično zapisovanje narečnih etnoloških besedil. *Traditiones* 37/1. 155–167.
- KOKOT, Andrej, 1996: *Pastirjevi rajmi*. Celovec: Drava.
- KUMER, Mirko, 2010: *Da bi sonce posijalo ...* Celovec: Mohorjeva.
- LEBEN, Andreas, 2014: O sodobni koroški slovenski narečni literaturi. Andreas Leben, Martina Orožen, Erich Prunč (ur.): *Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik/Prispevki k meddisciplinarni slovenistiki. Festschrift für Ludwig Karničar zum 65. Geburtstag*. Graz: Leykam. 259–267.
- MARKETZ, Kati, 2007: *Spomini na mladost v zadnji vojni*. Celovec: Mohorjeva/Hermagoras.
- MESSNER, Janko, 1974: *Iz dnevnika Pokržnikovega Lukana*. Celovec, Dunaj: Kladiovo.
- NOVAK POPOV, Irena, 2009: Razmišljanje o sodobni narečni književnosti. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja 26*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 435–453.
- OGRIS, Janko, 2014: *Vamprat pa Hana. Domislice, čenče, šale, laži*. Celovec: Drava.
- OSWALD, Jani, 2010: *Andante Mizzi. Gedichte. Pesmi*. Klagenfurt/Celovec: Drava.
- PFANDL, Heinrich, 2014: Ethnolinguistische Bemerkungen zu einem Wörterverzeichnis der Mundart von Agoritschach/Zagorice im Unteren Gailtal. Andreas Leben, Martina Orožen, Erich Prunč (ur.): *Beiträge zur interdisziplinären Slowenistik/Prispevki k meddisciplinarni slovenistiki. Festschrift für Ludwig Karničar zum 65. Geburtstag*. Graz: Leykam. 183–193.
- POLANC, Ivanka, 2004: *Šopek planinskih rož. 80 pesmi za šolsko mladino in odrasle*. Suha/Neuhaus: KPD Drava v Žvabeku.

- PRIESTLY, Tom, 1998: Slowenische Dialektliteratur in Kärnten. Johann Strutz (ur.): *Profile der neueren slowenischen Literatur in Kärnten*. Klagenfurt/Celovec: Hermagoras/Mohorjeva. 245–264.
- RUHDORFER, Luise Maria, 2010: *klagen, fragen, plagen. Nachdenk-Reime über Vordenker-Träume*. Remscheid: Re Di Roma.
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- STANONIK, Marija, 2007: *Slovenska narečna književnost*. Maribor: Slavistično društvo. (Zora 51)
- WAKOUNIG, Metka, 2013: Govorim, kakor mi je šnobl zrastel. *Rastje* 7. 157–158.
- WAKOUNIG, Stanko, 2008: *Kotiček tople domačije*. Celovec: Mohorjeva/Hermagoras.

OBRAVNAVA IZHODIŠČNO TERMINOLOŠKE LEKSIKE V NOVEM SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Nina Ledinek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.46:81'374-81

Prispevek predstavlja predlog obravnave izhodiščno terminološke leksike v novem temeljnem enojezičnem informativno-normativnem razlagalnem slovarju slovenskega knjižnega jezika, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in opredeljuje glavne dileme, ki se pojavljajo pri obravnavi tega sorazmerno obsežnega in hibridnega segmenta leksike v splošnem razlagalnem slovarju srednjega obsega.

terminologija, leksikografija, determinologizacija, splošni razlagalni slovar, terminološki kvalifikator

The article presents a proposal for the treatment of terminology in the new general monolingual explanatory dictionary of Slovene which is being compiled at the Fran Ramovš Institute of the Slovene Language at the Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts and identifies the basic issues that arise in dealing with this relatively comprehensive and hybrid segment of lexicon in general explanatory dictionaries.

terminology, lexicography, determinologization, general explanatory dictionary, domain label

1 Uvod

Splošna leksika nastaja razmeroma spontano z govorno prakso jezikovne skupnosti, pri čemer se njena pomenska in pragmatična vrednost vedno znova preverjata in po potrebi redefinirata. Terminološka leksika se oblikuje in razvija drugače. Jezikovne spremembe, ki jih doživlja, načeloma nastajajo ali naj bi nastajale usklajeno in sistematično, tj. s terminološkim dogovorom, v ekstremnih primerih tudi z intervencijo (prim. Žagar Karer 2011: 46; Leder - Mancini 1984: 83). Tudi vidik, s katerega terminološka veda in terminografija običajno gledata na termine kot poimenovalne enote jezika, je praviloma drugačen, kot je pogled na poimenovalne enote jezika v leksikografiji. Pri terminološkem delu smo načeloma osredotočeni na pojme in njihov sistematičen opis ter umestitev z vidika pojmovnega sistema strokovnega področja, termini kot poimenovalne enote jezika, ki predstavljajo (zlasti) izrazno podobo za pojme v pojmovnem sistemu, pa so (načeloma) sekundarnega pomena. Leksikografija se, v nasprotju s povedanim, osredotoča na semaziološki vidik, saj je njen primarni cilj, da določenemu jezikovnemu izrazu doda pomenski, pragmatični in slovnični opis.¹

Zaradi predstavljenih diskrepanc pri redakciji izhodiščno terminološke leksike, torej determinologizirane leksike, v splošnih razlagalnih slovarjih lahko prihaja do precejšnjih zadreg, določen segment teh izrazov namreč ohranja povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja – ne sicer v smislu sistemizacije oz. klasifikacije z vidika pojmovnega sistema strokovnega področja –, zato izhodiščno terminološka leksika predstavlja specifičen in hibriden segment leksike enojezičnega razlagalnega slovarja. Leksikografi se pri njenem opisu soočajo s težavo, kako izhodiščni termin, ki ima v pojmovnem sistemu določenega strokovnega področja razmeroma natančno določeno mesto, ki v veliki meri pogojuje tudi njegov opis, opisati v splošnem razlagalnem slovarju, ki mora izhodiščne termine obravnavati na enak ali zelo podoben način kot drugo leksiko, tj. glede na ekstrahirane slovarsko relevantne lastnosti, kot se kažejo na podlagi analize vloge leksemov v tipičnem besedilnem okolju.

2 Determinologizacija

Eden od ključnih jezikovnih procesov, ki jih je pri razmišljanju o načinu obravnave izhodiščno terminološke leksike v enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih smiselno upoštevati, je determinologizacija. Gre za proces, pri katerem termin iz znanstvene leksike oziroma iz znanstvenih besedil prehaja v splošno leksiko, in sicer prek besedil, namenjenih širšemu krogu naslovnikov (Holubová 2001: 157; Žagar 2005: 35; Meyer, Mackintosh 2000: 112–113). Prehod v splošno leksiko običajno spremlja sprememba katere od komunikacijskih prvin v rabi besedil (spremeni se npr. besedilni tip, v katerem se izraz tipično pojavlja, status tipičnega avtorja ali naslovnika besedila ipd.), kar je (poleg pomenskih sprememb) indikator za to, da izhodiščni termin v novih okoliščinah rabe izgublja sistemsko povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja. V procesu determinologizacije termin kot poimenovanje za v okviru pojmovnega sistema strokovnega področja natančno definiran pojem postaja pomensko postopoma bolj ohlapen, v razmerju do rabe v znanstvenih in strokovnih besedilih se torej začenja uporabljati manj natančno, njegov pomen pa se lahko tudi povsem spremeni.

Determinologizacija je stopenjski proces. Za potrebe redakcije izhodiščno terminološke leksike v splošnih razlagalnih slovarjih je smiselno ločevati dve stopnji determinologizacije terminov – delno in popolno (Meyer, Mackintosh 2000: 113–121; Holubová 2001: 157, 159; Žagar 2005: 40). O delni determinologizaciji

1 Izhajamo iz načel tradicionalnega terminološkega pristopa, ki temelji na dunajski šoli terminologije in je v svetovnem merilu, tako se zdi, najbolj uveljavljen (prim. Žagar Karer 2011: 13–16). Zavedamo se, da obstajajo tudi drugi pristopi k terminološkemu delu, ki utegnejo razmerje med terminologijo in splošno leksiko oz. terminografijo in leksikografijo nasploh opredeljevati drugače. Poleg tega ne gre prezreti dejstva, da so uporabniki terminoloških in splošnih slovarjev zelo različni, raznolike pa so tudi njihove potrebe glede obravnave (izhodiščno) terminološke leksike, ki jim obstoječi priročniki ne uspejo vedno zadostiti. Dejstvo, da morajo splošni in terminološki slovarji pogosto servisirati tudi potrebe uporabnikov, ki jim slovarji niso primarno namenjeni, je še en dokaz za to, da morajo biti razlagalne strategije in drugi segmenti slovarskih sestavkov v obeh tipih slovarjev dobro premišljeni tudi z vidika potreb uporabnikov, razlage oz. definicije pa strokovno korektne, tj. tako s stališča leksikografije oz. terminografije kot s stališča strokovnega področja oz. strokovnih področij, katerih leksiko razlagamo.

govorimo, kadar se pomenske lastnosti prvotno zelo natančno definirane pojma rahljajo, pri čemer pa izhodiščni termin še vzdržuje povezavo s pojmom v pojmovnem sistemu določenega strokovnega področja, saj ohranja večino njegovih glavnih pomenskih lastnosti. Ko delno determinologizirani termin uporabljajo laiki, je njihova konceptualizacija pojavnosti, ki jo izraz označuje, podobna, a manj natančna od tiste, ki jo za strokovnjaka vzpostavlja termin. Bistvena razlika je torej v poglobljenosti konceptualizacije, zlasti ker pri laiku ne obstaja jasna zavest, da se in kako se pojem, ki ga termin poimenuje, vključuje v konstelacijo vseh ostalih pojmov pojmovnega sistema strokovnega področja, niti védenje, kakšno je razmerje konkretnega pojma do vseh ostalih pojmov v pojmovnem sistemu (Meyer, Mackintosh 2000: 114–115).

Pri popolni determinologizaciji pride do še večje oslavitve pomena termina. V prvi fazi procesa se izhodiščni termin rabi v neterminološkem kontekstu, nato pa prek pomenskih odtenkov navadno pride do nastanka povsem novega pomena. Pogoj, da izhodiščni termin povsem izgubi povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja, je rutinska raba leksema v določenem pomenskem odtenku, kar omogoča stabilizacijo novega pomena in njegovo leksikalizacijo. O popolnoma determinologiziranem terminu lahko govorimo le, če ta izgubi toliko izhodiščnih pomenskih lastnosti, da z njim ne poimenujemo več istega koncepta kot s terminom (Meyer, Mackintosh 2000: 115–121).

3 Predlog obravnave izhodiščno terminološke leksike v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika

V nadaljevanju je prikazano, kako je izhodiščno terminološka leksika obravnavana v nastajajočem novem slovarju slovenskega knjižnega jezika, temeljnem enojezičnem informativno-normativnem razlagalnem slovarju slovenščine, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.²

3.1 Mikrostrukturalna umestitev izhodiščno terminološke leksike v slovar in njeno kvalificiranje³

V novem slovarju slovenskega knjižnega jezika izhodiščno terminološka leksika, ki je v slovarju okvalificirana s terminološkimi kvalifikatorji, ni obravnavana v okviru posebnega mikrostrukturnega razdelka, tj. terminološkega gnezda, kot je bilo uveljavljeno v slovenski splošnoslovaropisni tradiciji, ampak je opisana v okviru pomenov in podpomenov enobesednega (iztočničnega) leksema ali pomenov in podpomenov ne-frazeoloških večbesednih leksikalnih enot, katerih sestavina je iztočnica⁴ (prim. Gliha

² Osnutek koncepta, ki je nastal v sodelovanju s člani uredniškega odbora, ki ga sestavljajo priznani strokovnjaki za različna jezikoslovna in jezikovnotehnoška področja z različnih slovenskih ustanov, je bil spomladi dan v javno razpravo, namen katere je bil dobiti čim širše soglasje javnosti o konceptualni zasnovi slovarja in predstavitvi podatkov v njem. Predlogi zainteresirane javnosti glede slovarske obravnave izhodiščno terminološke leksike so pri redakciji upoštevani, zavedamo pa se, da predpostavljene rešitve niso nujno dokončne, saj se utegne ob obširnejši analizi gradiva izkazati, da bo treba kakšno od sprejetih konvencij spremeniti.

³ V prispevku se omejujemo na opis kvalificiranja izhodiščno terminološke leksike s terminološkimi kvalifikatorji.

Komac idr. 2015: 49). Tovrstno obravnavo narekuje dejstvo, da je izhodiščno terminološka leksika, vključena v nastajajoči temeljni enojezični razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika, determinologizirana in kot taka del splošne leksike, njene pomenske, pragmatične in slovnične lastnosti pa so v njem opisane le, če se izhodiščni termini dovolj pogosto pojavljajo v besedilih, ki imajo relativno širok krog naslovnikov.

Izhodiščno terminološka leksika se v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika podreja načelom leksikografske in ne terminografske obravnave. Zanj je torej tako kot za drugo leksiko ključen opis njenega pomena ter njenih pragmatičnih in slovničnih lastnosti, kot se kažejo v njenem tipičnem analiziranem besedilnem okolju.⁵ Kljub temu da del izhodiščno terminološke leksike ohranja povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja – pri čemer, kot rečeno, ne gre za sistemizacijo z vidika pojmovnega sistema strokovnega področja –, njena drugačna obravnava glede na drugo leksiko v splošnem slovarju ni smiselna. Razlage pri izhodiščno terminološki leksiki, ki še ohranja povezavo s pojmovnim sistemom določenega strokovnega področja, katere ekspliciten odraz je med drugim opremljenost s terminološkim kvalifikatorjem, morajo v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika izpolnjevati kriterij vsebinske pravilnosti, torej ne smejo vključevati elementov, ki so s strokovnega vidika napačni in neustrezni, praviloma pa ne prinašajo tako podrobnih in natančnih podatkov kot definicije v terminoloških slovarjih. Bistvena razlika pri razlagah tovrstne leksike glede na definicije v terminoloških slovarjih je, da razlage v splošnih razlagalnih slovarjih izhodiščnih terminov ne umeščajo v pojmovni sistem oz. da uporabnik na njihovi podlagi ne more inducirati pojmovnega sistema. Splošni slovar poleg tega prinaša podatke o tipičnem besedilnem okolju izhodiščno terminološke leksike in podatke o z njo povezani komunikacijski realnosti sploh.

Spodnji redakciji nakazujeta, kako se običajno razlikujeta razlaga in definicija pri istem izrazu v splošnih razlagalnih slovarjih in v terminoloških slovarjih.

gaméta [...] biol. *spolna celica* [...] (SSKJ)

gaméta [...] razmn. *običkana ali neobičkana enojedrna haploidna celica brez celične stene, ki se z drugo tako celico pri spolnem razmnoževanju združi v zigoto* [...]⁶

⁴ Večbesedne leksikalne enote so v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika obravnavane v dveh ločenih mikrostrukturnih razdelkih v okviru slovarskih sestavkov, ki jih praviloma uvaja enobesedna iztočnica, in sicer so frazeološke enote ločene od vseh drugih večbesednih leksikalnih enot. Večbesedne leksikalne enote torej v slovarju sicer nimajo statusa slovarskih iztočnic, imajo pa status slovarskih enot, ki potrebujejo samostojno in celovito slovarsko obravnavo (torej pomenski, pragmatični in slovnični opis), zato so pri njih načeloma navedeni enaki slovarski podatki kot pri enobesednih leksemih. Več o predpostavljanih konceptualnih rešitvah v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika v Gliha Komac idr. 2015.

⁵ Več podatkov o gradivskih virih za novi temeljni enojezični razlagalni slovar slovenskega knjižnega jezika prinaša Gliha Komac idr. 2015: 4–5.

⁶ Franc Batič, Borislava Košmrlj - Levačič (ur.), 2011: *Botanični terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Pri slovarskem opisu izhodiščno terminološke leksike v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika se opiramo na dve oceni, pri čemer je ocena vedno rezultat analize in interpretacije rabe izhodiščno terminološke leksike v predpostavljenih analiziranih gradivskih virih:

- a) kolikšna je stopnja determinologizacije obravnavanega izhodiščnega termina,
- b) ali oz. v kolikšni meri je izhodiščni termin ciljnemu uporabniku slovarja poznan oziroma ali je leksem splošno rabljen.

Podatke, kot rečeno, pridobimo z interpretacijo analiziranih gradivskih virov, pri čemer po eni strani ugotavljamo, v kolikšni meri determinologizirani leksem glede na termin ohranja glavne pomenske značilnosti, po drugi strani pa, kako pogosto se izhodiščni termin uporablja, za katere besedilne tipe je značilna njegova raba, ali je njegova raba besedilno razpršena, ali je v besedilni rabi izpostavljen strokovni ali nestrokovni vidik, ali so slovnične in pragmatične značilnosti determinologiziranega termina podobne kot v strokovnih besedilih, ali je besedilno okolje determinologiziranega termina (npr. tipični kolokatorji) v analiziranem gradivu podobno besedilnemu okolju v znanstvenih in strokovnih besedilih ipd.

Če na podlagi gradivske analize ocenimo, da gre pri izhodiščnem terminu za popolnoma determinologiziran termin (npr. *verižna reakcija* 'vrsta povezanih dogodkov, ki drug drugemu sledijo'), je njegova obravnava enaka obravnavi drugih, izhodiščno neterminoloških leksemov, saj pri teh izhodiščnih terminih povezave s pojmovnim sistemom strokovnega področja ni več. Tovrstni izrazi v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika nikoli niso označeni s terminološkim kvalifikatorjem.

Drugače so v novem slovarju obravnavani termini, pri katerih je prišlo do delne determinologizacije. Če na podlagi analize besedilnega gradiva ocenimo, da so v rabi manj pogosti,⁷ hkrati pa presodimo, da so ciljnemu uporabniku slovarja manj znani, imajo pa bolj ali manj enak pomen kot termini v strokovnih besedilih, le da je njihova konceptualizacija pri ciljnih uporabnikih novega slovarja glede na konceptualizacijo strokovnjakov nekoliko poenostavljena, takšne izraze okvalificiramo s terminološkim kvalifikatorjem. Razlaga pri takšnih izhodiščnih terminih mora biti splošnemu uporabniku razumljiva, vendar pa z vidika stroke, iz katere se je termin determinologiziral, korektna. Kolokacije in besedilni zgledi pri delno determinologiziranih terminih, označenih s terminološkim kvalifikatorjem, v novem slovarju ne vključujejo drugih večbesednih izhodiščnih terminov, katerih del je trenutno obravnavani izhodiščni termin, saj gre za samostojne leksikalne enote (pri obravnavi izhodiščnega termina *peroksid* tako npr. kot kolokacije ne navajamo zveze *vodikov peroksid*).

Pri delno determinologiziranih terminih, pri katerih na podlagi analize besedilnega gradiva presodimo, da so uporabnikom dobro poznani,⁸ obenem pa so v rabi pogosti, terminološkega kvalifikatorja ne pripišemo (primeri takšnih izhodiščnih terminov so

⁷ Pri čemer to ni nujni pogoj, saj na enak način obravnavamo tudi v rabi relativno pogoste izhodiščne termine, ki izpolnjujejo druge navedene kriterije.

⁸ Poznanost, kot rečeno, ocenjujemo na podlagi analize in interpretacije gradivskih virov, pri čemer kot merila upoštevamo npr. frekvenco rabe, besedilnotipsko raznolikost in siceršnje besedilno razpršenost virov, v katerih se pojavlja determinologizirani termin, ipd.

npr. *kontracepcija, alergija, vejica*). Možno je, da je pri takšnih izhodiščnih terminih izpostavljen drug, nestrokovni pomenski vidik, seveda če takšno ubeseditev razlage upravičuje analiza gradivskih virov. Če se pri tovrstnih leksemih glede na termine izkazujejo dodatne spremembe, do katerih je prišlo pri izhodiščnem terminu pri prehajanju v splošno leksiko (npr. spremembe v kolokativnosti in koligativnosti), gre pravzaprav že za razvojno stopnjo prehajanja termina od delne k popolni determinologizaciji.

V nadaljevanju prikazujemo shematičen in nedokončen prikaz redakcije iztočnice *peroksid* v knjižni izdaji novega slovarja slovenskega knjižnega jezika.

pêroksid [...]

1. iz kemije *spojina vsaj enega atoma elementa z dvema med seboj vezanima atomoma kisika*: molekula peroksida; raztopina peroksida [...]; V molekuli peroksida je šibka vez med kisikovima atomoma [...]
2. *snov v kemičnih sredstvih, ki se uporablja za beljenje, zlasti las*: Frizer bo enako količino barve in peroksida na vaših laseh pustil delovati dvajset do trideset minut [...]; sin. vodikov peroksid [...]

STALNE BESEDNE ZVEZE

vodikov peroksid [...] iz kemije *spojina dveh atomov vodika z dvema med seboj vezanima atomoma kisika, ki je močan oksidant*: razpad vodikovega peroksida; raztopina vodikovega peroksida [...]; Pri encimskih procesih nastane tudi vodikov peroksid, ki je oksidativno sredstvo [...]; sin. peroksid (2) [...]

[...]

Pri redakciji delno determinologizirane leksike v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika sodeluje skupina področnih strokovnjakov. Strokovnjaki sodelujejo pri pregledu vsebinske ustreznosti razlag in z nasveti pomagajo pri oblikovanju zahtevnejših razlag.⁹ Pomoč strokovnjakov je nujna zlasti pri leksiki, ki je okvalificirana s terminološkimi kvalifikatorji, ne pa izključno pri njej. Terminološki kvalifikatorji v novem slovarju imajo obliko *iz + strokovno področje* (npr. *iz medicine, iz geografije, iz jezikoslovja*). Na tak način je uporabnik dodatno opozorjen, da v slovarju ne dobi definicij za termine, ampak razlago pomena determinologiziranih terminov, kot se uporabljajo v splošnem jeziku.

3.2 Izkazovanje sinonimnih razmerij pri izhodiščno terminološki leksiki

Ena od temeljnih dilem, s katero se soočajo uredniki pri razreševanju konceptualnih dilem v zvezi z obravnavo izhodiščno terminološke leksike v enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih, je, ali in kako opozarjati na morebitno sinonimijo pri izhodiščno terminološki leksiki, zlasti če je ta okvalificirana s terminološkimi kvalifikatorji. Urejanje terminološkega izrazja v smislu opozarjanja na prednostni termin, torej terminološko normiranje oz. standardizacija, je sicer ena ključnih nalog terminoloških slovarjev, a ker uporabniki pogosto ne razlikujejo med vlogo in statusom

⁹ Strokovnjaki seveda sodelujejo tudi pri presojanju, ali določen jezikovni izraz sploh je termin (zlasti pri večbesednih terminih, saj je meje med njimi in t. i. terminološkimi kolokacijami včasih težko določiti), poleg tega pa tudi pri odločanju, na katero strokovno področje ali področja izraz izhodiščno sodi.

determinologiziranih terminov in pravih terminov v jeziku, poleg tega pa ne poznajo metajezikovnih razlik v jezikovnih priročnikih in drugih virih, zato teh pogosto ne uporabljajo ustrezno oz. v skladu s predpostavkami njihovih snovalcev, se postavlja vprašanje, ali bi morali tudi splošni razlagalni slovarji na kak način prispevati k urejanju poimenovalnih izrazov različnih strokovnih področij.

V novem slovarju slovenskega knjižnega jezika so v skladu s celostnimi konceptualnimi izhodišči slovarja sinonimi pri vsakem konkretnem pomenu ali podpomeni izhodiščnega termina navedeni zgolj kot informativni dodatek v tezavskem¹⁰ smislu, zato normativne oziroma standardizacijske vrednosti v smislu prikaza statusa leksema kot prednostnega ali neprednostnega termina v okviru terminologije konkretnega strokovnega področja nimajo. Normativno usmerjanje v smislu navajanja prednostnega termina z vidika urejene terminologije strokovnega področja bo, če se bo izkazalo, da je to glede na različno stopnjo determinologizacije izhodiščnih terminov in predvsem težav pri pridobivanju relevantnih podatkov mogoče, v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika morda izpeljano v okviru posebnega mikrostrukturnega razdelka slovarja z delovnim imenom Normativnost, ki bo prinašal dodatne informacije za bolj zahtevne uporabnike.

4 Zaključek

Konsistentna obravnava izhodiščno terminološke leksike v novem slovarju slovenskega knjižnega jezika je zahtevna naloga. Izhodiščno terminološka leksika namreč predstavlja razmeroma obsežen segment splošne leksike, ki nastaja s stopenjskim procesom determinologizacije in je (v velikem obsegu) tipološko hibridna, zato se praviloma podreja svojevrstnim načelom slovarske obravnave. Ključnega pomena za ustrezno interpretacijo podatkov v novem slovarju je, da pri uporabnikih uzaveščamo razliko med vlogo terminoloških in splošnih razlagalnih slovarjev, ki so primarno namenjeni različnim tipom uporabe in različnim uporabnikom, saj sta tudi terminologija in splošna leksika, ki ju ta tipa slovarjev opisujeta, leksikalna fonda jezika, ki praviloma nastajata in se razvijata po zelo različnih mehanizmih.

Literatura

- GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Različica 1.1.* Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <http://www.fran.si/novi-ssk>
- HOLUBOVÁ, Václava, 2001: K pojtu determinologizace. *Termina 2000: Sborník príspevku z 2. konferencie 1996 a 3. konferencie 2000.* Praha: Galén. 157–160.
- LEDER - MANCINI, Zvonka, 1984: O nekaterih lingvističnih pogledih na terminološko problematiko. Franc Pediček (ur.): *Terminologija v znanosti: Prispevki k teoriji.* Ljubljana: Pedagoški inštitut. 81–89.

¹⁰ Navajanje sinonimov v smislu tezavrskega dodatka pri vseh pomenih in podpomenih leksemov je tudi sicer značilnost nastajajočega novega slovarja slovenskega knjižnega jezika.

- LOGAR BERGINC, Nataša, 2009: Slovenski splošni in terminološki slovarji: za koga? Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 225–231.
- MEYER, Ingrid, MACKINTOSH, Kristen, 2000: When terms move into our everyday lives: An overview of determinologization. *Terminology* 6/1. 111–138.
- POŠTOLKOVÁ, Běla, 1984: *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- ŽAGAR, Mojca, 2005: Determinologizacija (na primeru terminologije fizike). *Jezik in slovstvo* 50/2. 35–48.
- ŽAGAR, Mojca, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 599–609.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom: Analiza elektrotehniške terminologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

IZ SLOVAROPISNE DELAVNICE: UGOTAVLJANJE IN STRUKTURIRANJE POMENOV PRI VEČPOMENSKIH LEKSEMIH V ZGODOVINSKEM SLOVARJU

Andreja Legan Ravnikar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6–112'374.3"15"

V pripravi je prvi zvezek slovarja najstarejše knjižne slovenščine *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. V članku bodo analizirane metodološke posebnosti zgodovinske leksikografije in prevrednotena načela za določanje in strukturiranje denotativnih pomenov v večpomenskem leksemu (z zgledi). Neslovnični kvalifikatorji opozarjajo na različne vrste zaznamovane rabe leksema (konotativni pomen), neslovnična kvalifikatorska pojasnila pa na nejezikovne okoliščine rabe (pragmatični pomen).

slovar knjižne slovenščine 16. stoletja, večpomenski leksemi, neslovnični kvalifikatorji, neslovnična kvalifikatorska pojasnila

The publishing of the *Dictionary of 16th Century Literary Slovene* is well underway. This paper analyses some methodological particularities of historical lexicography and principles for the establishing and the structuring of denotative meanings in multifaceted lexemes (with examples). Non-grammatical qualifiers point to different types of non-neutral use of a lexeme (connotative meaning), whereas non-grammatical qualifying explanations point to the non-linguistic circumstances of use (i.e. the pragmatic meaning).

dictionary of 16th century literary Slovene, multifaceted lexemes, non-grammatical qualifiers, non-grammatical qualifying explanations

1 Uvod

1.1

V Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pripravljamo prvi zvezek slovarja najstarejše knjižne slovenščine *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*.¹ Izhajal bo v elektronski verziji, tudi s tistimi geselskimi članki izven abecednega zaporedja, ki jih bodo uporabniki največkrat iskali, ter v knjižni obliki. Če je končni cilj modernega zgodovinskega slova-

¹ Pri zbiranju gradiva za slovar so bile upoštevane vse knjižne izdaje s slovenskim besedilom iz druge polovice 16. stoletja, od prvih dveh Trubarjevih del (*Catechi/mus* in *Abecedarium*, 1550) do slovenskih ustreznih v mlajšem Megiserjevem slovarju (*The/aurus Polyglottus*, 1603), skupno torej 53 knjig (Ahačič idr. 2011: 27–28). Na podlagi popolnega izpisa vseh občnoimenskih besed v vsakokratni rabi je bilo potrjenih več kot 22.000 različnih besed, vključujoč tudi citatne besede in besedne zveze, ki se smiselno vključujejo v slovensko besedilo. Osnova za delo na slovarju je program iLex, ki slovarske podatke shranjuje v obliki baze xml.

ropisja prikazati besedje v celotnem obdobju jezikovne zgodovine, pri čemer je razvojni vidik izpostavljen na vseh ravneh jezikovne zgradbe, njegov produkt – slovar izkazuje tudi razvojno stopnjo slovaropisja in jezikoslovja v času, v katerem zgodovinski slovar nastaja.

1.2

Pri redakciji gesel v zgodovinskem slovaropisju obstajajo metodološke posebnosti: izstopata diahrona in primerjalna metoda, ki se dopolnjujeta s sinhrono. Ker je slovar namenjen sodobnemu bralcu, mora biti prilagojen njegovemu izkušenskem svetu, zato so nujno potrebni posodobitveni postopki. Iztočnice navajamo v pisno in glasovno posodobljeni obliki ali vsaj prečrkovano v današnji črkopis, če beseda več ne obstaja. Rekonstrukcija je naslednji metodološki postopek, s katerim na osnovi sklanjatvenih oz. spregatvenih oblik besede po potrebi obnovimo iztočnico, če ni izpričana ali je težko čitljiva, ter njene glasoslovne različice (pri rekonstruiranem sklanjatvenem vzorcu vpišemo za njim stično zvezdico, npr. -a*). Poleg primerne in zadostne gradivske osnove – pri najstarejših besedilnih virih oz. korpusih besedil se je izkazalo, da je moteča predvsem zvrstna neuravnoteženost – je ovira za redakcijo težja dostopnost in obvladljivost pisnih virov. Posebnost nastajajočega zgodovinskega slovarja je tudi natančna kronologija zglede: časovna (letnica izida), krajevna (naslov knjige in stran) in avtorska (pisec). Zgledi v sobesedilni rabi dokazujejo in hkrati ponazarjajo posamezni pomen, podpomen ali pomenski odtenek; sledijo si po kronološkem vrstnem redu od najstarejše do najmlajše pojavitve dane iztočnice.² Zaradi obravnave časovno odmaknjenih besed je nujna razvejana mreža kazalčnih gesel, ki imajo vlogo dodatnih obvestil, pojasnil in usmerjeval.³

1.3

Odločitev za popolno zajetje knjižnega gradiva 16. stoletja v vsakokratni rabi se je izkazala za pravo (Merše idr. 2001: 8), ker je ob številu redaktorjev in v predvidenem času izdelave korpus še obvladljiv, ne da bi se spregledalo tisto, kar je z zgodovinskega vidika novega, nepričakovanega in dostikrat najbolj zanimivega.⁴ Popolno zbrano jezikovno gradivo 16. stoletja nam hkrati nalaga odgovornost, da leksiko s slovarskim metajezikom izčrpno opišemo in ponazorimo z reprezentativnimi zgledi.

² Nekoliko drugačna kot pri redakciji slovarja sodobnega jezika so pravila izbora in razvrščanja zglede, npr. evidenca kronološko prve in zadnje pojavitve besede, zastopnost vseh pomembnejših piscev, izčrpna besedilnozvrstna raznolikost del, raba v stilemih (dvojne formule, zaznamovani besedni red), pomembne nenavadnosti itd. (Merše idr. 2001: 28–29).

³ Sodobnega uporabnika največkrat opozarjajo na glasoslovno, oblikoslovno in redko pisno variantnost, na način reševanja pravopisnih dilem itd. Drugi tip kazalk vzpostavlja povezave med sopomenskimi in tvorbeno ali kako drugače povezanimi iztočnicami, kaže na lastnoimenske zveze in način obravnave njihovih sestavin. Podrobneje o vlogi kazalk v zgodovinskem slovaropisju prim. Merše (2011).

⁴ Tovrstne podatke razkrivajo uvodi k slovarjem, kjer so med drugim temeljito popisani rokopisni in knjižni viri, npr. v zgodovinskem slovarju knjižne kajkavščine (Finka 1984: 11–46), hrvaščine oz. srbsščine, ki je od prvega tiskanega zvezka iz 1880–1882 izhajal skoraj sto let (*Rječnik* 1976: 541–564), češčine (Gebauer 1970: IX–XXX), slovaščine (*Historický slovník* 1991: 16–18, 44–65), poljščine (*Słownik polszczyzny* 1968: XLIV–CI).

2

V pričujočem prispevku bi radi opozorili na dileme pri ugotavljanju slovarskih pomenov, pri čemer se omejujemo na pomenske razlage polnopomenskih neprevzetih leksemov: samostalnikov in glagolov.⁵ Izkušnje pri redigiranju gesel nas učijo, da je izrazna, pomensko-stilna in pragmatična analiza starejših leksemov velikokrat težavna naloga. Vsakodnevna raba in pridobljena jezikoslovna spoznanja o sodobnem knjižnem jeziku predstavljajo nehoteno oviro pri redakciji, pa naj gre za prvo asociacijo ob srečanju z zgodovinskim gradivom ali jezikovno intuicijo, ki je ob stiku s starejšo leksiko lahko zavajajoča. Pri prepoznavanju pomenske zgradbe besed se nujno prepletata objektivni in subjektivni vidik.

2.1

Ugotovili smo, da visoko stopnjo objektivnosti pomenske analize poleg popolnih izpisov zagotavljajo naslednje empirične okoliščine: natančna analiza neposrednega besedilnega okolja, upoštevanje rabe analizirane besede v vseh izpričanih besedilnih vrstah, pri večini avtorjev oz. njihovih del, odkrivanje njene rabe v splošnem in strokovnem besedilnem okolju, v stalnih besednih zvezah, frazemih in terminoloških besednih zvezah. V postopku pomenske členitve je pomembno prepoznavanje različnih skladenjskih vlog, značilnih za posamezno besedno vrsto. Spremembe skladenjskih okoliščin in besednovrstnosti (konverzija) opozarjajo na pomenske spremembe. Te so lahko majhne (pomenski odtenki); večji pomenski odmiki od osnovnega ali že samostojnega motiviranega pomena določajo nastanek podpomenov ali povsem osamosvojenih pomenov znotraj večpomenskega leksema. Vir dodatnih informacij o besedi so tudi morebitne sopomenke, pomensko podobne besede in protipomenke v neposrednem besedilnem okolju in širšem kontekstu. Izkazalo se je, da k čim bolj avtentični razlagi pripomore upoštevanje širšega družbenozgodovinskega, kulturnega, idejnega, v našem primeru predvsem verskega ozadja, ki ga razkrivamo s pomočjo strokovnih priročnikov in leksikonov.⁶ Zelo pomemben vir za prepoznavanje pomenov so tudi prevodne predloge, ki so za starejša besedila pogoste. Na primer vezljivost nekaterih besed lahko prepričljivo pojasnimo le z odvisnostjo od tujejezičnih predlog, npr. s pomočjo navedbe Luthrove prevodne predloge v geslu (LB 1545):

boj¹ -a sam. m [ˈboj ˈbo:ja]; P približno 450, K 23⁷

1. *oborožen spopad; boj*:

5 Pri prevzetih besedah je nekoliko drugače. Srečujemo se namreč s problematiko, ki jo znotraj jezikoslovne znanosti proučuje kontaktno jezikoslovje. V procesu adaptacije na pomenski ravni razločujemo primarne in sekundarne spremembe. Proces semantične prilagoditve prevzete besede glede na obseg pomena pa poteka na tri načine: 1. pomenski obseg ostane nespremenjen, 2. novi pomen prevzete besede je ožji kot izhodiščni pomen tuje besede, 3. novi pomen je širši. Podrobneje o tem, ponazorjeno z zgledi, gl. Legan Ravnikar (2014: 77–80).

6 Najpogosteje posegamo po naslednji priročni literaturi: *BIBEL – LEXIKON* 1968, Grabner - Haider, Krašovec 1984, *SPLOŠNI religijski leksikon* 2007, *Sveto pismo Stare in Nove zaveze* 1997.

7 Simbol P pomeni število pojavitev, K pa število knjig, v katerih se iztočnica pojavlja v vseh različicah. Zgledi so navedeni v izvirni jezikovni podobi – v bohoričici (le gotica je zamenjana) in neposodobljeno.

- a) (koga) zoper koga, s kom: Na femli pag bodo ueliki treffsuui unaketerih meifstih, kregi, uoiske, **boy**, fhlife, dragota inu lakota TR 1558, AIIIa; Sakai iest ôzho vose od Efraima inu Konia od Ieruselema: inu lok **k'boju** sturien strébiti KPo 1567, XIb; [...]
- b) z vezljivostjo, kalkirano po nemščini, koga: PErgodilu fe je pak, kadar je bil [David] od **Boja** tiga Philifterja [Goljata] prifhâl, de fo Shene is vfeh Israelfkih Méft bile fhle s'Pefnami inu s'Raji pruti Saulu DB 1584, I,160a; po tuji prevodni predlogi ES begab sich aber / da er wider komen war von des Philisters **schlacht** / das die Weiber aus allen stedten Jsrael waren gegangen mit gesang vnd reigen dem könige Saul entgegen LB 1545, I,542 [...] (A. L. R.)

2.2

V naslednjem koraku se porajata vprašanji razvrščanja slovarskih pomenov znotraj večpomenskih besed v geslu in odkrivanja hierarhičnih razmerij med njimi.⁸ Etimološki vidik je manj primeren, ker sega daleč v predzgodovino besed; za nas pa je aktualna zgodovinska situacija v prvem petdesetletju knjižne slovenščine. Če pri razvrščanju pomenov upoštevamo samo zgodovinsko načelo (gl. razvrstitev pomenk v geslu *brati* v Pleteršnikovem *Slovensko-nemškem slovarju* iz 1894–1895 v nadaljevanju), se na prvem mestu znajde motivirajoči, to je izhodiščni ali osnovni pomen, ki je večinoma konkreten, čeprav se v obravnavanem obdobju lahko pojavlja na obrobju knjižnojezikovne rabe (gl. *brati* v načrtovanem slovarju v nadaljevanju). Za kolikor mogoče objektivni slovarski prikaz rabe večpomenskega leksema v danem obdobju je nujno treba upoštevati frekvenčno načelo. Izhajajoč iz besedilnega korpusa, smo pregledali število pojavitev znotraj vsakokratnega pomena oz. podpomena pri vseh razpoložljivih avtorjih in v vseh izpričanih besedilnih vrstah. Pri obravnavanem geslu *brati* se je izkazalo, da se na prvem mestu zaradi pogoste rabe lahko znajde motivirani, drugotni pomen, nastal po pomenskem prenosu. Pomenski kalk iz nemščine *brati* namreč prvotno pomeni 'nabirati, zbirati konkretne stvari' (kaj), motivirani pomen pa se je osamosvojil po metaforičnem pomenskem prenosu: 'nabirati, zbirati, nizati glasove v besedo' (Snoj 1997: 44). Drugačno razvrstitev pomenk v našem slovarju kot v Pleteršnikovem torej narekuje frekvenca, ki jo je zaradi metode popolnega izpisa in ob upoštevanju vsega razpoložljivega gradiva mogoče ugotoviti povsem zanesljivo. Tudi frekvenčno načelo je v 16. stoletju zaradi prevladujočih besedil verskega značaja treba upoštevati z omejitvami. Številčna razmerja med citiranimi zgledi znotraj vsakokratnega pomena v geslu pa ponazarjajo pogostost rabe v knjižnih virih 16. stoletja. Prvo geslo je Pleteršnikovo, sledi avtoričino:

brati,* bérem, vb. impf. 1) sammeln, pflückend sammeln; b. jagode, fižol, hmelj; čebele berejo; Weinlese halten: kedaj boste začeli brati? jvzhŠt.; dari b., betteln, b. za pogorelce, auf den Brand betteln, Cig.; b. v sklad, Beiträge sammeln, Cig.; – 2) lesen (= čitati); komu postave b., jemandem ein Capitel lesen, Cig.; b. komu v očeh, es jemandem an den Augen abmerken, Cig.; na licu se mu dobrota bere, in seinem Antlitz

⁸ Prim. Hock (1991: 280–286), Atkins (2008: 282–293). Načela so vsaj shematično popisana tudi v predstavitev konceptov posameznih zgodovinskih slovarjev, npr. Finka (1984: 52), *Rječnik* (1976: 5–9), *Historický slovník* (1991: 30–34), *Slovník polszczyzny* (1968: XXXV–XXXIX).

spricht sich Güte aus, Cig.; b. na kaj: tisti ljudje, ki na pismo bero, več vedo, Jurč.; prim. nem. lesen; – 3) nehmen: koliko berete za mašo? Ljutomer-Vest.; žganci bero mnogo masla, Senožeče-Erj. (Torb.)

brati (brati, brate)⁹ berem glag. nedov. [ˈbra:ti ˈbe:rem beˈro:]; P približno 900, K 38
1. kdo *razpoznavati znake za glasove in jih povezovati v besede in stavke; brati*: Na tu vas fveifte brumme/ farmofhtre/ Pridigarye/ Shulmaftre/ inu Starifhe/ inu vfe te kir snayo **brati**/ per fodnim dneui opominam tar proffim TC 1550, (4a); [...] // kdo; od koga/česa, komu, kaj *dojemati vsebino besedila s to dejavnostjo; brati*: [...]; Potle fagouori tudi Otroke rekozh: Neifteli kadai **brali**, Is vft tih Ditet inu mladih Otrok fi dopernefal tuoio zhaft JPo 1578, I,2b; Inu Baruh, Neriau Syn, je vfe sturil .. de je GOSPODNIE beffede is Buqvi **bral** v’GOSPODNI Hifhi DB 1584, II,45b; [...] **2.** kdo; kaj *s trganjem odstranjevati sadeže z rastline, zlasti grozdje*: More li fe Grozdje **brati** na Tèrni? ali Fige is Offata? Taku vfaku dobru Drivu pèrneffe dobèr fad, enu gnylu Drivu pak pèrneffe hud fad DB 1584, III,6a; [...] [A. L. R.]

Motivirane pomenke si nato sledijo glede na hierarhično povezanost pomenov po pomenotvornih postopkih, torej glede na potek pomenskih razvojev: po pomenski vsebovanosti in pomenskih prenosih,¹⁰ pri čemer je frekvenčni vidik upoštevan sekundarno. Pomenke razvrščamo še po naslednjih kriterijih: konkretno pred abstraktnim, denotativni pomen pred konotativnim, enobesednost pred rabo v stalni besedni zvezi:

berač -a sam. m [beˈra:č -a]; P 5, K 2

1. *kdor s trganjem odstranjuje sadeže z rastline, zlasti grozdje; trgač*: Kar je zhes oftalu od Israela,tu ima tudi potle obranu biti, kakòr na Vinfki tèrti, *tergazh bo enu sa drugim v’Brento metal <*berazh> DB 1584, II,30b [...]

2. *nabiralec*: Sato rauno kakor Kupzi, Prodauci, Perline **berazhy**, po fuoiem velikem ftorienem delu inu trudu, fuoie blago, Shaze inu kupzhyo skerbno omifli JPo 1578, III,130

3. *kdor sprejema besedilo z branjem; bralec*: Inu kadar my nefmo bule vedili teifte Male na papyr pèrpraviti, taku fmo je taku puftili oftati, inu vishamo **Berazhe** k’Lyru DB 1584, II,59b [A. L. R.]

boj -a sam. m [ˈboj ˈbo:ja]; P približno 450, K 23

1. *oborožen spopad; boj*: [...] [zelo veliko zgledov!]

// *vojaški spopad, navadno med državami, ljudstvi; vojna*: Inu kadar **h’boju** pridete, taku ima Far pèrftopiti, inu s’tem folkom govoriti, inu k’nym rezhi: Israel poflufhaj DB 1584, I,110b; [...]

// *čas trajanja takega spopada*: Satu fo ony [Izraelci] .. s’Sholnermi obfadili vèrhe viffokih Gur, inu fo sturili syduve okuli fvoih Tèrgov, inu fo Shitu **h’boju** pèrpravili DB 1584, II,133b

⁹ Grafična in tehnična podoba geselskih člankov v knjižni izdaji ne bo povsem identična; gre le za vzorčni prikaz.

¹⁰ O pomenskih razmerjih znotraj leksema, motivirajočih in motiviranih pomenih, tipologiji večpomenskosti prim. Vidovič Muha (2013: 58–169) in Snoj (2004: 84–86, 103–185).

2. *povzročitev smrti človeka; uboj*: Sakaj vtakovim nezहितim lebni ali shiuleinju, fe najdejo mnogotere strašne bolesni inu fhtraifinge, zhafsi ozhita framota, lotria inu greihi, zhafsi tudi **boy** inu druga nefrezha TPo 1595, III,179

3. *stanje, ki ga povzročajo prepiri, nasprotovanja; nesloga*: Taku bi v' tem gofpodinstuj tudi obeniga myru ne bilu, temuzh en vezhni **boj**, kradeinje, nefveifzhina, samujenje, etc. .. kadar bi po tiga Hudizha voli imejlu ijti TPo 1595, III,156; [...] [A. L. R.]

bratovščina (bratovščina, bratovšina, bratovščena, bratavščina) -e sam. ž [ˈbra:to:vščina/braˈto:vščina -e]; P 49, **K 15**

1. *razmerje kot med brati; bratstvo*: Per tim Bug hozhe imeiti od nas kadar ie on nash vfeh Ozha, de mi Verni imamo vmeifebo[!] prauo **bratoufzhino** dershati eden timu drufimu giati dobru, obeniga nida inu fouurashtua imeti vmei febo TC 1555, B8b; [...]

2. pogosto v zvezi s **krščanski povezanost ljudi z Bogom in med seboj; (krščansko) občestvo**: [...]; Inu ie tukei praua karshzhanska **bratoufzhina**, vkateri fo vfi verni karshzheniki pod tim patronom inu glovo[!], Gofpodom Christufom. Inu leta **bratoufzhena** ftoy vnotri, da mi sChristufom vfe gmaia[!] imamo, Christus vfe verne fuoie brate imenuie JPo 1578, II,7; [...]

3. *verska skupnost ljudi, ki živijo po določenih pravilih, navadno v skupini; red, redovna skupnost*: Vf y Samoprauizhniki, Tudi vfakatero sborizhe liudy, Ordinske **bratoufzhine**, kateri gouore: Mene prauizhniga delaio moia dobra dela, moie saflushenie, moya Regula, Ordin, Kuta .. te meni miloft dobudeio JPo 1578, II,22b; [...]

4. *stanovska skupnost vernikov z nabožnimi in socialnimi nalogami; (cerkvena) bratovščina*: [...]; Taku je Papesh Ludy v' gréh sapelaval na dvujo visho. Narpoprej ker je on veliku novih Boshjih flushbi gori postavil .. Rumanje inu Boshje poti, **Bratoufzhine**, Menifhtvu, Mashe, Pošte, prasnike etc DB 1584, II,89a [A. L. R.]

2.3

Iz navedenih zgledov je tudi razvidno, da je razlaga praviloma opisna.¹¹ Dodana sodobna sopomenka, ki jo navajamo tudi, če je enaka iztočnici iz 16. stoletja, se mora z obravnavanim pomenom prekrivati v največji možni meri in imeti enako stilno vrednost. Pomaga k hitrejšemu razumevanju besede za manj veččega uporabnika slovarja. Zaradi pomanjkljivih podatkov je razlaga včasih mogoča le z nizom približnih sopomenk, npr. pri besedah, ki se pojavljajo izključno v registrih (DB 1578, DB 1584) ali večjezičnih Megiserjevih slovarjih (MD 1592, MTh 1603). Pri redakciji zgodovinskega slovarja se pojavlja tudi pomembna omejitev, ki jo je prav tako objektivno težko preseči. Na primer nekateri pomeni leksemov v 16. stoletju še niso bili natančno določeni, zato jih iz obstoječega gradiva in po primerjavi s prevodnimi predlogami ni bilo mogoče nedvoumno izluščiti:

¹¹ Glavni razlagalni tip pri samostalniki in glagolih je opisna nestavčna razlaga, ki vsebino naravnost in kratko formulira. Leksem je opisan z uvrščevalno pomensko sestavino (nadpomenko) in z razločevalnimi pomenskimi sestavinami (razlikovalnimi lastnostmi v primerjavi s pomensko sorodnimi leksemi). Redka je samo sinonimna razlaga, če obstaja ter če se starejši in sodobni leksem povsem prekrivata. Uporablja se tudi mešani tip (že razložena izhodiščna beseda z opisnim dodatkom) in posredni tip razlage (pomen razložen pri besedotvorno podstavni besedi). Prim. tudi Merše idr. 2001: 22.

boben -bna sam. m [ˈbo:ben -bna]; P 34, K 9

*tolkalo z napeto kožo na eni strani,*¹² *običajno za ritmično spremljavo pesmi, plesov; boben, pavke: [...]; Ygrajte GOSPVDV s'Bobni, inu sgonite njemu s'Cymbali DB 1584, II,138a ; [...]; Tympanum. Germ. ein trumel, paucken. Slav. boben MTh 1603, II,64; [...]*

// ritmično udarjanje na to tolkalo, običajno pri petju, plesu; bobnanje, igranje na pavke: Hualite ga sbobni inu fray, Hualite ga ftrunami inu shpyshzhali TPs 1566, 264b; [...]

// kdor igra na to tolkalo; bobnar, pavkist: te bo frezhala ena mnoshiza Prerokou, od viffokote doli prideozh, inu pred nymi femkaj en Pfalter, inu Boben, inu Pifhal, inu Arffe, inu ony bodo prerokovali DB 1584, I,154b [A. L. R.]

3

Slovarski opis pomenov leksemov (denotativnost) dopolnjujejo neslovnični kvalifikatorji in neslovnična kvalifikatorska pojasnila. Prvi natančneje opredeljujejo različne vrste zaznamovane rabe (konotativni pomeni), drugi pa predvsem pojasnjujejo zunajjezikovne okoliščine rabe leksema (pragmatični pomen). Tudi kvalifikatorji pri zgodovinskem slovaropisju izkazujejo nekatere posebnosti, o katerih bomo pisali ob kakšni drugi priložnosti.

Viri

DB 1584 = DALMATIN, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.

JPo 1578 = JURIČIČ, Jurij, 1578: *POSTILLA*. Ljubljana.

KPo 1567 = KRELJ, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.

LB 1545 = LUTHER, Martin, 1545 (1974): *Biblia: Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Deudsch auff's new zugericht*. Wittenberg. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

MD 1592 = MEGISER, Hieronymus, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.

MTh 1603 = MEGISER, Hieronymus, 1603: *The/aurus Polyglottus*. Frankfurt.

TA 1555 = TRUBAR, Primož, 1555: *ABECEDARIVM*. Tübingen.

TC 1555 = TRUBAR, Primož, 1555: *CATECHISMVS*. Tübingen.

TPo 1595 = TRUBAR, Primož, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.

TPs 1566 = TRUBAR, Primož, 1566: *Ta Celi P/alter Daidou*. Tübingen.

TR 1558 = TRUBAR, Primož, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.

TT 1577 = TRUBAR, Primož, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.

TT 1581–1582 = TRUBAR, Primož, 1581–1582: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.

Literatura

AHAČIČ, Kozma, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, NARAT, Jožica, NOVAK, France, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Slovarji).

ATKINS, B. T. Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Bibel – Lexikon, 1968. Herausgegeben von Prof. Dr. Herbert Haag, Tübingen. Zweite, neu bearbeitete und vermehrte Auflage. Zürich, Köln: Benziger Verlag.

¹² Prim. enciklopedično razlago v *Bibličnem leksikonu* 1984: 189.

- FINKA, Božidar, KATIČIĆ, Radoslav (ur.), 1984–: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Zagreb: JAZU, Zavod za jezik IFF, HAZU, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- FRAN, *slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, različica 1.0, 2014–. <http://www.fran.si>.
- Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, 1989–. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- GEBAUER, Jan, 1970: *Slovník staročesky*. Díl I: A–J. Druhé, nezměněné vydání. Praha: Academia.
- GRABNER - HAIDER, Anton, KRAŠOVEC, Jože idr., 1984: *Biblični leksikon*. Celje: Mohorjeva družba.
- GRIMM, Jakob in Wilhelm, 2004: *Der digitale Grimm. Deutsches Wörterbuch von Jakob und Wilhelm Grimm. Version 05–04*. Frankfurt am Main.
- Historicky slovník slovenského jazyka. I: A–J*, 1991. Bratislava: Vydavateľ'stvo Slovenskej akadémie vied.
- HOCK, Hans Henrich, ²1991: *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2014: Problematika germanizmov v zgodovinskem slovarju knjižne slovenščine 16. stoletja. Marko Jesenšek (ur.): *Slovenski jezik na stičišču več kultur*. Zora 102. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 70–84.
- LEXER, Matthias, 1992: *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachträgen von Ulrich Pretzel*. 38., unveränderte Auflage. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- MERŠE, Majda, 2011: Vloga kazalk v slovenskem zgodovinskem slovaropisju. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Zora 75. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. 334–352.
- MERŠE, Majda, NOVAK, France, PREMK, Francka, 2001: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: poskusni snopič*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PLETERŠNIK, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar (1894–1895): transliterirana izdaja*. Uredila Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. [Elektronska izdaja, verzija 1.0.]
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio I: A–ČEŠULA*, 1880–1882. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Svezak 96, 2. dvadeset i trećega dijela: ŽAO–ŽVUKNUTI, Popis izvora*, 1976. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Svezak 97, 3. dvadeset i trećega dijela: Dodatak – Materiali o riječniku*, 1976. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Słownik polszczyzny XVI wieku. tom III: by–czyzyjomanus*, 1968. Wrocław, Warszawa, Kraków: Wydawnictwo polskiej akademii nauk.
- SNOJ, Jerica, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. *Linguistica et philologica*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNOJ, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Prva izdaja. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Splošni religijski leksikon*, 2007. Gl. ur. Adalbert Repić, ur. slovenske izdaje Drago Bajt, Marta Kocjan-Barle. Ljubljana: Modrijan.
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov*. 2., pregledana izdaja, 1997. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. 2., dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

POLOŽAJ I PRIMJENA JEZIČNIH PRIRUČNIKA U NASTAVI MATERINSKOG JEZIKA (hrvatski primjer)

Marko Ljubešić, Mirjana Benjak
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pulj

UDK 37.016:811.163.42'242:030

Cilj pouka hrvaščine pri predmetu hrvaški jezik je pridobivanje jezikovnih in komunikacijskih kompetenc. Predmet je sestavljen iz dveh osnovnih področij: uporabe jezika in znanja o jeziku. Materialno-tehnično podlago pouka jezika oziroma vire znanj predstavljajo tudi jezikovni priručniki (pravopis, slovnica, slovar). V prispevku analizirava njihovo kvalitativno in kvantitativno zastopanost in uporabo pri pouku maternega jezika ter predlagava smernice za izboljšanje njihove uporabe pri pouku.

pravopis, slovnica, slovar, jezikovni vodnik

The objective of the teaching of Croatian language as a subject is the acquisition of linguistic and communication competences in two main areas: use of language and knowledge of language. The material-technical tools for language teaching or the sources of knowledge include language manuals (orthography manual, grammar book, dictionary). The paper analyzes how well they are represented quantitatively and qualitatively, as well as their application in the teaching of the mother tongue, and proposes guidelines to improve their use in the classroom.

orthography manual, grammar book, dictionary, language reference books

1 Uvod

Hrvatski je jezik od izlaska iz integriranoga zajedništva hrvatsko-srpskoga jezika do danas, nailazio na mnoge društveno, politički i kulturološki uvjetovane barijere. Kako kaže Jagoda Granić (2009: 44), »novi/stari identiteti jezika u novim društvenim kontekstima dobivaju nove obrise jer su u pitanju neki novi statusi koji anticipiraju i promjene u korpusu, a što je, premda ne selektivno i ne na svim razinama, rezultat *djelomično razrađene* jezične politike.« U takvim (ne)prilikama bilo se vrlo teško snaći – jezični su priručnici »nicali kao gljive poslije kiše« te izazivali brojne polemike (osobito one koje su se ticale pravopisne razine hrvatskoga jezika), a koje su doprinosile jezikom »zburnjenu« naciju. Jedna od posljedica takva stanja očitovala se kao osebujni »bijeg« i »strah« od (ne)standarda u svim sferama upotrebe materinskoga jezika pa tako i školi (osnovnoj i srednjoj). U nesigurnosti koji jezični (pravopisni) priručnik predložiti učenicima, nastavnici su nerijetko bili zbunjeni. U posljednje se vrijeme (pojavom timskoga uredničkog pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje) tenzije donekle smiruju, no ostaje metodički problem pristupa

jezičnim priručnicima u nastavi, većim dijelom uzrokovanom (zastarjelim) nastavnim programima.

2 Jezični priručnici u srednjoškolskome (gimnazijskome) nastavnom programu iz hrvatskoga jezika

Godinama se u hrvatskoj metodičkoj znanosti upozorava na potrebu izmjene nastavnoga programa iz hrvatskoga jezika za gimnazije, prvenstveno zbog neusklađenosti sadržaja s recepcijskim i kognitivnim sposobnostima učenika te kriterijima za izbor književnih i jezičnih sadržaja (Benjak, Ljubešić 2013). U nastavnome je programu osobito naglašen nesrazmjer između nastave književnosti i jezika (3:1 u korist književnosti) te zanemarivanje jezičnoga izražavanja koji bi trebao biti osnova jezičnoga odgoja i obrazovanja. Iako u preambuli nastavnoga programa piše da je osnovna svrha nastave hrvatskoga jezika »steći jezično znanje, jezičnu kulturu i sposobnosti za porabu hrvatskoga jezika u svim tekstovnim vrstama, funkcionalnim stilovima i priopćajnim sredstvima« (Samardžija i dr. 1995: 151), u tome je nezaobilazna uloga primjene jezičnih priručnika u nastavi, analiza njihove zastupljenosti pokazuje da se oni u programskim odrednicama pojavljuju vrlo rijetko. Tako je u prvome razredu predviđena obrada pravopisa (ortografije) i pravogovora (ortoepije). U području jezičnoga izražavanja u istome se razredu pojavljuje pisanje, pravopis i grafostilistika. U drugome i trećemu razredu nastavni program ne predviđa sadržaje usmjerene upoznavanju jezičnih priručnika. Tek se u četvrtome razredu, u sklopu obrade leksičke norme, pojavljuje jezični savjetnik te u sklopu leksikografije, vrste rječnika. Izborni sadržaji nastavnoga programa, koji se, zbog objektivno-subjektivnih razloga, izvode vrlo rijetko, donose u četvrtome razredu upoznavanje sa suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika (s naglaskom na razlikovnim rječnicima). Metodika nastave materinskoga jezika jasno je odredila da bi učenik »po završenoj osnovnoj ili srednjoj školi morao ponijeti u život, u svoje prvo zvanje ili daljnje školovanje, tri jezična priručnika: 1. rječnik, 2. gramatiku, 3. pravopis« (Težak 1996: 162), što zasigurno nije u skladu s koncepcijom nastavnoga programa u kojemu se učenici tijekom svih četiriju godina srednje škole s jezičnim priručnicima susreću u svega nekoliko navrata.

3 Empirijsko istraživanje – položaj i primjena jezičnih priručnika u hrvatskoj srednjoškolskoj nastavnoj praksi

3.1 Problem istraživanja

Nadovezujući se na rezultate provedenoga istraživanja o položaju jezičnih priručnika u nastavnome programu iz hrvatskoga jezika za gimnazije, krenulo se u istraživanje položaja i primjene jezičnih priručnika (pravopisa, gramatika, rječnika, jezičnih savjetnika i ostale jezične literature) u hrvatskome srednjoškolskom sustavu.

3.2 Ciljevi i zadaci istraživanja

Teorijska proučavanja i empirijsko istraživanje usmjereni su k rješavanju ovih ciljeva i zadataka:

- istražiti koje jezične priručnike (pravopis, gramatiku, rječnik, jezične savjetnike i drugu literaturu) upotrebljavaju nastavnici hrvatskoga jezika;
- utvrditi stav nastavnika hrvatskoga jezika prema suvremenim priručnicima hrvatskoga jezika (pravopisima, gramatikama, rječnicima, jezičnim savjetnicima i drugoj jezičnoj literaturi);
- istražiti iskustva nastavnika u primjeni jezičnih priručnika u nastavi hrvatskoga jezika;
- istražiti stavove nastavnika o kvalitativnoj razini primjene jezičnih priručnika njihovih učenika nakon završene srednje škole;
- ispitati mišljenja nastavnika o metodičkim mogućnostima upotrebe jezičnih priručnika u nastavi hrvatskoga jezika;
- ispitati stavove nastavnika o mogućnostima poboljšanja položaja i primjene jezičnih priručnika u hrvatskome školskom sustavu (drukčiji nastavni kurikulum, stručni aktivni s tom tematikom, bolja opremljenost školskih knjižnica i dr.);
- utvrditi vlastita iskustva nastavnika i istražiti mogućnosti poboljšanja primjene jezičnih priručnika u nastavi hrvatskoga jezika.

3.3 Polazne hipoteze

Polazeći od rezultata dobivenih istraživanjem položaja jezičnih priručnika u nastavnim programima iz hrvatskoga jezika za osnovnu i srednju školu, u empirijskome se istraživanju krenulo od ovih hipoteza:

- nastavnici u svojem radu s jezičnim priručnicima najviše upotrebljavaju pravopis, zatim gramatiku i rječnik dok se rijetko služe jezičnim savjetnicima i ostalom jezičnom literaturom;
- nastavnici smatraju da njihovi učenici nisu zainteresirani za primjenu jezičnih priručnika u nastavi;
- jezičnim se priručnicima njihovi učenici koriste prvenstveno kod pisanja školske zadaće, a manje u svakodnevnim jezičnim aktivnostima;
- u hrvatskome školskom sustavu posebne nastavne jedinice s naglaskom na upoznavanju primjene jezičnih priručnika veoma su rijetke;
- nastavnici smatraju da njihovi učenici nakon završene srednje škole nisu osposobljeni za aktivnu upotrebu jezičnih priručnika u svakodnevnome životu;
- kod nastavnika vlada razvijena svijest o važnosti upoznavanja učenika s jezičnim priručnicima kao temeljem jezičnoga odgoja i obrazovanja.

3.4 Ispitanici i instrument istraživanja

Istraživanje mišljenja i stavova nastavnika hrvatskoga jezika o položaju i primjeni jezičnih priručnika u nastavi materinskog jezika obavljeno je na uzorku od 34 ispitanika – nastavnika hrvatskoga jezika u srednjim školama Istarske županije.

Za potrebe ovog istraživanja izrađen je poseban upitnik čiji su autori Marko Ljubešić i Mirjana Benjak. Anketni upitnik sastojao se od ukupno 13 pitanja (otvorenoga, zatvorenoga i kombiniranoga tipa). Na ukupno 5 pitanja ispitanici su odgovarali na ljestvici Likertova tipa.

3.5 Rezultati i diskusija

Anketni upitnik započinje trima pitanjima otvorenoga tipa u kojima su nastavnici trebali napisati **koji pravopis, gramatiku i rječnik upotrebljavaju u svojem radu**. Od pravopisa je najzastupljeniji u nastavničkoj praksi *Hrvatski pravopis*¹ Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje s ukupno 85,3 %, podjednako su zastupljeni s 5,9 % *Hrvatski školski pravopis*² te *Pravopis hrvatskoga jezika*³ dok je s 2,9 % zastupljen *Hrvatski pravopis*.⁴ Dobiveni visoki postotak daje naslutiti kako je nakon godina nesređene pravopisne situacije u Hrvatskoj pojavom pravopisa u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje konačno u primjeni jedinstveni pravopis što će zasigurno u mnogočemu smanjiti nejasnoće kod nastavnika i učenika. Za razliku od pravopisa, kod gramatika nailazimo na dvije u primjeni. Tako *Hrvatsku gramatiku*⁵ upotrebljava ukupno 64,7 %, dok se 35,3 % nastavnica/nastavnika služi *Gramatikom hrvatskoga jezika*⁶. Iako je riječ o nastavnicima koji rade u srednjim školama, zaključujemo kako je *Gramatika hrvatskoga jezika* (Težak, Babić), bez obzira na svoju usmjerenost prema osnovnome jezičnom obrazovanju, uvelike prisutna i u srednjoškolskoj nastavi. Trećim pitanjem istražilo se koji su najčešći hrvatski rječnici u primjeni kod nastavnika srednjih škola. Najzastupljeniji je *Rječnik hrvatskoga jezika*⁷ sa 70,6 %, slijedi *Hrvatski enciklopedijski rječnik*⁸ s 20,5 % te *Rječnik hrvatskoga jezika*⁹ s ukupno 8,9 % zastupljenosti.

Četvrtim pitanjem istraživala se **primjena jezičnih savjetnika u radu nastavnika hrvatskoga jezika**. U ovome se pitanju o upotrebi jezičnoga savjetnika u radu pozitivno izjasnilo 85,3 % nastavnika, dok njih 14,7 % ne upotrebljava jezični priručnik. Po zastupljenosti najučestaliji su *Jezikomjer*¹⁰ s ukupno 48,3 %, *Hrvatski u praksi*¹¹ (17,2 %) te *Reci mi to kratko i jasno*¹² s 13,8 %. Ostali jezični priručnici (ukupno 20,7 %) navedeni su u pojedinačnim slučajevima.

Petim se pitanjem od nastavnika tražilo da navedu **koriste li se u svojem radu ostalom jezičnom literaturom**, na što je pozitivno odgovorilo svega 14,7 % ispitanika. Ovaj nam postotak govori da naši nastavnici, uz nastavne izvore i opće jezične

1 *Hrvatski pravopis* (glavni urednik Ž. Jozić), Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.

2 Stjepan Babić, Sanda Ham, Milan Moguš, 2005 i daljnja izdanja: *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.

3 Vladimir Anić, Josip Silić, 2001: *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, Novi liber.

4 Stjepan Babić, Milan Moguš, 2010 i 2011: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.

5 Eugenija Barić i dr., 1995. i daljnja izdanja: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

6 Stjepko Težak, Stjepan Babić, 1992 i daljnja izdanja: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

7 Vladimir Anić, 1991 i daljnja izdanja: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.

8 *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (ur. Matasović, R., Jojić, Lj.), 2002. Zagreb: Novi liber.

9 *Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. J. Šonje), 2000. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krlež, Školska knjiga.

10 Nives Opačić, 2004: *Jezikomjer – vodič za izbjegavanje najčešćih pogrešaka u hrvatskom standardnom jeziku*. Stobrec: Croma Co.

11 Ivan Zoričić, 1998: *Hrvatski u praksi*. Pula: Zavičajna naklada »Žakan Juri«.

12 Nives Opačić, 2009: *Reci mi to kratko i jasno*. Zagreb: Novi liber.

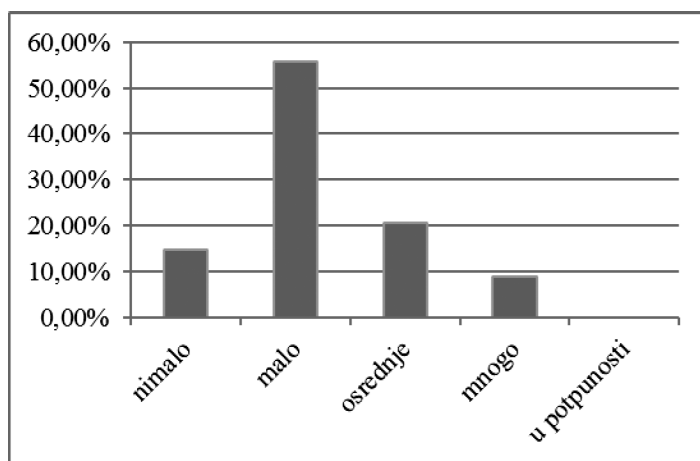
priručnike (pravopis, gramatiku i rječnik) te jezični savjetnik vrlo rijetko posežu za dodatnom jezičnom literaturom u nastavnome procesu.

Šestim se pitanjem istraživalo **u kojoj mjeri nastavnici u svojem radu upotrebljavaju pravopis, gramatiku, rječnik, jezični savjetnik i ostalu jezičnu literaturu**. Dobiveni rezultati (v. Tablicu 1) potvrdili su polaznu hipotezu da nastavnici u svojem radu najviše od jezičnih priručnika upotrebljavaju pravopis, zatim gramatiku, rječnik, jezični savjetnik te ostalu jezičnu literaturu. Dobiveni podaci pokazuju skromnu primjenu jezičnih priručnika, što ukazuje na potrebu osmišljavanja metodičkih modela koji bi omogućili njihovu aktivniju upotrebu u nastavi.

Tablica 1: Kvantitativna primjena jezičnih priručnika

Jezični priručnik	Frekvencija (N)	Aritmetička sredina (M)
1. pravopis hrvatskoga jezika	34	3,76
2. gramatika hrvatskoga jezika	34	3,29
3. rječnik hrvatskoga jezika	34	3,38
4. jezični savjetnik	32	2,62
5. ostala jezična literatura	29	2,34

Istraživanje mišljenja nastavnika o **zainteresiranosti njihovih učenika za primjenu jezičnih priručnika u nastavi** obuhvaćeno je sedmim pitanjem. Da nisu nimalo zainteresirani smatra 14,7 % nastavnika. Najveći postotak nastavnika (55,9 %) smatra da su malo zainteresirani, osrednje 20,6 %, dok je svega 8,8 % odgovorilo da su jako zainteresirani. Nitko od nastavnika nije odgovorio da su učenici u potpunosti zainteresirani (v. Grafikon 1). Ovi su podaci potvrdili hipotezu o nezainteresiranosti učenika za primjenu jezičnih priručnika. Razloge takvu stavu valja tražiti i u nerazrađenoj položaju jezičnih priručnika u nastavnim programima kao i u nesustavnoj primjeni u nastavi.

Grafikon 1: Zainteresiranost učenika za primjenu jezičnih priručnika

Osmim pitanjem ispitalo se u kojoj mjeri učenici primjenjuju jezične priručnike u pojedinim nastavnim situacijama (pisanje školske zadaće, pisanje domaće zadaće, svakodnevna nastava). Rezultati su pokazali (v. Tablicu 2) da je primjena jezičnih priručnika najzastupljenija kod pisanja školske zadaće ($M = 3,05$), dok je znatno manja primjena kod pisanja domaće zadaće ($M = 2,29$) i u svakodnevnoj situaciji ($M = 2,08$). Ovakvim je odgovorima potvrđena polazna hipoteza o kvantiteti primjene jezičnih priručnika u pojedinim nastavnim i nenastavnim situacijama, što ukazuje na potrebu razvijanja svijesti kod učenika o važnosti jezičnih priručnika, ne samo u nastavi, već i u svakodnevnome životu.

Tablica 2: Primjena jezičnih priručnika u raznim situacijama

Kvantiteta primjene jezičnih priručnika	Frekvencija (N)	Aritmetička sredina (M)
1. pri pisanju školske zadaće	34	3,05
2. pri pisanju domaće zadaće	34	2,29
3. u svakodnevnoj situaciji	34	2,08

U devetome se pitanju istražilo **planiraju li nastavnici te izvode li nastavnu jedinicu namijenjenu pristupu određenome jezičnom priručniku**. Svega se 23,5 % nastavnika izjasnilo pozitivno dok se 76,5 % izjasnilo negativno. Razloge tomu valja prije svega potražiti u nastavnim programima koji nisu usmjereni upoznavanju i primjeni jezičnih priručnika kao i u velikom opsegu nastavnih sadržaja pored kojih nastavnici vrlo teško uspijevaju odvojiti vrijeme za obradu jezičnih priručnika.

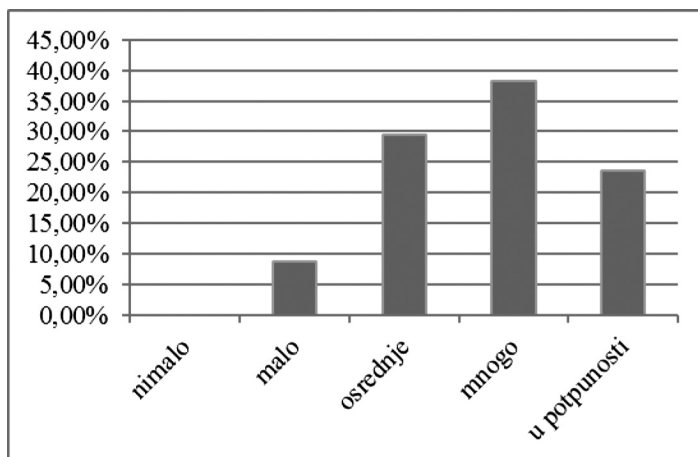
Desetim pitanjem istraživalo se mišljenje nastavnika o tome **koliko su učenici nakon završetka srednje škole osposobljeni za aktivnu upotrebu jezičnih priručnika**. Dobiveni podaci (v. Tablica 3) pokazuju kako su najosposobljeniji u upotrebi rječnika i pravopisa, što pokazuje da se jezičnim priručnicima poput gramatike, jezičnih savjetnika i ostale jezične literature veoma rijetko služe u nastavnome procesu.

Tablica 3: Osposobljenost za aktivnu upotrebu jezičnih priručnika

Osposobljenost učenika za upotrebu:	Frekvencija (N)	Aritmetička sredina (M)
1. pravopisa hrvatskoga jezika	34	3,26
2. gramatike hrvatskoga jezika	34	2,53
3. rječnika hrvatskoga jezika	34	3,53
4. jezičnoga savjetnika	34	2,03
5. ostale jezične literature	34	2,26

Na jedanaesto pitanje, **smatraju li potrebnim izdvajanje više nastavnih sati da bi se učenice/učenici bolje upoznali s jezičnim priručnicima**, nastavnici su 100% odgovorili pozitivno što ukazuje na potrebu da se prilikom sljedećih izmjena nastavnih programa/kurikula ne bi smjeli izostaviti sadržaji o jezičnim priručnicima.

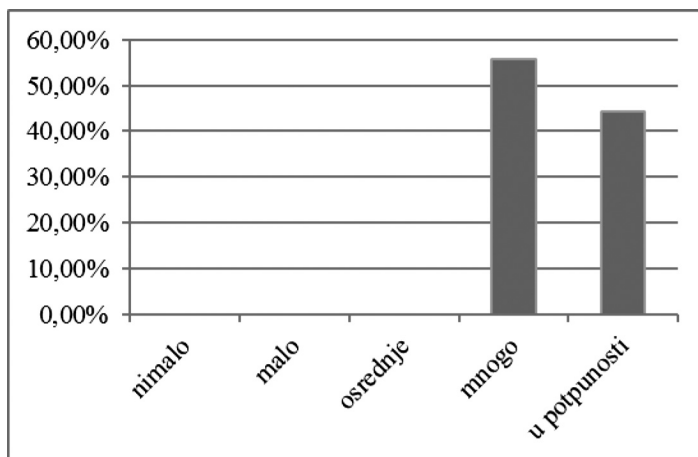

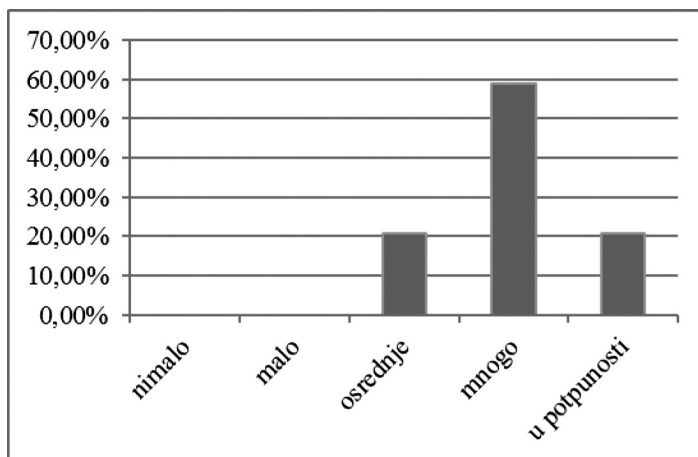
Grafikon 2: Novi metodički modeli kao pomoć u pristupu jezičnim priručnicima

Pretposljednjim, dvanaestim pitanjem ispitalo se što bi, prema mišljenju nastavnika, doprinijelo boljem upoznavanju i primjeni jezičnih priručnika kod učenika. Prva ponuđena mogućnost bili su metodički modeli usmjereni primjeni jezičnih priručnika. Da će upravo metodički modeli mnogo doprinijeti, smatra 38,2 % nastavnika, osrednje 29,4 %, u potpunosti 23,6 %, dok se za malo odlučilo 8,8 % nastavnika (v. Grafikon 2). Ovakvi rezultati ukazuju na potrebu osmišljavanja modela koji će biti na tragu suvremenoga, učenicima zanimljivoga pristupa jezičnim priručnicima.

Kao druga mogućnost koja bi doprinijela boljem upoznavanju i primjeni jezičnih priručnika ponuđena je **promjena nastavnih programa**. Da će promjena nastavnih programa mnogo pomoći, smatra 55,8 % nastavnika dok preostali dio (44,2 %) smatra da bi upravo promjena programa u potpunosti doprinijela boljem upoznavanju jezičnih priručnika. Ovi rezultati dokazuju da su nastavni programi zastarjeli te da

Grafikon 3: Promjena nastavnih programa kao pomoć u pristupu jezičnim priručnicima

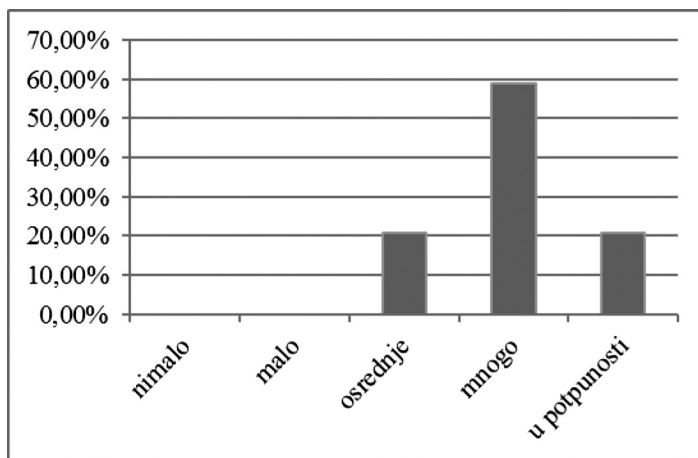

Grafikon 4: Doprinos stručnih aktiva u pristupu jezičnim priručnicima

nisu na tragu aktivnoga osposobljavanja učenika za primjenu jezičnih priručnika u nastavnoj i izvannastavnoj praksi (v. Grafikon 3).

Organiziranje stručnih aktiva s ovom problematikom ponuđena je kao treća mogućnost u rješavanju problema boljeg upoznavanja i primjene jezičnih priručnika u nastavi. Najveći postotak nastavnika (58,8 %) smatra kako stručni aktivi na ovu temu mogu puno doprinijeti, dok je podjednako onih koji smatraju da će takvi aktivi doprinijeti u potpunosti (20,6 %) te osrednje (20,6 %) (v. Grafikon 4). Dobiveni rezultati upućuju na promjenu paradigme cjeloživotnoga obrazovanja nastavnika koja će više voditi računa o zanimanju nastavnika za pojedine teme.

Kao četvrta mogućnost ponuđena je **bolja opremljenost školske knjižnice jezičnim priručnicima**. Na ovo je pitanje najviše nastavnika odgovorilo da će upravo

Grafikon 5: Doprinos bolje opremljenosti knjižnica u pristupu jezičnim priručnicima

bolja opremljenost školske knjižnice u potpunosti (61,7 %) doprinijeti uspješnosti njihova rada dok njih 38,3 % smatra da će to umnogome učiniti (v. Grafikon 5). Ovaj podatak ukazuje na potrebu osuvremenjivanja školskih knjižnica novim jezičnim priručnicima i ostalom jezičnom literaturom.

Na posljednje, trinaesto pitanje otvorenoga tipa nastavnici su mogli iznijeti vlastita iskustva te predložiti mogućnosti poboljšanja primjene jezičnih priručnika u nastavi hrvatskoga jezika. Evo nekoliko njihovih prijedloga:

Unatoč našim kontinuiranim zalaganjima da se nastavni program, koji je već punoljetan, konačno i promijeni, još uvijek od svega toga ništa. Nadam se da će, kad jednom do toga i dođe, jezični priručnici koji su bili predmetom obrade vašega istraživanja, zauzeti mjesto koje im i pripada.

Žalosno je da mnogi naši učenici nakon završene srednje škole uopće ne znaju kako izgleda neki od hrvatskih pravopisa, a realno, to od njih ne možemo ni očekivati kad u cijeloj našoj školskoj knjižnici imamo svega jedan pravopis (koji se može smatrati važećim).

U svojoj nastavnoj praksi redovito nastojim, iako za to nije predviđena posebna nastavna jedinica, uvrstiti jezične priručnike unutar drugih obrada jezičnih i(li) književnih tema. Uočavam da učenici imaju pozitivan stav prema pravopisu i rječniku dok im je ipak gramatika na višoj razini apstrakcije i upravo bi se tu moglo metodičkim modelima predvidjeti da kod obrade jezika ponekad izvor bude gramatika, a ne uvijek i isključivo udžbenik.

Kriv je sustav. Kad se stvari drukčije poslože u sustavu, i učenici i nastavnici će drukčije pristupati. Ako poštujemo pravila na cesti, ne vidim razloga zašto ne bismo poštovali pravila u jeziku, a za to nam trebaju priručnici koje trebamo znati primjenjivati.

Savjetujem bolju suradnju Odsjeka za kroatistiku pulskoga sveučilišta sa školama kako bismo uz pomoć suvremenih metodičkih sustava lakše zainteresirali i motivirali učenike na prihvaćanje jezičnih priručnika.

Iz ovih je izdvojenih prijedloga i vlastitih iskustava nastavnika uočljiva potreba za boljim i suvremenijim pristupom jezičnim priručnicima koji će biti utemeljen na suvremenoj koncepciji nastave i timskoj suradnji svih čimbenika jezičnoga odgoja i obrazovanja (prvenstveno škola i fakulteta). Nastavnici, iako u poziciji rada s (pre)natrpanim nastavnim programom, uočavaju važnost jezičnih priručnika kao temelja za jezično obrazovanje učenika te nastoje uklopiti priručnike u druge nastavne jedinice onda kada su u poziciji metodičke integracije i korelacije. Uočava se, kao što je bilo i pretpostavljeno polaznom hipotezom, razvijena svijest o važnosti jezičnih priručnika, što prvenstveno valja predvidjeti u koncepciji budućih nastavnih programa/kurikula.

4 Zaključak

Rezultati analize nastavnog programa iz hrvatskoga jezika za gimnazije te empirijskoga istraživanja pokazuju da je položaj jezičnih priručnika u nastavi materinskoga

jezika na nezadovoljavajućoj razini. Ipak, stavovi i mišljenja nastavnika hrvatskoga jezika, dobiveni empirijskim istraživanjem, ohrabruju time što je uočena razvijena svijest o potrebi kvantitativno većega i kvalitativno boljega i sustavnijega pristupa jezičnim priručnicima u nastavnome procesu. U tome smislu smatramo da bi rješavanje ovoga problema trebalo imati potporu svih sastavnica odgojno-obrazovnoga sustava. Resorno ministarstvo, u suradnji s agencijama, fakultetima i školama, trebalo bi voditi brigu o položaju jezičnih priručnika pri izradi novih nastavnih programa/kurikula, dok je na hrvatskoj metodičkoj znanosti osmišljavanje suvremenih metodičkih modela koji će pomoći u pristupu jezičnim priručnicima.

Izvori i literatura

- BENJAK, Mirjana, LJUBEŠIĆ, Marko, 2013: *Od Peruška do otvorenog sustava*. Zagreb: Školska knjiga.
- GRANIĆ, Jagoda, 2009: Sociolongvistika hrvatske jezične stvarnosti: komunikacijski i simbolički prostor od 1991. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažić Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 43–59.
- SAMARDŽIJA, Marko i dr., 1995: Hrvatski jezik za gimnazije. *Glasnik Ministarstva prosvjete i športa*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete i športa.
- TEŽAK, Stjepko, 1996: *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Zagreb: Školska knjiga.

GIGAFIDA: INTERPRETACIJA KORPUSNIH PODATKOV

¹Nataša Logar, ²Kaja Dobrovoljc, ^{2,3}Špela Arhar Holdt

¹Fakulteta za družbene vede, Ljubljana; ²Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Ljubljana;
³Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'322'324:004.5

V prispevku obravnavamo interpretacijo podatkov, ki jih uporabnik dobi, ko odgovore na jezikovna vprašanja išče prek spletnega konkordančnika korpusa Gigafida. S pomočjo štirih zglede opozarjamo na nevarnosti prehitrega posploševanja, zlasti pri podatku o pogostosti, filtrih *Vrsta besedila*, *Vir* in *Leto* (osnovno iskanje), ter na nujnost poznavanja značilnosti in natančnosti strojnega pripisovanja oznak (napredno iskanje). V diskusiji izpostavljamo, da je treba – ne glede na vrsto iskanja in iskalni pogoj – pri interpretaciji rezultatov korpusnih poizvedb imeti v mislih tudi vsebino ter zgradbo korpusa.

korpus, interpretacija, konkordančnik, vmesnik, korpusno označevanje

The paper discusses the interpretation of data that users of the Gigafida corpus obtain when trying to solve their language dilemmas through Gigafida's web concordancer. Illustrated by four examples, we emphasize the perils of making hasty generalizations, especially when dealing with frequency information and data presented in the *Text type*, *Source* and *Year* filters (within basic search), as well the need for understanding the characteristics and accuracy of automated corpus annotation (within advanced search). In the discussion, we emphasize that the interpretation of query results should be made by taking the corpus content and structure into account, regardless of the search query or search type.

corpus, interpretation, concordancer, interface, corpus tagging

1 Uvod

1.1

Interpretacija podatkov, naj bo preprosta (npr. primerjava pogostosti) ali kompleksna (npr. primerjava pojavnosti v posameznih delih korpusa v kombinaciji z naslovom in avtorjem ter upoštevajoč korpusno zgradbo), je sestavni del vsake korpusne poizvedbe. Čeprav interpretacije korpusnih podatkov v tem prispevku ne bomo razumeli v statističnometodološkem smislu, je razumevanje korpusa kot vzorca, tj. kot »podmnožice celotne populacije, ki je bila na predviden način (i)zbrana za raziskavo« (Peck, Olsen, Delore 2009: 8), relevantno tudi za nas, še zlasti s poudarkom, da morajo raziskovalci pri posploševanju podatkov na podlagi vzorca upoštevati način, na katerega je bil ta narejen (prav tam: 33).

Konkordančnik SSJ je bil skupaj z vmesnikom, v katerem je dostopen korpus Gigafida, razvit z »mislijo na najširšo možno korpusno rabo« (Logar Berginc idr. 2012: 98; Arhar Holdt, Kosem, Logar Berginc 2012: 20–21; Kosem 2012). S to

mislijo so bili tudi korpusovi metapodatki odmerjeni in v vmesnik umeščeni tako, da uporabnikom karseda olajšajo interpretacijo rezultatov poizvedb.

1.2

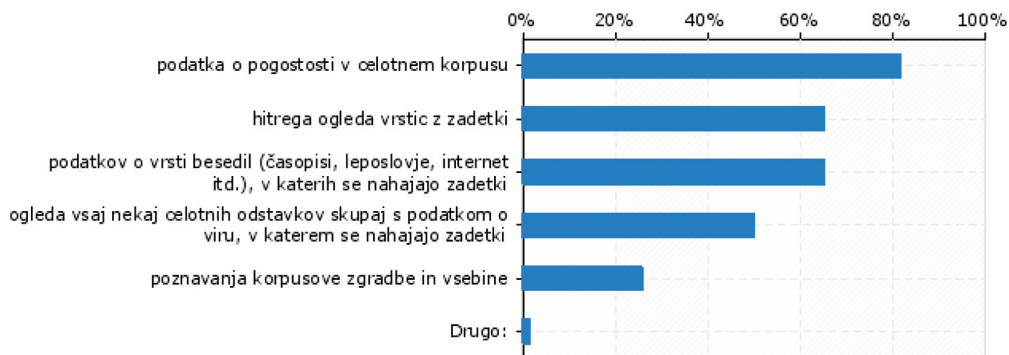
V korpusu Gigafida so za interpretacijo rezultatov pomembni dvoji podatki:

- a) *predočeni podatki* so podatki, ki so prikazani hkrati z rezultati poizvedb, npr. pri osnovnem iskanju pogostost v celotnem korpusu in njegovih posameznih taksonomskih delih (filtri) ter podatki, ki so dostopni s klikom na konkordančno vrstico (sobesedilo, bibliografski podatki in korpusne oznake);
- b) *zaledni podatki* so podatki, ki so povezani z izdelavo korpusa, npr. značilnosti in natančnost označevanja na eni strani ter korpusna zgradba na drugi.

V prispevku bomo opozorili na nekatere izmed tistih delov korpusa, na katere so uporabniki morda premalo pozorni ali v zvezi s katerimi so pri posploševanju rezultatov poizvedb premalo previdni. Izkušnje z jezikovnotehnoloških izobraževanj učiteljev slovenščine (Stritar, Dobrovoljc 2013) npr. kažejo, da uporabniki pri interpretaciji upoštevajo predvsem predočene številske podatke, bistveno manj pa zaledne podatke o korpusu.

2 Anketno izhodišče

Avgusta 2014 smo začeli izvajati anketno raziskavo o tem, kako in zakaj se uporablja korpus Gigafida ter kako ga uporabniki ocenjujejo. K izpolnitvi spletne ankete (izdelali smo jo z orodjem <http://www.lka.si>) smo povabili vse Gigafidine uporabnike, in to bodisi z osebnim stikom (npr. na jezikovnotehnoloških izpopolnjevanjih učiteljev, ki jih je od septembra do novembra 2014 izvajalo Slovensko društvo za jezikovne tehnologije; <http://ucitelji.sdjt.si>), bodisi prek stanovskega foruma (SlovLit in imenik članov že omenjenega društva za jezikovne tehnologije), bodisi z nagovorom na korpusni začetni spletni strani. Do začetka aprila 2015 je na vprašanja odgovorilo 82 anketiranih (od tega 62 v celoti in 20 delno). V anketo smo vključili tudi vprašanje o interpretaciji podatkov, ki je imelo naslednje izhodišče: *Pri interpretaciji podatkov iz korpusa Gigafida večinoma izhajam iz ..., izbrati pa je bilo mogoče enega ali več zaključkov te povedi (Slika 1).*

Slika 1: Deleži odgovorov na anketno vprašanje, iz česa uporabnik izhaja pri interpretaciji podatkov iz korpusa Gigafida

Vseh klikov na prvih pet zaključkov povedi je bilo 190 (pri čemer smo odšteli odgovor »drugo«, ki je bil izbran le enkrat), kar pomeni, da je največji delež posameznih odgovorov sicer res pripadal »pogostosti«, dejansko pa je bila zmagovalna kombinacija »pogostost (82 %) – konkordance (65 %) – filter *Vrsta besedila* (65 %)«. Na četrtem mestu je bil odgovor »ogled odstavkov in bibliografskih podatkov«, ki ga je v primerjavi z odgovoroma »konkordance« oz. »filter« izbralo 15 % manj anketiranih. Samo 17 anketiranih (26 %) je povedalo, da pri interpretaciji podatkov izhajajo tudi iz poznavanja korpusove vsebine in zgradbe.¹ Ker so ključne informacije o vsebini in zgradbi Gigafide dostopne tudi na korpusni spletni strani, je mogoče sklepati, da jih vsaj nekateri uporabniki poznajo, očitno pa imajo pri interpretaciji rezultatov omejen vpliv.

3 Podatki, pri katerih sta potrebni pozornost in previdnost

V tem poglavju bomo na štirih tipološko različnih primerih prikazali, kako podatke, ki spremljajo rezultate poizvedb po Gigafidi oz. nanje vplivajo, ustrezno uporabiti pri interpretaciji rezultatov.

3.1 Analiza primerov

3.1.1 Osnovno iskanje: pogostost, filtri *Vrsta besedila*, *Vir*, *Leto* ter odstavek in bibliografski podatki

Za premislek o interpretaciji podatkov, vidnih ob konkordančnih vrsticah v osnovnem iskanju, smo izbrali primera *po navadi* : *ponavadi* in *prekaren* : *prekeren*.

¹ Ob tem je pomemben podatek, da za 59 % anketiranih velja, da se pri svojem delu ukvarjajo z jezikom.

a) *Po navadi* : *ponavadi*

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Prikazujem 1-20 od 16.550 konkordanc (0.0 sekund).

Osnovne oblike

- ▶ [po navada \(16.546\)](#)
- ▶ [po navaditi \(4\)](#)

Vrsta besedila

- ▶ [Magazines \(6.452\)](#)
- ▶ [Newspapers \(4.324\)](#)
- ▶ [Internet \(2.885\)](#)
- ▶ [Non-fiction \(2.239\)](#)
- ▶ [Fiction \(585\)](#)
- ▶ [Več](#)

dojki. Bruha tja do 4. meseca, nato se **po navadi** slabost umiri, seveda pa se

Potem **po navadi** rečem: 'No ja, res sem že

Sila moderni so tudi animatorji na rojstnih dnevih, ki **po navadi** uro ali dve zabavajo celo gr

pa odkrita. Največ je nevretenčarjev, pri katerih lahko **po navadi** novo vrsto ugotovijo samo z

. Če obstajajo ali jih človek ustvari, bodo možnosti **po navadi** tudi uporabljene.

potem zavijemo nekam drugam, ampak so nam ti razlogi **po navadi** zelo znani. Izziv in tisto, kar

že dalj časa, pri mednarodni skupnosti pa tovrstno početje **po navadi** ne pade na plodna tla.

Slika 2: Del konkordančnega niza prislova *po navadi* s pogostostjo in filtrom *Vrsta besedila* v korpusu Gigafida

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Prikazujem 1-20 od 76.353 konkordanc (0.421 sekund).

Osnovne oblike

- ▶ [ponavadi \(76.353\)](#)

Vrsta besedila

- ▶ [Časopisi \(35.186\)](#)
- ▶ [Revije \(23.440\)](#)
- ▶ [Internet \(9.213\)](#)
- ▶ [Stvarna besedila \(5.521\)](#)
- ▶ [Leposlovje \(2.514\)](#)
- ▶ [Več](#)

spodbudilo in šparglji so se pojavili mesec dni prej kot **ponavadi** . Loredana Ivančič jih je na tržnici

jih ni bilo. Zlorabo so opazili seveda prepozno, **ponavadi** čez nekaj tednov, ko niso prejeli z

nekaj zveni predobro, da bi bilo res, potem **ponavadi** tudi ni. Niti en normalen in pošten

jih bomo prikloplili. Namenski projektorji za domači kino imajo **ponavadi** več video vhodov in posebna vide

programa prepuščena trenutni inovativnosti nekakšnega kadrovskega konglomerata, k **ponavadi** predstavlja kot novinarski sindika

po zaslugi fundacije Lilly bogatejša za 105 milijonov dolarjev. **Ponavadi** so posamezniki darežljivejši kot p

Slika 3: Del konkordančnega niza prislova *ponavadi* s pogostostjo in filtrom *Vrsta besedila* v korpusu Gigafida

Slik 2 in 3 je razvidno, da se je prislov *po()**navadi* v rabi uveljavil zapisan skupaj, saj je v celotni Gigafidi skoraj petkrat pogostejši od svoje dvojnice.² Oglad filtra *Vrsta besedila* pove, da je največ pojavitev zapisa *po navadi* v revijah, medtem ko je zapis *ponavadi* najbolj pogost v časopisih, v revijah pa ga je približno 11.000 zadetkov manj. Iz tega lahko sledi sklep, da so novinarji in lektorji periodičnega tiska tisti, ki ne poznajo ali ne upoštevajo pravopisnega določila o edino pravilnem zapisu narazen (SP 2001: § 571; gl. tudi Dobrovoljc, Jakop 2011: 113), vendar pa ta sklep drži le delno. Če upoštevamo zgradbo korpusa in primerjamo število enega in drugega zapisa na milijon besed v posameznem delu Gigafide, je namreč največji razmik v razmerju med zapisom narazen in zapisom skupaj res pri časopisih (1 : 8), že na drugem mestu pa sledi leposlovje (1 : 4), kjer je tudi sicer ta prislov enkrat pogostejši kot v dnevnem tisku (še nekoliko pogostejši pa je v stvarnih besedilih). Zgolj na podlagi absolutnega števila pojavitev v filtru *Vrsta besedila* lahko torej uporabnik, ki pri interpretaciji ne upošteva zgradbe korpusa, pride do napačnega sklepa.

² Za večino uporabnikov je to verjetno že zadosten podatek za interpretacijo v smislu »prednost ima zapis skupaj, zato bom uporabil tega«.

b) *Prekaren* : *prekeren*

Pridevnik *prekaren/prekeren* se je v rabi razširil v času zadnje gospodarske krize (del slovenščine pa je bil sicer že prej). Uporabniku Gigafide, ki želi pomoč pri izbiri zapisa, sam podatek o pogostosti odločitve ne bo olajšal; *prekaren* se namreč v korpusu pojavi 66-krat, *prekeren* pa 62-krat. Pri izbiri se moramo torej opreti na druge razpoložljive informacije. Iz konkordančnih vrstic je mogoče razbrati, da imata *prekaren* in *prekeren* enak pomen ter enako besedilno okolje (*delavec, zaposlitev, delo* ipd.). Iz filtrov izvemo (Slika 4), da se po različnih besedilih pojavljata v zelo podobnih obsegih in pogosteje po letu 2008. Pri primerjavi filtrov se razkrije upad v letu 2011, pri razumevanju katerega je zopet treba upoštevati zgradbo korpusa. Upad je namreč pričakovan, saj Gigafida iz tega obdobja vsebuje le besedila iz tiska, zbrana do maja 2010, in besedila z interneta, zbrana od aprila 2010 do aprila 2011 (Logar Berginc idr. 2012: 26, 46, 47).

<p>Osnovne oblike</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ prekaren (66) <p>Vrsta besedila</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Internet (35) ▶ Časopisi (23) ▶ Stvarna besedila (5) ▶ Revije (3) ▶ Več <p>Vir</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ internet, ustanove (16) ▶ Dnevnik (13) ▶ drugo (11) ▶ rtvslo.si (7) ▶ siol.net (5) ▶ Več <p>Leto</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ 2010 (33) ▶ 2009 (12) ▶ 2011 (8) ▶ 2008 (7) ▶ 2007 (2) ▶ Več 	<p>Osnovne oblike</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ prekeren (61) ▶ prekerena (1) <p>Vrsta besedila</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Internet (31) ▶ Časopisi (25) ▶ Revije (4) ▶ Stvarna besedila (2) ▶ Več <p>Vir</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Dnevnik (15) ▶ drugo (12) ▶ dz-rs.si (7) ▶ rtvslo.si (7) ▶ internet, novice (6) ▶ Več <p>Leto</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ 2010 (27) ▶ 2008 (13) ▶ 2011 (9) ▶ 2009 (4) ▶ 2007 (4)
--	---

Slika 4: Podatki v filtrih *Vrsta besedila*, *Vir*, *Leto* ob konkordančnemu nizu pridevnikov *prekaren* in *prekeren* v korpusu Gigafida

Tudi ogled filtrov torej ni izkazal nobene besedilne prvine, ki bi dala prednost enemu od zapisov. Ker pa gre za vrstni pridevnik in kot tak del strokovnih poimenovanj, si je smiselno ogledati še odstavke ter njihove vire v podkorpusu Stvarna besedila. Tak pogled lahko pokaže dodatne relevantne informacije, podane s strani strokovno podkovanega avtorja (Slika 5).

Prikaz odstavka	Korpusne oznake
<p>Izraz "prekarizacija" se s stališča delavk in delavcev nanaša na tisto, čemur se iz perspektive kapitala in njegovih zastopnikov pravi "fleksibilizacija trga delovne sile, fleksibilnost ali prožnost dela". "Prekarizacija" je novejša časnikarska izpeljanka iz pridevnika "prekaren, prekeren"; ta je prišel iz latinskega pridevnika <i>precarius</i> (prvi pomen je specifičen: "izprošen, priberačen, po milosti dobljen"; izpeljani pomen je posplošen: "negotov, nestalen"); iz ablativa je nastal prislov <i>precario</i>, ki ima tudi dva pomena specifičnega "po milosti, na prošnjo" in posplošenega v tehničnem pravnem besedišču "do preklica". Izraz je v moderne jezike najprej prišel prav v tehničnem pravnem pomenu (1336) in je šele v 16. stoletju pridobil splošni pomen, ki je zdaj v rabi. Verbinčev Slovar tujk pod geslom "prekeren" daje tako pravno tehnični kakor posplošeni pomen: "izprošen, na prošnjo ali do preklica dovoljen; odvisen od tuje volje ali okoliščin". (Verbinc prinaša tudi pravni izraz "prekarij: začasna uporaba ali užitek tuje lastnine".) Samostalniki "prekarnost" ("preklicnost; negotovost, nestalnost, tveganost, dvomljivost, kočljivost") je nastal šele v 19. stoletju. Latinski pridevnik je v zvezi z</p>	<p>vir: drugo leto nastanka: 2006 vrsta besedila: Stvarna besedila naslov: Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika avtor: Rastko Močnik</p>

Slika 5: Del odstavka ene od konkordančnih vrstic pridevnika *prekeren* s podatki o viru v korpusu Gigafida

Predstavitev tega primera lahko zaključimo z ugotovitvijo, da tudi poglobljena analiza potrjuje izhodiščno stanje: uporabnik se lahko o varianti obravnavanega pridevnika odloči sam – oz. se mora odločiti sam. Korpusna analiza pri odločitvi torej ni pomagala neposredno, je pa omogočila uporabniku pridobiti dovolj jezikovnega in vsebinskega znanja, da lahko svojo izbiro interpretira in utemelji kot ustrezno.

3.1.2 Napredno iskanje: podatek o osnovni obliki, besedni vrsti in oblikoskladenjskih lastnostih

Pri naprednem iskanju po korpusnih besedilih uporabniki oblikujejo kompleksnejše iskalne pogoje, v katerih lahko poleg oblike določijo tudi besedno vrsto in druge oblikoslovne lastnosti iskane besede ali besede v njeni okolici. Za oblikovanje naprednih poizvedb in njihovo ustrezno interpretacijo je zato pomembno poznavanje značilnosti in natančnosti strojnega pripisovanja tovrstnih zalednih podatkov, kar v nadaljevanju ponazarjamo na primerih iskanja pretvorb frazema *dati besedo* in primerniških oblik prislova *težko*.

a) *Dati besedo: dana beseda: dajanje besede*

Slika 6 prikazuje del konkordančnega niza za frazem *dati besedo*, ki smo ga v naprednem iskanju opredelili kot kombinacijo glagola *dati*, ob katerem se do tri besede levo ali desno pojavlja samostalniki *beseda* v tožilniku ednine. Vidimo lahko, da je poizvedba vrnila nize različnih glagolskih oblik z različnimi oblikoskladenjskimi lastnostmi, ki jim je bila v skladu s specifikacijami, razvitimi v okviru projekta Jezikoslovno označevanje slovenščine (JOS; Erjavec, Krek 2008), vsem pripisana besedna vrsta *glagol* in nedoločniška lema *dati*.

	, ki se od drugih zliva v vaš sistem. Dati in držati besedo , ne le drugim, temveč tudi
k njegovemu zadnjemu podvigu in tako preusmeri pozornost nanj. Dala si mu besedo in mu priskrbela poslušalce, torej si	
najbolj ugodno vplivati na rezultate. Upoštevajte sogovornika enakovredno, dajte mu prednostno besedo , vi pa potem dodajte svoje mnenje	
kratka replika? Potem izvolite, ker bi gospodu Selihoviču dala potem še besedo . Izvolite.	
: V redu. Najlepša hvala. Saj vam bom dal še preostalih besedo . Mogoče samo neko pojasnilo vas,	
VIZJAK: Hvala lepa. Seveda bom, ampak bi dal še gospe besedo pa potem. Ampak bi res prosil	

Slika 6: Del konkordančnega niza za napredno iskanje sopojavitev lem *dati* in *beseda* v korpusu Gigafida

Ena izmed značilnosti glagolskih frazemov je njihova možnost t. i. celovitih pretvorb (Kržišnik 1994: 95–100), v katerih se skladenjska zgradba frazema spremeni zaradi prehoda glagola v drugo oblikoskladenjsko kategorijo, denimo samostalnik (posamostaljenje, npr. *dajanje besede*) ali samostojni stavek (potrpnjenje, npr. *beseda je dana*), pri čemer korpusne analize potrjujejo, da ta možnost ni sistemska, temveč odvisna od posamezne frazeološke enote (Gantar 2007: 126–127, 237–240). Pri priklicu tovrstnih pretvorb v korpusu Gigafida je treba upoštevati, da so v označevalnem sistemu JOS trpni deležniki na -n/-t označeni kot deležniški pridevniki, glagolniki pa kot samostalniki, kar se ne sklada nujno s kategorizacijami v drugih priročnikih (prim. npr. *Slovenski pravopis* 2001) ali uporabnikovo intuicijo.

To pomeni, da moramo za celostno analizo pretvorbenih možnosti frazema *dati besedo* iskanje ponoviti še za kombinacijo samostalnika *beseda* s pridevnikom *dan* in samostalnikom *dajanje*. Analiza rezultatov razkrije, da besedna zveza v obeh pomenih ('zagotoviti' in 'dati možnost govorjenja') zelo redko izkazuje možnost potrpnjenja (*premierjeva beseda ni bila dana iskreno; končna beseda bo dana volilcem*), medtem ko je pretvorba v pridevniško zvezo (*dana beseda*) precej pogosta, a značilna samo za prvi pomen, posamostaljenje (*dajanje besede*) pa samo za drugega (Slika 7).

glede vodenja seje, glede sklicevanja seje, glede načina dajanja besede in podobno, polno avtoriteto in je poslanec neprijetno
V razpravi je opozicija možnost »arbitriranja« pri dajanju besede poslancem označila za pokop demokracije v Sloveniji, predstavniki
naj bi iz predlaganih sprememb poslovnika črtali sporno določbo o dajanju besede poslancem za replike. V obrazložitev so zapisali,
odgovarjanje prevladuje informativni metarazgovor. Usmerjanje k cilju razgovora, dajanje besede , priklic k razgovoru so govorna dejanja, ki
je prosila, naj opazujem, koliko je dosledna pri dajanju besede samo tistim učencem, ki so dvigovali roko.
slabe. Kar v revijalnem tisku manjka, je več dajanja besede praktikom filma in njihovim izkušnjam, njihovim znanjem in
, spoštovani predsednik. Vi veste kakšen je vrsti red dajanja besede - razprava, replika.

Slika 7: Del konkordančnega niza za napredno iskanje sopojavitev lem *dajanje* in *beseda* v korpusu Gigafida

Pomembno je torej zavedanje, da so bile metajezikovne lastnosti pojavnica v korpusu Gigafida pripisane v skladu s specifičnim (in podrobno dokumentiranim – gl. Holozan idr. 2008; <http://nl.ijs.si/jos>; <http://www.slovenscina.eu/sloleks>) sistemom jezikoslovnega označevanja, ki lahko zaradi omejitev strojnih postopkov na nekaterih

mestih odstopa od bolj ali manj poenotenih kategorizacijskih in lematizacijskih načel drugih obstoječih jezikoslovnih opisov slovenščine.³

b) *Teže* : *težje*

Poleg raziskav pomenskih, skladenjskih ali pravopisnih lastnosti leksike korpusi omogočajo tudi analize njegovih oblikoslovnih značilnosti, kot so vzorci pregibanja ali tvorjenja besed. Ena izmed takih oblikoslovnih zadreg je tudi variantnost v obrazilnem stopnjevanju lastnostnih prislovov, ki besedotvorno izvirajo iz pridevnika (Toporišič 2004: 409).

Variantnost obrazilnega stopnjevanja, do katere se obstoječi referenčni priročniki opredeljujejo precej različno,⁴ se v jezikovni rabi npr. pojavlja pri primerniških oblikah prislova *težko* (*teže* in *težje*). Ločeni poizvedbi z naprednim iskanjem po tistih pojavitvah obeh oblik, ki so v korpusu označene kot prislov, kažeta, da je pogostnostno razmerje med njima 1 : 4 v prid obliki z *j*. Toda podrobnejši pregled konkordanc razkriva, da se med primeri rabe prislovne oblike *teže* prikazujejo tudi oblike samostalnika *teža* (Slika 8), med prvimi 20 primeri rabe prislovne oblike *težje* pa je kar 6 primernikov pridevnika *težko* (Slika 9). Ugotovitev, da sta bili v procesu avtomatskega označevanja tem oblikam pripisani napačna besedna vrsta in osnovna oblika, torej narekuje, da pri morebitnih kvantitativnih analizah upoštevamo tudi oceno zanesljivosti strojno pripisanih podatkov. Te pa spet ni mogoče posploševati na celoten korpus, saj je natančnost označevanja močno odvisna od vrste leksike (več gl. v Grčar idr. 2012).

◀ prejšnja stran 1 2 **3** 4 5 6 7 8 9 10 11 12 naslednja stran ▶

Prikazujem 41-60 od 7.119 konkordanc (0.437 sekund).

---

spet slovesno. V času, ko je športnikom vse **teže** dobiti pomoč za treninge in tekmovanja, je mladi radovljiški na prizorišče prav nič miroljubno, zato je bilo toliko **teže** vsem drugim demonstrantom, ki niso prišli uničevati mesta. izumrlji, a se še vedno dogaja, da ženske **teže** dobijo službo kot moški, ker bodo mogoče izkoristile porodniški državnih interesov. Sodobna evropska regionalna politika daje nekaj več **teže** neposredno ljudem, kolikor se jih pač lahko zajame skozi

Ashdown vse **teže** kroti nasprotja

Slika 8: Del konkordančnega niza za oblike *teže*, označene kot primernik prislova *težko*, v korpusu Gigafida

- 3 Posebnosti se denimo pojavljajo pri označevanju posamostaljenih pridevnikov (pridevnik), deležij (prislov), elativov (samostojna lema s stopnjo nedoločeno), nekaterih skupin slovnčnih besednih vrst ipd. (več gl., kot že omenjeno, v Holozan idr. 2008).
- 4 Medtem ko SSKJ, v katerem o priporočeni stopnjevanju obliki izpridevniških prislovov sklepamo na podlagi zgledov, daje prednost oblikam z *j* (*nižje*, *višje*, *tišje*), *Slovenska slovnica* (Toporišič 2004: 409) v zbornem jeziku priporoča rabo oblik brez *š* oz. *j*, v knjižnem in neknjižnem pogovornem jeziku pa obratno. Ta ločnica je precej bolj zrelativizirana v *Slovenskem pravopisu* 2001 (§ 990), ki opisuje, da so prislovi iz primernikov enaki obliki za srednji spol; če pa se ti končajo na *-jše*, *-šje*, *-žje* in *-čje*, se zadnji soglasnik navadno lahko tudi izpušča (npr. *ljubeznivejšelljubezniveje*). Kljub načelni strpnosti pravopisnih pravil do obeh obrazilnih variant pa spremljajoči pravopisni slovar pri nekaterih iztočnicah priporoča zgolj eno izmed možnosti, npr. *jačje* pri iztočnici *jako*, *ožje* pri iztočnici *ozko* in *težje* pri iztočnici *težko*.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10	naslednja stran ▶
Prikazujem 1-20 od 29.456 konkordanc (0.156 sekund).	
krize. Vzrokov za njen padec je več: čedalje težje je pridobivala svež denar na posojilnih trgih, zaskrbljeni komitenti	
je še odprto. V zadnjih sedmih dirkah bo vse težje za vsakega dirkača,« meni Häkkinen.Sporno enoto	
tudi njegovo življenje ni (bilo) lahko. Še težje se zdijo preizkušnje drugih filmskih likov: vidimo jih lahko	
na položaju in omogoča dovolj izkušenj in moči tudi za težje izzive.« Ne spomnimo se, da bi kdaj	
programu imagemap. S starejšimi različicami programa imagemap je bilo težje delati in so zahtevale posebno konfiguracijsko datoteko. Program,	
bom takrat privoščil Potrčev golaž, mlajše primerke bo namreč težje ujet..	
. A veter me ne skrbi, saj sodim med težje kolesarje, lažje bo še precej bolj oviral,»	

Slika 9: Del konkordančnega niza za oblike *težje*, označene kot primernik prislova *težko*, v korpusu Gigafida

4 Razprava

Konkordančnik SSJ in vmesnik Gigafida sta v primerjavi s svojim predhodnikom ASP32 uporabniško prijaznejša (Kosem 2012; Logar Berginc idr. 2012: 98–118). Med njunimi novostmi je opazna zlasti uvedba filtrov, ki omogočajo hkraten prikaz dveh vrst informacij: zadetkov v konkordančnem nizu, besednem seznamu ali seznamu kolokatorjev ter obenem informacijo o razpršenosti po delih Gigafide.⁵ Čeprav je bil primarni namen filtra *Vrsta besedila* pravzaprav omogočanje enostavnega selekcioniranja zadetkov za nadaljnji podrobnejši pregled, se je njegova druga vloga, tj. prikaz pogostosti po podkorpusih, pri interpretaciji izkazala celo za bolj pomembno. V nadaljevanju bi bilo zato smiselno razmisliti o nadgradnji tega filtra s podatkom o relativni pogostosti, torej pogostosti glede na število vseh besed v določenem podkorpusu.

Za pravilno interpretacijo korpusnih podatkov je zelo pomembno tudi to, da se ne zadržimo le pri številskih delih rezultatov. Že preprost primer *prekaren/prekeren* pokaže, da lahko pomembne podatke (morda za odločitev v jezikovni zadregi celo najbolj pomembne podatke) o leksiki dobimo šele s pregledom širšega sobesedila. V zvezi s sklepanjem zgolj iz podatka o pogostosti v celotnem korpusu pa je treba dodati še opozorilo o podvojenih konkordancah, t. i. dvojnikih: detekcija dvojnikov in približnih dvojnikov je bila pri gradnji Gigafide temeljito izvedena le pri spletnih besedilih (Logar Berginc idr. 2012: 64–65), šele naknadne analize po zaključku gradnje pa so pokazale, da bi morali isti postopek uporabiti tudi drugje. Podvojeni rezultati (enako besedilo, čeprav iz različnih virov) zlasti specifičnih iskanj so v konkordančnih vrsticah sicer hitro opazni, vseeno pa bi bilo treba v prihodnje, kolikor je mogoče, izločiti ta moteči in za interpretacijo potencialno škodljivi korpusni šum.

Če navedena opozorila veljajo za veliko večino uporabnikov Gigafide (po podatkih ankete skoraj 90 % anketiranih uporablja osnovno iskanje), pa morajo biti na pozna-

⁵ Drugih filtrov, ki ne izhajajo iz podatkov v kolofonu korpusnih dokumentov, npr. filter *Zapis oblike*, v prispevku nismo obravnavali.

vanje značilnosti ter natančnosti strojnega pripisovanja zalednih podatkov, kot so besedna vrsta in oblikoslovne lastnosti, pozorni predvsem tisti, ki uporabljajo napredno iskanje (med anketiranimi je takih skoraj 60 %). Natančnost označevalnika Obeliks (Grčar idr. 2012) je sicer visoka, v povprečju na vsakih sto besed le dvema pripiše napačno besedno vrsto ali osnovno obliko (prav tam: 92), vendar je ob tem treba upoštevati, da so strojno pripisane osnovne oblike, besednovrstne kategorije in oblikoskladenjske lastnosti pri nekaterih skupinah besed manj zanesljive kot pri drugih. To sicer ne pomeni, da njihova kvantitativna korpusna analiza ni smiselna ali mogoča, mora pa uporabnik to korpusno inherentno pomanjkljivost pri krajših rezultatih poizvedb zaobiti z ročnim pregledom konkordanc, pri daljših pa z dodatnimi kontekstualnimi omejitvami iskanj ali poizvedbami brez opiranja na strojno pripisane podatke.

V korpusnem jezikoslovju se pogosto opozarja na nevarnosti prehitrega sklepanja o jeziku zgolj na podlagi bežnih poizvedb po korpusu (npr. O’Keeffe, McCarthy 2010: 382), na drugi strani korpusi kot orodje prinašajo določene omejitve, pri čemer ni nepomembno, da so referenčni korpusi primarno leksikografski vir in zato za iskanje odgovorov na jezikovne zadrege, ki jih sicer rešujejo ali pa bi ji morali reševati drugi jezikovi viri, niso posebej prilagojeni. A kot velja za podatkovne zbirke, statistične vzorce ali jezikovne vire na splošno, je omejitve mogoče preseči, le dobro je treba vedeti, katere so in od kod izvirajo.

Literatura

- ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, LOGAR, Nataša, 2012: Izdelava korpusa Gigafida in njegovega spletnega vmesnika. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 16–21.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik: med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ERJAVEC, Tomaž, KREK, Simon, 2008: Oblikoskladenjske specifikacije in označeni korpusi JOS. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 49–53.
- GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gigafida: <http://www.gigafida.net>
- GRČAR, Miha, KREK, Simon, DOBROVOLJC, Kaja, 2012: Obeliks: statistični oblikoskladenjski označevalnik in lematizator za slovenski jezik. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 89–94.
- HOLOZAN, Peter, KREK, Simon, PIVEC, Matej, RIGAČ, Simon, ROZMAN, Simon, VELUŠČEK, Aleš, 2008: *Specifikacije za učni korpus – projekt »Sporazumevanje v slovenskem jeziku«: kazalnik 2*. http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik2/SSJ_Kazalnik_2_Specifikacije-ucni-korpus_v1.pdf
- KOSEM, Iztok, 2012: User-Friendly Interfaces for Corpora of Slovene. *Prace Filologične* 63. 167–180.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LOGAR BERGINC, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Fakulteta za družbene vede.

- O'KEEFFE, Anne, MCCARTHY, Michael (ur.), 2010: *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. New York: Routledge.
- PECK, Roxy, OLSEN, Chris, DEVORE, Jay L., 2009: *Introduction to Statistics and Data Analysis*. Belmont: Cengage Learning.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. Ljubljana: DZS, SAZU.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STRITAR, Mojca, DOBROVOLJC, Kaja, 2013: Korpusi na poti v šole: jezikovnotehnološko izpopolnjevanje učiteljev. *Slovenščina 2.0* 1/1. 181–194.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

KRES IN GIGAFIDA KOT KORPUSNA OSNOVA ZA SLOVAR: RAZLIKE IN PODOBNOSTI

¹Nataša Logar, ^{2,3}Nikola Ljubešić, ³Tomaž Erjavec

¹Fakulteta za družbene vede, Ljubljana; ²Filozofski fakultet, Zagreb;

³Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.81:81'322.2

Gradnjo stotimilijonskega korpusa Kres je narekovala potreba po dopolnitvi korpusa Gigafida z bolj uravnoteženim korpusnim virom sodobne slovenščine. V prispevku prikazujemo taksonomsko in besedilnovrstno zgradbo obeh korpusov ter tematski profil Kresa. Da bi prikazali razlike in podobnosti med Gigafido in Kresom, za katera so si leksikografi enotni, da sta ustrezna vira za nov slovar slovenščine, smo na izbranem naboru samostalnikov primerjali še značilno besedilno okolje, kakršnega dobimo v Besednih skicah na podlagi podatkov iz enega in nato iz drugega korpusa.

korpus, slovenščina, tematsko modeliranje, besedne skice, slovar

The hundred million word corpus Kres was compiled in order to support the Gigafida corpus with a more balanced source of contemporary Slovene. The paper present the taxonomic and text-type composition of both corpora and the topic model of the Kres corpus. In order to illustrate the differences and similarities between Gigafida and Kres, which are appropriate corpus sources for a new dictionary of Slovene, we selected a set of salient nouns and analysed their typical contexts in terms of Word sketches as obtained from both corpora.

corpus, Slovene language, topic modelling, word sketches, dictionary

1 Uvod

Referenčni korpus slovenščine Gigafida (<http://www.gigafida.net>) z obsegom 1,2 milijarde besed je bil zgrajen leta 2012. Isto leto nekaj mesecev pozneje je nastal še korpus Kres (<http://www.korpus-kres.net>). Kres je iz Gigafide vzorčeni korpus s 100 milijoni besed, vnaprej načrtovan in uresničen pa je bil zato, ker se je zdelo za raziskovanje slovenščine smiselno oblikovati Gigafidi primerljiv vir z manjšim deležem publicistike ter večjim deležem knjižnih besedil (Logar Berginc idr. 2012).

Ko smo v Logar (2014) razmišljali o Gigafidi in Kresu kot slovarskih virih, smo na vprašanje, ali sta ta dva korpusa ustrezna gradivna osnova za prikaz leksikalne podobe javne pisne slovenščine zadnjih 20 let, odgovorili pritrdilno (prav tam: 10). Sicer pa je bila že v Krek, Kosem, Gantar (2013) kot izhodišče za pripravo geslovnika novega slovarja navedena prav »frekvenčna lista korpusa Gigafida, v kombinaciji z natančno in razmeroma kompleksno statistično obravnavo podatkov iz korpusa Kres, Gos in drugih baz« (prav tam: 24). Zelo podobno je gradivo za novi slovar opredeljeno tudi v Gliha Komac idr. (2015: 4): »Gradivo za izdelavo geslovnika in redakcijsko

obdelavo osrednjih delov posameznih slovarskih sestavkov [...] so korpusni viri, predvsem Gigafida, Kres, Nova beseda in deloma Gos.« Lahko torej zapišemo, da se v letu 2015 ključni slovenski leksikografi o vlogi Gigafide in Kresa pri prihodnjem velikem slovenskem slovarskem podvigu strinjajo med seboj, kar pa v obeh predlogih manjka, je izostritev načinov medsebojnega dopolnjevanja obeh (ali več) korpusov, za katero ta hip manjkajo zlasti (primerjalni) podatki o Kresu. Zato smo se odločili, da izhajajoč iz medsebojnih besedilnovrstnih razmerij ter tematskih profilov Gigafide in Kresa, na manjšem vzorcu preverimo, kako zelo drugačne – ali pa morda vendarle podobne – podatke o leksiki daje Kres, če ga primerjamo z desetkrat večjim referenčnim korpusom, iz katerega je nastal.

2 Gigafida in Kres: medsebojna taksonomska ter besedilna razmerja

Gradnja, vsebina in uporaba obeh korpusov je bila predstavljena že na več mestih (Logar Berginc idr. 2012; Arhar Holdt, Kosem, Logar Berginc 2012; Erjavec, Logar Berginc 2012), zato naj ponovimo le osnovna razmerja:

- v Kres je bilo zajetih 71 % vsakega leposlovnega naslova iz Gigafide in 36 % vseh stvarnih besedil;
- v Kres so iz Gigafide prišla le besedila iz 19 najbolj branih časopisov in 54 najbolj branih revij z lestvice Nacionalne raziskave branosti (2010), in to v enakih deležih, kot so jih ti imeli na imenovani lestvici;
- 5-odstotna kategorija drugo v Kresu zajema podnapise in zapise sej državnega zbora;
- v internetni del Kresa so izmed desetih novičarskih portalov iz Gigafide prišla le besedila z najbolj branih strani 24ur.com, siol.net in rtvslo.si; preostali del prihaja s spletnih strani podjetij in ustanov.

V Tabeli 1 so prikazani število besed in njihovi deleži v obeh korpusih po taksonomiji. Razvidno je (kot že rečeno), da ima Kres v primerjavi z Gigafido predvsem veliko večji delež leposlovja in stvarnih besedil ter manjši obseg časopisov in revij.

Tabela 1: Število besed in njihovi deleži po taksonomiji v Gigafidi in Kresu

Taksonomija	Gigafida: število besed	Gigafida: % besed	KRES: število besed	KRES: % besed
tisk	1.001.244.035	84	79.830.144	80
knjižno	74.356.531	6	35.088.699	35
leposlovje	23.969.196	2	17.030.038	17
stvarna besedila	50.387.335	4	18.058.661	18
periodično	918.936.054	77	39.727.239	40
časopisi	663.664.965	56	19.919.327	20
revije	255.271.089	21	19.807.912	20
drugo	7.951.450	1	5.014.206	5
internet	185.758.467	16	20.001.001	20
SKUPAJ	1.187.002.502	100	99.831.145	100

3 Kres: tematsko modeliranje

Razlike in podobnosti med dvema korpusoma je mogoče iskati na več načinov. V zadnjih letih sta za ta namen najbolj obširno uporabljani dve metodi: metoda frekvenčnega profila (Rayson, Garside 2000) in metoda tematskega modeliranja (Blei idr. 2003; Sharoff 2010). Po prvi metodi je bila primerjava med Gigafido in Kresom že narejena (Logar Berginc idr. 2012: 95–97), ena od ugotovitev, ki so izhajale iz primerjave logaritemskih verjetnosti lem obeh korpusov, pa je bila (prav tam: 95), da so za Kres med polnopomenskimi besedami značilnejši glagoli (med njimi: *biti, reči, vprašati, vedeti, misliti, zdeti se, videti*), medtem ko so v Gigafidi bolj izraziti samostalniki (*odstotek, podjetje, milijon, direktor, banka, evro, tolar* itn.).

Tudi metodo tematskega modeliranja smo na korpusih slovenščine že preizkusili, in sicer na Gigafidi (Logar Berginc, Ljubešič 2013; Erjavec idr. 2015) ter na obeh različicah korpusa slWaC (Ljubešič, Erjavec 2012; Ljubešič, Erjavec 2014; Logar Berginc, Ljubešič 2013). Tu tovrstnemu pregledu dodajamo še tematsko izkaznico Kresa. Kot smo že zapisali (Logar Berginc, Ljubešič 2013: 89, 90; več o metodi gl. tam):

Metoda temelji na predpostavki, da je vsak dokument v zbirki nastal iz vsebin z več temami. Vsako temo predstavlja verjetnostna distribucija besed – povedano drugače: za vsako besedo obstaja določena verjetnost, da pripada določeni temi. [...] Rezultat metode sta dve verjetnostni distribuciji: a) verjetnostna distribucija tem za vsak dokument oz. verjetnost, da neki dokument vsebuje določene teme, in b) pogojna verjetnostna distribucija besede pri določeni temi oz. verjetnost posamezne besede, da pripada določeni temi.

Dvajset za Kres najbolj značilnih tem prikazuje Tabela 2 (»teža« v 2. stolpcu kaže razpršenost posamezne teme v korpusu).

Tabela 2: Samostalniške leme, ki z največjo verjetnostjo pripadajo eni temi, in ta tema po teži v Kresu

Tema	Teža	Samostalniška lema
<i>človek</i>	5,567	dan človek čas leto oče življenje otrok roka mama hiša oči beseda prijatelj mož žena konec svet glava sin
<i>telo, bivanjski prostor</i>	3,364	roka barva noga glava oči vrata obraz las telo soba stran prostor tla obleka miza prst oblačilo stena čas
<i>tv- in radijski program</i>	3,044	leto film glasba oddaja skupina predstava pesem gledališče nagrada festival delo vloga čas koncert dan svet oder tv igralec
<i>jezik, družba, RAZNO</i>	2,878	človek svet življenje beseda čas knjiga jezik način vprašanje delo primer oblika družba pomen zgodovina kultura del moč zgodba
<i>prireditve, čas, prostor</i>	2,866	ura leto dan mesto društvo občina prostor dom center prireditve čas razstava delo hotel ulica sobota obiskovalec hiša cesta
<i>medčloveška razmerja</i>	2,699	otrok življenje človek ženska čas leto družina starš moški odnos ljubezen težava delo partner stvar občutek oseba dan pomoč

<i>pravo</i>	2,685	člen zakon postopek odstavek pravica sodišče organ dan podatek oseba podlaga primer odločba določba pogodba sklad stranka pogoj list
<i>gospodarstvo</i>	2,672	delo razvoj področje podjetje okolje projekt sistem program država leto dejavnost organizacija sredstvo cilj proces storitev prostor trg pomoč
<i>notranja politika</i>	2,593	vlada država predsednik svet zakon republika minister leto predlog stranka član vprašanje zbor odbor zadeva ministrstvo komisija seja poslanec
<i>finance</i>	2,491	leto evro podjetje odstotek milijon cena banka tolar družba denar država plača strošek vrednost mesec račun sredstvo delež prodaja
<i>računalništvo</i>	2,445	e stran podatek slika d številka računalnik ime b n c x naslov m uporabnik program i l r
<i>okolje</i>	2,43	voda pot teren morje leto vrh cesta meter čas gozd reka hiša m dolina zemlja mesto del gora dan
<i>vojna, terorizem, kazniva dejanja</i>	2,4	leto človek vojna država policija dejanje policist kazen zapor dan žrtev čas oblast primer vojska sodišče orožje napad stran
<i>zdravje</i>	2,323	bolezen telo zdravilo dan zdravnik zdravljenje koža bolnik težava leto voda človek snov celica primer bolečina kri rak hrana
<i>hrana</i>	2,218	rastlina voda olje list vino g minuta vrt cvet jed meso zelenjava sladkor vrsta sol okus žlica čas sadje
<i>izobraževanje</i>	2,207	šola delo leto študent učenec program univerza fakulteta znanje učitelj jezik področje študij izobraževanje predmet otrok naloga izpit razred
<i>zgodovina</i>	1,865	leto stoletje mesto cerkev čas delo ime muzej vojna svet del razstava kralj slika človek zgodovina grad življenje hiša
<i>promet, avtomobilizem</i>	1,835	vozilo avtomobil cesta motor avto voznik km vožnja hitrost kolo promet sedež material cena nesreča leto izdelek del gorivo
<i>šport</i>	1,765	tekma leto mesto igra ekipa klub igralec sezona prvenstvo zmaga točka liga prvak tekmovanje minuta konec trener šport dirka
<i>živali, RAZNO</i>	1,377	žival vrsta pes konj riba leto človek ptica voda hrana ladja dan gozd čas krava morje meso vojska vojak

Iz tabele je razvidno, da so v Kresu prisotne različne teme, da so v največjem delu (če seštejemo teže sorodnih vsebin) v njem tematizirani *človek*, *človeško telo* in *bivanjski prostor* ter *medčloveška razmerja*, medtem ko so druge teme del različnih področij in po obsegu nobena posebej ne izstopa. V primerjavi z Gigafido (Tabela 1 v: Erjavec idr. 2015) je v Kresu manj *notranje* in *lokalne politike* ter *športa*. Glede na razlike v taksonomskih deležih v obeh korpusih so torej slednje očitno bolj prisotne v časopisu, prve (*človek*, *človeško telo* itn.) pa v leposlovju in stvarnih besedilih.

4 Gigafida in Kres: razlike v značilnem besedilnem okolju

Na podlagi navedenih ugotovitev ter predhodnih primerjav Kresa z Gigafido in korpusom slWaC smo za primerjalno analizo značilnega besedilnega okolja izbrali 20 samostalnikov, od katerih jih 10 z največjo verjetnostjo pripada (a) temam, bolj značilnim za Kres, preostalih 10 pa (b) temam, bolj značilnim za časopisni del Gigafide (Tabela 9 v: Logar Berginc, Ljubešić 2013). In sicer:

- a) *oče, mama, roka, sin* (tema: človek); *obraz, soba, miza* (tema: telo, bivanjski prostor), *beseda, zgodovina, kultura* (tema: jezik, družba);
- b) *predsednik, vlada, minister, občina* (tema: notranja politika); *podjetje, banka, vrednost* (tema: finance, gospodarstvo); *prvenstvo, prvak, trener* (tema: šport).

Zanimalo nas je, kako zelo se značilno besedilno okolje izbranih samostalnikov – in posledično njihov slovarski opis – razlikuje, če podatke zanj najprej pridobimo iz enega in nato iz drugega korpusnega vira. Pri tem je treba opozoriti na to, da možne razlike ne bodo izhajale le iz različnosti besedilnovrstnih deležev obeh korpusov, različnih deležev posameznih besedil v obeh korpusih in različne razporejenosti besed po letih v obeh korpusih, temveč tudi iz njunih izrazito različnih obsegov. Podatke smo pridobili iz Besednih skic orodja Sketch Engine (Kilgarriff idr. 2004), primerjavo pa omejili na prvih 24 kolokatorjev treh za izbrane samostalnike najbolj značilnih zvez s polnopomenskimi besedami (izognili smo se zvezam s pretežno lastnoimenskimi zapolnitvami).

Tabela 3 kaže po eno od teh zvez za samostalnika *občina* in *beseda*. Razvidno je, da je v zvezi *S_osebek_od*, torej v zvezah kot *občina sofinancira*, v Gigafidi in Kresu prekrivnih 15 kolokatorjev, preostalih 9 pa je različnih. Na drugi strani je pri samostalniku *beseda* v zvezi *S_Kakšen?* prekrivnost večja: ta zveza, ki jo zapolnjujejo pridevniški kolokatorji, kaže prekrivnost v 19 primerih (*spremna beseda* itn.) in različnost le v petih.

Tabela 3: Gigafida in Kres: glagolski kolokatorji, značilni za zvezo *S_osebek_od* samostalnika *občina*, in pridevniški kolokatorji, značilni za zvezo *S_Kakšen?* samostalnika *beseda*

OBČINA		BESEDA	
Gigafida: <i>S_osebek_od</i>	Kres: <i>S_osebek_od</i>	Gigafida: <i>S_Kakšen?</i>	Kres: <i>S_Kakšen?</i>
1. sofinancirati*	1. sofinancirati	1. spremen	1. ključen
2. financirati	2. financirati	2. ključen	2. spremen
3. prispevati	3. ustanoviti	3. božji	3. božji
4. primakniti	4. prispevati	4. izrečen	4. zadnji
5. ustanoviti	5. odkupiti	5. poslovilen	5. uveden
6. namenjati	6. subvencionirati	6. uveden	6. prijazen
7. kriti	7. objavljati	7. lep	7. latinski
8. odkupiti	8. podpreti	8. pisan	8. izrečen
9. praznovati	9. ustanavljati	9. prijazen	9. pravi
10. objavljati	10. zadolževati	10. ministrov	10. pisan

11. nameniti	11. primakniti	11. oster	11. lep
12. zagotoviti	12. obveščati	12. pohvalen	12. grški
13. nameravati	13. praznovati	13. glaven	13. grd
14. podpreti	14. črtati	14. spodbuden	14. zapisan
15. podeljevati	15. zadolžiti	15. zadnji	15. spodbuden
16. načrtovati	16. prirejati	16. grd	16. govorjen
17. vabiti	17. nameniti	17. latinski	17. časten
18. pristopiti	18. namenjati	18. topel	18. angleški
19. zadolžiti	19. razpolagati	19. govorjen	19. glaven
20. subvencionirati	20. nameravati	20. lasten	20. izgovorjen
21. obveščati	21. predpisati	21. grški	21. lasten
22. plačati	22. organizirati	22. angleški	22. Jezusov
23. plačevati	23. podeliti	23. sklepen	23. čaroben
24. podpirati	24. razpisovati	24. zapisan	24. oster

* Krepko so tiskani prekrivni kolokatorji.

Celotna primerjava je pokazala, da je prekrivnost v povprečju 72-odstotna oz. večinoma v razponu med 58 % (kjer je različnih 10 od 24 kolokatorjev) in 83 % (kjer so različni 4 od 24 kolokatorjev). Pričakovali smo, da bo prekrivnost manjša pri samostalnikih, ki z največjo verjetnostjo pripadajo temam, značilnim za Kres, vendar pa se to predvidevanje ni potrdilo, saj je povprečna prekrivnost ne glede na to, katero skupino samostalnikov opazujemo, enaka. Razlike so se pokazale drugje (treba pa bi jih bilo preveriti na širšem gradivu), in sicer pri tipu zveze oz. besedni vrsti kolokatorjev. Namreč: vseh 18 zvez z glagolskimi kolokatorji izkazuje nižjo, tj. povprečno le 65-odstotno prekrivnost med Gigafido in Kresom – z drugimi besedami: če besedno skico ene od zvez samostalnika z glagolskimi kolokatorji v obsegu 24 enot najprej izdelamo na podlagi Gigafide in nato še na podlagi Kresa, se seznama razlikujeta v 8 ali 9 glagolih (kot smo videli pri samostalniku *občina* v Tabeli 3). Na drugi strani je prekrivnost pri samostalniških in pridevniških kolokatorjih višja: pri prvih je 72-odstotna, pri drugih pa sega do 80 % (prim. *besedo* v Tabeli 3).

5 Sklep

To, da so rezultati poizvedb po Kresu drugačni kot v Gigafidi, seveda ni presenetljivo. Posledica različne prisotnosti zlasti časopisnih besedil na eni strani ter leposlovnih in stvarnih besedil na drugi strani so tematska razhajanja, ki se jih bo treba v prihodnje zelo jasno zavedati pri izbiri korpusa kot gradiva za slovar. Tako je npr. šport v Gigafidi 2,3-krat bolj razpršeno prisoten kot v Kresu, zaradi česar bi bil bolj prisoten tudi v slovarskem opisu, če bi ta izhajal samo iz Gigafide, medtem ko npr. za teme, povezane s človekom, velja ravno obratno: v slovarskem opisu bi bile približno enkrat bolj prisotne, če bi ga pripravili samo na osnovi Kresa in ne Gigafide. Te razlike se seveda odražajo tudi na mikroravni, tj. pri kolokacijah kot leksikalno in/ali pragmatično povezanih ponovljivih sopojavitvah vsaj dveh leksikalnih enot, ki sta med seboj v neposrednem skladijskem razmerju (Barsch 2004). Prikaz kolokacij je

obvezen del vsakega sodobnega korpusnega slovarja, naša – sicer vzorčno zelo omejena – analiza pa je pri glagolskih kolokatorjih pokazala kar tretjinsko razlikovanje besednih skic iz Gigafide in Kresa, kar se sklada z ugotovitvijo o bolj značilni glagolskosti Kresa, ki smo jo zaznali že s primerjavo logaritemskih verjetnosti lem obeh korpusov (Logar Berginc idr. 2012: 95). Besedne skice so sicer orodje, katerega rezultat nato leksikografi nadgradijo še z lastno pomensko-skladenjsko analizo in dopolnilnim pregledom konkordančnih vrstic, vendar pa praksa kaže (Kilgarriff, Kosem 2012), da je zaradi zamudnosti ročnega pregledovanja velike količine podatkov v velikih korpusih zanašanje na avtomatsko pridobljeni povzetek slovničnega in kolokacijskega obnašanja leksike pri izdelavi slovarjev precejšen. V prispevku smo zato poskušali različnost med Gigafido in Kresom, ki sta oba umeščena v Sketch Engine, prvič ujeti v številke in prišli do ugotovitve, da je neprekrivnost tolikšna, da bodo morali uredniki prihodnjega slovarja slovenščine precej natančno opredeliti metodologijo kombiniranega zajema podatkov iz enega, drugega ali obeh virov – zgolj naključno preferiranje zdaj enega, zdaj drugega (in še katerega) vira bo namreč precej zakrilo gradivno razvidnost končnih leksikalnih opisov.

Sicer pa kakršnokoli lovljenje ravnotežja med različnimi korpusnimi viri zaradi težnje po večji objektivnosti jezikovnega opisa odpira še eno vprašanje: kateri korpusni viri, zakaj ti in ne še nekateri (ali pa kar vsi) drugi? Že tukajšnja primerjava dveh s skoraj enakim namenom narejenih korpusov je pokazala, da daje en sam, čeprav še tako skrbno pripravljen vzorec jezika lažno monolitno sliko tega izredno heterogenega pojava. V zadnjem desetletju je v slovenskem prostoru nastal obširen nabor različnih korpusov (prim. npr. Erjavec 2013; <http://nl.ijs.si>). Za prihodnje slovarsko delo zato ni pomembno le vprašanje, kateri korpusi *bodo* slovarsko gradivo in zakaj, temveč tudi vprašanje, kateri korpusi *ne* bodo slovarsko gradivo in zakaj ne.

Analiza je torej znova potrdila, kar smo slutili ob gradnji obeh korpusov: »vpogled tako v Gigafido kot v Kres [bo] relativiziral prehitro sklepanje o celoti in preučevalce sodobnega slovenskega jezika silil v še bolj poglobljeno interpretiranje rezultatov korpusnih iskanj« (Logar Berginc idr. 2012: 97). Dodamo lahko, da nas tak vpogled opozarja tudi na to, da bi v prihodnje lahko imeli več gradivno povsem ustrezno podprtih leksikalnih opisov slovenščine in da bi bili ti lahko povsem legitimno med seboj le deloma prekrivni.

Literatura

- ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, LOGAR BERGINC, Nataša, 2012: Izdelava korpusa Gigafida in njegovega spletnega vmesnika. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 16–21.
- BARTSCH, Sabine, 2004: *Structural and Functional Properties of Collocations in English: a Corpus Study of Lexical and Pragmatic Constraints of Lexical Co-occurrence*. Tübingen: Narr.
- BLEI, David M. idr., 2003: Latent Dirichlet Allocation. *Journal of Machine Learning Research* 3. 993–1022.
- ERJAVEC, Tomaž, 2013: Korpusi in konkordančniki na strežniku nl.ijs.si. *Slovenščina 2.0* 1/1. 24–49.
- ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, LJUBEŠIČ, Nikola, LOGAR, Nataša, MIKOLIČ, Vesna, 2015: Nadgradnja Gigafide: spletna besedila. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon

- Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 242–260.
- ERJAVEC, Tomaž, LJUBEŠIČ, Nikola, 2014: The slWaC 2.0 Corpus of the Slovene Web. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Jezirovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 50–55.
- ERJAVEC, Tomaž, LOGAR, Nataša, 2012: Referenčni korpusi slovenskega jezika (cc)Gigafida in (cc)KRES. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 57–62.
- Gigafida: <http://www.gigafida.net>
- GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU. <http://www.fran.si/novi-sskj>
- KILGARRIFF, Adam idr., 2004: The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*. Lorient: Université de Bretagne-Sud. 105–116.
- KILGARRIFF, Adam, KOSEM, Iztok, 2012: Corpus Tools for Lexicographers. Sylviane Granger, Magali Paquot (ur.): *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 31–55.
- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. <http://www.sssj.si>
- Kres: <http://korpus-kres.net>
- LOGAR, Nataša, 2014: Verodostojnost korpusov kot gradivnega vira za slovar. Irena Grahek, Simona Bergoč (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS. 1–13. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/7-_Natasja_Logar_-_prispevek_-za_oddajo.pdf
- LOGAR BERGINC, Nataša idr., 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Fakulteta za družbene vede.
- LOGAR BERGINC, Nataša, LJUBEŠIČ, Nikola, 2013: Gigafida in slWaC: tematska primerjava. *Slovenščina 2.0* 1/1. 78–110.
- RAYSON, Paul, GARSIDE, Roger, 2000: Comparing Corpora Using Frequency Profiling. *Proceedings of the ACL Workshop on Comparing Corpora*. Hong Kong. 1–6.
- SHAROFF, Serge, 2010: Analysing Similarities and Differences between Corpora. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Sedme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 5–11.

UKRAJINSKO-SLOVENSKI TEMATSKI SLOVAR

Primož Lubej

Filozofska fakulteta, Ljubljana

Janja Vollmaier Lubej

Maribor

UDK 81'374.26=161.2=163.6

Prispevek predstavi prvi *Ukrajinsko-slovenski tematski slovar*, ki je delo več avtorjev in je izšel konec maja 2015. V uvodu so z zgodovinskim izrisom predstavljeni ukrajinsko-slovenski jezikovni in književni stiki, ki se zadnja leta uspešno poglobljajo. Pri prikazu ukrajinsko-slovenskega slovarja so upoštevani njegova zgradba, vsebinski vidik in namen. V zaključku so podane nadaljnje možnosti za širjenje ukrajinsko-slovenskih jezikovnih stikov.

tematski slovar, ukrajinsko-slovenski literarni stiki, ukrajinsko-slovenski jezikovni stiki, slovenščina na tujih univerzah

The article presents the first thematic *Ukrainian-Slovenian dictionary*, which is the work of four authors, published in May 2015. In the introduction are presented Ukrainian-Slovenian language and literary contacts, which have successfully been widened in recent years. The presentation focuses on the content and purpose of the dictionary. Finally, the future possibilities of an increase in Ukrainian-Slovenian language contact are described.

thematic dictionary, Ukrainian-Slovenian literary contact, Ukrainian-Slovenian language contact, Slovene at foreign universities

1 Uvod

Ukrajinsko-slovenski tematski slovar (ki vsebuje skoraj deset tisoč besed, izšel je konec maja 2015 pri Znanstveni založbi Univerze Ivana Franka v Lvovu, finančno pa ga je podprl Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani) je delo štirih avtorjev: Ljudmile Vasiljeve in Bogdana Sokila, oba sta redna profesorja za srbsko oziroma ukrajinsko jezikoslovje na Filološki fakulteti Univerze v Lvovu, Primoža Lubeja, lektorja slovenščine na isti fakulteti, in Janje Vollmaier Lubej. Gre za prvo tovrstno delo, saj ukrajinsko-slovenskega tematskega slovarja doslej nismo imeli, zato si morajo mnogi, ki se srečujejo s slovenščino in ukrajinjščino, pomagati z rusko-slovenskim oz. slovensko-ruskim slovarjem, tisti z več slovenističnega oz. ukrajiniističnega znanja pa tudi s spletnimi jezikovnimi in besedilnimi korpusi (kot so npr. Fran, Gigafida, Nova beseda) ter razlagalnim slovarjem *Tlumačni slovník ukrajinskoji movi*. *Ukrajinsko-slovenski tematski slovar* v tem smislu zapolnjuje vrzel in predstavlja pomembnejše delo za proučevanje in učenje obeh jezikov.

1.1 Jezikovni in književni stiki med obema kulturama

Znano je, da je Matija Čop na liceju oz. filozofski fakulteti v Lvovu v letih 1822–1827 poučeval grščino in latinščino ter filozofijo, pa tudi zgodovino (Kidrič 2013). To obdobje je bilo zanj zanimivo zaradi »spoznavanja slovanskih jezikov in literatur, ki jih poprej še ni poznal« (Glavan 1997: 21). Z literarnozgodovinskega vidika je pomembno poudariti zgodbo slovenskega pesnika in dramatika Stanka Majcna, ki si je v Galiciji v času prve svetovne vojne poškodoval nogo, zato je bojišče zapustil in preživel, o vojnih grozotah pa je pisal v svojih literarnih delih. Drugih, prodornejših in plodnejših jezikovnih ter književnih stikov med ukrajinsko in slovensko kulturo v 19. in na začetku 20. stoletja ni mogoče zaslediti. Veliko večji in tudi pomembnejši premiki so se zgodili pred približno desetimi leti z znanstvenimi, strokovnimi besedili o stikih med obema kulturama ter nekaj literarnimi prevodi. Najprej naj omeniva monografijo Ljudmile Kancedal z naslovom *Ukrajinsko-slovenski literarni odnosi od konca 19. do začetka 20. stoletja*, ki je bila izdana leta 2005 (Klymets 2014: 193).

Sodobnejši književni stiki med Ukrajinci in Slovenci pa so se temeljito vzpostavili v zadnjih sedmih letih z ustanovitvijo lektorata slovenščine na Filološki fakulteti Univerze v Lvovu (2008), ki je v študijskem letu 2014/2015 prerasel tudi v samostojno študijsko smer. V tem času je zahodno ukrajinsko mesto obiskalo več vidnejših slovenskih literarnih ustvarjalcev, npr. Suzana Tratnik, Jani Virk, Milan Jesih, Barbara Korun, Gabriela Babnik, Lucija Stepančič, Miha Mazzini, Goran Vojnović, Andrej Makuc, Tone Partljič. Ob finančni podpori Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Beletrine, Javne agencije za knjigo, Veleposlaništva RS v Kijevu je v okviru gostovanj poleg literarnih večerov, srečanj, diskusij nastala še cela vrsta vzorčnih prevodov iz del omenjenih avtorjev in avtoric. Omeniti velja dva v ukrajiniščino prevedena romana, in sicer *Drevo brez imena* Draga Jančarja (prev. L. Kancedal, 2010, Harkiv: Folio) ter *Sukub* Vlada Žabota (prev. M. Klimec, N. Horoz, 2014, Černivci: Knjiga 21), tik pred izidom pa je prevod Pahorjevega romana *Spopad s pomladjo* (prev. O. Dzjuba Pogrebnyak).

Medtem ko je slovenska književnost glede na zgoraj omenjene dogodke relativno dobro predstavljena v ukrajinskem literarnem prostoru, pa tega ne bi mogla reči za ukrajinsko književnost v Sloveniji. Za zdaj lahko izpostavimo le prevoda pesniških zbirk Tarasa Ševčenka in Oleksandra Irvaneca ter nekaj literarnih gostovanj pomembnih ukrajinskih prozaistov Jurija Andruhoviča in Andreja Kurkova. Prepričana sva, da nimamo prevodov v slovenščino zato, ker nimamo usposobljenih prevajalcev, ki bi prevajali iz izvornega jezika, in ne prek ruščine. Prav tako ni opaziti jezikovnih stikov, omembe vredni sta dve deli, doktorska disertacija Inge Jarove, v kateri se je ukvarjala s slovensko frazeologijo (Klymets 2014: 193), ter *Žepna slovenščina* (2014), ki je izšla v okviru projekta Svetovni dnevi slovenskega jezika, organiziral ter finančno in strokovno pa ga je podprl Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik oz. Slovenščina na tujih univerzah. *Žepna slovenščina*, ki je prevedena v več kot 20 jezikov, vsebuje osnovo besedišče in sporazumevalne vzorce, za ukrajinsko-slovenske stike pa pomeni

pomemben začetek za tiste, ki se s slovenščino ali ukrajinščino srečajo prvič. Slovar je njena dopolnitev in nadgradnja.

2 Slovar

Ukrajinsko-slovenski tematski slovar, ki je namenjen študentom slovenščine oz. slovanskega jezikoslovja, pa tudi drugim, ki se strokovno ukvarjajo z jezikoslovjem, vsebuje raznolike teme. Za tematski slovar so se avtorji odločili, ker omogoča učenje besedišča po posameznih temah in na pregleden način prikazuje določene semantične odnose (npr. nadpomenke, podpomenke, sopomenke, protipomenke) in dosledno navaja dovršne in nedovršne oblike posameznih glagolov. Izjema so seveda enovidski glagoli. Prav tako slovar podaja besedne zveze, v katerih se posamezna beseda po mnenju avtorjev najpogosteje pojavlja. Vse besede in besedne zveze v slovarju vsebujejo mesto naglasa tako v ukrajinskem kakor tudi v slovenskem delu.

Slovar vključuje bodisi povsem osnovne besede, ki pokrivajo tematske sklope družina, hrana, restavracija, hotel, družabno življenje (kino, glasba) ipd., bodisi strokovne, na primer s področja kemije, matematike, jezikoslovja, vojske, besedišče, ki se nanaša na pravosodje, ipd. Zaobjema torej besedišče najpogostejših govornih položajev, pa tudi s področja naravoslovne, družboslovne in humanistične znanosti. Slovar omogoča usvojitve besedišča, ki se navezuje na ukrajinski kulturni kontekst, kar je podano v poglavjih Lokal, restavracija in Prazniki, običaji.

Avtorji so besede v slovarju izbrali glede na izkušnje in potrebe pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika in upoštevajo željo po prikazu strokovne terminologije po posameznih področjih.

Slovar ima preprosto zgradbo, je brez opomb, gradivo pa je razporejeno v dva stolpca, glede na naslov in podnaslov. Seznamu vsebine sledita predgovor ter ukrajinska azbuka in slovenska abeceda. Besede in kolokacije, ki so podane v slovarju, so namenjene uporabniku, ki želi glede na Skupni evropski jezikovni okvir doseči stopnji znanja A2 in B1, v nekaterih poglavjih tudi B2 in C1. Besedišče ni težavnostno urejeno. Slovar je zgrajen tako, da osrednji temi sledijo besede in besedne zveze glede na ukrajinski abecedni red, pri čemer so avtorji upoštevali frekventnost in pomembnost posamezne besede za uporabnika. Poglavja so karseda celostno predstavljena, poglavje Človek tako na primer vsebuje naslednja področja: Deli telesa, Notranji organi, Zunanost, Zgradba telesa, Osebnostne lastnosti, značaj, Poklici in Zaposlitev. Posamezne teme vsebujejo tudi frazeme, pogosti so na primer v temi Primerjanje, ki se navezuje na lastnosti človeka, npr. *svoboden kot ptica, močan kot vol, trd kot kamen* ipd.

Za ponazoritev zapisanega podajava slovarski prikaz teme Prodajalne, trgovine. Tema vsebuje naslednje podteme: V trgovini, Osebe, ki sodelujejo pri nakupovanju in prodaji, Merske enote pri nakupovanju, Meso, mesni izdelki, Riba, ribji izdelki, Mlečni izdelki, Pekarski izdelki, Slaščice, Živila, Zelenjava, Sadje, Tobačni izdelki.

V trgovini je podtema, ki vsebuje veliko glagolov, namenjenih usvojitvi besedišča za stopnjo A2:

ва́жити/зва́жити	tehtati/stehtati
вибира́ти/ви́брати това́р	izbirati/izbrati izdelek, blago
вибива́ти/ви́бити чек	pisati/napisati račun
замова́ляти/замо́вити това́р коштува́ти	naročati/naročiti blago
(скі́льки?) купува́ти/купи́ти това́р	stati (<i>koliko?</i>)
відчиня́ти/відчині́ти магази́н	kupovati/kupiti odpirati/odpreti
	prodajalno?

V podtemi Živila se pojavljajo kolokacije, ki so vezane na usvojitev besedišča za stopnjo B1 in so jih avtorji uvrstili zaradi pogostosti:

молоко́	mleko
шокола́дне ~	čokoladno ~
кисле ~	kislo ~
порошко́ве ~	~ v prahu
козя́че ~	kozje ~
коромв'я́че ~	kravje~

Podajava še primer strokovnega besedišča, ki se navezuje na Orožje, tj. podtema Vojske. Zlasti strokovno izrazje v slovarju je namenjeno izpopolnjevalni stopnji učenja, katere namen je doseči raven učinkovitosti. V njem so podrobno navedene vrste orožja in glagoli, ki so povezani z njim:

раке́та	raketa
балі́стична ~	balistična ~
зе́нітна ~	protiletalska ~
страте́гічна ~	strateška ~
такти́чна ~	taktična ~

3 Zaključek

Ukrajinsko-slovenski tematski slovar, ki vsebuje skoraj deset tisoč besed, je izšel maja 2015 pri Znanstveni založbi Filološke fakultete Univerze v Lvovu, finančno pa ga je podprl Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Obsega raznovrstno besedišče, besedne zveze in frazeme. Namenjen je uporabnikom, ki želijo glede na Skupni evropski jezikovni okvir usvojiti stopnje znanja do C1. Pomeni dopolnitev za tiste, ki se ukvarjajo ali se bodo ukvarjali s slovenščino in ukrajinščino kontrastivno in/ali s stališča sinhronije. Slovar je uvod v poznavanje obeh jezikov, smiselna nadaljevalna pot ukrajinsko-slovenskega tematskega slovarja pa bi bil konverzacijski priročnik.

Literatura

- ALIČ, Tjaša idr., 2014: *Kyšenk'ova slovens'ka. Žepna slovenščina*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- GLAVAN, Mihael, 1997: *Iz duha in kulture: ob 200. obletnici rojstva Matija Čopa: vodnik po razstavi*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- KIDRIČ, Francè, 2013: Čop, Matija (1797–1835). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi167508/#slovenski-biografski-leksikon>
- KLYMETS, Maryana, 2014: Pot do slovenistike na Katedri za slovensko filologijo Univerze Ivana Franka v Lvovu. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 50.

seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 191–195.

Васильева, Людмила, Воллмаер Лубей, Яня, Лубей, Прімож, Сокіл, Богдан, 2015: *Українсько-словенський тематичний словник. Ukrajinsko-slovenski tematski slovar*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.

VOLLMAIER LUBEJ, Janja, 2014: Na vzhodu vojna, na zahodu – knjiga. *Delo* 56/219. 19.

SLOVENSKA VEJICA IN STAVČNA FONETIKA – ZAKAJ NE?

Dafne Marko

Ljubljana

Eneja Osrajnik

Maribor

UDK 811.163.6'342.9:81'35:81'271

V prispevku obravnavamo stavo vejice za uvajalnimi prislovnimi zvezami, in sicer želimo preveriti, ali in v kolikšni meri govorniki slovenščine upoštevajo stavčno fonetiko pri postavljanju vejice. Ker izhajamo iz prepričanja, da je težavnost stave vejice povezana tudi s (pre)zapletenimi in slabo segmentiranimi pravopisnimi pravili, se osredotočamo predvsem na mesta, kjer je bilo na podlagi raziskav ugotovljeno, da prihaja do največjih razhajanj med kodifikacijo in realno rabo jezika.

stava vejice, prozodična vejica, stavčna fonetika, uvajalne prislovne zveze, jezikovna raba

The paper deals with the use of the comma in Slovene after introductory adverbial phrases. Our goal was to analyse if and to what extent Slovene speakers respect prosody by comma placement. We believe that the problems connected to the use of comma are caused also by (overly) complex and poorly categorised orthographic rules, so we focus mainly on structures which have been recognised by research as the places with the most striking differences between the codification and the actual language use.

use of comma, prosodic comma, prosody, introductory adverbial phrases, language use

1 Uvod

Stava vejice velja v slovenskem jeziku za eno zahtevnejših pravopisnih prvin, obvladanje katere zahteva dobro razumevanje skladenjskega sistema. Da gre za izredno problematično normativno zadrego, ne dokazujejo zgolj razprave med jezikoslovci, ki priznavajo, da je vejica »ločilo, o stavi katerega so si bili kritiki najbolj in najpogosteje navzkriž« (Dobrovoljc 2004: 188), temveč tudi empirične raziskave, ki kažejo, da imajo z vejico težave tako učenci in dijaki kot tudi visoko izobraženi pisci (prim. Rozman idr. 2012; Kosem idr. 2012; Popič 2014). Na težavnost stave vejice nakazuje tudi nabor vprašanj v jezikovnih svetovalnicah. Na Jezikovno svetovalnico Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša¹ je bilo doslej naslovljenih 54 vprašanj, ki so opremljena s ključno besedo *vejica*. Sklepamo lahko torej, da stava vejice uporabnikom zelo pogosto povzroča preglavice.

¹ Dostopno na povezavi <http://isjfr.zrc-sazu.si/svetovalnica#v>

Prepričani smo, da napak pri stavi vejice ne gre pripisati le (pre)majhni zastopnosti pravopisnih in skladijskih vsebin v šolskem učnem načrtu (prim. Popič, Logar 2015), temveč tudi pravopisnim pravilom. Večkrat je bilo namreč že opozorjeno, da je aktualni pravopis za uporabnike »prezapluten, saj so problematike obravnavane razpršeno, za reševanje konkretnih zagat pa je potrebno natančno poznavanje pravil« (Verovnik 2004: 252). Nadalje je v slovenščini postavljanje vejice utemeljeno s »skladijskim pomensko-logičnim razmerjem med enotami povedi« (Dobrovoljc 2004: 189), stavčno fonetiko pa se postavlja na stranski tir.

V prispevku obravnavamo skupino samostalniških zvez, ki stojijo na začetku povedi (imenujemo jih uvajalne prislovne zveze, kar prevajamo iz angleške ustreznice *introductory adverbial phrase*), in sicer preverjamo, v kolikšni meri govorci slovenščine pri postavljanju vejic sledijo stavčni fonetiki in kako takšno rabo vejice argumentirajo.

Z govorno bazo podatkov želimo odgovoriti na sledeča vprašanja:

- ali postavljena vejica bralca prisili v premor med branjem oz. ali bi premor napravil tudi pri branju iste povedi brez vejice;
- kakšno je razmerje med dolžino premora pri odvisnikih na eni in prislovnih zvezah na drugi strani;
- ali se prozodija prenaša na stavo vejice;
- katere kriterije govorci slovenščine upoštevajo pri postavljanju vejic za uvajalnimi prislovnimi zvezami in kako jih argumentirajo.

2 Obravnava stave vejice v SP 2001

Stava vejice je v aktualnem pravopisu (SP 2001) vezana na sintaktične kriterije, za razliko od starejših izdaj pravopisa pa je deljena na skladijsko in neskladijsko. Ker si uporabnik brez dobrega poznavanja oblikoskladijskih značilnosti in podrobne stavčne analize s tako segmentiranimi pravili ne more pomagati, se zdi, da SP 2001 umanjka temeljna značilnost jezikovnih priročnikov, tj. uporabnost oz. aplikativnost.²

2.1 Stava vejice pri polstavčnih konstrukcijah

Na nejasnosti pravil za stavo polstavčne vejice je opozoril že Korošec (2003: 250), ki pravi, da bo določilo za pisavo vejice v poglavju Med polstavkom in drugim delom povedi (§ 333) »uporabnika, ki se je slovnice vsaj malo naučil, samo begala«. Uporabnika lahko zmede predvsem določilo, ki veleva, da polstavek z vejico ločimo, »kadar je deležje golo, brez dopnila [...], če ga **razumemo kot polstavek**, drugače pa ne« (SP 2001: 40; poudarili avtorici). Pravilo je problematično predvsem zato, ker »[o]bčutenje in osebno razumevanje polstavka gotovo nista kategoriji, ki bi vodili v enotno rabo« (Logar 2015).

² Kot protipol izpostavljam angloameriški kulturni prostor, za katerega so značilni t. i. slogovni priročniki. Ti imajo predvsem svetovalno funkcijo, temeljijo pa na realni jezikovni rabi. Za primerjavo pravil stave vejice v normativnih jezikovnih priročnikih za slovenski in angleški jezik glej Marko 2014.

Podobno variantno rabo vejice SP 2001 dopušča pri nedoločniških polstavkih, kjer kot kriterij za stavo vejice velja zmožnost pretvorbe tovrstnih konstrukcij v osebno glagolsko obliko. Dvojničnega predpisa jezikoslovci niso sprejeli z odobravanjem, to pa »zlasti zaradi neustaljenosti v normi, ki so se pojavljale ob neupravičeni stavi vejice v povedih, kjer po **pretvorbi odvisnikov v posamostaljeno zvezo uporabniki vejico še vedno pišejo**: *Zaradi svoje prijaznosti do vseh, je bil med ljudmi zelo priljubljen*« (Dobrovoljc 2004: 196).

Obraznava polstavkov se zdi problematična tudi zaradi same nesistemsosti – medtem ko pri nedoločniških polstavkih velja precej ohlapno pravilo, ki dopušča stavo vejice v primeru, da nedoločnik lahko razvijemo v osebno glagolsko obliko, samostalniških zvez, ki so sicer nastale iz odvisnika – kar pomeni, da jih lahko kaj zlahka razvijemo nazaj v odvisnik – z vejico ne smemo ločiti od preostalega dela povedi.

Uvajalne prislovne zveze, ki jih obravnavamo v prispevku, sicer ne ustrezajo popolnoma definiciji polstavka, saj jedro polstavka navadno predstavlja neosebna glagolska oblika, kar v uporabljenih primerih ne drži, vseeno pa je edino pravilo, ki opisuje tovrstno stavo vejice, zajeto v poglavju Med polstavkom in preostalim besedilom povedi: »Samostalniških zvez, nastalih iz odvisnika, z vejico ne ločimo od okolja: *Ob slovesni podelitvi bralnih značk osnovnošolcem je govoril tudi šolski ravnatelj.*« (SP 2001: 40) Stavčnočlenska stava vejice, ki »loči nestavčne stavčne člene od preostalega dela povedi in je predvsem prozodična ter značilna za angleščino« (Popič 2014: 219), v SP 2001 torej ni deležna samostojne obravnave, glede na to, da nelogična obravnava polstavčne vejice izhaja tudi iz »prevelike naslonjenosti na zastarelo slovnično normo« (Logar 2015), pa se poraja vprašanje, zakaj se pri kodifikaciji zanemarja t. i. *prozodično vejico*, torej vejico, ki ločuje nestavčne stavčne člene od preostalega besedila, njena stava pa sloni na načelih stavčne fonetike in jo trenutno aktualni pravopis prepoveduje.

SP 1962 je sicer upošteval merila stavčne fonetike in predpostavljala, da jo »zapisujemo tam, kjer v govoru delamo odmore« (SP 1962: 83), prav tako smiselnost tovrstne obravnave vejice potrjuje tuja normodajna praksa,³ vseeno pa se določilo ni prebilo v SP 2001.

Zdi se torej prav kontradiktorno, da se na eni strani zagovarja pomembnost členitve govorjenja s premori, hkrati pa opozarja, da nam pri stavljanju vejice »**zavajajoči posluš** [...] ne more, in če želimo vejice postavljati pravilno, tudi **ne sme pomagati**« (Žibert 2006: 53; poudarili avtorici).

3 Potek raziskave

Med raziskavo oz. pilotno študijo, ki bi lahko zarisala smernice za širše raziskave na tem področju, smo posneli 23 maternih govorcev slovenščine različnih starosti in

³ Glede na referenčni jezikovni priročnik za ameriško angleščino, *The Chicago Manual of Style*, je stava ločil »odvisna od njihove funkcije, ta pa je v običajnih besedilih lažšanje branja [...] [Vejica] [p]o navadi označuje krajši premor, še posebej v govorjenem jeziku« (www.chicagomanualofstyle.org).

stopenj izobrazbe. Med govorce so bili 3 osnovnošolci (1 sedmošolec in 2 osmošolca), 8 dijakov 3. letnika Gimnazije Vič, 8 študentov (Filozofska fakulteta UL, Fakulteta za farmacijo UL, Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem Maribor, Fakulteta za matematiko in fiziko UL, Fakulteta za družbene vede UL, Medicinska fakulteta UL in Ekonomska fakulteta UL) in 4 zaposleni, od tega 3 z diplomom jezikoslovne smeri in eden s področja naravoslovja. Vsakemu govorcu smo predložili list s sedmimi povedmi in naročili, naj jih preberejo razločno in sproščeno. Namena raziskave nismo razkrili, da ne bi vplivali na rezultate.

Snemanje je potekalo v specializirani učilnici LUKS na Fakulteti za elektrotehniko UL,⁴ na Filozofski fakulteti UL in Gimnaziji Vič. Da bi zagotovili kar najkakovostnejše posnetke, smo pri vsakem govorcu posneli po eno poved naenkrat. Anketiranci so dobili list papirja, kjer so bile zapisane vse izbrane povedi, vendar smo s snemanjem pričeli takoj, tako da udeleženci niso imeli časa za pripravo ali interne korekture pri zgledih, ki pravopisno niso bili ustrezni. Ko smo s snemanjem zaključili, smo govorca prosili, da izpolni še ustrezen vprašalnik.

Izbrali smo primere povedi, ki so se izkazale za izrazito problematične ne le med šolarji, temveč tudi med visoko izobraženimi pisci. V korpusih Lektor in Šolar namreč močno izstopajo predvsem napake stave vejice po prislovnih zvezah s predlogi *glede*, *zaradi* in *kljub*,⁵ tendenca stave prozodične vejice pa kaže na to, da se fonetične značilnosti prenašajo v stavo vejice, ti trendi pa močno nasprotujejo trenutni kodifikaciji.

Od izbranih povedi jih pet vsebuje uvajalne prislovne zveze, dve pa odvisnik, povedi se razlikujejo po dolžini in predlogu, ki uvaja prislovno zvezo.

Tabela 1: Povedi, uporabljene pri raziskavi

Zaporedna številka povedi	Poved
1	Zaradi gospodarskih razlogov se je podjetje odločilo za selitev proizvodnje.
2	Kjer cvetijo rože, je največ čebel in čmrljev.
3	Po uspešno prestani preizkušnji dobijo udeleženci potrdilo.
4	Ko je opravil vozniški izpit, se je najprej odpravil na Štajersko.
5	Med štiriurno odprto operacijo srca se zdravniki zaradi velike zahtevnosti dela niso pogovarjali.
6	Kljub opozarjanju z zvočnimi signali se moški ni umaknil s tirov.
7	Kljub precej veliki negotovosti glede prihodnosti bo Grčija sprejela naslednji del posojil.

Govorce smo razdelili v štiri skupine – prva je brala povedi brez postavljenih vejic, druga je imela pripisane angleške prevode povedi, ki smo jih prav tako posneli, tretja

⁴ Avtorici se osebju zahvaljujeta za prijaznost in sodelovanje.

⁵ Na težave s stavo vejice pri teh predlogih sta opozorili že Verovnik 2005 in Žibert 2006, v svojih delih pa jih imenujeta *lažni atraktorji za vejico*.

je imela postavljene vejice tako, kot jih predvideva SP 2001, četrta pa je imela v vsaki povedi postavljeno vejico (vstavljene so bile za prislovnimi zvezami). Tako smo lahko preverili, ali je napravljeni premor med branjem odvisen od postavljene vejice v besedilu, prav tako pa smo zagotovili kontrolno skupino (prvo), na podlagi katere smo dobili argumentacije za postavljene vejice. Na tem mestu je treba poudariti, da smo kot govorni signal, ki nakazuje, da govorec v pisnem besedilu zaznava mesto za vejico, izbrali premor. Zavedamo se, da obstajajo tudi drugi pomembni govorni signali (na primer intonacijski potek), ki bi jih bilo treba upoštevati za izvedbo temeljite raziskave, vendar jih zaradi prostorske omejitve znanstvenega prispevka nismo vključili. Vsekakor bi bilo zanimivo v prihodnosti izvesti dopolnjeno raziskavo z upoštevanjem vseh govornih signalov, ki vplivajo na stavo vejice.

Vsaki kategoriji smo priredili vprašalnik, ki je bil zastavljen tako, da so anketiranci bodisi postavljali vejice (1. in 2. skupina) bodisi popravljali stavo vejice (3. in 4. skupina), vsak poseg v besedilo pa so morali argumentirati. Za čim bolj reprezentativen vzorec smo vsaki starostni skupini govorcev dodelili enako število vprašalnikov, tako da smo za vsako kategorijo izbrali po 1 osnovnošolca, 2 dijaka, 2 študenta in 1 zaposlenega.⁶

3.1 Analiza govornih posnetkov

Iz posnetkov govora⁷ smo najprej želeli ugotoviti, ali že postavljena vejica v besedilu »sili« govorca v premor med branjem ali bi ga napravil tudi, če vejice ne bi bilo. Za te namene smo primerjali posnetke 1. in 4. skupine (povedi brez vejic; povedi z »odvečnimi« vejicami) in torej uporabili dva ekstrema, ki bi lahko pojasnila nujnost premora pri branju tovrstnih konstrukcij.⁸

V povprečju so premori, ki so jih na opazovanem mestu napravili govorniki iz 1. in 4. kategorije, enako dolgi. Zanimivo je, da so premori govorcev iz 1. kategorije celo nekoliko daljši od tistih iz 4. – povprečna dolžina premora pri branju brez vejic je bila 0,130 sekunde, z vejicami pa 0,113 sekunde. Če primerjamo še premore pri vsaki posamezni povedi, ugotovimo, da so bili ti najdaljši pri 4., 5. in 7. povedi, kar dokazuje, da (tudi) prislovne zveze s premorom ločimo od preostalega dela povedi. Primer primerjave v specializiranem orodju je razviden iz Slik 1 in 2.

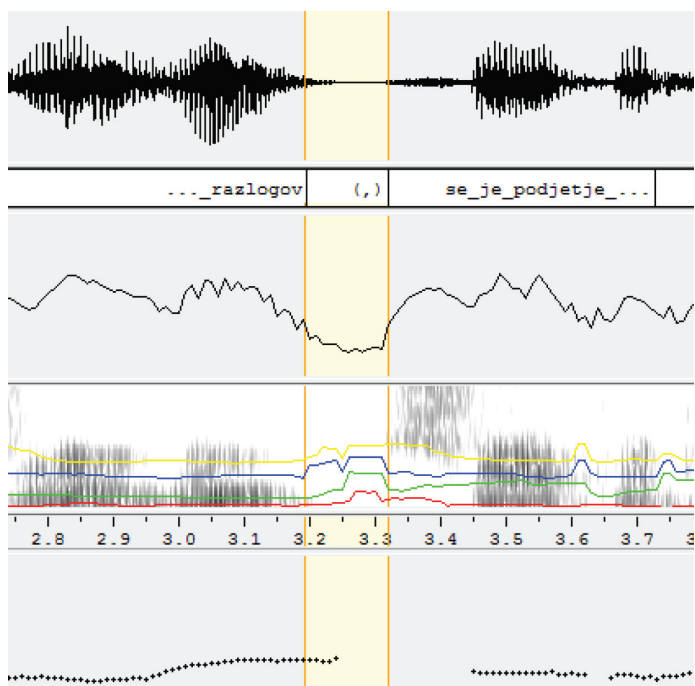
V naslednji fazi smo primerjali dolžine premora pri branju povedi z uvajalno prislovno zvezo na eni in odvisnikom na drugi strani, pri tem pa upoštevali vsakega anketirance posebej. Kot kažejo podatki v Tabeli 2, je polovica anketirancev, ki smo

⁶ Izjema je skupina osnovnošolcev – zaradi zahtevnosti besedišča v angleških povedih so brali le slovenske povedi.

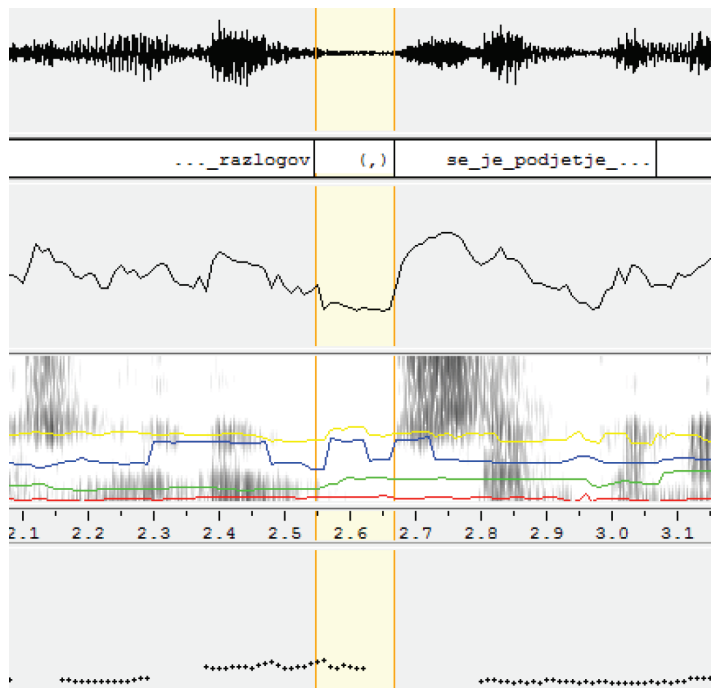
⁷ Za snemanje in analizo zvočnih posnetkov smo uporabili specializirani programski orodji Audacity (<http://web.audacityteam.org>) in WaveSurfer (<http://www.spectrogramsforsspeech.com/tutorials-2/software-download-2>).

⁸ Primerjava posnetkov različnih govorcev je sicer probematična in lahko pripelje do napačnih poslošenih ugotovitev – do odklonov prihaja tudi zaradi različne hitrosti branja. Do še natančnejših podatkov bi prišli, če bi upoštevali procentualne vrednosti dolžine premora glede na čas, ki so ga porabili za branje posamezne povedi.

Slika 1: Branje 1. povedi brez postavljene vejice; anketiranec 11 MF

Slika 2: Branje 1. povedi s postavljeno vejico; anketiranec B

jih uporabili kot vzorec, napravila daljši premor pri branju prislovnih zvez, polovica pa pri branju podredno zložene povedi. Daljši premori so v tabeli pisani krepko.

Tabela 2: Dolžine premorov pri branju povedi z odvisniki in prislovnimi zvezami

Anketiranec	Dolžina premora pri odvisnikih (v sek.)	Dolžina premora pri prislovnih zvezah (v sek.)
I DF	0,050	0,069
E	0,155	0,152
9 GN	0,270	0,211
III TL	0,067	0,093
H	0,055	0,080
7 ZV	0,115	0,080
Skupno povprečje	0,119	0,114

Čeprav na izraženi premor med branjem vplivajo številni dejavniki (npr. hitrost branja, govorčev naglas, časovna stiska), ki jih je nemogoče izolirati, lahko predpostavimo, da skladenjsko razmerje ne vpliva na dolžino premora med branjem, saj so razlike zanemarljive. Presenetljivo je, da se pri anketirancih izkazuje tudi obratna situacija – daljši premor pri primerih z uvajalno prislovno zvezo kot pri podredno zloženi povedi.

Na podlagi teh rezultatov lahko sklepamo, da pri obravnavanem problemu uvajalnih prislovnih zvez a) govorci premora ne napravijo samo v primeru, ko je vejica v besedilu že postavljena, temveč tudi pri branju »golega« besedila, in b) med skladenjskim razmerjem in premorom ni neposredne korelacije.

3.2 Razlogi anketirancev za stavo vejice pri prislovnih zvezah

Iz rezultatov 2. faze raziskave, v kateri so govorci po snemanju postavljali vejice oz. popravljali stavo vejice in utemeljevali svoje posege, lahko ugotovimo, da so anketiranci vejice postavljali oz. popravljali zaradi:

- upoštevanja **skladenjskih razmerij** (16 anketirancev, od tega 4 upoštevajo tudi prozodijo),
- upoštevanja **stavčne fonetike** (12 anketirancev, od tega jih 5 upošteva tudi skladenjska razmerja),
- upoštevanja **semantike** oz. pomenskih enot (2 anketiranca).

Skladenjskemu pravilu je večina sledila pri stavi vejice med odvisnim in nadrednim stavkom (torej pri zgledih 2 in 4; najpogostejša je bila navedba odvisnika, osebne glagolske oblike ali povedka). Vseeno je pri sami stavčni analizi prihajalo do številnih napak – zanimiv je primer anketiranca iz 4. kategorije (»odvečne« vejice), ki je prav vse postavljene vejice označil za pravilne, saj naj bi šlo za podredno zložene povedi. Pogostost tovrstnih napak kaže na to, da imajo govorci težave pri prepoznavanju stavčnih struktur, predvsem pa pri identifikaciji osebne glagolske oblike – v treh primerih je anketiranec namreč besedo »opozarjanje« označil za povedek in za prislovno

zvezo postavil vejico. Rezultati kažejo, da splošno pravilo o ločevanju odvisnika z vejico poznajo vsi, težave pa jim predstavlja predvsem identifikacija odvisnika oz. glagolskih oblik.

Iz vprašalnikov je jasno, da govorci slovenščine kljub pravopisnim predpisom, ki temeljijo zgolj na skladijskih kriterijih, pri stavi vejice upoštevajo tudi stavčno fonetiko. V nadaljevanju izpostavljamo argumentacije stave vejice, ki so vezane na prozodijo, ne glede na to, ali so anketiranci pri tem storili napako ali ne.

Tabela 3: Posegi v povedi in pripadajoče argumentacije; napačno stavljena vejica je odebeljena in podčrtana

Poved	Argumentacija
Med štiriurno odprto operacijo srca se zdravniki zaradi velike zahtevnosti dela niso pogovarjali.	»Ni vejice, ker poved preberemo v enem dahu/dihu.«
Kjer cvetijo rože, je največ čebel in čmrljev.	»Ker se mi zdi, da je bil med branjem tam narejen premor.«
Zaradi gospodarskih razlogov, se je podjetje odločilo za selitev proizvodnje.	»Po posluhu.«
Po uspešno prestani preizkušnji, dobijo udeleženci potrdilo.	»Ker ko sem si stavek prebrala na glas, sem dobila vtis, da je tam vejica.«
Kljub opozarjanju z zvočnimi signali, se moški ni umaknil s tirov.	»Premor.«
Kljub precej veliki negotovosti glede prihodnosti, bo Grčija sprejela naslednji del posojil.	»Premor med branjem.«

Kot je razvidno iz Tabele 3, so govorci stavo vejice utemeljevali na različne načine, vsi pa so se pri tem sklicevali na »posluh« oz. napravljeni premor med branjem. Zanimivo je tudi to, da prozodična vejica ni značilna zgolj za razširjene stavčne člene, kot smo pričakovali, temveč tudi za stik med glavnim in odvisnim stavkom.

Kot posebej problematične so se izkazale 1., 6. in 7. poved – pri povedi s predlogom *zaradi* se je za napačno stavo vejice odločilo 47,8 % anketirancev, pri povedih s predlogom *kljub* pa kar 60,9 % in 65,2 %, kar kljub omejenemu vzorcu anketirancev dokazuje, da gre za težavna mesta stave vejice, ki bi si v pravopisnem priročniku zaslužila podrobnejšo obravnavo.

4 Sklep

Iz rezultatov pilotne študije lahko domnevamo, da se v jezikovni praksi vzpostavljajo drugačni trendi postavljanja vejice, ki sledijo (tudi) načelom stavčne fonetike in se torej oddaljujejo od pravopisne tradicije. Prozodični kriteriji so še posebej izraziti pri uvajalnih prislovnih zvezah, govorci pa jih upoštevajo tudi pri stavi vejice v podredno zloženih povedih, zato bi bilo pri sestavljanju novih pravopisnih pravil o vejici dobro premisliti o upoštevanju stavčne fonetike. Stavnofonetično realizacijo bi bilo torej treba merljivo preveriti tudi na drugih mestih, kjer je upoštevanje prozodije

prisotno, hkrati pa zagotoviti jezikovni predpis, ki ne temelji zgolj na skladenjskih načelih in je razumljiv tudi uporabnikom brez jezikoslovne izobrazbe.

Bibliografija

- DOBROVOLJC, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU. Jezikovna svetovalnica: <http://isjfr.zrc-sazu.si/svetovalnica#v>
- KOROŠEC, Tomo, 2003: K pravilom za skladenjsko vejico v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 250.
- KOSEM, Iztok, STRITAR, Mojca, MOŽE, Sara, ZWITTER VITEZ, Ana, ARHAR HOLDT, Špela, ROZMAN, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Lektor: http://lektor.sketchengine.co.uk/run.cgi/first_form?corpname=fidaplus_lektor
- LOGAR, Nataša, 2015 (v tisku): *Polstavčna vejica*.
- LOGAR, Nataša, POPIČ, Damjan, 2015: Med dvema ognjema: kje stoji vejica v slovenskih gimnazijah? Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 619–627.
- MARKO, Dafne, 2014: *Primerjava pravil stave vejice v normativnih jezikovnih priročnikih za slovenski in angleški jezik. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POPIČ, Damjan, 2014: *Korpusnojezikoslovna analiza vplivov na slovenska prevodna besedila. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ROZMAN, Tadeja, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok, 2012: *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- SP 1962 – *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- SP 2001 – *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šolar: http://solar.sketchengine.co.uk/run.cgi/first_form?corpname=fidaplus_solar
- The Chicago Manual of Style: <http://www.chicagomanualofstyle.org>
- VEROVNIK, Tina, 2004: Norma knjižne slovenščine med kodifikacijo in jezikovno rabo v obdobju 1950–2001. *Družboslovne razprave* XX 46/47. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo. 241–258.
- VEROVNIK, Tina, 2005: *Jezikovni obronki*. Ljubljana: GV založba.
- ŽIBERT, Živa, 2006: *Slovenska vejica: balast ali skladenjska nujnost slovenskega knjižnega jezika? Diplomsko delo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

SLOVNIČNA OBVESTILNOST SLOVENSKEGA ZGODOVINSKEGA SLOVAROPISJA

Majda Merše

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6–112'36'374

Dela, ki spadajo v okvir slovenskega zgodovinskega slovaropisja, se glede na izkazano slovnično informativnost medsebojno razlikujejo. Razlike so pogojene z različnimi razlogi, zlasti pa s tipom slovarja in gradivsko osnovo zanj. Celovit pomenski prikaz besed kot slovarskih iztočnic, hkrati pa tudi navajanje njihovih karakterističnih slovničnih lastnosti, zlasti pa skladijskih okoliščin rabe posamezne pomenske enote, omogoča le popolno gradivo. Po analitični poti odkrita spoznanja, ki zadevajo pomenskost in slovnične lastnosti besed kot slovarskih enot, neredko bogatijo tako zgodovinsko kot sodobno jezikoslovje.

zgodovinsko slovaropisje, pomen gradiva, slovnična informativnost, pomenski opis, pogojnik *bi*

Works that fall into the category of Slovene historical lexicography differ with respect to their grammatical informativeness. Although there are various reasons for these differences, they largely depend on the type of dictionary and the material the dictionary is based on. A comprehensive semantic definition of lexical items as headwords and accurate determining of their grammatical characteristics, particularly the syntactic context of use of each individual semantic unit, are only possible on the basis of complete material. Findings concerning the meaning and grammatical features of words as lexical entries brought to light through an analytical process often enrich historical linguistics, as well as the study of modern language.

historical lexicography, significance of material, grammatical informativeness, semantic description, conditional *bi*

1

Na odvisnost obsega slovnične obvestilnosti slovarskih opisov, ki zvrstno sodijo v okvir slovenskega zgodovinskega slovaropisja, od razpoložljive in upoštevane gradivske osnove je bilo že večkrat opozorjeno (prim. npr. Merše 2009: 252–254; 2013), čeprav je različen obseg gradiva le eden od vzrokov za neenako slovnično obvestilnost.¹

¹ Na to dejstvo je zelo jasno pokazalo tudi razgledovanje po tujem, zlasti slovanskem zgodovinskem slovaropisju. Primerjava zasnove slovnične informativnosti v načrtovanem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (prvotno poimenovanem kot *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*) z njenim prikazom v sedmih izbranih slovanskih zgodovinskih slovarjih – primerjalno pregledani so bili: beloruski zgodovinski slovar, ruski (za obdobje od 11. do 17. stoletja), slovarja stare poljščine in poljskega jezika 16. stoletja, staročeški (od pismenih začetkov do 15. stoletja), slovaški zgodovinski slovar ter hrvaški slovar kajkavskega jezika, vzporedno pa še slovar zgodnje visoke nemščine

2

Slovarski opisi različnega obsega in namembnosti, ki spadajo v okvir slovenskega zgodovinskega slovaropisja, izkazujejo tudi različen obseg slovnične obvestilnosti.²

2.1

V vseh tovrstnih delih je na enega izmed možnih načinov opozorjeno na pisno in glasoslovno posodabljanje ter na načela izbire in hkrati združevanja glasoslovnih variant. Poleg uvodnih napotkov in podatkov mednje sodijo tudi kazalke ter slovarsko jedrnato in tipizirano navedeni podatki v slovarskih sestavkih. V okvir osnovne in uporabniško pričakovane slovnične informativnosti spadajo tudi oblikoslovni podatki, ki iztočnico bodisi neposredno ali posredno besednovrstno opredeljujejo, pogosto pa opozarjajo tudi na osnovne kategorialne lastnosti pregibnih besed. Podatki o značilnem skladenjskem okolju uresničevane pomenske enote so redkejši, saj so izrazito pogojeni tako z zadostno gradivsko osnovo kot z analitičnim pristopom.

2.1.1

V najzgodnejših tovrstnih izdelkih, ki pripadajo skupini t. i. obrnjenih slovarjev, ni posebej dodanih podatkov, ki bi neposredno obveščali o slovničnih lastnostih zajetih besed. V preobrnitvi Megiserjevega štirijezičnega slovarja iz leta 1592 (Lägreid 1967) je besednovrstnost razvidna iz tujejezičnih in redkih domačih ustreznih, na homonimnost glagolskih gesel je opozorjeno s pripisano prvoosebno spregatveno obliko (npr. *biti*, *sem* in *biti*, *bijem*; Lägreid 1967: 4), pri samostalniških pa zgolj z zaporedno navedbo (npr. *bogastvo* [...] *die Gottheit* in *bogastvo* [...] *der Reichthum*; Lägreid 1967: 5). V Stabejevi preobrnitvi Megiserjevega večjezičnega slovarja iz leta 1603 (Stabej 1977) je slovničnih informacij več: pri samostalnikih je z dodano edninsko rodilniško končnico opozorjeno na način pregibanja, posredno pa je opravljena tudi uvrstitev v sklanjatveni tip. Hkrati je samostalniškemu geslu pripisan tudi podatek o spolu, ki istočasno nadomešča besednovrstno opredelitev (npr. *cimper -pra m* in *cokla -e ž*; Stabej 1977: 15). Mestoma je opozorjeno tudi na variantno pregibanje (npr. *poť -a, -u*; Stabej 1977: 140) in na množinskost (npr. *duri ž mn.*; Stabej 1977: 39). Glagolskim iztočnicam je spregatvena oblika za 1. os. ed. pripisana le v primerih, kadar je treba razločevati homonime. Iz istega razloga je pridevnikom lahko dopisana besednovrstna opredelitev (*prid.*), zares izjemoma pa je prav tako pri pridevnikih opozorjeno na pregibanje po spolu (npr. *čest -a -o*; Stabej 1977: 17). Na deležniški izvor pridevnika je opozorjeno s pripisom glagola, katerega oblika je deležnik. Parno so navajane tudi osnovniške, primerniške ali presežniške oblike (npr. *bežati – bežeč*; Stabej 1977: 7; *majhen – narmanjši*; Stabej 1977: 81).

– je pokazala, da na obseg slovničnih obvestil in na način njihovega posredovanja poleg obsega gradiva vplivajo tudi drugi razlogi: npr. dolžina in značilnost obdobja, ki ga slovar prikazuje, jezikoslovna in slovaropisna tradicija jezika, ki mu pripada zgodovinski slovar, namen slovarja, čas nastanka slovarske zamisli, možnosti izvedbe del itn. (prim. Merše 1999: zlasti 19–22; 2003: 589–593).

² Nanjo je deloma neposredno, večinoma pa posredno opozorjeno v Merše 2000.

2.1.2

Našteta slovnična obvestila se kot dokaj ustaljena pojavljajo tudi v krajših Stabejevih slovarčkih, le da je pri zgodnejši preobrnitvi slovničnih seznamov iz Bohoričeve slovnice tovrstna obvestilnost sestavni del slovničnega prikaza (Stabej 1971). Npr.: *ajfrar Ajfrar, ja, Zelotes, Aifferer* (Stabej 1971: 147).

2.1.3

Kasnejši izid (Stabej 1997) preobrnitve Kastelec-Vorenčevega slovarja (1680–1710), pri kateri so sodelovali tudi delavci Sekcije za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, se odraža tudi v stopnjevanosti slovnične obvestilnosti, saj so vse iztočnice dosledno opremljene z neposrednimi ali posrednimi besednovrstnimi oznakami (glagoli npr. z vidskimi oznakami), deležniki so z oznako *del.* predstavljeni kot samostojna gesla. Geselsko osamosvojeni so tudi samostalniško rabljeni pridevniki (npr. *dobro sam.* in *dobro prisl.*; Stabej 1997: 61–62), primerniške oblike pa so predstavljene kot podgesla.

2.1.4

Skromnost, hkrati pa izrazita funkcionalnost slovničnih obvestil v obrnjenih slovarjih,³ ki sta jih izdelala A. Läg Reid in Stabej (razen zadnjega in hkrati najobsežnejšega Kastelec-Vorenčevega), je v veliki meri posledica vezanosti na izhodiščne slovarje in na zgolj slovarske (oz. nesobesedilne) navedbe besedja.

2.2

Slovarska predstavitev besedja, uporabljenega v predknjižnih rokopisnih besedilih, je zaradi kratkosti besedil omogočala tudi slovnično popolnejše prikaze. Pripravljali so jih jezikoslovci, zato so prikazi besedja in izkazanih oblik iz *Brižinskih spomenikov*, *Stiškega rokopisa* in iz drugih besedil predknjižnega obdobja slovnično zelo natančno opredeljeni.

2.3

Pri novejših slovarjih, v katerih je prikazano besedje širšega obsega iz kasnejših obdobij, so bili z obsežnejšo gradivsko osnovo izpolnjeni tudi pogoji za povečano in izpopolnjeno slovnično obvestilnost. V *Slovarju jezika Janeza Svetokriškega* (Snoj 2006), ki je oprt na popolne izpise izbranih poglavij iz dela *Sacrum Promptuarium* (1691–1707), je poleg besednovrstne opredeljenosti gesel⁴ (pri glagolih preko podatka o glagolskem vidu: *dov.*, *nedov.* in *dvovid.*, pri samostalnikih pa preko podatka o spolu) in preko prikaza sklanjatvenega tipa s pripisano končnico pri samostalnikih⁵ ter pregibanja po spolu z dodano končnico ženskega spola pri pridevnikih predstavljeno

³ Manjšo mero slovničnih obvestil je slovarju dodala A. Läg Reid, postopno povečevano in sistemsko ustaljevano pa v daljšem nizu obrnjenih slovarjev Stabej.

⁴ Med besednimi vrstami ni povedkovnika, ki je bil z vzorčnimi gesli v *Poskusnem snopiču Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev* že uvrščen mednje (Merše, Novak, Premk 2001) in z njimi napovedan kot sestavina bodočega slovarja.

⁵ Opozorjeno je tudi na morebitno pripadnost različnim sklanjatvenim tipom (npr. *apostel -al-nal-tla*; Snoj 2006: VIII,36).

tudi z izpisi zajeto oblikoslovje pregibnih besed. Avtor opozarja tudi na nepregibno rabo gesel, sicer pripadajočih pregibnim besednim vrstam. Samostalniške iztočnice, ki so hkrati lastna imena, so informativno obogatene s simbolno opredelitvijo glede pripadnosti: da gre za lastno, stanovniško, zemljepisno ali stvarno lastno ime. Deležniki tipa *izvoljen* so predstavljeni kot pridevniki (Snoj 2006: I,333–334), tipa *oznaneoč* pa kot deležja.

Tudi v *Slovarju stare knjižne prekmurščine*, ki ga je izdelal Vilko Novak, v izpopolnjeni obliki pa izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (Novak 2006),⁶ je slovnična obvestilnost še nekoliko izboljšana: iztočnice so onaglašene, pri pridevnikih je opozorjeno na morebitno nesklonljivost, števniskim in zaimenskim iztočnicam je pripisan natančnejši podatek o njihovi vrsti, pri večini veznikov je opravljena delitev glede na povezovanje členov v stavku in na rabo v odvisnih stavkih.

Čeprav imata oba slovarja namen zajeto besedje pomensko izčrpnije prikazati, opisov ne dopolnjujeta z omembami skladenjskih značilnosti rabe pomenskih enot, ki bi močno pomnožile in kakovostno obogatile njuno slovnično informativnost.⁷

2.4

Sestavni del spletne objave⁸ rezultatov projekta *Jezikovni viri starejše slovenščine IMP*⁹ je tudi besedišče, oprto na predhodno izdelani korpus. Med posebnosti slovničnega prikaza besedja, ki dopolnjuje ustaljeni besednovrstni prikaz, spada npr. razlikovanje med občimi in lastnimi imeni pri samostalnikih, med splošnimi in deležniškimi pridevniki, pri glagolih pa razlikovanje med glavnimi in pomožnimi, ki se mu pridružujejo še podatki o vidu.¹⁰

3

Z gradivom, ki je bilo v zadnjih treh desetletjih 20. stoletja zbrano s popolnim izpisom slovenskega besedila v knjižnih izdajah iz druge polovice 16. stoletja (1550–1603) za *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (dalje SSKJ 16), je bila zaradi njegove celovitosti, obsežnosti, predvsem pa zaradi zajete jezikovne pojavnosti določena višja zahtevnost slovnične obvestilnosti, ki neredko presega ne le jezikovnozgodovinsko védenje, ampak celo poznavanje sistema slovenskega knjižnega jezika nasploh (Merše 2003).¹¹ Nastajajoči slovarski opis je prav zaradi nujnosti

⁶ Slovar zaobsega besedje, izbrano iz 25 deloma popolno, večinoma pa izbirno izpisanih del, ki so izšla v letih 1715–1886.

⁷ Redke izjeme je mogoče zaznati v *Slovarju stare knjižne prekmurščine*. V slovarskem sestavku s samostalniško iztočnico *lêto* je npr. na začetku pomena, opredeljenega z razlago 'novoletni dan', opozorjeno na rabo s prilastkom (Novak 2006: 221–222).

⁸ Rezultati so objavljeni na Jezikovnem strežniku nl.ijs.si, Odsek za tehnologije znanja Instituta »Jožef Stefan«.

⁹ Projekt vključuje dela do leta 1918, prevladujejo pa tista iz 19. stoletja.

¹⁰ Preverjanje veljave besedam pripisanih slovničnih oznak je odkrilo tudi napačno rabo (Ahačič 2014: 2).

¹¹ S popolnim izpisom slovenskega besedila iz 53 tiskanih del je bila zbrana analitično še obvladljiva kartoteka, ki šteje pribl. 3.200.000 izpisov. Izdelana je bila z namenom, da bi kot podlaga za razlagalni

uvrščanja vseh slovarsko aktualnih pojavov¹² in zaradi opravljenih pomensko-skladenjskih analiz tudi vir novih jezikovnih spoznanj (Merše 2013).

3.1

Obstajajo leksikalne enote, ki terjajo več dodanih obvestil o značilnem skladenjskem okolju njihove rabe kot druge. Tak je vsekakor glagol *biti sem*, ki se uporablja polnopomensko, hkrati pa je v sistem slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja vtan kot temeljni pomožni glagol. Taki sta tudi njegovi obliki: *bi* (z redkejšo različico *bih*)¹³ in *bil* – prva kot sestavina sedanjega in preteklega pogojnika, deležnik *bil* pa kot obvezna sestavina preteklega pogojnika in predpreteklika. Analiza rabe *bi* in njegove različice *bih* je pokazala na vrsto jezikovnozgodovinsko zanimivih dejstev, med katerimi so tudi naslednja:

- Različica *bih*, čeprav prevzeta iz hrvaškega jezikovnega okolja, ne izkazuje funkcijske osamosvojenosti. Obstajajo celo primeri izmenične rabe znotraj iste povedi.¹⁴ Obe dejstvi sta iz slovarskega opisa besede jasno razvidni: na frekvenčno zaporedje kaže razvrstitev v zaglavju, na sopomenskost, potrjeno z izmenično rabo različic, pa poleg osnovne pomenske opredelitve tudi izbira ustreznih zgledov.
- Drugo vidno sled Juričičevega hrvaškega porekla razkrivajo primeri okrnjenih zgradb s sestavinama *bi* + *bil*, nastalih zaradi izpustov deležniške sestavine.¹⁵ Na pojav je opozorjeno s pripisanim kvalifikatorskim pojasnilom (*elipt.* = eliptično).¹⁶
- Analiza rabe pogojnika *bi* je odkrila tudi več primerov izmenične rabe s povednim naklonom. Nanjo je razvidno opozorjeno s pripisom ustreznih slovničnih kvalifikatorskih pojasnil tistim zgledom, iz katerih je tekmovalnost prepoznavna.
- Pozoren pregled gradiva za slovarsko predstavitev pogojnika *bi* je ob večkratnih ponovitvah odkril tudi pojav izmenične rabe sedanjega in preteklega pogojnika. Nanj bo v slovarju pokazano z namensko vključitvijo vzorčnih primerov med

zgodovinski slovar omogočala celovito predstavitev slovenskega knjižnega jezika v petdesetletnem obdobju njegovega nastanka in hitrega razvojnega ustaljevanja. Izkušnja ugotavljanja (slovarsko zanimivih) jezikoslovnih dejstev na obsežnem, hkrati pa celovitem gradivu, kakršnega predstavlja kartoteka za SSKJ 16, je bila pridobljena deloma že ob zbiranju in urejanju gradiva, večinoma pa z nadaljnjim raziskovalnim in redatorskim delom. Vse ugotovitve, navedene v pričujočem sestavku, so oprte nanjo.

¹² Tovrstna opozorila se kot posledica opravljenih pomenskih in skladenjskih analiz pojavljajo v slovarskih sestavkih za SSKJ 16. Način prikaza je bil z vzorčnimi gesli predstavljen v *Poskusnem snopiču* slovarja (Merše, Novak, Premk 2001).

¹³ Različici *bi* in *bih* – slednja je v celoti vezana na Juričičevo rabo in razločljiva z njegovim hrvaškim poreklom – sta v številčnem razmerju 18.300 : 37.

¹⁴ Npr.: 1. *Da bih teh Dell ne/loril mei nymi, katerih niedan drugi nei /storil, tako bi Greha neimeli* (JPo 1578: III,92b); 2. *Kadar by iaft Liudem dopadl, tako bih Chri/tu/ou hlapaz ne bil* (JPo 1578: II,65).

Krajšave za dela slovenskih protestantskih piscev so pojasnjene na različnih mestih, med drugim v Merše, Novak, Premk 2001: 34–35; Ahačič idr. 2011: 25–28.

¹⁵ Pojav elipse je pri Juričiču opazno pogost, izjemoma pa je elipsa zaznavna tudi pri Trubarju. Na pojavljanje podobnih okrnjenih zgradb, ki jih predstavlja raba aorista brez deležnika (npr. *Dobro bi da biste doslali*), opozarja tudi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio I/Svezak 1 (A–besjeda)*, 1881: 365–366.

¹⁶ Npr.: *Kadar bi Salnce ne /sutilo inu semlie negrelo, tako bi v/e rizhi [bile] od mrasa pomoriene inu konzhanu* (JPo 1578: II,105). V oglasem oklepaju je navedena redatorsko dodana manjkajoča sestavina.

pomenska ponazorila in s pripisom ustreznega slovničnega kvalifikatorskega opozorila.

- Med ustaljene redakcijske postopke pripravljane SSKJ 16 spada tudi opozarjanje na opaznejše razlikovalne poteze slovenskega knjižnega jezika v prvih petdesetih letih njegovega obstoja v primerjavi z današnjim stanjem. Tovrstne opombe so dvonamenske, saj utrjujejo zavest o značilnostih slovenskega knjižnega jezika v obeh primerjanih, polna štiri stoletja razmaknjenih obdobjih.¹⁷
- Na analizo popolnega gradiva oprt celovit prikaz pomenskih vlog pogojniških struktur v knjižnem jeziku 16. stoletja bo – podobno kot še več slovarskih opisov slovnično bolj obremenjenih besed – domnevno tudi prispevek slovenskemu jezikoslovju nasploh in ne le zgodovinskemu (Merše 2013). Pogojniške zgradbe se uporabljajo za izražanje različnih odtenkov predvidljive, izmišljene ali hipotetične možnosti, za izražanje negotovosti in nejasnosti ter širokega naklonskega – zlasti hotenjskega spektra, ki sega od želje do zahteve, dopolnjuje pa ga izražanje nevtralnega mnenja. Pomenske uresničitve se vežejo na tipe zloženih in odvisnih stavkov, posebej očitno na pogojno podredje oz. na pogojni odvisnik pri izražanju pogojne možnosti¹⁸ ali na primerjalni odvisnik pri izražanju izmišljene možnosti, saj se slednja opazno veže na biblijske primere in prilike.
- Med doslej neopazene pomenske vrednosti npr. spadata tudi izražanje navidezne negotovosti ter izražanje navidezne nejasnosti: prvo tesno povezano s poročanim govorom,¹⁹ drugo izraženo z nepravim oz. retoričnim vprašanjem.
- Naštete in njim podobne ugotovitve, do katerih je pripeljala analiza popolnega gradiva, zbranega za 16. stoletje, bi lahko bile v pomoč pri ugotavljanju pomenskega obsega opisovane besede v današnjem času, med drugim morda tudi pri oblikovanju iskalnih zahtev, naslovljenih na razpoložljivi korpus (oz. korpuse).

3.2

Podobna razširjenost in hkrati neizenačenost pomenskih struktur je bila z analizo popolnega gradiva, zbranega z izpisom protestantskih del 16. stoletja, hkrati pa primerjalno s sodobnim slovarskim prikazom (SSKJ 1970–1991), odkrita tudi pri številnih drugih besedah različnih besednih vrst. Pri nekaterih pomenskih enotah je (izkušenjsko) predvidljiva dosedanja prezrtost nekaterih pomenskih enot.

3.2.1

Pomenska analiza maloštevilnih izpisov (le 57 pojavitev) medmeta *aj* je npr. odkrila kar deset z njim izraženih razpoloženj oz. čustvenih stanj, večinoma sproženih s sobesedilno omenjenimi konkretnimi dejanji ali dogajanjem.²⁰ Razvrščajo se od negativnega do pozitivnega pola: trpljenje, zaskrbljenost, nelagodnost, začudenje,

¹⁷ Redakcija gesla *bi* ponuja tudi zgled za tovrstna opozorila: slovnično kvalifikatorsko pojasnilo »danes navadno zanikano« je pripisano zgledu *Szhemu ie tedai ta Poftaua? Sa volo tiga Pregreshena ie ona bila perdana, dotle bi tu Seime prishlu, katerimu ie ta Obluba Ituriena* (TL 1561: 84a).

¹⁸ Npr. *DE bi jeft s'zhlovézhkimi inu s'Angel/kimi jesiki govuril, inu bi neimèl lubesni, taku bi jeft bil en buzhez h bronézh, inu en sgonezh sgonezh* (DB 1584: III,94a).

¹⁹ Npr. *Tedai on Iapouei fuim Iogrom, De nikomer ne pouedo, de bi on Iefus Crifus bil* (TT 1557: 48).

nejevolja, ogorčenje, nestrinjanje, nasprotovanje, pa tudi zadovoljstvo, navdušenje, veselje ter želja in hotenje. Medmet npr. v zvezi z nagovorom nastopa kot izraz trpljenja, lahko pa tudi kot izraz nasprotovanja nasploh.²¹

3.2.2

Vzrok za različnost pomenskih opisov istih ali sopomenskih iztočnic v primerjanih slovarjih (npr. v SSKJ 1970–1991 in SSKJ 16) je neredko zvrstna različnost zajetih besedil, saj je večina gradiva za SSKJ 16 izpisana iz verskih besedil.²² Iz nemščine prevzeti samostalnik *cajhen* (z več glasoslovnimi različicami, od katerih je najopaznejša *cahen*) npr. izkazuje širšo pomensko strukturo kot delno sopomenska sodobna samostalnika *čudež* in *znamenje*. Razliko na eni strani ustvarjajo t. i. biblijski pomeni, na drugi pa pomeni, ki zrcalijo protestantski verski nazor in polemičnost.²³ Na oboje opozarjajo ustrezni kvalifikatorji, ob značilnem sobesedilu pa tudi opozorila nanj.

4

Z navedenimi vzorčnimi primeri je bil ponazorjen pomen popolnega gradiva kot osnove za izčrpen pomenski, hkrati pa tudi za pomenskosti podrejeni najnujnejši slovnični opis zajetega besedja, do katerega vodi slovaropisno naravnana in jezikoslovno trdno uokvirjena analiza.

Viri in literatura

AHAČIČ, Kozma, 2014: Zgodovinski podatki v slovarju sodobne slovenščine. Irena Grahek, Simona Bergoč (ur.). *Novi slovar za 21. stoletje. E-zbornik s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo, 12. februar 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/11-_Kozma_Ahacic-clanek.pdf

AHAČIČ, Kozma, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, NARAT, Jožica, NOVAK, France, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jezikovni viri starejše slovenščine IMP: <http://nl.ijs.si/imp>

LÄGREID, Annelies, 1967: *Hieronymus Megiser, Slowenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592, Bearbeitet von Annelies Lägheid*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

MERŠE, Majda, 1999: Problematika oblikoslovnega zaglavja v Poskusnem snopiču Slovarja slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 5. Ljubljana. 19–31.

MERŠE, Majda, 2000: Dosežki in naloge slovenskega zgodovinskega slovaropisja. Zoltan Jan (ur.): *Zbornik slavističnega društva Slovenije 10*. Ljubljana. 155–166.

²⁰ Pomenska struktura razpoloženskega medmeta *aj* se kaže kot najboljšejejša od vseh do sedaj znanih slovarskih pomenskih opisov razpoloženskih medmetov (Stramljič Breznik 2014: zlasti 117–171).

²¹ *Aj Gofpud, onu mene tu pometajnje te y/pe te/hku s/toj* (TPo 1595: II,225).

²² Od pribl. 3.200.000 izpisov jih slaba tretjina pripada Dalmatinovi *Bibliji* (1584) kot najboljšejejšemu besedilu.

²³ Pomen 'nenavadno dejanje ali dogodek naravnega ali navidezno nadnaravnega značaja, ki ima namen oslabiti krščansko oz. uveljaviti nekrščansko vero' je vezan na sopojavljanje pridevnikov z negativno vsebino. Npr.: *Zaihne velike zuperniki, falsh Preroki delaio, pred teimi Bug Sapoueda se varouati [...]* *Zaihne Turki, Aydi, fal/ch ker/zheniki, Cyganery, Menihi, Babe delaio* (TC 1575: 530).

- MERŠE, Majda, 2003: Slovnicična obvestilnost načrtovanega Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Ada Vidovič Muha (ur.). *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 581–596.
- MERŠE, Majda, 2009: Slovensko zgodovinsko slovaropisje s konceptualno-razvojnega vidika. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 251–255. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Merse.pdf>
- MERŠE, Majda, 2013: Zgodovinsko slovaropisje in zgodovinsko jezikoslovje. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Nova Gorica. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 24*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 85–90.
- NOVAK, Vilko, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio I/Svezak 1 (A–besjeda)*, 1881. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SNOJ, Marko, 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SSKJ, 1970–1991 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I (A–H, 1970), II (I–Na, 1975), III (Ne–Pren, 1979), IV (Preo–Š, 1985), V (T–Ž, 1991)*. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- STABEJ, Jože, 1971: *Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Theil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič. Adam Bohorič, Arcticae horulae, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache, Wittenberg 1584. II. Teil: Untersuchungen*. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik. 144–206.
- STABEJ, Jože, 1976: *Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584. Jurij Dalmatin, Biblia 1584. II. Teil: Abhandlungen*. München: Dr. dr. Rudolf Trofenik. 101–181.
- STABEJ, Jože, 1977: *Hieronymus Megiser, Thesaurus polyglottus*. Ljubljana: SAZU.
- STABEJ, Jože, 2006: *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium latino-carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2014: *Medmeti v slovenskem jeziku*. Maribor: Založba Pivec.

BESEDILNA ZVRSTNOST V NOVIH MEDIJAH KOT SLOVARSKA VSEBINA

^{1,2}Vesna Mikolič, ²Maša Rolih

¹Fakulteta za humanistične študije, Koper; ²Znanstveno-raziskovalno središče, Koper

UDK 811.163.6'271.1'374:004.738.5

Splet je dnevna stalnica sodobne vedno bolj digitalizirane družbe, zato velik del komunikacije, tako enosmerne kot tudi dvosmerne, poteka v spletnem okolju. Spreminjanje jezika oz. širjenje leksike posameznega jezika je tako tesno povezano z novimi mediji, še posebej s spletom. V prispevku se osredotočamo na funkcijsko zvrstnost spletnih besedil in pomen ustreznega označevanja spletne leksike različnih žanrov v splošnem slovarju slovenskega jezika.

splet, govor/diskurz, funkcijska zvrstnost, besedilna zvrstnost, slovarske oznake

The use of the internet is a daily habit of the almost completely digitised society, so the major part of our one-way and two-way conversations takes place online. Consequently, language development is connected to a great extent with the new media, especially the internet. The article focuses on functional text variety on the worldwide web and the significance of the appropriate register labels for the web text words in the general dictionary of the Slovene language.

internet, discourse, functional text variety, genre variety, labels in dictionaries

1 Namen sporočanja in vplivnost spletnih besedil

Elektronska komunikacija je ustvarila nove vrste govornih dejanj oz. bistveno razširila »tradicionalne pojme pogovora, pripovedi, predstavljanja itn.« (Herring idr. v: Nidorfer Šiškovič 2014: 34). V njen okvir se umešča tudi splet s fuzijo besedil kot posledico značilnosti spleta, ki jih lahko opišemo kot hiperbesedilnost, interaktivnost, medkulturnost, večpredstavnost, arhivskost in aktualnost, anonimnost (Michelizza 2012: 174).

Skladno s teorijo govornih dejanj pa lahko tudi pri spletnih besedilih prepoznavamo prevladujočo vlogo/funkcijo, ki se odraža v njihovi obliki in jeziku (npr. oblika in jezik spletnega časopisa), namenu (npr. seznanjanje bralcev spletnega časopisa z novicami) in vplivu na naslovnika (npr. seznanjenost bralcev z novicami). Funkcija besedila torej vpliva tudi na jezikovne izbire, prenosniška, funkcijska in socialna zvrstnost so vedno v interakciji (prim. Skubic 2005), pri čemer se na spletu številne funkcije udejanjajo v manj formalnih komunikacijskih okoljih. Koliko bodo posamezne spletne besedilne zvrsti in vrste vplivale na jezikovno rabo in kolikšen je tudi njihov siceršnji vpliv, lahko deloma sklepamo tudi po njihovi obiskanosti.¹

¹ Obiskanost sicer še ne kaže nujno na to, da so uporabniki na obiskani spletni strani aktivni (tj. branje, komentiranje, vščekanje ipd. besedil na spletni strani), vendar že sam obisk spletne strani kaže na

Tako smo v raziskavi v okviru nastajajoče doktorske disertacije² na osnovi spletnega vprašalnika ugotavljali tudi obiskanost posameznih spletnih strani. Anketni vprašalnik je bil izdelan za spletno izpolnjevanje, uporabniki so do njega dostopali preko družabnega omrežja Facebook ali elektronske pošte. Vprašalnik je izpolnilo 74 oseb med 15. in 30. letom. Zaradi majhnega vzorca in navedene starostne omejitve je veljavnost rezultatov omejena, kljub temu pa lahko sklepamo o najbolj obiskanih spletnih straneh, saj je bila zajeta populacija, ki je najbolj aktivna v spletnih okoljih (najstniki, mlajši odrasli) in predstavlja tudi generacije, ki so od samega začetka najbolj pod vplivom spleta (po izsledkih raziskav MOSS ter Lobe, Muha 2011). Vprašanje iz spletne ankete, povezane s tematiko spletne strani, se je glasilo: »Katere spletne strani najpogosteje obiščeš?« in je vsebovalo 8 možnih izbir: *glasbene, športne, modne, dnevne novice, računalniške in spletne igre, zabave/dogajanje, drugo*. Večina oseb je odgovorila, da najpogosteje obiščejo *dnevne novice* (23 %, 17 oseb), drugi najpogostejši odgovor je bil *drugo* (18 %, 13 oseb), pri čemer so največkrat navedli odgovor *zdravstven/medicinske teme* (3 %), nato pa z 1 % deležem sledijo odgovori: *potovanja, kulinarika, materinstvo, kmetijska mehanizacija, živila, strokovne teme, dom* in odgovor anketiranca, da spletnih strani ne obiskuje. Odgovoru *drugo* so po frekvenci sledili odgovori *zabave, dogajanja* (12 %, 9 oseb), nato *športne* (7 %, 5 oseb), *glasbene* in *modne novice* (oba po 5 %, po 4 osebe), *računalniške* in *spletne igre* (po 3 %, po 2 osebi).³ Med anketiranimi osebami so torej najpogosteje obiskovane dnevne novice, na osnovi česar lahko sklepamo, da imajo novičarski portali s svojimi značilnimi tematikami in slogom pomemben vpliv na sodobno komunikacijo, tako tudi na nastajanje in uveljavljanje nove leksike. Seveda je ta ugotovitev samo iztočnica za nadaljnje empirične raziskave.

Za naš namen, analizirati spletno besedilno zvrstnost, pa je zanimivo tudi naslednje vprašanje iz iste raziskave: »Kakšen je večinoma jezik spletnih strani, ki jih najpogosteje obiščeš?«, kjer je kar 43 % vprašanih presodilo, da je jezik knjižni. Ostali odgovori so bili: *pogovorni jezik* (8 %), *sleng* (3 %), *narečje in pokrajinski pogovorni jezik* (3 %), *vse naštetu* (14 %), *ne vem, ne poznam razlik* (0 %). Seveda gre tu za percepcijo jezika pri spletnih uporabnikih, zato na osnovi teh odgovorov še ne moremo sklepati, da gre dejansko za te jezikovne zvrsti. Vsekakor pa je pomembno že sprejemanje besedil prek njihovih jezikovnih značilnosti oz. socialne jezikovne zvrstnosti. Glede na to, da so najbolj obiskana spletna besedila tista, ki jih anketirani uporabniki dojemajo kot knjižna – kljub siceršnji socialni in funkcijski zvrstni heterogenosti spletnih besedil – lahko sklepamo, da so najbolj vplivna tista besedila,

zanimanje za določeno tematiko, sporočevalca, interesno skupino ipd., kar povečuje njihovo vplivnost.

² Nastajajoča doktorska disertacija Maše Rolih, študentke študijskega programa Slovenistika 3. stopnje Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (mentorica dr. Vesna Mikolič, somentorica dr. Andreja Žele), obravnava spletni jezik, njegovo spreminjanje s poudarkom na nestandardnem in slengovskem delu jezika.

³ Anketiranci so imeli pri tem vprašanju na voljo več možnih odgovorov, torej so lahko izbrali več različnih tematik, pri čemer pa nas ni zanimalo, ali obiskujejo eno spletno stran z različnimi tematikami (npr. 24ur.com) ali pa strani s točno določeno tematiko (npr. Joker.si).

besedilne vrste in zvrsti, ki so namenjena širšemu krogu naslovnikov, in ne zgolj določenim interesnim, starostnim, geografskim ipd. skupinam.

2 Ključne funkcijske zvrsti in vrste spletnih besedil⁴

Skladno z nekaterimi teorijami spletne zvrstnosti (prim. Bishop 2009; Crowston 2010; Herring idr. 2004; Oblak idr. 2005) se za analizo spletne besedilne zvrstnosti kažete kot ključna naslednja kriterija:

- avtorstvo oz. razmerje med sporočevalcem in naslovníkom (eden ali več znanih ali anonimnih avtorjev, formalno ali neformalno razmerje, ki zahteva, da je diskurz ne glede na število avtorjev in virov informacij bolj ali manj formalen in notranje konsistenten),
- funkcija in z njo povezana tematika ter notranja in zunanja zgradba oz. oblika besedila.

Z vidika avtorstva ločimo naslednje skupine spletnih besedil:

- klasične spletne strani, kjer je avtor oz. vir besedil znan oz. lahko določljiv, razmerje med sporočevalcem in naslovníkom pa je večinoma formalno (spletni portali, tudi tipa Wikipedija, medijska spletna mesta, korporativne spletne strani, spletne strani vladnih in nevladnih organizacij ter lokalne samouprave, tudi osebne spletne strani),
- žanri spletnih skupnosti, kjer besedila soustvarja več avtorjev (forumi, komentarji, družabna omrežja tipa Twitter, Facebook, spletne klepetalnice itn.),
- blogi kot vmesni žanr med eno- in dvosmerno obliko komunikacije (blogi profesionalnih ali neprofesionalnih piscev v medijih ali izven njih) (Erjavec idr. 2015).

Z vidika funkcije pa se besedila razvrščajo v skupine s skupnimi lastnostmi glede na različne okoliščine sporazumevanja, predvsem glede na širše in ožje strukturirano vplivajnsko vlogo, naslovníka in referenco, prenosnik oz. medij, posledično pa tudi glede na zunanjo in notranjo strukturo besedila ter z njimi povezano večjo ali manjšo notranjo konsistentnost in formalnost diskurza (Mikolič 2013: 255–256). Crowston (2010) opredeljuje vrste oz. žanre spletnih besedil kot razred podobnih dokumentov glede na zunanjo zgradbo (npr. določen tip naslovja, prisotnost avdiovizualnih elementov itn.) in notranjo zgradbo (npr. različen slog pisanja bloga, dnevnih novic, forumov, znanstvenih, strokovnih, uradoválnih besedil itn.) ter namen ali funkcijo. Po preliminarnem pregledu slovenskih besedil v spletnem okolju z vidika vseh omenjenih dejavnikov ob naslonitvi na tipologijo ključnih spletnih besedilnih zvrsti po Crowstonu (2010: 35–38)⁵ je nastala naslednja klasifikacija spletnih besedil:

1. Pogovarjalne besedilne vrste: elektronska pošta, spletne klepetalnice, družabna omrežja (npr. Facebook, Twitter itn.), forumi.

⁴ Opredelitev besedilne zvrstnosti je povzeta po Mikolič 2013, kjer so besedilne zvrsti predstavljene kot širše kategorije v primerjavi z ožjimi besedilnimi vrstami.

⁵ Glede na to, da se slednja nanaša na spletno okolje v angleškem jeziku, bodo potrebne še nadaljnje in sprotne analize spletnega gradiva, ki bodo ugotovljale relevantnost te tipologije tudi za slovenski jezik.

Za ta besedila s povezovalno-izrazno komunikacijsko vplivanjsko vlogo je značilen večji obseg vsebinskih elementov zasebnih komunikacijskih sfer (Škiljan 1999), sociolektov in idiolektov (Skubic 2005). Besedila nastajajo v pretežno neformalnem razmerju med sporočevalcem in naslovnikom, zaradi česar je tudi diskurz manj formalen in je zanj značilna heterogenost jezikovnih izbir, stilov in sociolektov, pogosto zasledimo tudi zapis po izgovoru. Zaradi tovrstne »zasebnosti« teh zvrsti je zanje značilna tudi uporaba čustvenih ikon ali t. i. emotikonov. Pomembna je tudi prisotnost t. i. netspeaka (Crystal 2001), ki je nastal zaradi vpliva spletnega žargona programerjev (npr. *@school*, *e-klepet*), vpliva pa še najbolj na jezik mladih, ki so v veliki meri uporabniki teh komunikacijskih okolij, zato lahko to izrazje imenujemo žargonski slengizmi.

2. Predstavitvene in promocijske besedilne vrste: osebne spletne strani, spletne strani podjetij, ustanov, organizacij, društev.

Gre za besedila, namenjena širši publiki, pri katerih se v okviru komunikacijske vplivanjske vloge prepletata predstavitvena in usmerjevalna vplivanjska vloga. Osebne spletne strani imajo poleg predstavitvenega tudi samopromocijski namen, istočasno pa nastajajo z namenom vzpostavljanja neke socialne mreže, saj avtor s tem, ko obiskovalcem spletne strani sporoča svoja stališča, poglede in poroča o svojem delu, obenem z njimi vzpostavlja tesnejše medsebojne vezi. Predstavitveni namen spletnih strani različnih podjetij in organizacij pa se pogosto tesno prepleta s komercialnimi nameni.

3. Oglasne in komercialne besedilne vrste: oglasna sporočila, zbirke povezav (*link collections*), spletne trgovine, spletni portali za trženje in prodajo.

Namen teh besedil z usmerjevalno vlogo je vplivanje na nakupno ravnanje naslovnikov. Pojavljajo se v vseh spletnih okoljih, pogosto kot povezava z atraktivnim naslovom in avdiovizualnim prikazom. Ker nagovarjajo širšo publiko, njihov jezik v glavnem ne odstopa od norme, razen ko gre za stilni učinek (npr. neologizmi *zadžuskaj*, *džabest*), kar je nasploh značilno za oglasna besedila.

4. Poročevalske in širšepublicistične besedilne vrste: spletne izdaje tiskanih medijev, novičarski portali z dnevnimi novicami in drugimi novinarskimi žanri, oblikovanimi izključno za spletne izdaje, prispevki, povezani z življenjskimi stili (*lifestyle*), npr. kuharski recepti, nasveti v obliki t. i. tutorialov, vodiči za zdravo telo itn.

Tu gre za besedila, namenjena najširši javnosti, zato je tudi pri njih odstopanje od norme večinoma le v vlogi stila. Izjema so komentarji pod prispevki na novičarskih portalih, ki se lahko oblikujejo v diskusijo, podobno forumskim zapisom, in katerih tvorci se običajno ne obremenjujejo z jezikovno normo.

5. Programerske besedilne vrste: tehnični podatki/pomoč/podpora, poročila o težavah (*problem reports*), pogosta vprašanja ali FAQ (*frequently asked questions*).

Tu gre za (poljudno)strokovna besedila, namenjena širši javnosti, ki jih na spletno stran postavijo upravljavci oz. programerji spletnih strani. Pogosto so to samodejna sporočila, ki se odprejo v primeru težav in vodijo uporabnika do rešitve. Pogosta vprašanja ali FAQ so zbirka najpogostejših vprašanj uporabnikov, do katerih lahko

ostali uporabniki dostopajo s klikom. Prav tako sem sodijo različna navodila in nasveti za rabo interneta in njegovih posameznih aplikacij. Ker gre ponovno za besedilne vrste, namenjene širši javnosti, je njihov jezik standardni.

6. Akademske besedilne vrste (dostopne npr. prek storitve Googlov Učenjak, Search Engine).

To so znanstvena in strokovna besedila s spoznavno in predstavitveno vplivanjsko vlogo, namenjena določenim ciljnim skupinam akademske in strokovne javnosti. V glavnem upoštevajo jezikovno normo in sledijo znanstvenemu aparatu oz. zahtevam določene stroke, ne glede na to, ali so tudi natisnjena ali ne.

Naj na tem mestu izpostavimo večfunkcijskost besedil na spletu, povezano s tem, da je funkcija besedil odvisna od tega, v katerem spletnem okolju se pojavijo. Tako ima lahko isto besedilo v različnih okoljih vsaj deloma različno funkcijo. Kot primer lahko vzamemo znanstvene prispevke, ki so posredovani preko Googlovega Učenjaka. Poiščemo jih lahko s pomočjo brskalnikov, ki omogočajo iskanje po avtorjih, citiranosti, publikacijah, tematikah, datumih itn., kar pomeni, da so namenjeni izključno tistim, ki jih zanimata znanstvena in strokovna literatura, tj. ponavadi znanstvenikom in strokovnjakom, in torej opravljajo spoznavno in predstavitveno funkcijo. Vendar pa se ista besedila lahko pojavijo npr. tudi na osebnih spletnih straneh avtorja ali ustanove in so v tem smislu hkrati tudi promocijska, saj predstavljajo avtorja oz. ustanovo skozi akademsko besedilo.

7. Uradne in uradovalne besedilne vrste: zapisniki sej državnih organov, zakonodajne strani, strani borze, pravilniki itn.; e-uprava, e-prijave ipd.

Namen teh besedil z izvršilno vplivanjsko vlogo je seznaniti širšo javnost s ključnimi postopki, pravili, zakoni v državi in omogočiti uradovanje prek spletnih obrazcev upravnih organov, zato so pisana v standardnem jeziku, ki ga razumejo govorci različnih sociolektov (Skubic 2005).

8. Literarne in polliterarne besedilne vrste: epske, lirske, dramske literarne vrste, internetna literatura, blogi, spletni dnevniki, eseji itn.

Za umetnostna besedila je na splošno značilna skladnost z jezikovno normo, z namernim odstopanjem od nje in individualizacijo jezikovnega sloga, kar pomeni svobodno prepletanje slogov, sociolektov, jezikovnih sredstev. Literarna besedila, ki so na spletu objavljena le kot spletna verzija natisnjene literature, v glavnem sledijo tem značilnostim. Internetna literatura, kamor se uvrščajo besedila, ki so »strukturirana v skladu z lastnostmi svetovnega spleta« (Fölmer v: Hartling 2009: 42), pa ustvarjalno svobodo še razširi, saj temelji na multimedijskih in interaktivnih stilističnih programih. Prav tako se tudi tu pojavi možnost kolektivnega avtorstva, čeprav, kot ugotavlja Hartling, niti v internetni dobi še ne moremo govoriti o smrti avtorja, saj vse programe in projekte, tako skupinske kot tudi tiste, ki delujejo na računalniški kodi in se zanje zdi, kakor da delujejo sami od sebe, vedno določa en osrednji avtor (Hartling 2009: 42). Tako so tudi ta besedila jezikovno jasno strukturirana in konsistentna, čeprav se verbalnemu jezikovnemu izrazu pogosto pridružijo še elementi drugih medijev, večinoma z namenom interaktivnosti.

3 Slovanske oznake spletne leksike

Pogosto izrazje nastaja na spletu in tudi njegova raba ostaja omejena na spletno okolje; poleg tega so to pogosto izrazi z referenco, vezano na področje računalništva in informatike. V takih primerih je koristno, če pri (nad)gradnji splošnega slovarja slovenskega jezika⁶ upoštevamo tudi informacije o diskurzivnih lastnostih besede, saj te pomembno določajo leksikalni pomen. Takšni so lahko npr. izrazi s področja internetne literature, kot npr. *algoritemska literarnost*, *geo-lokacija*, ali s področja tehničnih podatkov o samem spletu, npr. *digitalni odtis*, *pofočkati*, *všečkati*, *tagati*, *stanje*, *klepetalnica*, *profilka* itn.

Če podrobneje pogledamo rabo prvih dveh izrazov s tehničnega področja in njun slovarski opis, ugotovimo, da je njuna raba izpričana na različnih spletnih portalih in v strokovnih revijah, povezanih z računalništvom in informatiko, in sicer se v referenčnem korpusu Gigafida *digitalni odtis* pojavi 27-krat, *pofočkati* pa 128-krat. Pri slednjem je sicer treba opomniti, da vsi primeri niso povezani s pomenom 'pofočkati v spletnem okolju' (teh je 42), več (47) jih je v izvornem pomenu, ki je opisan v SSKJ (glej v nadaljevanju), v ostalih primerih pa gre še za druge pomenske prenose. Pri tem je treba upoštevati, da je pri vključevanju spletnih vsebin v korpus Gigafida šlo šele za prvi večji tovrstni poskus pri nas, tako se že načrtuje nadgradnja spletnega dela Gigafide tako v obsegovnem kot tematskem in žanrskem smislu (Erjavec idr. 2015). Pričakovati je, da bi se po takšni nadgradnji povečalo število pojavitev pomenov, vezanih na spletno okolje, poleg tega pa je že zdaj ta pomen besede *fočkati* drugi najpogostejši. Kljub temu ne enega ne drugega izraza (še) ni v terminoloških slovarjih s teh področij, npr. v *Islovarju*, na Islovarjevih povezavah ali v *Slovarju družboslovne informatike* na portalu Termania. Sta pa definirana na enem od portalov z nasveti o varni rabi interneta in mobilnih naprav za spletno varnost, tj. Safe.si:

digitalni odtis:

Digitalni odtis predstavlja pot do podatkov, ki jih pustimo za seboj pri uporabi digitalnih storitev. Ločimo lahko med pasivnim in aktivnim digitalnim odtisom. Pasivni digitalni odtis nastane, ko se zbirajo podatki o uporabniku spleta brez njegovega sodelovanja, medtem ko aktivni digitalni odtis namerno puščamo sami, z osebnimi podatki in informacijami, ki jih na spletu delimo sami. (<http://safe.si/podrocja/moja-identiteta-in-zasebnost-na-spletu/spletni-ugled>)

pofočkati:

Primer takih aplikacij sta Foursquare in Gowala, ki sta najbolj popularna med vsemi podobnimi storitvami. Delujeta pa tako, da se uporabniki prek svojih mobilnih telefonov »pofočkajo« na različnih lokacijah, kjer se v določenem trenutku nahajajo. (<http://safe.si/podrocja/moja-identiteta-in-zasebnost-na-spletu/lokacijske-storitve>)

⁶ Pri omembi gradnje splošnega slovarja nas zanima samo kategorija splošnega slovarja, ne glede na to, ali gre za nadgradnjo obstoječega slovarja, tj. SSKJ, ali za gradnjo katerekoli oblike splošnega slovarja slovenskega jezika.

Pri tem je zanimivo, da se *pofočkati* pojavlja v narekovaju, čeprav izhaja spletni pomen tega izraza iz prvotnega pomena besede *pofočkati*, ki v SSKJ ni označen kot socialnozvrstno zaznamovan:

pofočkati -am dov. (6) etn., pri skrivanju ob odkritju skritega udariti z roko po dogovorjenem mestu: ko ga je zagledal, je stekel k drevesu in ga pofočkal (Fran, SSKJ)

Skratka, očitno gre v primerih *digitalni odtis* in *pofočkati* za pomena oz. pomenska prenosa, ki sta se oblikovala v spletnem okolju, a sta dokaj nova in zato še nista zajeta niti v splošne niti v področne, strokovne oz. terminološke slovarje. Prav tako pa ne gre za zgolj ozko strokovni besedi, pač pa se pojavljata tudi v spletnih besedilih, namenjenih širokemu krogu uporabnikov. Če bi se ob ustreznih referenčnih podatkih pokazala dovolj visoka tudi njuna pogostost, bi bila njuna uvrstitev v slovar gotovo utemeljena, pri čemer je za uporabnika koristno, če se dodajo diskurzne oznake,⁷ in sicer oznake za tematiko ali referenco (»o spletu«), za področje oz. področno skupnost, v okviru katere se izraz najpogosteje rabi (»računalništvo in informatika«), in sobesedilo/kontekst oz. besedilno vrsto, v kateri se beseda najpogosteje pojavlja (»v strokovni periodiki in spletnem okolju, pogosto v besedilih za tehnično pomoč«). Seveda se uporabijo vsi trije tipi diskurzne oznake, če jih potrjujejo podatki o pogostosti rabe in se informacije, pomembne za oblikovanje pomena, ne podvajajo, sicer lahko katero od njih izpustimo. V leksikalnih zbirkah pa so vse informacije dobrodošle, saj služijo potrebam leksikografov.

Literatura

- BISHOP, Jonathan, 2009: Enhancing the understanding of genres of web-based communities: the role of the ecological cognition framework. *Int. J. Web Based Communities* 5/1. 4–17.
- CROWSTON, Kevin, 2010: Internet genres. *Encyclopedia of Library and Information Sciences*. 3rd ed. CRC Press.
- CRYSTAL, David, 2001: *Language and Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, LJUBEŠIČ, Nikola, LOGAR, Nataša, MIKOLIČ, Vesna, 2015: Nadgradnja Gigafide: spletna besedila. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Simon Krek, Iztok Kosem (ur.). *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 268–289.
- HARTLING, Florian, 2009: Digitalni avtor? Avtorstvo v digitalni dobi. The digital author? Authorship in the digital era. *Primerjalna književnost* 32/posebna št. 41–48, 199–208.
- HERRING, Susan C., SCHEIDT, Lois Ann, BONUS, Sabrina, WRIGHT, Elijah, 2004: Bridging the Gap: A Genre Analysis of Weblogs. *Proceedings of the 37th Hawaii International Conference on System Sciences*. IEEE – Institute of Electrical and Electronics Engineers.
- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. <http://www.sssj.si>
- LOBE, Bojana, MUHA, Sandra, 2011: *Internet v vsakdanjem življenju slovenskih otrok in mladostnikov. Prvo poročilo raziskave Mladi na netu*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za metodologijo in informatiko.

⁷ Diskurzne oznake razumemo podobno, kot so uporabljene v Leksikalni bazi za slovenščino (2008–2012) in v Krek idr. 2013, le da jih podrobneje razčlenimo na tematsko/referenčno, področno in sobesedilno/kontekstno oznako.

- MICHELIZZA, Mija, 2012: Splet z jezikovnega in jezikoslovnega vidika. Katarina Šter (ur.): *Historični seminar* 10. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 171–190.
- MIKOLIČ, Vesna, 2013: Področni govor in terminologija na primeru jezika turizma. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve. Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 255–261.
- MOSS: Uporabniške navade slovenskih spletnih uporabnikov.
<http://www.moss-soz.si/si/novice/9385/detail.html>
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2014: E-posredovano sporazumevanje v slovenščini od poimenovanja do jezikovne rabe in prihodnosti. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 34–41.
- OBLAK, Tanja, PETRIČ, Gregor, PAHOR, Marko, TRČEK, Franc, SPLICHAL, Slavko, 2005: *Splet kot medij in mediji na spletu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1999: *Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Viri

- Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: <http://www.fran.si>
- Gigafida: <http://www.gigafida.net>
- Islovar. Terminološki slovar informatike: http://www.islovar.org/iskanje_enostavno.asp?reset=true
- Leksikalna baza za slovenščino (2008–2012). Projekt Sporazumevanje v slovenskem jeziku: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar/leksikalna-baza>
- Safe.si. Točka osveščanja o varni rabi interneta in mobilnih naprav za otroke, najstnike, starše in učitelje: <http://safe.si>
- Slovar družboslovne informatike: <http://www.termania.net/slovarji/91/slovar-druzboslovne-informatike?query=sme%C5%A1ko>

PODKATEGORIZACIJA GLAGOLOV V DESKRIPTIVNIH SLOVNICAH SRBSKEGA IN SLOVENSKEGA JEZIKA

Jasmina Moskovljević Popović, Maja Đukanović, Borko Kovačević

Filološki fakultet, Beograd

UDK 81'367.625=163.41=163.6:81'36–133

Delitev glagolov glede na določene, vnaprej definirane kriterije je pomemben in nujen del vsake slovnice. Osnovni cilj tega prispevka je kritična obravnava različnih sistemov podkategorizacije glagolov v deskriptivnih slovnica s posebnim pogledom na podkategorizacijo glagolov v dveh največjih deskriptivnih slovnica srbskega (Stevanović 1979) in slovenskega jezika (Toporišič 1976, 2000) ter naštevanje posameznih skladenjsko-semantičnih parametrov, pomembnih za glagolsko podkategorizacijo v teh dveh jezikih.

glagolski razredi, načela podkategorizacije, deskriptivne slovnice, slovenščina, srbščina

Verb subcategorization into different classes and in accordance with appropriate and well-established criteria is a crucial part of every grammar. The main aim of this paper is to analyse systems of verb subcategorization in the two most widely used descriptive grammars of contemporary Slovene (Toporišič 1976, 2000) and Serbian (Stevanović 1979), as well as to enumerate some of the syntactico-semantic parameters significant for verb sub-categorization in these two languages.

verb classes, subcategorization principles, descriptive grammars, Slovene, Serbian

1

1.1

Poglavje o skladnji glagola je sestavni del vsake slovnice, ne glede na čas njenega nastanka, jezik, ki ga obravnava, ali teoretične usmeritve njenega avtorja. Ravno tako obstaja v okviru vsake slovnice tudi določen princip delitve glagolov oziroma definiranja in ustvarjanja ustreznih glagolskih podkategorij. Tisto, v čemer so si slovnice medsebojno bistveno različne, pa je izbor parametrov, na podlagi katerih se glagoli delijo, način njihovega definiranja in doslednost uporabe navedenih parametrov. Osnovni cilj tega prispevka je analiza podkategorizacije glagolov v dveh največjih deskriptivnih slovnica srbskega in slovenskega jezika – v slovnica Mihajla Stevanovića (1979: 545–572) in Jožeta Toporišiča (2000: 345–358). Čeprav za oba jezika obstajajo tudi posebne študije, posvečene temu vprašanju (prim. Žele 2001, 2003; Moskovljević Popović 2008), sta za analizo izbrani ti dve slovnici, tako zaradi razširjenosti njune uporabe kakor zaradi dejstva, da sta še vedno najpogostejše v rabi kot temeljna literatura pri študiju srbščine oziroma slovenščine.

1.2

Ko gre za podkategorizacijo glagolov, v tradicionalnih deskriptivnih slovnicaх kot temeljni izstopata dve veliki skupini glagolov – **neprehodni** in **prehodni**: »In all languages it is possible to subclassify verbs as transitive or intransitive on the basis of whether or not they occur with objects./V vseh jezikih lahko glagole, izhajajoč iz tega, ali nastopajo skupaj s predmeti ali ne, delimo na prehodne in neprehodne.« (Schachter, Shopen 2007: 10)

Glede na to, da ima za uvrščanje glagolov v skupino prehodnih oziroma neprehodnih odločilni pomen to, ali se ob glagolu pojavi predmet, je jasno, da je natančno, poenoteno in uniformno definiranje pojma **predmet** ključno za uspešnost sistema podkategorizacij, ki temeljijo na tej opoziciji. Toda ravno tu pride do pomembnih razlik v slovnicaх posameznih jezikov. Ilustrativen je primer nesoglasij, ki se pojavijo pri definiranju predmeta, na primer v velikih deskriptivnih slovnicaх angleškega in francoskega jezika (Qirk idr. 1972, 1985; Devos idr. 1993; Grevisse 1986; Huddleston, Pullum 2002).

1.3

V angleškem jeziku ločijo tri vrste predmetov (direktni, indirektni in predložni), v francoščini pa je delitev dihotomna in se kot posebni podkategoriji ločita samo direktni in indirektni predmet. V angleških slovnicaх se opozicija **direktni : indirektni predmet** definira predvsem na podlagi semantičnih kriterijev – direktni predmet je tisti stavčni člen, ki zaznamuje entiteto, na katero vpliva dejanje, izraženo z glagolom, indirektni pa je tisti, ki zaznamuje recipienta ali beneficenta. Nasprotno se **predložni predmet** loči izključno po morfosintaksičnem kriteriju: to je tisti predmet, ki se uvede s predlogom. Tako se istočasno uporabita in prepletata dva različna kriterija delitve, semantični in formalni (morfosintaksični). Ob tem se pogosto spregleda, da je tudi indirektni predmet (ki po definiciji zaznamuje prejemnika) lahko uveden s predlogom (*He gave a present to her/Dal ji je darilo*), kar pripelje do metodološko nesprejemljive situacije, da je eno samo glagolsko dopolnilo istočasno zaznamovano kot indirektni ter kot predložni predmet oziroma kot član dveh različnih kategorij, ki se (po tej definiciji) med seboj izključujeta.

1.4

Delitev francoskih slovničarjev je samo na prvi pogled bolj dosledna in podrobna. Ločijo dve vrsti predmetov in ta opozicija popolnoma temelji na morfosintaksičnem kriteriju: direktni je samo tisti predmet, ki ne more biti realiziran v obliki predložno-samostalniške konstrukcije, indirektni pa je tisti, ki se obvezno pojavi s predlogom. V francoščini torej ni razločevanja med indirektnim in predložnim predmetom, saj se vsi predmeti, ki so uvedeni ali so lahko uvedeni s predlogom, definirajo kot *complément d'objet indirect* (Grevisse 1986: 412). Čeprav je takšna opredelitev na prvi pogled povsem ustrezna za analizo predložno-sklonskih konstrukcij z indirektno-predmetnim pomenom, njihova zamenjava z ustreznim zaimkom razkrije bistveno pomanjkljivost – stavek *J'écris une lettre à mes parents/Pisal sem pismo*

staršem naj bi imel po navedenih definicijah dva predmeta (enega direktnega in enega indirektnega), istopomenski stavek, v katerem je predložno-sklońska predmetna konstrukcija *à mes parents* zamenjana z ustreznim zaimkom (pred katerim ni predloga), pa bi moral biti zaznamovan kot stavek z dvema direktnima predmetoma: *Je leur écrit une lettre/Pisal sem jim pismo*. V obeh stavkih gre za isti glagol, z istimi argumenti in v okviru istega stavčnega modela, metodološko koherentna rešitev pa bi zajemala to, da so tudi slovnične funkcije argumentov enake.

2

2.1

Ko gre za sodobni srbski jezik, Stevanović začne svojo predstavitev glagolskih razredov z oblikovanjem skupin glagolskega načina **v ožjem** in **v širšem** smislu. Za določanje prve je najpomembnejša določitev vloge osebk v procesu, zaznamovanem z glagolom, druga pa je obravnavana glede na nujnost in vlogo predmeta. Iz tega potem izhaja tudi dvojna klasifikacija: po glagolskem načinu v ožjem smislu se ločijo aktivni, pasivni in medialni glagoli, po glagolskem načinu v širšem smislu pa glagole delimo na prehodne, neprehodne in povratne (Stevanović 1979: 572). Zanimivo je, da v uvodnem delu poglavja, kjer se obravnavajo vprašanja glagolske podkategorizacije, ob navajanju kriterijev, pomembnih za klasifikacijo glagolov, avtor poudarja, da: »so se iz morfološkega koncepta v učenju o glagolskem načinu rojevale zmote [...] vsekakor zato, ker posamezne kategorije sistema glagolskega načina v mnogih jezikih, med drugim tudi v srbohrvaščini, nimajo posebnih oznak za njihovo zaznamovanje [...] In to naredi morfološki koncept v klasifikaciji in učenju o glagolskem načinu brezvrednostni.« (Stevanović 1979: 546) Podobno, izjemno pomembno metodološko opombo najdemo tudi v zajetni razpravi, ki je v celoti posvečena obravnavi tega pojava: »ne morem upravičiti semantičnega koncepta v obravnavi vprašanja glagolskega načina, še manj pa lahko temu konceptu dam prednost pred skladenjskim.« (Stevanović 1962: 21; glej tudi Stevanović 1961) Glede na to, da je pravilnost deklariranih načel nesporna, je zanimiv vpogled v to, v kolikšni meri se jih avtor drži v samem postopku klasifikacije.

2.2

Glede na prvi kriterij, glagolski način v ožjem smislu, so podskupine definirane na naslednji način: **aktivni** glagoli so »vsi glagoli, ki pomenijo spremembo mesta v prostoru ali stanje, v katero njihov osebek pripelje samega sebe s svojim aktivnim delovanjem«, **medialni** so »glagoli razpoloženja, notranjega preživljanja in čustev, stanja, v katero osebek prispe pod vplivom nevidnih izzivalcev v njem samem, brez svojega aktivnega delovanja«, **pasivne** pa so »glagolske oblike s trpnikom, ki jih srečamo v trpnih stavkih, kjer je treba pokazati, da določeni zunanji vršilec, določena zunanja sila opravi dejanje na dejanskem predmetu in le-ta postane slovnični osebek takšnega stavka.« (Stevanović 1979: 548–553) Vse tri definicije temeljijo na izključno semantični karakterizaciji in so zato težko sprejemljive, saj ostane nejasno, katere naj bi bile njihove skladenjske ustreznice. Predvsem je problematična omenjena defini-

cija trpnih glagolov, saj se ne nanaša na posebno glagolsko podskupino, temveč na eno iz vrste možnih morfosintaksičnih oblik glagolov.

2.3

Glede na drugi sprejeti kriterij, glagolski način v širšem smislu, Stevanović (1979: 551–555) najprej vse glagole razvrsti v tri kategorije: **prehodne**, **neprehodne** in **povratne**. Toda v naslednjem koraku ustanovi še četrto kategorijo – **neprave prehodne** glagole, ki jih obrazloži na naslednji način:

če izhajamo iz nedvomno najbolj avtentične definicije prehodnih glagolov, po kateri so to vsi glagoli, ki zaznamujejo dejanje, za katerega izvršitev je potreben predmet izven osebk, potem moramo v te glagole všteti tudi tiste, katerih rekcija zahteva predmetno dopolnilo v neki drugi obliki razen tožilnika brez predloga [...] To pomeni, da so na svoj način prehodni tudi glagoli, ob katerih ni predmeta v tožilniku brez predloga, temveč v nekem drugem sklonu, ampak ti predmeti niso pravi, bližji, temveč *nepravi*, *daljni predmeti*, in glagolov, za katerih opravilo je potreben nek bolj oddaljen predmet izven osebk, ne poimenujemo z enakim imenom, ampak jih poimenujemo *nepravi prehodni glagoli*. (Stevanović 1979: 554)

Za vzpostavitev kategorij neprehodnih in (pravih ter nepravih) prehodnih glagolov je bistvenega pomena to, »ali se predmet, na katerem se bo opravilo dejanje, nahaja izven osebk ali je v njem samem,« oz. kot osnovni kriterij delitve izstopa možnost in/ali nujnost pojava določene vrste predmeta ob posameznih glagolih, zato lahko sklepamo, da avtor izhaja iz skladenjskega kriterija. Toda pri obravnavi parametra, pomembnega za ločitev četrte glagolske podkategorije, pravi: »s skupnim imenom povratni glagoli [...] poimenujemo vse glagole s povratnim zaimkom – členica *se*.« (Stevanović 1979: 555) Torej prve tri glagolske podkategorije oblikuje na podlagi enega, distribucijskega kriterija, za identifikacijo četrte pa uvede povsem nov in kvalitativno drugačen, morfološki kriterij. Podoba se dodatno zaplete, če pogledamo nadaljnjo podkategorizacijo glagolskih besed: povratni glagoli se razvrstijo v sedem podskupin (pravi, recipročni, nepravi, medialni, tisti, ki se pojavijo v trpnem glagolskem načinu, tisti, ki se pojavijo v brezosebnih konstrukcijah, in povratno-brezosebni glagoli; Stevanović 1979: 555–572),¹ pri čemer kriterij delitve ni nikjer nedvomno naveden in tudi ni jasno, kako bi ga sploh lahko formulirali – v določenih primerih avtor govori o lastnostih samih glagolov (tako, kot jih vidi on sam), v drugih obravnava lastnosti konstrukcij, v katerih nastopajo.

2.4

Po drugi strani in vsaj na prvi pogled se zdi, da je podkategorizacija prehodnih in neprehodnih glagolov bolj natančna – ene in druge razvrsti v eno od štirih podskupin: **kreativni**, **transformativni**, **motivni** in **nevtralni**. Toda tudi ta delitev (sicer izvedena po nejasno specificiranih semantičnih kriterijih)² se ne izkaže kot uporabna pri

¹ Več o razlikah, zaradi katerih je napačno uvrščati t. i. prave povratne glagole v tranzitivne, glej v Moskovljević 1997.

² Ostane nejasno, ali se delitev nanaša tudi na neprave prehodne glagole.

poskusu podrobnejšega opisa jezikovnih dejstev, kar lahko ponazorimo z naslednjim primerom. Med nevtralne neprehodne glagole med drugim prišteje tudi naslednje glagole v srbsčini: *sedeti*, *ležati*, *nalaziti se*, *stanovati* (Stevanović 1979: 552–553). Glede na to, da so vsi člani iste podkategorije, bi pričakovali, da se tudi vsi enako obnašajo oz. da imajo distribucijo znotraj istovrstnega stavčnega modela. Toda to ne drži, saj sta stavka: *Marko sedi* in *Marko leži* v srbsčini gramatična, če pa ju oblikujemo z glagoli *nalaziti se* in *stanovati*, sta negramatična: **Marko stanujel*Marko se nalazi*.³

Tako nenatančna in nezadostna karakterizacija parametrov klasifikacije ter mešanje različnih kriterijev (oblikoslovnih, skladenjskih in pomenoslovnih) pripelje do postuliranja povsem nedoslednega in neustreznega sistema glagolskih podkategorij v tem modelu slovnicega opisa.

3

3.1

Toporišič v slovenski slovnici glagole definira po semantičnem kriteriju, in sicer piše, da so glagoli besede, ki izražajo dejanje, stanje, potek, obstajanje, zaznavanje, spreminjanje »in še odnos do vsega tega.« (Toporišič 2000: 345) Glagole kategorizira glede na glagolski vid, tip glagolskega dejanja, prehodnost in način. Glede na glagolski vid jih deli na **dovršne**, **nedovršne** in glagole **brez vidskega para**, glede na glagolsko dejanje pa ponovno navaja nedovršne in v okviru njih loči 11 skupin (Toporišič 2000: 351–353). V prvi skupini nedovršnih glagolov so na primer navedeni glagoli, ki zaznamujejo dejanje, »ki je nekako v celem kosu, enovito, ali sestavljeno iz ponavljajočih se delov.« V drugi skupini so določni in nedoločni glagoli, sledijo glagoli dejanja oz. stanja, glagolske dvojice za dejanje in povzročanje dejanja, glagoli za dejanje in zaznavanje dejanja, glagoli, ki pomenijo spremljavo, glagoli s pomenom dejanja navade, glagoli delnosti, premikanja, naklonski in fazni glagoli ter na koncu spet glagoli dejanja, stanja in poteka. V okviru dovršnih glagolov Toporišič razlikuje devet kategorij, ki so organizirane po povsem drugačnih kriterijih kot kategorije nedovršnih glagolov.

3.2

S skladenjskega stališča je najbolj pomembna delitev, ki se nanaša na prehodnost, o kateri Toporišič (2000: 353) piše: »O prehodnosti govorimo, če glagolsko dejanje koga/kaj prizadeva«. Podobno kot v srbski slovnici so glagoli v tem oddelku razdeljeni na **prehodne** oz. glagole s predmetnim dopolnilom, ki pa zajemajo tudi glagolsko dopolnilo, česar Stevanović v svoji slovnici ne navaja: *Učiti deklico plesati*. Predmet je lahko predložen ali nepredložen, prehodni glagoli pa imajo predmet v roditelju, dajalniku, tožilniku, mestniku in orodniku. Toporišič torej ne navaja razlike med pravimi in nepravimi prehodnimi glagoli, torej ni možnosti, da bi potrpljenje definirali kot skladenjski proces, ki zajema samo t. i. prave prehodne glagole.

³ Več o stavčnih modelih, v katerih se pojavijo navedeni glagoli, glej v Stanojčić, Popović 1999.

3.3

Toporišič potem glagole deli po vrsti prehodnosti na deset kategorij: 1. direktno prehodni glagoli z nepredložnim dopolnilom v tožilniku in s trpniško pretvorljivostjo – glagoli, ki imajo predmet v tožilniku in iz katerih se lahko naredi trpna konstrukcija (*Pohvalili so učenca : Učenec je bil pohvaljen*); 2. prehodni glagoli z dopolnilom v tožilniku in možnostjo pretvorbe v obliko z deležnikom stanja (*To stvar poznam : Ta stvar mi je poznana*); 3. glagoli z dopolnilom v rodilniku, dajalniku ali s predložno zvezo in z možnostjo pretvorbe v obliko brez *se* (*Veselim se tega : To me veseli*); 4. glagoli z dopolnilom v orodniku in z možnostjo pretvorbe v obliko brez *se* (*Okrepil se je s čajem : Čaj ga je okrepil*); 5. glagoli z dopolnilom v orodniku in možnostjo pretvorbe predmeta v osebek (*Drobi z nogami : Noge ji drobijo*); 6. glagoli s predložnim dopolnilom (*bežati od dela*); 7. glagoli s tavitološkim dopolnilom (*sanjati sladke sanje*); 8. opisni frazni glagoli (*gójiti čebele : čebelariti*); 9. glagoli s predložnim prostim morfemom za različne sklone (*stremeti k sreči, čakati na rešitev, v tem sem se zmotil, skriti se pred sovražnikom*); 10. glagoli z dvema dopolniloma (*dati otroku knjigo*). Podkategorizacije neprehodnih glagolov sploh ni, kar je nenavadno, saj neprehodni glagoli tvorijo pomemben del skupnega glagolskega korpusa (Toporišič 2000: 354–355).

3.4

V posebnem razdelku so navedeni glagoli in oblike s *se*, ki so razvrščeni v tri skupine s podskupinami. Najprej je navedena skupina, poimenovana tvorna zveza, kjer je ustanovljenih šest podskupin, v okviru katerih avtor večinoma navaja normativne opombe in ne posebnih kategorij glagolov s *se*. V okviru trpne zveze avtor navaja, da so »vsi obravnavani tipi glagolov s *se* tvorni. Oblika s *se* pa lahko izraža tudi trpnost. V tretji skupini so glagoli, pri katerih se en *se* lahko izpusti.« (Toporišič 2000: 357)

3.5

Za razliko od Stevanovićeve vsebuje Toporišičeva slovnica tudi vrsto normativnih opomb. Skupno za oba avtorja je, da se v slovnica, pri Toporišiču celo v večji meri, pojavi mešanje različnih ravni analize, tako kot se pogosto mešajo tudi različni kriteriji klasifikacije – oblikoslovni, skladenjski in semantični. Parametri klasifikacije niso dovolj jasno in natančno določeni, kar je pri obeh pripeljalo do nedoslednega in premalo argumentiranega razvrščanja glagolov v posamezne, zelo arbitrarno določene razrede.

4

4.1

Primerjanje sistemov glagolske podkategorizacije v dveh največjih deskriptivnih slovnica, za slovenski in srbski jezik kaže na obstoj pomembnih razlik, tako v izbiri parametrov klasifikacije kot v njihovem definiranju. Takšna situacija, kot jo pona-

zarjajo tudi primeri iz deskriptivnih slovníc drugih jezikov, omenjenih v tem prispevku, je bila povsem običajna na začetku druge polovice prejšnjega stoletja, ko sta bili ti dve slovnici objavljeni. Nadaljnji razvoj splošnojezikoslovne teorije v drugi polovici dvajsetega in prvem desetletju enaindvajsetega stoletja pa je prinesel nova spoznanja o glagolski podkategorizaciji. Zahvaljujoč novim vpogledom in pristopom k temu vprašanju, ki so nastajali najprej v okvirih različnih šol odvisnostne, potem pa tudi transformacijsko-generativne slovnice (od t. i. standardne teorije do minimalističnega pristopa), ter analizam leksičnih hierarhij, nastalih v okviru slovnice centrične frazne strukture, se sodobne obravnave glagolske podkategorizacije v marsičem razlikujejo in zajemajo veliko večje število parametrov podkategorizacije kot prej. To med drugim pomeni, da se mora pri določanju glagolskih razredov upoštevati ne le glagolska vezljivost oziroma število in vrsta argumentov, ki jih glagol veže zase, temveč tudi tematske (semantične) vloge, ki se pripišejo tem argumentom, in cela vrsta sintaksično-semantičnih parametrov, pomembnih za glagolsko podkategorizacijo, kot so: a) neegativnost : neakuzativnost, b) možnost deagentizacije, c) možnost inverzije (rotacije) dopolnil, d) distribucija komplementizatorjev, e) možnost dvigovanja osebka iz odvisnega v glavni stavek, f) vzpostavitev relacij koreferenčnosti (kontrole) med argumenti glavnega in odvisnega stavka, g) možnost dvigovanja klitik iz odvisnega v glavni stavek, h) možnost dvigovanja negacije, j) obrazci nominalizacije. Uporaba sistema podkategorizacije, ki bi zajel vse našteje (in morebitne nove) parametre na jezikovnem gradivu srbskega in slovenskega jezika, bi odprla možnost za formuliranje veliko bolj natančnega in sistematičnega modela glagolskih razredov v srbskem in slovenskem jeziku.

Literatura

- DEVOD, F., MARTENS, L., DE MUYNCK, R., 1993: Object problems in contrastive analysis. *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 28. Poznan: Adam Mickiewicz University. 22–38.
- GREVISSE, Maurice, 1986: *Le bon usage*. Paris: Duculot.
- HUDDLESTON, R., PULLUM, G. K., 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MOSKOVLJEVIĆ, Jasmina, 1997: Leksička detranzitivizacija i analiza pravih povratnih glagola u srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* LIII. 107–114.
- MOSKOVLJEVIĆ POPOVIĆ, Jasmina, 2008: *Ogledi o glagolskoj potkategorizaciji*. Beograd: Čigoja.
- QUIRCK, Randolph, GREENBAUM, Sidney, LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan, 1972: *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.
- QUIRCK, Randolph, GREENBAUM, Sidney, LEECH, Geoffrey, SVARTVIK, Jan, 1985: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- STANOJČIĆ, Živojin, POPOVIĆ, Ljubomir, 1999: *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- STEVANOVIĆ, Mihajlo, 1961: Glagolski rod i pitanja u vezi s njim. *Glas SANU CCLI* 6. 45–63.
- STEVANOVIĆ, Mihajlo, 1962: Problem glagolskog roda i povratni glagoli u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* XXV. 1–47.
- STEVANOVIĆ, Mihajlo, 1979: *Savremeni srpskohrvatski jezik II. Sintaksa*. Beograd: Naučna knjiga.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: SAZU.

SOUČASNÉ ČESKÉ SLOVNÍKY

Milena Nosková

Pedagogická fakulta, Česke Budějovice

UDK 811.162.3'374'373.43

Príspevek najprej obravnava kratko charakteristiko izbranih sodobnih čeških slovarjev in besedni zaklad kot podsistem, katerega enote so besede in besedne zveze. Besedni zaklad se nenehno spreminja in razvíja. Del članka je tudi opis nekaterih neologizmov, tj. novih besed, besed z novimi pomeni ali besed s semantičnim premikom.

leksikografija, slovarji, besedni zaklad, semantika, neologizmi

Firstly, the paper gives a brief description of selected dictionaries of contemporary Czech, then it explores vocabulary as a subsystem consisting of words and phrases. Vocabulary is subject to continual development and change. Attention will be also given to neologisms, i.e. new words; words with new meanings; or words with a semantic shift.

lexicography, dictionaries, vocabulary, semantics, neologisms

Předmětem našeho zájmu bude česká slovní zásoba, a to z lexikografického hlediska. Lexikografie je aplikovaný lingvistický úsek, jazykovědný obor zabývající se popisem slovní zásoby, sestavováním slovníků. Lze uvést jednu z definic slovníku (Filipec 2010: 394): »souborné zpracování jednotek lexikální zásoby v heslech, zpravidla abecedně řazených; knižní příručka s tímto souborem.«

Následuje pojednání o vybraných českých slovnících současnosti, tj. vydaných v rozmezí let 1998 až 2010 a jejich stručná charakteristika. Poté navazuje část zaměřená na sémantický vývoj některých lexikálních jednotek, neboť se jedná o jednu z tendencí lexika.

Slovník české frazeologie a idiomatiky

Slovník byl vydán v Praze, v nakladatelství LEDA, v roce 2009. Jedná se o druhé, revidované a doplněné vydání. Dílo se snaží o všestranný popis frazeologie. Ve slovníku najdeme skutečně užívané formy, spisovné i nespisovné. Obsahem slovníkového hesla je kontext užívání frazému, jeho význam a funkce a příkladová část. Frazémy s vyšší frekvencí jsou doprovázeny ekvivalenty ve čtyřech jazycích. Tento čtyřdílný *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (SČFI) pokrývá celou českou frazeologii. Na závěr každého dílu abecedně řazeného výkladového slovníku je přidán Sémantický rejstřík (onomaziologický slovník). Součástí každého dílu je předmluva a odborná studie vztahující se k dané frazeologické oblasti. Slovník plní především tyto úkoly:

[...] a) má být referenční příručkou pro ověření a zjištění příležitostné i systematické, b) má být zdrojem poučení vedoucím k aktivnímu užívání výrazu, c) má sloužit domácímu i zahraničnímu uživateli k zjištění a studiu vztahů vždy mezi dvěma, popř. i více sledovanými jazyky, d) systematickým popisem české idiomatiky a frazeologie zachycuje a v rámci možnosti i stabilizuje její současný stav; přihlédnutím k variantám starším i novějším dává i určitou představu jak o silné proměnlivosti celé oblasti, tak i o jejím vývojovém dynamismu. (SČFI 2009: 13–14)

Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání

Hlavní redakce: prof. PhDr. František Čermák, DrSc., doc. PhDr. Jiří Hronek, CSc., PhDr. Jaroslav Machač.

Autorský kolektiv: prof. PhDr. František Čermák, DrSc., PhDr. Kamila Filipová, PhDr. Jan Holub, doc. PhDr. Jiří Hronek, CSc., PhDr. Ladislav Janský, Jiřina Luttereová, PhDr. Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík, Jiřina Sedláková, PhDr. Alena Trnková, Vlasta Šustalová, PhDr. Zdeněk Švamberk, PhDr. Emil Vejvoda, PhDr. Jaroslav Zima, CSc.

Tento první díl *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* je věnován přirovnání, tj. frazémům, které obsahují komponent *jako/jak* (*být zpcený jako myš, mít drápy jako kocour, stát někde jako svatý na mostě, být kudrnatý jako ovce*).

Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné

Hlavní redakce: prof. PhDr. František Čermák, DrSc., doc. PhDr. Jiří Hronek, CSc., PhDr. Jaroslav Machač.

Autorský kolektiv: prof. PhDr. František Čermák, DrSc., PhDr. Vlasta Červená, PhDr. Miloslav Churavý, PhDr. Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík.

Tento druhý díl *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* se věnuje několika méně obsáhlým oblastem frazeologie, a to zejména výrazům jmenným, adverbialním a všem typům gramatických frazémů. Zahrnuje frazémy jako například *v návalu radosti, předpotopní názory, ožehavý problém, s ohledem na, jen aby, slaměný vdovec, jáma lvová, jakž takž*.

Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné

Hlavní redakce: prof. PhDr. František Čermák, DrSc., doc. PhDr. Jiří Hronek, CSc., PhDr. Jaroslav Machač.

Autorský kolektiv: prof. PhDr. František Čermák, DrSc., PhDr. Jan Holub, doc. PhDr. Jiří Hronek, CSc., PhDr. Miloslav Churavý, PhDr. Jaroslav Machač, PhDr. Alena Trnková.

Třetí díl *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* se zaměřuje na frazémy slovesné povahy, které jsou zároveň kolokačními frazémy, jako například *sekat dobrotu, mít pevnou půdu pod nohama, foukat někomu do polívky, chytat se stébla, nesmět někomu na oči, koledovat si o pár facek, chodit spát se slepicemi, udělat něco levou zadní, volat někoho na kobereček*.

Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné

Hlavní redakce: prof. PhDr. František Čermák, DrSc.

Autorský kolektiv: prof. PhDr. František Čermák, DrSc., PhDr. Jan Holub, PhDr. Renata Blatná, CSc., Mgr. Marie Kopřivová, Ph.D.

Poslední část čtyřdílného *Slovníku české frazeologie a idiomatiky* zachycuje soudobou českou frazeologii a idiomatiku se zaměřením na větné typy. Nový čtvrtý díl SČFI je založen na datech obsažených v Českém národním korpusu. Orientuje se na ustálené výrazy v podobě věty. Obsahuje ustálené idiomatické věty, ustálená spojení, propoziční frazémy a idiomy, například *Podle sebe soudím tebe. U souseda všechno lepší. Leze na něj spaní. Soused za přítele stojí. To jsou jenom těšinská jablíčka. Pomluva klíčovou dírkou prochází. Je kost a kůže. To zrovna. V tom je jádro pudla. Než by řek švec.*

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky

Hlavní redakce: PhDr. Josef Filipec, CSc., prof. PhDr. František Daneš, DrSc., PhDr. Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík.

Autorský kolektiv: PhDr. Vlasta Červená, PhDr. Josef Filipec, CSc., PhDr. Františka Havlová, PhDr. Václava Holubová, PhDr. Miloslav Churavý, PhDr. Libuše Kroupová, CSc., PhDr. Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík, Jiří Mudra, PhDr. Eva Pokorná, PhDr. Běla Poštoľková, CSc., PhDr. Zdeňka Sochová, CSc., PhDr. Nad'a Svozilová, CSc., PhDr. Miloslava Knappová, CSc.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky) byl vydán v Praze, v nakladatelství Academia, v roce 2010 ve třetím vydání. Normativní výkladový *Slovník spisovné češtiny* podává komplexní lexikografický popis téměř 50 000 slov současné češtiny s přihlédnutím k vývoji jazyka i společnosti. Součástí heslového odstavce je poučení o pravopise a výslovnosti slov, o jejich deklinaci, u přejatých lexikálních jednotek lze najít zmínku i o jejich původu. Slova jsou charakterizována z hlediska stylového zařazení, z hlediska frekvence a časového zařazení. Vedle spisovného jazyka jsou uvedena také slova zařazená do obecné češtiny, slova slangová, slova zastarávající. Uživatel se seznámí s výklady slovních významů včetně terminologických a frazeologických, součástí je také exemplifikace. K slovníku jsou přidány přílohy, které podávají přehled o tvoření slov v češtině, dále soupis rodných jmen a příjmení, rejstřík zeměpisných jmen, zkratk a značek. Př. *slovanština*, -y ž 1. *předpokládané společné východisko slovanských jazyků*, *praslovanština* 2. *někt. ze slovanských jazyků: církevní slovanština* (Filipec 2010: 394).

Tezaurus jazyka českého: slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných

Autorem tohoto slovníku je prof. PhDr. Aleš Klégr. Slovník byl vydán v Nakladatelství Lidové noviny v Praze roku 2007.

Tematický tezaurus je druh slovníku, který řadí slovní jednotky nikoli abecedně, ale podle významu. Jedná se o nový pojmový neabecední slovník českého jazyka a dle slov autora (Klégr 2007: 12) bylo záměrem zrealizovat tezaurus, který by byl onomaziologickým protějškem k výkladovému *Slovníku spisovného jazyka českého* (1960–1971) a jeho předchůdci *Příručnímu slovníku jazyka českého* (1935–1957). Tezaurus se podobá slovníku synonym, jeho záběr je však mnohem širší. Podává souhrnný popis slovní zásoby jazyka prostřednictvím systému 885 pojmových hesel. Každé heslo zachycuje příslušný pojem pomocí slov různých slovních druhů a z různých úhlů pohledu. Na rozdíl od abecedního slovníku, který popisuje význam slov, tezaurus ukazuje, jakými slovy lze daný význam vyjádřit. *Tezaurus jazyka českého* se skládá z vlastního slovníku a z rejstříku. Tezaurus poskytuje kromě synonym celou škálu přístupů k zachycení zamýšleného významu nabízí pohledy z různých úhlů prostřednictvím výrazů významově nadřazených, podřazených, paralelních, opačných, kauzálně spjatých a mnoha dalších.

Slovník českých synonym a antonym

Slovník vytvořil autorský kolektiv pracovníků společnosti Lingea s. r. o. a vydalo jej nakladatelství Lingea s. r. o. v roce 2007. Tento slovník je určen všem uživatelům jazyka, kteří si chtějí rozšířit slovní zásobu a kteří se chtějí vyhnout opakování stále stejných slov v textu či v mluveném projevu. Toto lexikografické dílo patří mezi nejrozsáhlejší slovníky svého druhu, lze v něm nalézt 33 000 hesel se 120 000 synonymy, 23 000 antonymy a 1500 kolokacemi a frazémy (*Slovník českých synonym a antonym* 2007: 3).

Slovní zásoba se neustále mění zejména v souvislosti s vývojem společnosti a jednou ze změn je i vznik nových slov, event. sémantický posun u stávajících lexikálních jednotek. Slovní zásoba jazyka představuje subsystém, jehož jednotkami jsou slova a slovní spojení. Vnitřním vztahům mezi jazykovými, resp. lexikálními jednotkami a širším jazykovým souvislostem se věnují další disciplíny, jako například lexikální sémantika, etymologie, onomastika, stylistika apod. Předmětem této části příspěvku bude lexikálně-sémantický popis vybraných lexémů. Lexikální sémantika studuje významovou stránku lexikálních jednotek, samotný lexikální význam však není jednoduché definovat. V podstatě lze říci, že se jedná o jazykově vyjádřený odraz pojmenovávané skutečnosti, o myšlenkový obsah vyjádřený jazykovým znakem (Filipec 2010: 527). Rozlišují se dvě složky lexikálního významu:

1. pojmová (nacionální, kognitivní, věcná) – vyjadřuje vztah k denotátu znaku,
2. pragmatická – konotace, představuje vedlejší významové rysy lexému, například postojové, estetické, expresivní (Cvrček a kol. 2010: 70).

Slovní zásoba se neustále proměňuje a vyvíjí, některá slova jsou z užívání vytlačována, zastarávají, dostávají se na periferii lexikálního systému, na druhé straně vznikají nové jazykové jednotky. Tento proces je především odrazem společenského vývoje, je ovšem také způsoben vnitřním jazykovým vývojem, změnami v systému pojmenování, v slovtvorných strukturách apod (Hauser 1980: 44).

Dále se zaměříme především na neologismy, tj. nová slova, slova s novými významy či na slova, u nichž došlo k sémantickému posunu. K mnohým neologismům se dotvořila další nová odvozená slova, případně se užívání některých neologismů rozšířilo i do sféry kulturní, publicistické apod. V současné lexikologii se setkáváme s tzv. *neosémantizací*, což znamená, že ke konkrétům přibývá abstraktní význam. Tento jev souvisí především s novými reáliemi, s potřebou pojmenovat novou realitu. Často se jedná o přejímky.

Materiálově vycházíme ze slovníku *Nová slova v češtině. Slovník neologismů* (Martincová a kol. 1998) a *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2* (Martincová a kol. 2004). Tento slovník zachycuje především neologismy, tzn. nově utvořené nebo převzaté jazykové znaky, které vznikají z potřeby pojmenovat něco nového (Kraus 2009: 551). Vybrali jsme výrazy, které souvisejí s novými formami komunikace, s obory, jako je výpočetní technika, současný životní styl, i životní prostředí. Ne vždy se jedná o slova nově vzniklá v poslední době. Při srovnávání významů také vycházíme ze *Slovníku spisovné češtiny* (2010) a v případě přejatých lexémů z *Nového akademického slovníku cizích slov A–Ž* (2009).

Adjektivum *čitelný* má dnes tyto významy: 1. který lze přečíst (Filipec 2010: 50); jasný, srozumitelný, průhledný: volby málo čitelné pro občany; zkušenosti beze slov, a přece čitelné; dobře čitelný politik (Martincová 1998: 59). V případě této jednotky se projevila neosémantizace ve smyslu přibývání abstraktního významu k původnímu konkrétnímu významu.

U substantiva *adresa* najdeme následující významy: 1. údaj na dopise nebo zásilce obsahující jméno příjemce a místo dodání: napsat adresu, zpáteční adresa, 2. údaj jména a bydliště: dát mu svou adresu, zmýlit se v adrese, 3. číslo nebo symbol odkazující na místo v paměti počítače (Filipec 2010: 16); 1. poč. elektronický kód, který odkazuje na místo uložení či určení dat v paměti počítače: data jsou uložena v adresách, paměťová adresa, správa adres v síti, 2. poč. (v elektronické poště) údaj identifikující příjemce i odesílatele: elektronická adresa, e-mailová adresa (Martincová 1998: 25); poč. údaj identifikující umístění webové stránky na Internetu, umožňující její vyhledání: internetová adresa, webová adresa, webovská adresa (Martincová 2004: 31).

Adjektivum *přátelský* má následující významy: 1. k přítel, k přátelství: přátelská dvojice, přátelský (sportovní) zápas, 2. mezi přáteli obvyklý, kamarádský: přátelské prostředí, přátelská pomoc, přátelský dopis (Filipec 2010: 320); odpovídající požadavkům, potřebám někoho, něčeho, příznivý, kladně se projevující: ekologicky přátelský způsob využívání deštného pralesa, uživatelsky přátelské produkty, uživatelsky přátelský program (Martincová 1998: 231, 317). Neosémantizaci lze spatřit ve vlastnosti produktu umožňující uživateli snadné a lehké užívání (Janovec 2007: 60).

Substantivum *recyklace* je definováno následujícím způsobem: tech. opětné využití, recyklování: recyklace asfaltu, betonu, recyklace jaderného paliva (Kraus 2009: 685). Podobnou definici tohoto lexému bez sémantického posunu najdeme též ve Slovníku neologismů: opětovné zpracování, zpracovávání použitých materiálů, výrobků apod. ve výrobním procesu k získání znovupoužitelných materiálů: recykla-

ce papíru, recyklace umělých hmot, recyklace energií, závod na recyklaci obalů, technologie recyklace použitých baterií (Martincová 1998: 243); nové, další využití něčeho z minulosti, něčeho starého: recyklace myšlenek vyznačujících se stále menší objemností (Martincová 2004: 384). Ke konkrétnímu významu přibyl i význam abstraktní.

U substantiva *lustrace* najdeme následující vysvětlení: zjišťování osobních údajů: lustrace kandidátů pro volby, lustrace poslanců (Filipec 2010: 169); 1. náhled do nějakého registru s cílem zjistit nějaká fakta: lustrace poslanců, 2. výsledek lustrování: zjistit pozitivní lustraci (Kraus 2009: 492); 1. práv. na zákonném základě prověřování osob působících ve vymezených vedoucích a veřejných funkcích: zákon o lustracích, negativní výsledek lustrace je předpokladem pro výkon státní funkce, 2. výsledek lustrace (ve významu 1): negativní lustrace, pozitivní lustrace (Martincová 1998: 146); prověřování, prověření, kontrola něčeho (nový význam): lustrace sbírek muzeí a galerií by měla být dokončena v červnu příštího roku, poplatek za lustraci vozu hradí zájemce o vozidlo (Martincová 2004: 235).

U substantiva *veřejnost* nalezneme tyto významy: 1. souhrn všech jedinců určitého společenství, společnost, občané: služba veřejnosti, světová veřejnost, 2. veřejné prostředí: vystoupit na veřejnosti (Kraus 2010: 488); určovaný člen slovního spojení mající význam okruhu osob se stejným vztahem k něčemu, např.: lékařská veřejnost, vědecká veřejnost, šachová veřejnost, uživatelská veřejnost, voličská veřejnost, podnikatelská veřejnost. Tento výraz jako člen multiverbizovaných pojmenování se užívá velmi často. Věcný význam je vyjádřen určujícím adjektivem. (Martincová 1998: 321)

Adjektivum *zelený* je charakterizováno tímto způsobem: mající barvu jako čerstvá tráva, jehličí apod.: zelené listí, zelené louky, zelené oči (Filipec 2010: 563); jsoucí členem hnutí nebo strany s ekologickým programem: zelený politik, zelená turistika (turistika, jejíž aktivity jsou spjaty s přírodou, krajinou a venkovským prostředím), zelený most: místo, stavba (most, tunel) umožňující bezpečný přesun, migraci živočichů (Martincová 2004: 548–549). V tomto případě se jedná o posunutí významu ve smyslu ohleduplný k životnímu prostředí.

Substantivum *scéna* má následující významy: 1. jeviště: divadelní scéna, 2. divadlo: malé scény, 3. divadelní, jevištní apod. výstup: alegorická scéna na plese, 4. hádka, výstup: manželské scény, ztropit scénu (Filipec 2010: 378); 1. jeviště (divadla): vystoupit na scéně, potlesk na otevřené scéně v průběhu představení, 2. divadlo (jako instituce i jako budova): Nová scéna Národního divadla, 3. divadelní (též filmový) jevištní výstup, 4. nechutný výstup, projev, hádka, spor: trapná scéna, vyvolávat scény, 5. publ. oblast veřejného působení, její účastníci: nová tvář na hudební scéně, názorové střety politické scény (Kraus 2009: 716); scéna např. politická- politické síly, jejich uskupení, politika: objevit se na politické scéně (Martincová 1998: 214).

Verbum *artikulovat* představuje tyto významy: 1. pohyby mluvidel tvořit hlásky, vyslovovat: správně artikulovat hlásky, 2. zřetelně vyjadřovat: artikulovat problémy (Filipec 2010: 21); 1. lingv. tvořit, vyslovovat hlásky: správně artikulovat, 2. vyslovit, formulovat: artikulovat myšlenku (Kraus 2009: 76); (z)formulovat, vyjadřovat, podat

zřetelně myšlenku, názor apod.: artikulovat požadavek, artikulovat problémy, neuměl souvisle veřejné prostředí: vystoupit na veřejnosti (Filipec 2010: 488); určený člen slovního spojení mající význam okruhu osob se stejným vztahem k něčemu, např.: lékařská veřejnost, vědecká veřejnost, šachová veřejnost, uživatelská veřejnost, voličská veřejnost, podnikatelská veřejnost. Tento výraz jako člen multiverbizovaných pojmenování se užívá velmi často. Věcný význam je vyjádřen určujícím adjektivem. (Martincová 1998: 321)

V souvislosti s novými reáliemi se v 90. letech minulého století česká slovní zásoba obohacovala přejímkami z cizích jazyků. Jako příklad lze uvést lexém *image*: představa, obraz osoby, věci nebo jevu často záměrně pěstovaný s cílem získat úspěch, ekon. dobré jméno určitého výrobku, podniku, obchodní značky, psych. psychický otisk reality subjektivně přepracovaný do formy dojmu, obrazu skutečnosti (Kraus 2009: 338); 1. pověst, renomé: nehodilo se to k zavedené písničkářově image, reformy změnilo image strany, 2. vnější podoba něčeho: pošta změnila jen image přepážek, budování dobrého jména firmy zůstalo u image (Martincová 1998: 111–112); vztahující se k image (pověsti, renomé), vytvářející, zabezpečující image někomu: mnoho lidí trpí tím image problémem (Martincová 2004: 170).

Substantivum *promotion* znamená: propagace, reklama, propagační kampaň (zvláště při uvedení nového výrobku na trh): propagace nového výrobku, propagace nové desky (Kraus 2009: 657); propagace (výrobku, akce apod.), propagační kampaň: sehnat peníze na masivní promotion, promotion probíhala v závěru roku (Martincová 1998: 227); vztahující se k podpoře prodeje (nového) výrobku, služby, k tomu určený, jí se zabývající, promoční: realizovat v marketech promotion akce, promotion agentura, promotion dárek (Martincová 2004: 352).

V případě verba *brázdít* nalezneme ve slovníku následující významy: 1. dělat rýhy, brázdy, 2. přen. kniž. loď brázdí moře (pluje po něm), letadlo, pták brázdí vzduchem (letí) (Kraus 2010: 36); poč. prohlížet, procházet webové stránky, surfovat po Internetu (Martincová 2004: 63).

I v případě substantiva *singl* lze také hovořit o sémantickém posunu. Ve *Slovníku spisovné češtiny* najdeme následující vysvětlení: sport. V tenisu: hra jedné dvojice, (jezdit) v singlu (při veslování): sám (Filipec 2010: 387); 1. sport. (v tenisu) hra jedné dvojice, dvouhra, 2. (ve vodním sportu) loď pro jednu osobu, 3. hovor. malá gramofonová deska s nahrávkou jedné písně na každé straně, 4. nahrávka jedné písně, skladby (Kraus 2009: 730); kdo žije sám, osamoceně (Martincová 1998: 270).

Obsahem druhé části tohoto příspěvku je charakteristika významu vybraných lexémů na základě popisu v současných českých lexikografických příručkách, tedy z hlediska současného, synchronního stavu jazyka.

Bibliografie

- CVRČEK, Václav a kol., 2010: *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum.
 ČERMÁK, František a kol., 2009a: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1, Přirovnání*. Praha: LEDA.
 ČERMÁK, František a kol., 2009b: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2, Výrazy neslovesné*. Praha: LEDA

- ČERMÁK, František a kol., 2009c: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3, Výrazy slovesné*. Praha: LEDA.
- ČERMÁK, František a kol., 2009d: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4, Výrazy větné*. Praha: LEDA.
- FILIPEC, Josef, ČERMÁK, František, 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- FILIPEC, Josef a kol., 2010: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha: Academia.
- HAUSER, Přemysl, 1980: *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN.
- JANOVEC, Ladislav, 2007: K projevům jazykových vývojových tendencí v současné češtině. *Naše řeč* 90/2. 59–60.
- KARLÍK, Petr a kol., 1995: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KLÉGR, Aleš, 2007: *Tezaurus jazyka českého: slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KRAUS, Jiří a kol., 2009: *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha: Academia.
- MARTINCOVÁ, Olga a kol., 1998: *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*. Praha: Academia.
- MARTINCOVÁ, Olga a kol., 2004: *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2*. Praha: Academia.
- Slovník českých synonym a antonym*, 2007. Brno: Lingea.

ČASOVNO OZNAČENO BESEDJE V NOVEM/SODOBNEM SLOVARJU SLOVENSKEGA (KNJIŽNEGA) JEZIKA

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.81'373.44

V prispevku bo obravnavano, kako je v zasnovah *Novega slovarja slovenskega knjižnega jezika* in *Slovarja sodobnega slovenskega jezika* upoštevana časovno označena leksika. Kategorija časa se v obeh izraža s časovno oznako starinsko ali pojasnili o rabi in s podatki o izvoru. S preverjanjem starinsko označenih besed pod črko *a* iz druge izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* z rabo v korpusu Gigafida in v Jezikovnih virih starejše slovenščine se v obeh potrjuje malo število pojavitev.

sodobno slovensko enojezično slovaropisje, časovno označena leksika, raba v korpusih, zgodovinski slovar

This paper presents an overview of two new concepts in the planned *New Dictionary of Standard Slovene* and the *Dictionary of the Modern Slovene Language* from the standpoint of marking time period. The category of time is in both text drafts reflected in temporal qualifiers or usage notes and information about the origin of the word. Checking some words labelled archaic (letter *a*) from the second edition of the *Dictionary of Standard Slovene* with the use of the Slovene corpus Gigafida and IMP Language Resources for Historical Slovene, it is in both cases confirmed that their occurrence is infrequent.

modern Slovene monolingual lexicography, temporally labelled lexis, use in the corpora, historical dictionary

1 Uvod

Javno objavljena slovarska osnutka novega/sodobnega enojezičnega slovarja, Predlog *Slovarja sodobnega slovenskega jezika* (SSSJ) in *Osnutek koncepta Novega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (NSSKJ), se med seboj bistveno razlikujeta, npr. v časovnici izdelave (v 4-krat krajšem času s pomočjo množičenja (5 let za SSSJ) oz. daljšem času (20 za NSSKJ)), v izhodiščih zasnove, načinih uresničitve idr., pa tudi ujemata (npr. v obsegu: 100.000 iztočnic, v izbiri baz podatkov: Gigafida, Kres, Gos, NSSKJ še Nova beseda (NSSKJ: 3), SSSJ še *Pravopis*, Sloleks, *Slogovni priročnik* (SSSJ: 114), jezikovnotehnoloških orodij (Sketch Engine z besednimi skicami)). Ujema se tudi časovna omejitev izbora besedja iz slovarske baze na 20- do 24-letno obdobje, razlikuje pa se izbira medijev: SSSJ z besedjem od leta 1991 le v elektronskem, NSSKJ pa od leta 1995 (zlasti med 1999 in 2010)¹ tako v elektronskem kot knjižnem mediju, kar pogojuje različen način sestave in dodaten čas.

2 Časovna označenost besedja v sodobnih splošnih slovarjih

Ozko področje časovne označenosti je zaradi omejitve na sodobno besedje v slovarski bazi iz novejšega korpusa v slovarju manj relevantno. Označevanje »kot izraz vrednotenja« (Snoj 2013: 398) je v slovaropisni teoriji splošnega slovarja vsebovano v posebnem poglavju o označenosti z označevalskimi in kvalifikatorskimi sistemi oz. diasistemskim označevanjem z delnimi sistemi po 11 kriterijih, od katerih je prvi čas: vrsta označevanja je diahrona, neoznačeno središče je sodobni jezik, označeno obrobje je arhaizem/neologizem, kvalifikatorji pa so npr. starinsko (arch.), zastarelo (dated), stara raba (old use) (Svensén 2009: [315]–316). Diahrono označevanje načeloma vključuje arhaizme, historizme, njihove ustreznice *nekdaj* in *zastarelo*, in neologizme, v praksi pa so nove besede obravnavane kot neoznačene (prav tam: 326–327). Avtor posebno poglavje nameni etimologiji (prav tam: 333–343). Čas je v slovarju zajet v poglavju o rabi (v razdelku Currency or temporality) s tipičnimi oznakami *starinsko* (old-fashioned, dated), *arhaično*, *zastarelo* (obsolete), *stara raba* (Landau ³2001: 217–19).² Zastarela beseda je beseda/pomen, ki je izginil(a) iz rabe, a se je obdržal(a) iz zgodovinskih razlogov. Oznaka *arhaično* se tudi nanaša na besede, ki niso več v rabi, razen občasno v zgodovinskih sobesedilih. Enojezični slovarji imajo večinoma malo arhaičnih in še manj zastarelih besed za razliko od neskrajšanega sinhronnega slovarja *Webster's Third New International Dictionary*, ki je zajel vse rabe iztočnic od leta 1755 dalje (prav tam: 218). Slovarji z zgodovinskimi navedki lahko bolje dokumentirajo zastarelo/arhaično besedo ali njen pomen (prav tam), slovarji brez njih se sklicujejo na zgodovinski slovar (prav tam: 219). Z gotovostjo trdimo, da je pomen zastarel, če ni pojavitev 200 let; če jih ni zadnjih 50, ne moremo biti gotovi in lahko govorimo o arhaičnem pomenu. Čeprav sodobni korpus osvetli rabo besede, ne izpričuje njene rabe v starejših obdobjih. Če ne obstaja ustrezen zgodovinski korpus oz. sodobni ne zajema besedja daljšega obdobja, ne moremo slediti pogostosti rabe oblik skozi čas in določiti, ali je ta upadla ali je že zastarela (prav tam). Z etimološkega vidika obstajata dva tipa slovarjev: tradicionalni večji slovarji, temelječi na zgodovinskem načelu z navedbo izvora in zgodovine besede na začetku sestavka, in slovarji, izdelani po »zdravorazumskem« sinhronem načelu, z najnovejšim pomenom na začetku (Hanks 2009: 8–11).

3 Časovno označena leksika v slovenski slovaropisni praksi

Pomisleki o načinih časovnega označevanja leksemov so pomembni tudi za slovensko slovaropisje. Digitalni dostop z možnostjo povezljivosti z zgodovinskimi slovarskimi viri in sledljivosti v specializiranih diahronih besednih zbirkah in korpusih izključuje potrebnost navajanja starejšega besedja v slovarjih sodobnega jezika. Zgodovinski slovar oz. korpus za vsa starejša obdobja še ne obstaja. Pri pripravi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* je v celoti z geslovníkom in slovníčno določitvijo zbrano besedje začetnega obdobja knjižnega jezika (*Besedje*

1 V *Osnutku* je dodana možnost razširitve časovnega obsega tudi na »besedila od l. 1970 dalje« (NSSKJ: 5).

2 Podobno tudi Bějoint (³2004: 110–11) brez časovnih kvalifikatorjev.

slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (Ahačič idr. 2011)), kmalu bo ustvarjen tudi korpus vseh natisnjenih besedil 16. stol. (Ahačič 2014), ki bo omogočil sobesedilno podprtost, ne bodo pa še dostopne pomenske razlage iztočnic. V Jezikovnih virih starejše slovenščine IMP je le vzorčno³ zajeto besedje 16., pa tudi 17. in 18. stol., večji delež je iz 2. pol. 19. stol., s prevlado publicistike, zato korpus ni uravnotežen ne referenčen. Dopolnjuje ga povezava na obstoječe zgodovinske slovarske vire s spletišča www.fran.si. Nujno pa potrebujemo referenčne korpuse za posamezna obdobja, tudi za 19. stol., kar naj bo prednostna naloga zgodovinskega slovaropisja.

Ker uporabniki izkazujejo različno starost in stopnje izobrazbe, jezikovne/bralne kulture, stilistične ustvarjalnosti, (hotene) arhaičnosti v govornem, spletnem sporazumevanju, publicistiki, bi bilo treba v novem slovarju upoštevati, vsaj dokler ni zgodovinskega spletnega slovarja, tudi označene pogostejše lekseme in pomene iz naše knjižne preteklosti in pisnih/govorjenih besedil starejše generacije. Delna pomenska prekrivnost časovnih kvalifikatorjev narekuje njihovo premišljeno uporabo. Naš predmetni in pojmovni svet izražajo tudi arhaizmi in historizmi iz strokovnega jezika in globalne družbene komunikacije v medijih, Wikipediji idr., ki bodo označeni s pojasnili o njihovi rabi v času (npr. *v srednjem veku*, *v cesarski Rusiji*, *v fevdalizmu* ipd.).

4 Časovno označevanje v novem/sodobnem slovarju slovenskega (knjižnega) jezika

Časovnost se bo v obeh slovarjih izražala za preteklost z oznako/kvalifikatorjem *starinsko* in kvalifikatorskimi pojasnili o rabi v času ter s podatki o izvoru iztočnice s prvotno obliko in pomenom v posebnem zavihku/na koncu sestavka, za prihodnost pa s predvideno posodobitvijo iztočnic in pomenov.⁴

4.1 Časovno označevanje v SSSJ

Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika (Krek, Kosem, Gantar) obravnava označevanje v posebnem razdelku Oznake in restrikcije (SSSJ: 93–96). Izkazuje se v pojasnilih (kvalifikatorjih ali oznakah), »na katero časovno obdobje« se navezuje beseda, njena varianta, pomen ali podpomen (prav tam: 93). Kritičen odnos do vključevanja časovno označene leksike v slovar glede na neizkazanost njene rabe je razviden iz opombe o obsegu (desetini iztočnic/pomenov) časovno in pogostnostno označene leksike v SSKJ, ki kaže odsotnost realne rabe že v času izhajanja slovarja (1970–1991).⁵

³ Že Ahačič (2014) ugotavlja, da za 16. in 17. stol. vsebuje le vzorčno število strani iz Dalmatinove *Bibleje* (1584) oz. pridige iz *Sacrum promptuarium* Svetokriškega (1696), besedil 1. pol. 18. stol. ne vsebuje, za 2. pol. 18. stol. pa le 14 od 658. Predlaga, da je treba korpus za 16., 17. in 18. stol. dopolniti, za 19. stol. pa nekoliko zvrstno uravnotežiti.

⁴ Načini posodobitev zaradi neoznačenosti ne bodo navedeni, se pa v obeh osnutkih večinoma ujemajo (posebno orodje za vnaprejšnje prepoznavanje sprememb, spremljanje uporabniških poizvedb, posodabljanje korpusa, dopolnjevanje z jezikovnimi spremembami po dokončanju slovarja, sledenje sprememb idr.).

⁵ 1.819 jih je označenih s *starinsko* ali *zastarelo*, 1.596 z *redko*, 5.008 s *knjižno neobčevalno* itn. (SSSJ: 24).

V zavihku Izvor (SSSJ: 3, 27, 39) sta navedena dva tipa etimoloških/historičnih podatkov o iztočnici oz. »pomenu v primeru homonimije«, upoštevane znotraj večpomenskosti: 1. »o etimološkem izvoru besede in njenih sorodnih oblikah v različnih jezikih« (prav tam: 39), ki je prikazan v vzorčni iztočnici *žena* (prav tam: 40) in dodan v predzadnji (modri) fazi (prav tam: 27), slovenski zgodovinski podatki pa so s kronologijo zgledov označeni na časovnem traku;⁶ 2. »o starinskih oblikah ali zapisih besede« v posameznih časovnih obdobjih (prav tam: 27, 39), ki so pridobljivi avtomatsko⁷ iz korpusa »Slovarja starejšega slovenskega besedja« (prav tam: 27, Slovarski meni) oz. »Slovarja starejšega slovenskega knjižnega jezika in referenčnega korpusa starejše slovenščine« (prav tam: 54), ki ju še nimamo. Nadomeščajo ju starejša besedila v digitalni knjižnici, iz njih ustvarjen »ročno označeni referenčni korpus goo300k« (Erjavec 2013: D 14), ki še ni referenčen, saj je neuravnotežen po izboru in zvrstnosti besedil, s težiščem na publicistiki 2. pol. 19. stol.⁸ Dva vira – Jezikovni viri starejše slovenščine IMP, ki vključuje tudi Wikivir idr., in obstoječi etimološki priročniki – sta navedena še v razdelku Organizacija dela. Pomenljiva je trditev, da je del sredstev »lahko namenjen za digitalizacijo virov starejše slovenščine« (prav tam: 107).

Med tipi oznak so na koncu navedene tudi časovne (SSSJ: 93), njihova raba je razložena: »Časovne oznake smo uporabili v primerih, ko beseda v razmerju do drugih, sinonimnih besed v sodobnem jeziku ohranja časovno distanco«. Zgled za časovno označevanje je starinsko označena beseda *soldat* v 1. pomenu 'vojak' (prav tam: 96) z dvema izpisoma iz korpusa.

4.2 Časovno označevanje v NSSKJ

Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika z dne 31. 3. 2015, dostopen na spletišču www.fran.si, med časovno-pogostnostnimi kvalifikatorji predvideva za razliko od SSKJ⁹ enotno označevanje iztočnic in pomenov, ki »niso več v rabi«, s kvalifikatorjem »starinsko (star.)«, opuščene pa bodo delno prekrivne oznake *zastarelo* ter *raba peša* in *nekdaj*, ki sta bili izločeni že v SSKJ 2. Podrobnejše podatke o slovarski enoti, njenem pomenu in podpomenu v času bodo vsebovala tudi kvalifikatorska pojasnila (npr. *od 1991 do 2005, v obdobju francoske revolucije*; NSSKJ: 69–70). Kvalifikatorsko pojasnilo *redko* bo izločeno iz slovarskega dela in bo uporabljeno le za podajanje redkosti naglasnih, glasovnih ali

⁶ Dopolnilo k etimološkim podatkom je lahko statistično beleženje pojavljanja in uveljavljanja novejše besede v jeziku, ki posreduje vednost o gibanju (relativne) frekvence besede/besedne zveze skozi čas (SSSJ: 45). Poljski slovar ima v zavihkih predstavitev gesla »v posameznih slovarjih skozi celotno časovno obdobje pojavljanja (kronologizacija)« (prav tam: 18).

⁷ Pri obravnavi beleženja in prikazovanja podatkov o jezikovni rabi je poudarjena prednost avtomatičnega luščenja oznak, ki ga omogočajo elektronske slovarske baze (Gantar, Kosem 2013: 134, 138).

⁸ V malem besedišču so zbrane zastarele besede (4.155 lem), v srednje velikem pa le starinske besedne oblike.

⁹ SSKJ in SP 2001 imata časovno-frekvenčne kvalifikatorje *raba peša*, *raba narašča*, *redko*, *starinsko* in *zastarelo*, medtem ko SSKJ 2 v isti skupini navaja le dva časovna (*star.* in *zastar.*), med katerima je razlika le v (ne)dokončni stopnji časovne zaznamovanosti, frekvenčni pa so odstranjeni (SSKJ 2: 37, § 152–153), SP ima še oznako *nov.* (novota, neologizem) (132–33, § 1064–1066).

oblikovnih dvojnic (prav tam: 69). Tudi NSSKJ bo po vzoru tujih enojezičnih slovarjev prvič v zgodovini slovenske leksikografije vseboval podatke o izvoru iztočnic v posebnem razdelku oz. na koncu sestavka (prav tam: 70), ki so natančno opisani (prav tam: 71–76).

4.3 Določitev frekvenčnega praga za vključenost iztočnic in pomenov v slovar

Iz korpusov avtomatično izluščen nabor lem (polnopomenskih besednih vrst), ki bo zajet v geslovník slovarja, iz predloga/osnutka ni razviden, a bi bil pokazatelj, katere od danes še rabljenih časovno označenih besed bodo sprejete v slovar. V obeh osnutkih je omenjen še podatek o vključitvi dvojnic v slovar. V *Predlogu SSSJ* je pri obravnavi razmerja med lemo in iztočnico pri oblikovno različnih zapisih iztočnice naveden minimalni frekvenčni pogoj za samostojno iztočnico le zaradi spremembe spola, besedne vrste in spremembe v oblikoskladenjski paradigmi (sklanjatvi ali spregatvi), tj. 400 do 600 pojavitev ob ustrezni besedilni razpršenosti v korpusu FidaPLUS/Gigafida (SSSJ: 73–74). V *Osnutku* je za uvrstitev dvojnice v slovar potrebnih vsaj 50 pojavitev v korpusu Gigafida, izjemoma, zlasti pri isti besedni družini, npr. pri upoštevanju prvostopenjskih tvorjenk iz iztočnic, je minimalni frekvenčni prag znižan na 25 pojavitev (NSSKJ: 31, 70). Pri navajanju glagolskih oblik je navedeno, da bo upoštevan sistemski kriterij in ne frekvenčni (prav tam: 26).

5 Primerjava starinsko označenih iztočnic/pomenov v SSKJ 2 s številom pojavitev v korpusu Gigafida in v Jezikovnih virih starejše slovenščine IMP

SSKJ 2 ima s *starinsko* označenih 5.682 besed, z *zastarelo* pa 5.337. Da bi predstavili težavnost uvrščanja leksemov v geslovník glede na število pojavitev v korpusu, bodo primerjane iztočnice pod črko *a* v SSKJ 2 z oznako *star.*¹⁰ s pojavitvami v korpusu Gigafida. Označenih je 31 iztočnic oz. 23 osnov: *abecednik* (prvo berilo)¹¹ ima 514 pojavitev; *abota* 'nespamet, neumnost' 172; izpeljanke *abot-en* 657, *-než* 28, *-nica* 0, *-nik* 4, *-nost* 215; *adresa* 1. 'naslov', 2. 'poslanica' ? od 106 (med njimi so enakopisnice; ime Adres, hrvaške ustreznice, pogovorna raba v obeh pomenih); *afrikanski* 'afriški' 76; *agentura* 'agencija' 309; *agitatoričen* 'agitorski' 0; *ajd* *star.* 1. 'pogan', 2. *zastar.* 'velikan' ? od 7.251 (ob enakoizraznih oblikah *ajda*, medmetu *ajd*); *ajdovstvo* 1, *akademičarka* (2. 'študentka, visokošolka') 0? od 40;¹² *akademik* (2. 'študent, visokošolec') ? od 8.808 (pridevnik *akademski* nima časovno označenega 1. pomena 'nanašajoč se na šole najvišje stopnje'); *ako* 'če' ? od 5.505 (Joker, internet, publicistika, hrvaške ustreznice); *akoravno* 'čeprav' 158; *akt* (4. dejanje) 0? od 61.584; *akuraten* 'točen, natančen, vesten' 1;¹³ *ali* (2. v protivnem priredju) ? od 3.708.377 (prevladuje ločni veznik); *alfabetičen* 'abecedni' 2, *anatomičen* 'anatomski' 6; *angelc* 'angel, angelček' 574; *anonsa* '(mali) oglas, inserat' 54

¹⁰ Še 70 iztočnic pod črko *a* ima oznako *zastar.*

¹¹ V SSKJ ima oznako *raba peša.*

¹² Iz sobesedila je težko določiti, ali se nanaša na slušateljše šol ali na akademsko izobražene osebe, ki pa med pomeni pri *akademik* in *-arka* v SSKJ ni upoštevan, a ga korpus izkazuje.

¹³ Členek *akurat* 'prav, natanko' je označen z *zastar.*

(večina iz križank); *anonsirati* 'oglaševati, inserirati' 1 (leposlovje), *aparten* 'ki vzbuja pozornost, občudovanje / poseben, nenavaden' 15; *apostelj* 'apostol' 5; *apotekarica* (2. lekarnarjeva žena) 0 od 12 (le 'farmaceutka' in v SSKJ neupoštevani starinski pomen 'mučilna naprava' 3); *arendator* 'kdor vzame kaj v zakup, zakupnik' 3 (v križankah);¹⁴ *atiški* profil 'grški' 0; *avtokar* 'velik, udoben avtobus za potovanja ali izlete' 19 (le v križankah).

Oznaka se pojavlja v posameznih pomenih, besedotvornih različicah, iztočnicah, podpomenih, frazeoloških zvezah, terminih. Celo iste iztočnice imajo lahko obe oznaki (*ajd* je v vseh pomenih označen s *star.*, v 2. pomenu 'velikan' pa še z *zastar.*), pomen druge različice je razložen s časovno označeno različico (*abecednik star.* [...], *abecedár zastar.* 'abecednik, zlasti starejši'). Primerjava števila pojavitev lem, označenih v SSKJ 2 s *star.*, v korpusu Gigafida kaže nihanje od 0 do več tisoč (pri večpomenskih in enakoizraznih iztočnicah/oblikah je določanje števila pojavitev brez avtomatskega luščilnika v zgledih oteženo (npr. pri *ajd*, *akademik*, *ali* itn.). Od navedenih starinskih besed/pomenov bi se v geslovnik uvrstila iztočnica *abecednik*, *aboten*, *ajd*, *ako*, morda *agentura*, *abotnost*.

Vprašljiva je tudi njihova zastopanost v Jezikovnih virih starejše slovenščine IMP, kjer so v malem besedišču (s) označeni kot zastareli predvsem leksemi iz prevzetih podstav. Tudi ta zgodovinski vir ne nudi podatkov o navedenih leksemih in starinskih pomenih: med njimi so le 4 besede iz SSKJ 2: *afrikanski* s 4 pojavitvami iz 2. pol. 19. stol., *akoravno* (9) in *ako ravno* (9), *angelc* (38) z različnimi zapisi in oblikami (*angel(j)clz(i)*, *anjovz-i*, *-ov*, *-e*, *-am*, *-ami*), *apostelj* (3). Srednje veliko besedišče (m), ki vsebuje le starinske besedne oblike, ima še 3 starinske iztočnice iz SSKJ 2 (*abecednik*, *ajd*, *ako*), a le zaradi drugačnega zapisa (npr. *hajd*, *ajdji*, *ajdam* itn.; *ak*, *ak'*, *aku*, *oku*).¹⁵

6 Sklep

Podsistem časovne označenosti se v sodobnih slovarjih zelo omejuje in zapolnjuje z možnostmi pojasnjevalnega označevanja in povezljivosti z zgodovinskimi spletnimi slovarskimi viri, ki jih bo treba izpopolniti ali ustvariti. V obeh slovarjih bo na različne načine izvedeno označevanje in določanje izvora. Zaradi nedoločenega minimuma pojavitev v korpusih za uvrstitev v slovar bo tudi dejanska vključenost časovno označene leksike v njiju razvidna šele iz redakcije.

¹⁴ Iztočnice *arenda* v SSKJ ni, je pa v SP 2001 'zakup, zakupnina', v Gigafidi se pojavi 23-krat (v križankah).

¹⁵ *Zastarelo* označene iztočnice v SSKJ 2 (70) imajo v malem besedišču le 4 dodatne lekseme: *akopram* 'čeprav' (4 v *Gigafidi*), *asekuracija* 'zavarovanje' (0), *avbe* 'joj, ojej' (10), *ažija* 'ažio' (19 le v križankah).

Viri in literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2014: Zgodovinski podatki v slovarju sodobne slovenščine. Irena Grahek, Simona Bergoč (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje: e-zbornik s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/11-_Kozma_Ahacic-clanek.pdf
- AHAČIČ, Kozma idr., 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. www.fran.si
- BÉJOINT, Henri, 1994: *Tradition and Innovation in Modern English Dictionaries*. Oxford: Clarendon.
- GANTAR, Polona, 2009: Leksikalna baza: vse, kar ste vedno želeli vedeti o jeziku. *Jezik in slovstvo* 54/3–4. 69–94.
- GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, 2013: Beleženje in prikazovanje podatkov o jezikovni rabi: od leksikalne baze do spletnega slovarja. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*, *Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 133–139.
- Gigafida: www.gigafida.net
- HANKS, Patrick, 2009: Sestavljanje enojezičnega slovarja za domače govorce. *Jezik in slovstvo* 54/3–4. 7–14.
- Jezikovni viri starejše slovenščine IMP: <http://nl.ijs.si/imp/index-sl.html>
- KREK, Simon, 2014: Prva in druga izdaja SSKJ. *Slovenščina 2.0* 2. 114–160. http://www.trojina.org/slovenscina2.0/arhiv/2014/2/Slo2.0_2014_2_08.pdf
- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. http://www.sssj.si/datoteke/predlog_SSSJ_v1.1.html
- LANDAU, Sydney, I., ³2001: *Dictionaries, The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*, 2015. http://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Koncept_NoviSSKJ.pdf
- Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*, 2013. http://trojina.org/slovar-predlog/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf
- SNOJ, Jerica, 2013: Označevanje v slovarskem priručniku med jezikoslovno teorijo in slovaropisno prakso. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 397–402.
- SNOJ, Marko, 2009: Etimološke osvetlitve v novem slovenskem slovarju slovenskega jezika. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 83–87. http://www.academia.edu/3003959/Strokovni_posvet_o_novem_slovarju_slovenskega_jezika
- SVENSÉN, Bo, 2009: *A handbook of lexicography: the theory and practice of dictionary-making*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

RAZVOJ SIČNIKOV, ŠUMNIKOV IN ZLITNIKOV PRI SLOVENSКИH PREDŠOLSКИH OTROCIH

Martina Ozbič, Damjana Kogovšek, Jerneja Novšak Brce
Pedagoška fakulteta, Ljubljana

Mojca Muznik

Center za mentalno zdravje, Zdravstveni dom Nova Gorica, Nova Gorica

Joseph Stemberger, May Barbara Bernhardt
The University of British Columbia, Vancouver

UDK 811.163.6'242-053.4:81'342.42

Prispevek ponuja vpogled v načine reševanja fonoloških in artikulacijskih problemov predšolskih otrok, starih od 3 let in 6 mesecev do 6 let in 6 mesecev, in sicer besed z zlitniki, šumniki in sičniki posamezno ter v soglasniških sklopih. Vzorec predstavljajo otroci iz vrta v osrednjem delu Slovenije. Preizkus vsebuje 101 besedo različne dolžine. Od teh je 71 besed z zlitniki, šumniki in sičniki. Rezultati kažejo, da so najpogostejši procesi sistemski procesi in med temi alveolopalatalizacija.

fonološki razvoj, fonološki procesi, predšolski otroci, šumniki, sičniki, zlitniki

This article describes and analyzes the development of phonological processes in speech production of 54 Slovene children aged 3 1/2 to 6 1/2 years for words containing sibilants, sibilants and affricates as singletons, and in consonant clusters. The test contains 101 words of different length, including 71 words with sibilants and affricates. Systemic processes are the most frequent phonological processes, among them alveolo-palatalization.

phonological development, phonological processes, sibilants, preschool children

1 Teoretična izhodišča

Otroci iz različnih jezikovnih okolij do svojega prvega leta podobno razvijajo fonološki sistem jezika, kasneje pa se ta dokončno razvije in izoblikuje do sedmega leta starosti. S fonološkim razvojem se otrok nauči fonološkega razlikovanja, pa tudi fonotaktičnih pravil fonemskih zaporedij, ki pa jih mora biti zmožen tako zaznati kot tudi izvesti. Zaradi kompleksnosti določenih jezikov (med te zaradi zlogovne strukture in soglasniških zaporedij sodi tudi slovenščina) se otrok sooči s fonološkimi in izgovornimi izzivi, ki jih rešuje na zelo kreativen način: foneme izpusti, nadomesti, popači, zlogovne strukture pa poenostavi, soglasniška zaporedja loči ipd. S tem kaže neko svoje razumevanje jezika in reševanje fonoloških problemov. Zlitniki, šumniki

in sičniki so še posebej težavni, ker zahtevajo visoko stopnjo izgovorne natančnosti in koordinacije (napetost, žlebiček ...). Prav tako so visokofrekvenčni in zaradi negativnih dejavnikov (kot so pogosta vnetja srednjega ušesa, ototoksična zdravila, udarci na področju slušnega organa, zvočni udari preglasnega zvoka), ki vplivajo nanje, postanejo popačeni oz. nepravilni, zato otroci za ta namen uporabljajo fonološke procese. Ti so po Clarku in Yallop (1995) mentalne operacije, ki se pojavljajo v govoru kot zamenjave skupine glasov ter predstavljajo specifično in splošno razširjeno težavo govornih/fonoloških zmožnosti pri posamezniku. Gre za identičen alternativni razred z manjkajočimi zahtevanimi značilnostmi. Otrok naj bi namreč imel predstave o fonemih svojega jezika, ki jih izgradi na osnovi izkušenj poslušanja fonov, realno izvedenih glasov. Fonemi so torej pojmovne kategorije, abstrakcije realnih glasov (fonov), ki so v realnem govoru zelo variabilni od govorca do govorca, od besede do besede in od situacije do situacije. Fonološki procesi so torej tisti procesi, s katerimi si otrok pomaga pri izgovarjavi glasov, ki so težje izgovorljivi, in pri kombinaciji glasov, ki so za izgovor in tudi zaznavo zapleteni. Williamson (2008) razdeli fonološke procese na:

1. strukturne procese, kjer se spreminja količina fonemov oz. samo pojavljanje soglasnikov in samoglasnikov (izpuščanje soglasniških sklopov: *'klop–'op*, zamenjava sosednjih ali bližnjih glasov: *'spi–'pis*, izpuščanje soglasnikov v soglasniški skupini: *'trava–'tava*, zlasti nenaglašanih, vstavljanje glasu ali epenteza: *'tla–tə'la*),
2. sistemske procese, kjer gre za nadomeščanje enega fonema z drugim: *'tla–'kla*, zaustavljanje (zamenjava pripornika z zapornikom: *fi 'žoltftek–pi 'žoltftek*), afrikacija (pripornik se zamenja z zlitnikom: *'sontse–tsontse*), frikacija (zlitnik se zamenja s pripornikom: *'fe' bela–'se' bela*), drsenje (zamenjava soglasnika z drsnikom: *'kri–'kji*), anteriorizacija (zamenjava zadnjega zapornika s sprednjim: *'ko–'to*), posteriorizacija (zamenjava sprednjega zapornika z zadnjim: *'jagoda–'jadoda*), odzvenevanje (zamenjava zvonečega z nezvonečim: *'zvezda–'svesta*), ozvenevanje (zamenjava nezvonečega z zvonečim: *fi 'zou–bi 'zou*), palatalizacija (mehčanje: *'spi–'epi*).

Bauman-Waengler (2011) omenja še proces asimilacije, pri katerem se glasovi prikljujejo in vplivajo na sosednje glasove v izgovoru (*ba' nana–ba'nāna*).

2 Problem, namen in cilj raziskave

V predšolskem obdobju zaradi različnih razmerij med jezikom in ustno votlino ter še razvijajočih se sposobnosti zaznavanja pri sičnikih, zlitnikih in šumnikih srečujemo procese zaradi težav z namestitvijo jezika ter izpadanja mlečnih zob in medzobno izreko. Zaradi raziskovalne vrzeli je cilj našega dela opisati in analizirati fonološke procese pri govorni produkciji slovenskih otrok, starih od 3 let in 6 mesecev do 6 let in 6 mesecev. Ugotoviti želimo pojavnost fonoloških procesov pri pripornikih, sičnikih, šumnikih in zlitnikih ter na tak način kvalitativno opisati fonetska odstopanja, ki lahko odražajo tudi fonološke težave tako v zaznavi (težave z diskriminacijo glasov, besed, sprejemanjem navodil, sledenju razlagam) kot tudi izražanju, kar je lahko vzrok za predopismenjevalne in opismenjevalne težave.

3 Raziskovalna vprašanja

1. Ali se pri mlajših otrocih pojavlja več fonoloških procesov kot pri starejših otrocih?
2. Kateri fonološki procesi so najpogostejši?
3. Kateri fonemi so najbolj podvrženi spremembam?
4. Ali mlajši otroci izkazujejo večjo heterogenost fonoloških procesov kot starejši otroci?
5. Ali mlajši otroci izkazujejo več (alveolo)palatalizacije kot starejši otroci?
6. Ali pri besedah, ki vsebujejo sičnike, šumnike in zlitnike, prevladujejo strukturni in sistemski procesi?

4 Metode

4.1 Vzorec

Vzorec je zajemal 3 starostne skupine otrok iz vrtca v centralnem delu Slovenije, in sicer 54 otrok (29 deklic – 54 %, 25 dečkov – 46 %): v starosti od 3 let in 6 mesecev do 4 let in 5 mesecev: 17 otrok – 32 % (11 deklic, 6 dečkov), od 4 let in 6 mesecev do 5 let in 5 mesecev: 25 otrok – 46 % (14 deklic, 11 dečkov), od 5 let in 6 mesecev do 6 let in 6 mesecev: 12 otrok – 22 % (4 deklice, 8 dečkov). Vzorec je bil delno naključno izbran, saj je bil teritorialno predhodno določen (s čim manjšim vplivom narečij).

4.2 Instrumentarij

Preizkus, ki smo ga uporabili, je bil oblikovan leta 2010 na Pedagoški fakulteti v sklopu mednarodnega projekta Cross-Linguistic study of protracted phonological (speech) development in children – prof. J. P. Stemberger, prof. M. B. Bernhardt, dr. M. Ozbič, dr. D. Kogovšek in dr. S. Košir.

Preizkus (Ozbič idr. 2009) vsebuje 101 besedo različne dolžine: 26 enozložnih, 48 dvozložnih, 20 trizložnih, 7 štirizložnih besed. Od teh je 71 besed z zlitniki, šumniki in sičniki, od katerih je 11 takih, ki vsebujejo več teh glasov v neposrednem zaporedju ali pa v različnih zlogih (s in c, šč, z in c ter z in šč). Od teh se sičniki, šumniki in zlitniki pojavljajo samostojno ob samoglasniku (npr. *suh*, *sok*), pri nekaterih pa v soglasniških sklopih (npr. *sneg*, *prst*).

4.3 Postopek zbiranja podatkov

V vrtcu na področju osrednje Slovenije smo se dogovorili za sodelovanje. Staršem otrok, ki so bili vključeni v raziskavo, smo predstavili cilj in potek raziskave. Starši so s podpisom soglasja privolili v snemanje in pridobivanje podatkov o otrokovem govornem razvoju. Sledilo je snemanje v najbolj tihi sobi vrtca. Otrok je pred seboj dobil mapo s slikami, ki jih je moral poimenovati. Material je bil sestavljen iz barvnih fotografij po semantičnih sklopih.

4.4 Programi in tehnična oprema za pripravo posnetkov (ureditev zvočnih in vidnih datotek)

Za pridobivanje baze podatkov govora otrok smo uporabili digitalno kamero Sony Handycam HDR-SR5E z brezžičnim mikrofonom Sony ECM-HW2, ki je bil približno 15 centimetrov od otrokovih ust nameščen na za ta namen prirejen brezrokavnik.

4.5 Pretvarjanje iz videoposnetkov v slušne posnetke

Uporabljali smo program VLC. Sledilo je obdelovanje oz. kreiranje zvočnih podatkov tarčnih besed iz celote s programom Cool Edit. Za določanje natančnejših mej med glasovi smo uporabili programa Speech Analyzer (še posebej za zvočno sliko) ali Praat (še posebej za od- in ozvenevanje).

4.6 Postopek obdelave podatkov

Avdio- in videoposnetke smo najprej pregledali v programu VLC. Sledili so rezanje ciljnih besed (program Cool Edit), obdelava posnetkov (program Speech Analyzer), zapisovanje s pomočjo poslušanja ob uporabi slušalk in vidne slike/sonograma v programu Speech Analyzer ali Praat ter s simboli za IPA 2005 (programa Phon in IPA Assistant). Ujemanje transkripcije med dvema zapisovalkama izgovora smo preverili pri 10 otrocih (oz. 19 % otrok). Ob tem smo upoštevali vse procese, ki so osebi, ki je govor transkribirala, predstavljale neobičajen izgovor, čeprav v tipični situaciji takih oblik procesov lahko ne zaznamo kot moteče (npr. rahla palatalizacija sičnika).

5 Rezultati in njihova interpretacija

Pri najmlajših otrocih, starih od 3;6 do 4 let, se najpogostejši procesi (na prvih treh mestih) nanašajo na sičnike in zlitnike s sičniki (/s/, /tʃ/, /z/), pa naj bo to alveolopalatalizacija (9,1 oz. 6,0 %), lateralizacija (8,6 oz. 5,6 %) ali zaustavljanje (6,5 oz. 4,2 %). Omenjeni procesi predstavljajo 24,2 % vseh procesov v tej skupini (skoraj četrtino) in 15,9 % vseh izgovorjenih besed v tej skupini. Šele na četrtem mestu je proces s šumnikom /ʃ/. Procesi so tako sistemski kot strukturni, kar kaže na še nezrel fonološki razvoj otrok, starih od 3;6 do 4 let.

Pri otrocih, starih od 4;1 do 4;5 let, so na prvih treh mestih procesi alveolopalatalizacije fonemov s sičniki, podobno kot pri mlajši skupini, in sicer 17,5 oz. 4,9 % za /s/, 15,0 oz. 4,2 % za /z/ in 13,3 oz. 3,8 % za /tʃ/. Teh je 45,7 % (skoraj polovica) procesov oz. 12,9 % vseh izgovorjenih besed. Na četrtem mestu se pojavi proces na šumniku.

Pri otrocih, starih od 4;6 do 5 let, so zopet prvi trije najpogostejši sistemski procesi s sičniki (zlitnika /tʃ/, sičnika /s/ in /z/), in sicer alveolopalatalizacija, skupaj 34,2 % oz. 9,0 %. Na četrtem mestu sledi odzvenevanje (5,4 oz. 1,4 %).

Pri otrocih, starih od 5;1 do 5;5 let, so prvi trije (24,2 oz. 3,2 %) najpogostejši procesi sistemski procesi alveolopalatalizacije, in sicer fonemov s sičniki (zlitnika /tʃ/ 9,1 oz. 1,1 %; sičnika /z/ 9,1 oz. 1,1 %; sičnika /s/ 6,1 oz. 1,1 %), sledijo pa procesi na šumnikih v približno enakem deležu za /tʃ/ (6,1 oz. 0,7 %).

Pri starostni skupini od 5;6 do 6 let (kjer pa sta le dva otroka in 142 besed) srečamo le sistemske procese (100 % vseh procesov oz. 3,5 % vseh besed – nizka frekvenca

glede na druge starostne skupine). Najpogostejši procesi so vezani na sičnike (80 oz. 2,8 %): alveopalatalizacija /z/ 40 oz. 1,41 %, odzvenevanje /z/, alveopalatalizacija /ʃ/ in /ʒ/ po 20 oz. 0,7 %.

Pri starostni skupini od 6;1 do 6;6 let so najpogostejši prvi trije procesi vezani na sičnike (44,9 oz. 7,0 %); če upoštevamo še četrti proces alveolarizacije (/s/ → /ʃ/), je procesov 58,4 oz. 9,2 %, kar predstavlja več kot polovico. Napeti sprednji stridentni priporniki so namreč med najvišjimi med vsemi fonemi slovenskega jezika ter zahtevajo zelo natančno namestitev jezika ter njegovo oblikovanje (žlebiček). Ob tem pa ima velik vpliv tudi anatomska struktura ustne votline ter razmerje med govorniki (jezikom) ter volumnom ustne votline. Zanimivo je dejstvo, da se pri najmlajših pojavljajo različni procesi (mesta, načina izgovora), medtem ko se pri starejših pojavljajo pretežno procesi mesta izgovora v obliki popačenja pripornikov.

Razvidno je, da se pri vseh skupinah najpogosteje pojavljajo procesi pri sičnikih ter zlitnikih, ki jih tvorijo sičniki, saj zahtevajo najbolj natančno namestitev pasivnih in aktivnih govoril za realizacijo vrtnčenja zračnega toka skozi žlebiček jezika. V glavnem gre za alveopalatalizacijo, saj je otrokova ustna votlina različna od odrasle, otrokova motorika še nedozorela ter zaznavni razvoj še v teku. Pri vseh otrocih se pojavlja alveopalatalizacija, pri mlajših tudi zaustavljanje in lateralizacija, pri starejših pa odzvenevanje. Alveopalatalizacije pa ne smemo razumeti zgolj kot artikulacijski/motorični problem otroka, temveč je to lahko v določenem deležu otrok kazalnik nediferenciranosti fonološkega sistema v kategoriji napetih in nenapetih oz. sprednjih in zadnjih stridentnih pripornikov (s : š, z : ž, c : č, ž : dž). Nediferenciranost fonemov lahko vodi v težave v zaznavi govorjenja drugih oseb, k slabšemu sledenju povedanemu, slabšemu pomnjenju navodil, nerazumevanju navodil in posledično slabši uspešnosti v šoli. Razlogi so sicer različni (npr. ponavljajoča se vnetja ušes, akustične in mehanske poškodbe, ototoksična zdravila ...), vodijo pa k težavam tako govorne jezikovne zaznave kot izražanja, saj sta diskriminacija in identifikacija fonema/ov ključnega pomena za dostop do pomena jezika oz. besed.

Na osnovi analize ugotavljamo, da je sistemskih procesov več kot strukturnih procesov (Tabeli 1 in 2). Sistemski procesi in mešani procesi se s starostjo pojavljajo manj pogosto, medtem ko so strukturni procesi različno prisotni v različnih starostnih skupinah. Pri strukturnih procesih, ki predstavljajo največ eno petino vseh procesov oz. največ 4,6 % vseh besed, opažamo tako dodajanje kot odzemanje fonoloških enot v obliki proteze fonema ali redukcije klastra. Strukturni procesi pa so bolj prisotni pri starejših otrocih kot pri mlajših, saj se očitno zavedajo pomena natančnega izgovora pripornikov in se zatekajo k drugim procesom, tj. strukturnim, pomožnim strategijam za doseg želenega cilja – fonema. S spremembo strukture zloga (poenostavitev zloga, vnos polglasnika, vnos zapornika ...) si otrok poenostavi artikulacijske cilje.

Tabela 1: Deleži najbolj pogostih fonoloških strukturnih procesov (% vseh procesov oz. % vseh besed, izgovorjenih v skupini)

Starostna skupina	Delež najbolj pogostih strukturnih procesov		
		% vseh procesov	% vseh besed, izgovorjenih v skupini
3;6-4;0	redukcija klastra	5,4	3,5
4;1-4;5	proteza zapornika/zlitnika	1,7	0,5
4;6-5;0	redukcije	4,01	1,06
5;1-5;5	proteza zlitnika ali zapornika	12,12	1,41
5;6-6;0	/		
6;1-6;6	redukcija klastra	4,49	0,7

Pri sistemskih procesih (Tabela 2) je viden variabilen potek pogostosti procesov od najmlajše do najstarejše skupine, ki se giba med 73,3 % in 100 % vseh procesov (od 3,5 % do 57,4 % vseh izrečenih besed). Najpogosteje se pojavljajo pri najmlajših govornicah, to je v 57,4 % izgovorjenih besed. Pri procesih mesta artikulacije (pretežno alveolopalatalizacija in palatalizacija) opazamo težnjo manjšanja pogostosti, procesi zvanečnosti (v glavnem odzvenevanje) so v manjšem deležu prisotni pri vseh skupinah, procesi načina artikulacije (predvsem zaustavljanje, tudi afrikacija) so zelo pogosti pri najmlajših otrocih, pri vseh ostalih otrocih pa se pojavljajo v manjšem deležu.

Tabela 2: Deleži najbolj pogostih fonoloških sistemskih procesov¹

Starostna skupina	Delež procesov	Najbolj pogosti procesi
	Mesto izgovora v %	
3;6-4;0 let	36,6/25,4	L: 19,9/13,0 AP: 14,0/10,6
4;1-4;5 let	85,8/24,2	AP: 49,6/14,0 P: 26,56/7,51
4;6-5;0 let	59,36/15,63	AP: 38,77/10,21
5;1-5;5 let	65,15/8,45	AP: 42,42/5,81
5;6-6;0	80/2,82	AP sičnika: 40/1,41 in šumnikov skupaj: 40/1,41
6;1-6;6	79,88/12,50	AP: 52,81/8,27
Zvanečnost v %		
3;6-4;0 let	7,5/4,2	Z: 7,5/4,2
4;1-4;5 let	1,7/0,5	ODZ: 1,7/0,5
4;6-5;0 let	11,50/3,02	ODZ: 11,23/2,95
5;1-5;5 let	7,58/0,88	Z: 6,06/0,70 (ODZ)

¹ Odstotek vseh procesov oz. vseh besed, izgovorjenih v skupini.

L = lateralizacija, AP = alveolopalatalizacija, P = palatalizacija, M = mesta, N = načina, Z = zvanečnosti, ODZ = odzvenevanje, AFR = afrikacija, Z = zaustavljanje.

5;6-6;0	20/0,70	ODZ: 20/0,70
6;1-6;6	8,99/1,41	ODZ: 8,99/1,41
Način izgovora v %		
3;6-4;0 let	25,8/16,9	Z: 25,3/16,5
4;1-4;5 let	2,1/0,6	AFR: 2,1/0,6 (edini proces N)
4;6-5;0 let	2,41/0,63	Z: 1,07/0,28 drsenje: 0,80/0,21
5;1-5;5 let	4,55/0,53	AFR: 3,03/1,41
5;6-6;0	0	/
6;1-6;6	3,37/0,53	Z: 2,25/0,53
Mešani sistemski procesi v %		
3;6-4;0 let	16,7/10,9	M in Z: 11,3/7,4 N in M: 1,1/0,7 N in Z: 4,3/2,8
4;1-4;5 let	3,3/0,9 M in N: 1,7/0,5 N in Z: 0,8/0,2 M in Z: 0,4/0,1 M, N in Z: 0,4/0,1	M in N: 1,7/0,5
4;6-5;0 let	10,70/2,82 N in Z: 1,34/0,35 M in N: 2,41/0,63 M in Z: 5,35/1,41 M, Z in N: 0,80/1,41	M in Z: 5,35/1,41
5;1-5;5 let	1,52/0,18	edini (AFR + P): 1,52/0,18
5;6-6;0	0	/
6;1-6;6	0	/

Mešani sistemski in strukturni procesi (Tabela 3) se pojavljajo predvsem pri otrocih, mlajših od 5 let, v raznih kombinacijah. Vsekakor se pogostost s starostjo manjša, kar kaže na dozorevanje govorno-jezikovnega sistema na področju zaznave, motorike in mentalnih predstav fonološkega repertoarja jezika. Pri najmlajših so očitne težave na ravni fonoartikulacijske koordinacije (tako po mestu kot načinu artikulacije in zaporedja glasov), ki pa do petega leta starosti izzvenijo.

Tabela 3: Delež mešanih sistemskih in strukturnih procesov²

Starostna skupina	Mešani sistemski in strukturni procesi: % vseh procesov oz. % vseh besed, izgovorjenih v skupini	
	Delež procesov	Najbolj pogosti procesi
3;6-4;0	7,5/4, 9 STR in N: 4,9/2,3 STR in M: 1,0/0,8 STR in Z: 1,0/0,8 N, Z in STR: 0,5/0,4 M, N, Z in STR: 0,5/0,4	STR in N: 4,9/2,3
4;1-4;5	4,6/1,3 STR in M: 4,2/1,2 M, N in STR: 0,4/0,1	STR in M: 4,2/1,2
4;6-5;0	6,68/1,76 N, Z in M in STR: 0,27/0,07 N, M in STR: 0,53/0,14 M, Z in STR: 0,53/0,14 M in STR: 4,28/1,13 N in STR: 0,80/0,21 Z in STR: 0,27/0,07	M in STR: 4,28/1,13
5;1-5;5	3,03/0,35 STR in M: 1,52/0,18 STR in N: 1,52/0,18	enakomerno razporejeni
5;6-6;0	0	0
6;1-6;6	en mešan proces (STR + Z): 1,12/0,18	/

6 Sklep

S predstavljenimi rezultati prispevek nudi tako logopedom kot jezikoslovcem in strokovnjakom, ki se ukvarjajo z jezikovnimi tehnologijami, vpogled v fonološki razvoj sičnikov in šumnikov slovenskih predšolskih otrok. Mlajši otroci izkazujejo več fonoloških procesov kot starejši otroci in njihovo večjo variabilnost. Najpogostejši fonološki procesi so sistemski procesi, predvsem mesta artikulacije, npr. alveolopalatalizacija in palatalizacija. Ob tem lahko trdimo, da mlajši otroci izkazujejo večjo heterogenost fonoloških procesov kot starejši otroci, saj opazamo večjo paleto procesov. Lahko trdimo, da pri starejših srečamo količinsko le 1/3 procesov kot pri mlajših. Fonemi, ki so najbolj podvrženi spremembam, so sičniki in zlitniki s sičniki, saj so frekvenčno najvišji glasovi in torej najbolj senzibilni na razvojne dejavnike (razvoj zaznave, diskriminacije glasov, razvoj motorike in natančne koordinacije govoril, razvoj mentalnih predstav fonemov) ter negativne dejavnike (vnetja ušes, bolezni, udarci v uho). Prav pri teh fonemih mlajši otroci izkazujejo veliko (alveolo)

² Odstotek (%) vseh procesov oz. % vseh besed, izgovorjenih v skupini. M = mesta, N = načina, Z = zvečnosti, STR = strukture

palatalizacije, vendar to ni edini proces, ki se pojavlja. Del procesov pade na palatalizacijo ali lateralizacijo/zaustavljanje. Starejši otroci izkazujejo alveolopalatalizacijo kot edini/pretežni proces, mlajši pa se poslužujejo večjega števila procesov. Vsekakor pri besedah, ki vsebujejo sičnike, šumnike in zlitnike prevladujejo sistemski procesi, ne pa strukturni, čeprav se pojavljajo tudi slednji. Analizirani podatki potrjujejo trditve avtoric M. Grobler (1985) in D. Žnidarič (1993), da se sičniki in šumniki razvijejo kasneje, saj morajo otroci razviti celo paleto spretnosti. S svojimi šestimi sibilantskimi kontrasti (Perkell idr. 2004) slovenščina zahteva razlikovanje med alveolarnima sičnikoma /s/ in /z/ in palatoalveolarnima šumnikoma /ʃ/ in /ʒ/; nadalje zahteva razlikovanje zlitnikov /ts/ in /tʃ/ ter zvenečega /dʒ/. [dz] se sicer pojavlja kot alofon, je pa tudi pri tem glasu potrebna sposobnost natančne izreke in diferenciacije od drugih fonemov, ki so podobni po mestu, načinu artikulacije ali zvenečnosti. Alveolopalatalna sibilanta [ç] in [ʒ], alveolopalatalna zlitnika [dʒ] in [tʃ], palatalna pripornika [ç] in [ʒ] so glasovi, ki se pojavljajo v govoru predšolskega otroka, vendar niso fonemi slovenskega knjižnega jezika (čeprav se pojavljajo v narečjih), so pa otrokove najbolj pogoste rešitve, ko jim izgovor ciljnih slovenskih fonemov predstavlja izziv. Kot trdi jo Green idr. (2004), gre za razvoj govornega in motoričnega nadzora, od nestabilne do bolj stabilne artikulacije, kar zahteva integracijo, diferenciacijo in izpiljenost giba.

Rezultati raziskave potrjujejo, da velik delež predšolskih otrok do vstopa v šolo razvija fonološki sistem; da so visokofrekvenčni in artikulacijsko zahtevni fonemi (v našem primeru sičniki) še v razvijanju; da oralne strukture pomembno vplivajo na izgovorno kakovost glasov slovenskega jezika. Vendar moramo biti pozorni tudi na odstopanja, ki lahko nakazujejo izgubo sluha, jezikovne fonološke motnje ali težave z načrtovanjem gibov govoril.

Če povzamemo, lahko torej trdimo, da so manj natančne izvedbe sičnikov pogost in predvidljiv pojav v predšolskem obdobju, medtem ko so strukturni in sistemski procesi prisotni in variabilni. Še posebej moramo torej biti pozorni na otroke, ki nimajo le sistemskih procesov mesta izgovora, temveč ostale, bolj kompleksne procese, ki lahko opozarjajo na jezikovno-fonološke težave. Analiza fonološkega razvoja otrok je torej pomembna za sam opis govorno-jezikovnega izražanja kot tudi za določitev norme izgovora za otrokovo starost. S to raziskavo zapolnjujemo vrzel v opisu fonološkega razvoja slovenskih predšolskih otrok.

Viri

- BAUMAN-WAENGLER, Jacqueline, 2011: *Theoretical Considerations and Practical Applications*. J. Bauman-Waengler (ur.): *Articulatory and Phonological Impairments: A Clinical Focus, 4th edition*. California: Pearson. 57–99.
- CLARK, John, YALLOP, Colin, 1995: *An Introduction to Phonetics and Phonology, Second Edition*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- GREEN, Jordan R., MOORE, Christopher A., HIGASHIKAWA, Masahiko, STEEVE, Roger W., 2004: The physiologic development of speech motor control: lip and jaw coordination. *Journal of Speech Language Hearing Research* 43/1. 239–55.
- GROBLER, Marinka, 1985: Govorni razvoj, razvojne težave in govorne motnje. *Zdravstveni obzornik*. 190–197.

- OZBIČ, Martina, KOGOVSĚEK, Damjana, KOŠIR, Stanislav, STEMBERGER, Joseph P., BERNHARDT, Barbara M., 2009: *A single-word elicitation tool for evaluation of Slovenian phonological development*. University of Ljubljana, University of British Columbia.
- PERKELL, Joseph S., MATTHIES, Melanie L., TIEDE, Mark, LANE, Harlan, ZANDIPOUR, Majid, MARRONE, Nicole, STOCKMANN, Ellen, GUENTHER, Frank H., 2004: The Distinctness of Speakers'/s/-/S/ Contrast Is Related to Their Auditory Discrimination and Use of an Articulatory Saturation Effect. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 47. 1259–69.
- WILLIAMSON, Graham, 2008: *Phonological Processes*.
<http://www.sltinfo.com/phonological-processes>
- ŽNIDARIČ, Darinka, 1993: *Otrokov govor*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil Peter Weiss.

VPLIV ZNANSTVENE SLOVNICE NA STIK SLOVENŠČINE S SLOVENSKIM ZNAKOVNIM JEZIKOM NA PRIMERU KRAJEVNIH STAVKOV

Matic Pavlič

Ljubljana

UDK 811.163.6'221.24'36:81'282.8

Članek na primeru krajevnih stavkov opisuje vpliv večinskega jezika z znanstveno opisano slovnico (slovenščina) na manjšinski jezik brez znanstveno opisane slovnice (slovenski znakovni jezik – SZJ). Kretalci, tako gluhi kot sliščeči, pri tvorjenju krajevnih stavkov pogosto izhajajo iz slovenščine in v SZJ vnašajo kretnje za predloge, s katerimi SZJ sicer ne razpolaga. V nasprotju z J2 kretalci J1 kretalci pri tem ne sledijo slovnici slovenščine, marveč slovnici SZJ: izposojenih kretenj namreč ne uporabljajo kot predloge, ampak kot prislove.

jezikovni stik, slovnica, krajevni predlogi, krajevni prislovi, slovenski znakovni jezik, slovenščina

This article examines the language influence between a majority language with a fully described grammar (Slovene) and a minority language without fully described grammar (Slovene Sign Language – SZJ). When producing locative clauses in SZJ, hearing and deaf signers tend to adopt Slovene spatial adpositions although SZJ originally lacks them. L1 deaf signers, however, do not follow the grammar of Slovene adpositions but use these signs according to the SZJ grammar – as adverbs.

language contact, grammar, spatial adpositions, spatial adverbs, Slovene Sign Language, Slovene

1 Uvod

V članku¹ na primeru krajevnih stavkov obravnavam jezikovni stik med večinskim in manjšinskim jezikom ter ugotavljam, kakšno vlogo ima pri tem znanstven opis slovnice enega in drugega jezika. Pod terminom znanstvena slovnica razumem vsak pristop k proučevanemu jeziku, ki (i) zajame relevantne podatke preučevanega jezika, (ii) relevantne podatke koherentno opiše in (iii) opiše opremi z ustrežno razlago. Znanstvena slovnica torej ne določa sistema pravil, ki bi mu govorec/kretalec v rabi jezika moral slediti – ampak opisuje jezikovne zakonitosti, ki jih je govorec/kretalec v

¹ Za sodelovanje in pripravljenost, da z mano in s strokovno javnostjo delijo svoj jezik, se zahvaljujem svojim informantom Sonji Trampuš, Maji Kuzma, Valeriji Škof, Robertu Lahu, Janu in Nini Orešnik. Za pomoč pri pridobivanju podatkov in vso podporo, ki sem je bil deležen, se zahvaljujem Zvezi gluhih in naglušnih Slovenije. Zahvala tudi anonimnemu recenzentu za njegove napotke in opozorila. Za vse preostale napake sem odgovoren sam.

procesu usvajanja jezika ponotranjil in jih intuitivno uporablja za tvorjenje jezikovnih izrazov v svojem jeziku.

Slovnica slovenskega znakovnega jezika (SZJ) še ni bila deležna celostne znanstvene obravnave. V tem pogledu SZJ ne izstopa, saj večina človeških jezikov ni znanstveno opisanih.² Problematično je dejstvo, da se gluhi in slišči pri kretanju pogosto zatekajo k slovničnim pravilom slovnice, katere opis poznajo: slovenščine. Posledično je vzporedno s SZJ v rabi neustaljeno pomožno sporazumevalno sredstvo, pidžin, ki obsega poenostavljena slovnična pravila slovenščine in besedišče SZJ. Učbeniki *Naučimo se slovenskega znakovnega jezika* 1–4 (Podboršek, Krajnc 2006, 2010, 2013, 2014) ga imenujejo slovenščina v kretnji (SVK). J1³ kretalci SZJ ga po mojih opažanjih uporabljajo predvsem v formalnih položajih: v javnem nastopanju, tolmačenju in v prispevkih Spletne televizije.⁴ Zaradi prestižnega statusa, ki ga ima slovenščina glede na SZJ, SVK kot približek slovenščini med kretalci torej velja za prestižnejšo različico SZJ.

Gluhi informanti lahko kot formalni govorni položaj razumejo tudi jezikoslovčevo proučevanje znakovnega jezika – še posebej, če raziskovalec ni gluh, ne obvlada SZJ in uporablja metodologijo snemanja s kamero. Da bi se izognil uporabi SVK namesto SZJ, sem izbral gluhe informante z visoko jezikovno zavednostjo, ki so močno vpeti v jezikovno skupnost SZJ. Vsi informanti, katerih podatki so uporabljeni v tem članku, so J1 kretalci brez zakasnitve v usvajanju, saj so bili že od rojstva v stiku s SZJ prek gluhih sorodnikov, kretalcev SZJ.⁵ Za pridobivanje podatkov sem uporabil strukturirani intervju, ki je v celoti potekal v SZJ, tudi ob pomoči tolmačev. Sledil sem metodologiji opisa sličic, ki so jo pri raziskovanju znakovnega reda v italijanskem znakovnem jeziku razvili Volterra idr. (1984). Informantom sem predvajal zaporedje fotografij in risb ter jih prosil, naj jih opišejo svojemu sokretalcu (tolmaču ali drugemu gluhemu uporabniku SZJ).

V nadaljevanju članka bom analiziral slovnične strukture, ki so jih informanti uporabili za opis sličic, ter s tem izpostavil izsek jezikovnega znanja, ki kretalcem SZJ omogoča tvorjenje krajevnih stavkov. Predstavil bom kanonične krajevne stavke v SZJ in v slovenščini, jih podrobno analiziral ter jih primerjal s krajevnimi stavki SVK, izposojenimi iz slovenščine. V zaključku bom ovrednotil pomen znanstvene slovnice za manjšinski jezik.

² Po recenzentovem mnenju večina govorcev slovenščine prav tako ne pozna (dobro) znanstvenega opisa svojega jezika, četudi ta obstaja. Kljub temu sodim, da večina govorcev slovenščine pozna besedne vrste v slovenščini in jih zna določiti, loči imena sklonov, razlikuje med dovršnostjo in nedovršnostjo glagola itn. Po drugi strani kretalci SZJ (tako gluhi kot slišči) ne vedo zavestno, kako se naštete slovnične prvine javljajo v SZJ, čeprav jih intuitivno uporabljajo.

³ J1 = prvi jezik, J2 = drugi jezik.

⁴ <http://www.zveza-gns.si/informativna-dejavnost/spletna-tv>

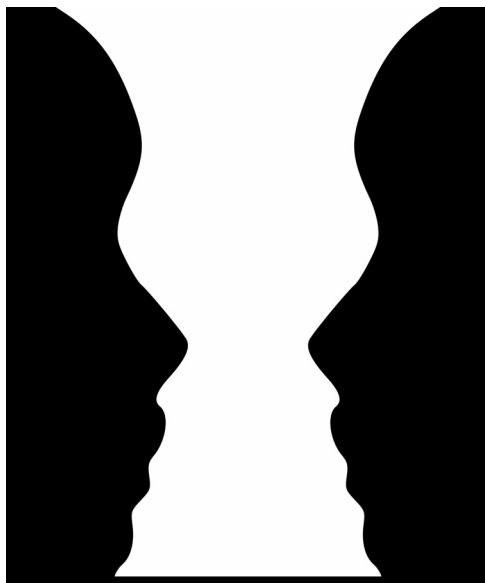
⁵ Informanti so na sodelovanje pristali prostovoljno, niso bili plačani in se strinjajo s tiskano in spletno objavo oziroma javnim predvajanjem posnetega gradiva (ter njegove analize) v video obliki, obliki zamrznjenih posnetkov in transkripcije.

2 Primerjava krajevnih stavkov slovenščine in SZJ

V tem razdelku bom predstavil konkreten primer vpliva jezika z znanstveno slovnico (slovenščina) na jezik brez znanstveno opisane slovnice (SZJ). V prvem razdelku (2.1) bom obdelal izražanje kraja v kanoničnih krajevnih stavkih SZJ in ga primerjal z izražanjem kraja v krajevnih stavkih slovenščine in angleščine. V drugem razdelku (2.2) bom analiziral krajevne stavke SVK, ki jih J1 kretalci SZJ tvorijo tako, da vanje vnašajo slovnične elemente slovenščine.

Medtem ko beremo, belo površino lista dojemamo kot podlago (ang. *ground*), črno obarvane predele papirja pa kot like (ang. *figure*) na njem. Čeprav so liki praviloma manjši, gibljivi in živi – podlage pa nasprotno večje, negibljive in nežive –, pri določevanju lika oziroma podlage ne moremo izhajati iz predmetovih objektivnih lastnosti. Kot je razvidno iz Escherjevih grafik (primer 1),⁶ je opredelitev odvisna od zaznave tistega, ki opazuje. Podobno velja za jezikovno izražanje.

(1)

Dva profila obrazov ali vaza? Odvisno od tega, ali črno/belo površino razumemo kot *podlago* ali kot *lik*.

Podlage oziroma lika ne razpoznavamo po njegovih lastnostih, temveč po položaju. To jasno kaže stavek (2a), kjer nastopata dve samostalniški zvezi (NP), ki označujeta dva identična nosilnika. Kako vemo, katera *miza* je lik in katera je podlaga? Vsekakor se ne moremo opreti na njuno linearno zaporedje v stavku, saj se s spremembo linearnega zaporedja samostalniških zvez v (2b) vlogi lika in podlage ne zamenjata. Za njuno določanje v stavku je bistvena skladijska struktura, kar dokazujeta primera (3a) in (3b), ki vsebujeta podlago s povratnim svojilnim zaimkom, ki jo

⁶ [http://en.wikipedia.org/wiki/Figure%E2%80%93ground_\(perception\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Figure%E2%80%93ground_(perception))

navezuje kvantificirani lik.⁷ Stavek (3a) je slovničen, medtem ko je stavek (3b) nesprejemljiv. Neslovničnost primera (3b) pripisujemo premiku navezanega izraza v skladijski položaj izven dosega kvantifikatorja, ki izraz navezuje. V (3a) se tak premik ne zgodi. Taka analiza temelji na predpostavki, da para stavkov (2a) in (2b) oziroma (3a) in (3b) izhajata iz iste tematske strukture in sta povezana tako, da (2a) oziroma (3a) predstavlja osnovno skladijsko strukturo in je (2b) oziroma (3b) izpeljan iz njega. Obenem lahko ugotovimo, da v slovenščini kot podlago prepoznamo samostalniško dopolnilo predložne zveze, kot lik pa samostalniško zvezo, ki ima funkcijo osebka.

- (2) a. Moja šolska klop je za tvojo šolsko klopjo.
b. Za tvojo šolsko klopjo je moja šolska klop.
- (3) a. Vsaka knjiga_i je na svoji mizi.
b. *Na svoji mizi je vsaka knjiga_i.

2.1 Kanonični krajevni stavki SZJ

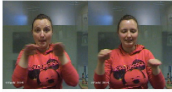
Če se zdaj obrnemo k SZJ, ugotovimo, da v krajevni stavku (4a) že na prvi pogled umanjata tako pomožni glagol kot tudi predlog. Po drugi strani pa je (4a) po strukturi povsem enak krajevnim stavkom ameriškega, ruskega, hrvaškega, nizozemskega, avstralskega, flamskega in irskega znakovnega jezika (glej Aboh, Pfau 2012). Analizirajmo ga bolj podrobno.

Glede na stimul (4b),⁸ s katerim je bil krajevni stavek (4a) izvabljen, in glede na velikost/živost/premičnost nosnikov vemo, da je podlaga v njem MIZA, lik pa KNJIGA. MIZA je pospremljena z mimiko, in sicer dvignjenimi obrvmi, po koncu kretnje pa je z mežikom postavljena prozodična meja. Lik je sestavljena določilniška zveza (DP): enoročno izveden števnik, ki kvantificira dvoročno izvedeno samostalniško zvezo. Lokaciji, v katerih sta bili odkretani samostalniški zvezi lika in podlage, imata referencialni pomen: kakršnokoli nadaljnje sklicevanje na ti dve lokaciji pomeni pozajmljanje ene oziroma druge samostalniške zveze. Nasprotno pa začetna in končna točka predikata nimata referencialnega pomena. Če bi torej predikat izvajali v izolaciji, bi ga lahko začeli in končali v poljubnih točkah v prostoru. V (4a) sta bili ti točki prilagojeni tako, da se je predikat začel v lokaciji lika (TRI KNJIGA_b) in končal v lokaciji podlage (MIZA_a). S tem je predikat (_aBITI-LOCIRAN_b) prevzel slovnično lastnost (lokacijo) svojih dveh argumentov. Tak proces v jezikoslovju imenujemo ujemanje in prav z ujemanjem je kretalka v (4a) vkodirala kompleksen pomen »biti lociran«, ne da bi pri tem uporabila kretnjo za krajevni predlog.

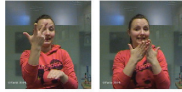
⁷ Test strukture z navezovanjem svojilnega pridevnika s strani kvantifikatorja uporabljen po Barss, Lasnik 1986.

⁸ Pri podnaslavljanju kretenj sledim uveljavljenim načelom, po katerih za vsako leksikalno kretnjo poiščemo pomensko najbližjo besedno zvezo v govorjenem jeziku in jo zapišemo s POMANIŠANIMI VELIKIMI ČRKAMI. S črto in razlago nad njo označujemo mimiko, z indeksi lokacije, v katerih so bile kretnje izvedene, s kraticami v oklepajih pa njihovo obliko dlani in njeno usmerjenost, če je ta relevantna. SZJ = slovenski znakovni jezik, SVK = slovenščina v kretnji, KL = klasifikator, OK = orisna kretnja, IX = kazalna kretnja, +++ = reduplikacija, NP = samostalniška zveza, DP = določilniška zveza.

(4) a.

dvignjene obrvi, mežik

MIZA_a

dvignjene obrvi

r: TRI KNJIGA_bl: KL:MIZA(B-DOL)_ar: _aBITI-LOCIRAN(B-DOL)+++_bl: KL:PODLAGA(B-GOR)_a.....

b.

(2)

'Tri (ležeče) knjige so na mizi.' (SZJ m44)

Stimul 1

V primeru (4a) lahko opazimo, da je kretalka tudi po koncu kretnje za podlago svojo nedominantno roko zadržala v b-obliki na lokaciji a, medtem ko je z dominantno roko simultano že začela izvajati kretnjo za lik. Nedominantna roka v b-obliki se nato vnovič pojavi med kretanjem predikata. Bistveno je, da je njena usmerjenost spremenjena: namesto navzdol je dlan obrnjena navzgor in zato ne označuje podlage kot celote. Nanaša se le na tisti del podlage, ki je relevanten za opis prostorskega odnosa med podlago in likom – v tem primeru gre za zgornjo stran podlage.

Krajevni stavki v SZJ torej poleg leksikalnih kretenj lika in podlage vsebujejo še štiri morfeme: začetna točka predikata ustreza lokaciji lika, končna točka predikata ustreza lokaciji podlage, oblika dominantne roke pri izvedbi predikata se nanaša na lik, medtem ko se oblika nedominantne roke med izvedbo predikata nanaša na določeno stran podlage. Lahko katerega izmed teh elementov vzporejamo s predlogi v govornih jezikih? Pfau in Aboh (2012) analizirata krajevne stavke v nizozemskem znakovnem jeziku in jih primerjata s krajevnimi stavki nekaterih evropskih in zahodnoafriških jezikov. Ugotavljata podobno kot drugi raziskovalci predložne zveze (glej Cinque, Rizzi 2010), da je ta kompleksnejša, kot se zdi na prvi pogled. Večina raziskovalcev krajevne predloge deli na enostavne in sestavljene. Sestavljene krajevne predloge tvorijo enostavni krajevni predlogi, ki so pogosto morfološko zlit s samostalniško zvezo, ki označuje relevantno stran podlage (ang. *axial part*), na primer sprednjo, zadnjo, spodnjo, zgornjo, levo oziroma desno stran. Pri tem je odločilno, da se samostalniška zveza, ki označuje stran podlage, jasno loči od samostalniške zveze, ki označuje del podlage ali podlago kot tako. Prva namreč ne razvija določilniške zveze (5b), druga pa jo (5a). Prva označuje prostor med opazovalcem in sprednjo stranjo podlage (na primer avtomobila), medtem ko druga v (5a) označuje prve sedeže ali prostor pod avtomobilsko karoserijo. Določilniško zvezo, ki označuje del podlage, lahko ločimo od predloga *in* v primeru (5c). Samostalniške zveze, ki označuje stran podlage, ne moremo ločiti od predloga *in* v primeru (5č). Po drugi strani pa lahko določilniško zvezo, ki označuje podlago, ločimo od strukture s stranjo podlage (5d), ne pa tudi od strukture z delom podlage (5e). Zato (5b), (5č) in (5e) analiziram kot s stranjo podlage (NP_{sp}) zlita predloga P₁ in P₂, ki ju dopolnjuje podlaga [_{pp} P₁ + NP_{sp} + P₂ [DP_p]]. Primere (5a), (5c) in (5d) pa analiziram kot dve zaporedni predložni zvezi z dvema predlogoma, ki ju dopolnjujeta določilniški zvezi dela podlage (DP_{dp}) in podlage (DP_p): [_{pp} P₁ [[DP_{dp}] [_{pp} P₂ [DP_p]]]].

(5) a.	There was a kangaroo in the front of the car. 'Kenguru je bil v sprednjem delu avta.'	Svenonius 2006: 49–50
b.	There was a kangaroo in front of the car. 'Kenguru je bil pred avtom.'	
c.	It was the front of the car that the kangaroo was in ~~the front of the car~~ . 'Sprednji del avta je bil, kjer je bil kenguru.'	
č.	*It was front of the car that the kangaroo was in ~~front of the car~~ . 'Avto je bil, v sprednjem delu česar je bil kenguru.'	
d.	*It was the car that the kangaroo was in the front of ~~the car~~ . 'Avto je bil, pred čemer je bil kenguru.'	
e.	It was the car that the kangaroo was in front of ~~the car~~ . 'Avto je bil, v sprednjem delu česar je bil kenguru.'	

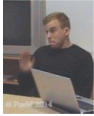
Vrnimo se nazaj k (4a) in preverimo, če podobni strukturi najdemo tudi v SZJ. V primeru (4a) sta z dvignjenimi obrvmi označena tako lik kot podlaga, že omenjena prozodična meja (mežik) pa dokazuje, da sta s takšno mimiko označena vsak posebej. Sklepamo, da enaka mimika znotraj enega stavka označuje enak jezikovni pojav. Glede na to, da gre za trdilni stavek in da v enem stavku lahko nastopata le dve temi (Rizzi 1997), je jasno, da gre za topikalizirana sestavnika. Poleg tega so dvignjene obrvi v znakovnih jezikih značilna oznaka topikalizacije (Kimmelman, Pfauf 2014). Zaradi topikalizacije je podlaga v (4a) ločena od preostalih delov predložne zveze. Zato lahko sklepamo, da gre v tem primeru za strukturo, ki je sorodna angleški (5e). V krajevnem stavku SZJ, ki smo ga opazovali v primeru (4a), je predikat torej zlit iz predložne zveze $[_{pp} P_1 + NP_{sp} + P_2 [DP_p]]$ in domnevno neizraženega glagola *biti*. V naslednjem razdelku nadaljujem s strukturami, ki jih imenujem izposojeni krajevni stavki SZJ.

2.2 Izposojeni krajevni stavki SZJ

Zgoraj opisana struktura $[_{pp} P_1 + NP_{sp} + P_2 [DP_p]]$ v slovenščini ne obstaja. Kretalci, katerih J1 je slovenščina in se SZJ učijo kot J2, je zato pogosto ne poznajo oziroma ne poznajo njene rabe. Pri izražanju kraja v SZJ si pomagajo s predlogi, izposojenimi iz slovenščine. Te kretnje pa uporabljajo tudi J1 kretalci SZJ – vendar ne po slovničnih pravilih, ki veljajo za predloge v slovenščini. Tekom intervjujev sem le redko posnel primer, v katerem bi informant stimul opisal s krajevnim stavkom, ki bi bil dobesedni prevod slovenskega krajevnega stavka. Če je do tega prišlo, na primer v (6a), sokretalec izjave ni razumel. V krajevnem stavku, kjer nastopata PES in SLIKA, je namreč možno locirati SLIKO glede na PSA (SLIKA je lik, PES je podlaga) ali PSA glede na SLIKO (PES je lik, SLIKA je podlaga). Kako bo sokretalec stavek razumel, je odvisno od njegove analize izposojene kretnje – lahko jo namreč dejansko razume kot izposojeni krajevni predlog (ZA) ali pa kot s stranjo podlage zlit predlog (ZADAJ), ki bi ga *Slovenska slovnica* kategorizirala kot krajevni prislov (Toporišič 2004: 407). V primeru (6a) je z dvignjenimi obrvmi označen PES, zato sklepamo, da je PES podlaga. Podlaga je ločena od kretnje, ki naj bi bila izposojena kretnja za predlog. Kretalec je za podlago odkretal

domnevni predlog ter nazadnje lik [SLIKA OZ(IX)]. Domnevni predlog torej sledi podlagi, ki je njegovo samostalniško dopolnilo – to pa je v slovenščini, ki jedro uvršča pred njegovo dopolnilo (Golden 2001), neslovnično. Iz primera (6a) zato lahko sklepamo, da kretnje, ki med kretalci velja za predlog, določila o stičnosti in besednem redu predloga in dopolnila ne zadevajo. Ne zadevajo je zato, ker ni predlog (opozarjam, da pri tem ne gre za kretalčevo neznanje, saj primer (8a) dokazuje, da informanti obvladajo slovnico slovenskih predlogov).

(6) a.

dvignjene obrvi

PES

ZA/ZADAJ

SLIKA OZ(IX)

‘Pes je za sliko.’/‘Pes, zadaj pa slika’ (SZJ j39)

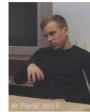
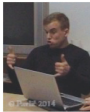
b.

Stimul 2

Iz primera (7a) je razvidno, da kretalci izposojene kretnje dejansko uporabljajo kot prislove. Kretalec domnevnega predloga namreč ni odkretal pred topikalizirano podlago (OZ(Y)), kakor bi mu narekovala slovenska slovnica, temveč med podlago (OZ(Y)) in osebkom (PALČEK). To pa je skladenjski položaj, v katerem se v SZJ nahajajo časovni prislovi. Poleg tega se v stavku hkrati pojavita predikat s pomenom ‘biti lociran’ in izposojena kretnja. Kot sem dokazoval zgoraj, je predlog že vsebovan v kompleksnem izrazu ‘biti lociran’ – in zato ne more biti še enkrat ponovljen kot samostojni predlog.

(7) a.

dvignjene obrvi

OZ(X)_a

V/NOTRI

PALČEK

BITI-LOCIRAN(5-B)_a

‘Palček je v škatli.’ (SZJ j53)

b.

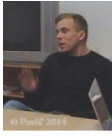

Stimul 3

Kljub temu da kretalci izposojene krajevne predloge očitno uporabljajo kot krajevne prislove, intuitivno ločijo med eno in drugo besedno vrsto. To dokazuje primer (8a). Kretalec tu dvakrat ponovi kretnjo za podlago (STOL): prvič pred domnevnim predlogom in drugič za njim. Uporabljeni znakovni red, ki se začinja z likom (PES), je značilen za slovenščino – ne pa za SZJ, ki krajevne stavke začinja s topikalizirano podlago. Zato lahko upravičeno domnevamo, da je kretalec nameraval uporabiti kanonični krajevni stavek slovenščine (torej izposojen stavek), vendar je nato namesto z izposojenim predlogom nadaljeval s podlago. Tako se je izposojeni predlog znašel ločen od svojega samostalniškega dopolnila. Da bi rešil slovničnost izposojenega

stavka, je kretalec ponovil podlago in na ta način zagotovil stičnost predloga in podlage po pravilih slovenske slovnice.

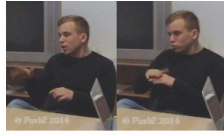
(8) a.

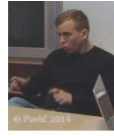
PES

STOL

NA/ZGORAJ

STOL

‘Pes je na stolu.’ (SZJ j34)

b.

Stimul 43

3 Zaključek

Pod vplivom slovenščine J2 kretalci pri izražanju kraja pogosto izhajajo iz slovenske slovnice in v SZJ vnašajo kretnje za predloge, s katerimi SZJ ne razpolaga. V članku sem izpostavil, da so te kretnje sicer v splošni rabi tudi med J1 kretalci – vendar ne kot predlogi, ampak kot prislovi. Vpliv slovenščine na SZJ torej obstaja, vendar J1 kretalci leksikalne elemente (na primer predloge) v ciljnem jeziku kategorizirajo drugače, kot so kategorizirani v izvirnem. Menim, da bi tak vpliv slovenščine omejili, če bi SZJ končno opisali na ravni znanstvene slovnice. S tem bi J1 kretalcem dali možnost, da jezikovne procese, ki jih intuitivno uporabljajo, spoznajo na zavestni ravni. Hkrati pa bi J2 kretalcem omogočili, da se zavestno spoznajo z zakonitostmi SZJ in opustijo vnašanje izposojenih jezikovnih prvin v ta jezik.

Literatura

- CINQUE, Guglielmo, RIZZI, Luigi (ur.), 2010: *Mapping Spatial PPs Mapping Spatial PPs – The Cartography of Syntactic Structures 6*. Oxford: Oxford University Press.
- KIMMELMAN, Vadim, PFAU, Roland, 2015: Information structure in sign languages. Caroline Féry, Shinichiro Ishihara (ur.): *The Oxford handbook on information structure*. Oxford: Oxford University Press.
- PFAU, Roland, ABOH, Enoch, 2012: On the syntax of spatial adpositions in sign languages. *MIT Working Papers in Linguistics* 68. 83–104.
- PODBORŠEK, Ljubica, KRAJNC, Katja, 2006, 2010, 2013, 2014: Naučimo se slovenskega znakovnega jezika: *Učbenik za slovenski znakovni jezik* 1–4. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- RIZZI, Luigi, 1997: The fine structure of the left periphery. Lilliane Haegeman (ur.): *Elements of Grammar*. Kluwer: Dordrecht. 1–13.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004 (1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

OPTIMIZACIJA IZDELAVE SLOVARJA: MOŽNOSTI UPORABE OBSTOJEČIH SLOVARSKIH PODATKOV

Andrej Perdih

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.3:81'271'322.2

Prispevek prikazuje možnosti neposredne uporabe podatkov za novi slovar slovenskega knjižnega jezika iz obstoječih in nastajajočih slovarjev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ter drugih zbirk. S tem je mogoče doseči hitrejše nastajanje slovarja. Opozorjeno je na težave pri ponovni uporabi podatkov, zlasti zaradi spremenjenega stanja v jezikovni rabi in zaradi dejstva, da so podatki v slovarjih do določene mere rezultat ene od različnih možnih jezikoslovnih interpretacij gradiva, ki je posledica različnih gradivskih in teoretičnih izhodišč slovarjev.

slovar, avtomatizacija, leksikografija, jezikovni opis

The article explores the possibilities of reusing data from existing or emerging dictionaries for the purpose of compiling a New Dictionary of the Slovene Standard Language. The aim is to speed up the process of dictionary compilation. Several issues regarding data reuse are discussed, especially the language change and the bias caused by various possible linguistic interpretations of data as a result of the different theoretical premises and the use of different language data.

dictionary, automatization, lexicography, language description

1 Uvod

31. marca 2015 je dal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v javno obravnavo Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika (delovna kratica NSSKJ),¹ po katerem nastaja »temeljni enojezični informativno-normativni razlagalni slovar, ki opisuje jezikovno stanje in pojmovni svet sodobnega slovenskega jezika, kot ju izkazuje jezikovna raba, potrjena v pisnih besedilih, zajetih zlasti v korpusih, v manjšem obsegu pa tudi raba v govorjenih

¹ Pripravili so ga sodelavci Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (Nataša Gliha Komac, Nataša Jakop, Janoš Ježovnik, Simona Klemenčič, Domen Krvina, Nina Ledinek, Tanja Mirtič, Andrej Perdih, Špela Petric, Marko Snoj in Andreja Žele) v sodelovanju s 34-članskim uredniškim odborom, ki ga sestavljajo priznani strokovnjaki z matične ustanove, vseh štirih slovenskih univerz in ene zamejske, člani SAZU, pisatelji, člani relevantnih stanovskih združenj in predstavniki jezikovnotehnoloških podjetij. V enomesečno javno obravnavo je bila dana različica 1.1, v kateri so glede na različico 1.0, ki so jo pripravili avtorji, v največji možni meri upoštevani predlogi in pripombe uredniškega odbora in kolegov Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

besedilih«. Slovar bo obsegal 100.000 slovarskih sestavkov in bo izdelan povsem na novo, prosto pa bo dostopen na portalu Fran.²

Ker slovarji tega tipa in velikosti nastajajo dlje časa, se poraja vprašanje, kako je mogoče zastaviti postopek izdelave slovarja tako, da bi se čas nastajanja skrajšal. Možnosti za to je seveda več, v prispevku bodo prikazane nekatere možnosti uporabe obstoječih slovarskih podatkov v slovarjih Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki so že izšli ali pa so trenutno še v nastajanju, ter drugih vsebinsko ustreznih zbirk, ki jih je mogoče uporabiti. Da je to mogoče, potrjuje dejstvo, da je na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU samo od leta 2000 dalje izšlo več kot 30 slovarjev; številni izmed njih so objavljeni na portalih Fran (glej opombo 2) in Termania (Romih, Krek 2012), seveda pa so slovarji in druge jezikovne zbirke nastajali tudi že pred tem časom. Nekateri izmed teh slovarjev, zlasti specialni, in določene besedne zbirke se v večji ali manjši meri opirajo na prvo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Perdih 2013: 33–34).

Takšno število nastalih slovarjev spodbuja k razmišljanju o tem, kako te že interpretirane jezikovne podatke uporabiti kot pomoč za hitrejšo izdelavo novih slovarjev. Če je pri posameznih nalogah sestavljanja slovarja, na primer pri oblikovanju razlag, mogoče preverjati rešitve v zelo različnih priročnikih (slovarjih, enciklopedijah, leksikonih itn.), pa se poraja vprašanje, katere podatke je iz slovarjev smiselno sistematično uvoziti neposredno v digitalno slovarsko bazo že pred začetkom samega redatorskega dela. Namen takega uvoza je vnaprej pripraviti karseda zanesljive podatke, da bi postopek izdelave slovarja potekal hitreje, ne da bi se ob tem znižala kakovost končnega izdelka zaradi vpliva starejših jezikovnih podatkov in interpretacij.

V pričujočem članku ne govorimo o golem priključevanju obstoječih podatkov oz. celotnih podatkovnih zbirk v slovar, kar je ena od možnosti,³ ampak se osredotočamo na možnosti uvoza izbranih podatkov iz različnih zbirk, da nastane nabor vnaprej pripravljenih jezikovnih podatkov, ki so v jeziku razmeroma stabilni in jih je zato mogoče dovolj varno uporabiti v nastajajočih slovarskih opisih. Pri takšni uporabi jezikovnih priročnikov se nujno upošteva, da so ti priročniki izdelani po določenih konceptualnih izhodiščih, ki niso nujno enaki kot v nastajajočem slovarju. Zato se upošteva, da se geslovniki med slovarji razlikujejo, da je poglobljenost analize jezikovnih podatkov lahko drugačna in, kar je morda še pomembnejše, da so slovarji izdelani z različnimi vidiki obravnave jezika (s tem je mišljeno konceptualno

² Spletni naslov: www.fran.si. Portal je predstavljen v prispevku Kozme Ahačiča, Nine Ledinek in Andreja Perdiha z naslovom Portal Fran – nastanek in trenutno stanje v: Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*.

³ Tak primer je npr. priključitev paradigem v poljskem slovarju *Wielki słownik języka polskiego* iz slovarja *Słownik gramatycznego języka polskiego* (Żmigrodzki 2010: 159) ali priključitev več podatkovnih zbirk, kar je predvideno v Predlogu za izdelavo *Slovarja sodobnega slovenskega jezika* (Krek, Kosem, Gantar 2013). Tovrstno priključevanje je lahko problematično, saj imajo lahko nekatere podatkovne zbirke povsem drugačna konceptualna izhodišča od nastajajočega slovarja, pogosto pa primarno niti niso namenjena istemu oz. podobnemu namenu oziroma istemu tipu primarnega uporabnika v smislu razmerja človeški : nečloveški uporabnik.

drugačno razumevanje in interpretacija jezikovnih podatkov). Če torej primerjamo splošni slovar knjižnega jezika s specialnim slovarjem, ki obravnava npr. besedotvorje, sinonimijo ali frazeologijo, je razlika v pristopih, načinu obravnave in namenu dela lahko razmeroma velika.

Vsi uvoženi podatki se bodo preverjali. Namreč, uvoz podatkov ne pomeni, da so ti povsem ustrezni glede na koncept novega slovarja in glede na stanje v jeziku, ki ga novi slovar opisuje. Pomeni le, da če se pri analizi gradiva izkaže, da so uvoženi podatki ustrezni, jih ni treba vnašati ročno, kar prinaša časovni prihranek; če pa uvoženi podatki niso ustrezni, jih je pri preverjanju treba odstraniti. Samo po sebi je umevno, da se uvoženim podatkom pripišejo dodatni, ki se pridobijo pri analizi gradiva. Z upoštevanjem navedenega bodo vsi jezikovni podatki skupaj predstavljali konceptualno enoten opis slovenskega jezika z enotno celotno logiko slovarja.

2 Tehnični vidik

Za uvoz podatkov iz slovarjev morajo biti ti zapisani v takem računalniškem zapisu, v katerem so ustrezno strukturirani in semantično opredeljeni. Danes se za zapis slovarjev pogosto uporablja oblika XML bodisi primarno ali pa vsaj kot ena od možnosti izvoza iz programov, ki uporabljajo drugačne oblike zapisa podatkov. V programu iLex (Erlandsen 2004) v obliki XML nastaja večina novih slovarjev na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Terminološki slovarji in *Slovenski lingvistični atlas* nastajajo v programu SlovarRed (Košmrlj - Levaičič, Seliškar 2004), etimološki pa je nastal v programu EVA (Jakopin 1995). Ti slovarji (in še kateri drugi) so že bili ali pa še bodo pretvorjeni v obliko XML (Ledinek, Perdih 2012). Slovarji, ki so v okviru tega prispevka obravnavani kot vir za pridobivanje podatkov, so že zapisani v ustrezni obliki.

3 Podatki za vključitev in slovarji

Odgovor na vprašanje, katere podatke je smiselno pripraviti za ponovno uporabo v novih slovarjih, je pragmatične narave: glede na zastavljeni način obravnave teh podatkov je primerno uporabiti tiste podatke, ki pospešijo nastajanje novega slovarja, vendar ne vplivajo na leksikografa v smislu neustreznega sprejemanja starejših podatkov in interpretacij jezikovnih dejstev. Če so podatki napačni ali zavajajoči, je namreč njihova uporaba lahko škodljiva, če pa je teh podatkov malo ali jih je mogoče pridobiti približno enako hitro kot jih pripraviti za uvoz, pa je smiselnost avtomatizacije vprašljiva. Kako se na podlagi tega načelnega stališča odločiti v konkretnih primerih, je v nekaterih primerih lažje, v drugih pa težje vnaprej objektivno vrednotiti.

Pri izdelavi NSSKJ je predviden neposreden vnos več skupin podatkov, v tem prispevku pa bo predstavljena problematika uporabe naslednjih skupin podatkov:

- podatki o izgovoru,
- dvojnice,
- sinonimi,
- besedotvorni podatki,

- frazeologija,
- etimologija.

Te podatke je mogoče pridobiti vsaj iz naslednjih slovarjev:

- druga izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ 2),
- *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki* (BSJ),
- *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB),
- *Slovenski pravopis* (SP),
- *Slovar slovenskih frazemov* (SSF),
- *Slovar sinonimov slovenskega jezika* (v nastajanju),
- *Slovar pravopisnih težav* (SPT, rastoči slovar⁴),
- *Sprotni slovar slovenskega jezika* (SSSJ, rastoči slovar),
- *Slovenski etimološki slovar* (SES).

Najaktualnejši **podatki o izgovoru** so zapisani v SSKJ 2, SNB, SSSJ in SP. Pri pripravi SSKJ 2 so bili podatki iz prve izdaje SSKJ že deloma vsebinsko preverjeni in posodobljeni ter tehnično dopolnjeni, v poštev pa lahko pridejo tudi v SSKJ 2 nezajeti podatki, ki so na voljo v SNB in SP. Ob nastajanju NSSKJ bo opravljena fonetična raziskava izgovora, in kadar se bodo podatki iz navedenih slovarjev ujemali z rezultati raziskave, kar verjetno velja za večino podatkov, bo prihranjenega precej časa pri vnosu osnovnih oblik. V SSKJ 2 je namreč izgovor (zapisan v oglatih oklepajih) naveden v 5.442 slovarskih sestavkih, torej pri približno 5,5 % vseh iztočnic. Večina teh iztočnic bo predvidoma vključena tudi v NSSKJ. Za vse ostale iztočnice, ki nimajo pripisanega podatka o izgovoru, je kot podatek o izgovoru mogoče uporabiti zapis iztočnice. Tako bo večina iztočnic v novem slovarju že opremljena s podatki o jakostnem naglasu in izgovoru. Zapis tonemskega naglasa na osnovni obliki je mogoče v podatkovno zbirko prenesti na podlagi primerjave zapisa tonemskega naglasa v SSKJ 2 (prikazano v navadnih oklepajih) in jakostno onaglašene iztočnice.⁵ Ocenjujemo, da bo ročni vnos podatkov o izgovoru za oba tipa naglaševanja potreben le za manjši del slovarja.

V povezavi z **dvojnicami** ločujemo dve vrsti podatkov. Prvi podatek je zapis dvojnice, drugi pa razmerje med dvojnicami. Razmerje med dvojnicami se v jeziku s časom spreminja že samo po sebi, tako kot že sicer kvalificiranje razmeroma hitro zastareva. Poleg tega vsak slovar na svoj način interpretira in zapiše to razmerje. Zaradi navedenega je bila sprejeta odločitev, da prenašanje podatka o razmerju med dvojnicami iz drugih slovarjev v NSSKJ ni smiselno, pač pa je zaradi povezovanja dvojnic med seboj smiselno prenesti podatke o zapisu dvojnic in s tem povezanosti

⁴ Z izrazom *rastoči slovar* na Inštitutu označujemo tiste slovarje, ki imajo na portalu Fran objavljene le izdelane slovarske sestavke, ne pa še vseh predvidenih; novi slovarski sestavki se dodajajo v večjem številu, ko so pripravljeni za objavo.

⁵ Tako pridobljeni osnovni podatki bodo obenem podlaga za generiranje jakostno in tonemsko onaglašeni paradigem za vsako pregibno iztočnico v slovarju. Mehanizem za generiranje onaglašeni oblik bo pripravljen za tiste pregibnostno-naglasne tipe, ki jim pripada dovolj veliko število iztočnic, ne pa za manjše skupine, kot sta na primer *mati* in *hči*, ki jima bo vzorec pripisan ročno.

med njimi. Te podatke je mogoče pridobiti iz zaglavja polnih slovarskih sestavkov in iz kazalčnih slovarskih sestavkov SSKJ 2.

Podatki o **sinonimiji** so zajeti v različnih slovarjih, kjer opravljajo različne funkcije – od normativne do tezavrske. Smiselno se zdi uporabiti zlasti nabor sinonimov iz SSKJ 2, SNB, nastajajočega *Slovarja sinonimov slovenskega jezika*⁶ in drugih priročnikov. Zaradi deloma različne pomenske členitve med slovarji in NSSKJ tako pridobljenega nabora sinonimov ni smiselno vnaprej povezovati h konkretnim pomenom, pravzaprav to pred izdelavo slovarskih sestavkov niti ni mogoče. Zato se vsaki iztočnici pripiše nabor znanih sinonimov, nato pa bo urednik pri pomenski členitvi sinonime ustrezno pripisal posameznim pomenom, dodal morebitne manjkajoče sinonime in izločil za konkretni slovar neustrezne sinonime.

Za prikaz **besedotvorja** so v NSSKJ predvidena naslednja razmerja: manjšalnica, ženska/moška oblika, svojilni pridevnik. Podatke o tem je mogoče dobiti na podlagi sklicevalnih razlagalnih tipov (Napotki 1981: 18; Silvester 1978: 47–55) v SSKJ 2 in SSKJ, in sicer iz SSKJ 2 *manjšalnica od X* (1.427), *svojilni pridevnik od X* (44), iz SSKJ pa *ženska oblika od X* (784).⁷ Poleg besedotvornega podatka o tipu tvorjenke se v tej fazi v slovarsko bazo pripiše tudi podatek o povezavi med iztočnicama, ki v elektronski izdaji slovarja deluje kot hiperpovezava.

Nabor **frazeoloških** kandidatov je mogoče pridobiti iz SSF. S tako pridobljenim seznamom bo manj verjetno, da bi se relevantne frazeološke enote spregledale, seveda pa se zaradi meril uvrščanja v NSSKJ ne bodo priključile vse enote iz SSF. Kljub temu da SSF vsebuje še številne druge tipe podatkov, ki bi lahko bili koristni tudi za NSSKJ, npr. razlage, kvalifikatorje, stavčne primere iz korpusa itn., ocenjujemo, da zaradi drugačnih izhodišč SSF teh podatkov ni zaželeno neposredno vključiti v NSSKJ.

Del podatkov o **etimologiji** lahko neposredno pridobimo iz SNB in SES. Časovni prihranek bo največji pri zapisovanju besed in njihovih rekonstrukcij, saj je ročno zapisovanje teh podatkov zaradi številnih posebnih znakov in velikega števila strukturnih elementov razmeroma zamudno, prav tako so možnosti za napake večje. Uporabljeni bodo tudi podatki o pomenu in motiviranosti; na podlagi seznama besed v SES, ki pripadajo isti besedni družini, bodo izdelane tudi sklicevalne etimološke osvetlitve. Do določene mere bo pozornost pri uvozu podatkov posvečena tudi pretvorbi v način ubeseditve, ki je predvidena za NSSKJ.

4 Podatki, ki niso predvideni za vključitev

Na načelni ravni, kot rečeno, ne želimo vključevati podatkov, ki so neskladni z zastavljenimi konceptualnimi izhodišči NSSKJ in zato upočasnjujejo delovni proces ter povečujejo možnost napak. Prav tako ni smiselno vključevati podatkov, ki zaradi

⁶ *Slovar sinonimov slovenskega jezika* predstavlja leksikalno sinonimijo slovenskega jezika. Vsebuje tiste slovarske enote, ki najmanj z enim od svojih pomenov vstopajo v sinonimno razmerje z najmanj eno drugo slovarsko enoto (Ahlin idr. 2003: 9).

⁷ Tip *ženska oblika od X* v drugi izdaji SSKJ ne obstaja več (Perdih, Snoj 2015), zato bodo podatki o tem pridobljeni iz prve izdaje.

slabe strukturiranosti ali kvalitete slovarja ne prinesejo kvalitetnih podatkov. Še manj primerno je uvažati podatke, ki v veliki meri odražajo starejše jezikovno stanje, saj NSSKJ opisuje stanje v sodobnem jeziku. Za NSSKJ predvidevamo, da med podatke, ki jih zaradi različnih navedenih razlogov ni smiselno vnaprej uvoziti v podatkovno zbirko, sodijo normativni podatki, razlage, nekateri deli podatkov iz zaglavja, kvalifikatorji, nabor frazeologije iz SSKJ in nekateri drugi podatki.

5 Zaključek

V prispevku so prikazane nekatere možnosti pridobivanja manj spremenljivih jezikovnih podatkov za NSSKJ iz obstoječih inštitutskih slovarjev, s čimer je mogoče optimizirati nastajanje novega slovarja. Prednosti so zlasti hitrejše nastajanje slovarja (del podatkov je že pred začetkom redaktorskega dela pripravljen v podatkovni zbirki) in zmanjšanje možnosti napak pri ročnem vnosu. Previdnost je potrebna pri izbiri podatkov za avtomatski vnos, saj lahko zaradi drugačnega načina opisa jezikovnih dejstev in sprememb jezika skozi čas ali novejših etimoloških spoznanj rešitve v slovarjih, iz katerih se podatki pridobivajo, odstopajo od rešitev v nastajajočem slovarju. Za NSSKJ bodo uporabljeni podatki o izgovoru, dvojnice, sinonimi, besedotvorni podatki, frazeologija in etimologija. Vsi tako pridobljeni podatki bodo preverjeni in ovrednoteni glede na konceptualna izhodišča NSSKJ in glede na stanje v sodobnem jeziku, ugotovljeno z analizo gradiva.

Viri in literatura

- AHLIN, Martin, LAZAR, Branka, PRAZNIK, Zvonka, SNOJ, Jerica, 2003: *Slovar sinonimov slovenskega jezika: splošna določila in opis zgradbe slovarskih sestavkov z vzorčno predstavitvijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ERLANDSEN, Jens, 2004: iLex – New DWS. Third International Workshop on Dictionary Writing Systems (DWS 2004). <http://nlp.fi.muni.cz/dws2004/pres/#15>
- Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 2.0: www.fran.si
- GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Različica 1.1. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- JAKOPIN, Primož, 1995: EVA – A Textual Data Processing Tool. Proceedings of the first TELRI seminar: Language Resources for Language Technology. Tihany.
- KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KOŠMRLJ - LEVAČIČ, Borislava, SELIŠKAR, Tomaž, 2004: Uporabniški računalniški program SlovarRed 2.0 = SlovarRed 2.0 – a terminological application. Marjeta Humar (ur.): Terminologija v času globalizacije: zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije, Ljubljana, 5.–6. junij 2003 = Terminology at the time of globalization: collected papers from the Scientific Conference Terminology at the Time of Globalization. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 179–199.
- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. http://trojina.org/slovar-predlog/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf
- KRVINA, Domen: *Sprotni slovar slovenskega jezika, različica 1.0*: www.fran.si

- LEDINEK, Nina, PERDIH, Andrej, 2012: Izdelava XML-shem za slovarske projekte na primeru nastajajočih tipološko raznovrstnih slovarjev. *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 123–128.
- LOGAR, Nataša, 2014: Jezikovni viri na klik in dotik. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 103–108.
- NAPOTKI = *Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ. 1. in 2. del*, 1981. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija.
- PERDIH, Andrej, 2013: *Tipologija slovanskih enojezičnih slovarjev. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- PERDIH, Andrej, SNOJ, Marko, 2015: SSKJ 2. *Slavia Centralis VIII/1*. 5–15.
- ROMIH, Miro, KREK, Simon, 2012: Termania – prosto dostopni spletni slovarski portal. *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 163–166. http://www.trojina.org/slovenscina2.0/arhiv/2014/2/Slo2.0_2014_2_09.pdf
- SILVESTER, Marta, 1978: *Priročnik za tehnično stran redakcije gesel*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija.
- Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, 2012.
- Slovar pravopisnih težav, različica 1.0*: www.fran.si
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1971–1991.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*, 2014.
- Slovenski pravopis*, 2001.
- ŠIRCELJ - ŽNIDARŠIČ, Ivanka idr., 1998: *Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: A–Ž: po gradivu za slovar sodobnega knjižnega jezika zbrane besede, ki niso bile sprejete v Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Termania: www.termania.net
- ŻMIGRODZKI, Piotr, 2010: Jak powstaje Wielki słownik języka polskiego. Barbara Czopek Kopciuch, Piotr Żmigrodzki (ur.): *Język polski wczoraj – dziś – jutro*. Kraków: Wydawnictwo Lexis. 150–160. http://wsjp.pl/strony_opisowe/Jak_powstaje_WSJP.pdf

HOW MUCH GRAMMAR IS NEEDED IN LEXICON?

Anita Peti-Stantić

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 81'374:81'34'36'37–116.6

Čeprav lahko razumemo in sprejmemo razloge za osnovno razlikovanje med slovarjem in slovnico, razvoj stroke v zadnjih nekaj desetletjih 20. stoletja govori o področjih njunega prekrivanja in poenotenja. V tem prispevku nam začetno točko za analizo predstavlja teorija paralelne arhitekture. Gre za teorijo, ki določa jezikovno strukturo tako skozi tri neodvisne generativne sisteme – fonologijo, sintakso in semantiko – kot tudi skozi povezave med njimi. Za primere v tem prispevku sem izbrala glagole in samostalnike, saj sem hotela pokazati, da celo leksemi z bogato semantično strukturo vsebujejo precejšnje število slovničnih informacij že v svoji osnovni leksični obliki.

slovar, slovnica, paralelna arhitektura, generativni sistemi

Although one can understand and accept the reasons for the distinction between lexicon and grammar, the development of the field in the last quarter of the 20th century brought to our attention domains of their overlap and unification. The starting point for the present analysis is Parallel Architecture, a theoretical framework which takes linguistic structure to be determined by three independent generative systems – phonology, syntax, and semantics, as well as the links between them. Choosing lexemes from the class of nouns and verbs, I want to show that even lexemes rich in semantic structures carry a significant amount of grammatical information within their lexical form.

lexicon, grammar, Parallel Architecture, generative systems

1 Theoretical grounding

One can understand and accept the reasons for the principal distinction between lexicon and grammar. To some extent, this distinction is in line with the centuries-long practical activity of producing dictionaries, lexicons and grammar books, as well as with the quite recent distinction between levels of linguistic analysis. However, the development of the field in the last quarter of the 20th century brought to our attention domains of their overlap and unification.

Among the main lines of research that challenged this divide are contemporary psycholinguistic processing studies. They brought under scrutiny the assumption of a strict divide between the lexicon and the grammar, or the partition of knowledge between the lexical list (or, to express it in a more complex fashion, semantic net) and the rules of grammar that cannot be justified by analyzing linguistic phenomena in natural languages. Both production and comprehension studies proved to be a reliable testing ground for the relationship of the lexicon and the syntax, especially for their

mutual interdependence in a much more substantial way than the one anticipated by traditional generative grammar. Both syntactically and semantically driven models of language processing are in line with the psychological reality that every lexeme sets the frame for its place in the language system. The frame has to be defined in terms of the conceptual structure, as well as in terms of the inherent morphosyntactic features that place constraints on the licensing domain of every particular lexeme. After introducing a particular lexeme in a sentence, only a limited set of other lexemes and grammatical forms can be selected.¹

The initial divide between the lexicon and the grammar is rooted in the Chomskyan view of the language architecture in which the only generative engine is syntax (the ruler of human language for its complexity and hypothesized universality), while the lexicon is only a list of items fed into the syntax according to certain principles.² It is worth noting that the divide between the lexicon and grammar, as a matter of principal, resembles the divide between the levels of linguistic analysis within the grammar, while there is no such partition within the conceptual structure.

Just about at the same time when Chomsky proposed the strict division between the lexicon and the grammar, Charles Fillmore advocated a different view emphasizing the crucial role of semantics in grammar. One of the founders of Construction Grammar, he formulated the theory of frame semantics³ grounded in the idea that words are one kind of construction alongside others that come in all sizes. Ray Jackendoff, arguing for a decompositional theory of lexical or conceptual semantics, follows the lead of these early investigations. He elaborates that the conceptual structure, along with the phonological structure, is as generative as the syntactic one.⁴

In this article, as well as in several others, I adopt Jackendoff's Parallel Architecture (PA) (Jackendoff 1983, 1987, 1990, 1997, 2002) as a theoretical framework. The basic premise of this approach is that linguistic structure is determined by three independent generative systems – phonology, syntax, and semantics, and the links between them. This framework is particularly suitable for investigations of the relation between the lexicon and the grammar because it is grounded in the theory of Conceptual Semantics, an explicit psychologically based theory of meaning, as well as the theory of Simpler Syntax that Jackendoff developed with Culicover (Culicover, Jackendoff 2005). Both tiers of this research are relevant for the present inquiry because they examine the implications of relations of meaning to linguistic form, while at the same time proposing an alternative to the mainstream generative grammar.

In Parallel Architecture, a word is seen as a small-scale interface principle that links pieces of phonological, syntactic, and semantic structure. The separate lexical interface is not anticipated. My take on this is to view the relationship between lexicon

1 See more in Schönefeld 2001, ch. 3 and 4.

2 See Chomsky 1957, 1980, 1995. For criticism of this view see Jackendoff 2006.

3 See Fillmore 1982; Kay, Fillmore 1999.

4 See Jackendoff 1983, 1987, 1990, 2002; Pinker 1989; Pustejovsky 1991.

and grammar within this framework as an umbrella for the complex and somewhat permeable multidimensional network of particular relations between chunks of lexicon and of grammar. The goal of this article is to underline the importance of disentangling the universal and language specific features that are relevant for an accurate description of lexical items. In order to exemplify my point of view, I present a small set of explanatory examples from Croatian and Slovene.

2 Why do we need grammar in the lexicon?

A dictionary based entirely on research into lexical and grammatical relations and grounded in a cognitive perspective⁵ would require an extensive team to develop an elaborate model of the three-level description (phonological, morphosyntactic and semantic). As far as was possible in a one-volume dictionary produced by one person, the present Slovene-Croatian and Croatian-Slovene dictionary (Peti-Stantić 2014b) is established on these principles. Its main intention is to be a functional tool and a model for further investigations such as the one presented here.

By choosing examples from the class of nouns and verbs, I want to show that even the lexemes rich in semantic structures carry significant amount of grammatical information in their lexical form. I do not analyse grammatical parts of speech, nor idioms, which usually serve as prominent examples in discussions of the relation between grammar and lexicon.⁶

The analysis of the word CAT within the PA serves as a template for my analysis of Croatian and Slovene nouns. The initial assumption is that phonological and semantic content have inherent formation rules that do not belong to syntax. Rather, each component appears in its proper structure, linked to other two structures, which makes the account of combinatorial properties of lexemes explicit. The analysis of the noun CAT in English is simple, because its syntactic structure does not extend beyond N, so the simple linking mechanism between the three representations suffices for a description.

Phonology: /kæt/₁
 Syntax: [N]₁
 Semantics: [FELINE, PET, etc.]₁

I will show how the mismatches between the chunks on different structural levels cannot be detected without an explicit model of lexical analysis that accounts for all three representations. For that, I start off with the examples of transparent nouns in Slovene and in Croatian. Finding a straightforward one-to-one relationship between the phonology, morphosyntax and semantics within one linguistic system, particularly

⁵ See more on perspectives in Jackendoff 2012.

⁶ Just to give a flavour of types of idiomatic constructions that would play a role in a discussion of mismatches between the levels, compare the following: Slo *grem žvižgat rakom*; literal meaning: 'I will go whistle to the crabs'; actual meaning: 'I will fail'; Cro *ubit ću oko*; literal meaning: 'I will kill an eye' actual meaning: 'I will go to sleep.'

in a comparative context, is not an easy task. Here is one of the rare one-to-one examples in Croatian and Slovene.

Croatian	PREŠA
Phonology	/preša/ ₁
Morphosyntax	[N _{fem inan}] ₁
Semantics	[STRAINER; SQUEEZER] ₁
Slovene	STISKALNICA
Phonology	/stiska:lnica/ ₁
Morphosyntax	[N _{fem inan}] ₁
Semantics	[STRAINER; SQUEEZER] ₁

Croatian PREŠA and Slovene STISKALNICA form a simple case of lexemes that match in their semantic and morphosyntactic description, although they differentiate entirely in their respective phonologies. This means that they mean the same or approximately the same, and have the same morphosyntactic features – both lexemes are nouns, both are feminine and both designate an inanimate object.⁷ This is a typical case in comparing lexemes that belong to two language systems. Non-matching settings among two languages are conceivable at every level. For that, the answer to the question on the minimal requirements needed for comparison of lexemes is somewhat unexpected and most certainly language-specific. What we can compare depends on the entire system which, of course, develops based on the relation of its parts.

The next stage in comparing lexemes is an example with matching semantics and non-matching phonology (ORMAR vs. OMARA) and morphosyntax (masculine vs. feminine gender).

Cro	ORMAR
Ph	/orma:r/ ₁
MS	[N _{masc inan}] ₁
S	[CONTAINER FOR SMALL OBJECTS, SUCH AS CLOTHES AND THE LIKE] ₁
Slo	OMARA
Ph	/ɔma:ra/ ₁
MS	[N _{fem inan}] ₁
S	CONTAINER FOR SMALL OBJECTS, SUCH AS CLOTHES AND THE LIKE ₁

The relation between the examples that follow is even more complicated. They match in phonology and in morphosyntax, but diverge in semantics in one language, and then diverge at all levels but semantics in Slovene.

⁷ Although the feature »inanimate« is not necessary for the feminine and neuter in Croatian and Slovene as it is in masculine, for morphosyntactic reasons I employ it in all three cases for the sake of systematicity. Also, since the contrastive analysis was never performed within PA, this is tentative attempt and the indices would probably be different under more meticulous account.

Cro	PISMO	PISMO
Ph	/pi:smo/ _{1,2}	/pi:smo/ _{1,2}
MS	[N _{neut inan}] _{1,2}	[N _{neut inan}] _{1,2}
S	[LETTER] ₁	[SCRIPT] ₂
Slo	PISMO	PISAVA
Ph	/pi:smɔ/ ₁	/pisa:va/ ₂
MS	[N _{neut inan}] ₁	[N _{fem inan}] ₂
S	[LETTER] ₁	[SCRIPT] ₂

As is clear from the indices that designate the relations, in Croatian there is one lexeme with one phonological representation (indexed with 1,2) that has one morpho-syntactic representation (again indexed with 1,2), which splits at the level of semantic representation. In Slovene we start off with two lexemes for the same semantics and progress in the same way through all the levels. What makes this even more appealing between languages is the fact that Croatian PISMO with semantics indexed 2 and Slovene PISAVA indexed the same way differ in that one is neuter and the other one is feminine. There is no way of knowing this without making it explicit.

Before discussing the relations within the verbal system, I once again wish to stress the fact that the set of necessary categorical relations, both at the morphosyntactic and semantic levels, is language-specific and depends on the broadly understood agreement potential within every individual language.⁸ Beyond the most general description of lexemes as belonging to certain parts of speech, there are many categories that play an important role in the morphosyntax of some languages, while not playing a role in others. The aforementioned is an example of gender, which plays a significant role in agreement in Croatian and Slovene, but does not play a role in English. Accordingly, there is no need to put this information in the description of a lexeme in English, but it is necessary to put it in the description of Croatian and Slovene. Another stock in trade is animacy. While some treat it as a semantic feature and the others as a syntactic one, many see animacy as a principle in between morphosyntax and semantics. »The typical way in which animacy shows up in Slavic languages is giving the accusative case of animate nouns the form of the genitive.« (Fillmore 1980: 43) The separation of the semantic and syntactic features of animacy and the decision about which ones are relevant for a specific language should lead to a more accurate description and, consequently, a more precise network of the agreement potential for lexemes.

The following description of verbs is based on Jackendoff's analysis of the verb DEVOUR. This analysis is not that simple, because, unlike nouns, the syntactic structure of verbs extends beyond V into the VP, which needs to be explicitly stated.⁹

⁸ See more on that in Haspelmath (2007, 2014).

⁹ A notational commentary prior to analyzing Slavic examples: as one can see, at the morphosyntactic level we are explicit about the fact that for the description of verbs one needs an extension beyond V to VP. Underlining NP signals obligatory argument.

Ph /devawr/₁
 MS [_{VP} [V]₁ NP₃]₁
 S [DEVOUR (Agent: X₂, Patient: Y₃)]₁

The following verbs have the same or almost the same phonological representation in both languages, but differ at one or more of other levels.

Slo POMILOVATI¹⁰
 Ph /pɔmilɔva:ti/₁
 MS [_{VP} [V_{imperf}]₁ NP, Acc₃]₁
 S [FEEL SORRY₁ (Agent: X₂, Patient: Y₃)]₁

Cro POMILOVATI¹¹
 Ph /pomilovati/_{2,3}
 MS [_{VP} [V_{perf}]_{2,3} NP, Acc₄]_{2,3}
 S [CARES₂; PAT₂ (Agent: X₂, Patient: Y₄)]₂

Cro POMILOVATI
 Ph /pomilovati/_{2,3}
 MS [_{VP} [V_{perf}]_{2,3} NP, Acc₅]
 S [GRANT AN AMNESTY₃ (Agent: X₂, Patient: Y₅)]₃

When comparing Slovene and Croatian verbs, we notice that the Slovene verb is imperfective, while the Croatian one is perfective. Without the morphosyntactic information at the lexical level, this would not be visible. Also, although all three verbs have the same root, their meanings departed from contingent shared meaning so that they should be defined separately. The indices allow us to explicitly link respective representations to each other.

The following final example is the most instructive so far, because it enables us to demonstrate the multidimensional relation between verbs that share certain – but not all – chunks of phonology, morphosyntax and semantics. In Croatian, there are two verbs PASTI¹² that constitute a phonological minimal pair. These verbs have the same repertoire of phonemes, but differ in what we can call suprasegmental features (accent) and/or quantity of only one phoneme. So, consequently, the difference is only in one segment’s length at the phonological level. Although this might seem a very rare situation, it is, in fact, much more common than we are usually aware, even across languages. This is the case because it is often blurred through the symbolic repertoires that do not enable us to reach even the segmental level, let alone the suprasegmental one.

Cro	PASTI	PASTI
Ph	/pasti/ ₁	/pa:sti/ ₂
MS	[_{VP} [V _{perf intrans}] ₁] ₁	[_{VP} [V _{perf}] ₂ NP _{inan?} , Acc ₃] ₂
S	FALL ₁ (Agent: X ₂)	GRAZE ₂ (Agent: X ₂ , Patient: Y ₃)

10 Dictionary account for Slo-Cro pomilovati = sažalijevati, žaliti.

11 Dictionary account for Cro-Slo pomilovati = 1. pobožati, pogladiti, podragati 2. amnestirati, pomilostiti.

12 Sentences would be, for the first one: *Dijete je palo*. ‘The child has fallen.’ For the second one: *Krave pasu (travu)*. ‘The cows graze (the grass).’ Notice that the argument is not obligatory with the second verb.

Slovene has both of these verbs, but with somewhat different distribution of meaning and with an interesting reflexive addition to the second one

Slo	PASTI	
Ph	/pa:sti/ ₁	
MS	[_{VP} [_V _{perf intrans}] ₁]	
S	FALL ₁ (Agent: X ₂)	
Slo	PASTI	PASTI SE
Ph	/pa:sti/ ₃	/pa:sti/ /se/ ₄
MS	[_{VP} [_V _{perf}] ₃ <u>NP</u> _{anim non-human?} Acc ₃] ₃	[_{VP} [_V _{perf reflex}] ₁] ₁ ¹³
S	[CAUSE [X](GRAZE ₃ (Agent: X ₂ ; Patient: Y ₃))	[GRAZE ₄ (Agent: X ₂)]

There are many points of interest here. I just want to underline that, if we did not perform such a detailed morphosyntactic analysis, we would not be able to compare the Croatian and Slovene verbs PASTI. We would also not be able to see that the argument in Croatian is not obligatory but if it occurs, it is inanimate and in Slovene it is obligatory, animate and non-human.¹⁴ This analysis, of course, could go further. Suffice to say here, that examples from the Gigafida online corpus of Slovene show that the uses of reflexive and non-reflexive variant of the verb with the same meaning are mutually exclusive. Translation to Croatian furthermore shows that in contrast to Slovene, we need to introduce a new verb in the Croatian network, namely NAPASATI.¹⁵ Although the reflexive option is generally available in Croatian, it is not actualized with this verb.

Although I cannot show here the extent of the necessary inclusion of grammatical information in the lexicon, I hope that these examples already gave a flavour of what

¹³ Although many verbs in Slovene can be both transitive and intransitive depending on their use in a sentence, all reflexive verbs are intransitive. Therefore it is redundant to mark the category of transitivity in this case.

¹⁴ For that reason, if we wanted to say a simple Croatian sentence *Krave pasu travu* in Slovene, this sentence would not be, as we might think without such a detailed analysis, **Krave pasejo travo*, than *Krave se pasejo na travi*, where *na travi* is not an argument, but adverbial PP.

¹⁵ 1.1 Slo *Ingo Robič pase svoje tri krave.*
 1.2 Cro **Ingo Robič pase svoje tri krave.*
 1.3 Cro *Ingo Robič napasava/vodi na pašu svoje tri krave.*
 'Ingo Robič is grazing his three cows.'
 2.1 Slo *Marjanca je pasla krave na travniku.*
 2.2 Cro **Marjanca je pasla krave na livadi.*
 2.3 Cro *Marjanca je napasala krave na livadi.*
 'Marjanca was grazing the cows in the meadow.'
 3.1 Slo *Ob hišah se pasejo ovce in krave.*
 3.2 Cro **Pored kuća se pasu ovce i krave.*
 3.3 Cro *Pored kuća pasu ovce i krave.*
 'The sheep and cows were grazing near the houses.'
 4.1 Slo *Na travniku se pasejo koze in krave.*
 4.2 Cro **Na livadi se pasu koze i krave.*
 4.3 Cro *Na livadi pasu koze i krave.*
 'The goats and cows were grazing in the meadow.'

else might be of interest at the intersection of the lexicon and the grammar in Croatian and Slovene.

3 Conclusion

The amount and the range of grammatical information, primarily morphosyntactic, that should be included in every scholarly description of a lexeme greatly exceeds what most linguists expect. The characterization of the lexicon in terms of its functional properties remains incomplete and inconsistent without them and such information can only serve as a shallow description for those who nonetheless intuitively know how to use lexemes. Surely this should not be the goal of an accurate account. The extent and the depth of grammatical information needed for rigorous description of the lexical inventory of the language in question depend primarily on the structure of a specific language, and then, to some extent, on the task. When speaking of specialized tasks, I primarily have in mind cross-linguistic contrastive studies investigating sets of constraints for the universality and language specificity of any given language. For that reason, in order to carry out detailed research into the range of grammatical information needed for the meticulous lexical description of Slovene (as well as Croatian, or any other language), it is necessary to dig deeper into the grammar of the specific language. It is also necessary to investigate the relations of this language with closely related ones and then, at the next level, more distantly related languages.

Bibliography

- BATES, Elizabeth, GOODMAN, Judith C., 1997: On the Inseparability of Grammar and the Lexicon: Evidence from Acquisition, Aphasia and Real-time Processing. *Language and Cognitive Processes* 12/5–6. 507–584.
- BRESNAN, Joan, 1982: Control and Complementation. Joan Bresnan (ed.): *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge: The MIT Press. 282–390.
- BRESNAN, Joan, 2001: *Lexical Functional Syntax*. Blackwell.
- CHOMSKY, Noam, 1957: *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- CHOMSKY, Noam, 1980: *Rules and representations*. New York: Columbia University Press.
- CHOMSKY, Noam, 1995: *The minimalist program*. Cambridge: MIT Press.
- CULICOVER, Peter W., JACKENDOFF, Ray 2005: *Simpler Syntax*. Oxford: Oxford University Press.
- FILLMORE, Greville G., 1980: Animacy in Russian and in other Slavonic languages: Where syntax and semantics fail to match. Ch. V Chvany, R. D. Brecht (eds.): *Morphosyntax in Slavic*. Bloomington: Slavica Publishers.
- FILLMORE, Charles J., 1982: Frame semantics. *Linguistics in the morning calm*. The Linguistic Society of Korea. Seoul: Hanshin. 111–137.
- FILLMORE, Charles J., KAY, Paul, O'CONNOR, Cathy, 1988: »Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The Case of Let Alone.« *Language* 64/3. 501–538.
- Gigafida: <http://www.gigafida.net/>
- GOLDBERG, Adele, 2006: *Constructions at Work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- HASPELMATH, Martin, 2007: Pre-established categories don't exist: Consequences for language description and typology. *Linguistic Typology* 11/1. 119–132.

- HASPELMATH, Martin, 2014: The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. Michael Tomasello (ed.): *The New Psychology of language Structure: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Psychology Press and Routledge Classic Editions. 211–242.
- JACKENDOFF, Ray, 1983: *Semantics and Cognition*. Cambridge: MIT Press.
- JACKENDOFF, Ray, 1987: *Consciousness and the Computational Mind*. Cambridge: MIT Press.
- JACKENDOFF, Ray, 1990: *Semantic Structures*. Cambridge: MIT Press.
- JACKENDOFF, Ray, 1992: *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*. Cambridge: MIT Press.
- JACKENDOFF, Ray, 1993: *Patterns in the Mind: Language and Human Nature*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- JACKENDOFF, Ray, 1997: *The Architecture of the Language Faculty*. Cambridge: MIT Press.
- JACKENDOFF, Ray, 2002: *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- JACKENDOFF, Ray, 2010: *Meaning and the Lexicon: The Parallel Architecture 1975–2010*. Oxford: Oxford University Press.
- JACKENDOFF, Ray, 2011: Alternative Minimalist Visions of Language. R. D. Borsley, K. Börjars (eds.): *Non-Transformational Syntax: Formal and Explicit Models of Grammar*. Wiley-Blackwell, Oxford. 268–296.
- JACKENDOFF, Ray, 2012: *A User's Guide to Thought and Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- KAY, Paul, FILLMORE, Charles J., 1999: Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What's X doing Y? construction. *Language* 75/1. 1–33.
- LAMB, Sydney M., 1966: *Outline of Stratificational Grammar*. Washington DC: Georgetown University Press.
- PETI-STANTIĆ, Anita, 2014a: Pravi in lažni slovenski in hrvaški prijatelji. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 201–209.
- PETI-STANTIĆ, Anita, 2014b: *Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko slovenski rječnik*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- PINKER, Steven, 1989: *Learnability and Cognition: The Acquisition of Argument Structure*. Cambridge: MIT Press.
- PUSTEJOVSKY, James, 1991: The Generative Lexicon. *Computational Linguistics* 17/4. 409–441.
- SADOCK, Jerrold M., 1991: *A Theory of Parallel Grammatical Representations*. Studies in Contemporary Linguistics. The University of Chicago Press Books.
- SCHÖNEFELD, Doris, 2001: *Where lexicon and syntax meet*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 135. Mouton de Gruyter.
- van VALIN, Robert D., Jr. (ed.), 1993: *Advances in Role and Reference Grammar*. Amsterdam: Benjamins.
- van VALIN, Robert D., Jr., 2003: *Exploring the Syntax-Semantics Interface*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van VALIN, Robert D., Jr., la POLLA, Randy, 1997: *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.

SAMOSTALNIŠKI VEČBESEDNI LEKSEMI S POMENOTVORNEGA VIDIKA

Špela Petric

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 81'373.74:81'373.612.2

V prispevku¹ so v okviru analize novejših samostalniških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom obravnavani leksikalizirani ali neleksikalizirani metaforični in metonimični pomenski prenosi, ki prispevajo k novim skladenjsko-pomenskim kombinacijam posameznih besed v besedni zvezi, k posledičnemu povezovanju njihovih pomenov v enotni pomen besedne zveze v smeri skupa, sklopa in zrasleka ter k višji stopnji leksikaliziranosti in ustaljenosti večbesednega leksema.

večbesedni leksem, pomenska zlitost, pomenski prenos, metafora, metonimija, leksikalizacija, povezovalnost

This paper builds on the analysis of newer nominal multi-word lexemes with potential terminological meaning from the perspective of semantic derivation. Lexicalised or non-lexicalised metaphorical and metonymic semantic transfers contribute to new syntactic-semantic combinations of individual compounds of a phrase, to the consequent merger of their meanings to form a single meaning of a set phrase and to a higher level of lexicalization and stability of a multi-word lexeme.

multi-word lexeme, semantic merger, semantic transfer, metaphor, metonymy, lexicalization, collocability

1

Leksikalnopomenske lastnosti večbesednih leksemov, ki potrjujejo leksemskost stalnih besednih zvez, so v pričujočem prispevku osvetljene s pomenotvornega vidika, pri čemer so obravnavane vrste pomenskih prenosov (sestavlin) novejših² samostalniških nefrazeoloških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom.³ Pri njihovi tipologiji, temelječi na stopnji pomenske zlitosti večbesednega leksema,⁴ je upoštevana vzročno-posledična povezava med stopnjo prenesenosti pomena (sestavlin) večbesednega leksema na eni strani ter med stopnjo pomenske zlitosti

¹ Prispevek je prirejen na podlagi poglavja iz doktorske disertacije z naslovom *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja* pod mentorstvom red. prof. dr. Andreje Žele.

² Novejša leksika je opredeljena kot leksika, ki se je pojavila zlasti v zadnjih dvajsetih letih, gl. *Analitična osvetlitev novejšje slovenske leksike* (Gložančev v: Gložančev idr. 2009: 9–36).

³ Osnovni gradivski viri za tovrstne večbesedne lekseme so *Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika*, *Sprotni slovar slovenskega knjižnega jezika* (po slovarjih so povzete tudi slovarske razlage), monografija *Novejšja slovenska leksika* (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri) in korpusi FidaPLUS, Gigafida in Nova beseda.

sestavin in s tem povezano leksikaliziranostjo, ustaljenostjo večbesednega leksema na drugi strani, ki se odraža tudi v omejeni povezovalnosti posameznih sestavin večbesednega leksema. Metonimični in metaforični pomenski prenos namreč prispevata k **povezovanju** pomenov posameznih besed v besedni zvezi v enotni, celotni pomen in sta zato pogoj za leksikalizacijo stalne besedne zveze, ki je kot leksikalna enota členjena samo navidezno, izrazno – globinsko, pomensko pa je celovita.

Pomenski prenos, vezan na eno sestavino besedne zveze, je lahko **leksikaliziran** ali **neleksikaliziran**. Posledica leksikaliziranega pomenskega prenosa je pomenska osamosvojitve sestavine zveze, ki ima tako več povezovalnih možnosti, zato tvori več (stalnih) besednih zvez. Sestavina besedne zveze z neleksikaliziranim pomenom pa ima samo eno povezovalno možnost (enopovezovalnost oz. monokolokabilnost). Največjo stopnjo stalnosti imajo besedne zveze, pri katerih imata obe sestavini neleksikaliziran pomen (te z vidika stopnje pomenske zlitosti sestavin spadajo med zrasleke).

1.1

K pomenski trdnosti in ustaljenosti besedne zveze poleg pomenskih prenosov prispeva tudi **terminologizacija**. Termini zaradi svoje besedilne funkcije nimajo možnosti pomenskega širjenja; možnost širitve pomenja pridobijo z determinologizacijo.⁵ Besedna zveza, ki ne razvija novih pomenov, ima tako možnost terminologizacije; ko se besedna zveza terminologizira, izgubi potencial za nadaljnje pomenske prenose in s tem pridobi stalnost. Zaradi natančne opredeljenosti in najvišje stopnje ustaljenosti terminološkega pomena tudi terminološki večbesedni leksemi z lastnostmi sestave (torej pomensko prozorni) potrebujejo slovarsko razlago.

2

Metonimija je enostavnejši pomenski prenos, saj se zgodi v okviru iste pojavnosti, pri čemer je le izpostavljen drugi del ali drugi vidik te pojavnosti – zato je v slovarju metonimični pomenski prenos navadno prikazan kot podpomen oziroma pomenski odtенок.

Z vidika pomenskosestavinske zgradbe je za metonimijo značilno predvidljivo gibanje pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na metonimični pomen;

⁴ Tipologija novejših samostalniških večbesednih leksemov s potencialnim terminološkim pomenom, zasnovana na teoriji ruskega jezikoslovca N. M. Šanskega (1963), ki sta jo za analizo slovenskega gradiva uporabila zlasti J. Toporišič (1974) in A. Vidovič Muha (1988), temelji na štirih jasno opredeljenih stopnjah pomenske zlitosti njihovih sestavin (zraslek, sklop, skup in sestava). Tako zasnovana tipologija v kombinaciji z določanjem stopnje povezovalnosti sestavin besednih zvez z metodo korpusnih statističnih izračunov omogoča ugotavljanje stopenj leksikaliziranosti večbesednih leksemov in prikaz dinamike procesa stopnjevanja pomenske trdnosti (od sestave proti zrasleku, ki obdrži možnost tolmačenja kot proste zveze), skupaj z upoštevanjem ustreznih teoretičnih izhodišč pa lahko prispeva jezikoslovno utemeljena merila za konsistentno uslovarjanje tovrstne leksike.

⁵ M. Žagar Karer jezikovnosistemsko determinologizacijo deli na delno in popolno. Pri delni ostanejo po prehodu iz znanstvenih besedil v splošna glavne pomenske sestavine prepoznavne, ostale pa se umikajo v ozadje (še vedno gre za isti pojem), npr. *antena*, *cunami*, *holding*. Za popolno determinologizacijo pa je značilno, da na podlagi pomenskega prenosa nastane nov pomen, ki ne označuje več istega pojma kot termin, npr. *veržna reakcija* (Žagar Karer 2007: 600).

v ta pomen vstopa nova UPS, pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni razločevalnih pomenskih sestavin (Vidovič Muha 2000: 142).

2.1

Skupi z metonimičnim pomenskim prenosom so v gradivu za novejšje besedje redkejši kot skupi z metaforičnim pomenskim prenosom. Primer za metonimijo v jedrnem (samostalniškem) delu zveze je *avkcijska hiša*⁶ (UPS: podjetje, ustanova, RPS: ki se ukvarja z organizacijo dražb); primer za metonimični prenos prilastkovne sestavine zveze pa je leksem *desetdnevna vojna* (UPS: vojna, RPS: za osamosvojitve Slovenije leta 1991).

Večina skupov s preneseno prilastkovno sestavino (metonimija temelji na izpostavljanju vidika izvornosti pojavnosti) izkazuje prevladovanje dveh izhodiščnih tipov vrstnega pridevnika, in sicer izkrajevnega (npr. *angleški brak*, *daytonski sporazum*) in izlastnoimenskega (npr. *alzheimerjeva bolezen*).

2.2

Sklopi, nastali z metonimijo, so v zbranem gradivu redkejši. Za večino primerov je značilna kombinacija metaforičnega in metonimičnega pomenskega prenosa izhodiščnega pomena, pri čemer je metonimija vezana na samostalniško jedrno sestavino zveze, npr. *odprti telefon*, nekateri pa so nastali z metonimičnim prenosom celotne proste besedne zveze, npr. *bela halja*. Ker je metonimična povezava logična in bolj razvidna od asociativne metaforične povezave med izhodiščnim in novim pomenom (asociativna povezava se zaradi nejasnosti lažje izgublja), lahko sklepamo, da sklopi, nastali z metonimijo, ne prehajajo v zrasleke.

3

Metaforični prenos je zapletenejši pomenski prenos, ki se zgodi po asociativni poti. Ima več kombinatornih možnosti kot metonimični, ki je omejen na isto pojavnost, zato je leksikalna metafora pogostejša kot metonimija. Metaforično pridobljeni leksikalizirani pomeni leksemov so v slovarju navedeni kot samostojni pomeni.

S pomenskosestavinskega vidika gre pri leksikalni metafori za vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja (interakcije) vsebin dveh denotatov (Vidovič Muha 2000: 143).

3.1

Največ novejših večbesednih leksemov, nastalih z metaforičnim prenosom, ima lastnosti skupa.

3.1.1

Skupov, pri katerih je metaforičnost vezana na jedrni del zveze, je več kot tistih s preneseno prilastkovno sestavino.

⁶ Pri skupih je podčrtana sestavina s prenesenim pomenom.

V podstavi metaforičnega pomena je lahko (1) **oblika**, npr. *glasbeni stolp* (UPS: elektronska naprava, RPS: za predvajanje glasbe, sestavljena iz več komponent, zlasti radia, CD-playerja, ojačevalnika), prevladujejo pa primeri z metaforizacijo na podlagi (2) **funkcije ali namembnosti**, npr. *alternativna medicina* (UPS: način ugotavljanja in zdravljenja bolezni, RPS: ki v nasprotju z uradno medicino ne uporablja le znanstveno preverjenih metod).

Primeri za spremembo kategorialne pomenske sestavine samostalnika (tj. živosti in človeškosti) ob metaforičnem pomenskem prenosu sta leksema *avtomatska tajnica* (UPS: naprava, RPS: ki predvaja posneto uporabnikovo sporočilo in shranjuje posnetke sporočil telefonskih klicev) ter *elektronska varuška* (UPS: priprava, RPS: za zaznavanje zvokov v prostoru z otrokom in njihovo prenašanje v drug prostor), ki kažeta, kako poimenovanja poklicev motivirajo jedro samostalniške (terminološke) zveze po funkciji.

Obširnejša množica večbesednih leksemov s prilastkom *elektronski* kaže, kako lahko določilna sestavina besedne zveze, tj. levi prilastek, prispeva k metaforizaciji besedne zveze. Tovrstne zveze namreč označujejo nove pojavnosti, nastale kot posledica digitalizacije, razvoja tehnike in široke uporabe računalnikov kot nadomestilo za nekatere predmete ali dejavnosti, tj. kot njihove elektronske, digitalne različice, zlasti v obliki internetnih storitev, npr. *elektronska redovalnica*. Pomenski prenos, vezan na jedro, je utemeljen na podobnosti po funkciji (zato isti izraz in novi pomen), vrstni pridevnik kot določujoča sestavina zveze pa je v svojem izhodiščnem pomenu in določa vrsto novih pojavnosti (*elektronski, digitalni*). Večjo množico novejših skupov s preneseno jedrno sestavino, nastalih zlasti z razmahom računalništva, izkazuje tudi pridevnika *programski* in *računalniški*, npr. *programska podpora, računalniška mreža* ipd.

3.1.2

Primerov skupov s prenesenim pridevniškim prilastkom je med novejšim besedjem nekoliko manj. V prilastku je lahko izpridevniški vrstni pridevnik (izkakovostni, izdeležniški), metafori pa so podvrženi tudi pravi vrstni pridevniki, gl. npr. *fotografski spomin, adrenalinski šport* ipd.

Med vrstnimi pridevniki s prenesenim pomenom je v gradivu novejšega besedja precej takšnih, ki so nastali iz **kakovostnih**, tj. iz pridevnikov **barve** (npr. *črna točka, rdeče meso, rumeni časopis*); iz pridevnikov **stanja, lastnosti** (npr. *anonimni pokop, agresivno zdravljenje, divje odlagališče, dobri holesterol, mehka droga, mladi raziskovalec, neskončni papir, nore gobe*); iz pridevnikov **dejanja** (npr. *dežurni krivec, letiči cilj, montirani proces, parkirana delnica*), pa tudi iz **snovnih** pridevnikov (npr. *goveja glasba, jogurtna revolucija*).

Pri vrstnih pridevnikih, ki niso nastali iz kakovostnih, so lastnosti samostalnika v podstavi, na katerih temelji metaforični pomen pridevnika, **videz, oblikovanost**: *kasetna bomba, palični mešalnik, pomarančna koža, vrvični telefon; razsežnost: širokopasovna povezava; nahajanje* v času in prostoru: *pomladna stranka; funkcija: fotografski spomin, gverilsko vrtnarjenje, verižni kadilec*.

Pretvorba stalne besedne zveze s pravim vrstnim pridevnikom, ki ima preneseni pomen, v zvezo z desnim prilastkom načeloma ni mogoča, ker zveza ob pretvorbi izgubi smisel, zato tudi pomenska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom ni mogoča, npr. *fotografski spomin* 'spomin **fotografskega aparata/fotografa' ali *krompirjeve počitnice* 'počitnice **iz krompirja'. Z neleksikaliziranim pomenskim prenosom se namreč spremeni tudi skladenjsko-pomensko razmerje med sestavinama besedne zveze. Morebitna pomenska pretvorba prilastkovnega dela zveze je možna le kot opis (razlaga) metaforičnega odnosa z izhodiščnim pomenom motivirajoče besede pridevnika, npr. **spomin, v katerem so podatki shranjeni natančno, podrobno kot na fotografiji*; ta princip je uveljavljen tudi v slovarskih razlagah tovrstnih zvez, npr. *informacijska družba* (UPS: družba, RPS: s tako informacijsko infrastrukturo, ki omogoča dostopnost informacij vsakomur, na vsakem mestu in ob vsakem času).

V nasprotju z zrasleki in sklopi, kjer gre za pomenski prenos celotne zveze, je pri skupu prenesena ena sestavina, pri čemer gre lahko za leksikalizirani ali neleksikalizirani pomenski prenos.

Pri skupih z leksikaliziranim pomenskim prenosom prilastkovne sestavine je pomenska analiza vrstnega pridevnika s prenesenim pomenom možna, ker se je metaforično nastali pomen osamosvojil. Leksikaliziranost pomena potrjuje besedilo;⁷ taki pridevniki določajo različna samostalniška jedra, npr. *pametni + hiša, kartica; zeleni + gibanje, gnojenje*.

3.2

Glede na razvidnost pomena zveze iz pomenov sestavin sklope delimo v dve skupini:

(1) sklopi s sinhrono nemotiviranim prenesenim pomenom glede na motivacijsko izhodišče, ki so bližji zraslekom (pomeni posameznih sestavin so neleksikalizirani, neustaljeni, pomen večbesednega leksema kot celote pa je še asociativno razviden brez diahrona analize);

(2) sklopi z leksikaliziranim prenesenim pomenom vsaj ene od sestavin, ki so glede na definicijske lastnosti bližji skupom – pri teh je pomenska analiza posameznih sestavin leksema mogoča, ker ima vsaj ena od sestavin leksikalizirani preneseni pomen.

Sklopi z leksikaliziranim pomenom vsaj ene od sestavin so v slovarski mikrostrukturi lahko vezani na posamezni pomen iztočnice, zaradi pomenskega prenosa, vezanega na vse sestavine, pa obvezno potrebujejo razlago.

⁷ »Besedilne uresničitve metaforično motiviranega pomena so merilo stopnje leksikaliziranosti.« (Snoj 2004: 166) Zveze, ki dokazujejo pomen, Novak (1975: 38) imenuje *tipične zveze*, vse tipične zveze skupaj pa imenuje *mrežo tipičnih zvez*. Tudi Suhadolnik (1968: 222) poudarja pomembnost sobesedila pri določanju pomena: »Iz spoznanja, da živita beseda in njen pomen le v sobesedilu, in sicer v tipičnem sobesedilu, bodo imele besede ob sebi tako navadne, proste zveze z ustreznimi vezavami kot posebne in stalne oz. terminološke ter frazeološke zveze. [...] Vse to gradivo potrjuje pomene in kaže možne realizacije v sobesedilu, s tem pa tudi stalnost in sistemskost knjižnega jezika.«

Metaforični pomenski prenos je torej vezan na celo besedno zvezo; asociativna prvina je lahko: (1) **barva**, npr. *bela karavana* (UPS: skupina smučarjev in njihovih spremljevalcev, RPS: ki se udeležujejo zimskih smučarskih tekmovanj v različnih krajih), *modri planet* (UPS: planet, RPS: Zemlja); (2) **oblika ali otip**: *pohorska omleta* (UPS: sladica, RPS: iz biskvitnega testa, nadevana z vloženi brusnicami in obložena s stepeno sladko smetano), *svetlobno pero* (UPS: naprava, RPS: peresu podobna, vhodna, občutljiva na svetlobo, ki z dotikom na računalniški zaslon omogoča izbiranje ukazov in premikanje kazalca); najpogosteje pa (3) **funkcija ali namembnost**: *adrenalinski park* (UPS: park, RPS: za adrenalinske športe); *kronska priča* (UPS: kdor, RPS: lahko v sodnem ali upravnem postopku odločilno vpliva na izid postopka).

3.3

Značilnost novejšega besedja je pomenska **asimetričnost** (Vidovič Muha 2000: 19) kot posledica neustaljenosti oz. postopnega ustaljevanja izraza in pomenja. Nekaterim izrazom je težko določiti pomen, ker kot sestavina besednih zvez izkazujejo različne pomenske odtenke, po drugi strani pa imajo nekateri pomeni več izrazov, ki so lahko popolni sinonimi, npr. *civilna neposlušnost* in *državljska neposlušnost* (UPS: nepokorščina, RPS1: nenasilna, RPS2: državnim organom).

Skupi s preneseno jedrno sestavino imajo istopomenske zgradbene različice (Žele 2004: 147)⁸ zlasti dveh tipov:

(1) možnost zamenjave ima jedrna sestavina s prenesenim pomenom (teh primerov je manj), npr. *disketni pogon* in *disketna enota*, *slikovna pika* in *slikovna točka*, *solatni bar* in *solatni bife*;

(2) možnost zamenjave ima prilastkovna sestavina v izhodiščnem pomenu (teh primerov je več), npr. *civilna neposlušnost* in *državljska neposlušnost*, *digitalni podpis* in *elektronski podpis*, *digitalni zapis* in *elektronski zapis* ipd.

Tovrstne istopomenske različice pri skupih ne ostajajo vedno na isti stopnji pomenske zlitosti, npr. skup *besedilni korpus* ima različico z lastnostmi sklopa, *jezikovni korpus*, *ozonski plašč* pa sestave, *ozonska plast*; skup *ekološki otok* ima različico v obliki zloženke, *ekootok*, skup *slana žetev* pa ima različico v obliki zveze z desnim prilastkom, *žetev soli*.

Med skupi s preneseno prilastkovno sestavino najdemo le štiri primere z istopomenskimi zgradbenimi različicami, in sicer *divje odlagališče* in *črno odlagališče*, *pametna tabla* in *interaktivna tabla*, *vroča linija* in *vroči telefon* ter *zeleni podor* in *zeleno gnojenje*.

Pri sklopih med novejšim besedjem najdemo več istopomenskih zgradbenih različic, npr. *globalna vas* ali *svetovna vas*, *navidezna resničnost* in *virtualna resničnost* in *virtualna realnost*, *prazni tek* ali *prosti tek*, *vroči stol* ali *vroči stolček*, *zabavna*

⁸ »[...] soobstoj tudi isto- in podobnopomenskih besednih in besednozveznih različic je z vidika razvojne živosti in aktualnosti jezika nekaj povsem samoumevnega«. (Žele 2004: 147)

industrija in *industrija zabave*, pri čemer različice ostajajo na isti stopnji pomenske zlitosti.

3.4

Večpomenskost se v gradivu pri skupih načeloma potrjuje le v primerih, ko isti leksem poimenuje dve pojavnosti, pomena pa nista metaforično povezana, ampak ju povezuje samo preneseni pomen ene od sestavin večbesednega leksema,⁹ npr. *jogurtna revolucija* (1. UPS: organizirana zborovanja, demonstracije, RPS: proti takratni oblasti v jugoslovanski avtonomni pokrajini Vojvodini v letih 1988 in 1989; 2. UPS: oznaka, RPS: za organizirana zborovanja, demonstracije po letu 1991, usmerjene proti birokratskim in demokraciji odtujenim oblastnim strukturam na različnih nivojih).

Večpomenski skupi lahko, izjemno redko, nastanejo z metonimičnim prenosom (z metaforičnim glede na gradivo nikoli), npr. *zeleni čaj* (1. UPS: poživljajoča pijača iz posušenih listov čajevca (čaj), RPS: nefermentiranih; 2. UPS: posušeni listi čajevca za pripravo te pijače, RPS: nefermentirani).

V gradivu so tudi primeri večpomenskosti pri sklopih, npr. *novi val* (1. UPS: smer, RPS: v filmski umetnosti [...]), 2. UPS: glasba, RPS: rokovska, iz 70. in prve polovice 80. let 20. stoletja, ki izhaja iz panke, s prvinami pop glasbe), *odprta meja* (1. UPS: mejni prehodi, RPS: nenadzorovani, prosti, med državami, navadno povezanimi zaradi skupnih ciljev v skupnost suverenih držav; 2. UPS: prehod, uvoz v državo, in odhod, izvoz iz nje, RPS: dovoljen) ipd.

Literatura

- GLOŽANČEV, Alenka, JAKOPIN, Primož idr., 2009: *Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri)*. Zbornik na podlagi istoimenskega projekta 2007–2009. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- NOVAK, France, 1975: Vloga skladnje pri določanju in dokazovanju pomenskih lastnosti besedja. Martina Orožen (ur.): *11. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 37–48.
- SNOJ, Jerica, 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SUHADOLNIK, Stane, 1968: Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 13/7. 219–224.
- ŠANSKIJ, Nikolaj Maksimovič, ¹1963, ⁶2011: *Фразеология современного русского языка*. Moskva: Vysšaja škola, Knjižni dom »Librokom«.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1973/1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 273–279.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1981: Fraza kot merilo pomenske delitve nekakovostnih pridevnikov. *Jezici i književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti u XX veku*. Beograd: Filološki fakultet, Međunarodni slavistički centar. 123–132.

⁹ Po tipologiji večpomenskosti J. Snoj (2004: 99–101) gre za posredno motivirano večpomenskost: »Te vrste večpomenskost obstoji tako, da imajo pomeni skupno izhodišče v enem pojmu, vendar samostojno obstoječem zunaj znotrajleksemsko povezanih pomenov in neodvisno od njih«. (Prav tam: 99)

- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *24. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, ¹2000a, ²2013a: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 599–609.
- ŽELE, Andreja, 2004: Aktualizacijsko širjenje/oženje pomenja ustaljenega besedja kot odraz besedilne različnofunkcijskosti. Erika Kržišnik (ur.): *Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 133–148.
- ŽELE, Andreja, 2009: Pomenotvorne zmožnosti z vidika /de/terminologizacije (v slovenščini). Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 125–139.

ODNOS UPORABNIKA DO NORME: SLOVENCİ V RUSIJI

Gleb Pilipenko

Institut slavjanovedenija, Moskva

UDK 81'282.4(470=163.6):811.163.6'242'271

V prispevku¹ gre za preučevanje odnosa intervjuvancev, Slovencev, ki živijo v Rusiji, do slovenskega jezika. Po eni strani intervjuvanci pravijo, da vnašanje tujih prvin pomeni napako in kviri jezik. Po drugi strani pa vsi sogovorniki uporabljajo ruske prvine v slovenskem jeziku.

slovenski jezik, ruski jezik, norma, izposojanje, sogovornik

The paper deals with the attitudes among Slovenes living in Russia to the use of the Slovene language. On the one hand it is said that the borrowing of foreign elements harms the language, but on the other the informants use in their speech elements of the Russian language.

Slovene, Russian, norm, borrowing, informant

Raziskava med Slovenci v Rusiji je bila narejena leta 2013 v okviru bilateralnega projekta Inštituta za slavistiko v Moskvi in Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru. Slovenci, ki živijo v Rusiji, ne spadajo med avtohtone manjšine. Gre predvsem za skupino priseljencev, ki so prišli v državo v zadnjih dvajsetih letih. Razlog za prihod v Rusijo je bil vzpostavljanje poslovnih odnosov med obema državama. Najprej so prihajali poslovneži, nato so prišli člani njihovih družin. Po podatkih zadnjega popisa prebivalstva v Rusiji živi 1008 Slovencev (Всероссийская перепись населения 2010). Največja koncentracija Slovencev v Rusiji je v Moskvi. Ostali so razpršeni po drugih večjih mestih države kot Sankt Peterburg, Jekaterinburg, Samara itn. Kar zadeva postsovjetski prostor, je Rusija na prvem mestu po številu slovenske skupnosti, sledijo Ukrajina, Belorusija in Kazahstan. Cilj raziskave je bil zbiranje korpusa govornih besedil Slovencev v ruskem in slovenskem jeziku. Do zdaj še ni bilo nobene raziskave, ki bi obravnavala položaj in jezikovne značilnosti Slovencev v Rusiji.

Najprej je treba določiti, kaj pomeni *norma*. Jezikoslovci razumejo normo kot uveljavljanje takšnih jezikovnih sredstev, ki so se spontano oblikovala dalj časa in ki ločujejo eno varianto jezika od druge (Крысин 2005); vsaka oblika jezika (narečje, sleng, žargon) ima svojo normo. To je širok pristop razumevanja norme in ga

¹ Raziskava je narejena ob finančni podpori projekta BI-RU/14-15-034 Faze jezikovne adaptacije v govorici različnih generacij rusko govorečih migrantov v Sloveniji in slovensko govorečih v Rusiji.

uporabljam v tem članku. Ozki pristop določa normo kot rezultat kodifikacije knjižnega jezika (prav tam). Toporišič (1992: 147) piše, da je norma to, »kar je splošno normalno v določeni jezikovni zvrsti, zlasti v knjižni«. Tudi H. Dobrovoljc (2004: 13) govori o dveh *vlogah* norm:

Jezikovna norma je torej v sodobnejšem teoretičnem okviru dobila širše razsežnosti: poleg klasične vloge naj bi se oblikovala tudi v posameznih govornih položajih glede na sotvarje vsakokratnega sporočanja. Te norme so ohlapnejše, težje določljive, hkrati pa predstavljajo temelj jezikovnega znanja in ne toliko pravilno kot ustrezno rabo jezikovnih sredstev v različnih govornih položajih oz. okoliščinah.

T. Petrović (2009: 74) piše o eksplicitni in implicitni normi; o implicitni normi pravi naslednje:

Pod implicitnom normom podrazumevamo pravila inherentna svakom idiomu koja omogučavaju realizaciju funkcije komunikacije, a nisu propisna »spolja«, bilo kojom vrstom standardizacije idioma.

V svojem članku analiziram knjižnopogovorni jezik, v katerem so odgovarjali intervjuvanci, oz. manj strogo varianto knjižnega jezika, ki se uporablja v manj formalnih položajih. Cilj je bil čim bolj zabrisati distanco med raziskovalcem in intervjuvanci ter da se sogovorniki sprostijo.

Nekateri intervjuvanci živijo v Rusiji (ali v drugih republikah) več kot dvajset let, drugi so prišli pred štirimi ali petimi leti. Večina jih v Rusiji prebiva začasno, saj se želijo po poteku pogodbe za delo v tujini za določen čas vrniti v Slovenijo. Nobeden izmed sogovornikov se ni rodil v Rusiji. Ta raziskava nadaljuje celo vrsto raziskav, ki uporabljajo kakovostni pristop in preučujejo Slovence v tujini. Ta pristop sem uporabil v času terenskih raziskav med Slovenci in Madžari v Prekmurju (Pilipenko 2011, 2014; Пилипенко 2014). Zbrano gradivo je mogoče analizirati tako z vidika najbolj tipičnih napak v obeh jezikih, kot z vidika stališč govorcev do jezikov in posameznih napak, saj v intervjujih pogosto govorijo na to temo.² Raziskava je bila zamišljena v paradigmi lingvistične antropologije (podrobneje gl. Ahlers 2009: 231–232). Ena najbolj pogostih tem v pogovorih z intervjuvanci je bil odnos do slovenskega jezika, saj je ta izpostavljen vplivu ruskega jezika. Večkrat se pojavijo sposojene besede, konstrukcije iz ruščine. Sami sogovorniki se zavedajo tega, da se vplivu ruskega jezika ni mogoče izogniti, če nekdo živi dlje časa izven slovensko govorečega okolja. Vendar, kot sem ugotovil, ne glede na dejstvo, da se zavedajo takega vpliva, v njihovem diskurzu pride do sposojanja besed (gl. primere v članku). Vsaka prvina, ki je

² S sogovorniki sem posnel polstrukturirane intervjuje. Pogovori so lahko dolgi od pol ure do največ dve uri. Ker je glavni pogoj v intervjuju bila anonimnost sogovornikov, ne morem razkriti vseh podatkov (glede na to, da je slovenska skupnost v Rusiji zelo majhna in bi bil po teh podatkih človek lahko prepoznan). Sogovorniki (13) so stari od 30 do 60 let, vsi imajo univerzitetno ali srednješolsko izobrazbo, polovica je moških, druga polovica je žensk. Teme za pogovor so bile kulturološke značilnosti obeh narodov, izkušnje posameznikov pri obvladovanju ruščine, adaptacija v rusko govorečem okolju ter primerjanje jezikovnih situacij v različnih republikah in regijah postsovjetskega prostora. Pogovor je potekal spontano tako v ruščini kot tudi v slovenščini, v neformalnem položaju. Intervjuvanci so govorili o rabi slovenščine tako v javni kot v neformalni sferi.

tuja jezikovnemu sistemu, se šteje kot odstopanje od norme oz. od tega, kar se ustrezno uporablja v tem govornem položaju. To stališče je razširjeno med jezikoslovci, ki ščitijo normativni pristop (npr. Kossa 1978; Бурькин 2003), medtem ko drugi pravijo, da so takšna odstopanja v bistvu logični razvoj jezika, ki ga ne moremo preprečiti, saj se govorec prilagaja zunanjim zakonitostim (Corder 1967). Za razumevanje metodološkega okvira članka je pomembno zavedanje o »idealni podobi jezika« (Остапчук 2006: 214) in o spremembah v jeziku, ki nastanejo pod različnimi pogoji: »[V]saka sprememba v jeziku je sprva kršenje obstoječe norme in s stališča dotedanje splošne rabe – strogo vzeto – napaka.« (Urbančič 1987: 30) Skoraj vsi sogovorniki pravijo, da v njihovi rabi slovenskega jezika prihaja do *napak*, ki so nastale pod vplivom ruskega jezika. Takšne elemente dojemajo kot zavirajoče v komunikaciji in otežujejo sporazumevanje med udeleženci komunikacijskega akta:

1. Mešam jezikovne značilnosti obeh jezikov, vnašam elemente slovenščine v ruščino in obratno.³
2. Jaz mislim, da večina teh, ki smo tu, iz Slovenije, govorimo tako mešanco, ne vem, nekeje slovenskega, nekeje ruskega, nekeje srbohrvaščine.
3. Почему? Наверное, это так типично, ошибка всех словенев или там сербов тоже, но славьян, которые думают, что языки достаточно близкие, но недостаточно внимательно работают на совершенство языка. [Zakaj? Morda je to tipična napaka vseh Slovencev ali Srbov, torej Slovanov, ki mislijo, da so si jeziki zelo podobni, vendar niso dovolj pozorni na razlike v jezikih.]
4. Ja. Zmeraj se mi dogaja, da uporabljam rusko besedo.
5. Просто это замечаль, что у меня как-то все это **смешивается** и до сих пор признаюсь, **смешивается**, но мне кажется, щас не в пользу словенского, потому что я делаю щас **ошибки** в словенском, словенском языке. [Postal sem pozoren na to, da sem vse **zmešal** in se do zdaj, moram priznati, **mešam**, ampak se mi zdi, da ne gre to v prid slovenščini, zato ker delam zdaj **napake** v slovenščini, slovenskem jeziku.]
6. Чаще всего русские слова **проникают** в мой словенский язык. [Najpogosteje ruske besede **prodirajo** v moj slovenski jezik.]

Govorci slovenščine vnašanje prvin ruskega jezika, ki ne ustrezajo rabi slovenskega jezika, dojemajo kot *mešanico*; uporabijo celo besedo *napaka*. To pomeni, da normo slovenskega jezika v njenem širšem pomenu vrednotijo kot nekaj pozitivnega, vpliv drugega jezika pa je zanje negativno obarvan. V 3. primeru je sogovornik ljudi, ki uporabijo takšne besede, celo označil kot tiste, ki ne posvečajo dovolj pozornosti jeziku. Ta zavest je v govorcih zelo močno usidrana; podobne izjave sem registriral tudi pri Prekmurcih, ki govorijo o napakah – prvinah iz prekmurščine – v svoji slovenščini (gl. Pilipenko 2014).⁴ Razlog za to sogovorniki vidijo v tem, da sta dva jezika – ruščina in slovenščina – slovanskega izvora in sta si podobna.

³ Primere navajam v takšni obliki, kot sem jih registriral v govoru intervjuvancev.

⁴ Podoben odnos do srbskega jezika je v Beli krajini zaznala T. Petrović (2009: 121).

7. Ну в принципе есть слова, которые похожи на словенском и на русском языке, а у них совсем другая, ну, они означают совсем что-то другое, так что да. [Načeloma obstajajo besede, ki so si podobne tako v slovenščini kot v ruščini, ampak te besede imajo drugačen pomen, tako da ja.]

Zanimiv primer sem opazil pri eni sogovornici, ki poroča o *napakah*, saj uporablja svoje domače narečje, govori *po domače*; pri tej intervjuvanki sem opazil vpliv primorskega narečja. Kadar težko najde ustrezno slovensko besedo, se pri njej pojavi ruska beseda.

8. Знаетэ как, все-таки, иногда говоришь не совсем литературный язык, говоришь по-домашнему, и тогда какие-то выразы... выражения немножко по-другому, чем литературные, и хочешь вспомнит литературное, у меня потом в голове иногда русские выражения, никак не могу свое вспомнит, бывает вот так, да. [Veste, ne govoriš vedno v knjižnem jeziku, govoriš po domače, in takrat so nekateri izrazi malo drugačni kot v knjižnem jeziku, in se želiš spomniti knjižnega izraza, in imam potem v glavi včasih ruske izraze in nikakor se ne morem spomniti svojega, se zgodi tako, ja.]

Vpliv ruskega jezika je najbolj opazen na leksikalni ravni. O vzrokih in pogojih jezikovnega variiranja piše I. Makarova (2004: 289). Ti dejavniki delujejo tudi v primeru adaptacije ruskih prvin v govoru Slovencev v Rusiji:

Variiranje je odvisno od stopnje obvladovanja ciljne govorice [...], ki se določa s celo vrsto dejavnikov: jezikovno distanco med ciljno in primarno govorico, intenzivnostjo in pogostnostjo kontaktov z nosilci le-te, trajnostjo bivanja govorečega v jezikovnem okolju, ki uporablja ciljno govorico, jezikovnimi sposobnostmi govorečega. (Prav tam)

Pri intervjuvancih sem opazil veliko primerov uporabe ruskih besed, ki se prilagajajo slovenskim morfološkim zakonitostim. V naslednjih primerih informanti poročajo o najbolj pogostih izposojenkah iz ruščine, kar pomeni, da se tega zavedajo.

9. Да, у нас еда, просто например, в словенском языке, есть такой хлеб, **жемля**, да, я всегда забываю сказать **жемля**, всегда спрашиваю, булочку будешь? [Ja, imamo pecivo, na primer, v slovenskem jeziku, je takšen kruh, **žemlja**, ja, vedno pozabim povedati žemlja, vedno vprašam, a boš buločko?]
10. Окончания, например, русские фамилии на –ов, по-словенски это будет, не знаю, там, з Grizlovom, а по-русски – с Грызловым, и тогда мы уже как-то должны задавать себе этот вопрос, как же по-словенски – им или –ом? [Končnice, na primer, ruski priimki na -ov, v slovenščini bo to, ne vem, z Grizlovom in v ruščini с Грызловым in si moramo nekako postaviti vprašanje, kako naj že v slovenščini, -im ali -om?]
11. Ну сейчас тяжело мне вспомнить, ну часто случается со словами, которые достаточно похожи, которые, может быть, в одном из языков пол женский, но разные пола, там, скажем, програм, программа, проблема, **не vem**, такие варианты. [Zdaj se težko spomnim, pogosto se zgodi z besedami, ki so si zelo podobne, v enem od jezikov so ženskega spola ali raznih spolov, recimo, program, программа, проблема, **ne vem**, takšne variante.]

Zadnji primer je zanimiv z vidika, da je prišla vmes slovenska različica markerja za polnjenje pavze – *ne vem*. Kar se tiče rusizmov, ki se uporabljajo spontano, jih lahko razdelim na splošno uporabno leksiko in geografske pojme. Lahko srečamo tudi pogovorno leksiko, ki se uporablja za doseganje estetskega učinka:⁵

12. Po večini se med sabo pozna, no torej ne vsi, ampak večina seveda med seboj pozna, okoli dvesto nas je na **dannij moment**, bilo jih je več.
13. Ja, v bistvu prepoznajo po [...] torej vejo, da nisem Moskovčanka, to je pod a, potem pa že recimo, če dlje časa govorim, **uže** tudi ugotovijo, da nisem Rusinja.
14. [...] pri nas bi iz tega nastal škandal, o tem bi poročala televizija, **eta normalna**, ne, zato ker so ljudje sploh radi, sploh ne pomislijo, zapeljujejo skoz največjo lužo.
15. Potem je bilo eno obdobje, ki je bilo še težje, da si samo po **raspiski**, če si imel **raspisko**, da živiš v Moskvi, si lahko **kupuw** v Moskvi.
16. Ja, med vožnjo, parkiranje, **svetlofor** in tak naprej, drugače, veliko mest, razdalje vsekakor so nepredstavljive, dokler nisi v Moskvi, s slovenskega vidika sploh.

Zadnja dva primera sta zanimiva, ker takšni besedi v ruščini ne obstajata v pomenu, ki ga želita sporočiti sogovornika. Namesto *raspiska* (ki sicer obstaja v ruskem jeziku, ampak pomeni 'potrdilo') bi bilo treba uporabiti *propiska* (stalno bivališče). Prišlo je do prenašanja besede z enim pomenom v drug pomen. Beseda *svetlofor* sploh ne obstaja. Verjetno je tukaj prišlo do kontaminacije. Ruska beseda *svetofor* se je preoblikovala v *svetlofor*, ker zveni podobno kot slovenske *svetlobarven*, *svetlolas*, *svetlopolt* itn. Zadnji del te besede je enak tako v ruskem kot v slovenskem jeziku (-for).

Sogovorniki uporabljajo veliko toponimov v ruski obliki, čeprav za vse lahko najdemo slovensko ustrezno besedo: *рынок* – *tržnica*, *вокзал* – *železniška postaja* itn. V nekaterih primerih je mogoče zaslediti spreminjanje oblike toponima. Gre za kontinuantne praslovanskih skupin **tort*, **tolt*, ki sta se v ruščini spremenila v *torot*, *tolot*, v slovenščini pa v *trat*, *tlat*. Zato govorci slovenskega jezika *torot*, *tolot* prilagajajo slovenski obliki. Namesto *допомогмиловский рынок* najdemo *dragomilovski rinok*, namesto *золотое кольцо* pa *zlato kolco*. Gl. naslednje primere:

17. [...] se navadiš pol take trike delat, smo pa bili takrat blizu **Dragomilovskega rinka**.
18. Tako da, ja, ja, zraven **Kijevskega vokzala**.
19. To jaz mislim, pa Sankt Peterburg, drugač, bova pa vsa ta mesta **Zlatega kolca**, to mava v planu.
20. Vsak dan, ampak to ni bilo spuščanje z **Vorobjovih gor**, ne, to je pravo smučišče.
21. Jaz hodim rolat v Gorki park al pa na **park Pabjedi**, ampak recimo.

⁵ I. Makarova Tominec (2014: 57) govori o estetskem učinku uporabe tujk v slovenskem jeziku: »[U]pora-ba sposojenk za doseganje estetskega učinka je v jezikoslovju znan pojav, vendar pa je ravno zaradi ukoreninjenosti tujk in sposojenk v slovenskem besedju o doseganju posebnega učinka možno govoriti šele v primeru ozaveščene izbire jezikovnih sredstev v idiolektu posameznika.«

Ruske besede se lahko prilagodijo fonetiki slovenskega jezika, kot recimo odstranjevanje akanja v 20. primeru (*vorobjovy – varabjovy*), ali pa se uporabljajo brez prilagoditve, kot je v zadnjem primeru (*pobedy – pabedy*). Ne glede na sposojanje besedne zveze v ruski obliki jo pregibajo po pravilih slovenskega jezika, kot npr. uporabljajo končnico pridevnika *-ega* za rodilnik moškega spola v ednini, ne pa *-ozo* [-ova], kot je v ruščini (prim. 17 in 18). Prilagoditev je prisotna na več ravneh: fonetični, morfološki in leksikalni.

Treba je posvetiti pozornost tudi drugim primerom, kjer prihaja do preklapljanja kodov. V naslednjem stavku sogovornik začne govoriti v slovenskem jeziku, potem sledi ruski marker za polnjenje pavze (prim. s primerom št. 11), spreminjanje koda v ruščino in nato že v slovenskem jeziku sogovornik razloži, kar je povedal v ruščini.

22. Napačno, ну, **неправильно поставляю ударение, или как это перевести на словенский**, pravilno ne naglašujem, slovnične napake.

Sprva se je sogovornik spomnil ruskega strokovnega izraza, potem se je sam vprašal, kako naj to prevede v slovenski jezik, in komunikacijska situacija se je končala uspešno, saj je našel ustrezní izraz. To lahko priča o tem, da ko je začel obvladovati ruski jezik, so mu bili znani samo ruski strokovni slovnični izrazi. Navajam še en primer, kjer ne gre za preklapljanje kodov, ampak za vnašanje prvin drugega jezika.

23. Napake so, lahko so slovnične, recimo, predvsem, kar se tiče teh **dijepričastij in pričastij**, absolutno ...

Tukaj vidimo uporabo ruskih strokovnih slovničnih izrazov namesto ustreznih slovenskih *prislovni deležnik* in *deležje*. Sogovornik v tem primeru ne išče slovenskega ekvivalenta. Če posameznik obvladuje kakšno temo samo v določenem jeziku, mu je težko preklopiti v drug jezik. To stališče lahko ponazorim z naslednjim primerom:

24. [...] словенский язык, еще есть доминантный, хотя есть многие мысли или выражения, которые я бы и словенцам хотела по-русски сказать, поскольку я столько в русском окружении. [Slovenski jezik je še vedno dominanten jezik, čeprav obstajajo misli in izrazi, ki bi jih Slovencem želela povedati v ruščini, zato ker sem že dolgo v ruskem okolju.]

Na koncu navajam še en primer vpliva ruščine. Pogosto najdemo tudi realizacijo strategije, ki sem jo omenil malo prej, in sicer gre za razlago izgovorjenega dejstva. V primeru 22 je sogovornik ruski izraz razlagal v slovenščini, v naslednjem primeru vidimo obratno: sogovornik slovensko besedo *terenec* razloži v ruskem jeziku (čeprav za to ni nobenega razloga, saj raziskovalec in sogovornik govorita oba jezika). Verjetno se je intervjuvancu zdelo, da ruska beseda najbolj ustreza ruski realnosti, o kateri je takrat govoril:

25. Seveda avtomobil je treba imet, ne, ampak pri nas niso v modi terenci, **vnedo-rožniki**, pri nas niso.

Slovenci, ki živijo in delajo v Rusiji, pogosto uporabljajo ruske prvine v slovenskem jeziku, zlasti v neformalnih položajih. Opazno je protislovje med stališči govorcev slovenščine in resničnostjo. Po eni strani trdijo, da je vsako vnašanje tujih elementov podobno napaki, in zaradi tega prihaja do jezikovne *mešanice*; zavedajo se negativnega značaja tega procesa. Z druge strani pa ni bilo niti enega govorca, ki ne bi uporabljal prvin iz ruskega jezika. Odnos uporabnika do norme, ki se v članku pojmuje široko (kot implicitna norma), je pozitiven, vsako vnašanje tujih elementov pa je za uporabnika napaka, malomarnost (vsaj na ravni stališč).

Literatura

- AHLERS, Jocelyn C., 2009: The many meanings of collaboration: Fieldwork with the Elem Pomo. *Language & Communication* 29. 230–243.
- БУРЫКИН, Алексей, 2003: О некоторых коммуникативно-обусловленных типах двуязычия. *Уралистика. Выпуск 13. Часть 1. Материалы XXXII международной филологической конференции*. СПб.
- CORDER, Stephen Pit, 1967: The Significance of Learner's Errors. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 5. 11. 1967. 161–170.
- DOBROVOLJC, Helena, 2004: *Pravopisje na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KOSSA, János, 1978: *A mi nyelvünk*. Újvidék.
- КРЫСИН, Леонид, 2005: Языковая норма и речевая практика. *Отечественные записки* 2 (23). <http://www.strana-oz.ru/2005/2/yazykovaya-norma-i-recheyaya-praktika>
- MAKAROVA, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko. 287–295.
- MAKAROVA TOMINEC, Irina, 2014: Izmail Sreznjevski in slovenščina. *Jezikoslovni zapiski. Glasilo Inštituta za slovenski jezik* 20/2. 53–66.
- ОСТАПЧУК, Оксана, 2006: Языковое варьирование как фактор внутренней динамики в современном украинском языке: уровни и способы манифестации. Галина П. Нешименко (ur.): *Глобализация – этнизация. Этнокультурные и этноязыковые процессы*. Книга II. Москва: Наука. 210–238.
- PETROVIĆ, Tanja 2009: *Srbi u Beloj Krajini. Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Beograd: Balkanološki Institut SANU, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PILIPENKO, Gleb, 2011: Interferenčni pojavi v slovenskem jeziku prekmurskih Madžarov v primerjavi s srbskim jezikom vojvodinskih Madžarov. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 365–370.
- ПИЛИПЕНКО, Глеб, 2014: Венгры в словенском Прекмурье. Наталия Колпакова (ur.): *Материалы 43 Международной филологической научной конференции 11–16 марта 2014 г. Уралистика*. СПб. Филологический факультет СПбГУ. 57–65.
- PILIPENKO, Gleb, 2014: Dvojezičnost v Prekmurju. Maja Godina Golija (ur.): *Prekmurje – podoba panonske pokrajine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 185–196.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- URBANČIČ, Boris, 1987: *O jezikovni kulturi*. Delavska enotnost. Ljubljana.
- Всероссийская перепись населения*, 2010: Том 4. Национальный состав и владения языками, гражданство. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/Vol4/pub-04-01.pdf

SEMANTIKA SVETNOSTI SVETA

Gizela Polanc Podpečan

Gimnazija Velenje, Velenje

UDK 821.163.6–31.09Lipuš F.:1(091)Heidegger M.

Ontološki pojem *svetnost sveta* predstavlja v filozofiji Martina Heideggerja eksistencialno določitev tu-bití. Semantika svetnosti sveta se nanaša na ubeseditev okoliškega sveta, ki določa način tu-bití v romanu Florjana Lipuša *Boštjanov let*, ter na ubeseditev tesnobe, vodilnega modusa počutja.

Martin Heidegger, svetnost sveta, Florjan Lipuš, *Boštjanov let*

In the philosophy of Martin Heidegger, the ontological notion of »the worldhood of the world« represents an existential determination of Being-in-the-world. The semantics of the worldhood of the world applies to expression of the surrounding world by means of words, which determines the modality of Being-in-the world in the novel *Boštjanov let* by Florjan Lipuš as well as to expression of anguish, the main state of feeling.

Martin Heidegger, worldhood of the world, Florjan Lipuš, *Boštjanov let*

Sintagma *svetnost sveta* se nanaša na Heideggerjevo pojmovanje sveta kot prostora bivajočega. Fenomenolog Martin Heidegger je v delu *Bit in čas* opredelil svet kot dogajanje: porajanje in mirovanje vsega bivajočega v času in zgodovinskih usodah. Svetnost pa je predstavljena kot eksistencial – način biti-v-svetu. Razmišljanje želi izpostaviti semantiko svetnosti sveta, pomenske vidike in ubeseditvene postopke tega fenomena v romanu Florjana Lipuša *Boštjanov let*. Okolni svet, ena izmed oblik sveta, je v romanu predstavljen kot tragičen prostor eksistence, v katerem prevladuje najbolj uničujoče počutje – tesnoba. Tesnoba, Heidegger jo imenuje modus počutja, je pogosto prisotna v Lipuševi pripovedni prozi; velja pa poudariti, da je v romanu *Boštjanov let* skoraj v celoti zaznamovala dogajanje in ustvarila katastazo brezupnosti. Zaradi obširne problematike se želim osrediniti na semantiko okolnega sveta, ki ga simbolično predstavlja soteska Tesen, ter na ubeseditvene postopke tesnobe v alegoriji o obešencu.

Heideggerjeva interpretacija svetnosti sveta postavlja v izhodišče svet kot odprtost nešteti možnosti in poti v človeški zgodovini. Svet je »vesolje bivajočega«, je prostor, ugotavlja Heidegger, kamor spadamo v času od rojstva do smrti. Svetnost pa je eksistencial, ki pomeni biti-v-svetu. Od sintagme *svetnost sveta* preide Heidegger na pojem *okolni svet*. Interpretira ga kot najbližji svet, prostor bivanja. Raziskovanje svetnosti sveta, zapiše fenomenolog, se vedno začne z analizo tistega, kar je znotraj-svetno: to je najbližji okolni svet. Na okolni svet, svojo najbližjo prostorskost, se

bivajoči vselej obrača z določenim počutjem, z emocionalnimi vzgibi, kar je odvisno od načina biti-v-svetu. Eden izmed modusov počutja je tudi tesnoba. Tesnobo Heidegger razume kot eksistencial; to pomeni, da je v bivanju nenehno navzoča. V tesnobi je vselej prisotna nekakšna nedomačnost, tujost: v svetu se počutimo tuje, utesnjeno, ogroženo. Tesnoba je odgovor bivajočega na svetnost sveta, tragično spoznanje, da ostane samo še beg pred nedomačnostjo in utesnjenostjo, ki sta znak skrajne točke bivanjske vzdržljivosti.

Najbližji svet vsakega bivajočega je okolni svet – svet vsakdanje tu-bitu. V romanu *Boštjanov let* je okolni svet soteska Tesen. Beseda označuje geografsko območje: sotesko z redkimi domačijami, ki sta jo čas in zgodovina usodno zaznamovala. V semantičnem pogledu pa ima beseda Tesen široko konotacijo. Glede na besedotvorni postopek je izglagolska izpeljanka. Glagoli *tesniti*, *utesniti*, *utesnjevati* zaznamujejo negativno emocijo. Soteska Tesen je namreč opustela skalnata zajeda z redkimi stezami, ki »ječijo od samote« (Lipuš 2003: 21). Z glagolom, ki opozarja na človeško bolečino, je pisatelj podelil prostoru svojevrstno emocionalno noto. Personifikacija prostora učinkuje izjemno subtilno, saj je ječanje samotnih poti sinonim za človeško tožbo v prostoru, kjer se je okolni svet spremenil v grozečo nevarnost. Ena izmed podob soteske je tudi njena »izredna temačnost« (prav tam: 5–6). Pridevnik *izreden* izraža elativno stopnjo negativnosti in tako potrjuje resnico okolnega sveta, ki je zastrašujoč v svoji temni nevarnosti. Temačnost dobiva v romanu funkcijo delujočega subjekta, ki popotnika v soteski »zaplete« in mu »ovije temo okoli nog« (prav tam: 6). Oba glagola opozarjata na ujeto žrtev, ki jo je zadržnila zanka brezizhodnosti, poimenovana kot »grabljivo zavijanje« (prav tam: 6). Pridevnik dopolnjuje podobo izgubljenca v Tesni, ki je postal ujetnik grabljivih plenilcev eksistence.

Plenilec eksistence je v romanu žandar Ugav. Beseda Ugav nastopa kot priimek, vendar pa je sinonim za grozo, ki jo je doživel otrok, ko je Ugav njegovo mater skozi Tesen odpeljal v smrt. Omeniti velja močno pomensko in fonetično bližino z besedo *udav* – s kačo, ki svojo žrtev zadavi. Lipuš ustvari izjemno ekspresiven vtis v prizoru, ki prikazuje prihod Ugava v hišo, kjer je mati pekla kruh. Ugav in mati si stojita nasproti kot kača in plen. Začetni trenutek groze uvaja glagol *otrpniti*; nanaša se na mater, ki se nenadoma zave Ugavove prisotnosti. Od začetne otrplosti se groza stopnjuje z glagolom *zamrzniti*, saj mati ni mogla več premakniti rok, da bi dokončala delo. Ugav je žrtev počasi zapredal s pogledi in kretnjami ter jo končno »zadržnil s hitrim zategljanjem« (Lipuš 2003: 5–6). Glagol *zadržniti* opozarja na davljenje, trenutna dovršnost pa na konec strašne igre kače z nemočnim plenom. Kačji plenilec Ugav je počasi ovijal svojo žrtev in jo slednjič zadavil z aretacijo. Boštjanova mati je bila določena za strašno smrt v plinski celici nacističnega koncentracijskega taborišča. Z materinim odhodom je ugasnila svetloba, zajeta v poetičnosti besednih zvez: »prelivajoča se luč«, ki jo je mati širila po vsej domačiji, »mirno plapolanje« gibov njenih rok, v katerih sta bila ujeta mir in varnost (prav tam: 25). Semantika materine prisotnosti je poetika prelivanja svetlobe, valovanja zraka, vseh vitalnih sil Narave. Mati je »prelivala« svetlobo, da je bila vsa hiša obsijana z lučjo. Glagol *prelívati* je v kontekstu povezan s formalnim osebkom in morda je prav v tem skrita njegova

semantična izjemnost. Prelivanje svetlobe je mogoče razumeti kot razdajanje materinega duhovnega razsvetljenja, ki se je razkrivalo v sočutju do vseh živih bitij in v njeni dejavni ljubezni. Po materini nasilni smrti je ugasnila luč domačije, tema je ovila življenje v »pošasten zapredek« (prav tam: 25). Elativnost levega prilastka je tudi njegova pomenska dokončnost – do zadnje možnosti stopnjevan občutek groze zapredka, ki je ovijal svoje žrtve – oba otroka in nemočno babico. Z materjo je umrla tudi otroška domišljija, ki je živela v pravljičah in uspavankah. Otrokovo zavest zajame tesnoba ob vprašanju: »Kako bo zdaj luna našla skozi okno?« (Prav tam: 25) Tudi poetiko večera, ki je v Boštjanovo življenje prinašal mir z materinimi uspavankami, je ovil zapredek teme, ki je zatemnil celo svetlobo lune; iz temačnosti zapredka se v otroških mislih porodi strah, da ni nikogar več, ki bi razložil »barve mavrice« (prav tam: 25).

Soteska Tesen je po materinem slovesu dobila nove tragične razsežnosti: zvoki so se začeli v njej izgubljeni brez odmeva. Nemoč otrokovega klicanja izražata glagola *goltati* in *ubijati*. Njuna pomenska razsežnost je zelo široka in se ne nanaša na formalni osebek *gozd*, temveč na nasilje okolnega sveta, ki mu ni tuje ubijanje in goltanje žrtev. Glagol *goltati* je tragičen v svoji časovni nedovršenosti in v pomenu zauživanja hrane, ki je lastno zverem. Gozd, zavetišče ptic in popotnikov, se je preoblikoval v gluhost, nemost in v trohnenje. Postal je prostor »spotaknjenih dreves« (Lipuš 2003: 7), žalostna podoba odmiranja. Levi prilastek, ki je po izvoru deležnik, se nanaša na polomljeno drevje v soteski; glede na okolni svet pa je aluzija na nemoč človeka, ujetega v kruta dejanja časa in zgodovine, v uničujoč strah druge vojne, v čas krikov brez zvoka in odmeva.

Temeljno počutje, ki vlada v soteski, je tesnoba. Kot izsamostalniška izpeljanka iz besede Tesen predstavlja človekovo emocionalno razmerje do okolnega sveta. Ubese-ditev tesnobe je v romanu podana v alegoriji o obešencu. Prizor razpadajočega telesa vaškega hlapca ima širši simbolični pomen; v kontekstu zgodbe opozarja na nasilno smrt, ki domuje v Tesni in ji dajejo zavetje čas, zgodovina in Tesnjani. Žrtve so izbrane premišljeno glede na njihovo družbeno odvečnost. Hlapec se je s svojim dejanjem izognil sovražstvu in posmehu vaške skupnosti in gospodarja, očeta svoje izbranke. Alegorija o obešencu se prične z ironijo, s pogovornim komentarjem Tesnjanov, jeznih na nekoga, ki je zmotil njihov vsakdanjik. Očitek obešencu se glasi: »Od daleč se je prišel obešat baš semkaj.« (Lipuš 2003: 110) S spremembo glagolskega vida ustvari pisatelj ironično distanco do obešenca; sintagma namreč učinkuje kot posmehljiv komentar soseske, saj je vloga glagolskega vida pogovorna. Poleg tega pa sprememba glagolskega vida ustvarja vtis dolgega in mučnega umiranja na vrvi. Odpor in jezo soseske izpostavljata poudarni členek *baš* in prislov *semkaj*. Besedna zveza učinkuje kot ironičen namig na etično podobo Tesnjanov, ki so hoteli ubraniti moralno podobo Tesni, hkrati pa so ohranjali sovražstvo do hlapca, socialnega odpadnika. Pisateljeva ironija se stopnjuje do ugotovitve, da so Tesnjani najbolj veseli tuje nesreče. Groteskno spoznanje je ubesedeno v ljudski vraži o hudiču, ki ima v svoji oblasti samomorilce. V ubeseditvenem postopku je uporabljen glagol *bloditi*, ki v besedni zvezi *bloditi kri* pomeni delati človeka blaznega, vplivati nanj, da zblazni;

v Tesni je prevladalo mnenje, da se je obešencu treba izogniti. V zavesti vaščanov ni bilo nikakršnega spoštovanja do nesrečnika, nobenega obžalovanja, torej tudi nobene potrebe pokopati mrliča. Truplo obešenca je »viselo svojo dobo, zvonilo v viharju, dolgo je menda bingljalo.« (Prav tam: 110) Izjemno ekspresijo ustvari pisatelj s frazeološko zvezo svojilnega zaimka in samostalnika, saj je z njo označen čas, v katerem je obešenčevo telo razpadalo v viharjih. Čas, določen s fiziološkimi zakoni, pa vendarle opozarja na tragično resnico, da izobčenec, samomorilec, ni vreden pokopa. Tesnjani so hodili neprizadeto po stezi, ob kateri je bingljalo truplo. Glagol *bingljati* ima v tem kontekstu negativen predznak, saj se bolj nanaša na lutko ali pa na živalski kadaver. Misel je mogoče podkrepiti z glagolom *pocitravati* (po vrvi), in sicer v smislu že omenjene vraže, da je hudič brenkal na vrv in hlapcu zanesljivo zlomil vrat.

Dramatično stopnjevanje tesnobe poteka v ubeseditvi o počasnem razpadanju trupla. Človeške ostanke označuje besedna zveza *mrliški zmrčki* (Lipuš 2003: 110). Beseda *zmrdek* je rabljena pejorativno in pomeni brezobličien košček tkiva, ki v pogovorni rabi velja tudi za delec živalskega govna. Razpadanje obešenčevega telesa je predstavljeno omofagično – kot trganje kosov kože, mišic in skleпов. Glagol, ki ponazarja proces razkroja, je *odgniti*. Končna dovršnost glagolskega dejanja prinaša tesnobo spoznanja o počasnem razkroju telesa skozi letne čase, ki so si vsak po svoje prilaščali nepokopano hlapčevo telo. Izjemnost predstavlja v alegoriji semantika identitete med obešencem in Naravo. Drevo, na katerem je visel hlapec, je razpadalo hkrati z obešenčevim telesom. Tako kot so z mrliča počasi odpadali deli telesa, tako je postopoma odmiralo tudi drevo. Najprej je odpadlo listje, nato se je posušila skorja, ostalo je samo trhljo deblo, poimenovano z dialektizmom »mrlika«. Toda pod skalnatim robom, ki je zakril dele razpadajočega telesa, je zrasel »možicljast«¹ grm, nizek in skrotovičen, podoben obešenčevim krivim nogam. Tvorjenka *možicljast* zaradi izvornosti desnega morfema učinkuje pejorativno, saj se nanaša na podobnost med skrivenčenimi vejami in hlapčevimi nogami. Taka podoba je živela v očeh Tesnjanov, ki so se iz hlapca radi norčevali. V dogajanju zgodbe pa predstavlja grm svojstveno sporočilo. Pisatelj opozori najprej na njegovo mesto v soteski. Bodičaste vejice grma so preprečevale dostop do jase, ki jo je hlapec izbral za svojo smrt. Popotnik se kraju ni mogel dovolj približati, a je kljub temu na stezi ob grmu občutil nenavadno spokojnost in neustavljivo željo, da bi si odpočil. Pisateljeva misel o identiteti med človekom in Naravo je v alegoričnost grma zajela resnico reinkarnacijskega kroga. Izpostavljena je vizualna podoba rastline, vendar pa je mnogo pomembnejša njena prisotnost: sproščujoč mir, ki ga prinaša v okolni svet, v nasilje in temačnost soteske; skrivenčen grm je ohranil etično podobo hlapca – človeka miru in sočutja.

Alegoriji o obešencu sledi reminiscenca na čas, ko je »matilda opredala babico«² (Lipuš 2003: 110), zadnjo čuvarko domačije. Otrok Boštjan mora v otrpli tesnobi spremljati babičino odhajanje, ki je ubesedeno z glagolom *opredati*. Beseda je dialektizem in ponazarja počasno ter zanesljivo ovijanje s predivom. Ubeseditvi slovesa pa daje svojevrstno humorno noto ljudsko pojmovanje smrti, kajti v doživljanju tesnobe se dogodi transformacija. Opaziti je mogoče razliko med tesnobo, ki jo glavni junak

doživlja ob nasilni smrti matere, in med doživljanjem »matildinega opredanja«. Tesnoba ob nasilni smrti je uničujoč občutek o prisotnosti kačjega plenilca, je zavedanje brezizhodnosti. Take oblike tesnobe ni mogoče vzporejati z emocijo, ki jo doživlja otrok ob slovesu babice, njenem naravnem biološkem koncu. Babičino odhajanje je ubesedeno kot »matildovanje. Z desnim morfemom ustvari pisatelj tvorjenko, ki je pomensko blizu besedam ljudskega praznovanja, rajanja (jurjevanje, kresovanje, martinovanje), le da je v kontekstu dogajanja »matildovanje« sinonim za mrtvaški ples. Pridih humorosti učinkuje sproščujoče glede na sporočilnost, da je babico mrtvaški ples samo premaknil v drugo dimenzijo bivanja: v listje, drevje, travne bilke, v reči Narave. Zapisano je, da se je babica »zapredla v bilje« (prav tam: 111). Glagol *zapresti se* pomeni trdno spojenost z Naravo, s človekovim primarnim izvorom.

Po aretaciji matere in smrti babice je dobilo bivanje svojo dokončno podobo, ki jo predstavlja besedna zveza *rezava tišina*. Levi prilastek *rezav* nakazuje bolečo ostrino okolnega sveta, ostrino velikih razsežnosti, saj je zapisano, da je vse prekrila s »svojim tkivom, prevlekla vid in sluh.« (Prav tam: 113) Ostrina tišine je onemogočila komunikacijo, kot je ubesedeno z glagoloma *zapreti* in *zajesti se*: »Grlo se je zaprlo, težnost se je zajedla v jezik.« (Prav tam: 113) Dramatičnost glagola *zajesti se* opozarja na fizično poškodbo govornega organa, izraža rezko telesno bolečino otroka, ki je bil sam ujet v mrtvaški ples matere; po njeni aretaciji in smrti v plinski celici je postala tišina Boštjanova komunikacija s Tesnjani. Samota je dobila po materinem odhodu svoj vonj in zvok. V samoti domačije »ugašajo« vsi znani vonji in »izzvenevajo« vsi glasovi. Glagola *ugašati* in *izzvenevati* ustvarjata dramatično napetost s trajajočo postopnostjo, saj omogočata samoti, da se počasi plazi v zavest, in jo v dramskem vrhu pripeljeta do najvišje točke, ki jo označuje glagol *zamrzniti*. Glagol je Lipušev stilem, vendar pa ima funkcijo trenutne dovršnosti in predstavlja popolno otrplost v zavesti otroka, ujetega v samoto domačije. Groza nasilne smrti je obnemela tudi naravo: drevesa »molčijo«, v hlevu je »odmukalo«. Negibnost zvokov oblikuje okolni svet in v Boštjanu pogloblja tesnobo, ko se z bratom odpravita iskat mater »brez cilja tjavdan« (prav tam: 44). Blodila sta brez cilja, izgubljena otroka, ki nista vedela, da so mater že odpeljali v smrt. Iskala sta jo v soteski, v bližnjem trgu; na napačnih krajih sta jo iskala dva »zgrešena otroka, ob zgrešenem času, na zgrešenem kraju.« (Prav tam: 44) Pogovorno rabljena deležniška tvorba glagola *zgrešiti* ima negativno konotacijo, saj opozarja na bivanjsko nasilje. Zgrešen okolni svet, ki je napolnjen z izkušnjo tesnobe, je treba zapustiti v poletu, letu, v akciji, po kateri je roman dobil svoj naslov. Samostalnik *let* skriva v sebi simboliko duhovnega dviga. Boštjanov miselni preobrat pomeni duhovno razsvetljenje, ki je zajeto v aporemu: »Poleteti, dvigniti se od tod ...« (Prav tam: 128)

Okolni svet, ki ga je oblikovala zgodovinska Ideja, je namesto sočutja sprejel hladni racionalizem, v katerem ni prostora za emocionalne ljudi, ki jih v romanu simbolično predstavljajo glavni junak Boštjan, njegov mlajši brat, mati, babica in hroma Justa. Po načelu družbene racionalnosti so otroci izbrani v osovražene in ljubljene, v hvaljene in vedno grajane. Otroci so žrtve lažne morale »bližnjikov«, ki se hvalijo z dobrodelnostjo, osamele otroke pa mirno prepuščajo usodi. Samostalnik

bližnjik je Lipušev stilem in vsebuje veliko mero ironije v svoji izvirni besedotvornosti. Fonem *k* poudarja bližino, nekakšno zaupnost sobivanja; v kontekstu pa prav zaradi te zaupne bližine dobi toliko večjo negativno konotacijo. »Bližnjiki« so ljudje, ki »božajo po hrbtu prasce« (Lipuš 2003: 128), nikoli pa nihče ne poboža osamljenega otroka, ki so mu mater odpeljali v smrt. Vsa spoznanja o bivanjskem nasilju rodijo v Boštjanu odločitev za let, prelet okolnosvetnosti. Odločitev je semantično zajeta v glagolih *dvigniti se*, *poleteti* ter v glagolniku *letenje* in samostalniku *let*. Simbolni pomen leta in preleta se nanaša predvsem na transformacijo mišljenja, ki se mora odpreti sočutju in dejavni ljubezni, ki jo v romanu simbolizira vaško dekle Lina. Čeprav je rojena v mračnosti soteske, je Lina junakinja svetlobe, ki se odraža v njenih dejanjih: v vedrini, prijaznosti in sočutju do vseh živih bitij. Lina izžareva preprostost in toplino domačega ognjišča; z njeno pomočjo bo mati »odžalovana«. Beseda *odžalovana* nosi pečat samosvoje Lipuševe ubeseditvene estetike. Semantika glagola *žalovati* se nanaša na trajajočo emocionalno vznemirjenost, končna pomiritev pa je povezana s faznim glagolom *nehati* (*nehati žalovati*). Lipuš pa ustvari semantično bravuro s sestavljenko. S predpono dobi glagol *žalovati* novo konotacijo: *odžalovati* ne pomeni samo prenehanje žalovanja; pomeni odvzeti žalovanje. Sintagma *odžalovana mati* je sintagma nove etike, etike sočutja.

Okolni svet, prostor človekovega vsakdanjega bivanja, predstavlja osrednjo problematiko Lipuševe avtopoetike. S postopki ubeseditve okolnosvetnosti, z izvirnimi besedotvorjem, stilemi, arhaizmi in dialektizmi umetnik gradi edinstveno besedilno estetiko, ki ji daje poseben poudarek bravuroznost ritma. Notranji ritem romana je vibracija emocij glavnega junaka, ujetega v določenost časa in zgodovine. V ritmičnem valovanju se prepletata tragičnost in poetičnost v njuni izvirni semantiki. Podobe groze in tesnobe se menjavajo s poetiko babice, matere, Line in domačega ognjišča. Silovitost ritmičnih menjav se umiri na koncu romana, ko se dogodi junakova miselna transformacija, ki jo simbolizira let – dvig čez mejo zahodne metafizike v duhovno razsvetljenje.

Viri in literatura

HEIDEGGER, Martin, 1997: *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica.

LIPUŠ, Florjan, 2003: *Boštjanov let*. Maribor: Nova znamenja.

PLETERŠNIK, Maks, 1974: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

LUŠČENJE KOLOKACIJ IZ KORPUSA UPORABNIŠKIH SPLETNIH VSEBIN

Senja Pollak

Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.74'373.43:004.738.5

Prispevek obravnava kolokacije v slovenščini uporabniških spletnih vsebin, natančneje v tvitih, forumih in blogih. Za luščanje kolokacij novega besedišča uporabimo orodje za izdelavo besednih skic, za luščanje za splet specifičnih kolokacij ustaljenega besedišča pa metodo za primerjanje kolokacij med dvema korpusoma. Kolokacijske kandidate analiziramo, obenem pa preučimo razloge za težavnost luščanja.

kolokacije, uporabniške spletne vsebine, besedne skice, neologizmi, jezikovne tehnologije

This paper presents a study of collocations in Slovene user generated content (UGC): in tweets, forums and blog posts. For extracting collocations of newly coined words word sketches are used, while UGC-specific collocations of general vocabulary are extracted using a method for comparing collocations of two corpora. In addition to analyzing collocations the key obstacles in the extraction process are identified.

collocations, user-generated content, word sketches, neologisms, language technologies

1 Uvod

Jezik je živa tvorba, ki se prilagaja novim vsebinam in tehnološkemu razvoju. Široka uporaba svetovnega spleta in možnosti avtomatskega zajema vsebin za sestavo korpusov omogočajo preučevanje jezika uporabnikov spleta. Termin *jezik uporabniških spletnih vsebin* (angl. *user generated content*) ali poenostavljeno kar *spletni jezik* uporabljamo za jezik neformalne komunikacije na forumih, blogih, družabnih omrežjih, kot je Twitter ipd. Za jezik neformalne pisne spletne komunikacije je značilna pogosta raba jezikovnih oblik, ki se odmika od predpisanega standardnega jezika na ravni ortografije (fonetični zapis besed) in skladnje, medtem ko se inovativna raba jezika, značilna za uporabniške vsebine, najočitneje kaže na leksikalni ravni. Poleg neologizmov, ki so skovani za opisovanje novih pojmov spletnih vsebin (npr. *všeček*) ali za opis aktualnih dogodkov (npr. *virantovanje*), so značilne pogostejše rabe pomenov, ki niso značilni za knjižni jezik (npr. *rabiti* v pomenu *potrebovati*) in omogočajo identifikacijo pomenskih premikov (npr. *hud – dober*).

V prispevku nas zanimajo predvsem nove tipične kombinacije besed oz. kolokacije, v katerih nastopajo besede, ki so značilne za spletne vsebine (poglavje 4), prav

tako pa želimo s pomočjo kolokacij identificirati nove rabe ustaljenega besedišča slovenskega jezika (poglavje 5).

2 Motivacija za raziskavo in sorodna dela

Za sodoben in celovit popis slovenščine na leksikalni ravni je treba opraviti analizo kolokacij tudi v uporabniških spletnih vsebinah. Tako želimo identificirati tipična besedilna okolja novih besed (npr. beseda *hipster* se tipično sopojavlja z besedo *pravi*, ki je torej njen kolokator in skupaj tvorita kolokacijo *pravi hipster*) kot tudi nove kolokatorje obstoječega besedišča, ki so lahko tudi pokazatelji pomenskih premikov (npr. *stisniti (roko)* → *stisniti (datoteko)*).

Pristopi k preučevanju kolokaciji se v grobem delijo na frekvenčne in frazeološke (Nesselhauf 2005). Prvi definirajo kolokacije kot statistične sopojavitve besed znotraj določenega okna (Sinclair 1966; Halliday 1966; Firth 1957). Na drugi strani pa pristopi poudarjajo tudi slovnične (Sinclair 1991; Kjellmer 1987) in pomenske lastnosti kolokacij (Cowie 1981, 1994; Benson 1989; Benson idr. 1997). V slednjih so kolokacije definirane kot besedne zveze, ki se nahajajo med prostimi besednimi kombinacijami in idiomi kot dvema ekstremoma pomenske razstavljivosti. Pri luščenju uporabljamo dve metodi; prva je izključno statistična, druga pa upošteva tudi skladijske relacije; pri analizi in izboru primerov upoštevamo tudi pomenske vidike.

Preučevanje kolokacij s pomočjo korpusov so v slovenščini z vidika leksikografije obravnavali predvsem P. Gantar in Krek (2011), P. Gantar idr. (2009) ter Kosem idr. (2013). Omenjeni avtorji so uporabo besednih skic (Kilgarriff idr. 2004) prilagodili za avtomatsko luščenje leksikalnih podatkov (ALLP) za slovenščino. S terminološkega vidika so bile kolokacije obravnavane v Š. Vintar (2010) ter N. Logar idr. (2014). Poleg leksikografskih vidikov pa na uporabnost preučevanja kolokacij v okviru drugih aplikacij kažejo številne mednarodne raziskave na področjih poučevanja tujega jezika (Orenha-Ottaiano 2012), luščenja informacij (Lin 1998), strojnega prevajanja (Gerber, Yang 1997), razpoznave sentimenta (Yu 2014) itn.

V predstavljeni raziskavi luščimo in analiziramo kolokacije, ki so specifične za korpus uporabniških spletnih vsebin Janes (»spletni jezik«) in jih primerjamo s »splošnim jezikom«, ki ga predstavlja besedilnovrstno uravnoteženi korpus Kres. Že ustaljeno *metodo besednih skic* dopolnimo s *primerjalno metodo* za primerjanje kolokacij poljubnih lem v dveh različnih korpusih, ki smo jo razvili za primerjavo različnih korpusnih parov (glej pilotno študijo v S. Pollak in Š. Arhar Holdt 2015).

Predstavljeni pristop k luščenju kolokacij uporabniških spletnih vsebinah je uporaben tako za leksikografski opis sodobne slovenščine (za dopolnjevanje obstoječih ali pri izdelavi novih virov) kot tudi za razvoj orodij za strojno obdelavo slovenskega jezika.

3 Predstavitev korpusov

Za raziskavo uporabljamo korpus uporabniških vsebin Janes v0.3 (Fišer idr. 2014), ki vsebuje 161 milijonov pojavnic iz tvitov, forumskih sporočil, blogovskih zapisov in komentarjev spletnih novic, objavljenih v obdobju 2001–2015.

Za primerjavo spletne slovenščine s splošno uporabimo korpus Kres (Logar idr. 2012). Kres je iz korpusa Gigafida (prav tam) vzorčeni uravnoteženi podkorpus in ga uporabljamo kot referenčni korpus. Ima 121 milijonov pojavnic in vsebuje stvarna besedila, leposlovje, časopisje, revije in internetne vsebine.

Treba se je zavedati, da izbor korpusov vpliva na rezultate luščenja. Če bi za referenčni korpus uporabili drug korpus, bi bili tudi rezultati drugačni, zato zaključkov ne gre posploševati. Poleg tega se poraja vprašanje odnosa med govorjeno in spletno slovenščino, vendar je podrobnejša raziskava izven okvira tega prispevka. V posameznih primerih preverimo odnos med spletnim in govorjenim jezikom na podlagi korpusa GOS (Verdonik idr. 2013).

4 Luščenje kolokacij novega besedišča z besednimi skicami

Za leme, ki se v korpusu Kres ne pojavljajo, za analizo kolokacij uporabimo *besedne skice* orodja SketchEngine (Kilgariff idr. 2004), ki kolokatorje razvrščajo po slovničnih relacijah. Za hitrejšo obravnavo uporabimo ALLP¹ API (Kosem idr. 2013), ki za določen seznam besed izvozi kolokacije in korpusne zglede (Kosem idr. 2011).

Metodo preizkusimo na novem besedišču korpusa Janes. S frekvenčnega seznama besed v korpusu Janes izberemo 12 samostalnikov, ki se v njem pojavijo vsaj 100-krat, ne pojavljajo pa se v korpusu Kres (*tviteraš, profilka, všeček, bizarka, bitcoin, vsegliharstvo, virantovanje, hešteg, radkapa, tajmlajn, oma, plinaš*).² Ti samostalniki se z izjemo samostalnika *oma* tudi ne pojavljajo v govornem korpusu GOS, slovar SSKJ 2 pa od naštetih vsebuje iztočnici *tviteraš* in *oma*. Seveda sama odsotnost iz (razmeroma majhnega) korpusa GOS še ne pomeni, da so izrazi izključno odraz slovenščine na spletu.

Pri iskanju kolokacij za našete leme smo zaradi omejitve na vsaj pet pojavnic za omenjeno kolokacijo izluščili kolokacije le za osem od naštetih lem (omejili smo se na štiri relacije). Za izbrane leme smo izluščili kolokacije, kot so *najljubši/znani/pravi tviteraš, novalhudallepal/dobra profilka, mejalštevilo všečkov, rudarjenje bitcoinov*. Zanimivi so tudi neologizmi za splošne pojme in njihove kolokacije, npr. *prava/velika bizarka* (»Včasih se mi zdi, da je cela država ena velika bizarka.«), in neologizmi, vezani na sodobne politične vsebine, npr. *rezultat/posledical/cena virantovanja*.

5 Luščenje korpusnospecifičnih kolokacij splošnega besedišča s primerjalno metodo

Za splošno besedišče je naša naloga identificirati tiste kolokacije oz. kolokatorje, ki so specifični za korpus uporabniških vsebin in tako omogočajo preučevanje novih rab. Izdelana primerjalna metoda temelji na funkciji razvrščanja rezultatov *SketchDiff* v orodju Sketch Engine, ki smo jo prilagodili za primerjavo kolokacij različnih korpusov (Pollak, Arhar Holdt 2015). Za vsako lemo izvozimo kolokatorje³ s funkcijo

¹ V času te raziskave ALLP uporabi za korpus Janes še ni v celoti prilagojen, zato smo se omejili le na nekatere relacije. V primeru težav smo uporabili tudi izvoz skic osnovnega orodja.

² Za izbor lem se zahvaljujem Darji Fišer.

collocations, neodvisno od slovničnih relacij in razvrstitvijo po vrednosti *logDice* (Rychly 2008). Kolokatorje izbrane leme primerjamo z mero, ki jo imenujemo *CorpDiff* in predstavlja razliko med vrednostima v specifičnem in referenčnem korpusu. Pozitivne vrednosti pomenijo kolokacije, specifične za korpus Janes, negativne pa za Kres. Osredotočimo se na kolokacije z vrednostjo *CorpDiff* nad 2. Specifičnost tako definiramo z razliko v pogostosti oz. ključnosti, in ne kot izključne pojavitve v enem od dveh korpusov, česar se je pri interpretaciji treba zavedati.

Za primerjavo rabe splošnega besedišča iz korpusov Kres in Janes izluščimo frekvenčne sezname besed po posameznih besednih vrstah. Iz dvajset najbolj pogostih samostalnikov vsakega korpusa izdelamo skupni seznam presečnih občnih samostalnikov, za katere izluščimo kolokatorje po pravkar opisani metodi. Za vsako lemo ohranimo do 50 kolokacijskih kandidatov (z najvišjo *CorpDiff* vrednostjo) in tako za 15 lem dobimo skupaj 290 kolokacijskih kandidatov. Kljub temu da je ta metoda neodvisna od oblikoskladenjskih oznak, se za analizo te raziskave omejimo na kolokatorje, ki jim je pri samodejnem označevanju korpusa najpogosteje pripisana besedna vrsta *samostalnik*, *glagol* ali *pridevnik*. Za končno obravnavo tako ohranimo 179 kolokacijskih kandidatov, ki jih prek korpusnih konkordanc podrobneje pregledamo.

5.1 Nerelevantni kandidati

Jezik spletnih uporabniških vsebin je za avtomatsko označevanje izjemno zahteven. V trenutnem stanju orodij je kar 36 odstotkov (65 parov <kolokator, lema>) izluščenih kandidatov nerelevantnih in bi jih bilo z izboljšanjem orodij možno izločiti že v fazi luščenja.

Več kot pol nerelevantnih kandidatov je povezanih z **napačno lematizacijo**. Lahko gre za napake lematizacije kolokatorja (npr. v paru <lip, dan> je *lip* napačna lematizacija okrajšave *lep pozdrav*), napačna lematizacija osnovne leme (<delo, norec> izhaja iz napačne lematizacije glagola *delati* v frazemu *delati se norca*), v nekaterih primerih pa gre za lematizacijo na določno namesto nedoločne oblike pridevnika (npr. <levi, del>), kar je razlog za identifikacijo kolokacije kot specifične za korpus Janes, saj je v korpusu Kres lematizirana kot <lev, del> (razlog je morda tudi v tem, da sta korpusa označena z različnima orodjema).

Druga skupina je povezana z **izpuščanjem strešic** v jeziku spletnih uporabniških vsebin. Npr. kolokacijski par <cez, dan> je prav zaradi izpusta strešic napačno razumljen kot specifičen za uporabniške vsebine, čeprav je kolokacija *čez dan* pogosta tudi v referenčnem korpusu. Z rediakritizacijo bi bilo mogoče tovrstne napake luščanja odpraviti.

Pogoste napake predstavljajo kolokacije, izluščene iz besedil **posameznega uporabnika** (oz. domene). Npr. stavek *Pediater je odvetnik otroka* je v korpusu Janes prisoten kar 300-krat, vendar vedno v istem forumu na koncu sporočil istega uporab-

³ Nastavitve: okno 3, min. frekvenca 10 za kolokator in 5 za kolokacijski niz; za samo analizo smo se osredotočili le na kolokacije s frekvenco nad 1 na milijon. Kot listo praznih besed smo dodali znake za emotikone, za potrebe zastavljene raziskave pa tudi izvzeli predloge.

nika. Tovrstne nerelevantne kandidate bi lahko izločili z izboljšanjem metodologije, natančneje z dodajanjem pogoja razpršenosti kolokacije po korpusu.

5.2 Analizirani kandidati

Preostalih 115 kolokacijskih kandidatov (64 odstotkov), ki ne pripadajo zgornji kategoriji na predprocesiranje vezanih nerelevantnih kandidatov, smo podrobneje analizirali. Prva kategorija zajema kolokacijske kandidate s **specifičnimi kolokatorji**. Ti kolokatorji se pojavljajo pri različnih lemah in povejo več o kolokatorjih samih kot o kolokacijah. Metoda je torej primerna za identifikacijo neformalnih pomenov obstoječega besedišča (izluščeni kandidati tako vsebujejo glagol *rabiti* (*rabiti delo/čas*) v pomenu *potrebovati*, prislov *par* v pomenu *nekaj* (*par dni/ur*), značilen kolokator je tudi pridevniško rabljen *super* (*super stran*) ali pa npr. *top* (*top dogodek/video leta*) v pomenu *najvišje uvrščen*. Izluščili smo tudi nekatere okrajšave (uporabljene brez ločila), npr. *roj dan* (*rojstni dan*). Odmik od norme se vidi v rabi besede z bližnjim pomenom (*delavni* vs. *delovni*) v zvezi *delavno mesto*.

Del izluščenih kolokacij je vezan na **spletne vsebine**, ki se kažejo v za korpus Janes značilnih kolokacijah, kot so *link* (*do*) *strani*, (*prva/glavna/spletna/desna stran bloga*). Na drugi strani pa je pri izluščenih kolokacijskih kandidatih opaziti žanrsko specifične diskurzivne elemente, saj forume in tvite zaznamuje velika uporaba naslavljanj in pozdravov. Zanimiva kolokacija je npr. *nasmejan dan*, pogosto pa so izluščeni tudi nespecifični kolokatorji, npr. *hvala*, ki se v povezavi z besedo *dan* pogosto pojavlja na koncu sporočil (*Hvala in lep dan*).

Velik del izluščenih kandidatov predstavlja **tematsko karakterizirani izrazi**. V večini primerov gre za splošne kolokacije, ki pa so bile izluščene zaradi sestave korpusa. Prevladujejo namreč teme s področij avtomobilizma (npr. *voznikova stran*) in zdravja (*ledveni del hrbtnice*), saj so bili forumi teh vsebin ključni vir za sestavo podkorpusa forumov. V večini primerov smo tako izluščili kandidate, ki niso nujno specifični za spletni jezik. Kljub temu lahko najdemo tudi izraze, ki kažejo na neformalno rabo (npr. *gas do konca*).

Kandidati, ki bi bili zanimivi za posebno obravnavo, so **frazeološke enote**, kot so *konec debate*, *ukrasti državo*, *sveta preproščina*, *krasni novi svet*, *prestaviti uro*, *sveta krava* (*»V politiki, če je količkaj verodostojna, javna in ljudska, svetih krav ne bi smelo biti.«*). Metoda je uporabna tudi za luščenje terminov za novejšje koncepte (*pametna ura*). Posebej smo označili tudi kolokacije, v katerih je uporabljeno **lastno ime** (*Islamska država*, *Facebook stran*).

Tako specifični kolokatorji kot kolokacije odpirajo vprašanje odnosa med govorjenim jezikom in jezikom uporabniških vsebin. V primeru specifičnih kolokatorjev (*rabiti*, *par*, *super*, *top*) smo preverili in ugotovili, da se ti pojavljajo tudi v korpusu govorjene slovenščine GOS, v SSKJ 2 pa jim je pripisan kvalifikator *pogovorno*. Tovrstni elementi so skupni neformalni komunikaciji, tako v govorjeni slovenščini kot v spletnih vsebinah. Za izbrane zveze *gas do konca*, *konec debate*, *krasni novi svet*, *sveta krava* pa v korpusu GOS nismo našli pojavitve, pri čemer zaradi majhnega

obsega korpusa še ne moremo sklepati, da to niso izrazi govornega jezika. (V SSKJ 2 je s kvalifikatorjem *ekspresivno* vključen izraz *konec debate*.)

6 Zaključki in nadaljnje delo

Prispevek obravnava kolokacije v uporabniških spletnih vsebinah. Za luščenje kolokacij smo uporabili funkcijo besednih skic orodja Sketch Engine in primerjalni pristop za luščenje kolokacij, ki korpus uporabniških vsebin primerja z referenčnim korpusom. Prednost metode besednih skic je hiter izvoz iz korpusa in ureditev besed po slovničnih relacijah. Vendar pa je metoda odvisna od kakovosti oblikoskladenjskega označevanja, predvsem pa ne omogoča primerjave med različnimi korpusi (razen v primeru podkorpusov). Primerjalni pristop pa je namenjen prav identifikaciji novih rab besed, vendar je zaradi velike količine izvoženih kolokatorjev bolj nepregleden in časovno zahtevnejši. Več kot 35 odstotkov kandidatov je nerelevantnih zaradi težav predprocesiranja besedil (predvsem lematizacija). V nadaljevanju imamo namen vključiti primerjalno mero *CorpDiff* v metodo luščenja z besednimi skicami. Alternativna rešitev bi bila, da se oba korpusa v Sketch Engine naloži kot podkorpusa in tako uporabi obstoječo funkcijo SketchDiff za primerjavo kolokacij.

Zahvala

Za pomoč pri uporabi orodij se zahvaljujem Kaji Dobrovoljc, Simonu Kreku in Iztoku Kosmu, za vsebinsko pomoč pa Darji Fišer in Poloni Gantar. Raziskava je bila opravljena v okviru projekta Viri, orodja in metode za raziskovanje nestandardne spletne slovenščine (J6-6842, 2014–2017), ki ga financira ARRS.

Literatura

- BENSON, Morton, 1989: The structure of collocational dictionary. *The International Journal of Lexicography* 2. 1–14.
- BENSON, Morton, BENSON, Evelyn, ILSON, Robert, 1997: *The BBI Dictionary of English Word Combinations*. Revised edition. Benjamins.
- COWIE, Anthony P., 1981: The treatment of collocations and idioms in learners' dictionaries. *Applied linguistics* 2. 223–235.
- COWIE, Anthony P., 1994: Phraseology. *Encyclopedia of Language and Linguistics* 6. Oxford, New York. 3168–3171.
- FIRTH, John R., 1957: Modes of Meaning. Frank R. Palmer (ur.): *Papers in Linguistics* 1934–1951. London: Oxford University Press. 190–215.
- FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, ZWITTER VITEZ, Ana, LJUBEŠIĆ, Nikola, 2014: JANES se predstavi: metode, orodja in viri za nestandardno pisno spletno slovenščino. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik 9. konference Jezikovne tehnologije*. 56–61. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«.
- GANTAR, Polona, GRABNAR, Katja, KOCJANČIČ, Polona, KREK, Simon, POBIRK, Olga, REJC, Rok, ŠORLI, Mojca, ŠUSTER, Simon, ZARANŠEK, Petra, 2009: Projekt »Sporazumevanje v slovenskem jeziku« ESS in MŠŠ.
- GANTAR, Polona, KREK, Simon, 2011: Slovene Lexical Database. Daniela Majchráková, Radovan Garabík (ur.): *Zbornik 6. konference Natural language processing, multilinguality*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra. 72–80.

- GERBER, Laurie, YANG, Jin, 1997: Systran MT dictionary development. *Past, Present, and Future: Machine Translation Summit 6*. 211–218.
- HALLIDAY, M. A. K. (1966). Lexis as a Linguistic Level. *In Memory of F. R. Firth*. London: Longman.
- KILGARRIFF, Adam, RYCHLY, Pavel, SMRZ, Pavel, TUGWELL, David, 2004: The Sketch Engine. *EURALEX 2004*. 105–116.
- KJELLMER, Göran, 1987: Aspects of English Collocations. *Corpus linguistics and Beyond*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- KOSEM, Iztok, HUSAK, Miloš, MCCARTHY, Diana, 2011: Iztok Kosem, Karmen Kosem (ur.): *Electronic lexicography in the 21st century: new applications for new users: eLex 2011*. Ljubljana: Trojina. 150–159.
- KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, KREK, Simon, 2013: Avtomatizacija leksikografskih postopkov. *Slovenščina 2.0 1/2*. 139–164.
- LIN, Dekang, 1998: Using collocation statistics in information extraction. *Zbornik 7. konference Message Understanding Conference (MUC-7)*.
- LOGAR, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, Fakulteta za družbene vede.
- LOGAR, Nataša, GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, 2014: Collocations and examples of use: a lexical-semantic approach to terminology. *Slovenščina 2.0*. 41–61.
- NESSELHAUF, Nadja, 2005: *Collocations in a Learner Corpus*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- ORENHA-OTTAIANO, Adriane, 2012: English collocations extracted from a corpus of university learners and its contribution to a language teaching pedagogy. *Language and Culture 34 (2)*. 241–251.
- POLLAK, Senja, ARHAR HOLDT, Špela, 2015: Identifying corpus-specific collocations: The case of spoken Slovene. *NLP, Corpus Linguistics, Lexicography*. Zbornik 8. konference SLOVKO.
- RYCHLY, Pavel, 2008: A Lexicographer-Friendly Association Score. Zbornik konference *Recent Advances in Slavonic Natural Language Processing*. Brno: Masaryk University. 6–9.
- SINCLAIR, John, 1966: Beginning the Study of Lexis. *In Memory of F. R. Firth*. London: Longman.
- SINCLAIR, John, 1991: *Corpus Concordance Collocation*. Oxford University Press.
- SSKJ 2: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja,.
- VERDONIK, Darinka, KOSEM, Iztok, ZWITTER VITEZ, Ana, KREK, Simon, STABEJ, Marko, 2013: Compilation, transcription and usage of a reference speech corpus: the case of the Slovene corpus GOS. *Language resources and evaluation 47/4*. 1031–1048.
- VINTAR, Špela, 2010: Bilingual term recognition revisited: the bag-of-equivalents term alignment approach and its evaluation. *Terminology 16/2*. 141–158
- YU, Ning, 2014: Sentiment analysis in UGC. Marie-Francine Moens, Juanzi Li, Tat-Seng Chua (ur.): *Mining User Generated Content*. CRC Press. Taylor and Francis book. 43–66.

VEJICA JE MRTVA, ŽIVELA VEJICA

Damjan Popič, Darja Fišer
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'276.2'35:004.7

V prispevku obravnavamo stavo vejice v slovenskem jeziku, kot se ta izkazuje v ne-standardni oz. neformalni rabi. Na podlagi analize podkorpusa tvitov v slovenščini poskušamo vzpostaviti vzorce, na podlagi katerih uporabniki v neformalnih kontekstih stavijo vejico, te vzorce pa navežemo na (trenutne) normativne okvire stavljenja vejice v standardnem jeziku.

vejica, nestandardna slovenščina, novi mediji, tvit

The paper deals with comma placement in Slovene, as evidenced in informal (non-standard) language use. Based on the analysis of a tweet sub-corpus in Slovene, we aim to identify patterns of comma placement in informal contexts in Slovene and try to compare them with the (current) normative guidelines of comma placement in standard Slovene.

comma, non-Standard Slovene, new media, tweet

1 Uvod

V slovenski normativni tradiciji velja vejica za preizkusni kamen jezikovne kulti-viranosti (prim. Popič, Logar 2015); ta normativna vrednost izhaja predvsem iz dejstva, da slovenski skladijski model temelji na nemškem, ta pa za normativno ustreznost terja zmožnost skladijske analize pri pisanju, za razliko od, denimo, anglo-ameriškega modela, ki temelji predvsem na pomenu in segmentaciji; prim. npr. Šolar (1957: 83–84):

V slovenščini smo prevzeli sistem ločil po nemškem, kar je dosti razumljivo pri našem življenju v kulturni in šolski skupnosti z Nemci skozi dolga stoletja. Ta sistem je po svoje dober, vendar premehanično in dosledno izveden lahko vodi v nasprotje z našim živim govorom. Če je res, da so ločila pravorečna znamenja, bi morali upoštevati tudi živi govor, ne le golo črko.

Novejše empirične analize, ki se v osnovi in na realnem gradivu lotevajo predvsem napak pri pisanju v slovenskem jeziku tako med poklicnimi pisci in prevajalci kot tudi med šolarji, kažejo, da je vejica še vedno in z naskokom najbolj problematična normativna zadrega v slovenskem jeziku (Rozman idr. 2012; Kosem idr. 2012; Popič 2014).

V prispevku se lotevamo analize stave vejic v formalni in neformalni slovenščini, pri tem pa želimo preveriti, ali je za neformalno¹ slovenščino res značilen odklon od jezikovnega standarda (prim. Jakop 2008). Ob analizi se opiramo na domnevo, da se v

sodobni slovenščini pojavljajo novi vzorci stave vejice, vendar pa se v skladu z vzporednimi raziskavami opiramo na predpostavko, da spremembe v rabi vejice presegajo okvire *formalnosti* oz. *standardnosti* diskurza, da so normativne težave pri zapisu vejice v slovenskem jeziku *univerzalne* in niso odvisne od registra ali besedilne zvrsti.

2 Vejica v slovenskem jeziku

V pričajučem poglavju predstavimo dualizem med pogledi na vejico v okviru normativistike in v okviru študij o spletni slovenščini. Pri tem izpostavljamo predvsem tradicionalno domnevo, da je v novomedijskih besedilih jezik specifičen, predvsem pa je zanj značilen odmik od jezikovnega standarda, tudi (ali zlasti) pri rabi ločil, prim. npr. Michelizza (2014) in Jakop (2008).

2.1 Standardna slovenščina

Za slovensko kodifikacijsko tradicijo je značilna izrazito skladenjska obravnava vejice, to pa velja za celotni proces normiranja jezika od Levčevega pravopisa 1899 (SP 1899) naprej, obenem pa gre pri tej tradiciji tudi za »ločilo, o stavi katerega so si bili kritiki najbolj in najpogosteje navzkriž« (Dobrovoljc 2004: 188).

SP 1899 je kot prvi slovenski pravopis vejico predpisal predvsem na podlagi skladenjsko-logičnih meril, in sicer je Levec kot izpostavne prepoznal naslednje prvine (SP 1899: 103–108):

- prosti stavki,
- skrčeni stavki,
- priredja,
- podredja,
- skrajšani stavki,
- periode med posameznimi stavki prve in druge polovice (proreka in poreka).

Edini sklop, ki se ga Levec loteva z vidika nadsegmentnih prvin, je skupina medmetov, »kadar nimajo posebnega poudarka« (SP 1899: 104), v določeni meri bi lahko med tovrstne prvine uvrstili tudi del, ki se nanaša na veliko poved. Na podoben način se tega koncepta loteva tudi Breznik s Slovenskim pravopisom iz leta 1920 (SP 1920). Breznik je ohranil Levčevo določilo o medmetih brez »posebnega poudarka« (SP 1920: 21) in dodal določilo, da je »[n]eslovenski [...] rabiti vejico pri prislovnih in povednih določilih. Taka raba je francoska« (SP 1920: 25). V Breznik-Ramovševem pravopisu (SP 1935) je vejica obravnavana skopo, večina določil pa je s primeri vred

¹ Z izrazom neformalna slovenščina se ne nanašamo na jezikovna sredstva, ki niso v skladu z jezikovnim standardom, temveč predvsem na slovenščino v spletnem okolju oz. v novih medijih, tj. v neformaliziranih kontekstih. Pri raziskavi neformalne slovenščine se v celoti opiramo na rezultate projekta JANES – Jezikoslovna analiza nestandardne slovenščine (dostopno na strani <http://nl.ijs.si/janes>). Poimenovanju *nestandardna slovenščina* se izogibamo, saj ta (lahko) implicira, da gre jezikovno rabo, ki ne ustreza jezikovnemu standardu, kot je ta podan v aktualni kodifikaciji (Slovenski pravopis 2001). V prispevku za opisovanje slovenščine v neformalnih kontekstih uporabljamo izraze *neformalna*, *spletna* in *novomedijska slovenščina*, seveda pa ima vsako od teh poimenovanj svoje omejitve.

prevzetih iz SP 1920. Sicer sta avtorja ohranila zgolj sistemska določila za stavo vejic, umanjalo je tudi določilo o nepoudarjenih medmetih.

Z novim, akademijskim pravopisom (SP 1950) je prišlo do liberalnega posega v stavo ločil, in sicer z »razvpitim« 64. členom:

Modulacijo glasu in presledke, s katerimi v govoru vežemo in ločimo pomenske enote, zaznamujemo v pisavi z ločili. Nekatera teh imajo objektivno logično vrednost in so potrebna za lažje in zanesljivo razumevanje pisanega jezika, zato so določena po pravopisnih pravilih. **Včasih pa pisatelj z ločili izraža osebno ali čustveno razgibanost; taka ločila so osebna in zanje ni splošno veljavnih pravil** (SP 1950: 43; poudarila avtorja).

Kot pravi Šolar (1957: 86), je SP 1950 s tem posegom »v § 64 zavproval [sic] svobodo ustvarjalnemu duhu in čustveni razgibanosti«, vendar pa »takih smiselnih osebnih ločil zaman iščeš po našem slovstvu«. Kljub temu da je bila »stava ločil, zlasti vejice, še v SP 1950 utemeljena predvsem s skladijskim pomensko-logičnim razmerjem« (Dobrovoljc 2004: 189), medtem ko je v SP 1962 v zametkih »upoštevano tudi stavčnofonetično merilo oz. tonski potek kot posledica oblikovanja osnovnih pomenskih enot« (prav tam), je v SP 1962 prišlo do izrazitega posega v stavo ločil – od uvajalnega odstavka v rabo ločil je ostal zgolj naslednji zapis:

Modulacijo glasu in presledke, s katerimi v govoru ločimo pomenske enote, zaznamujemo v pisavi z ločili. Potrebna so za lažje in zanesljivo razumevanje pisanega jezika, zato so določena s pravopisnimi pravili. (SP 1962: 81)

Umanjkalo je torej določilo o osebni rabi ločil, zanimivo pa je, da glede na zapis v SP 1962 ločila zgolj *ločijo* pomenske enote, medtem ko jih v SP 1950 *vežejo in ločijo*. Kljub tej restrikciji pa lahko v priročniku najdemo tudi izrazito drugačen pristop, kot rečeno, na stavčnofonetični ravni (SP 1962: 83): »[Vejica] [v]ečinoma nakazuje kratek odmor, pred njim pa zvišanje glasu; zato jo zapisujemo tam, kjer v govoru delamo odmore. V slovenščini stavimo vejico nekaj po pomenu, nekaj pa po oblikovni zgradbi stavka.«

Z vidika obravnave vejice se aktualni slovenski kodifikacijski priročnik (SP 2001) nekoliko oddaljuje od tradicije v bolj sintaktično smer, saj kot prvi uvaja skladijsko in neskladijsko rabo ločil. Poleg vzpostavljenega razmerja pomen–oblika je z novim slovenskim pravopisom (oz. z načrtom zanj) v slovensko tradicijo prišlo tudi upoštevanje okoliščin oz. sotvarja (Dobrovoljc 2004: 189).

2.2 Raba ločil v novih medijih

Obstoječe študije se v veliki meri nanašajo na jezik v novih medijih v razmerju do jezikovnega standarda v tradicionalnih, prim. npr. N. Jakop (2008). Ugotovitev »večine razprav, ki se skoraj praviloma sklicujejo tudi na ugotovitve tujega jezikoslovja, je, da je jezik, uporabljen v novomedijskih besedilih, slogovno poln posebnosti, kot so kratkost sporočil, okrajšanost besed in besednih zvez ter povedi, izpustnost in neformalnost [...], [v]endar pa je to ugotovitev mogoče podkrepiti le z jezikovno analizo ustreznih besedil« (Dobrovoljc 2008: 297). Za slovensko tradicijo je v odnosu

do slovenščine v novih medijih značilno tudi nerazumevanje, da gre za *nove* medije in da obstoječega normativnega modela, ki temelji na knjižnojezikovni normi, pogosto ni mogoče aplicirati na *spletno slovenščino*, to nerazumevanje pa pogosto spremlja tudi splošno negativno vrednotenje jezika v tovrstnih besedilih, prim. npr. analizo spletnih forumov (Jakop 2008: 326):

Raziskava je pokazala, da je jezikovna podoba slovenskih spletnih forumov z vidika upoštevanja obstoječe pravopisne norme na zelo nizki ravni. Opazna so kršenja pravil o rabi velikih in malih črk, ločil in pisanja besed skupaj ali narazen. Pisanje prevzetih besed na spletnih forumih pa kaže spodbudne težnje jezikovnih uporabnikov po pisanju prevzetega besedja v podomačeni obliki.

Pri teh *spodbudnih težnjah* seveda ne gre za to, da bi si pisci prizadevali za »lepo domačo besedo«, temveč preprosto za drugačne komunikacijske okoliščine, s katerimi jezikovni standard, temelječ na knjižnojezikovni normi, nima prav dosti skupnega oz. za njimi v marsičem zaostaja. Razlogi za tovrstne odmike od standardne slovenščine so odvisni tudi (ali predvsem) od prenosnika, ne le od jezikovnih ali metajezikovnih dejavnikov, ki se po navadi znajdejo na tla kot počelo nestandardnosti slovenščine v novih medijih, prim. npr. N. Jakop (2008: 326): »Med jezikovnimi dejavniki so v ospredju nepoznavanje oziroma slabo razumevanje nekaterih poglavij iz slovenskega pravopisa, zlasti pravil o rabi ločil in pisanju besed skupaj ali narazen.«

Pomislek, da lahko v novomedijskih besedilih najdemo pravopisne napake, zlahka zvrnemo tudi na katerikoli segment ubesedovanja v slovenščini, težave z obvladovanjem jezikovnega standarda pa so akutne tako pri poklicnih piscih (gl. Popič 2014) kot tudi pri šolarjih (Kosem idr. 2012; Popič, Logar 2015). Oboje terja spremembe v izobraževalnem procesu, vendarle pa bi le stežka pričakovali, da se bodo uporabniki novih medijev »kultivirali« (Jakop 2008: 327):

Morda smo preveč optimistični, vendar verjamemo, da z izobraževanjem mladih glede sporazumevanja na spletu dolgoročno prispevamo k višji kultiviranosti tvorcev besedil v spletnem diskurzu in s tem tudi k bolj kultiviranemu dialogu nasploh. Vse skupaj v duhu pregovora: Kar se Janezek nauči, to Janez zna.

O izobraževanju pa je vendarle mogoče reči naslednje: zagotovo je treba izboljšati skladnost besedil z jezikovnim standardom, vendar pa bo moral v določeni meri jenjati tudi jezikovni standard. Ne glede na obseg in modaliteto tovrstnega izobraževanja pa zelo težko pričakujemo, da se bodo uporabniki v drugačnem, spletnem okolju obnašali podobno kot v drugih, formaliziranih okoljih, saj so ta okolja pač *neformalizirana* in jim je zato neformalno izražanje inherentno.

3 Vejica: kaj je res in kaj ne

V pričujočem poglavju z empirično analizo preverimo, v katerih segmentih se stava vejice v novomedijski slovenščini razlikuje od tiste v formalnih kontekstih. Pri tem se osredotočamo predvsem na naslednji izhodiščni vprašanja:

- ali se vejica v formalni slovenščini razlikuje od stave v neformalni (in če se, na katerih mestih);
- je vejica torej odvisna od »fornalnosti konteksta« oz. od »medija« v primerih, ko gre za dualizem novi : stari mediji.

3.1 Metodologija raziskave

Za raziskavo smo iz korpusov JANES in Kres izdelali podkorpusa, v katera so vključeni le stavki, ki vsebujejo več kot 10 besed, s čimer smo želeli zajeti daljše, potencialno kompleksnejše stavke, ki so kot taki še posebej zanimivi za raziskovanje stave vejic. Iz korpusa Kres je bilo uporabljeno zgolj knjižno in publicistično gradivo, ki naj bi bilo lektorirano oz. kompetentno napisano (taksonomski oznaki SSJ.T.K in SSJ.T.P.C). Da bi bila statistika primerljiva, smo iz Kresa izluščili enako število stavkov, ki so hkrati primerljivo dolgi (v povprečju 15,88 besede na stavek) s tistimi v podkorpusu tvitov. Razmerja med obema korpusoma ponazarja Tabela 1.

Tabela 1: Osnovni podatki o primerjanih podkorpused

	Tviti	Kres
št. pojavnic	21.215.498	21.215.502
št. besed	17.018.668	17.393.561
št. stavkov	1.335.852	1.335.852
št. razl. besed	608.526	646.848
št. razl. lem	283.197	283.991
št. razl. oznak	1.393	1.130

3.2 Empirična analiza

Empirična analiza je bila izvedena glede na tri glavne parametre, in sicer smo preverjali:

- pogostost pojavljanja vejic v formalnih in neformalnih kontekstih;
- razporejenost vejic po obeh podkorpused;
- (razpoznavna) načela stavljenja vejic v formalnih in neformalnih kontekstih.

3.2.1 Pogostost pojavljanja vejic

Osnovne podatke o pogostosti vejice v podkorpusu tvitov in Kresa ponazarja Tabela 2.

Tabela 2: Število vejic v podkorpusedih Janes in Kres

	Podkorpused tvitov	Podkorpused Kres
št. vejic	1.866.932	1.474.388
št. vejic/milijon besed	87.998,50	69.495,80
št. pojavnic/stavek	15,88	15,88
št. vejic/stavek	1,40	1,10

Kot lahko vidimo, pri skorajda identičnem številu pojavnic najdemo bistveno več vejic v tvitih kot v referenčnem podkorpusedu – to je močan protiargument splošnemu prepričanju, da se v tvitih vejica izpušča. Na milijon besed se tako v tvitih pojavi kar 18.502,7 vejice več kot v besedilih iz referenčnega korpuseda, kar pomeni skoraj tretjino (0,3) vejice več na stavek.

Analiza kolokatorjev za vejico pokaže, da je najmočnejših pet lem, ki kolocirajo z njo, v obeh podkorpusedih istih: *da*, *ki*, *biti*, *ko* in *če*. Vse od naslednjih 20 najmočnejših kolokatorjev iz podkorpuseda tvitov najdemo tudi na seznamu najmočnejših 50 kolokatorjev iz podkorpuseda Kres, medtem ko je v množici najmočnejših 50 kolokatorjev iz podkorpuseda tvitov zgolj 12 takih, ki jih ni med najmočnejšimi 50 iz podkorpuseda Kres (gre predvsem za manj formalne oblike – *pol*, *sam*, *ce* ipd.). Med slednjimi naštejemo ravno tako 12 takih, ki jih ne najdemo med najmočnejšimi 50 iz podkorpuseda tvitov (gre predvsem za bolj formalne oblike, npr. *temveč*, *toda*, *vendar*).

Tabela 3: Najpogostejši kolokatorji za vejico v podkorpusedih JANES in Kres

Leme	Tviti	Leme	Kres
da	312.924	da	221.397
ki	160.422	ki	146.763
biti	88.034	biti	78.676
ko	51.247	ko	32.639
če	52.007	če	22.977
ker	42.757	kar	21.441
pa	46.149	kot	20.228
ampak	29.937	se	23.261
ne	26.310	“	61.017
a	22.707	ker	17.402

Primerjava najmočnejših kolokatorjev za vejico glede na pripisane oblikoskladenjske oznake v obeh korpusedih pokaže, da so prvi trije kolokatorji isti v obeh podkorpusedih: podredni vezniki, priredni vezniki in prislovi. Naslednjih 10 najmočnejših kolokatorjev iz podkorpuseda tvitov najdemo med najmočnejšimi 20 kolokatorji iz podkorpuseda Kres, medtem ko med najmočnejšimi 20 kolokatorji iz podkorpuseda tvitov

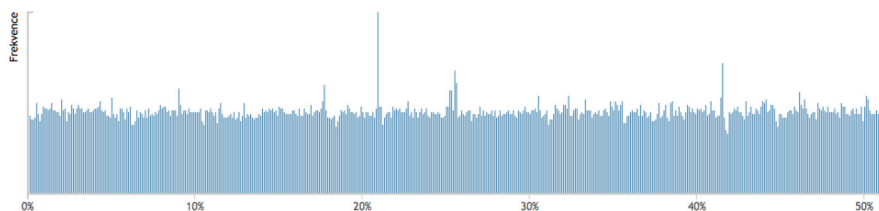
le štirih ne najdemo v Kresu (pomožni glagol v pogojniku, občni moški samostalnik v množini, ženski lastnoimenski samostalnik v ednini, kazalni edninski zaimsek srednjega spola). Med prvimi 20 kolokatorji iz Kresa so unikatna nekatera ločila, krajšave, pomožni glagol v sedanjiku in tretji osebi množine ter oziralni zaimsek v srednjem spolu in ednini. Seznam najmočnejših kolokatorjev glede na pripisano oblikoskladenjsko oznako vsebuje Tabela 4.

Tabela 4: Najpogostejši kolokatorji za vejico glede na (angleške) oblikoskladenjske oznake

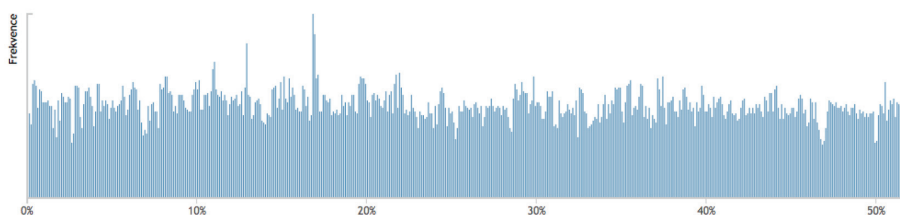
Oznaka	Št. besed v tvitih	Oznaka	Število pojavnic v Kresu
priredni veznik	670.550	podredni veznik	500.577
podredni veznik	146.670	priredni veznik	118.668
splošni prislov	151.071	splošni prislov	107.884
členek	76.974	zaimsek	60.542
lastnoimenski moški samostalnik (ed./im.)	48.760	členek	48.069

3.2.2 Razporeditev vejic po podkorpusah

S pričujočim segmentom analize smo želeli ugotoviti, kako so vejice razporejene po obeh podkorpusah, s čimer smo preverili, ali je raba vejice skozi korpus konsistentna.² Slika 1 prikazuje razporeditev po podkorpusu tvitov, Slika 2 pa razporeditev po podkorpusu Kres.

Slika 1: Razporeditev vejic v prvi polovici podkorpusa tvitov

Slika 2: Razporeditev vejic v prvi polovici podkorpusa Kres

² Besedila v obeh podkorpusah so sortirana kronološko, po datumu objave.

Kot prikazujeta grafa na Slikah 1 in 2, so vejice bistveno bolj uravnoteženo stavljene v podkorpusu JANES kot v Kresu. Za to obstajata dve možni razlagi: a) znotraj uravnoteženega in reprezentativnega besedilnega fonda so vejice stavljene bistveno bolj arbitrarno kot v tvitih (kar ima v vsakem primeru implikacije z vidika obvladovanja pravopisne norme tako v formalnih kot tudi neformalnih kontekstih); in b) (predvidljiva) struktura tvitov narekuje drugačno stavo vejice kot pri drugih (nepredvidljivih) besedilih.

3.2.3 Novi vzorci stavljenja vejice

Zaradi omejenega obsega se v pričujočem prispevku lotevamo zgolj enega specifičnega težišča »nove« stave vejice, in sicer vejice za predložnimi zvezami, uvedenimi z »atraktorji« (Žibert 2006: 52): »Opazujoč jezikovno prakso, se zdi, da se vejica piscem še posebej rada prikrađa ob stavčnih členih, uvedenih s t. i. lažnimi atraktorji, kot so predlogi *kljub*, *zaradi* in *glede*.« Preverili smo, kako pogosto uporabniki v formalnih in neformalnih kontekstih stavijo vejico za uvajalnimi predložnimi zvezami s temi predlogi, in sicer tako, da so med predlogom in vejico od 0 do 3 pojavnice, vejici pa sledi glagol. Razmerja za vse tri predloge v obeh podkorpusih prikazuje Tabela 5.

Tabela 5: Razmerja stavljenih vejic za predložnimi zvezami v podkorpusih Kres in JANES

	Kres	JANES
glede	5	132
zaradi	21	66
kljub	11	29

Kot lahko vidimo, se razmerje pri danem iskalnem pogoju močno nagiba v prid podkorpusa JANES. Razloga za to sta lahko dva: a) v standardni slovenščini ne prihaja do toliko napak v tovrstnih primerih; ali pa b) v standardni slovenščini za odklon skrbi delovanje lektorjev.

V podkorpusu tvitov je še posebno akuten predlog *glede*, ki se pojavlja kar 132-krat, prav pri vseh pojavitvah pa gre za istovrstno normativno zadrego, kot prikazuje Slika 3.

dražja , raje vinjeto kup .	Glede na slabo storitev , dobim	popust pri VINJETI ?
medijih ali na kaki tiskovki .	Glede na opisana dejstva , je	situacija na VDT resnično takšna , da za
težave " pri astmatikih " .	Glede vrtoglavosti , nimam	problema s kakšnim prepadom sem ter t
levica , pa je razdrobljena .	Glede zadnjega problema , smo	jih že kar nekaj obsodili , tudi pravnom
ker bo sicer tolkel lakoto .	Glede na udeležbo , je	zmagovalka dobila manj kot 6 podpore
je Cerkev slab lastnik ...	Glede na praznik , bi	se spodobilo , da bil tam slov. grb prej
RES ne vem kaj ji ni jasno :) .	Glede na večjajčne trojčke , je	jedla poleg mesa tudi kakšne tablete za
Petra Kerčmar vskoči v besedo .	Glede na potek dogodkov , moram	zdaj popraviti izjavo : Popoldanski span
stališče , ampak dejstvo , vsaj v Nemčiji .	Glede standarda itd. , je	pa že druga debata .
na Novi Zelandiji , domena .	Glede na Cookiebot , je	Tor sama stran na tumberlju že taka , da je
spolnih organov in seksa .	Glede na ohlajanje polnilca , je	ipad že poln .
poceni philips wifi žarnice .	Glede na fotografije , sklepam	RT : Baroč , da so v prvi vrsti na že položeni kabli
zaslužite pohvalo za odzivnost .	Glede na uporabljene kamere , bi	bila 2TB mogoče dovolj .
zlovescega , bolj nevarnega .	Glede na današnje dogodke , predlagam	uprave in NS . Ma , kaj se šparat v vsak
vsec le pri modi in pohistvu .	Glede na izplen , je	bolje , da grem brat .
organiziran prevoz vsega zbranega na teren ?	Glede na videno , bi	Vc tudi pri tem potrebovali pomoč .
obstaja možnost dekolteja ?	Glede razdalj , bom	več uporabljal med tekom pa bo črno n:
, če bi naletela na kako pornografijo .	Glede spodobnosti , je	bila stare in zapete šole .
s statusom , je pa škoda .	Glede na popularnost , priporočam	ogled talka o izumiranju risov v SLO :
vrvenstvene evforije ne čutim pa prav nobene .	Glede na ceno vstopnic , bomo	to spremljali le preko tv .

Slika 3: Izpis konkordanc z vejicami iz podkorpusa JANES

4 Sklep

Analiza v pričujočem prispevku je pokazala, da pisci tvitov kljub drugačnim domnevam v dosedanjih raziskavah pogosto in enakomerno stavijo vejico – stava vejice je v tvitih celo bolj enakomerna kot v referenčnem besedilnem fondu, obenem pa v tvitih povprečno najdemo kar 0,3 vejice na stavek več. Ob primerjavi vzporednih struktur problematičnih mest za stavo vejice z »atraktorji« vejic *kljub*, *glede* in *zaradi* pa lahko vidimo, da je nestandardna stava vejice pri vseh treh predlogih, še posebno pa pri predlogu *glede*, veliko pogostejša v neformalnih besedilih. Vse to pomeni, da vejica igra pomembno vlogo pri pisanju v slovenščini, ne glede na to, za kakšen kontekst gre, standardni ali nestandardni, da pa imajo pišočji z vejico precej težav, ki niso vedno vezane na formalnost diskurza, temveč na ločilo samo – s kodifikacijskim sistemom, ki ga ureja, vred.

Zahvala

Raziskava, opisana v prispevku, je bila opravljena v okviru nacionalnega temeljnega projekta Viri, orodja in metode za raziskovanje nestandardne spletne slovenščine (J6-6842, 2014-2017), ki ga financira ARRS.

Literatura

- DOBROVOLJC, Helena, 2008: Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 19. Celovec: Slavistično društvo Slovenije. 295–314.
- JAKOP, Nataša, 2008: Pravopis in spletni forumi – kva dogaja? Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami. Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 19. Celovec: Slavistično društvo Slovenije. 315–327.

- KOSEM, Iztok, STRITAR, Mojca, MOŽE, Sara, ZWITTER VITEZ, Ana, ARHAR HOLDT, Špela, ROZMAN, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- MICHELIZZA, Mija, 2014: Slovenščina v elektronskih medijih. *Razpotja* 15.
<http://www.razpotja.si/slovenscina-v-elektronskih-medijih/>
- POPIČ, Damjan, 2014: *Korpusnojezikoslovna analiza vplivov na slovenska prevodna besedila* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POPIČ, Damjan, LOGAR, Nataša, 2015: Med dvema ognjema: kje stoji vejica v slovenskih gimnazijah? Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. *Obdobja* 34. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 619–627.
- ROZMAN, Tadeja, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok: *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- SP 1899 – *Slovenski pravopis* (Fran Levec). Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.
- SP 1920 – *Slovenski pravopis* (Anton Breznik). Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- SP 1935 – *Slovenski pravopis* (Anton Breznik in Fran Ramovš). Ljubljana: Znanstveno društvo.
- SP 1950 – *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 1962 – *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 2001 – *Slovenski pravopis* (Jože Toporišič idr.). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽIBERT, Živa, 2006: *Slovenska vejica: balast ali skladišna nužnost slovenskega knjižnega jezika?* Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

MED DVEMA OGNJEMA: KJE STOJI VEJICA V SLOVENSKIH GIMNAZIJAH?

Damjan Popič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

Nataša Logar

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

UDK 371.214:373.5.016:811.163.635

V prispevku obravnavamo vejico v aktualnem učnem načrtu za gimnazije in to mesto sopostavljamo empirični raziskavi o poznavanju pravil za stavo vejice med slovenskimi dijaki ter izkušnjam in mnenjem srednješolskih učiteljev slovenščine o vlogi zadevnih pravopisnih pravil v pedagoškem procesu.

vejica, predmet Slovenščina, gimnazija, učni načrt, anketa

The paper deals with the role of the comma in the secondary school curriculum. This is contrasted with the survey of comma placement among Slovene secondary school pupils, as well as experiences and opinions of secondary school teachers of Slovene with regard to these rules.

comma, Slovene, secondary school, curriculum, survey

1 Uvod

Vejica je slovensko ločilo *par excellence*. Pri vseh, ki se jih slovenščina tako ali drugače tiče, velja za preizkusni kamen jezikovne kultiviranosti. To nazorno kaže tudi nedavna izjava varuha pravic gledalcev Lada Ambrožiča v oddaji, posvečeni rabi slovenskega jezika (Polnočni klub, 6. 2. 2015):

Dobivam veliko pripomb gledalcev, poslušalcev itn. [...] Vsa ta sporočila so napisana zelo slabo. Mogoče v petih procentih nimam pripomb. Ljudje ne obvladajo ločil, ne vedo, kje je vejica.

Tega, da so pravila o stavi vejice zapletena, ne kaže le splošno mnenje o (lastnem) pomanjkljivem vejičnem znanju skoraj vseh v slovenščini pišočih (gl. npr. Gradišnik 1957: 44), temveč tudi obsežnost obravnave tega ločila v jezikovnih priročnikih, svetovalnicah, na forumih ipd. mestih, na katerih skušajo avtorji odgovore na vejične zadrege podati na poljudnejši način, kot to uspeva slovenski kodifikaciji. Prevelika zapletenost pravil za stavo vejice pa ni značilna zgolj za trenutni jezikovni predpis (prim. Korošec 2003), temveč tudi za kodifikacijske dejavnosti v preteklosti – prim. npr. Gradišnik (1957: 44): »Z vejicami so težave. Malokdo, tudi med pisatelji le ta ali oni, jih zna staviti tako, da bi ustregel vsaj večini pravil v Slovenskem pravopisu.« Da

gre še vedno za ločilo, s katerim imajo največ težav tako poklicni pisci kot šolarji, so v novjšem času potrdile tudi empirične raziskave (Rozman idr. 2012; Kosem idr. 2012; Popič 2014).

V prispevku bomo skušali težave z vejico osvetliti tam, kjer bi te že morale biti rešene – v šolstvu oz. natančneje: v srednješolskem izobraževanju. Pregledali smo veljavni učni načrt, nato pa se z dvema anketnima vprašalnikoma obrnili na (a) srednješolske učitelje slovenščine in (b) dijake slovenskih gimnazij. Prvim smo predvsem želeli dati priložnost, da sami povedo, kako obravnavo vejice vključujejo v svoje delo in ali bi v zvezi s tem kaj spremenili, če bi jim učni načrt to dopuščal; pri drugi skupini pa smo na primerih preverjali vejično znanje ter jih povprašali po nekaj osnovnih značilnostih in preferencah, vezanih na vejico in pouk slovenščine na splošno. V predstavljenem delu raziskave¹ smo iskali odgovore na naslednja vprašanja:

a)

- V kolikšnem obsegu učitelji vključujejo obravnavo vejice v pouk slovenščine?
- Na kakšnem gradivu poučujejo stavo vejice?
- Kako zahtevna so po njihovem mnenju pravila o stavi vejice za dijake?

b)

- Kakšen odnos imajo dijaki do pouka slovenščine v srednji šoli?
- Kako ocenjujejo razmerje med poukom književnosti in jezikovnim poukom?
- Ali se pri stavljenju vejic opirajo na pravila ali občutek ter kako se jim izbrana taktika obnese pri šolskih esejih?

2 Vejica v učnem načrtu in katalogu znanj predmeta Slovenščina v srednjih šolah

Zadnji učni načrt za obvezni gimnazijski predmet Slovenščina je bil sprejet leta 2008 (Poznanovič Jezeršek idr. 2008).² V njem je med splošnimi cilji jezikovnega pouka slovenščine tudi tvorjenje učinkovitih, razumljivih, ustreznih in jezikovno pravih ustnih ter pisnih besedil in spoznavanje sistemskih zakonitosti slovenskega knjižnega jezika (prav tam: 6–7). Najbolj izrecno je vejična tema povezana z razvijanjem pravopisnih zmožnosti, o katerih gimnazijski učni načrt določa naslednje (prav tam: 14):

Dijaki/dijakinje razvijajo pravopisno zmožnost tako, da

- **v 1., 2. in 3. letniku** sistematično spoznavajo, nadgrajujejo in utrjujejo pravila
  - o zapisovanju glasov,
  - o deljenju besed,
  - o pisanju prevzetih besed,
  - o pisanju skupaj, narazen ali z vezajem,
  - o rabi velike začetnice in
  - o rabi ločil;

¹ Zaradi omejenega obsega besedila so rezultati preostalega dela raziskave v pripravi za objavo drugje.

² Iz obravnave izpuščamo učne načrte za dvojezične programe in programe, v katerih je slovenščina drugi jezik.

- prepoznavajo pravopisne napake v svojih in tujih besedilih, jih odpravljajo in utemeljujejo svoje popravke;
- med pisanjem upoštevajo pravopisna pravila.

Navedeno se kot dosežek meri tako, da dijak/dijakinja (prav tam: 36):

- tvori pravopisno pravilna enogovorna in dvogovorna besedila;
- zapiše dano besedo/poved, opiše njen zapis in ga utemelji z navajanjem pravila;
- navede določeno pravopisno pravilo in ga ponazori s svojim zgledom.

Skoraj povsem enaka so tudi določila *Kataloga znanj za srednje strokovno izobraževanje za slovenščino* (Hedžet Krkač idr. 2010 6–7, 9).

Učni načrt torej (izjemno jedrnato, zlasti v razmerju do segmentacije in opisa književnih vsebin) prejucicira, da dijaki med ucnim procesom spoznajo pravopisna pravila, jih znajo uporabiti in tudi navesti. Tako v ucnem nacrtu za gimnazije kot v katalogu znanj za srednje šole je usvajanje pravil o stavi vejice povezano tudi z drugimi vsebinami jezikovnega pouka, vendarle pa je opazno, da za razliko od ucnega nacrtu za pouk slovenščine v osnovnih šolah (Poznanovič Jezeršek idr. 2011) vejica tu ni nikjer posebej izpostavljena (prim. osnovnošolski načrt na straneh 12–13, 29 in 51). To je mogoče razumeti bodisi kot predpostavko, da je vejica dovolj izpostavljeno obravnavana in posledično utrjena že v osnovni šoli, bodisi (ali: in hkrati) kot predpostavko, da je bolj (ali manj) obširna obravnava vejice v srednji šoli pač prepuščena presoji učiteljev.

Empirične analize sklepa, da je vejica v osnovni šoli dobro utrjena, ne potrjujejo, obenem pa porajajo tudi dvom v to, da je pri srednješolskem pouku slovenščine vejica obravnavana dovolj obširno, saj imajo srednješolci s tem ločilom hude težave (prim. Kosem idr. 2012: 46):

Učenci imajo zdaleč največ težav pri rabi vejice med priredji in odvisniki (nekaj več kot 58 % analiziranih zgledov) ter stavčnimi členi (16 %), precej preglavic jim povzročajo tudi večbesedni kontektorji (sic) (8 %) – rezultati namreč kažejo, da pogosto ne vedo, kje stoji vejica. Raba vejice je razmeroma problematična tudi pri primerjavah in prislovnih določilih načina, ki jih uvaja veznik kot, pristavkih, pastavkih, vrivkih in priredno zloženih besedah oz. besednih zvezah, pogosto jo pozabljajo za odvisniki, vrinjenimi sredi povedi, in jo po nepotrebem dodajajo v priredno zloženih odvisnikih.

Obenem lahko iz zadnjega letnega poročila o splošni maturi (Zmazek idr. 2014: 35) ugotovimo, da »iz leta v leto uspeh pri slovenščini konstantno pada, to pa je posledica predvsem zniževanja zmožnosti tvorjenja jezikovno in pravopisno pravilnega besedila«, obenem pa je dejstvo tudi, da se »[u]speh obeh izpitnih pol (IP 1 in IP 2) [...] iz leta v leto znižuje« (prav tam: 36). Pri reševanju nastale težave je po mnenju državne predmetne komisije za splošno maturo »[o]dločilno vprašanje [...], ali je naloga splošne mature, da opozarja na posamezne primanjkljaje v znanju dijakov, ali pa bo morala popustiti trendom slabše pismenosti, ki se kažejo predvsem pri zahtevnejših nalogah in besedilih« (prav tam).

3 Anketna raziskava

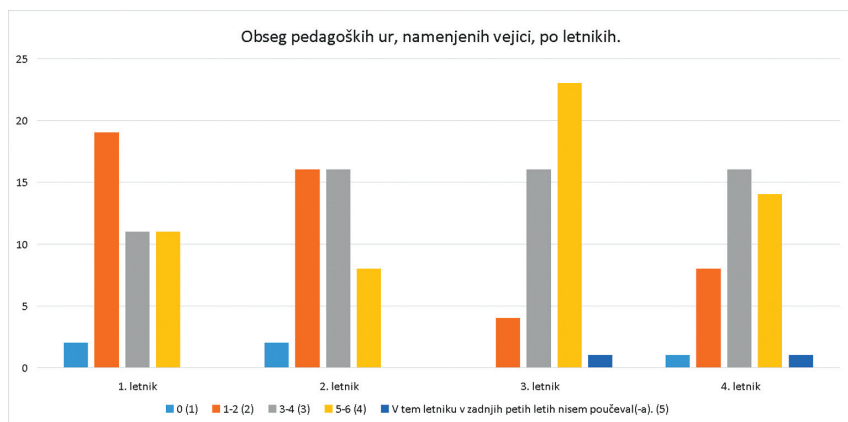
Anketna raziskava je potekala od 26. 11. 2014 do 26. 3. 2015. Obe anketi sta bili spletni in posredovani anketirancem prek različnih kanalov z odprtim vabilom, zato števila vseh nagovorjenih ni mogoče podati.

3.1 Rezultati učiteljske ankete

Učiteljsko anketo je v celoti izpolnilo 46, delno pa 21 anketirancev (skupaj 67 srednješolskih učiteljev). Anketirani učitelji v povprečju slovenščino poučujejo 18 let, in to v skoraj vseh slovenskih statističnih regijah (z največjim, tretjinskim deležem osrednjeslovenske) ter skoraj vsi v različnih letnikih. Dve tretjini učiteljev slovenščino uči v šoli z gimnazijskim programom, drugi učijo v šoli z negimnazijskim ali kombiniranim programom.

3.1.1

Odgovore na vprašanje o obsegu ur, ki jih učitelji namenjajo vejici, kaže Slika 1.

Slika 1: Deleži odgovorov učiteljev na izhodišče: *V zadnjih petih letih sem v posameznem letniku vejici namenil(-a) približno naslednji obseg pedagoških ur*

Učitelji največji obseg ur vejici namenijo v tretjem in četrtem letniku (približno 5 ur), v prvih dveh letnikih pa približno 3 ure. Po posameznih letnikih so razlike med učitelji dokajšnje: tako npr. v prvem letniku 44 % učiteljev vejico obravnava v obsegu 1–2 uri, 26 % učiteljev pa v obsegu 5–6 ur, v drugem letniku 38 % učiteljev vejico obravnava v obsegu 1–2 uri, 19 % pa v obsegu 5–6 ur. Na predstavljeno razporeditev najverjetneje vpliva predvsem dejstvo, da se široko uporabljani učbeniški komplet *Na pragu besedila 1–4* tematiki v največjem obsegu posveča v tretjem letniku.

3.1.2 Dalje je večina učiteljev odgovorila, da za obravnavo vejice pripravljajo dodatno gradivo, ki so ga večinoma opisali kot dodatne vaje, pogosto s primeri iz dijaških nalog, avtentičnimi primeri od drugod in nalogami za utrditev težjih vejicnih mest (zapleteno zložene povedi, sestavljene vezniške besede, polstavek, pristavek ipd.).

3.1.3 Učiteljsko mnenje o zahtevnosti trenutnih pravopisnih pravil za njihove dijake smo skušali ujeti s tremi trditvami:

- a) Osnovna pravila za večino naših dijakov niso zahtevna in zanje ne potrebujejo veliko vaj. Vejice po teh pravilih potem tudi skoraj dosledno pišejo v svojih besedilih.
- b) Že osnovna pravila moram za večino naših dijakov ponazoriti z več vajami in jih utrjevati dalj časa. Dijaki jih v svojih besedilih le delno upoštevajo, zato moram take vejice še večkrat popravljati.
- c) Osnovna pravila za večino naših dijakov niso niti zelo zahtevna niti lahka. Z manjšim številom vaj jih večina usvoji do te mere, da jih v svojih besedilih pišejo dokaj dobro.

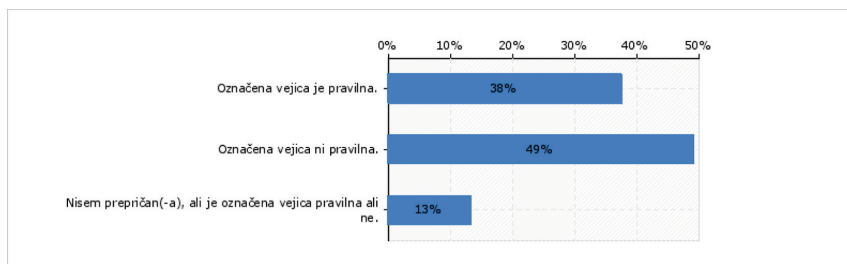
V celoti ali v glavnem sta se dve tretjini učiteljev strinjali s trditvijo (b), 30 % se jih je strinjalo s trditvijo (c), le eden je izbral prvo trditev. Seveda je razumevanje tega, kaj so »osnovna pravila«, relativno, vendarle pa večinski delež pri trditvi (b) na splošno potrjuje dokajšnjo zahtevnost vejičnih pravil – potreba po utrjevanju in ponavljanju se je pokazala že pri tistih pravilih, ki sodijo po mnenju vsakega posameznega učitelja med »osnovna« (spraševali smo jih sicer tudi o zahtevnejših pravilih in ugotovili, da vsak drugi učitelj ocenjuje, da so ta za njegove dijake pretežka).

3.2 Rezultati dijaške ankete

Dijaško anketo je v celoti izpolnilo 199, delno izpolnilo pa še 72 dijakov (skupaj 271), večinoma iz drugega, tretjega in četrtega letnika. Z izjemo manjšega števila (7 %) vsi obiskujejo srednjo šolo z gimnazijskim programom. Največ dijakov (111; 41 %) je imelo leto prej, tj. v šolskem letu 2013/14, pri slovenščini zaključeno oceno 4, 79 dijakov (29 %) oceno 3, 53 dijakov (20 %) oceno 5, 15 dijakov oz. 6 % pa oceno 2.

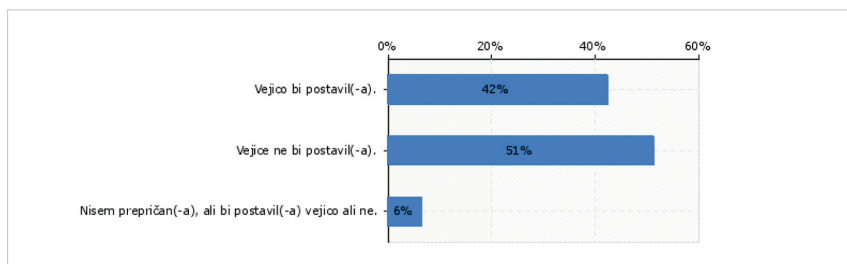
V anketi sta demografskemu delu sledila še dva. Najprej (I.) smo dijake vprašali o njihovem odnosu do predmeta Slovenščina; o tem, česa je po njihovem občutku pri slovenščini več: književnosti ali jezikovnega pouka; kako pogosto vejico postavljajo po občutku in koliko vejičnih napak napravijo v eseju. Nato (II.) pa smo jih postavili še pred preizkus, v katerem so se pri danih povedih morali odločiti bodisi o tem, ali je označena vejica stavljena pravilno ali ne (gl. primer na Sliki 2), bodisi o tem, ali bi na označeno mesto vejico postavili ali ne (gl. primer na Sliki 3), pri čemer smo jih prosili, naj vejico potrdijo kot pravilno ali jo postavijo le, ko so o njeni pravilnosti prepričani.

Prodajalno lahko obiščete tudi ob nedeljah(,) in sicer od 14. do 17. ure. (n = 240)

Slika 2: Primer povedi in deleži odgovorov dijakov na vprašanje o pravilni stavi vejice v njej

Storili bomo ___ kot določa zakon. (n = 203)

Slika 3: Primer povedi in deleži odgovorov dijakov na vprašanje, ali bi na označeno mesto v njej postavili vejico

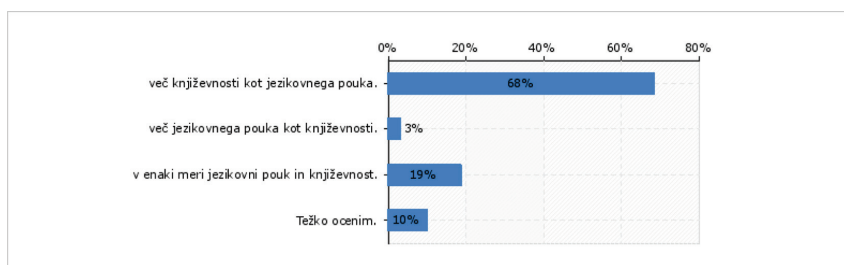
Kot je bilo napovedano, se bomo tu osredotočili predvsem na I. del anketnega vprašalnika, tj. na odgovore dijakov o odnosu do predmeta Slovenščina; na njihovo oceno razmerja med obsegom književnih in jezikovnih ur; ter na strategijo pisanja vejice in uspešnost njene stave v esejih.³

3.2.1 Dijaki imajo do predmeta Slovenščina v gimnaziji razmeroma neodklonilen odnos – od 267 vprašanih jih 30 (11 %) predmeta ne mara, medtem ko imajo 104 dijaki (38 %) do slovenščine pozitiven odnos; največ, skoraj polovica dijakov (129 oz. 48 %), pa do slovenščine v šoli nima niti zelo pozitivnega niti zelo negativnega odnosa.

3.2.2 Kot kaže Slika 4, velika večina dijakov meni, da so pri pouku slovenščine deležni več književnih vsebin kot jezikovnosistemskih, medtem ko je anketiranih, ki menijo ravno nasprotno, zgolj 8 (3 %). Slaba petina dijakov (19 %) meni, da sta jezikovni pouk in književnost zastopana v enaki meri, 10 % pa se jih je ocene vzdržalo.

³ Na podlagi II. dela ankete lahko sicer o jezikovni zmožnosti anketiranih dijakov pri stavi vejice izpostavimo dvoje: dijaki pri osnovnejših strukturah (preprosto zložene povedi z enim odvisnikom, vrinjeni stavki ipd.) vejice stavijo precej pravilno in suvereno, ob kompleksnejših strukturah (ki same po sebi niso nujno kompleksnejše, temveč je kompleksnejši jezikovni predpis, ki jih ureja) pa je opazna znatna stiska.

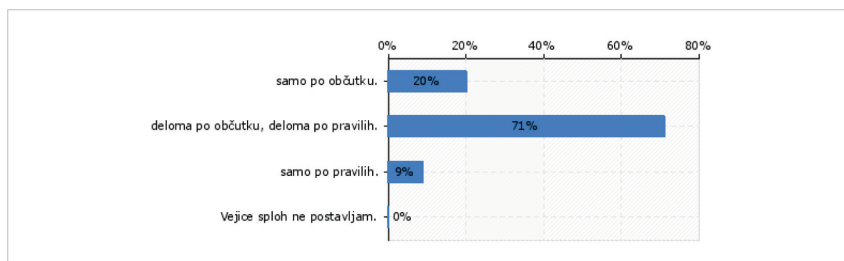
Ocenjujem, da imamo v srednji šoli pri predmetu Slovenščina ... (n = 263)

Slika 4: Deleži odgovorov dijakov na vprašanje o obsegu jezikovnih in književnih vsebin pri predmetu Slovenščina

3.2.3 Ko pišejo uradno besedilo, se večina (71 %) anketiranih dijakov pri stavi vejice ravna deloma po občutku, deloma po pravilih, 20 % se jih ravna samo po občutku, le slaba desetina pa zgolj po pravilih, kot lahko vidimo na Sliki 5:

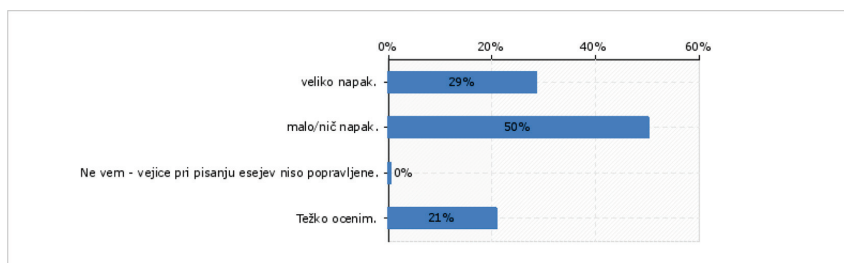
Ko pišem uradno besedilo (npr. življenjepis, seminarsko nalogo), vejico postavljam ... (n = 259)

Slika 5: Deleži odgovorov dijakov na vprašanje o sledenju občutku oz. pravilom pri stavi vejice

3.2.4 Na vprašanje o številu napak pri vejici v eseju je polovica dijakov odgovorila, da jih napravijo malo ali celo nič; nadaljnjih 29 % jih je odgovorilo, da napravijo veliko napak, preostali pa so se ocene vzdržali oz. je niso mogli podati (Slika 6).

Pri pisanju esejev v slovenščini pri stavi vejice napravim ... (n = 259)

Slika 6: Deleži odgovorov dijakov na vprašanje o številu napak pri stavi vejice v esejih

4 Razprava

V letih 2010–2013 je na Zavodu RS za šolstvo potekal projekt Posodobitev kurikularnega procesa na osnovnih šolah in gimnazijah, o čemer je poročilo za slovenščino pripravila Poznanovič Jezeršek (2013). Avtorica med drugim ugotavlja, da so učitelji slovenščine pri učnem načrtu za gimnazije zadovoljni z nerazporejenostjo ciljev in vsebin po letnikih, ker jim to omogoča več avtonomije pri načrtovanju ter izvajanju učnega procesa (prav tam: 98), da pa je učni načrt preobsežen in preveč predpisan (prav tam: 99). Ko smo učitelje v naši anketi npr. vprašali, ali bi vejici namenili več pedagoških ur, če bi jim učni načrt to dopuščal, jih je polovica odgovorila pozitivno; na dodatno vprašanje, ali bi spremenili učni načrt slovenščine tako, da bi bil poudarek na pravopisni zmožnosti večji, pa je pritrdilno odgovorilo kar 68 % anketiranih. Zdi se torej, da imajo srednješolski učitelji slovenščine kljub poznavanju šibkih mest pravopisnega pouka (pa gotovo tudi ugotovitev maturitetne komisije, raziskave PISA, splošnega slabega mnenja o rabi vejice ipd.) predvsem z več strani zvezane roke: po eni strani s šolskopredpisnimi dokumenti (ki jim sledijo tudi učbeniki), po drugi strani pa s strani veljavne, za njihove dijake (in še marsikoga) prezahtevne kodifikacije (Slovenski pravopis 2001).

Zaznava večine dijakov (v vzorcu so bili v glavnem dijaki, ki so imeli pri slovenščini oceno 4 ali 5), da pri pouku slovenskega jezika – do katerega ima večina povsem nevtralen odnos – obravnavajo več književnih kot jezikovnih vsebin, je presenetljiva. Objektivni podatek bi seveda morali pridobiti v dnevniških vpisih, vendarle pa anketna ugotovitev potrjuje, da dijaki s slovničnimi in pravopisnimi vsebinami niso preobremenjeni. Dejstvo, da vejice le v manjši meri postavljajo po pravilih, da pa hkrati polovica v svojih esejih zazna le malo vejičnih napak, potrujeta že omenjeno zapletenost pravil in premajhen obseg njihove obravnave. Majhno število napak je mogoče pojasniti še z dvojim: bodisi se učitelji pri popravljanju esejev ne osredotočajo v polni meri na njihovo pravopisno podobo ali pa ocena dijakov temelji na ne(samo)kritični samoumevnosti lastnih vejičnih težav.

Ko se torej vejično znanje meri kot dosežek na način, kot ga določa učni načrt (gl. zgoraj), nas dobre šolske ocene dijakov ne smejo presenetiti. Se pravi: učitelji poučujejo in merijo skladno z učnim načrtom, dijaki pa pridejo »skozi« ta sistem dokaj uspešno. Vprašanje je torej, kako preseči stanje, kakršnega je opisala ena od anketirank in se zdi, da odraža tudi mnenje univerzitetnih učiteljev ter delodajalcev, ki med uspešnimi maturanti pričakujejo dobre pisce: »Dijaki poznajo pravila o stavi vejice, vendar jih ne upoštevajo in večinsko *ne zmorejo prenesti v svoja besedila*« (poudarila avtorja). Rešitve bi bilo smiselno zastaviti vsaj na dveh mestih: pri ponovnem pretresu ciljev in vsebin učnih načrtov ter katalogov znanj in s posledično pripravo novih učbenikov (ne seveda samo zaradi vejice) ter pri poenostavitvi pravopisnih pravil, ki so v trenutni dikciji nerazumljiva ter v več delih glede na sodobni jezikovni sistem in rabo neustrezna.

Literatura

- GRADIŠNIK, Janez, 1957: Premalo vejic in preveč. *Jezik in slovstvo* 3/1. 44–45.
- HEDŽET KRKAČ, Mira idr., 2010: *Srednje strokovno izobraževanje: Katalog znanj – Slovenščina*. <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm>
- KOROŠEC, Tomo, 2003: K pravilom za skladijsko vejico v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 247–266.
- KOSEM, Iztok, STRITAR, Mojca, MOŽE, Sara, ZWITTER VITEZ, Ana, ARHAR HOLDT, Špela, ROZMAN, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- Polnočni klub, 6. 2. 2015: *Kam greš, slovenščina?* <http://4d.rtvsl.si/arhiv/polnocni-klub/174318566>
- POPIČ, Damjan, 2014: *Korpusnojezikoslovna analiza vplivov na slovenska prevodna besedila*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt: Slovenščina – gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2011: *Učni načrt: Slovenščina – osnovna šola*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, Mojca, 2013: O posodobitvah učnega načrta za predmet Slovenščina v gimnazijah po koncu štiriletnega uvajanja. Saša Premk (ur.): *Posodobitev kurikularnega procesa na osnovnih šolah in gimnazijah, Sklop: Posodobitev pouka na osnovnih šolah in gimnazijah: Prispevki zaključne konference*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 97–100. http://www.zrss.si/pdf/050713085135_zbornik_zakljucne_konference_posodobitev_pouka_o%C5%A1_in_gimn.pdf
- ROZMAN, Tadeja, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok: *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- ZMAZEK, Blaž idr., 2014: *Splošna matura 2014: letno poročilo*. Ljubljana: Državni izpitni center. <http://www.ric.si/mma/Letno%20porocilo%20SM%202014/2014120109532871/>

PROBLEMATIKA IN NEKATERI VIDIKI SLOVARSKÉ (IZ)RABE TERMINA *INTERKULTURNOST*

Martina Potisk

Ruše

UDK 811.163.6'373.45'374.3:316.72

Analizirani slovarski opis termina interkulturnost kritično ovrednotim z metodično-teoretskim uvidom v družboslovne premisleke in slovaropisno sistematiko. Medtem ko kvalitativno očrtam večpomenski kontekst konkretne (tako slovarske kakor tudi akademske) paradigme interkulturnosti, nastane začasni slovarski sestavek za spregledano geselsko iztočnico transkulturnost.

slovarska definicija, interkulturnost, transkulturnost, *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, dejanska pomenska raba

The analyzed lexical description of the term 'interculturality' is critically evaluated through methodical-theoretical insight into culturological reflections and a lexicographical scheme. While the polysemous context of the specific (both lexical and academic) paradigm of interculturality is outlined, the makeshift lexical unit for the overlooked headword trans-culturality arises.

lexical definition, interculturality, transculturality, *Dictionary of Newer Standard Slovene Words*, actual semantic usage

Uvod

Evropska (in sočasno seveda tudi slovenska) propaganda humanističnega koncepta interkulturnosti (medkulturnosti),¹ v združevalnem okviru starocelinske politike sicer bolj znana pod »skandiranimi« pozivi k »enotnosti v različnosti« (Komel 2002: 80), doživi razvidnejši razmah šele leta 2008, ko se konstitutivna podoba novodobne evropskosti izriše skozi Evropsko leto interkulturnega dialoga na čelu s slovenskim državnim vrhom. Mednarodno priznana srenja govorcev, ki novonastalo krilatico *interkulturnost* razume kot »spoštljivo izmenjavo mnenj med posamezniki in skupinami z različnim etničnim, kulturnim, verskim in jezikovnim ozadjem« (Kalčina 2009: 79, 46. člen), se v programskem okviru mednarodnih zasedanj Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU (Ljubljana, 7.–8. januar 2008) in Izobraževanje za medkulturni dialog (Nova Gorica, 8.–9. maj 2008) nemudoma poenoti »v zavesti o nujnosti interkulturnega dialoga za sodobno Evropsko unijo, še več, za dostojen in človeka vreden obstoj demokratičnega sveta« (Mikolič, Kozak 2008: 14). Tedaj globalni fenomen interkulturnosti z veliko mero poetičnega priliva zazveni kot

¹ Več o humanističnem izvoru interkulturnosti gl. v Komel (2004: 161–178).

»intenzivna menjava kulturnih dobrin« (Kozak 2008: 19), ki se »rodi v času kulturnega nereda in novega iskanja kulturnih vrednot Evrope« (Chenal 2008: 43). Najbrž tudi zato slovenski družboslovci prav v tem času načnejo razpravo o terminološki in označevalski zmedi v obči rabi relacijskih sintagem, kot so »medkulturna strpnost, medkulturna distanca, medkulturni dialog, medkulturno sožitje, medkulturni konflikt, medkulturna asimilacija, adaptacija ali integracija ipd.« (Sedmak 2009: 15), ki služijo za analitično izostritev odnosov med različnimi kulturami. Zaradi siceršnje pomenske sovisnosti, kontekstualne spremenljivosti in prevodne neskladnosti pa se humanistični novotvorbi medkulturnost in večkulturnost na Slovenskem še dandanes pojmuje nadvse neprimerno:

Mnoštvo rab in razumevanj je pripeljalo do tega, da je pojem izgubil svoj pomen, ali če točneje rečemo, danes multikulturalizem lahko pomeni vse in torej ne pove skoraj nič. Poplava definicij in rab je pripeljala do nove redefinicije koncepta iz multikulturalizma v interkulturalizem, ki ga pri nas slovenimo v medkulturnost. V Sloveniji se je že pojem multikulturalizem prevajal v večkulturnost, interkulturalizem pa se prevaja v medkulturnost. Slovenjenje kategorij, ki ne sledi pomenski konotaciji pojma, vnaša dodatne zaplete, pomenske dvoumnosti in nesporazume. (Lukšič Hacin 2011: 147–148)

Z ozirom na nedvoumno sistemsko večpomenskost, ko samostalniški izraz interkulturnost naenkrat označuje konkretno družbeno *realnost*, tj. sobivanje več etničnih skupin, *odnose* med temi etničnimi skupinami in uradno politiko do priseljskih in/ali avtohtonih manjšin (Sedmak 2009: 15), se v članku lotevam kritično-kvalitativne analize slovarskega opisa interkulturnosti. Zanimalo me bo, ali in kako aktualno terminološko zagato na Slovenskem razreši sodobni slovarski sestavek in kot kakšna se zlasti v pragmatičnem referenčnem okviru izkaže slovarska zabeležba tega interdisciplinarnega termina.

Neskladno razmerje med slovarskim opisom in dejansko rabo gesla *interkulturnost*

Termin *interkulturnost* s predpono *inter-* v pomenu 'med', 'v', 'vmes' itn. izvorno nakazuje na tesno prepletenost, povezanost in/ali soodvisnosti dveh ali več sestavin odnosa (prim. Juvan 2000: 8).² Njegovo kulturološko podlago karseda očitno,³ tj. s področno kazalko *SOC*, konkretizira že *Veliki slovar tujk* (2002), medtem ko za geselsko iztočnico slovarskega sestavka postavlja samostalnik *interkulturalizem*:

² Samostalniško besedo *interkulturnost* razpravljajno nazivam kot termin izključno zato, ker lahko tudi v tem primeru govorimo o procesnem vidiku t. i. determinologizacije. Ta nastopi, ko enopomenski samostalniški strokovni izraz prestopa stabilno ločnico med strokovnim in splošnim diskurzom ter se glede na svoj izvorni pomen preobrazi v splošni leksem, pri tem pa dokončno izgubi natančnost, enoznačnost in fiksiranost prvotne opredelitve (Meyer, Mackintosh 2000: 111–138; gl. tudi Žagar Karer 2011: 203).

³ Termin *interkulturnost* (angl. *interculturality*; ekspresivno, pogosto v političnem kontekstu tudi *interculturalism*) besedotvorno parira novotvorbi *multikulturalnost*, v širšo javnost pa ga uvajajo kulturološko naravnani premisleki Horacea M. Kallena (*Culture and Democracy in the United States*, 1924) in Charlesa Taylorja (*Multiculturalism and the Politics of Recognition*, 1992).

interkulturalizem -zma *m* [inter + kulturalizem] medkulturnost, medsebojno vplivanje različnih kultur SOC. (*Veliki slovar tujk* 2002: 507)

Posledično lahko rečemo, da terminološki slovar velikega obsega, kakršnen se Naniki Holz (2005: 97) zazdi *Veliki slovar tujk* (2002), termin interkulturalizem razlagalno usmerja (le) skozi sociološko obeležbo kolektivnega duha, v katerem »ne le da sobivajo različne kulture, vere in jeziki, temveč so ti tudi v intenzivnih stikih in interakciji« (Sedmak 2009: 15). Pri tem pa ta slovar povsem očitno prezre filozofsko definicijo interkulturnosti,⁴ na katero opozori Dean Komel, ko Heideggerjev »Es gibt« (v pomenu 'se daje' oz. se 'daruje') razglasi za hermenevitično bistvo interkulturnosti, ki sooznačuje »kulture v razgovoru« (Komel 2004: 177).

Medtem ko se v *Velikem slovarju tujk* (2002) skladišči izvorno tuje, torej prevzeto, mestoma celo neslovensko strokovno izrazje, slovenski besedni zaklad sčasoma preraste enojezični informativno-normativni razlagalni *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ; v prvem natisu izšel leta 1970). Zato na slovensko slovaropisno prizorišče stopi *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB; v prvem natisu izšel leta 2012), ki se v dopolnitveni maniri osredotoča na še ne obravnavani »fond« slovenskega besedja večinoma po letu 1991,⁵ tj. na (1) povsem nove izraze, ki so v množični uporabi (npr. *e-pošta, esemes*), (2) novotvorbe s širšega kulturno-družbenega polja (npr. *evroligaš, evrokraat*), (3) globalne izraze z variantnim zapisom (npr. *trendseter, velnes, bug*), (4) figurativne in/ali zvrstno zaznamovane večpomenke (npr. *razhroščiti, črv*). V SNB zasledimo tudi množstvo oznak, kot so *interkulturnost, interkulturni, medkulturnost, medkulturni, múltikúlti, múltikultúra, múltikulturalízem, múltikulturalnóst, múltikultúrni, múltikultúrnost, večkulturni, večkulturnost*, ki skozi medsebojno odvisnost soustvarjajo slovarsko-vsebinski oris uvodoma problematizirane terminološke zagate.

Slovenska »novotvorba« *interkulturnost* se v SNB izkaže za samostalniško inačico termina *medkulturnost*. V obeh slovarskih sestavkih namreč naletimo na skorajda identična pomensko-razlagalna razdelka, h katerima je pristavljeno različno ponaazarjalno in etimološko gradivo.⁶ Na podlagi podrobnejše analize geselskih člankov pa se izkaže, da prvopostavljeno pomensko-sestavinsko razlago medkulturnosti/interkulturnosti narekuje besedotvorni proces, medtem ko gre njuno drugopostavljeno polno pomensko samostalniško razlago povezati s sociološko postavko, po kateri termin medkulturnost postaja opisni označevalec večkulturne družbe, ki temelji na »aktivni izmenjavi kulturnih elementov« (Sedmak 2009: 15):

ínterkultúrnost -i ž (î-û) 1. kar je, obstaja med različnimi kulturami, navadno na določenem ozemlju; medkulturnost (1): *Sprašuje se, kako je dandanašnji z iskanjem in ohranjanjem svojih korenin, kako z interkulturnostjo, kaj dandanašnja kultura sploh je*

⁴ Na tovrstno »terminološko zaprtost« slovarjev tujk in sorodnih slovarskih priročnikov za vsakdanjo rabo opozori že Stane Suhadolnik (1974: 344–345).

⁵ Gl. Bizjak Končar (2012: 9–11).

⁶ Takšna leksikografska karakteristika opredeljuje tudi sopomenski pridevniški iztočnici *ínterkultúrni* in *mèdkultúrni*.

2. medsebojni vplivi, prepletanje več različnih kultur na določenem ozemlju; medkulturnost (2): *Avtor prikaže Welschevo upravičeno kritiko pojmov, kakršna sta multikulturnost in interkulturnost* E ↑ interkultúrni (SNB 2012: 171)

mèdkultúrnost -i ž (è-û) 1. kar je, obstaja med različnimi kulturami, navadno na določenem ozemlju; interkulturnost (1): *filozofija medkulturnosti; Kurikul je zasnovan zelo odprto in prožno, tako da seznanjanje s tujim jezikom in prvinami drugih kultur ter ozaveščanje medkulturnosti ni v nasprotju z njegovimi izhodišči in načeli* 2. medsebojni vplivi, prepletanje več različnih kultur na določenem ozemlju; interkulturnost (2): *Medkulturnost je način bivanja, ki prebivalce Evrope že od nekdaj najgloblje prežema* E ↑ mèdkultúrni (SNB 2012: 214)

Ker besedišče v SNB avtentično, velikokrat pa tudi »v neskladju s predpisi o standardizaciji in kultivaciji jezika« (Bizjak Končar 2012: 11), odslikava global(izira)ne »novosti v življenjskem okolju in slogu« (Snoj 2012: 7), začuda med geselskimi iztočnicami, ki so v besednodružinskem okviru »kulturnosti«, zaman iščemo samostalniško novotvorbo transkulturnost (tj. preko- in/ali čezkulturnost). Glede na rezultate opravljenih iskalnih poizvedb po besedilnih korpusih Nova beseda (NB) in Gigafida ter z brskalnikom Najdi.si⁷ bi novonastali termin, ki nikakor ni le nedavna »muha« kritikov interkulturnosti,⁸ že zaradi relevantne besedilne frekvence⁹ lahko uslovarili tudi takole:

tránskultúrni -a -o prid. (â-û) 1. ki sega preko različnih kultur, navadno na določenem ozemlju; čezkulturni (1), prekokulturni (1): *transkulturna komunikacija; transkulturni menedžment; Letošnji festival bo raziskal pojem Evrope skozi njen večetnični, transkulturni in hibridni značaj* 2. ki se nanaša na različne kulture, navadno na določenem ozemlju; čezkulturni (2), prekokulturni (2): *transkulturni projekt; transkulturno prizorišče; Tuji turisti pri nas in mi v tujini predstavljamo vez in pospeševalca transkulturnih spoznanj, ki dvigujejo medsebojno poznavanje, uspešnost in toleranco* E po zgledu angl. *transcultural* iz (↑)tráns... + (↑)kultúren

tránskultúrnost -i ž (â-û) 1. kar sega preko različnih kultur, navadno na določenem ozemlju; čezkulturnost (1), prekokulturnost (1): *V 12 festivalskih dneh bo Ljubljana postala forum za razpravo in premislek o večetničnosti, transkulturnosti in hibridnosti Evrope* 2. medsebojna konvergenca, združevanje različnih kultur na določenem ozemlju; čezkulturnost (2), prekokulturnost (2): *Od tod tudi izraz transkulturnosti, kajti takšne*

⁷ Z navedenimi gradivnimi viri so raziskovalci Novejše slovenske leksike tlakovali inštitutski projekt SNB (Žele 2009: 7; Gložančev 2009: 9–35).

⁸ Zaradi domnevne evropocentričnosti in separatističnosti, ki zadevata sodobno družbenopolitično paradigmo interkulturnosti, so teoretiki (Z. Bauman, N. Yuval Davis, J. Lewis) enoglasno zasnivali kulturološki koncept transkulturnosti (angl. *transculturality*). Z njim so skušali zajeti novodobni, postmoderni proces heterogenega križanja in mešanja kultur (Welsch 1995: 19–39; prim. Sedmak 2009: 16).

⁹ Medtem ko termina transkulturnost in transkulturni zaznamuje precejšnje število besedilnih potrditev, pa izrazi čezkulturni, čezkulturnost, prekokulturni in prekokulturnost, ki imajo dokaj majhno besedilno frekvenco, bodisi niso zadostno »všečni« bodisi (še) niso obče razpoznavni:

transkulturni (NB 33; Gigafida 32; p. Najdi.si 216)

transkulturnost (NB 9; Gigafida 6; p. Najdi.si 30)

prekokulturni (NB /; Gigafida /; p. Najdi.si 1)

prekokulturnost (NB /; Gigafida /; p. Najdi.si 1)

čezkulturni (NB /; Gigafida 3; p. Najdi.si 12)

čezkulturnost (NB /; Gigafida /; p. Najdi.si 1)

(Poizvedbe z dne 16. 2. 2015.)

oblike kultur presegajo tradicionalni pojem kulture in posegajo skozi kulturne zamejitve E ↑ tránskultúrni

Četudi SSKJ in SNB skupaj obsegata nad 113.000 z uredniškega vidika karseda strokovno neoporečnih geselskih iztočnic in podiztočnic, je celo v spremnem govoru k nekaterim specializiranim terminološkim bazam na Slovenskem moč zaslediti funkcionalnostno razvrednotenje splošnih slovarskih priročnikov.¹⁰ Tudi zaradi skrajno sopomenskih slovarskih opomenitev, na kakršne naletimo pri *medkulturnosti*, *interkulturnosti*, *večkulturnosti*, *multikulturnosti*, *multikulturalnosti* in drugih sorodnih novejših izrazih (Mikulec 2010: 254), so se slovenski raziskovalci namesto na SSKJ in/ali na njegov leksikografski »podmladek« SNB pogosto prisiljeni nasloniti na razne tujejezične slovarske priročnike in specializirane razprave ali pa navsezadnje zaupati kar lastni zmožnosti analitično-analogičnega preudarka (prim. Žagar Karer 2011: 120).

Sklep

Neuresničena teza družboslovne stroke, da »bi morali multikulturalizem v slovenski jezik prevajati z besedo večkulturalizem in interkulturalizem v medkulturalizem [...] in ne za opis stanja večkulturnosti (medkulturnosti)« (Lukšič Hacin 2011: 148), že kar sama kliče po temeljitem razmisleku in preudarni (tako splošni kakor tudi specializirani akademski) izrabi omenjenih novotvorb. Splošni slovarski priročniki, kakršna sta SSKJ in SNB, v osnovi sicer ustrezno, vendar zaradi izrazitejšje leksikografske naslonitve na besedotvorni proces povečini »nerealno« in/ali z neskladnimi razlagami osvetljujejo teoretsko paradigmo interkulturnosti. Zato se zlasti za namene znanstveno-raziskovalnega dela zdi natančnejša opredelitev izbranega teoretskega polja interkulturnosti še toliko bolj pomembna, če seveda ne želimo sizifovskega podviga odkrivanja »pravega« pomena prepustiti kar bralcu, pri čemer se pač moramo soočiti z nespornim pomanjkanjem enoznačnosti, reprezentativnosti in relevantnosti izrečenega.

Literatura

- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2012: Uvod. Aleksandra Bizjak Končar, Marko Snoj (ur.): *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 9–11.
- CHENAL, Odile, 2008: Medkulturni dialog: o čem govorimo? Vesna Mikolič, Krištof Jacek Kozak (ur.): *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU* (Ljubljana, 7.–8. januar 2008). Koper: Univerza na Primorskem, Založba Annales. 41–45.
- Gigafida: Besedilni korpus slovenskega jezika*, <http://www.gigafida.net/>
- GLOŽANČEV, Alenka, 2009: Analitična osvetlitev novejšje slovenske leksike. Alenka Gložančev idr. (ur.): *Novejšja slovenska leksika: v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 9–35.

¹⁰ O pretirani posplošenosti SSKJ lahko beremo v uredniškem napotilu k *Splošnemu tehniškemu slovarju* (STS) iz let 1978 in 1981: »Tehniki, ki jim je slovar predvsem namenjen, si bodo morali pomagati z analogijo, vednostjo ali lastnim preudarkom, če se ne bodo zatekali kakor vsak povprečen bralec k 'Slovarju slovenskega knjižnega jezika', ki ga izdaja Slovenska akademija znanosti in umetnosti.« (STS 1981 v Žagar Karer 2011: 120)

- HOLZ, Nanika, 2005: Mesto *Velikega slovarja tujk* v slovenski leksikografiji. *Jezik in slovstvo* 50/1. 87–99.
- JUVAN, Marko, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KALČINA, Liana (ur.), 2008: Bela knjiga Sveta Evrope o interkulturnem dialogu/White Paper on Intercultural Dialogue: Living Together As Equals in Dignity (Strasbourg, 7. maj 2008). *Mednarodna konferenca Izobraževanje za medkulturni dialog* (Nova Gorica, 8.–9. maj 2008). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije. 76–110.
- KALLEN, Horace M., 1998: *Culture and Democracy in the United States*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- KOMEL, Dean, 2002: *Uvod v filozofsko in kulturno hermenevtiko*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KOMEL, Dean, 2004: Kaj je interkulturnost? *Phainomena* 13/49–50. 161–178.
- KOZAK, Krištof Jacek, 2008: Kultura in umetnost v okviru medkulturnega dialoga. Vesna Mikolič, Krištof Jacek Kozak (ur.): *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU* (Ljubljana, 7.–8. januar 2008). Koper: Univerza na Primorskem, Založba Annales. 19–25.
- LUKŠIČ HACIN, Marina, 2011: Multikulturalizem kot spoštljivo sobivanje v raznolikosti. Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Mitja Sardoč (ur.): *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 127–136.
- MEYER, Ingrid, MACKINTOSH, Kristen, 2000: When Terms Move Into Our Everyday Lives: An Overview of Determinologization. *Terminology* 6/1. 111–138.
- MIKOLIČ, Vesna, KOZAK, Krištof Jacek, 2008: Predgovor. Medkulturni dialog kot ključ evropske prihodnosti. Vesna Mikolič, Krištof Jacek Kozak (ur.): *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU* (Ljubljana, 7.–8. januar 2008). Koper: Univerza na Primorskem, Založba Annales. 13–15.
- MIKULEC, Borut, 2010: Od trka civilizacij do sobivanja v raznolikosti. *Sodobna pedagogika* 61/2. 252–267.
- Nova beseda: Besedilni korpus slovenskega jezika*, http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html
- SEDMAK, Mateja, 2009: Izzivi medkulturnosti. Mateja Sedmak (ur.): *Podobe obmejnosti*. Koper: Univerza na Primorskem, Založba Annales. 13–35.
- Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, 2012: Uredila Aleksandra Bizjak Končar in Marko Snoj. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2008: Uredil Aleš Pogačnik. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SNOJ, Marko, 2012: Predgovor. Aleksandra Bizjak Končar, Marko Snoj (ur.): *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7.
- SUHADOLNIK, Stane, 1974: Dvoje novih leksikografskih del. *Slavistična revija* 22/3. 340–352.
- TAYLOR, Charles, 1994: *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press.
- Veliki slovar tujk*, 2002: Uredili Miloš Tavzes idr. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- WELSCH, Wolfgang, 1995: Transculturality – The Puzzling Form of Cultures Today. *California Sociologist* 17–18. 19–39.
- ŽAGAR KARER, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom: analiza elektrotehniške terminologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽELE, Andreja, 2009: Spremna beseda. Alenka Gložančev idr. (ur.): *Novejša slovenska leksika: v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7.

SLOVENSKI ETNOLOŠKI LEKSIKON: OD BESEDNJAKA DO SINTEZE ETNOLOŠKIH PREUČEVANJ

Mojca Ramšak

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 39(497.4):030

UDK 811.163.6'374.26:39

V slovenskih etnoloških slovarsko-enciklopedičnih prizadevanjih ločimo več sklopov. V prvega sodijo pisci, ki so pojasnjevali izraze iz ljudskega izrazoslovja, v drugi sklop uvrščamo pisce, ki so pripravili zbirke besedja, ki se nanašajo na sestavine ljudske kulture. Tretji sklop je etnološka znanstvena obravnava izrazja, ki se je zaključila z objavo *Slovenskega etnološkega leksikona* leta 2004 ter ponatisoma leta 2007 in 2011.

etnologija, terminologija, leksikon, slovar, *Slovenski etnološki leksikon*

In Slovene ethnological-encyclopaedic strivings, various stages are distinguished. The first includes writers who have explained terms from folk terminology; the second includes writers who have developed collections of vocabulary relating to components of folk culture; the third is ethnological academic terminology, which terminated with the publication of the *Slovene Ethnological Lexicon* in 2004 (reprinted in 2007 and 2011).

ethnology, terminology, lexicon, dictionary, Slovene ethnological lexicon

Prve zamisli

Prvo zamisel o slovenskem narodopisnem slovarju je objavil Kuret leta 1947. Idejo za *Slovenski narodopisni slovar* oz. *Slovenski narodopisni arhiv* je poslal predsedstvu SAZU v treh točkah: 1) po abecedi zbrati narodopisno gradivo iz materialne, socialne in duhovne kulture Slovencev; 2) vsako značnico razložiti v leksikalnem slogu, vsebuje naj najnovejše raziskave, bibliografijo in vire; 3) objaviti ustrezne ilustracije. Njegova zamisel je časovno in organizacijsko sovpadala s pobudo za ustanovitev raziskovalne enote pri AZU, Komisije za slovensko narodopisje. Ta je nastala leta 1947 po Kuretovi zamisli za slovenski narodopisni arhiv in bila ustanovljena kot Komisija za narodopisni slovar. Njen glavni namen je bil izdaja *Slovenskega narodopisnega slovarja*, kasneje se je načrt razširil z mislijo na poznejšo ustanovitev inštituta (danes ISN ZRC SAZU) (Kuret 1972: 9–16).

Kuretova zamisel za narodopisni slovar je bila ambiciozna, a previdna, saj je predvideval, da do izdaje zaradi obsežnosti ne more priti takoj. Predlagal je, da naj bi bilo do izida njegovo ogrodje gradivo iz Slovenskega narodopisnega arhiva, ki bi ga stalno dopolnjevali tudi po izidu. Njegov načrt je bil istega leta sprejet v Razred (II) za zgodovinske vede, filozofijo in filologijo. Konkretno gradivo, ki ga je obdeloval

dobrih dvajset let, je shranjeno kot listkovni katalog na ISN ZRC SAZU (*Slovenski narodopisni slovar: osnutek alfabetarija*). Iztočnice za slovar je pisal od leta 1972. Gradivo obsega 42 abecedno in sistematsko urejenih iztočnic za stavbarstvo, zemljiško razdelitev, notranjo opremo, gospodarska poslopja in orodje ter okrog 250 iztočnic za šege, verovanje, igre ter ljudsko gledališče.

Preden je Kuret leta 1947 objavil zamisel o izdaji *Slovenskega narodopisnega slovarja*, so se s posamičnimi terminološkimi vprašanji na etnološkem področju ukvarjali drugi raziskovalci, npr. Valvasor, Breckerfeld, Majar, Jarnik, Trstenjak, Kočevar Stifter, Pajek, Scheinigg, Štrekelj, Barle, Ludvik, Skok, Županič, kasneje pa tudi Koštial, Badjura in Matičetov. Pri njih gre za obravnavo zbirke besedja ljudske kulture. O znanstvenem izrazju ni pisal nihče, zato ločimo med pisci, ki samo pojasnjujejo določene izraze (npr. krajevna in osebna imena, botanično, geografsko, glasbeno, smučarsko, vinarsko, mlekarstvo idr. izrazje), terminološko obdelavo gradbeno-spomeniškovarstvenega področja ter urejanja prostora, teoretične razprave o etnološkem izrazju, besednjake, geselnike in kazala, ocene o etnološkem izrazoslovju ter načrtno etnološko slovaropisje (Ramšak 2001: 333–336).

Tuji zgledi

Poleg omenjenih zbiralcev ljudskega izrazoslovja so na slovenske etnologe vplivale tuje enciklopedične izkušnje, npr. Beitlov slovar nemške etnologije (*Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, 1936, ponatisa leta 1955 in 1974), avstrijski Haberlandtov *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs* (1953, 1959), van Gennepov priročnik sodobne francoske folkloristike, ki je v več zvezkih izhajal od 30. do konca 50. let (*Manuel de folklore français*, 1937–1958), madžarski *Magyar néprajzi lexikon* (1977–1982) in slovaška *Encyklopédia l'udovej kultúry Slovenska* 1, 2 (1995).

Kuret (1960: 243) je glede Gennepovega priročnika obžaloval, da je delo zaradi avtorjeve smrti ostalo nedokončano, gotovo pa je močno vplivalo na zasnovo njegovega *Prazničnega leta Slovencev*¹ in posredno na pripravo *Slovenskega etnološkega slovarja*.

Novak (1966: 155–161; 1968: 173–178) je pregledal priročnike o narodih in kulturah sveta *Narody mira* (1956–1965) in omembe Slovencev v nemških priročnikih, kot so *Illustrierte Völkerkunde*, *Die Grosse Völkerkunde*, JRO *Volkskunde*, Graberjev *Volksleben in Kärnten* in druge spise o koroških Slovencih, Thurnerjev *Die Kultur der Südslawen*. Ugotovil je, da smo Slovenci v teh priročnikih predstavljeni pomanjkljivo, nestrokovno in neobjektivno, da so nekatere izdaje izmaličene in krivične.

Kremenšek (1980: 8) je analiziral, zakaj so Slovenci in Jugoslovani izpadli iz programa zbirke *Ljudstva sveta* (1979–1980) in poudaril, da smo v Sloveniji o načinu življenja, kakor se o njem piše v knjigah *Ljudstva sveta*, temeljito razglabljali šele od 50. let naprej.

¹ Prva izdaja v štirih zvezkih (1965, 1967, 1970, 1971); druga v dveh zvezkih (1989).

Tak primer je knjiga *Ljudstva brez kovin* (Škerlj 1962), tematski priročnik ter prvi in zaenkrat tudi edini slovenski sistematični prikaz neevropskih rodovno-plemenskih kultur, za katerega je značilno tudi zблиževanje fizične in kulturne antropologije.

Med slovenskimi etnologi je bil odmeven tudi madžarski etnološki leksikon (*Magyar Néprajzi Leksikon 1–5, 1977–1982*), nekakšna nova etnologija Madžarov, ki odkriva kulturne zveze s sosednjimi narodi, evropsko in evrazijsko kulturo (Kozar 1977: 28; Kozar Mukič 1988: 419). Problematika medkulturnih zvez je tudi eno od spoznavnih izhodišč leta 1996 izdanega *Etnološkega slovarja Slovencev na Madžarskem* M. Kozar Mukič. Za to ambiciozno delo je avtorica uporabila lastne terenske podatke, ki jih je zbirala od 70. let naprej in jih dopolnila s podatki iz literature.

Strokovno-ideološka prepričevanja

Z ustanovitvijo ISN leta 1951 slovar ni bil več v središču zanimanja njegovih rednih sodelavcev (Kuret, Matičetov, Grafenauer). Kremenšek (1977: 45) je ocenjeval tedanje stanje in delovni program iz leta 1971 ter ugotovil, da sta za etnološko raziskovalno delo značilni razbitost in enostranskost. Za ISN SAZU je menil, da opravlja zgolj folkloristične naloge, ozki specializaciji je pripisal, da so o nekaterih prepotrebni temeljni delih le govorili in jih načrtovali, narejenega pa je bilo malo. Kot temeljna dela je navedel bibliografijo, slovar, atlas, topografijo in etnološko podobo načina življenja in kulture Slovencev.

Kuret je sicer leta 1972 pripravljaval geselnik. Najverjetneje je z delom začel šele na podlagi izdelanega stvarnega, krajevnega in imenskega kazala, ki ga je sestavila H. Ložar Podlogar za njegovo knjigo *Praznično leto Slovencev*.

Na njegovo pobudo je bil sestavljen alfabetařij (Kremenšek 1977: 4–51), zaradi prezaposlenosti z drugimi nalogami in možnostmi povezave tega dela z *Enciklopedijo Slovenije*, ki jo je načrtovala MK, se delo za slovar ni nadaljevalo. Pripravljen je bil le geselnik za omenjeno enciklopedijo.

Leksikon etnologije Slovencev

Leta 1993 je bil izdelan *Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev*. Od 2001 do 2004, ko je bil pri ARRS odobren aplikativni projekt z naslovom Leksikon etnologije Slovencev (vodja Mojca Ramšak), je na ISN ZRC SAZU potekalo pisanje, lektoriranje in redakcija gesel iz 52 tematskih sklopov.² Gesla je pisalo 111 avtorjev³ iz 55 ustanov iz Slovenije in zamejstva. Vsebinsko in leksikografsko redakcijo so opravili A. Baš (gl. urednik), M. Ramšak (nosilka projekta, redaktorica in članica ur. odbora), I. Slavec Gradišnik (lektorica, redaktorica in članica ur. odbora), M. Ravnik (redaktorica in članica ur. odbora) ter T. Stanonik in M. Ivanič (redaktorja MK, založbe d. d.). Uradne sodelavke pri projektu so bile poleg voditeljice še S. Zemljič Golob, M. Komavec (Marty) in B. Gabrijelčič kot tehnična sodelavka.

Slovar se je na predlog MK preimenoval v Leksikon etnologije Slovencev in je bil natisnjen kot *Slovenski etnološki leksikon* septembra 2004, ponatisnjen pa še leta 2007

in 2011. Obsega 6.358 gesel in kazalk ter 1.041 enot ilustrativnega gradiva (risbe, fotografije, zemljevidi, grafikoni) (Ramšak 2004).

Prvo delo na projektu je bilo ureditev gesel po vsebini, ki je temeljilo na predhodni analizi vsebinskih enot. Oblikovanje vsebine se je v celoti naslanjalo na *Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev* (1993). Glavna zahteva pri delu je bila vsebinska dovršenost, saj je bil leksikon predmetno vezan na etnologijo, folkloristiko, spomeniško varstvo, muzeologijo in kulturno antropologijo. Tematsko so gesla zajemale sestavine ljudske kulture in načina življenja z razvojem vred, temeljne koncepte in kategorije, metode in težnje sodobne etnološke prakse, osebnosti, ustanove, objavljena dela.

Nato je bilo gradivo urejeno abecedno, saj je ta ureditev najbolj poznana in razširjena in se na prvi pogled zdi tudi najlažja. Zagate (npr. razvrstitev imenskih delov pri geselskih člankih z dvodelnimi ali večdelnimi iztočnicami, spreminjanje naslovov in imen ustanov in oseb) so bile rešene z dodatnimi kazalkami.

Sestavljena so bila podrobna redakcijska navodila, saj je dotedanjih pol strani urednikovih navodil, ki so jih dobili avtorji, povzročilo preohlapno razumevanje in s tem nesorazmernost, neenotno navajanje tujih ali narečnih besed, podvajanje iztočnic ali vsebinsko dvojna gesla z različno poimenovanimi iztočnicami. Nova navodila so se nanašala na geselsko besedilo (geselska iztočnica, zaglavje, geselska razlaga/definicija, geselsko besedilo v ožjem pomenu, literatura, avtorska značka⁴) in neogibne sestavine, ki pripomorejo k preglednosti, povezanosti, ekonomičnosti in jezikovni ustreznosti celote (krajšave, kazalke, vodilke, dogovorjene tipografske rešitve, npr. krepki, ležечи, pomanjšani tisk ipd., spoštovanje pravopisne norme).

Ilustrativno gradivo se je zbiralo od leta 2000. Leksikon vsebuje pet vrst ilustracij: risbe (z dodatnimi informacijami: sestavnimi deli, imeni, fazami oz. poteki delovanja; sodijo h kumulativnim geslom,⁵ ki obravnavajo tipologijo, tudi tipiko, postopke oz. faze delovanja; na novo prerinane ilustracije); barvne fotografije (ob splošnih geslih;

2 1. Zgodovina, teorija vede, 2. poljedelstvo, 3. živinoreja, 4. vrtnarstvo, 5. vinogradništvo, 6. sadjarstvo, 7. oljkarstvo, 8. gozdno gospodarstvo, 9. lov, ribolov, 10. nabiralništvo, 11. čebelarstvo, 12. rokodelstvo, obrt, 13. solinarstvo, 14. trgovina, 15. turizem, 16. promet, transport, 17. stavbarstvo, etnološko konservatorstvo, 18. stanovanjska kultura, 19. prehrana, 20. oblačilna kultura, 21. vezenine, 22. čipkarstvo, 23. proračun, 24. družina, sorodstvo, 25. spolno življenje, 26. prebivalstvo, krajevna skupnost, fantovske in deklishe skupnosti, družbene organizacije, 27. medkrajevni in medetnični odnosi, 28. pravna etnologija, 29. mere, 30. medsebojna pomoč, posli, 31. sosedstvo, 32. šege, 33. verovanje, 34. igre, 35. igrače, 36. ljudsko gledališče, 37. jezik, 38. ustno slovstvo, 39. branje, 40. ljudska glasba, 41. ljudski ples, 42. ljudska umetnost, 43. viri znanja, 44. ljudsko zdravilstvo, 45. znanje o rastlinskem svetu, 46. znanje o živalskem svetu, 47. ljudsko vremenoslovje, 48. zgodovinska zavest, geografsko obzorje, 49. tehniško znanje, 50. Slovenci zunaj Slovenije, 51. delavska kultura, 52. meščanska kultura, plemiška kultura.

3 Etnologi, antropologi, slavisti, zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, geografi, psihologi, sociologi, pravniki, bibliotekarji, novinarji, teologi, jezikoslovci.

4 Avtorske značke so z začetnico in piko okrajšana imena in priimki avtorjev gesel, ki so pod vsakim geslom. V seznamu avtorjev so za okrajšavami še podatki o izobrazbi, imenu in priimku, znanstvenem nazivu, ustanovi. Pri nekaterih ni znanstvenega naziva ali ustanove, če tega nimajo ali so nezaposleni.

5 Geselske iztočnice, ki razložijo splošne pojme in napatijo k podrobnejšim razlagam v drugih geslih, npr. geslo »šega« razloži njen pomen in funkcijo ter razliko v primerjavi z navado; vsebuje vodilke k podrobni razlagi vrst šeg, npr. šege življenjskega kroga, delovne šege, pravne šege.

sodijo h geslom, ki obravnavajo materialno kulturo, predmete kulturne dediščine, upodobitve, fotografije naravnih pojavov); črno-bele fotografije (ob splošnih geslih; za grafične upodobitve, dokumente, naslovnice knjig oz. publikacij, portretne fotografije posameznikov, enkratni posnetki šeg, prireditev); zemljevidi (barvni, črno-beli; sodijo h kumulativnim geslom historično-geografskega značaja in k regionalni tipologiji pojavov); grafikoni, diagrami (barvni, črno-beli; sodijo h kumulativnim geslom statističnega značaja) (Ramšak 2004).

Ob tem je bil pripravljen seznam posebnih znakov, seznam avtorskih značk, seznam že združenih gesel in tistih, ki so pripravljena za združevanje (združenih je bilo okoli 170 dvojnic oz. trojnic), seznam manjkajočih gesel in predlogi piscev. Vsa gesla so bila okrajšana, urejena je bila literatura, zatem so bila gesla še enkrat lektorsko pregledana. Urejen je bil prenos pogodbe med DZS (prejšnjim predvidenim založnikom) in MK, posodobljene so bile avtorske pogodbe, urejene pravno-administrativne zadeve, pripravljen je bilo propagandno gradivo.

Pomen in domet Slovenskega etnološkega leksikona (2004, ponatis 2007, 2011)

V predmetnem pogledu leksikon zaobsega: slovensko etnologijo z vsemi posebnostmi, ki so se izoblikovale v času in prostoru; slovensko kulturno antropologijo oz. pojme, ki se nanašajo nanjo (metode, šole, koncepte ...) in slovensko folkloristiko oz. tisti del etnologije, ki preučuje duhovno kulturo. Obsega dve vrsti gesel: splošne pojme iz etnologije (metodologija, metodika, teorije kulture in njihove zgodovine, kulturni tipi, biografska gesla, ustanove, usmeritve), razmerje med etnologijo in sorodnimi vedami (ter temu enakovredno omembo kulturnoantropoloških in folklorističnih izsledkov), glavna etnološka (sintetična) dela; in kategorije kulturnega materiala etnologije in folkloristike, torej vso etnološko sistematiko z realijami treh tipov kulture, od materialne, družbene do duhovne.

Leksikon obdeluje domači geografski prostor, zamejstvo in zdomstvo ter časovno zapolnjuje čas 19. in prve polovice 20. stoletja, delno pa posega tudi v sodobne fenomene vsakdanjega življenja s konca 20. in začetka 21. stoletja ter v zgodnejša obdobja, če so bili pojavi in procesi iz tega časa že raziskani. Ker je čas od konca 19. stoletja naprej predstavljal kulminacijsko točko za vrsto realij iz ljudske kulture, ta okvirna časovna izhodiščna točka s poudarkom na prebujajoči se narodni zavesti ni bila izbrana naključno.

Leksikon pripoveduje o takrat večinskem (kmečkem) prebivalstvu, o socialnih, profesionalnih in verskih skupnostih ter že raziskanih drugih plasteh prebivalstva (plemstvo, delavstvo, meščanstvo), v njem so obravnavani pojavi iz sodobnega življenja.

Teritorialno-etnično načelo ter vezanost na ozemlje Slovenije in slovensko etnično pripadnost, na tuje in zamejske slovenske skupnosti in etnične skupine, je temeljno izhodišče leksikona. Takšno izhodišče omogoča podroben pogled na večplastno etnično strukturo ter osvetljuje zgodovinske okoliščine njenega nastanka in razvoja, kaže na njene etnično-družbene in etnično-kulturne prvine, pojasnjuje najrazličnejše

vidike integracijskih procesov Slovencev. Informacije o zamejskih Slovencih prispevajo k celovitejši podobi o skupnih dimenzijah razvojnih gibanj slovenske etnične skupnosti, o zgodovinskih in geografskih okoliščinah življenja izseljencev in zamejcev, njihovem etnično-kulturnem razvoju in medetničnih povezavah. Leksikon podaja razloge in razlage za kulturne razlike med etničnimi skupinami, zmanjševanje/večanje teh razlik po časovnih obdobjih ter vzroke kulturnih razlik in njihovega spreminjanja. Opis medetničnih odnosov zajema območja, na katerih prebivajo tudi druge etnične skupine (npr. Madžari, Italijani, v preteklosti Nemci). Enako velja za kraje onstran državne meje, koder so naseljeni Slovenci (npr. Rezija, Tržaško, Benečija, Koroška, Porabje) ter za stike med Slovenci in priseljenci (stalnimi in občasnimi) iz drugih jugoslovanskih republik. Pri zdomstvu zajema zveze med zdomci, njihovim domom in domačim krajem ter kulturnimi nasledki njihovih življenjskih okoliščin.

Temeljno terminološko delo pri pripravi je privedlo k izdelavi standardov pojmovnika stroke (Predlog 1993) in je vključevalo naslednje dejavnosti: zbiranje in zapisovanje pojmov, ugotavljanje, ustvarjanje ali standardiziranje sistema pojmov, poimenovanje ali standardiziranje terminov za pojme, standardiziranje definicij, evidentiranje poglavitne literature.

Eden od ciljev dela je bil evidentiranje in do določene mere tudi normiranje etnološke terminologije ter s tem prizadevanje za višjo raven natančnosti in doslednosti rabe. Leksikonski geselski članki poenostavljajo iskanje ustreznih sopomenk, usmerjajo uporabnika s kazalkami in pojasnjujejo dvoumne izraze, opozarjajo na relacijske pojme. Žal *Slovenski etnološki leksikon* še ni dostopen na spletu ali v elektronski obliki.

Po več kot desetletju od prve objave *Slovenskega etnološkega leksikona* leta 2004 ugotavljam, da so bili cilji deloma doseženi. Po objavi so se odzvali nekateri raziskovalci, ki so upravičeno ugotavljali nedoslednosti ali dodatno pojasnjevali kontekst nastajanja leksikona (Torkar 2004; Slavec Gradišnik 2005). Tako je Torkar (2004) ugotavljal, da manjka osvetlitev slovenske etnogeneze in gesla o predkrščanski religiji alpskih Slovanov, da manjkajo nekatere osebe iz zgodovine slovenske etnologije, da je v leksikonu več primerov leksikografske neuskklajenosti in purizma, da ni skupnega abecednega seznama gesel. I. Slavec Gradišnik (2005) je pojasnila konceptualne zadrege glede spremembe iz slovarja v leksikon, premalo leksikografskih izkušenj tako rekoč do zadnje redakcijske faze in premalo časa za korekture, ker je želela založba delo čim prej dati med bralce.

Širše strokovno-znanstvene obravnave ali načrtnega spremljanja rabe etnološke terminologije po objavi ni bilo.⁶ Na leksikon so se (meni osebno) še najbolj pozitivno odzivali muzealci in poročali, da ga redno uporabljajo pri delu. Iz tega sklepam, da je bil sklop materialne kulture zadovoljivo razložen. Prav tako so bibliotekarji v *Predlogu*

⁶ Po objavi *Slovenskega etnološkega leksikona* sta nastala še meddisciplinarna *DEDI – Digitalna enciklopedija slovenske naravne in kulturne dediščine* (2008, 2009) s 468 opisi (ne)premične, naravne in žive kulturne dediščine, ki jih je pisalo 116 sodelavcev, ter *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945* (2012), h katerima so bili le izjemoma povabljeni tudi nekateri sodelavci *Slovenskega etnološkega leksikona*.

geselnika (1993) in v objavi leksikona videli dobrodošel vir za geslenje z vidika uporabnika (Hederih 1997a, 1997b). Google učenjak pa npr. navaja, da je *Slovenski etnološki leksikon* v elektronskih gradivih navajan v glavnem v zvezi z etnomuzikološkimi pojmi in realijami kulture iz sklopa šeg.

Nekaj negotovanja je bilo zaradi biografskih gesel. Ta so bila po prvih urednikovih navodilih razvrščena v tri kategorije s kratkimi, srednje dolgimi ali dolgimi razlagami (do pet, deset in nad deset vrstic⁷). Zlasti tisti, ki jim je bilo namenjeno manj prostora, so se počutili odrinjene na rob stroke, bili pa so tudi takšni, o katerih je bilo za leksikografske standarde napisano veliko, a so bili spet užaljeni, da ne še več.

Z redaktorico I. Slavec Gradišnik sva pri zadnjem branju ugotovili (Ramšak, Slavec Gradišnik 2004), da so na založbi samovoljno in mimo sprejetih redakcijskih navodil pri biografskih geslih vstavili ali zamenjali neustrezne podatke (npr. pokrajina/območje namesto države ali pokrajina namesto večjega bližnjega kraja ali občine), da je založba dopisovala pri nekaterih biografskih geslih,⁸ da je ponekod, a ne dosledno, premaknila bibliografije raziskovalcev iz literature v geselski članek, da je prekrojevala in poenostavljala nekatere definicije, da je črtala nekatera gesla, a ni uredila vodilk, da je po nepotrebnem dodala vodilke h geslom, ki so bila povezana z glavnim urednikom, in da po isti logiki tega ni storila drugod, da je črtala uredniško avtorstvo pri navedbah literature, a hkrati dodajala dela urednika založbe med literaturo k nekaterim člankom, da napisi k slikam, kar je bila naloga založbe, niso bili jezikovno pregledani ipd.

Ker do kontinuitete terminološkega dela kljub dvema ponatisoma *Slovenskega etnološkega leksikona* v etnologiji ni prišlo, ker ni niti volje niti finančnih možnosti, da se bo to zgodilo v kratkem, je pa do zdaj nepreseženo kolektivno delo tako v konceptualnem kot tudi v leksikografskem smislu.

Literatura

- BEITL, Richard, ERICH, A. Oswald, 1955 (1936): *Wörterbuch der Deutschen Volkskunde*. Zweite Auflage neu bearbeitet von Richard Beitzl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Encyklopédia l'udovej kultúry Slovenska* 1, 2. 1995: Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- GEBHARD, Torsten, HANIKA, Josef (ur.), 1963: *JRO – Volkskunde. Europäische Länder. Beharrung und Wandel der europäischen Volkskultur in der Gegenwart*. München: JRO – Verlag.
- van GENNEP, Arnold, 1937–1958: *Manuel de folklore français contemporain*. Paris: Éditions Auguste Picard.
- HABERLANDT, Arthur, 1953, 1959: *Taschenwörterbuch der Volkskunde Österreichs*. Wien: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst.
- HEDERIH, Jerneja, 1997a: Uporabniško usmerjen pogled na geslenje etnologije. 1. del. *Knjižnica* 41/1. 19–38.

⁷ Urednik A. Baš je za normo vzel vrstice, pisane s pisalnim strojem. Kasnejši redakcijski posegi so ta navodila dopolnili in razširili.

⁸ Npr. pri geslu glavnega urednika A. Baša je bila dopisana definicija načina življenja, za katero obstaja posebno geslo; pri geslih oseb, s katerimi se je strokovno razhajal, so bila dopisana vrednotenja, kar ni bilo v skladu z načelom objektivnosti, ali pa je bila izpuščena literatura.

- HEDERIH, Jerneja, 1997b: Uporabniško usmerjen pogled na geslenje etnologije. 1. del. *Knjižnica* 41/4. 87–103.
- JRO – *Völkerkunde. Afrika, Amerika, Asien, Australien, Ozeanien. Tradition und Kulturwandel im Ansturm der modernen Civilisation*, 1962: München: JRO – Verlag.
- KOZAR, Marija, 1996: *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. A Magyarországi szlovének néprajzi szótára*. Monošter, Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem, Savaria Múzeum.
- KOZAR MUKIČ, Marija, 1977: Magyar Néprajzi Lexikon. 1. A–E. *Glasnik SED* 17/2. 28.
- KOZAR MUKIČ, Marija, 1988: Magyar Néprajzi Lexikon. *Traditiones* 17. 419.
- KREMENŠEK, Slavko, 1980: Razkrivanje našega načina življenja. *Ljudstva sveta* 6. Ljubljana: MK. 8–11.
- KREMENŠEK, Slavko, 1977: Smernice raziskovalnega dela (osnutek). *Glasnik SED* 17/4. 45–51.
- KURET, Niko, 1960: /Arnold van Gennep/ Manuel de folklore français contemporain. *Slovenski etnograf* 13. 243.
- KURET, Niko, 1968: Posvetovanje slovenskih etnografov v Kranju. *Glasnik SED* 9/3. 3.
- KURET, Niko, 1972: Komisija (1947–1951) in Inštitut za slovensko narodopisje SAZU (od 1951). Nastanek, razvoj delo. *Traditiones* 1. 9–16.
- KURET, Niko, 1989: *Praznično leto Slovencev* 1, 2. Ljubljana: Družina.
- Ljudstva sveta* 1–6, 1979–1980. Ljubljana: MK.
- Magyar néprajzi lexikon* 1–5, 1977–1982. Budapest: Akadémiai Kiado.
- Narody mira. Etnografičeskije očerki*, 1956–1965. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- NOVAK, Vilko, 1966: Slovenci v *Narody mira*. *Slovenski etnograf* 18–19/1965–1966. 155–161.
- NOVAK, Vilko, 1968: Slovenci v nemških etnoloških priročnikih. *Slovenski etnograf* 20. 173–178.
- Predlog za geselnik Slovarja etnologije Slovencev*. Interna objava: 1993. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani.
- RAMŠAK, Mojca, 2001: Evropska etnološka enciklopedična dela in leksikon etnologije Slovencev. *Traditiones* 30. 325–347.
- RAMŠAK, Mojca, 2004: Ob koncu projekta Leksikon etnologije Slovencev (2001–2004) in pred natisom Slovenskega etnološkega leksikona (jeseni 2004). *Glasnik SED* 44/2. 43–47.
- RAMŠAK, Mojca, SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid, 2004. *Dejstva o Slovenskem etnološkem leksikonu med prvo (elektronsko) in drugo (natisnjeno) korekturo, kakor sva jih opazili korektorici v ISN ZRC SAZU (M. Ramšak in I. Slavec Gradišnik)*. [Tipkopolis poslan MK, Uredništvu za enciklopedistiko in leksikografijo (T. Logar in M. Ivanič), glavnemu uredniku A. Bašu, direktorju ZRC SAZU, O. Lutharju in članom uredniškega odbora.] Ljubljana.
- SIMONIČ, Peter (ur.), 2012: *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945*. Maribor: Obzorja.
- SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid, 2005. O etnologiji in leksikografiji. Slovenski etnološki leksikon med zamislijo in izidom. *Traditiones* 34/2. 87–107.
- ŠKERLJ, Božo, 1962: *Ljudstva brez kovin*. Ljubljana: DZS.
- TORKAR, Silvo, 2004: Izšel je slovenski etnološki leksikon: veliko relevantnih podatkov, a tudi zevajoče praznine in leksikografski spodrsiljaji. *Traditiones* 33/1. 253–271.

PROBLEMI SAMODEJNE MERITVE SAMOGLASNIKOV

Nejc Robida

I. gimnazija v Celju, Celje

Hotimir Tivadar

Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'342.41:81'271.1

Meritve samoglasnikov v slovenščini so izvajali že mnogi raziskovalci, a so bile vedno opravljene ročno in na manjšem vzorcu glasov. Ko smo v podjetju Amebis, d. o. o., razvijali sintetizator govora, smo veliko časa posvetili tudi govorni zbirki, ki so jo v podjetju posneli s pomočjo RTV Slovenija in njihovih napovedovalcev (spikerjev). Korpus smo zopet uporabili ter na nekaterih samoglasnikih opravili nove strojne meritve formantov in še nekaterih drugih lastnosti fonemov. Ta članek se osredotoča na samo metodologijo meritev, ki smo jih opravili, in na primerjavo rezultatov z rezultati ročno delanih analiz.

samoglasniki, govorna zbirka, formantna analiza, govorjeni knjižni jezik, samodejne fonetične meritve

Slovene vowel measurements have been conducted by many researchers but always manually and on a smaller sample of phonemes. While developing the speech synthesizer in the company Amebis, d. o. o. we devoted a lot of time to the speech corpus recorded by the company with the help of Radio-Television Slovenia and their presenters. The corpus was reused and new automatic machine measurements of formants and other characteristics were made of some vowels. The article focuses on the measurement methodology and the comparison of its results with those derived from manual analyses.

vowels, speech corpus, formant analysis, standard spoken Slovene, automatic phonetic measurements

1 Uvod

Slovenska govorjena beseda se v sodobnem slovenističnem raziskovalnem prostoru sooča z mnogo izzivi. Ob najavah novih slovarjev se ponovno vračamo k problematiki norme in kodifikacije knjižnega jezika,¹ predvsem njegove glasovne podobe. Od Ruplove izdaje *Slovenskega pravorečja* bo kmalu minilo 70 let, tako je skrajni čas, da se zopet preveri in ponovno oceni norma govorjene podobe knjižne slovenščine. Za to pa potrebujemo čim več raziskav na podlagi čim obsežnejšega

¹ Zavedamo se polemik o poimenovanju knjižna oz. standardna slovenščina. V tem primeru je bil analiziran govor znanih napovedovalcev, spikerjev Radia Slovenija, ki so opravili zahtevno govorno šolanje na nacionalni RTV (več o normi in (ne)knjižnem v Tivadar 2010). Glede na radijske govorce, bralce, napovedovalce in radijsko tradicijo bi bila smiselna mogoče še uporaba zborna izreka (prim. Šeruga-Prek, Antončič 2007). Odločili smo se za govorjeni knjižni jezik, ker je šlo za branje in dejansko govorjeno podobo knjižnega jezika.

gradiva ter natančno določeno, standardizirano metodologijo zajema, obsega in načina analize zbranih podatkov, ki morajo biti tudi sledljivi. Predvsem temu se bomo posvetili v naslednjih poglavjih.

2 Analizirano gradivo

Za samodejno analizo lastnosti samoglasnikov smo uporabljali gradivo, ki ga je podjetje Amebis, d. o. o., pridobilo za delovanje Govorca 3, tj. sintetizator govora.² Gradivo je podjetje izbralo tako, da je izbor kombinacij glasov in stavčnih intonacij čim širši. Gre za približno dvajset ur posnetkov, ki so razdeljeni na posamezne odseke. Poleg avdiosignala (16 bitov, 48 kHz) so posneli še signal utripanja glasilk. Bralca³ izbranega besedila sta bila dva, moški in ženska, oba profesionalna radijska govorca, tj. napovedovalca oz. spikerja, ki sta bila šolana na Radiu Slovenija. Bralca sta bila primerna za analizo govornega knjižnega jezika, ker sta bila uradno šolana in ker smo predvidevali, da z vsakodnevno pojavnostjo v medijskem prostoru sooblikujeta podobo standardne govorne slovenščine. Ker so besedila brana, so tako bližje že mnogo bolj standardizirani pisni podobi jezika; s tem smo se izognili vplivom ne-zbornih socialnih zvrsti jezika na knjižni govor in izgovor samoglasnikov.⁴ Ker govorni jezik »v raziskanosti zaostaja za pisnim jezikom, po eni strani zaradi tradicionalno prestižne vloge knjižnega jezika,⁵ po drugi strani pa zaradi akustične pojavnosti, ki otežuje zbiranje gradiva in njegovo analizo« (Zemljarič Miklavčič idr. 2009: 423), se je branje zapisanega besedila⁶ v primeru akustične analize samoglasnikov izkazalo kot prednost. Pri tem pa je treba poudariti, da gre v tem primeru tudi za branje izkušenih govorcev, ki bodo brali pripravljena besedila kar najbolj naravno (prim. Tivadar 2004), nenaravnost se namreč pogosto zgodi pri manj večših, neprofesionalnih bralcih.

3 Transkripcija⁷

Celotno posneto gradivo smo transkribirali. Najprej se je transkripcija tvorila s pomočjo samodejne grafemsko-fonemske pretvorbe, ki so jo sestavili na Amebisu, d. o. o., po priporočilih Instituta »Jožef Stefan«, nato se je ročno, z večkratnim pregledom celotnega korpusa, popravljala. Tako smo se izognili človeškim napakam zaradi obsežnosti zapisov in napakam samodejne pretvorbe, ko jezik dokazuje svojo

² Več o Govorcu 3 v Robida (2013, 2014).

³ Govorimo o bralcih, saj je bilo posneto besedilo v govorni zbirki brano.

⁴ Razvejanost slovenščine, njenih narečij in pokrajinskih govorov vpliva predvsem na izgovor samoglasnikov pri knjižnem govoru nevedših govorcev, npr. reduciranje, celo izpadi glasov *i*, *a*, *u* (Tivadar 2008: 40).

⁵ Tu je treba poudariti, da je verjetno mišljen predvsem knjižni jezik kot pisni.

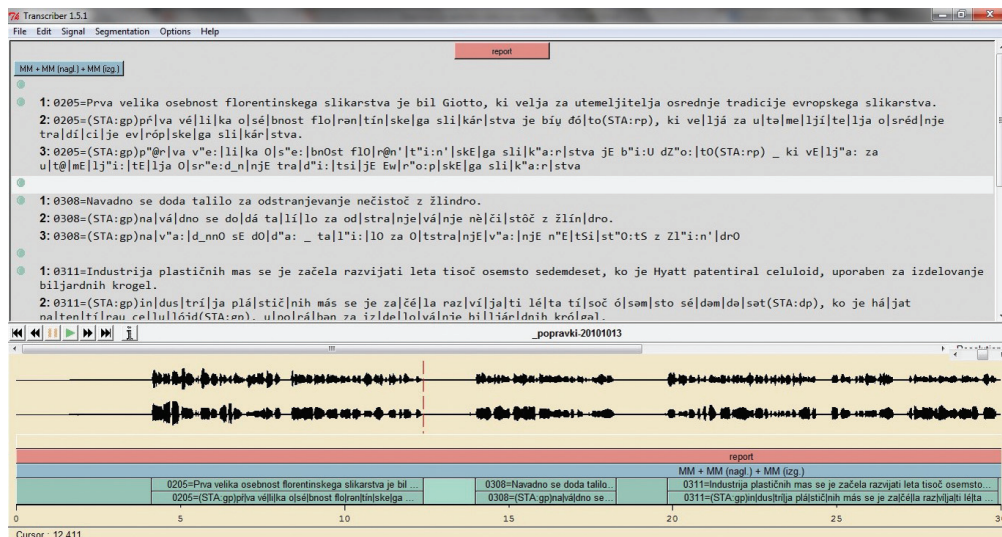
⁶ Brano govorno gradivo je sicer v nasprotju z izhodišči izgradnje slovenskega govornega korpusa, ki ima »tri osnovne cilje: zajeti vzorčne primere različnih govornih diskurzov v različnih situacijah, zajeti govorni diskurz demografsko reprezentativnega vzorca govorcev, zajeti predvsem tiste govorne situacije, v katerih so uporabniki jezika najpogosteje produktivno-receptivno udeleženi« (Zemljarič Miklavčič idr. 2009: 425).

⁷ Opis celotnega postopka transkribiranja Amebisove govorne zbirke je na voljo v Robida 2013.

naravno živost in se pač ne drži vseh pravil.⁸ Nekatera pravila pretvorbe smo tudi sproti popravljali. Odseke, ki niso bili jasno prebrani ali so bili v ozadju slišani razni nenačrtovani šumi, smo odstranili. Nekaj glasov smo zaradi poznejše lažje samodejne analize gradiva tudi ukinili, kar je prikazano v Tabeli 1.

Tabela 1: Primeri nekaterih ukinjenih glasov (Robida 2014: 121)

MRPA	IPA	Opis glasu	Primer
b_n	ɓ	favkalni <i>b</i>	območje
b_f	ɸ	zobnoustnični <i>b</i>	ob fakulteti
d_l	ɖ	obstranski <i>d</i>	dlan
d_f	ɸ	favkalni <i>d</i>	odfrleti
w	w	ustničnoustnični šumni zveneči <i>v</i>	vzeti
W	ʍ	ustničnoustnični šumni nezveneči <i>v</i>	vsaj

Slika 1: Delovno okolje popravljanja transkripcij v programu Transcriber

Poleg tega so bili dodani tudi novi simboli, ki jih prej pri podjetju Amebis, d. o. o., niso poznali, na primer grafema za ozka nenaglašena *o* in *e*, saj glede na Toporišičev opis⁹ obstajajo samo široki nenaglašeni e-jevski in o-jevski glasovi: »Ozek izgovor glasu *o* smo uvedli pri prihodnjiku bo, čeprav bi moral biti [glede na opis in normo v

⁸ »V primerih, v katerih se pričakuje izgovor [ij], je velikokrat prišlo do redukcije glasu *i* ali pa se *i* sicer sliši, a se [je pri akustični analizi pokazalo], da nima osnovnega tona in je ustvarjen le s turbulencami v ustni votlini brez pomoči glasilk« (Robida 2013: 33).

⁹ Toporišič v *Slovenski slovnici* (2004: 56) namreč pravi, da sta »[k]ratka naglašena *è* in *ò* ter nenaglašena *e* in *o* [...], kot rečeno, zmeraj le široka«.

Slovenski slovnici (1976) in *Slovenskem pravopisu* (2001)] izgovorjen široki o« (Robida 2014: 121).¹⁰

4 Samodejni razrez posnetkov in analiza gradiva

Celotna 20-urna govorna zbirka bralcev se je po končanih pregledih transkripcij poslala na Univerzo v Mariboru, na Fakulteto za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, tam so opravili samodejno časovno segmentacijo fonemov. Osnova samodejnega razreza temelji na razpoznavalniku tekočega govora za neodvisnega govorca (angl. ASR – *automatic speech recognition*).¹¹ Sistem za slovenski jezik je bil naučen na bazi BNSI Broadcast News;¹² gre za 36-urni transkribirani korpus večernih novic RTV Slovenija.

Slovenski jezik sodi zaradi svojih lastnosti (pregibna narava, dvojina, relativno prost vrstni red besed v stavku ...) med težavnejše jezike za razpoznavanje govora [...] Sistem za razpoznavanje tekočega govora UMB Broadcast News je zasnovan na statističnem modeliranju govora. Blokovna shema osnovnih gradnikov sistema je predstavljena na [Sliki 2]« (Andrej Žgank idr. 2006).

Za akustično segmentacijo vhodnega besedila in učenje akustičnih modelov so uporabili kombinacijo Gaussovih modelov (GMM) in prikritih modelov Markova.¹³ Akustične modele so zasnovali na grafemski osnovni enoti. Takšen postopek ASR za neodvisnega govorca se je najprej akustično adaptiral še posebej na naša bralca. Nato se je ASR zagnal še v načinu poravnave. Tako je na osnovi transkripcije in fonetičnega slovarja poznal zaporedje fonemov (in s tem akustičnih modelov), najverjetnejše časovne meje pa je ocenil glede na vhodni vektor značilk.¹⁴

¹⁰ Bralca sta v večini primerov v govorni zbirki, namenjeni Govorcu 3, izgovorila prihodnjik *bo* z ozkim *o*.

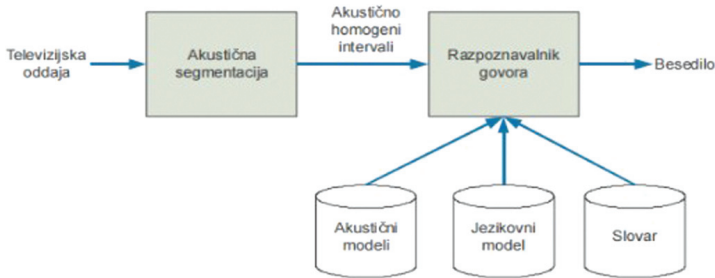
¹¹ Delovanje razpoznavalnika je povzeto po člankih Žgank idr. (2006) in korespondenci po e-pošti z dne 12. 5. 2014.

¹² Več v članku Žgank idr. 2005.

¹³ To so statistični modeli, ki skušajo v našem primeru s strojno vzporedno primerjavo fonetičnega zapisa in glasovnega posnetka ugotoviti uporabne in ponovljive vzorce ter se z njihovo pomočjo naučiti razpoznavanja govora oziroma izgovora glasov, besed ali kar celih povedi, saj se lahko, če imamo to označeno v transkripcijah, naučijo tudi stavčne intonacije.

¹⁴ Za določanje posameznih fonemov na posnetku se je govorni signal analiziral vsakih 10 ms, eno posamezno okno pa je bilo dolžine 25 ms. Na vsakem od teh oken so se opravile meritve, in sicer izračun mel-kepstralnih koeficientov in energije signala ter prvi in drugi odводи teh vrednosti, ki jih skupno imenujemo vektor značilk. Z njihovo pomočjo je lahko nato samodejna analiza poiskala meje med različnimi fonemi in jih določila na 10 ms natančno.

Slika 2: Osnovna zgradba sistema UMB Broadcast News za razpoznavanje govora (Žgank idr. 2006)

5 Samodejne meritve samoglasnikov

Po opravljenem razrezu na foneme smo naredili več poskusov ter testirali možnosti za samodejno segmentno in nadsegmentno analizo vseh glasov v našem korpusu.¹⁵ Samodejno smo za vsak glas izračunavali:

- osnovno frekvenco (F_0),
- resonance oz. formante (F_1, F_2, F_3, F_4),
- rast oz. padanje F_0 (delta F_0) – torej potek osnovnega tona oz. intonacijo,
- energijo (E).

Poleg teh podatkov je v analizni dokumentaciji o vseh glasovih v zbirki na voljo še podatek o fonemih, ki stojita pred preučenim glasom in za njim, naklonu stavka, v katerem je preučen glas, in identifikacijski oznaki povedi. Vse te podatke smo po analizi izvozili v obliko, prilagojeno programu Excel (Slika 3).

¹⁵ Vse dodatne računalniške analize in teste govorne zbirke so naredili v podjetju Amebis, d. o. o. Sodelovali smo z mag. Simonom Rozmanom, ki nam je bil (in je še vedno) v veliko pomoč pri preučevanju govorne zbirke. Postopke teh analiz povzemamo po naši stalni korespondenci z njim v zadnjih letih.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	t [ms]	f [Hz]	df [Hz/s]	F1 [Hz]	F2 [Hz]	F3 [Hz]	F4 [Hz]	E [dB]	prej. fon.	nasl. fon.	st. naklon	ID povedi
2	130	75,21892	-6,81849	701,941	1260,831	2315,697	3658,479	-21	r	t	gp	0002_00
3	110	68,5716	11,67886	645,8341	1227,214	2306,011	3572,642	-23	v	r	gp	0002_00
4	140	116,5416	327,3471	751,4458	1329,431	2545,439	3702,576	-17	d	r	gp	0003_00
5	130	69,64029	-18,2196	714,7466	1181,39	2333,012	3628,477	-23	v	n'	gp	0003_00
6	60	82,03406	68,7667	644,6242	1219,423	2439,705	3570,87	-19	l	U	gp	0003_00
7	150	79,0066	-94,9057	651,4731	1179,372	2318,452	3587,763	-19	s	d	gp	0003_00
8	130	73,58042	-168,002	675,662	1268,289	2288,24	3617,715	-21	s	l	gp	0004_00
9	120	77,69532	-183,808	670,9545	1229,941	2285,839	3562,322	-20	tS	l	gp	0005_00
10	180	78,82445	-64,8389	764,6013	1260,138	2415,301	3678,572	-21	t	l	gp	0005_00
11	110	97,1496	138,8767	789,4358	1298,113	2200,127	3664,846	-21	j	g	rp	0005_00
12	130	71,29491	-34,0078	777,7198	1182,684	2254,036	3605,957	-23	v	Z	rp	0005_00
13	130	94,71311	-434,003	733,1757	1293,905	2209,926	3757,898	-21	j	_	s-	0006_00
14	110	92,32175	-539,933	737,2311	1334,693	2278,105	3698,747	-22	j	_	s-	0006_00
15	110	70,32947	-227,017	741,1215	1151,009	2289,804	3641,405	-23	b	N	gp	0007_00
16	70	81,09869	-163,734	590,1469	1394,592	2444,463	3705,625	-19	l	m	gp	0008_00
17	160	81,67802	46,65213	798,6535	1183,646	2345,81	3624,011	-19	m	m	gp	0008_00
18	80	85,99475	117,1393	756,5751	1206,582	2321,627	3642,26	-20	_	U	gp	0008_00
19	80	58,84899	-101,826	659,4791	1247,882	2233,076	3707,02	-32	v	s	gp	0009_00
20	150	83,10664	-172,999	677,6944	1272,723	2354,03	3702,779	-18	t	l	gp	0011_00
21	130	70,43344	-168,324	721,7737	1323,608	2259,703	3670,845	-23	Z	n	rp	0012_00
22	30	85,49507	-249,821	613,0357	1409,927	2464,836	3559,966	-17	j	U	gp	0013_00
23	150	96,76451	-61,8843	828,5942	1248,192	2265,298	3773,376	-17	m	r	gp	0014_00
24	210	80,385	-87,9936	817,1527	1275,089	2299,76	3759,58	-22	f	l	gp	0014_00
25	140	101,3027	-18,0827	1292,254	2223,552	3764,573	4315,495	-19	k	n	gp	0015_00
26	160	74,49952	-67,4165	816,6502	1183,562	2344,511	3595,512	-24	b	l	gp	0015_00

 Slika 3: Delovno okno v programu Excel z analiznimi podatki o posameznih fonemih¹⁶

5.1 Natančnejši opis postopka meritev

Za izračun osnovne frekvence fonemov smo uporabili posnetek signala, ki prikazuje utripanje glasilk, nato smo za določevanje resonanc oz. formantov izrezali celoten posamičen fonem in ga utežili s Hammingovim oknom.¹⁷ Težišče za računanje je bilo na sredini fonema, s tem je bilo merjenje opravljeno na delu fonema z najverjetnejšim stabilnim stanjem formantov, izognili smo se tudi prehodom v drug glas. Vzorčevalne frekvence smo prilagodili posebej bralcu (10.000 Hz) in bralki (11.000 Hz), kar nam je omogočilo analizo govornega signala do 5.000 Hz za moški glas in 5.500 Hz za ženski glas.¹⁸ Signal smo nato spustili skozi *pre-emphasis filter* (filter za povečevanje magnitud višjih frekvenc¹⁹). Na koncu smo s pomočjo metode LPC²⁰ (angl. *linear predictive coding*) pridobili formante govornega trakta.

¹⁶ Na Sliki 3 so vidni rezultati samodejnih meritev dolgega in naglašene *a*.

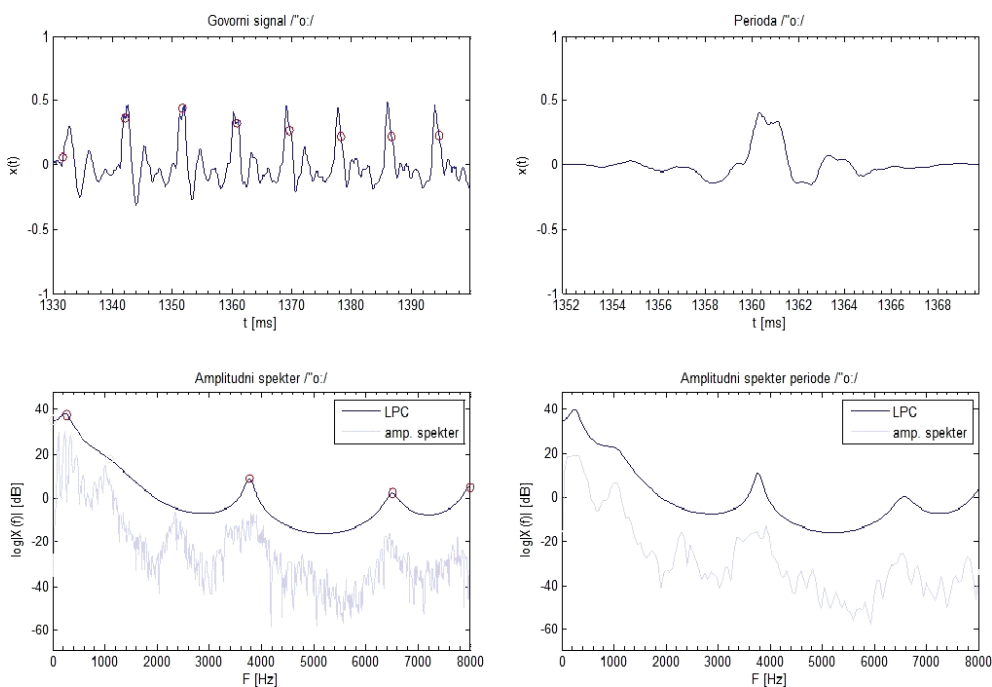
¹⁷ S tem smo v izračunih dali večjo težo sredini fonema in zadušili robove, ki so že lahko prehodi v nov fonem.

¹⁸ Takšne nastavitve smo uporabljali tudi pri ročnih meritvah v programu Praat.

¹⁹ S tem filtrom smo poravnali frekvenčni filter, saj energija človeškega glasu na vsako oktavo pada. Tudi to nastavitve smo poenotili z nastavitvami v Praatu, da bi tako dobili čim enotnejši analizi (samodejno in ročno merjenje). Nastavitev filtra je tako 50 Hz +3 dB, 100 Hz +6 dB, 200 Hz +12 dB itd.

²⁰ LPC je metoda, ki aproksimira spektralno ovojnico s filtrom FIR, za izračun koeficientov filtra uporablja avtokorelacijsko metodo avtoregresivnega modeliranja. Ti koeficienti filtra FIR predstavljajo polinom. Ničle polinoma nastopajo v kompleksno-konjugiranih pari, tako lahko opazujemo samo polovico ničel (ničle z imaginarno komponento večjo ali enako 0). Kót posamezne ničle v polarnem zapisu kompleksnega števila je predstavljal frekvenco kandidata za formant. Frekvence izven intervala [50 Hz, 9950 Hz)

Po naknadnih analizah rezultatov smo ugotovili, da bi morali narediti še natančnejšo analizo samoglasnikov. Odločili smo se, da bomo velikostni red LPC prilagajali posameznemu fonemu vsakega posameznega govornca, saj ima vsak fonem karakteristično postavitev govoril in zato tudi karakteristično število in lokacijo formantov. To smo storili z analizo grafov in spektrograma za vsak posamezni fonem²¹ bralca in bralke (Slika 4). Število formantov smo določevali s pomočjo spodnjih dveh spektrogramov, vrisani LPC (modra črta z rdečimi krožci) je bil orientacijska točka, saj je včasih program določil napačno število vrhov na napačnih mestih. Pri dolgem in naglašenem ozkem *o* smo na primer določili štiri vrhove, ki so pomembnejši za naše meritve. Prvi je pri okoli 400 Hz, drugi 1.000 Hz, tretji 2.500 Hz in četrti pri okoli 3.700 Hz. Ti vrhovi predstavljajo tudi približno določene formante F_1 , F_2 , F_3 in F_4 . Za dolgi in naglašeni ozki *o* smo zato določili LPC-10 ($4 \times 2 + 2$).²²

Slika 4: Graf in spektrogram dolgega in naglašene ozkega *o* (bralka)

5.2 Primer meritve dolgega in naglašene *i*

Zelo dobre poskusne meritve, ki so precej skladne z ročnimi meritvami, smo dobili pri samodejnih meritvah formantov dolgega in naglašene *i*.²³ Za dolgi naglašeni *i*

pri bralcu in [50 Hz, 10950 Hz] pri bralki ali s širšo pasovno širino od 400 Hz smo izločili, frekvence, ki so ostale, pa so predstavljale formante.

²¹ Pri vsakem bralcu smo preučili 59 fonemov. Ločeno smo preverjali glasove, ki so bili (ne)naglašeni, dolgi, kratki, (ne)zveneči idr.

²² Število 4 predstavlja štiri vrhove oz. formante. Ker je vsak formant v LPC predstavljen z dvema poloma, smo to število pomnožili z 2 in prišteli še dva pola za robne primere.

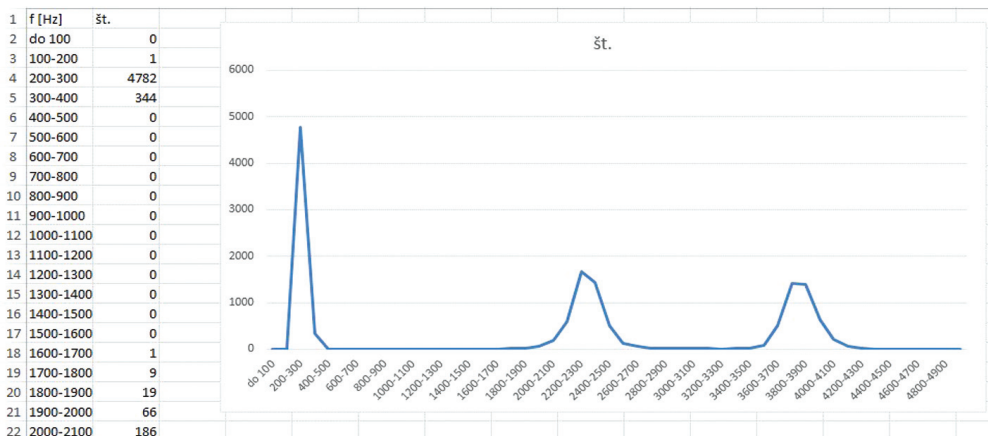
smo imeli pri bralcu na voljo 5.137 primerkov izrezanih fonemov. Ker smo imeli na začetku v programu Excel meritve zaradi omejitev samodejnih analiz formante F_1 , F_2 in F_3 pomešane (Slika 5), smo to rešili s pomočjo histograma in tabele.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	t [ms]	f [Hz]	df [Hz/s]	F1 [Hz]	F2 [Hz]	F3 [Hz]	F4 [Hz]	E [dB]	prej. fon.	nasl. fon.	st. naklon	ID povedi
2	60	156,7706	107,5528	229,6131	2442,048	3804,954		-20	t	s	gp	0002_00
3	100	115,1618	192,2966	242,5554	2309,511	3626,854		-15	t	l	gp	0002_00
4	100	105,4662	223,1806	250,7752	2244,325	3741,886		-17	l	l	gp	0002_00
5	100	75,25642	-183,762	283,8516	2379,427			-21	l	n	gp	0002_00
6	90	125,0483	-274,056	273,6335	2295,8	3774,588		-15	r	"o:	gp	0003_00
7	30	96,18942	355,7301	265,0429	3714,745			-19	b	U	gp	0004_00
8	50	134,8179	48,32244	241,7373	2287,837	3784,407		-19	t	s	gp	0004_00
9	50	111,5452	-85,9477	239,5914	2265,729	3722,713		-16	t	r	gp	0004_00
10	130	79,15852	-134,642	250,5722	2320,414	3873,138		-22	r	j	s-	0005_00
11	50	88,55861	-472,354	264,1591	2200,465	3740,395		-16	t	r	s-	0007_00
12	60	98,62945	137,1213	251,0729	2248,159	3711,307		-16	b	l	gp	0007_00
13	50	88,55301	-603,361	255,2056	2217,798	3692,083		-18	t	r	gp	0007_00
14	150	101,1529	198,9844	257,0575	2375,683	3677,136		-28	n	n	gp	0007_00
15	60	114,1789	541,1888	252,2318	2399,952	3756,787		-14	n	b	gp	0008_00
16	80	114,8213	140,7646	234,1402	2269,195	3734,041		-17	tS	t	gp	0013_00
17	90	136,5335	-44,4645	313,4347	2495,241			-18	n	i	pp	0013_00
18	60	84,74576	5,09E-12	268,9063	2172,834	3666,028		-20	l	l	pp	0013_00
19	100	163,7155	153,0943	215,1625	2378,49	3722,88		-20	i	t	gp	0014_00
20	100	121,4336	191,7414	244,0195	2233,304	3707,284		-16	l	f	gp	0014_00
21	80	88,57458	-17,2845	238,3983	2234,881	3515,742		-16	b	b	gp	0015_00
22	70	89,62008	-176,89	243,4366	2256,778	3795,365		-19	tS	F	vp	0017_00
23	50	117,4898	-503,019	248,8697	3734,334			-13	j	G	gg	0018_00
24	70	117,0577	508,541	234,528	2328,054			-16	b	j	vp	0019_00
25	150	84,25781	354,5209	244,377	2321,012	3867,769		-24	E	z	vp	0019_00
26	70	162,1016	372,7361	237,6544	2271,7	3524,106		-18	l	s	gp	0020_00

Slika 5: Pomešane meritve formantov F_1 , F_2 , F_3 in F_4 pri dolgem in naglašnem *i* (bralec)

Ustvarili smo tabelo in grafikon, iz katerih smo lahko razbrali, v katerem frekvenčnem razponu se pojavlja največ vrhov (formantov). Na veliki bazi podatkov smo določili, v katerem frekvenčnem območju se pojavljajo F_1 , F_2 , F_3 in F_4 . S tem pa smo odstranili še slabe samodejne meritve in slabe primerke izrezanih glasov (Slika 6). Napake so lahko posledica napačne samodejne poravnave, kratke pojavitve fonemov, premočnih vplivov sosednjih fonemov itn.

23 V članku smo predstavili meritve le na glasovih *i* in *a*, saj bi bilo drugače delo za ta članek preobsežno. Odločili smo se za srednji in »robni« samoglasnik, zato smo se odločili za *i*, ki je visok in sprednji, in *a*. V prihodnje bo treba preveriti skladnost ročnih in samodejnih meritev še na drugih samoglasnikih.

Slika 6: Histogram dolgega in naglašena *i* (bralec)

Po določitvi razponov frekvence pri posameznih formantih smo lahko izračunali povprečno frekvenco in standardni odklon izbranega formanta.

	f_min [Hz]	f_max [Hz]	f_povp [Hz]	f_std [Hz]
F1	200	400	266,139659	20,5026
F2	2100	2500	2294,22528	85,58139
F3	3600	4000	3805,77837	88,49305
F4				

Slika 7: Povprečna frekvenco in standardni odklon izbranega formanta pri dolgem in naglašnem *i* (bralec)

Na Sliki 7 lahko razberemo povprečne frekvence posameznih formantov za dolgi naglašeni *i*. Te so primerljive z meritvami drugih raziskovalcev, ki so te meritve opravljali ročno. F_1 ima povprečno frekvenco 266 Hz ($\pm 8\%$), F_2 najdemo pri 2.294 Hz ($\pm 4\%$), F_3 oz. F_4 pri 3.806 Hz ($\pm 2\%$). Pri fonemu *i* je samodejna analiza zaznala samo tri izrazite vrhove. Tako lahko F_3 štejejo tudi kot F_4 , saj se pri ročnih meritvah ta vrh pojavlja kot F_4 . Glede na standardni odklon smo dosegli zelo natančne meritve, a še vedno ostali pri širokem naboru analiziranih primerkov posameznega fonema. F_1 smo določili s povprečjem 5.126 primerkov, za F_2 smo uporabili 4.189 izrezov dolgega naglašena *i*, za F_3 oz. F_4 pa 3.932 meritve.

Na Sliki 8 so meritve dolgega naglašena *i*, ki smo jih opravili še pri bralki. Tudi tu smo pri meritvah dobili tri izrazite vrhove.

	A	B	C	D	E
1		f_min [Hz]	f_max [Hz]	f_povp [Hz]	f_std [Hz]
2	F1	200	400	293,029568	30,37278706
3	F2	2500	2900	2679,64947	90,32101344
4	F3	4200	4600	4397,01855	89,71182138

Slika 8: Povprečna frekvenco in standardni odklon izbranega formanta pri dolgem in naglašnem *i* (bralka)

6 Primerjava samodejnih in ročnih meritev

6.1 Primerjava naših meritev fonema *i* z meritvami drugih raziskovalcev

Povprečje vseh ročnih meritev, ki so jih do zdaj opravili različni raziskovalci (Tabela 2), pri F_1 je 340 Hz. Tako pridemo v primerjavi z našimi meritvami moškega glasu do 22 % odklona, pri ženskem glasu pa do približno 14 % odklona. Pri meritvah F_2 se ta razlika močno zmanjša. Povprečje vseh ročnih meritev F_2 je 2.171 Hz. Pri moškem glasu novih samodejnih meritev je tako le okoli 6 % odklona, pri ženskem glasu pa 23 % odklona. Tako lahko ugotovimo, da so rezultati naših samodejnih meritev primerljivi z dosedanjimi raziskavami. Odstopanje je sicer vidno, a ni »kri-tično«.

Tabela 2: Različne meritve samoglasnika *i*²⁴

Avtor	F1	F2	F3	F4	F2 – F1	Odklon ²⁵ (%)
Toporišič	382	2116	2797	3552	1734	
Petek-Komar-Šuštaršič	301	2250	2886		1949	
Tivadar (moški glas)	352	2208			1856	
Jurgec (moški glas)	283	2165	2761	3451	1882	±8
Robida-Tivadar (moški glas)	266	2294		3806	2028	±5
Robida-Tivadar (ženski glas)	293	2680		4397	2387	±5

6.2 Primerjava ročnih in samodejnih meritev polglasnika

Po primerjavi naših samodejnih meritev z ročnimi meritvami drugih raziskovalcev bomo primerjali še lastne ročne meritve polglasnika in samodejne meritve, ki smo jih dobili od podjetja Amebis, d. o. o. Ta primerjava bo natančnejša, saj bodo meritve narejene na istem gradivu in istih bralcih. Za strojno analizo smo uporabljali skoraj enake nastavitve, kot se uporabljajo v programu Praat (opisane že v poglavju 5.1). Edina razlika je v dolžini zajema posameznega analiziranega glasu. Praat uporablja 50 ms okna,²⁶ mi pa smo zajemali cele foneme, tako smo imeli variabilne dolžine oken. V Tabeli 3 imamo podatke o povprečnih meritvah formantov F_1 in F_2 , med analizirano gradivo smo zajeli naglašene in nenaglašene polglasnike, in sicer z različnih položajev v besedah. Pri bralcu smo analizirali 16 primerkov, pri bralki pa 17. Za vsak formant smo izračunali še povprečja vseh meritev moškega in ženskega glasu.

²⁴ Prve tri meritve (Toporišič, Petek-Komar-Šuštaršič, Tivadar) smo povzeli po Tivadar 2003, Jurgčeve meritve pa so iz Jurgec 2005. Če je bilo možno, smo citirali meritve za moški glas, in sicer meritve dolgega naglašene *i*, drugače smo uporabili povprečje vseh meritev glasu *i*.

²⁵ Odklon je povprečje vseh odklonov pri meritvah formantov (F_1 , F_2 , F_3 , F_4) glasu *i*.

²⁶ Okno določa dolžino in težišče opazovanega odseka govornega signala.

Tabela 3: Ročne meritve polglasnika (povprečje naglašene in nenaglašene)

Polglasnik	F_1	F_2
Bralec (16 analiziranih)	424	1425
Bralka (17 analiziranih)	469	1426
Povprečje	447	1426

Za izračun povprečnih vrednosti formantov F_1 in F_2 , ki smo jih dobili s samodejnimi meritvami, smo ponovili postopek, opisan v poglavju 5.2. Izračunali smo skupna povprečja formantov F_1 in F_2 za naglašeni in nenaglašeni polglasnik pri bralcu in bralki (Tabela 4).

Tabela 4: Povprečja samodejnih meritev polglasnika

Polglasnik	F_1	F_2
Bralec	393	1336
Bralka	443	1513
Povprečje	418	1425

Primerjava samodejnih meritev z ročnimi (Tabela 5) je pokazala majhna odstopanja, in sicer manj kot 10-odstotna. Rezultat je potrdil pravilnost in zanesljivost strojnih meritev.

Tabela 5: Odstopanja samodejnih meritev od ročnih v odstotkih

Polglasnik	F_1 (%)	F_2 (%)
Bralec	-8	-7
Bralka	+6	+6
Povprečje	+7	-0,1

Za ročne meritve smo uporabili 33 različnih polglasnikov, pri strojni analizi pa na primer samo pri bralki 6.086 posameznih meritev F_1 in F_2 .

7 Zaključek

Glede na vse več možnosti pridobivanja posnetkov in različnih govorcev slovenskega jezika je nujno razmišljati o avtomatizaciji meritev posameznih glasov. V članku smo zato natančno popisali postopek strojnih meritev glasov, te pa smo nato primerjali še z ročnimi. Prvič se je analiza lastnosti samoglasnikov opravila na tako številčnem gradivu. Rezultati kontrastivne analize ročnega in strojnega merjenja glasov so potrdili primerljivost ter zanesljivost postopkov, ki smo jih uporabljali. Predvsem pa je s tem strojno merjenje na tovrstnih osnovah gotovo lahko dobra podlaga pri nadaljnjih fonetično-fonoloških analizah. Seveda nas čaka še veliko dela, s tem člankom pa smo si predvsem potrdili smiselnost nadaljnjih strojnih meritev. Poudariti je treba, da smo imeli pri analizi na voljo samo dva govorca, premalo, da bi lahko govorili o reprezentativnosti, a že posnetih in natančno transkribiranih večurnih

govornih zbirk žal ni veliko na voljo. Za obsežnejšo analizo več govorcev so potrebne nove raziskave in predvsem nova materialna sredstva. Cilj pa bo še naprej ostajal isti – natančen opis jezika, v prvi vrsti nas bo zanimala predvsem normirana slovenščina (govorjeni knjižni jezik), ki bo podlaga tudi nadaljnjim govornotehnološkim raziskavam (sinteza in razpoznavanje govora idr.).

Viri

- JURGEC, Peter, 2005: Formant frequencies of standard Slovene vowels. *Govor* 22/2. Zagreb: Odjel za fonetiku Hrvatskoga filološkog društva. 127–144.
<http://www.jurgec.net/publications/formantfreq.pdf>
- ROBIDA, Nejc, 2013: *Sinteza govora in Govorec 3*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ROBIDA, Nejc, 2014: Sinteza govora in Govorec 3. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 50. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 117–124.
http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/50_SSJLK/Robida.pdf
- RUPEL, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje: navodila za zborno ali knjižno izreko*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ŠERUGA-PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2007: *Slovenska zborna izreka: priručnik z vajami za javne govorce*. Maribor: Založba Aristej.
- TIVADAR, Hotimir, 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik*. Magistrska naloga. Ljubljana, Praga.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 52/1. [31]–48.
- TIVADAR, Hotimir, 2008: *Kakovost in trajanje samoglasnikov v govorenem knjižnem jeziku*. Doktorska disertacija. Ljubljana, Praga.
- TIVADAR, Hotimir, 2010: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1. 105–116.
<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-BHCJ5UO8>
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: *Govorni korpusi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, STABEJ, Marko, KREK, Simon, ZWITTER VITEZ, Ana, 2009: Kaj in zakaj v referenčni govorni korpus slovenščine. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 423–428.
http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Zemlj_Stab_Krek_Zwitter.pdf
- ŽGANK, Andrej, VERDONIK, Darinka, ZÖGLING MARKUŠ, Aleksandra, KAČIČ, Zdravko, 2005: BNSI Slovenian Broadcast News database – speech and text corpus. *Interspeech Lisboa 2005: proceedings of the 9th European conference on speech communication and technology*. Bonn: Universität, Institut für Kommunikationsforschung und Phonetik.
http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/710_Paper.pdf
- ŽGANK, Andrej, ROTOVNIK, Tomaž, SEPESY MAUČEC, Mirjam, KAČIČ, Zdravko, 2006: Osnovna zgradba razpoznavnika slovenskega tekočega govora UMB Broadcast News. *Jezikovne tehnologije: zbornik 9. mednarodne multi-konference Informacijska družba IS 2006, 9. do 10. oktober 2006*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 99–118. http://nl.ijs.si/isjt06/proc/19_Zgank_1of2.pdf

KDO SLOVAR NE RABI IN KDO GA POTREBUJE¹

Krištof Savski

Lancaster University, Lancaster

UDK 811.163.6'272:81'42

V prispevku premišljam o tem, zakaj je enojezični slovar slovenščine za sodobno slovensko jezikoslovje tako pomemben. Analiziram diskurzivno »vojno«, ki že več let zaznamuje slovensko jezikoslovje in jezikovno politiko, ter jo povežem s slovarsko problematiko. Na koncu predstavim zaključek, da je glavni izid »bitke za slovar« ohranjanje *statusa quo* v slovenski jezikovni politiki in nadaljnji umik drugih tem v ozadje.

jezikovna politika, sociolingvistika, jezikoslovne ideologije, analiza diskurza

The paper considers why a monolingual dictionary of Slovene is of such importance to contemporary Slovene linguistics. I analyse the discourse »war« which has dominated Slovene linguistics and language policy for several years, and link it to the dictionary controversy. I end by concluding that the main result of the »battle for the dictionary« has been the reaffirmation of the *status quo* in Slovene language policy and the backgrounding of other topics.

language policy, sociolinguistics, linguistics ideologies, discourse analysis

Jezikovna politika in njene tegobe

Za razumevanje današnje situacije je potreben kratek začetni ekskurz v polpreteklo zgodovino slovenske jezikovne politike, natančneje v zgodbo Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018. Prvi koraki priprave tega dokumenta segajo v leto 2010, ko sta bili po naročilu Sektorja za slovenski jezik pripravljene dve študiji. V okviru osemčlanske skupine pod vodstvom Marka Stabeja se je delo na novi resoluciji začelo spomladi leta 2011, končalo pa šele s sprejemom resolucije v Državnem zboru poleti 2013.

V tem obdobju je prišlo na slovenskem političnem prizorišču do več premikov, ki so usodno vplivali na resolucijsko besedilo. Že leta 2011 je razpadla Pahorjeva vlada, zaradi nezaupanja volilnega telesa v stare stranke pa sta na volitvah v ospredje prišli dve novoustanovljeni stranki. Z zamudo izvoljena Janševa vlada je za jezikovno politiko »krovni« sektor kulture začasno pridružila šolstvu, znanosti in športu, ta reorganizacija pa je pripravo besedila dodatno upočasnila. Po objavi prve različice in burni javni razpravi poleti 2012 se je vodstvo ministrstva odločilo, da je treba besedilo

¹ V naslovu in drugod po članku je namenoma uporabljena nestandardna oz. neknjižna vezava zanikanega prehodnega glagola s predmetom v tožilniku. Izjavljam, da v tej točki nisem odobril lektorskega posega in da za to kot avtor besedila prevzemam vso odgovornost.

temeljito predelati, to delo pa sta minister Žiga Turk in Aleksander Zorn zaupala novoustanovljeni komisiji pod vodstvom Kozme Ahačiča.

Novi osnutek je bil objavljen januarja 2013, vendar pa je takrat zaradi razpada Janševe koalicije prišlo do nove zamenjave oblasti, zato se je priprava resolucije ponovno začasno ustavila. Pod vodstvom znova samostojnega ministra za kulturo Uroša Grilca je bila medresorsko usklajena tretja različica resolucije maja poslana v državni zbor, po dodatnih spremembah pa v končni verziji julija tudi sprejeta kot Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018.

Ves čas priprave resolucije je bila glavna značilnost njenega okolja torej nestabilnost, tako na ravni političnega vodstva (zamenjave vlad in s tem ministrov) kot administracije (preoblikovanje Ministrstva za kulturo in spreminjanje vloge Sektorja/Službe za slovenski jezik) kot tudi avtorjev (delo treh različnih delovnih skupin). S spremembami, predvsem z revizijo, ki jo je opravila skupina pod vodstvom Kozme Ahačiča, je besedilo postalo izrazito večglasno, kot kaže naslednja primerjava prve in četrte različice besedila:

Sodobna slovenska jezikovna situacija zahteva premišljeno in dejavno jezikovno politiko, ki ~~sicer~~ upošteva zgodovinske danosti in tradicijo, hkrati pa opravlja nove naloge in dosega nove cilje v sodobnih razmerah. Razvojno naravnana jezikovna politika temelji na prepričanju, da so slovenska država, slovenski jezik in slovenska jezikovna skupnost vitalne in dinamične pojavnosti, ki naj se nadalje razvijajo in krepijo. Na področjih, ki potrebujejo za ohranjanje obsega, vitalnosti in dinamičnosti slovenskega jezika še posebno skrb, pa je potrebno zagotavljati ukrepe, ki bodo stanje po potrebi izboljševale.²

Ta primer iz podpoglavja Okvir nacionalnega programa za jezikovno politiko je dober pokazatelj večglasnosti končnega dokumenta. Izbris besedice *sicer* iz prve povedi temeljito spremeni razmerja med koncepti v njej, saj je s tem protivnost med stavkoma pretvorjena v vezalno razmerje, torej zgodovinska in sodobna jezikovna politika postaneta dopolnjujoča se, in ne več nasprotujoča si koncepta. V drugi povedi je izbrisan del, ki natančneje določa pomen *razvoja*, s tem pa je relativizirana pomembnost tega koncepta. Namesto tega je besedilu dodana poved, ki vnaša koncept *skrbi za jezik*, kjer gre za jasno navezavo na tradicijo jezikovne kulture v Sloveniji (več o tem Savski, v pripravi a).

Iz raziskovanja nastajanja resolucije *sicer* izhaja nekaj splošnih opažanj o tem žanru besedil (več o tem Savski, v pripravi b):

- (a) delo na tovrstnih strateških dokumentih strokovnjake začasno postavi v pozicijo moči, vendar pa je ta moč zgolj začasne narave, saj je odvisna od politične volje in torej s spremembo razmerij v politiki hitro izgine;
- (b) s tovrstnimi dokumenti se srečujejo različni akterji in različne družbene skupine, ki besedilo razumejo drugače;

² Poudarki so delo avtorja članka: v kasnejši različici besedila izbrisani deli so prečrtani, dodatki pa so podčrtani.

(c) taka besedila so večglasna, kar odraža kompleksnost njihovega nastanka, hkrati pa pomeni, da mora biti analiza teh besedil na večglasnost posebej občutljiva.³

Hkrati je bilo mogoče v obdobju nastajanja resolucije opazovati tudi dinamiko javne razprave v slovenski jezikovni skupnosti in slovenskem jezikoslovju, saj je mogoče v diskurzu o jezikovni politiki zaznati dva izrazito dominantna glasova.

Jezikoslovje med dvema ognjema

Prvi glas ima tradicionalno v slovenski jezikovni politiki hegemonistično vlogo in je glede vrednotne pripadnosti vpet v *moderno*, tu razumljeno kot obdobje socialnega in sociolingvističnega razvoja, ki ga vrednotno zaznamuje: ustaljenost in osrednja vloga koncepta naroda, samoumevna vezanost standardnega jezika na narodno identiteto ter zapostavljanje jezikovne raznolikosti in večjezičnosti (več o tem Neustupný 2006). Jezikovna politika je v tem primeru razumljena kot neposredno premo uresničevanje predpisanih ukrepov in ne kot kompleksna in kreativna družbena praksa. Konceptualno se glas navezuje na srednjeevropski etnični nacionalizem (Anderson 2006) ter na iz tega izhajajočo teorijo jezikovne kulture.

V praksi ta glas zaznamuje tudi občasno vračanje k zgodnjemodernim jezikovno-političnim vrednotam. Te zaznamuje predvsem aktivno prizadevanje za razvoj naroda, zaradi občutka o neustaljenosti oziroma ogroženosti narodne skupnosti in standardnega jezika pa ta glas mestoma zaznamujeta tudi čustvena retorika in eksplicitni nacionalizem, ki je sicer v moderni večinoma že marginaliziran (Neustupný 2006). Splošno gledano gre pri tem v slovenskem jezikoslovju za podobno situacijo, kot jo je v češkem kontekstu opisal Starý (1995), ki je ugotovil, da praškim jezikoslovcem z (modernistično) teorijo jezikovne kulture ni uspel popoln prelom z (zgodnjemodernim) jezikovnim purizmom.

Drugi glas zaznamuje vpetost v trenutni družbeni kontekst t. i. *pozne moderne*. S tem konceptom se nanašam na delo teoretikov, ki sodobno družbo razumejo kot prevetritev moderne, ne pa kot popoln umik od nje (glej npr. Beck 1992; Giddens 1991). Zaznamujejo jo: rahljanje tradicionalnih vrednot, kulturne moči naroda in nacionalne države ter posledično tudi nacionalnega standardnega jezika, zaradi razvoja transnacionalnega gospodarstva in razvoja mobilnosti ter komunikacijskih tehnologij pa tudi komodifikacija jezika kot nosilca razvoja in identitete (Heller 2010, 2011).

Razmerje med glasovoma se je skladno s političnim kontekstom spreminjalo: poznomoderno mišljenje je dobilo praviloma v času »levosredinskih« vlad več veljave, moderno pa v času »desnosredinske«. Pri tem pa je situacija vendarle bolj zapletena, saj je hegemonija (zgodnje)modernega glasu v slovenskem političnem in

³ V tej razpravi glas razumem kot stabilen nabor diskurzivnih prvin, ki izraža določeno ideologijo oz. ideologije ter je vezan na določene akterje v javnem diskurzu (gl. Savski 2015). Večglasno je torej vsako besedilo, v katerega so namensko ali posredno vneseni elementi več glasov, pri tem pa je pomembno poudariti, da s tem besedilo ne postane enoglasno, saj gre za soobstoj več glasov v istem besedilu in za dialoško razmerje med njimi (gl. Bakhtin 1981).

medijskem prostoru tako ustaljena, da v mnogo primerih že vnaprej zagotavlja utišanje ali relativizacijo drugih. Poznomoderni glas je bilo tako v času nastajanja resolucije – kot tudi kasneje – jasno slišati le redko, pa še takrat večinoma ob dominantni prisotnosti hegemonističnega glasu.

Glasova sta dominantna tudi v besedilu resolucije. Poznomoderni glas je v besedilu prisoten od začetka, saj ga je najjasneje zastopala skupina, ki je leta 2011 pripravljala prvo različico. Kot kaže primer zgoraj, pa je zaradi naknadne redakcije v letu 2012 na mnogo mestih ta glas ali relativiziran ali potisnjen v ozadje, v besedilo pa so reaktorji vnašali predvsem prvine (zgodnje)modernega glasu. S tem se je ideološko nova resolucija tudi veliko bolj približala državni jezikovni politiki prejšnjih let, predvsem istoimenskemu dokumentu iz leta 2007 (za primerjavo gl. Savski 2015).

Bitka za slovar

Vzporedno, mnogokrat pa tudi hkrati, z nastajanjem resolucije se ves čas odvija tudi razprava o novem enojezičnem slovarju. To razpravo v tem prispevku imenujem »bitka«, saj jo razumem kot del širše »diskurzivne vojne« med obema zgoraj omenjenima glasovoma. V okviru bitke je v tem času prišlo do več spopadov, predvsem pa izstopajo: javna razprava ob objavi prvega osnutka resolucije (april–julij 2012), izmenjava pism in člankov v *Delu* in *Dnevniku* ob objavi koncepta treh avtorjev (september–november 2013) ter razprava o konceptu na simpoziju Obdobja (november 2013). Tem je sledila začasna pomiritev ob mirovniškem posredovanju Ministrstva za kulturo pod vodstvom Uroša Grilca ter organizaciji Posveta o novem slovarju sodobnega slovenskega jezika februarja 2014. Čeprav se je posvet končal s podpisom mirovne pogodbe, je kmalu sledil nov spopad na forumu Slovlit, in sicer ob objavi Vabila k sodelovanju direktorja Inštituta za slovenski jezik Marka Snoja.

Poleti 2014 je temu sledil še spopad dveh avtorjev Akcijskega načrta za jezikovno opremljenost, besedila, ki naj bi trdneje določilo način izvajanja resolucije, s čimer je možnosti za trajno premirje očitno tudi zmanjkalo. Oba avtorja zato nista več avtorja, kar pa je precej nepomemben podatek spričo negotovega položaja besedila samega. Ob istem času je namreč ob novi menjavi vlade očitno zmanjkalo tudi politične volje za iskanje soglasja med obema stranema; kaže namreč, da se je nastajanje akcijskega načrta ustavilo, hkrati pa so bile vse omembe jezikovne opremljenosti (in jezika nasploh) odstranjene iz Operativnega programa za izvajanje Evropske kohezijske politike v obdobju 2014–2020.

V tovrstnem vojnem ozračju je veliko govora o tem, kaj obe sprti strani ločuje. Najprej je to seveda pripadnost različnim jezikoslovnim oz. jezikovnopolitičnim ideologijam, ki ju izražata oba zgoraj opisana glasova. Hkrati bojujoči se strani ločuje institucionalna pripadnost, kjer se boj vrši predvsem med zagovorniki Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU in »interesnega kroga zasebnega zavoda Trojina« (Snoj 2013), zdaj formalno združenega (in razširjenega) v okviru Konzorcija za jezikovne vire in tehnologije. Občasno iz ozadja pridejo tudi

informacije, da sta si strani nasprotni tudi po tem, ali se v polariziranem slovenskem političnem prostoru bolje razumeta z »levo« ali »desno« stranjo.⁴

Kot v primeru marsikatere druge na videz nerazrešljive dihotomije pa je mogoče tudi v ozadju tega nasprotja razbrati situacijo, ki je večplastna in v marsičem veliko bolj zapletena. Tako je v najnovejši predlog, ki ga je v javno razpravo poslal Inštitut za slovenski jezik (Gliha Komac idr. 2015), vključenih precej idej, ki so jih predlagali že trije avtorji leto in pol prej (Krek idr. 2013). Predvsem to velja za elektronsko zasnovano slovarske baze in možnost njenega prilagajanja različnim skupinam uporabnikov, ki sta hkrati v konceptu ISJ tudi dva izmed najmanj dorečenih vidikov. Skupini pa združuje tudi njuna usmeritev: obe sestavljanje temeljnega enojezičnega slovarja obravnavata kot prioriteto nalogo slovenskega jezikoslovja in slovenske jezikovne politike.

Po eni strani temu ne gre ugovarjati. Že bežen pogled po različnih spletnih jezikovnih svetovalnicah pokaže, da govorci in pisci slovenščine pogosto iščejo informacije o jeziku. To kažejo tako »uradni« viri (kot npr. www.fran.si) kot različne »neuradne« svetovalnice, ki jih je mogoče poiskati po spletnih družbenih omrežjih. Po drugi strani pa pisci v teh svetovalnicah ne iščejo zapletenih informacij o jezikovni rabi, kot bi jih rada vključevala oba ambiciozna predloga za novi slovar, pač pa jih tja vodi precej bolj osnovna želja.

Uporabniki tovrstnih svetovalnic iščejo informacije o tem, kaj je »pravilno«, kaj je »slovensko«, in jezikovne vire berejo v tem duhu kot absolutno informacijo o tem, kaj v jeziku je in česa ni. Primeri rabe, ki se s tovrstno togo razumljeno normo ne skladajo, postanejo tarča posmeha ali sovraštva, s tem pa postanejo tudi sredstvo, s katerim se vzpostavlja pripadnost skupnosti (več o tem Savski, v pripravi c). Za člane skupine namreč predstavljajo izključenega Drugega – idealiziranega »nemarnega« govorca, ki s svojim delovanjem škodi jeziku (gl. tudi Sajovic 2003).

Kaj ima s tem opraviti vojna za slovar? Veliko, saj se implicitno sklicuje na isto jezikovno ideologijo, ki v središče nabora različnih jezikovnih kodov postavlja »nacionalni« standardni jezik. Res je sicer, da se poznomoderna stran ne sklicuje eksplicitno na nacionalistično razumevanje standarda kot združevalno-razločevalnega simbola slovenske jezikovne skupnosti. Namesto tega piše samo o »sodobnem slovenskem jeziku«, vendar pa gre v praksi za nadaljevanje usmeritve k standardu, saj v svoji zasnovi temeljni enojezični slovar ta kod opisuje in uzakonja, ostale (dialekte in sociolekte) pa vključuje zgolj kot odstop od te norme.

Kdo torej slovar ne rabi in kdo ga potrebuje?

V današnji poznomoderni družbi so pred jezikoslovjem novi izzivi, saj prihaja do temeljitih sprememb v hierarhiji jezikovnih kodov. Te gredo predvsem v škodo položaju standardnega jezika, ki izgublja tako apriorno moč v javni sferi kot tudi funkcijo socialnega razločevanja med bogatimi in revnimi, izobraženimi in

⁴ Kot drugod je tudi tu situacija precej bolj kompleksna, saj ima zaradi utirjenosti (zgodnje)moderne glaslu kot prevladujoče jezikovne ideologije pri govorcih slovenščine ena stran velikokrat izrazito prednost pri nagovarjanju celotnega političnega spektruma.

neizobraženimi (Skubic 2003). Hiter razvoj spleta, predvsem družbenih omrežij, pomeni, da lahko skoraj vsakdo vsak dan piše za javnost, njene ali njegove jezikovne izbire pa so pri tem dobrine, s katerimi posameznik strateško označuje svojo identiteto (Heller 2011), podobno kot to počne z izbiro pričeske, oblačil, pametnega telefona ipd. Pri tem prihaja do prepletanja različnih kodov, od dialektov do sociolektov in od vmesnih do tujih jezikov (Barton, Lee 2013), za vse to pa govorec oz. pisec *slovar ne rabi*.

S tega vidika torej ni res, da se slovenski jezik umika na »dom in ognjišče«, kot opozarja npr. Vidovič Muha (2012), pač pa se krči zgolj raba standardnega jezika. Res pa je, da o tovrstnih dinamikah v slovenskem kontekstu lahko marsikdaj le špekuliramo, saj obstaja le malo raziskav, ki bi se z vidika sodobne sociolingvistike ukvarjale z jezikovnimi praksami slovensko govorečih in pišočin. Iz nastajajočih (npr. Bitenc 2013; Buić 2011) izhajajo rezultati, ki terjajo ponoven premislek o marsikaterih navidezno že poznanih praksah govorcev in ki so zanimivi tudi za širšo znanstveno skupnost. Tudi za tovrstne raziskave *slovar ne rabimo*.

Hkrati živimo v času in prostoru, ki ga zaznamuje večjezičnost ljudi in skupnosti. V Sloveniji sta dve ustavno priznani jezikovni manjšini (italijanska in madžarska), ena delno priznana (romska), nekaj skupnosti pa si za priznanje kolektivnih pravic šele prizadeva (uporabniki znakovnega jezika, manjšine s področja bivše Jugoslavije). Pri uresničevanju dolžnosti, ki jih ima država do vseh teh skupnosti, je potrebnega še precej dela. Precej ga lahko opravimo jezikoslovci in v ta namen *slovar ne rabimo*.

Kdo torej slovar potrebuje? Zaključujem, da ga potrebuje *mainstream* slovenskega jezikoslovja, saj bo z njim dinamično jezikovne rabe v skupnosti zamejilo v obliko, ki je glede na njegove dosedanje izkušnje edina obvladljiva.

Literatura

- ANDERSON, Benedict, 2006: *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- BAKHTIN, Mikhail M., 1981. *The dialogic imagination: four essays*. Austin: University of Texas Press.
- BARTON, David, LEE, Carmen, 2013: *Language online: investigating digital texts and practices*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- BECK, Ulrich, 1992: *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.
- BITENC, Maja, 2013: Z Idrijskega v Ljubljano: sociolingvistični pogled. Andrej Naterer (ur): *Socializacija in socialne formacije*. Maribor: Subkulturni azil.
- BUIĆ, Mirna, 2011: Šrajati ali govoriti: jezikovne ideologije in govorne prakse dveh generacij v Izoli. *Glasnik SED* 51/3–4. 5–13.
- GIDDENS, Anthony, 1992: *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press.
- GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTič, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. http://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Koncept_NoviSSKJ.pdf
- HELLER, Monica, 2010: Linguistic commodification. *Annual Review of Anthropology* 39. 101–114.
- HELLER, Monica, 2011: *Paths to post-nationalism: A critical ethnography of language and identity*. Oxford: Oxford University Press.

- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika. http://www.sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf
- NEUSTUPNÝ, Jiří, 2006. Sociolinguistic Aspects of Social Modernisation. Ulrich Ammon, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier, Peter Trudgill (ur.): *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: De Gruyter.
- SAJOVIC, Tomaž, 2003. Ideologija in slovenski knjižni jezik. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- SAVSKI, Krištof, v pripravi a: Language policy in time and space. Elizabeth Barakos, Johann Unger (ur.): *Discursive Approaches to Language Policy*. Basingstoke: Palgrave.
- SAVSKI, Krištof, v pripravi b: Analysing policy texts. Bernhard Forchtner, Ruth Wodak (ur.): *The Routledge Handbook of Language and Politics*. London: Routledge.
- SAVSKI, Krištof, v pripravi c: *Cultivating community (and language) in virtual spaces*.
- SAVSKI, Krištof, 2015 (v tisku): Analysing voice in language policy: plurality and conflict in Slovene government documents. *Language Policy*.
- SKUBIC, Andrej E., 2003: Mesto standardnega jezika v jezikovnem repertoarju posameznika. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- SNOJ, Marko, 2013: SSKJ danes in jutri, potem pa ... *Delo, Sobotna priloga* 21. 9. 2013.
- STARÝ, Zdeněk, 1995: *Ve jménu funkce a intervence*. Praga: Karolinum, 1995.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2012: Kakšna naj bo jezikovna politika. *Delo* 21. 5. 2012.

BESEDNE VRSTE V TRADICIONALNI SLOVNICI MED GRAMATIKALIZACIJO IN LEKSIKALIZACIJO

Mojca Schlamberger Brezar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.62:81'37:81'374

Prispevek obravnava problem določanja besednih vrst v različnih slovničnih sistemih v primeru nepregibnih in nepolnopomenskih besed v luči razvoja modernega jezika, kjer so določene kategorije zaznamovane s procesom gramatikalizacije ali leksikalizacije. Kategorije besednih vrst, ki obstajajo od antike naprej, utemeljene pa so bile tudi v tradicionalnem slovenskem jezikoslovju, so tako postavljene pod vprašaj, a še vseeno upoštevane ob pomanjkanju boljše rešitve.

besedna vrsta, skladijska funkcija, nepolnopomenske besede, gramatikalizacija, leksikalizacija, slovenščina

The paper deals with the problem of defining word classes in different grammatical systems in the case of auxiliary and grammatical words within the scope of language development. The dilemma appears if the word classes, as defined in Antiquity and marked with the process of grammatization and lexicalization, still play a crucial role in grammatical analysis.

word class, auxiliary words, syntactic function, grammaticalization, lexicalization, Slovene

1 Uvod

Problem besednih vrst v slovenščini in njihovega določanja v luči razvoja jezika na eni strani in pogleda uporabnikov na drugi strani postaja izziv z vsakim novim načrtovanjem jezikovnih priročnikov, saj določanje besednih vrst nižjih kategorij, v katere prištevamo vse nepregibne od prislova, členka in medmeta pa do funkcijskih besed, kot sta veznik in predlog, le redko daje zadovoljive in enoznačne rezultate. Te kategorije so se v deskriptivnih slovnicaх slovenskega jezika tudi največkrat spreminjale in ponovno definirale oziroma izpuščale. V sodobnem času se zdi koncept besedne vrste v komunikacijsko usmerjenem poučevanju jezika in analizi diskurza presežen, saj raziskave potekajo predvsem na pomenskih poljih in se odvijajo v okviru funkcijskih kategorij: npr. raziskave povezovalcev oziroma diskurzivnih zaznamovalcev, ki vključujejo poleg veznikov še prislove in členke v odvisnosti od funkcije, ki jo ti opravljajo v besedilu (gl. npr. Schlamberger Brezar 2009), raziskave modalnosti, druge diskurzivne raziskave. Tudi pri učenju in poučevanju tujih jezikov je v ospredju funkcijski pristop, funkcijske opredelitve jezikovnih izrazov nam tudi ponujajo variante za prevajanje: če vzamemo primer izražanja vzroka, posledice in podobno, ne

gre zgolj za izpraševanje o prirednih ali podrednih veznikih, ki izražajo določene okoliščine, ampak o celotnem pomenskem polju in njegovem kontekstu, s katerim lahko izražamo določeno okoliščino (gl. npr. Schlamberger Brezar, Perko, Mezeg 2013).

Besedne vrste za večino tipologij predstavljajo danost že od antike, jezik pa je v primežu stalnega razvoja neprestano podvržen spremembam. Dogaja se, da določene besede ali celo slovnične kategorije izgublajo prvotni pomen, določene besedne zveze pa pridobivajo specifične pomene, ki jih ne moremo razbrati iz seštevka pomenov posameznih besed. Ves čas se torej soočamo z delovanjem gramatikalizacije na eni in leksikalizacije na drugi strani. Kriterij določanja besednih vrst je običajno večplasten in vsebuje obliko, skladenjsko vlogo in pomen, različni slovnični teoretiki pa dajejo prednost različnim kriterijem, zaradi česar tudi prihaja do razlikovanja med klasificiranjem določenih besednih vrst. Primeri opredelitve besednih vrst z njihovim pomenom so dokaj enostavni pri polnopomenskih besedah, kot na primer pri samostalnkih (kjer so same pomenske različice tudi slovnično opredeljene, na primer v kategoriji živo – neživo kot podspol, števno – snovno, konkretno – abstraktno, ki vplivata na slovnično število in možnost postavljanja v množino) ter pri glagolih, ki zaznamujejo dogajanje, dejanje, stanje, ali pa tudi pri pridevnih, le da tam lastnost, vrsta in svojina obstajajo le v povezavi s samostalnikom (gl. npr. Riegel, Pellat, Rioul 1994). Niže ko gremo po hierarhični lestvici, teže besedno vrsto opredelimo zgolj z njenim pomenom. Pri nepolnopomenskih oziroma funkcijskih besednih vrstah, ki nam označujejo predvsem razmerja do predmetnosti – to so predvsem predlogi in vezniki, o pomenu skorajda ne moremo govoriti, čeprav tudi v tej kategoriji lahko določamo pomen (izprislovni predlogi, kot sta *blizu*, *pred*, so seveda za uporabnika jezika bolj opomenjeni od *od*, v ali *za*). Ne nazadnje lahko govorimo o pomenu tudi pri veznikih (gl. npr. Schlamberger Brezar 2009), pa ne le pri prislovu v vezniški funkciji, ampak tudi povsem abstraktnih, če na primer *ampak* definiramo kot *in* z dodanim pomenom *proti vsem pričakovanjem* (Riegel, Pellat, Rioul 1994).

Določanje besednih vrst pa vsekakor ni enoznačno – pomensko, oblikovno in funkcijsko določanje se med seboj pogosto dopolnjujejo, težko je izbrati enotne kriterije, ki bi podali popolno definicijo. V slovenskem jezikoslovju se pri nekaterih besednih vrstah proti dnu hierarhične lestvice privilegira funkcijo nad pomenom in obliko, na podlagi tega je določena (prim. Toporišič 1976, 1992, 2000), pa tudi problematizirana (Žele 2004, 2009, 2011) členkovna in povedkovniška besedna vrsta. Torej že po definiciji besedna pripadnost dani besedni vrsti ni nujno trajna in večna, ampak spremenljiva glede na prioritete slovnice, v kateri je določena in opisana.

V nadaljevanju bomo podali splošne kriterije, ki se uporabljajo za določanje besednih vrst, potem pa bomo primerjali stanje pri določanju t. i. nižjih besednih vrst v slovenščini ter razložili procese, ki delujejo v jeziku in vplivajo na to, da besede ne glede na način obravnave ne pripadajo vedno isti besedni vrsti. V sklepnem poglavju podamo nekaj primerov besed, ki so skozi procese gramatikalizacije oziroma leksikalizacije spremenile pomen in pripadnost besedni vrsti.

2 Kriteriji za določanje besednih vrst pod drobnogledom: med vrednostjo in funkcijo

Zgodovinsko gledano teorija besednih vrst in skladenjskih funkcij temelji na ugotovitvah starogrških filozofov. Besedne vrste so prvič omenjene pri Dioniziju Tračanu v njegovi *Tékhnē grammatiké* (Le Goffic 1993: 11), v kateri stavek (poved) razdeli na 8 besednih vrst; samostalnik, glagol, pridevnik, prislov, zaimsek, nedoločnik, deležje, predlog. Ta analiza pa je kasnejša kot funkcijska analiza tipa osebeka – povedek (subjekt – predikat), ki sta jo utemeljila Platon in Aristotel (Le Goffic 1993: 13): logični vidik delitev glede na skladenjske funkcije je bil torej pred morfološkim (prav tam: 11–13). Nadalje Le Goffic (prav tam) navaja osem elementarnih kategorij, ki so obvezne v sintaksi stavka: samostalnik, glagol, pridevnik, prislov, zaimsek, nedoločnik, deležje, predlog. Od teh so štiri kategorije temeljne, saj lahko tvorijo stavke, in sicer dve veliki, samostalnik in glagol, ki zajameta funkciji osebeka in povedka, ter dve manjši, pridevnik in prislov, ki sami po sebi ne moreta biti osebeka in povedek (Le Goffic 1993: 20). Tako postavljena teorija je zdržala 2.000 let – in drži še danes, vidimo pa, da so že takrat poudarjali tako funkcijske kot morfološke značilnosti, kar še danes predstavlja dva glavna kriterija za samostojnost besedne vrste. Prav tako so tudi danes aktualne kritike enih ali drugih kriterijev. Zakaj torej še vedno vztrajati pri tradicionalnih kategorijah? Nobena od novejših teorij je ni mogla brezhibno nadomestiti. Če torej ponovno citiramo Le Goffica (1993 : 13): narava besede oziroma njena besednovrstna pripadnost in funkcija sta povezani, čeprav ju metodološko gledano nujno moramo ločevati.¹

Riegel, Pellat in Rioul (1994: 118–120) opredeljujejo besedno vrsto po več kriterijih, a v vsakem primeru velja, da si besede, ki pripadajo isti besedni vrsti, delijo eno ali več značilnosti. Kriteriji so lahko pomenski, ki so v veljavi v tradicionalni slovnici, morfološki ali skladenjski, pri čemer so prvi posledica pregibanja besedne vrste in kot taki zelo uporabni pri pregibnih kategorijah, pri nepregibnih besedah (kot so prislovi, predlogi in vezniki) pa morfološki kriteriji ne zadoščajo, torej so za določanje besednovrstne pripadnosti poleg narave pomembne tudi njihove skladenjske funkcije. Skladenjska funkcija je distribucionalistično naravnana: združuje vse besede, ki lahko zasedajo določeno skladenjsko vlogo in položaj. Vendar imamo pred določanjem besedne vrste na zgolj skladenjskih oziroma distribucijskih (funkcijskih) kriterijih določene pomisleke (primerjaj tudi z Riegel, Pellat, Rioul 1994: 119, ki gredo v smeri tavitološkega definiranja:² kako določiti funkcijo glede na okoliščine, če pa te okoliščine določamo z njimi samimi?). Ti pomisleki so seveda utemeljeni, ker pri besedah nižjega ranga, ki so nepregibne, prihaja do nuje, da jih določamo z njihovo skladenjsko vlogo, ker ne moremo določati razlik na osnovi formalnih značilnosti.

1 «En d'autres termes, nature et fonctionnement sont liés, même s'il est méthodologiquement indispensable de (commencer par) les distinguer rigoureusement. [...]»

2 «En l'absence d'un modèle explicite de la structure hiérarchique de la phrase, la mise en évidence des critères distributionnels ne peut être que longue, laborieuse et aléatoire. Comment, en effet, identifier une catégorie grammaticale par son environnement si cet environnement doit lui-même définir [...] par son environnement?»

Nobeden od teoretikov ne upa trditi, da so besedne vrste enoznačno določene, zato je treba nekatere od postavk vzeti za aksiome. V okviru slovnične teorije Fradina (2003: 13) se k morfologiji pristopa statično, sintaksa pa je dinamična. Tako pridemo do naslednje predpostavke:³ bitnosti (fizični objekti – predmeti in bitja) velikih prototipskih razredov pripadajo natanko eni kategoriji.

To načelo implicira, da en izraz ne more hkrati pripadati dvema ali več leksikalnim kategorijam. Če je beseda glagol (npr. *devoir* v francoščini), potem hkrati ne more biti samostalnik (*le devoir*). To načelo sili, da razdelimo v več leksikalnih enot izraze, ki so sicer istozvočni, ampak po skladnji pripadajo različnim kategorijam (Fradin 2003: 13).

Vse navedene opredelitve besedne vrste so tudi funkcijske: problematika je relevantna toliko bolj, ker obstaja med polnopomenskimi in funkcijskimi besedami razlika, ki je bistvena: medtem ko so polnopomenske besedne vrste opredeljene predvsem s pomenom, pri funkcijskih (ki pomen izgubljajo oziroma je predvsem določen v opoziciji do drugih znakov s prav tako oslabljenim pomenom)⁴ pri uvrstitvi v določeno besedno vrsto prevladuje funkcija.

Tako tudi v slovenističnem jezikoslovju pri Toporišiču za opredelitev besedne vrste postane najpomembnejša funkcija. Če pogledamo definicijo v *Slovenski slovnici* (Toporišič 1976, 2000), je besedna vrsta predvsem skladijsko določena:

Besedne vrste so v tej knjigi obravnavane kot pojmi za množice besede z enakimi skladijskimi vlogami in drugimi lastnostmi (npr. tvorjenost, slovnične kategorije, konverznost ipd.). Skladijske in druge lastnosti posamezne besedne vrste morajo biti razločevalne. Kolikor kaka podmnožica danih besed nima vseh razločevalnih lastnosti, ampak samo nekatere, gre za delitev prvotne množice na podskupine, konkretno npr. na zaimke in nezaimke. [...] Po tej teoriji je v slovenskem jeziku 9 besednih vrst, te so samostalniška beseda, pridevniška beseda, glagol, prislov, predikativ, predlog, veznik, členek, medmet. (Toporišič 1976: 192, 2000: 255)

Glede na prejšnje slovenske slovnice je Toporišič uvedel nove besedne vrste po ruskem (povedkovnik) oziroma češkem zgledu (členek), naslednje generacije pa so se predvsem trudile z utemeljevanjem in iskanjem novih kriterijev, ki bi to uvedbo upravičili.⁵

Po tej definiciji skladijska vloga oziroma funkcija prevladuje nad drugimi določilnicami, kot so pomen, pregibnost ipd. Tudi pri višjih, polnopomenskih besednih vrstah je načelo skladijske funkcije pri Toporišiču nad besedno vrsto: tako je ne-

3 V izvorniku: «III Les items des classes majeures prototypiques appartiennent à une catégorie et une seule. Ce principe implique qu'une expression ne peut appartenir simultanément à deux ou plusieurs catégories lexicales. Si *devoir* est un verbe, il ne peut à la fois être un nom. Ce principe force à discriminer en plusieurs unités lexicales homonymes des expressions ayant même substrat mais un syntactique externe relevant de plusieurs catégories.»

4 Tu imamo v mislih predvsem predloge, npr. francoska predloga *à* in *de*, ki postajata slovnična morfema, a se še vedno ločujeta po pomenu glede nanasprotujočo si rabo (*iz – v, od – do* ipd.).

5 Seveda je Toporišiča kljub letnicam, ki so daleč od svežih, treba citirati, saj od tedaj ni izšla nobena integralna slovnica slovenskega jezika (z izjemo slovničnega dela v *Sporazumevalnem pragu za slovenski jezik* in priročnikov za tujce).

določnik kot osebek besednovrstno določen kot samostalniška beseda, samostalnik v pridevniški rabi pa kot pridevniška beseda oziroma povedkovnik, če pač skladijska vloga tako nanese. To načelo pa se kljub pomembnosti funkcijske opredelitve pri prej omenjenih francoskih slovničarjih (gl. npr. Fradin 2003; Riegel, Pellat, Rioul 1994) interpretira drugače: besedna vrsta ostaja stalnica, medtem ko je njena funkcija variabilna. Pri vsaki skladijski funkciji tako lahko naletimo na seznam besednih vrst, ki to funkcijo lahko izražajo. Taka obravnava ščiti pred tem, da bi besede spreminjale besednovrstno pripadnost takoj, ko se spremeni njihova skladijska funkcija, kar je problematično pri višjih besednih vrstah, kot so samostalniki in pridevniki, razreši pa se tudi nenehno vprašanje konverzije besednih vrst glede na skladijsko funkcijo (še prej samostalnik, zdaj že povedkovnik ipd.), ki ga za predpostavko jemlje Toporišič. Po drugi strani pa v dolgotrajnih procesih gramatikalizacije vseeno prihaja do spreminjanja besedne vrste, kadar določene besede padejo na hierarhični lestvici in izgubljajo prvotni pomen, pridobivajo pa nove funkcije. O tem bomo govorili v nadaljevanju.

3 Gramatikalizacija in leksikalizacija

Gramatikalizacija je proces, ki deluje v jeziku in pri katerem prihaja do prehoda besed iz polnopomenskih med slovnične besede. Besede s spreminjanjem rabe in funkcije spremenijo tudi vrsto, ki ji pripadajo – v procesu gramatikalizacije običajno nazadujejo po hierarhični lestvici, kar je na eni strani gonilo, na drugi pa rezultat razvoja jezikov.

Prvi je o gramatikalizaciji spregovoril Meillet leta 1912 v svojem delu *Historična in splošna lingvistika (Linguistique historique et linguistique générale)* v poglavju Razvoj slovničnih oblik (*L'évolution des formes grammaticales*), kjer pravi: »Inovacija po analogiji in pripisovanje slovničnega značaja besedi, ki je bila nekoč avtonomna, so edini (proces), s katerimi se oblikujejo nove slovnične oblike«⁶ (Meillet 1921: 139). Med drugim je prikazal potek gramatikalizacije na primeru razvoja zanikanja v francoščini in besedice *pas* (prav tam: 139), ki iz polnopomenskega samostalnika s pomenom *korak* postane členek za zanikanje.

Po Bussmanu (1990: 289–291) je gramatikalizacija proces, v katerem leksikalna oblika bolj in bolj pridobiva vlogo odvisne slovnične kategorije in izgublja svojo neodvisno vlogo. Lehmann, ki je o gramatikalizaciji govoril v svojih delih iz leta 1985, 1995 in 2005, je v teh letih razvil svojo teorijo; v svoje raziskave je vključil kognitivne elemente. Bistvo njegovih tez o gramatikalizaciji je, da glavne kategorije (samostalnik, glagol) prehajajo v sekundarne kategorije (prislov, predlogi). Glavna kriterija gramatikalizacije po Lehmannu (2005) sta izguba avtonomije in deseman-tizacija.

Leksikalizacija je gramatikalizaciji nasproten proces. Lehmann (1995) govori o »vstopu v slovnico« in »vstopu v leksiko«. Bussman (1990: 452) v sinhroniji govori o

⁶ «l'innovation analogique et l'attribution d'un caractère grammatical à un mot jadis autonome sont les seuls (procédés) par lesquels se constituent des formes grammaticales nouvelles» (Meillet 1921: 139).

vstopu besede v slovar in leksiko danega jezika. V diahroniji pa se leksikalizacija izkaže kot proces, ki izhaja iz demotivacije in kjer se več morfemov združi v leksikalno enoto, ki je ne moremo vedno razložiti kot skupni pomen vseh sestavnih delov. Ta proces lahko razumemo tudi kot idiomatizacijo, frazemizacijo (kot npr. v slovenščini *na vse kriplje, na rovaš* ipd.).

C. Marchello-Nizia (2006: 15) pa podaja naslednjo definicijo gramatikalizacije:

Kot 'gramatikalizacijo' poimenujemo v vseh svetovnih jezikih zelo razširjen tip jezikovne spremembe. Običajno ga od začetka opisujemo z njegovim rezultatom, to je proces, po katerem leksemi postanejo morfemi.⁷

Po C. Marchello-Nizia (2006: 32) srečamo gramatikalizacijo na treh jezikovnih ravneh:

1. Na formalni ravni med procesom gramatikalizacije bodisi ne pride do spremembe bodisi beseda postane okrnjena (v slovenščini bi to lahko rekli za gramatikalizirana deležja *obtožujoč, rekoč*, proti nekdanjim pridevnikom *všeč, rad*).
2. Na ravni kategorije se iz hierarhično višje besedne vrste (samostalnik, glagol, pridevnik) vedno razvija nižja.
3. Na semantični ravni se leksikalni pomen razvija proti slovničnemu pomenu, ki je splošnejši in abstraktnejši (*zahvaljujoč* kot predlog še vsebuje idejo, da je nekaj pozitivno vzročno vplivalo na nekaj drugega, je pa daleč od glagola *zahvaliti/zahvaljevati se*).

Nujno pa je omeniti tudi ireverzibilnost teh procesov; ko enkrat pride do gramatikalizacije, ni več poti nazaj. Seveda pa je razlika med leksikalizacijo in gramatikalizacijo tudi stvar gledišča. Nekateri raziskovalci namreč menijo, da med obema obstaja povezava. Avtorici O. Halmoy (2003) in M. Fruyt (2009) menita, da je odločitev za eno ali drugo odvisna od tega, kako se lotevamo leksike, s sintaktičnega ali morfološkega stališča. Pri leksikalizaciji se leksikon obogati za dodatno enoto. Pri gramatikalizaciji pa se beseda razpomeni oziroma desemantizira in postaja del pomožne, odnosne kategorije, bodisi veznik bodisi predlog. Hierarhija besednih vrst nam da odgovor, ali gre za leksikalizacijo ali gramatikalizacijo. Pri drsenju navzdol po hierarhični lestvici (npr. iz glagolske oblike, čeprav neosebne, v prislovno ali predložno) se običajno odločamo za poimenovanje gramatikalizacija.

Preučevanje tega procesa se je razmahnilo v zadnjem desetletju in je najučinkovitejše na primerih jezikov, ki so že mrtvi, na primer latinščine (Fruyt 2009). V slovenščini gre za proces, ki še poteka. Viden je na primer med deležji in deležniki, ki so bili predmet gramatikalizacije v premiku od glagola proti prislovu ali predlogu že skozi zgodovino. Že pri Ramovšu (1952: 148) najdemo razlago za deležnike na *-e*, »da so v slovenščini že od 16. stoletja prislovne tvorbe: *leže, molče, stoje, hote, premišljaje, grede, skrivaje*«. In nadalje: »Oblika *hode* ima neko funkcijo adverba. Iz

⁷ «On nomme 'grammaticalisation' un type de changement linguistique très répandu dans toutes les langues du monde. On a coutume, dès le début, de le décrire par son résultat : c'est le processus par lequel les lexèmes deviennent des morphèmes.» (Marchello-Nizia 2006: 15)

različnih sintaktičnih zvez je prešla osamljena oblika z gerundialno rabo: *človek je hode prišel tja in tja.*« (Prav tam) Jesenšek (1998: 11) pa omenja delno reverzibilnost gramatikalizacije, ko govori o ponovni rabi deležij: »oblikovno-funkcijsko v 19. stoletju oživijo do takrat že neproduktivni deležniško-deležijski sklopi«. Podoben poskus uporabe v prevajanju pravnih in političnih besedil Evropske unije v slovenščino pred pridružitvijo se kaže pri poskusu rabe deležij pri stalnih formul: *considérant – upoštevajoč, affirmant – potrjujoč*, ki pa se je kasneje rešilo z rabo veznika *ker* in glagolsko razvezavo izvorne strukture (Schlamberger Brezar 2005).

Podoben problem predstavljajo besede, ki so po Toporišiču (1976, 2000) uvrščene v kategorijo povedkovnika, npr. *všeč, žal, prav, treba, rad*, ki bi jim lahko rekli »padli pridevniki«, saj so od vseh funkcij ohranili le še vez z glagolom *biti*, v primeru *rad* tudi *imeti*, ta se edini med naštetimi ujema v spolu. Po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* iz 1. izdaje so pridevniki, po slovarskem delu *Slovenskega pravopisa* povedkovniki, raba pa je tako rekoč leksikalizirana (Žele: 2009) oziroma omejena na eno skladijsko vlogo. Podobne težave pri ugotavljanju besednovrstne pripadnosti pa srečamo še pri medmetih in členkih v odnosu do t. i. povedkovnika in prislova, vendar bi razpravljanje o tem preseglo dovoljen obseg prispevka.

4 Sklep

Zato bi prispevek sklenili z mislijo, da se s procesom gramatikalizacije in leksikalizacije da razložiti izvor in pomen marsikatere besede, ki je danes problematična pri določanju besedne vrste – na eni strani se nekatere neosebne glagolske oblike gramatikalizirajo in prehajajo v kategorijo prislovov in predlogov, po drugi strani pa bi slovničarji radi poiskali trajno rešitev za nekatere leksikalizirane oblike, ki se pojavljajo samo še v določenih skladijskih vlogah, na primer *všeč* z glagolom *biti*, *rad* pa z *biti* ali *imeti*. Tako se tudi pojasni, zakaj so določena deležja še v rabi, pa niso več tvorna. Prav tako je jasna vloga prislova kot veznika.

Besede, ki se desemantizirajo, tako obstanejo nekje med prislovi, predlogi, vezniki in lahko nastopajo v različnih funkcijah glede na kontekst (npr. kot veznik ali prislov oziroma predlog ali prislov). Od slovničnih teorij je odvisno, ali bomo želeli *imeti* za vsako posebno besedno vrsto. Najustreznejša rešitev po našem mnenju je, da se koncept besedne vrste kombinira s funkcijo: besedna vrsta je opredeljena kot statična kategorija, funkcija kot njena dinamična uresničitev. Take opredelitve so tudi najprimernejše za uporabnike v procesih učenja in poučevanja jezika ali prevajanja.

Literatura

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1964: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
 BUSSMAN, Hadumond, 1990: *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Kröner Verlag: Stuttgart.
 FRADIN, Georges, 2003: *Nouvelles approches en morphologie*. Pariz: PUF.
 FRUYT, Michele, 2009: *Adverbes latins, grammaticalisation et lexicalisation*. Michele Fruyt, Sophie van Laer (ur.): *Adverbes et évolution linguistique en latin*. Pariz: Kubaba (Série grammaire et linguistique). <http://www.editions-harmattan.fr/index.asp?navi=catalogue&obj=article&no=14024>
 LE GOFFIC, Pierre, 1993: *Grammaire de la Phrase Française*. Pariz: Hachette.

- HALMOY, Odile, 2003: *Le gérondif en français*. Pariz: Ophrys.
- JESENŠEK, Marko, 1998: *Deležniki in deležja na -č in -ši*. Maribor: Zora.
- LEHMANN, Charles, 1985: Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change. *Lingua e stile* 20. 303–318.
- LEHMANN, Charles, 2005: Theory and Method in Grammaticalization. Gabrielle Diewald (ur.): *Grammatikalisierung*. Berlin: W. De Gruyter (Zeitschrift für Germanistische Linguistik, Themenheft).
- MARCELLO-NIZIA, Christiane, 2006: *Grammaticalisation et changement linguistique*. Bruselj: De Boeck.
- MEILLET, Antoine, 1921, ²1948: *Linguistique historique et linguistique générale*. Pariz: Honoré Champion.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Historična morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS.
- RIEGEL, Martin, PELLAT, Jean-Cristophe, RIOUL, René, 1994: *Grammaire méthodique du français*. Pariz: PUF.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2005: Politična besedila kot tip besedil in postopki prevajanja stalnih formul. Nike Kocijančič - Pokorn, Erich Prunč, Alessandra Riccardi (ur.): *Beyond equivalence* (Graz translation studies 9). Graz: Institut für Theoretische und Angewandte Translationswissenschaft. 121–135.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2009: *Povezovalci v francoščini: od teoretičnih izhodišč do analize v diskurzu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2011: Le gérondif et le participe présent et leur évolution vers la grammaticalisation: étude contrastive du slovène et du français. *Linguistica* 51. 333–348.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, PERKO, Gregor, MEZEG, Adriana, 2013: *La syntaxe du français - approche contrastive*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1975: Esej o besednih vrstah. *Jezik in slovstvo* 20/8. 295–305.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1976, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2002: Postmorfemski glagoli kot slovarska gesla. *Jezikoslovni zapiski* 8/1. 95–108.
- ŽELE, Andreja, 2003: Slovarska obravnava povedkovnika. *Jezik in slovstvo* 48/2. 3–15.
- ŽELE, Andreja, 2004: Povedkovnik v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. 33–42.
- ŽELE, Andreja, 2009: O povedkovniku oziroma povedkovniškosti. *Jezikoslovni zapiski* 15/1–2. 63–72.
- ŽELE, Andreja, 2010: O vplivih slovanskega jezikoslovja na obravnavo nekaterih skladenjskih pojavov slovenščini. Vera Smole (ur.): *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 46. seminar slovenskega jezika in literature. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 51–60.
- ŽELE, Andreja, 2011: Povedkovnik kot skladenjska in slovarska kategorija. *Jezikoslovni zapiski* 17/1. 27–34.

ČLENEK V SODOBNEM SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU

Mojca Smolej

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.635–139

K razumevanju skladijske in pomenske vloge členkov je nujno pristopiti s konstrukcijskega zornega kota. Konstrukcijska metoda ob upoštevanju oblike in vsebine pokaže, da struktura oz. stavek »*če se na glavo postaviš, (ti ne dam)*« kot celota opravlja modifikacijsko vlogo krepitve gotovostne naklonskosti in je kot taka funkcijsko sorodna besedni vrsti členkov oz., natančneje, modalni skupini členkov. Konstrukcijska metoda torej pokaže, da pri krepitvi gotovostne naklonskosti ne sodeluje le raba leksema *če* (kot je npr. lahko razbrati iz slovarske razlage), pač pa vsak element, tako leksikalni kot slovnični, ki je del obravnavane stavčne strukture.

členki, slovenska slovnica, konstrukcijska metoda, veznik v členkovni vlogi

An indispensable prerequisite for obtaining a grasp of the syntactic and semantic roles of particles is to approach them from the construction perspective. The construction method, taking into account both form and content, shows that the clause »*če se na glavo postaviš, (ti ne dam)*« as a whole reinforces certainty (epistemic modality), and is thus functionally akin to the word class represented by particles or, more precisely, to the modal group of particles. Moreover, the construction method shows that the reinforcement of certainty is due not only to the use of the lexeme *če* (as the dictionary explanation seems to suggest) but to every element, lexical or grammatical, which forms part of the structure in question.

particles, Slovene grammar, construction method, conjunction in a particle role

Besedna vrsta členek je v slovenskem jezikoslovju razmeroma mlada besedna vrsta, kar verjetno tudi botruje različnim razumevanjem omenjene besedne vrste. Zaradi svojih specifičnih modifikacijskih vlog in skladijskega vedenja pa je težje ulovljiva in opredeljiva tudi za sodobne slovnične pristope, kot npr. avtomatsko korpusno označevanje. Oteženo označevanje se kaže tudi pri obravnavi besedne vrste veznikov.

1 Členek

Simon Krek je v članku *Prva in druga izdaja SSKJ* zapisal: »Skratka, ta hip vsaj pri slovničnih ali funkcijskih besednih vrstah pravzaprav ne vemo, kaj je kaj.« (http://www.trojina.org/slovenscina2.0/arhiv/2014/2/Slo2.0_2014_2_08.pdf)

Navedeni citat se sicer nanaša na SSKJ 2, vendar že bežen pregled ne le SSKJ 1, SSKJ 2, *Slovenske slovnice*, pač pa tudi najrazličnejših korpusnih označevalnikov (npr. JOS, GOS, Obeliks, Skladijski razčlenjevalnik) pokaže, da to velja za večino

sodobnih jezikoslovnih priročnikov, če ne kar za vse. Največje težave povzročata prav besedni vrsti členek in veznik. Pri členu se kot največji vzrok težave kaže nejasnost besednovrstnih kategorij, kar nadalje toliko bolj otežuje avtomatsko analizo, zato lahko na spletni strani korpusa JOS pri razlagi oblikoskladenjskih specifikacij bremo:

Do zadreg, ali je neka beseda v določenem kontekstu členek ali ne, prihaja že na ravni ročnega določevanja, za avtomatsko analizo je naloga torej povsem neizvedljiva. [...] Katere besede bodo razvrščene v katero od besednovrstnih kategorij, pa bo tudi v nadaljnje najbrž potrebno reševati leksikonsko, za vsak primer posebej. (http://nl.ijs.si/jos/msd/html-sl/back.1_div.2_div.9.html; 10. 4. 2015)

Na isti strani lahko tudi preberemo:

Jezikovni priročniki prinašajo nasprotujoče si informacije o besednovrstni pripadnosti velikega deleža besed, ki naj bi spadale (tudi) v besedno vrsto členkov: npr. besede predvsem, približno, resda, končno, prav ... – ponekod so uvrščene med členke, ponekod med prislove, ponekod kot dvojnice v obe kategoriji. Med enakopisnimi prislovi ter členki naj bi se ločevalo izključno z upoštevanjem semantike konteksta, tj. z uporabo vprašalnice, ki jo v primeru prislovov lahko zastavljamo, v primeru členkov pa ne. [...] Možna rešitev problema bi bila takšna, da se besedam, ki se v kontekstu lahko uporabljajo zgolj kot členki – to je, ki nikoli ne omogočajo zastavljanja vprašalnice – (ali pa so enakopisni z besednimi vrstami, ki omogočajo lahko razdvoumljanje, npr. s samostalniki), pripiše besednovrstna oznaka členek, vsem tistim, ki so enakopisni s prislovi, pa vedno le oznaka prislov. (http://nl.ijs.si/jos/msd/html-sl/back.1_div.2_div.9.html; 10. 4. 2015)

V nadaljevanju se bomo osredotočili na dve trditvi iz navedenega citata: 1. da si priročniki pri besednovrstni določitvi členkov nasprotujejo in 2. da je možna rešitev pri besednovrstni določitvi členkov v zastavljanju vprašalnic.

Priročnikov, ki členke besednovrstno opredeljujejo celostno, je sorazmerno malo. Osredotočili se bomo na SSKJ 1, SSKJ 2 in *Slovensko slovnico* avtorja Jožeta Toporišiča.¹ Dotaknili se bomo še *Slovarja členkov* avtorice Andreje Žele, ki je izšel leta 2014 in tako ni imel vpliva na obravnavano 1. trditev.

1.1 SSKJ 1 in 2 ter Jože Toporišič

SSKJ 1 je pri besednovrstni opredelitvi temeljil na *Slovenski slovnici* iz leta 1956, ki besedne vrste členkov še ni poznala. Slovnica 1956, ki sledi tradiciji Breznikove slovnice (Breznik 1934: 69, 145–148), je besede, ki jih danes uvrščamo med členke, obravnavala kot miselne in poudarne prislove. Z uvrstitvijo v samostojni skupini prislovov je slovnica nakazala oblikoskladenjsko posebnost obravnavanih leksemov (členkov).

Leta 1974 je Jože Toporišič kot prvi v slovenskem jezikoslovju v članku *Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika* členke omenil kot tvorce samostojne besedne vrste. V skupino členkov² je avtor uvrstil besede in besedne zveze, ki so bile

¹ S členki so se med drugimi ukvarjali tudi Alenka Kozlevčar, Andrej Skubic in Nataša Jakop.

predhodno v učbeniku *Slovenski knjižni jezik 2* (Toporišič 1966: 164) opredeljene kot prislovi, po katerih se ni mogoče vprašati.

Slovenska slovnica (Toporišič 1976, 1983, 1991) izhaja iz predhodne trditve, obenem pa jo nadgradi. Členki so namreč opredeljeni predvsem na ravni besedilovtornosti (npr. osnovna vloga členkov naj bi bila vzpostavljanje zveze s sobesedilom, izražanje pomenskih odtenkov posameznih besed ali stavkov itn.). V *Slovenski slovnici* (1976: 384) je prvič jasneje tudi napisano, da se nekateri členki po vlogi približujejo veznikom, drugi prislovom. S tem je že nakazana otežena besednovrstna opredelitev členkov, ki jo lahko zaznamo v vseh sodobnih jezikovnih avtomatskih označevalnikih, in ne le v klasičnih jezikoslovnih priročnikih.

Zadnja izdaja *Slovenske slovnice* (Toporišič 2000: 445–449) ohranja razumevanje in delitev členkov iz predhodnih izdaj, dodaja pa še novo, ki pa je dobesedni prepis klasifikacije členkov v češki slovnici (*Mluvnice češtiny 2*, 1986: 228–238). Žal je avtor pri »prevzemu« izpustil teoretični uvod,³ ki natančneje pojasnjuje podlago za oblikovanje štirih primarnih skupin členkov (pozivni členki, vrednotenjski členki, čustvenostni členki in členki, ki hierarhizirajo besedilo), njihovih podskupin in različnih funkcij, kar otežuje natančnejše razumevanje. Avtor sam sicer zapiše (Toporišič 2000: 448), da je prvotna delitev enostavnejša in boljša od nove.

Po pregledu SSKJ 1 in slovenske slovnice (vse izdaje) lahko zaključimo, da predvsem SSKJ (seveda skladno s predhodno jezikoslovno tradicijo) prinaša precej izčrpane informacije o besedah, ki jih danes poimenujemo kot členki. Slovar je skoraj v polnosti podal pomenske oz. modifikacijske in besedilovorne funkcijske zmožnosti členkov. Žal pa je slovar v primerjavi s *Slovensko slovnico* 1956 (1964) naredil tudi korak nazaj. Omenjena slovnica je z oznako poudarni in miselni prislovi (že) nakazala, da se nekateri prislovi oblikoskladenjsko razlikujejo od preostalih skupin prislovov. Z uporabo le enega in istega besednovrstnega kvalifikatorja (prislov) je slovar nakazano razhajanje zakril. To je bilo še posebno težje sprejemljivo/zavajajoče pri členkih, ki lahko samostojno (zunaj konteksta) izražajo modifikacijsko vrednost, npr. pri besedah *morda*, *zagotovo*, *tudi* ... Slovar je njihovo modifikacijsko vrednost natančno prikazal, žal pa je z neupoštevanjem/nenavajanjem oblikoskladenjskih posebnosti povsem zabil mejo med prislovi in členki.

Meja med členki in prislovi oz. vezniki je bila posredno razvidna/ohranjena pri besedah, pri katerih prihaja do delne konverzije, npr. *da*, *ko*, *saj*, *torej*, *kaj*. Gre večinoma za besede, ki so primarno vezniki oz. v manjši meri zaimki. Veznika *da* in *ko* imata poleg skladenjskih vlog nadrobno popisane tudi modifikacijske vloge, ki jih

2 Žal avtor ni navedel širše besednovrstne analize členkov, prav tako ni pojasnil izbire izraza *členek*. Pred tem je bil v uporabi izraz *členica*. O členicah je med drugimi pisal tudi France Jesenovec (npr. Pomenske funkcije slovenskih členic, v: *Zimska pomoč* 1944: 529–536). Izraz *členek* je bil namreč pomensko že zaseden, zaznamoval je oblikovne prvine prislovnega značaja, ki se uporabljajo samostojno ali pa kot navezek drugim besedam. To poimenovanje je ohranjeno tudi v SSKJ 1.

3 Češka slovnica (Dokulil idr. 1986: 228–238) členke opredeli kot komunikacijsko (povezovalno) in besedilno besedno vrsto, kar pomeni, da izražajo razmerje govorečega do vsebine ali členjenja besedila. Večkrat je tudi izpostavljen teoretični pristop, po katerem se členke lahko analizira le znotraj besedila, v katerem so, oz. le na temelju sobesedila, v katerem so uporabljeni.

lahko opravljata. Modifikacijske vloge so napovedane s kvalifikatorjem ekspresivno. Pri vezniku *saj* je pred navedbo modifikacijskih vlog poleg kvalifikatorja ekspresivno dodan tudi podatek v prislovni rabi. Še razvidnejše razlikovanje med vezniško vlogo oz. skladijsko vlogo in modifikacijsko (besedilnopovezovalno) je opaziti pri besedi *torej*, ki vsebuje dve samostojni gesli, eno, ki to besedo obravnava kot veznik, in drugo, ki jo obravnava kot prislov. Napisano sicer kaže na delno nedoslednost, vsekakor pa je v precejšnji meri prisotno tudi razmejevanje med vezniki z jasno skladijsko vlogo (izražanje podrednega oz. prirednega razmerja) in vezniki/prislovi oz. zaimki/prislovi z vlogo vnašanja modifikacijske vrednosti.

SSKJ 2 v primerjavi s SSKJ 1 vnese dodatno nejasnost glede razumevanja besedne vrste členkov. Ta nejasnost se kaže predvsem pri nedosledni besednovrstni opredelitvi nekaterih večfunkcijskih besed (npr. *da*, *ko*, *če*, *saj*, *kaj*, *torej*). Medtem ko ima povezovalc *torej* dve samostojni gesli, eno kot članek in drugo kot veznik, opredelitvi besed *če* in *ko* zvesto sledita definiciji v SSKJ 1; navedena je le vezniška opredelitev z dodanim kvalifikatorjem ekspresivno.

Pomembna novost je kvalifikatorsko pojasnilo »v členkovni rabi«, ki ga lahko npr. zasledimo pri vezniško opredeljenih besedah *da* in *saj* ter pri med prislove uvrščeni besedi *kaj*. Navedeno pojasnilo lahko razumemo kot kazatelj delne konverzije, kjer je primarna besednovrstna opredelitev npr. besede *da* veznik, ki pod določenimi pogoji izgubi skladijsko povezovalno vlogo ter v povezavi z drugimi leksikalnimi in slovničnimi elementi dobi modifikacijsko vlogo. Kvalifikatorsko pojasnilo »v členkovni rabi« tako po eni strani že nakazuje jasnejši, večfunkcijski in obenem konstrukcijski pristop k razumevanju besednih vrst (posebno členkov), po drugi strani pa še vedno ostaja zunaj njega, saj na vlogo, bodisi skladijsko, pomensko itn., določenega leksema še vedno gleda izolirano, torej ne upošteva vseh leksikalnih in slovničnih sredstev, ki so soudeležena pri opravljanju določene skladijske ali druge vloge.

1.2 Slovar členkov in JOS

Slovar členkov (2014) avtorice Andreje Žele obravnava članke z vidika delitve na dve osnovni vloge: naklonsko in povezovalno. Znotraj teh dveh krovnih vlog nadalje loči še podtippe glede na možnosti, ki jih ponuja zajeto gradivo. Leksem *da* (Žele 2014: 23) je npr., kadar ne izraža skladijskega razmerja (podredje), uvrščen med besedno vrsto členkov. Etimološka razlaga pojasnjuje, da gre za konverzijo iz veznika *da*. Slovarkemu sestavku oz. funkcijskopomenski razlagi (naklonski članek, ki izraža prizadetost) je dodan tudi stavčni ustreznik. Tako je za primer »Da mi pri priči izgineš!« dodan stavčni ustreznik »Izgini!«.

K *Slovarju členkov* lahko dodamo troje. Navedeni stavčni ustrezniki⁴ dokazujejo, da je k analizi členkov treba pristopiti s širšega, konstrukcijskega zornega kota. To pomeni, da članek modifikacijske vrednosti ne izraža samostojno, kot je lahko razbrati iz slovarske razlage oz. dodanih stavčnih ustreznikov, pač pa le skupaj s preostalimi

⁴ Členkovno vlogo strnitve stavčnih ustreznikov oz. zamenjave celih stavkov je v slovenskem jezikoslovju kot prvi natančneje obravnaval Jože Toporišič v članku *Esej o slovenskih besednih vrstah* (1974/75). Členki so predstavljeni kot skrčki celih stavkov.

slovničnimi in leksikalnimi sredstvi, ki gradijo propozicijsko dejanje. Stavčni ustreznik ni ustreznik členka samega, pač pa celotnega stavka, katerega del je členek. Pomembna je etimološka razlaga, saj jasno nakazuje, da gre npr. pri leksemu *da* (Žele 2014: 23) primarno za veznik,⁵ ki pod določenimi pogoji dobi nove oz. druge funkcije in izgubi primarne, zato je razlaga, kakršno najdemo v SSKJ 2 (se pravi *veznik v členkovni rabi*), ustrenejša. Vsekakor pa je zmotno, če bi stavčni ustreznik razumeli kot ustreznik leksemu *da*. Gre namreč za ustreznik modifikacije, ki jo sooblikujejo prav vsa leksikalna in slovnična sredstva v stavku, in ne le leksem *da*.

V korpusu oz. označevalniku JOS izstopata dva vidika razumevanja in obravnave členkov: (1) izhodišče besednovrstne opredelitve je zmožnost zastavljanja vprašalnice, (2) kadar je členek etimološko izprislovni oz. izpridevniški (npr. beseda *mogoče*), se ga uvrsti v skupino prislovov. Prav tako je poudarjeno le oteženo razmejevanje med prislovi in členki, razmejevanje med členki in vezniki pa ni omenjeno.

Označevalnik JOS primera (<http://nl.ijs.si/cgi/analyse.pl>) »Mogoče bo jutri deževalo.« in »Morda bo jutri deževalo.« analizira različno. V prvem je beseda *mogoče* opredeljena kot splošni prislov (oznaka Rsn), v drugem pa je beseda *morda* označena kot členek (oznaka L), čeprav obe opravljata povsem enako modifikacijsko in skladdenjsko vlogo. Vzrok različne obravnave je etimološki, saj je (členek) *mogoče* konvertiral iz prislova *mogoče* oz. pridevnika *mogoč*.

Žal upoštevanje konverzije še bolj zabriše mejo med prislovi in členki, prav tako pa je v nasprotju z merilom postavljanja diagnostičnega vprašanja. Beseda *mogoče*, ki je uvrščena med prislove, npr. ne dopušča možnosti postavljanja vprašanja in se nikoli skladdenjsko ne vede kot prislovno določilo. Prvo pravilo tako nasprotuje drugemu, kar nadalje še bolj ovira jasno besednovrstno določevanje.

Nejasnost besednovrstnega določevanja se dobro npr. pokaže pri besedi *kar*.

- a) Drži, kar si rekel. (<http://nl.ijs.si/cgi/analyse.pl>)
- b) Kar si rekel, drži.
- c) Kar naprej! Prosim, vstopite!

V primeru a je *kar* besednovrstno označen kot oziralni zaimek (oznaka Zz), v primeru b pa kot splošni prislov (oznaka Rsn), čeprav oba opravljata isto skladdenjsko vlogo. V primeru c je *kar* označen kot splošni prislov (oznaka Rsn), čeprav se po njem ne da vprašati, prav tako pa etimološko ne izhaja iz prislova, pač pa zaimka.

Zadnja dva primera kažeta na to, da je po vsej verjetnosti oteženost določanja besedne vrste posledica položaja besede *kar* (v obeh primerih je na začetku stavka). To potrjuje tudi kontrolni primer »To, kar si rekel, drži.«, kjer je beseda *kar*, ki ne stoji na absolutnem začetku, označena kot zaimek (oznaka Zz). Nejasnost besednovrstnega določanja se tako ne kaže le med prislovi in členki, pač pa tudi med členki, zaimki, prislovi in vezniki.

Če se vrnem k izhodiščno zastavljenima trditvama, lahko zaključim, da se nedoslednost besednovrstnega določevanja kaže predvsem v poznejših, novejših

⁵ Gre za pojav konverzije.

jezikoslovnih priročnikov (npr. SSKJ 2) in korpusnih označevalnikih. V prvih se to kaže kot nedoslednost/površnost pri samem označevanju, v drugih pa je nejasnost po vsej verjetnosti posledica samega načina obdelave, saj na samo dodelitev oznake vpliva celo položaj besede v stavku. Trditev, da je za določanje besedne vrste členkov ključna možnost zastavljanja diagnostičnega vprašanja, je napačna oz. nezadostna, saj s tem iz obravnave med drugim izključimo tudi jasno ločevanje med členki in vezniki (npr. pri besedah *če, da, ko, saj, torej* itn.).

1.3 Vezniki ali členki?

V nadaljevanju se bomo osredotočili na štiri funkcijsko sorodne primere.

- a) Vprašal me je, ali lahko gre.
- b) Ali prideš? (<http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=ali#>)
- c) Ali te ni sram! (<http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=ali#> in Žele 2014: 17)
- č) Ali ne more ali noče. (<http://www.sskj2.si/iskanje?Mode=Headword&Query=ali#>)

Primeri b in c sta si podobna. V obeh namreč vlogo skladnika pri izražanju ilokucijskega namena in s tem same sporočanje oblike povedi opravlja beseda *ali*. V primeru b gre za izražanje vprašanja, v primeru c pa za izražanje graje. Kljub sorodni funkciji ju jezikoslovni priročniki besednovrstno opredeljujejo različno.

Tabela 1: Besednovrstna opredelitev besede *ali*

	<i>Ali prideš?</i>	<i>Ali te ni sram!</i>
SS (J. Toporišič)	členek	členek
SSKJ 1	prislov	prislov
SSKJ 2	členek	členek
<i>Slovar členkov</i> (A. Žele)	ga ne obravnava (ni del členkov?)	členek
JOS	veznik (Vp)	splošni prislov (Rsn)

Zanimiva je besednovrstna opredelitev v razčlenjevalniku JOS, saj je v primeru »Ali prideš?« beseda *ali* označena za priredni veznik, v primeru »Ali te ni sram!« pa za splošni prislov. Pri določanju besedne vrste namreč pomembno vlogo opravljajo tudi ostala jezikovna sredstva, ki so del analiziranega stavka,⁶ kar pa lahko povzroča napačno analizo.

Obravnavana primera se neposredno ne dotikata problematike razumevanja vezniške besedne vrste, vsekakor pa kažeta na to, da je, kot je bilo že napisano, razlikovanje med vezniki in členki nemalokrat oteženo. V navedenih primerih je to po vsej verjetnosti tudi posledica možne rabe v odvisnem stavku (Vprašal me je, ali lahko gre.) in prekrivnosti z ločnim veznikom (Ali ne more ali noče.).

⁶ Kot kontrolni primer služi stavek (vprašanje) »Ali te ni bolelo?«. Razčlenjevalnik JOS besedo *ali* v tem primeru označi za splošni prislov (Rsn).

Oteženo razlikovanje med vezniki in členki kažejo tudi primeri:

- d) Kaj se pa dereš?
- e) Kaj če bi ti utihnil?
- f) Saj sem ti že povedal!
- g) Da mi takoj utihneš!

Tabela 2: Besednovrstna opredelitev besed *če* in *da*

	<i>Kaj če bi ti utihnil?</i>	<i>Da mi takoj utihneš!</i>
SS (J. Toporišič)	členek	členek
SSKJ 1	veznik	veznik, ekspresivna raba
SSKJ 2	veznik, za izražanje omiljenega ukaza	veznik v členkovni rabi za izražanje ukaza
<i>Slovar členkov</i> (A. Žele)	členek	členek
JOS	podredni veznik (Vd)	podredni veznik (Vd)

Tabela 3: Besednovrstna opredelitev besed *pa* in *saj*

	<i>Kaj se pa dereš?</i>	<i>Saj sem ti že povedal!</i>
SS (J. Toporišič)	členek	členek
SSKJ 1	veznik, ekspresivna raba	veznik v prislovni rabi
SSKJ 2	členek	veznik v členkovni rabi
<i>Slovar členkov</i> (A. Žele)	členek	členek
JOS	prirečni veznik (Vp)	prirečni veznik (Vp)

Če skušamo odgovoriti na izhodiščno zastavljeno vprašanje, ali so v navedenih primerih besede *da*, *če*, *pa*, *saj* vezniki ali členki, vidimo, da nam pregledani jezikoslovni priročniki in razčlenjevalnik ponujajo različne odgovore. To je pričakovano, saj gre v vseh štirih primerih za lekseme, ki so večfunkcijski. Vsekakor pa se nadalje zastavlja vprašanje, ali je večfunkcijskost že sama po sebi vzrok za različne besednovrstne opredelitve.

1.3.1 Konstruktivski pristop

Morda se kot najustreznejša besednovrstna opredelitev v obravnavanih primerih kaže opredelitev v SSKJ 2, in sicer *veznik v členkovni rabi*. Navedena besednovrstna opredelitev namreč posredno usmerja k ustreznejšemu, drugačnemu razumevanju besednih vrst, ki deloma kaže na konstruktivski pristop k obravnavi besednih vrst. Konstruktivski pristop na vlogo besed in s tem posredno besednih vrst pristopa s celostnega funkcijskega in pomenskega okvira, kar pomeni, da je za določitev vloge posamezne besede nujno upoštevati tudi druga leksikalna in slovnična sredstva, ki so soudeležena v preučevani konstrukciji oz. strukturi. V primeru »Da mi takoj utihneš!« leksem *da* ni edini nosilec modifikacijske vrednosti (čeprav npr. slovarska opredelitev to nakazuje), pač pa modifikacijsko vlogo izražanja ukaza itn. lahko opravlja le skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi. Beseda *da* tako ni členek v pravem

pomenu besede, saj modifikacijske vrednosti ne izraža samostojno (v nasprotju npr. s členki *morda*, *zagotovo*, *res*), ker pa se funkcijsko oddalji od vezniške vloge, tudi oznaka veznik ne zadošča popolnoma.

Kot je bilo že omenjeno, bi bila opredelitev *veznik v členkovni vlogi* morda najustreznejša, saj ohranja prvotno, izhodiščno besednovrstno opredelitev, obenem pa jasno nakaže tudi funkcijsko in modifikacijsko vrednost obravnavanega leksema.

1.4 Sklep

Pravi sklep je težko podati, saj bi za to morala biti predstavljena celostna slika oz. izčrpna korpusna analiza vseh možnih členkovnih besed, prav tako pa bi morala biti vsaj nakazana možna besednovrstna in s tem slovarska opredelitev vseh obravnavanih leksemov. Namesto sklepa naj bo torej podana le spodbuda, da bi v prihodnje s pomočjo konstrukcijskega pristopa podali pregled vseh možnih slovničnih in leksikalnih sredstev, ki sodelujejo pri gradnji modifikacijskega dejanja (pa tudi referencialnega in predikacijskega), ter na ta način razširili spekter možnih pristopov k razumevanju besednovrstne opredelitve in tudi drugih slovničnih kategorij.

Literatura

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- BREZNIK, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- CROFT, William, 2009: *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- DOKULIL, Miloš, KOMAREK, Miroslav, DANEŠ, František, 1986: *Mluvnice češtiny*. Praha: Academia.
- GELB, Jožica, 1969: Podredje v vlogi priredja. *Jezik in slovstvo* 5/14. 136–139.
- GOLDBERG, Adele E., 1995: *A construction grammar approach to Argument structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- GROCHOWSKI, Maciej, 1986: *Polskie partykuly. Skladnia, semantyka, leksykografia*. Warszawa: PAN.
- JOVANOVIČ, Dušan, 1981: *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*. Ljubljana: MK.
- MÉTRICH, René, FAUCHER, Eugene, COURDIER, Gilbert, 1993: *Les Invariables difficiles. Dictionnaire allemand-français des particules, connecteurs, interjections et autres mots de la communications*. Nancy: Université de Nancy.
- MOEHLER, Jacques, REBOUL, Anne, 1994: *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Seuil.
- POGORELEC, Breda, 1963: *Veznik v slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SSKJ 1: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>
- SSKJ 2: <http://www.SSKJ2.si/uporabnik/prijava>
- TOPORIŠIČ, Jože, 1974/75: Esej o slovenskih besednih vrstah. *Jezik in slovstvo* 20. 295–305.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1991: Členki in njihovi stavčni ustrezniki. Darinka Počaj-Rus idr. (ur.): *27. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 3–16.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2014: *Slovar slovenskih členkov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

UBESEDITVENA VARIANTNOST V LUČI SLOVNIČNE METAFORE

Jerica Snoj

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'36'373.612.2

Slovnična metafora, izvorna pridobitev hallidayevske sistemske funkcijske slovnice, se nanaša na možnost variantnega ubesedovanja dane vsebine in na svojski način razkriva povezavo med slovnico in besedilom. Ob primerih iz slovenskih besedil je v prispevku prikazano, kako je prisotna v ubeseditvah in kako je kot metodološki pristop uporabna pri analiziranju besedil: razkriva povezanost variantnih ubeseditvev, ki so na prvi pogled brez medsebojne povezave; kaže, kako je uresničljivost leksikalne metafore odvisna od slovničnih danosti; razkriva motive za izbiro določene ubeseditvene variante.

slovnična metafora, variantnost, ubesedovanje, leksikalna metafora, slovnica slovenskega jezika

Grammatical metaphor, one of the key concepts in Halliday's functional grammar, has opened a pathway, hitherto unavailable, from grammar to text. According to grammatical metaphor, any given semantic configuration has a realization in the lexicogrammar, i.e. some wording that can be considered congruent. There may also be various other wordings of the same semantic configuration that should be regarded as transferred or metaphorical. The article discusses instances of grammatical metaphor in Slovene texts, and suggests which way it can be applied in the descriptive Slovene grammar.

grammatical metaphor, variation, wording, lexical metaphor, Slovene grammar

1

Sodobni celoviti opis slovenskega jezika, za katerega se pričakuje, da bo v bližnji prihodnosti praktično dostopen v slovenski slovnici in slovenskih slovarjih, bo med drugim vključeval doslej neupoštevana novejša jezikoslovna spoznanja, prisotna v sodobnih metodoloških pristopih. V tem okviru je lahko zanimiv koncept slovnične metafore iz hallidayevske sistemske funkcijske slovnice, ki na svojski način osvetljuje povezavo med besedilom in slovnico.

V raziskavah slovenskega jezika se je slovnična metafora doslej omenjala v povezavi s posamostaljenjem (Mikolič Južnič 2007; Plemenitaš 2004; Sajovic 2008) in v povezavi z leksikalno metaforo (Snoj 2010). Kot koncept, ki je lahko širše uporaben pri jezikovni analizi in ki omogoča sistematični opis slovničnih danosti glede na njihovo vlogo pri ubesedovanju, pa slovnična metafora v slovenističnih raziskavah doslej ni bila deležna večje pozornosti. V prispevku je ob ponazorilih slovenskih ubeseditvev prikazana kot koncept, s katerim se učinkovito razkriva jezikovna zmožnost variantnega ubesedovanja.

2

Slovnična metafora se nanaša na jezikovno danost, da se določena vsebina lahko ubesedi na več različnih načinov, kar omogoča slovnica danega jezika. Poenostavljeno se vloga slovnične metafore lahko prikaže ob primeru določene ubeseditve, ki se – v skladu z bistvom slovnične metafore (gl. o tem v nadaljevanju) – ocenjuje kot metaforična izrazitev: *V mesto boste vstopili skozi starodavna grajska vrata, z vzpetine, ki se dviga nad krajem, pa se vam bo odprl čudovit pogled na jezero.*¹ Slovnična metafora je v navedenem primeru razvidna iz primerjave z nemetaforično, kongruentno ubeseditvijo iste vsebine: *V mesto se pride skozi starodavna grajska vrata, z vzpetine, ki se dviga nad krajem, pa se vidi čudovito jezero.* Navedeni primer vključuje posamostaljenje kot najbolj pogosto navajani tip slovnične metafore. Samostalnik (*pogled*) nastopa v vlogi imenovanja glagolskega dejanja, za kar je v slovnici predviden glagol (*videti*). Metaforična ubeseditvev, tj. ubeseditvev s slovnično metaforo, je mogoča z izbiro drugega stavčnega vzorca, ki je različen od tistega, ki je za izrazitev določene vsebine najbolj navaden, ustaljen.

V obravnavah slovnične metafore se sicer upošteva tudi definicija metafore v retorični teoriji in opisuje splošno bistvo metaforičnosti, ki je prisotno tako v metafori kot retorični figuri kot tudi v slovnični metafori in ki povezuje oba pojava.² S stališča danega izraznega sredstva je metafora vselej prenos, uporaba izraznega sredstva v prenesenem, neosnovnem pomenu. S stališča ubeseditve dane vsebine pa je metafora izbirna možnost izrazitve, in sicer tista, ki je manj tipična, manj nezaznamovana. Vendar je za razumevanje slovnične metafore bolj od analogije z metaforo kot pomenskim prenosom pomembna umeščenost pojma v sistemsko funkcijsko slovnico, kjer je v ospredju vloga slovnice kot sredstva za izražanje pomena in kjer sta slovar (leksikalni sistem) in slovnica različna konca enega kontinuuma. Pri tem gledanju je osrednja plast jezika slovarska slovnica (*lexicogrammar*), katere enote so morfemi, besede, besedne zveze in stavki. Nadalje pojem slovnična metafora temelji v specifičnem pojmovanju vloge, ki jo opravlja jezik v družbi, v specifičnem pojmovanju treh osrednjih logično-semantičnih razmerij, konstitutivnih za jezikovno dejavnost (dodelava, razširjanje in dopolnjevanje) in v pojmovanju, da je metaforična izrazitev pomena vzporedna, alternativna možnost k t. i. kongruentni izrazitvi, ki je nemetaforična.

Za sistemsko slovnico značilno pojmovanje vloge, ki jo opravlja jezik v družbi, je v pojmovanju slovnične metafore prisotno na ravni pojmovanja stavka; stavek je

¹ Besedilna ponazorila so iz korpusa slovenskega jezika Gigafida.

² Pojem slovnična metafora je M. A. K. Halliday uvedel v osemdesetih letih prejšnjega stoletja; vključen je že v prvi izdaji njegove funkcijske slovnice. Sestavek, v katerem so lahko samo zelo shematsko prikazane glavne značilnosti slovnične metafore, temelji na izdajah iz leta 1994 (Halliday ³1994) in 2004 (Halliday ³2004); tretja izdaja se od druge razlikuje po tem, da prinaša natančnejši, bolj poglobljen prikaz in obsežnejše navaja besedilne primere. Sicer je iz objav s tega področja razvidno, da je bila slovnična metafora deležna pozornosti zlasti v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja, čemur pritrjuje tudi zbornik razprav na temo slovnične metafore (Simon-Vandenberg 2003). V uvodni besedi k temu zborniku James R. Martin ocenjuje, da je slovnična metafora ključni koncept v sistemski funkcijski slovnici, saj omogoča inovativni kompleksni pogled na razmerje med slovnico in besedilom (prav tam: 2).

namreč neposredno okolje, v katerem se uresničuje ideacijska metafora, tj. osrednji tip slovnične metafore. V sistemski funkcijski slovnici se kot bistvo jezika pojmuje troje jezikovnih funkcij: predstavna funkcija (imenovana tudi reprezentacijska ali ideacijska funkcija; vključuje poimenovanje vse človeške dejavnosti in siceršnje stvarnosti), medosebna funkcija (vzpostavljanje, vzdrževanje in spreminjanje medčloveških odnosov) in besedilotvorna funkcija (ustvarjanje besedila, sporočila, ki je konkretizacija jezikovne dejavnosti). V zvezi s slovnično metaforo sta bistveni prvi dve, ideacijska funkcija in medosebna funkcija. Glede na to, ali je pri slovnični metafori udeležena zgradba stavka v okviru predstavne funkcije ali v okviru medosebne funkcije, se ločujeta dva tipa slovnične metafore: ideacijska slovnična metafora (predstavna) in medosebna slovnična metafora. Primer za ideacijsko (predstavno) slovnično metaforo je že navedena ubeseditiv. Opazni tipi ideacijske metafore so poleg že prikazanega posamostaljenja glagolskega dejanja še npr. posamostaljenje pri izražanju lastnosti (*Njegova nesramnost me zmerom znova preseneti*) namesto predvidene lastnostnopovedkovniške izrazitve (*To, da je tako nesramen, me zmerom [...]*) in lastnostnopovedkovniška izrazitev (*To blago ni pralno*) namesto glagolske (*To blago se ne pere*). Medosebni tip slovnične metafore vključuje modalno metaforo, za katero je značilno, da se modalnost izraža v dodanem stavku (*Mislím, da bo deževalo*) namesto z modalnim izrazom znotraj povedi v kongruentni izrazitvi (*Verjetno bo deževalo*), in naklonsko metaforo (npr. v obliki vprašanja prikrita grožnja (*Ali naj ti eno primažem*) namesto neposredne grožnje (*Čakaj, ti tako primažem*)).

Metaforična izrazitev praviloma natančneje, popolneje ubeseduje dano vsebino in je glede na to v primerjavi z nemetaforično »dodelava«, kar velja tako pri leksikalni metafori (npr. *poplava pritožb* z leksikalno metaforo *poplava* namesto nemetaforične izrazitve *veliko število pritožb*) kot pri slovnični metafori: Ubeseditiv z *vzpetine* [...] *pa se vam bo odprl čudovit pogled na jezero*, ki je slovnična metafora v primerjavi z nemetaforično ubeseditivjo z *vzpetine pa se vidi čudovito jezero*, je glede na namen ubeseditve zanesljivo natančnejša, popolnejša, bolj občutljiva za vsebino, ki naj bi bila ubesedena, in bolj prilagojena namenu ubeseditve.

Slovnična metafora obstoji v ubeseditvi, v besedilu, in sicer kot eden od možnih načinov ubeseditve, kot variantna ubeseditiv. Razlikovanje med ubeseditveno varianto s slovnično metaforo in kongruentno varianto (brez slovnične metafore) nima absolutne vrednosti; kongruentna varianta je ocenjena kot »nemetaforična« zato, ker je v okviru variantnih možnosti (najbolj) »skladna« z vsebino, ki jo ubeseduje. Razlikovanje med metaforičnim in kongruentnim pri slovnični metafori temelji na predpostavki, da ima vsaka semantična konfiguracija predvideno pripadajočo tipično uresničitev v slovarski slovnici; ta se pojmuje kot kongruentna. Poznavanje kongruentne izrazitvene možnosti za določeno vsebino skupaj z metaforičnimi variantami, ki nikakor niso preprosto sopomenske, sodi v znanje jezika. Izbira določene metaforične ubeseditve je sama zase pomenonosna izbira.

3

Za prikaz in analiziranje slovnične metafore se izpiše besedilo s slovnično metaforo in vzporedno s tem kongruentna ubeseditve iste vsebine (Halliday 1994: 344). V takem prikazu postane razvidno, kako ima za dano semantično konfiguracijo jezik na voljo izbiro med različnimi tipi glagolskih dogodkov, razvidne postanejo leksikalne metafore, ob tem pa je mogoče ugotavljati motiv za izbiro določene metaforične ubeseditve med variantnimi ubeseditvenimi možnostmi. V naslednjih primerih je to ponazorjeno s primeri v slovenskem jeziku.

METAFORIČNO: *Z vzpetine se vam bo odprl čudovit pogled na jezero.*³

KONGRUENTNO: *Z vzpetine boste videli čudovito jezero.*

*METAFORIČNO: *Z vzpetine se bo vašim očem odprl čudovit pogled na jezero.*

*METAFORIČNO: *Z vzpetine [...] se vašim očem odpre čudovit pogled na jezero.*

*METAFORIČNO: *Zgoraj se vašim očem odpre čudovit pogled na jezero.*

Primerjava med katerokoli metaforično ubeseditvijo in kongruentno varianto v navedenem primeru kaže, da so razlike med obema zasidrane v tipu izbranega glagolskega dogodka (v Hallidayevi terminologiji *process*), s čimer so povezane razlike v udeleženski zgradbi povedi in nadalje v leksikalni realizaciji stavčnih vlog. V ponazorilu iz poglavja 2 izhodiščna metaforična ubeseditve npr. vključuje materialni dogodek⁴ (*se odpre [...] pogled*), pri čemer se mora vsebina zaznavanja ('gledati', 'videti', 'zagledati') izraziti v ustrezni leksikalni realizaciji udeleženca glagolskega dejanja, v danem primeru v prvem delovalniku (*pogled*). To je med drugim razvidno iz kongruentne ubeseditve iste vsebine (*Z vzpetine boste videli čudovito jezero*), v kateri kot tip glagolskega dogodka nastopa mentalni dogodek zaznavanja (*boste videli*). V metaforični ubeseditvi je nadalje prisotno posamostajenje (*pogled se odpre*), vzporedno glagolskemu izrazu v kongruentni varianti (*videti*). Raznolikost ubeseditvenih variant temelji v slovnicu. To je še zlasti razvidno, če se v kongruentni in metaforični ubeseditvi poiščejo in povežejo ubeseditvene prvine, nanašajoče se na isto semantično danost.

METAFORIČNO: *Z vzpetine se vam bo odprl čudovit pogled na jezero.*

KONGRUENTNO: *Z vzpetine boste zagledali čudovito jezero.*

Nagovornost, ki je v slovnični metafori realizirana v dajalniku osebnega zaimka *vam* (*se vam bo odprl [...] pogled*), ima v kongruentni izrazitvi ustreznik v obliki pomožnega glagola *biti* v drugi osebi množine (*boste zagledali*). Analogna vzporedja med metaforično in kongruentno ubeseditvijo so nadalje še: izglagolski samostalniki *pogled*, metaforično v vlogi prvega delovalnika (*pogled se bo odprl*), in glagol *zagledati* v kongruentni ubeseditvi; dovršnost v glagolski frazi (*pogled se bo odprl*) in

³ Navedeni primer je izsek iz besedila, ki je ponazarjalno navedeno v poglavju 2, sicer pa iz gradiva korpusa Gigafida. Izpisana kongruentna ubeseditve se predpostavlja kot tipična, sistemsko najbolj primerna za dano vsebino, z zvezdico označene metaforične ubeseditve so vzporedne variante ob prvi navedeni, vendar medsebojno niso z njo sinonimne, saj kot ubeseditvene variante implicirajo individualne vsebinske poudarke, omogočene prav v realizirani slovnični zgradbi vsakokratne povedi.

⁴ Hallidayeva klasifikacija stavčnih povedi glede na vrsto glagolskega dejanja.

dovršnost predpionskega *zagledati*; povezanost na ravni denotativnosti med izrazi *oči* (*pred vašimi očmi*) in *pogled* v metaforičnih izrazitvah in glagolom *zagledati* v kongruentni ubeseditvi; lastnostna določitev *čudovit pogled* v metaforični izrazitvi in lastnostna določitev predmeta gledanja namesto tega v kongruentni (*čudovito jezero*) itn.

Vse ubeseditvene variante so sprejemljive ubeseditve dane vsebine, vendar zago-tovo niso sinonimne. Vsaka od njih ima nekaj svojskega v tem, da poudarja določeno vsebinsko danost; vse variante skupaj predstavljajo skupino ubeseditvev, ki so med seboj v razmerju različic, variant. Pri variantnosti, utemeljeni v tipu glagolskega dogodka oz. v zgradbi povedi, se dejansko izkorišča ideacijska oz. predstavna funk-cija jezika, nanašajoča se na vzpostavljanje zunajjezikovnih danosti v jeziku, na poustvarjanje stvarnosti z jezikovnimi sredstvi.

Za ponazorilo raznolikosti ubeseditvene variantnosti navajamo nekaj naključnih primerov slovnične metafore v slovenskih besedilih.

METAFORIČNO: *Podobno kot se nam je nekaj let tega zgodila poplava sobnih predvajalnikov, se nam zdaj obeta cunami cenenih prenosnih sukačev.*

KONGRUENTNO: *Pred nekaj leti so se množično uporabljali sobni predvajalniki, sedaj je mogoče predvideti, da se bodo podobno množično uporabljali prenosni ...*

METAFORIČNO: *Tlakovane poti so nudile sprehode po uličicah skrivnostnega starodavnega mesta.*

KONGRUENTNO: *Po tlakovanih poteh v skrivnostnem starodavnem mestu se je bilo mogoče sprehajati.*

METAFORIČNO: *Zgodilo se je, da je šel na lov.*

KONGRUENTNO: *Nekoč je šel na lov.*

METAFORIČNO: *Zgodi se, da zamudi vlak.*

KONGRUENTNO: *Včasih zamudi vlak.*

METAFORIČNO: *Bršljan prepreda zid.*

KONGRUENTNO: *Bršljan se razpreda po zidu.*

METAFORIČNO: *Tisto, kar so videle moje oči, se ni ujemalo s tistim, kar je čutilo moje telo.*

KONGRUENTNO: *Tisto, kar sem videl, se ni ujemalo s tistim, kar sem čutil.*

METAFORIČNO: *Dekle ima rjave oči.*

KONGRUENTNO: *Dekletove oči so rjave.*

METAFORIČNO: *To se ne zgodi prav pogosto.*

KONGRUENTNO: *To se redko zgodi.*

Konkretne ubeseditve potrjujejo, da razlikovanje metaforično – kongruentno ne more biti absolutno; pri oceni, katera ubeseditvev je metaforična oz. kongruentna, vselej odloča prevladujoče upoštevanje enega določenega vidika. Npr. izrazitvi *se nam je [...] zgodila poplava sobnih predvajalnikov* bi bilo mogoče vzporediti poleg navedene *so se množično uporabljali [...] še bolj neposredno: so se v velikem številu uporabljali [...]*. Podobno velja tudi pri drugih ponazorilih. Vzporedno z navedeno kongruentno možnostjo *Včasih zamudi vlak* je možna tudi *Včasih vlak zamudi* (drugačna členitev po aktualnosti). Vzporedno z *Bršljan se razpreda po zidu* (stanjski glagolski pomen nasproti delovalniškemu *Bršljan prepreda zid*) je mogoča izrazitev s

še bolj neposrednim, bolj »nemetaforičnim« glagolskim leksemom *Bršljan se razrašča po zidu*. Izrazitvi *Dekle ima rjave oči* in *Dekletove oči so rjave* vključujeta glagolski primitiv in sta s tega vidika enakovredni; ker pa je *imeti* pomensko bogatejši (motivirajoče izhodišče za pomen 'posedovati'), se varianta z glagolom *imeti* ocenjuje za metaforično. Razvidna relativnost ocene, katera izrazitev je kongruentna, kaže na to, da je bistvo slovnične metafore v uzaveščanju izrazitvene variantnosti in v ugotavljanju slovničnih danosti, ki jo omogočajo, in ne v utemeljevanju ocene, katera ubeseditev naj bi bila absolutno kongruentna.

4

Slovnična metafora in leksikalna metafora nista povezani le na izrazni terminološki ravni⁵ in v uresničevanju pomenskega prenosa,⁶ pač pa tudi z vzajemnim omogočanjem druga druge. Leksikalna metafora je namreč pogosto uresničitveno povezana s posebnimi slovničnimi strukturami, ki se lahko pojavijo zgolj v ubeseditvi, ki je metaforična, tj. vključujoča slovnično metaforo. Tipično ponazorilo te nujne povezanosti je navedeni primer: *Podobno kot se nam je nekaj let tega zgodila poplava sobnih predvajalnikov, se nam zdaj obeta cunami cenениh prenosnih sukačev*. Leksema *poplava* in *cunami* v ponazorilu sta tipični primer leksikalne metafore, ki se besedilno lahko uresničuje samo v zvezi s prilastkom (*poplava predvajalnikov*), in sicer v metaforični (nekongruentni) ubeseditvi. Na ozadju slovnične metafore je še zlasti razvidno, kako je za obstoj leksikalne metafore nujna določena slovnična struktura (v primeru prilastkovna zveza *poplava česa*) poleg asociativne povezanosti vsebin (npr. asociativna povezava *poplava*: 'velika množina, veliko število česa'), ki se običajno navaja kot temelj metaforičnih pomenskih prenosov.

Ponazarjalen za vlogo slovnične metafore je tudi metaforični povedkovnik: *Navadili smo se na odvetnika, ki [...] rad je hrenovke, ki igra kitaro in je lisjak po naravi; Pred dvorano Tivoli je bila sicer prava norišnica, v njej nič boljše*. Povedkovnik je sestavina povedka v lastnostnodoločitvenem stavku ali stanjskodoločitvenem stavku, ki v stavčni tipologiji uresničujeta t. i. relacijski dogodek (pri Hallidayu tretji tip glagolskega dogodka, poleg materialnega dogodka in mentalnega dogodka). V kongruentni izrazitvi se prisojana lastnost imenuje s povedkovnikom, nastalim iz lastnostnega pridevnika (**Odvetnik je zvit po naravi*), stanje pa s povedkovnikom, nastalim iz načinovnega prislova (**Pred dvorano Tivoli je bilo zelo nemirno*). Stavčni vzorec, predviden za ubesedovanje relacijskih dogodkov, v smislu slovnične metafore omogoča, da je lahko v besedilu lastnostni povedkovnik ali stanjski povedkovnik katerikoli izraz, da se le pojavi na povedkovniškem mestu, kjer v vsakem primeru imenuje prisojano lastnost ali stanje. Tudi v tem primeru je stavčni vzorec (torej

⁵ Poimenovanje *slovnična metafora* je metaforično izpeljano iz poimenovanja (*leksikalna*) *metafora*.

⁶ Pri slovnični metafori je določeno slovnično sredstvo uporabljeno v drugotni funkciji (npr. pri posamostaljenju je za ubeseditev dejanja, lastnosti uporabljen samostalnik, ki je izhodiščno namenjen imenovanju za stvari, torej v prenesenem pomenu), podobno kot je pri leksikalni metafori leksem uporabljen v prenesenem, neosnovnem pomenu.

slovnica) odločilen za uresničitev leksikalne metafore: *lisjak*: 'žival' → imenovanje lastnosti, ki se prisoja v osebkju imenovani osebi; *norišnica*: 'bolnišnica za duševne bolnike' → imenovanje stanja, ki se ugotavlja ob določenih okoliščinah.⁷

5

Predstavitev slovnične metafore s ponazorili iz slovenskih besedil shematsko povzema prikaz tega pojma iz sistemske funkcijske slovnice z namenom ponazoriti, kako je ta pojem lahko uporaben pri opisovanju določenega jezika. Ne glede na to, ali se jezikovni opis gradi v okviru sistemske funkcijske slovnice ali kako drugače, slovnična metafora učinkovito posreduje opozorilo, da je treba slovnične danosti opisovati v neposredni povezavi z besedilnimi konkretizacijami. Kaže se možnost, da bi se z načrtnim analiziranjem besedil iz različnih besedilnih zvrsti preko pojma slovnična metafora lahko evidentiralo slovnične danosti, ki so tipsko prisotne pri tvorjenju besedil bodisi v kongruentnih ubeseditvah ali v metaforičnih ubeseditvah. Številne slovnične danosti so v tem smislu za slovenski jezik že evidentirane in opisane. V slovničnih opisih imajo obliko ugotovitev, kaj posamezna slovnična danost lahko pomeni, za ubeseditev česa je uporabna.⁸ V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* so variantne izrazitvene možnosti prikazane pri posameznih leksikalnih enotah v obsegu relevantnosti za leksikalni pomen dane leksikalne enote.⁹ Obetavno se kaže raziskovanje, ki bi vključevalo analiziranje besedil iz različnih besedilnih zvrsti, ob katerem bi se načrtno ugotavljala vloga slovničnih danosti pri variantnosti ubeseditvev glede na tipske vsebine in v povezavi z besedilno zvrstnostjo. Slovnična metafora se tako kaže kot teoretični pojem, ki utemeljuje obravnavo ubeseditvene variantnosti kot samostojnega področja v opisu slovenskega jezika.

Literatura

- HALLIDAY, Michael A. K., ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
 HALLIDAY, Michael A. K., ³2004: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
 HALLIDAY, Michael A. K., MATTHIESSEN, Christian M. I. M., 1999: *Construing Experience through Meaning. A Language-Based Approach to Cognition*. London, New York: Continuum.
 HANKS, Patrick, 2004: The Syntagmatics of Metaphor and Idiom. *International Journal of Lexicography* 17/3. 245–274.
 MATTHIESSEN, Christian, 1995: *Lexicogrammatical Cartography. English Systems*. Tokyo: International Language Sciences Publishers.

⁷ Obsežneje o metaforičnem povedkovniku v povezavi s slovnično metaforo prim. v Snoj 2010.

⁸ Primer značilne oblike te vrste ugotovitev je dodatno slovnično pojasnilo o neosebni glagolskih oblikah: »Prednost neosebni glagolski obliki je prav v tem, da glagolske osebe ne izražajo, ker je že izražena [...] ali pa je splošna« (Toporišič 2004: 283).

⁹ Tako je npr. v slovarskem sestavku pri glagolu *zdeti se* ob modalni metafori (*To bom jaz opravil. Se mi zdi*) zapostavljena kongruentna ubeseditvev: *ne boš; ne verjamem, da boš*. Podobno prim. še prikaz izražanja verjetnosti pri *izgledati* (*Izgleda, da ima prav poleg kongruentne ubeseditve Verjetno ima prav*), *kazati* (*Kaže, da bo ...*), *nevarnost* (iron. *Nevarnost je, da ...*), *nevarno* (*Nevarno je, da ...*), *utegniti* (z nedoločnikom: *Utegne imeti prav*). Še nekaj primerov modalne metafore iz SSKJ: *Nelepo je, da mu ne pomagaš* (kongruentno: *Moral bi mu pomagati*); *Neljubo mi je, da hodiš tja* (kongruentno *Ne hodi tja*); *Ali misliš že enkrat pospraviti* (kongruentno: *Pospravi* (velelnik)).

- MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara, 2007: *Nominalne strukture v italijanščini in slovenščini: pogostnost, tipi in prevodne ustreznice. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara, 2011: Vpliv besedilnih tipov na pojavljanje nominalizacije v slovenščini. Korpusna raziskava. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. 321–327. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 321–327.
- PLEMENITAŠ, Katja, 2004: *Posamostaljenja v angleščini in slovenščini. Primer časopisnih vesti in kritik*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- ROMERO, Esther, SORIA, Belén, 2005: The Notion of Grammatical Metaphor in Halliday. Martínez-Duenas Espejo (ur.): *Towards an Understanding of the English Language: Past, Present and Future. Studies in Honour of Fernando Serrano*. Granada: Universidad de Granada. 143–158.
- SAJOVIC, Tomaž, 2008: Problem jezika v znanosti in visokošolskem izobraževanju – problem znanosti in visokošolskega izobraževanja v Sloveniji? *Jezik in slovstvo* 53. 79–87.
- SIMON-VANDENBERGEN, Anne-Marie, TAVERNIERS, Miriam, RAVELLI, Louse (ur.), 2003: *Grammatical metaphor. Views from Systemic functional linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- SKUBIC, Andrej, 2000: M. A. K. Halliday, An Introduction to Functional Grammar (Poskus funkcijske slovnice angleškega jezika). *Slavistična revija* 49. 351–356.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- SNOJ, Jerica, 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STEINER, Erich, 2003: Ideational grammatical metaphor. Exploring some implications for the overall model. *Languages in Contrast* 4/1. 137–164.
- TAVERNIERS, Miriam, 2003: Grammatical metaphor in SFL. A historiography of the introduction and initial study of the concept. Anne-Marie Simon-Vandenberg, Miriam Taverniers, Louse Ravelli (ur.): *Grammatical metaphor. Views from Systemic functional linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 5–33.
- TAVERNIERS, Miriam, 2004: Grammatical metaphors in English. *Moderna Språk* 98/1. 17–26.
- TAVERNIERS, Miriam, 2006: Grammatical metaphor and lexical metaphor: different perspectives on semantic variation. *Neophilologus* 90. 321–332.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

OD ENOJEZIČNE K DVOJEZIČNI POMENSKI ZGRADBI GESLA

Anita Srebnik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'374.81:81'374.822=163.6=112.5

V prispevku najprej govorimo o popolni ekvivalentnosti med jezikoma, ki je neobičajnejša, kot bi pričakovali. Nato prikazujemo različno pomensko členitev v enojezičnih virih za slovenščino in nizozemščino, ki je izhodišče za dvojezično pomensko zgradbo.

pomenska členitev, popolna ekvivalenca, anizomorfizem, dvojezični slovar, leksikalna baza

In the first section full equivalence between languages, which is less common than expected, is discussed. Then the difference in sense division in monolingual resources for Slovene and Dutch is examined as a starting point for sense division in a bilingual entry.

sense division, full equivalence, anisomorphism, bilingual dictionary, lexical database

1 Uvod

Medkulturno sporazumevanje ni mogoče brez prevajanja, dvojezični slovar pa je mnogokrat eden glavnih prevajalskih pripomočkov, za katerega uporabniki pogosto intuitivno mislijo, da bodo v njem našli popolne prevodne ustreznice (Duval 2008: 274–275), a je popolna ekvivalentnost med izhodiščnim in ciljnim jezikom kot legitima zahteva uporabnikov slovarja neobičajnejša, kot se zdi na prvi pogled. Izraz popolna ustreznica izhaja iz klasične ali t. i. logične delitve na tri osnovne vrste ustreznic (Svensén 2009: 257): popolne, delne in ničte, ki se je docela uveljavila v dvojezični leksikografiji. Meje med vrstami ustreznic pa so zabrisane in se nahajajo na lestvici od popolnega izomorfizma do bolj ali manj popolnega anizomorfizma (prav tam). V dvojezični leksikografiji, pa tudi v kontrastivnem jezikoslovju in prevodoslovju obstaja še več pojmovanj ekvivalentnosti, vendar se v tem prispevku osredotočamo le na Svensénovo klasično klasifikacijo, znotraj nje pa nas zanima pojem popolne ekvivalentnosti.

Popolne ustreznice se sintaktično in pomensko popolnoma prekrivajo. V osnovnem splošnem besedišču jih je manj kot v specializiranem, na splošno pa so redke, kot so redke tudi čiste sopomenke znotraj enega jezika. Najpomembnejši razlog za to je anizomorfizem, ko se pojmovni sistemi več jezikov med seboj razlikujejo. Zato je ekvivalentnost prej delna ali relativna kot popolna ali natančna. Popolno ekvivalenco pričakujemo pri strokovnih terminih, ki so večinoma prevzeti – izposojeni ali kalkirani – ter pogosto standardizirani.

2 Primerjava enojezičnih geselskih struktur v nizozemščini in slovenščini

V nadaljevanju primerjamo enojezične geselske strukture v nizozemščini in slovenščini, kot jih najdemo v dveh primerljivih enojezičnih virih: korpusno zasnovani Leksikalni bazi za slovenščino (LBS) in v *Splošnem nizozemskem slovarju* (ANW)¹ ter v enojezičnima *Velikem slovarju sodobne nizozemščine Van Dale* (VDGWHN) in *Velikem slovarju nizozemskega jezika Van Dale* (VDGWNT). Enojezična geselska struktura je namreč osnova za dvojezično, njuna primerjava v obeh jezikih pa nam pove, v kakšni meri sta prekrivni.

Različno pomensko členitev v omenjenih virih ponazorimo z iztočnico *ornitolog*, ki je v LBS (*poznavelec ptic*) in tudi v SSKJ (*strokovnjak za ornitologijo*) enopomenska. Ker gre za strokovni izraz, ki prehaja v splošno besedišče, bi pričakovali, da bo njena nizozemska ustreznica *ornitholoog* enako obravnavana tudi v nizozemskih virih. V VDGWHN je pospremljena z enakim pomenskim indikatorjem kakor v LBS (*kenner van vogels* oz. *poznavelec ptic*). V ANW pa sta navedena dva pomena:

- de ornitholoog 1 iemand die zich voor zijn beroep bezighoudt met de studie en de beschrijving van vogels; vogeldeskundige; vogelkundige; vogelkenner [kdor se profesionalno ukvarja s preučevanjem in opisovanjem ptic; strokovnjak za ptice, poznavalec ptic]
- 2 iemand die zich uit liefhebberij bezighoudt met het observeren van vogels; vogelaar [kdor se ljubiteljsko ukvarja z opazovanjem ptic, ptičar]

ANW loči profesionalnega od ljubiteljskega poznavalca ptic in vsakemu pripiše samostojni pomen. Ne moremo sicer trditi, da gre v nizozemščini za drugačen pomen kot v slovenščini, le nizozemski leksem je pomensko bolj razdrobljen.

V LBS se v zgledih rabe pojavljajo oboji, ljubiteljski in profesionalni poznavalci ptic. V nekaterih zgledih razlika med profesionalnimi in ljubiteljskimi opazovalci ptic ni jasna, npr.: *Tu stalno gnezdi 105 vrst ptic, vsaj dvakrat toliko jih ornitologi opazijo na preletu ali občasno*. V drugih primerih je pomenska razlika, ki jo beležijo slovenski leksikografi, očitna, npr.: *[k]ot amaterski ornitolog sem v okviru Društva za opazovanje in proučevanje ptic Slovenije DOPPS vodil tudi projekt ugotavljanja zimske razširjenosti ptic v Sloveniji*, ali v naslednjem primeru: *[p]rofesionalnih ornitologov je le nekaj, opazovalcev pa je več kot 500*.

Leksema sta v obeh bazah pomensko popolnoma prekrivna, tudi njuna sobesedila so kljub drugačni pomenski členjenosti zelo podobna. To nas napelje na vprašanje, ali bi bilo smiselno tudi v LBS en sam pomen poznavalca ptic razdeliti na dva: profesionalnega in ljubiteljskega poznavalca ptic. Avtorji Navodil za izdelavo LBS pri obravnavi drobljenja pomenov ugotavljajo, da

¹ Het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW; <http://ANW.inl.nl/search>) je digitalni korpusno zasnovani slovar sodobne nizozemščine v uporabi na Nizozemskem in v Flandriji (Belgija). Njegova zasnova je primerljiva z LBS. Na spletu je na voljo poizkusna verzija s 43.822 leksemi (stanje z dne 19. 6. 2015) in z bogato mikrostrukturno.

posamezni slovarji, celo taki, ki so namenjeni istemu ciljnemu uporabniku in imajo primerljiv obseg, različno členijo posamezne besede na pomene. Pomeni večpomenskih besed so namreč lahko predstavljeni do različnih stopenj razdrobljenosti. Kako podrobno bo konkretni slovar pomensko členil besede, je odvisno od njegovega namena, obsega, ciljnega uporabnika, specializiranosti itd. Ker je leksikalna baza v svojem izhodišču namenjena vsem slovarjem, mora tudi v pomenski členitvi slediti temu cilju v smislu čim bolj razčlenjene informacije. Ena izmed pomembnih lastnosti, ki jo izpostavlja sodobna leksikografska literatura v zvezi s tem je, da je v fazi oblikovanja podatkovne baze smiselno pomene razdeliti čim podrobneje (Atkins, Rundell 2008: 268). S podrobno razdeljenimi pomeni v podatkovni bazi je namreč leksikografom na voljo celoten spekter možnosti, iz katerih lahko izpeljejo več različnih slovarjev. Hkrati sledimo tudi nasprotnemu vodilu: razbijanje pomenov mora slediti še obvladljivim in dovolj homogenim enotam, ki predstavljajo zadostno število analognih primerov v dejanski jezikovni rabi. (Gantar idr. 2011: 40)

V zvezi s tem je zanimiva primerjava pomenske členitve v drugih slovarjih, denimo med SSKJ in desetzvezkovnim Dudnom, ki pokaže veliko razhajanje pri leksemih, kjer tega ne bi pričakovali. Čuden (2012: 60) to ponazori na osnovi gesla za svojilni zaimek *svoj* oz. nemškega *sein*. SSKJ namreč vsebuje 11 metajezikovnih razlag zanj, ki jim sledijo zgledi, medtem ko so vsi (slovenski) pomeni v Dudnu združeni v enega. »Pretanjena« določitev pomenov slovenskih slovaropiscev pa po Čudnovem mnenju že meji na dlakocepstvo in z vidika uporabnika tudi že na nerazumljivost, kar podkrepi s primeri.

Osnovna težnja pri oblikovanju LBS je »podrobna pomenska členitev, navadno povezana s spremembami v besedilnem okolju iztočnice tako na izrazni (različni semantični tipi udeležencev oz. kolokatorji) kot skladijski ravni (sprememba udeleženske zgradbe in stavčnočlenske funkcije iztočnice), ki jo na drugi strani omejuje dejansko jezikovno stanje« (Gantar idr. 2011: 42). Iz povedanega sklepamo o odgovoru na prej zastavljeno vprašanje, da profesionalni in ljubiteljski poznavalec ptic v slovenščini izkazujeta enaka oz. podobna besedilna okolja tako na izrazni kot skladijski ravni, kar dokazujejo tudi zgledi, zato drobljenje, kot je v nizozemskem slovarju ANW, ni smiselno.

Med jezikoma bi bila mogoča tudi vzporedna večpomenskost, če bi se v prej navedenem primeru slovenski leksikografi odločili za enak pomenski profil kot njihovi nizozemski kolegi. Za večpomenska gesla velja, da imajo vsaj en osnovni pomen s podpomene ali pa imajo več osnovnih pomenov, ki so lahko nadalje razdeljeni na podpomene, npr. slovenski leksem *osir* in njegova nizozemska ustreznica *wespennest*. V LBS najdemo zanj en pomen z dvema podpomenoma. Pomenski profil je strnjeno prikazan na začetku gesla.

- osir 1 osje gnezdo
  - 1.1 občutljiva tema, ki ob omembi pri dotičnem človeku ali skupini povzroči razdraženost ali buren odziv
  - 1.2 skupina negativno nastrojenih ljudi

Morebitno vzporedno večpomenskost v nizozemskem jeziku smo najprej preverili v primerljivem nizozemskem slovarju ANW. Ugotovili smo, da to geslo tam še ni obravnavano. Zato smo se zatekli k enojezičnemu slovarju VDGWNT, primerljivim s SSKJ, kjer je iztočnica razdeljena na dva pomena:

- de wespennest   1 nest van wesen [osje gnezdo]
                          2 (figuurlijk) woon- of schuilplaats van kwaadaardige personen [(pre-neseno) bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi]
                          2.1 netelige zaak, aangelegenheid die veel last bezorgt aan degene die zich ermee inlaat [kočljiva stvar, zadeva, ki tistemu, ki se z njo ukvarja, povzroča veliko preglavic]
                          2.2 zich in een wespennest steken [podati se v osir]

Prvi pomen v nizozemskem slovarju se ujema s tistim v LBS, govor je o denotativnem oz. dobesebnem pomenu. Prvi podpomen v LBS pa se po pomenski strukturi ne sklada povsem z drugim pomenom v nizozemskem slovarju, kjer je leksem pomensko nekoliko drugače razčlenjen. Ob primerjavi z nizozemskim VDGWNT bi v LBS iz dveh podpomenov prav tako lahko izpeljali dva samostojna pomena. Oba podpomena sta tudi prenesena, podobno kot drugi pomen v nizozemščini. Razliko med členitvijo pomena v LBS in v VDGWNT je pripisati uredniški politiki in razumevanju razlike med dobesebnim in prenesenim pomenom. Avtorji Navodil za izdelavo LBS izčrpno obravnavajo pomensko členitev besede ter s tem v zvezi o drobljenju pomenov zapišejo, da se

najpogostejše razmerje med osnovnimi pomeni ustvarja med dobesebnim in prenesenim pomenom besede, vendar pa stopnja asociativnosti med izhodiščnim in prenesenim pomenom ni vedno jasna in pripadniki jezika pogosto ne soglašajo med seboj glede narave domnevne prenesene, npr. metaforične, povezave. Zato tudi ne moremo postaviti absolutnega pravila, po katerem bi prenesene (ali specializirane) pomene vedno obravnavali bodisi kot osnovne pomene bodisi kot podpomene, saj je pomenska struktura gesla specifična za vsako besedo posebej. Ta ima lahko (a) ob dobesebnem izkazan tudi preneseni pomen ali (b) več samostojnih prenesenih pomenov. Lahko pa ima preneseni pomen sam izkazanih več prenesenih podpomenov. (Gantar idr. 2011: 47)

Drugi podpomen v LBS, tj. *skupina negativno nastrojenih ljudi*, je podoben drugemu samostojnemu pomenu v VDGWNT (*bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi*). Kakšna je razlika v interpretaciji njunega pomena oz. ali sploh obstaja, smo raziskali v nizozemskem korpusu. V nasprotju z njim je na slovenski strani korpusnih zgledov rabe v LBS za ta (pod)pomen v obilju. V pomoč nam je bil edini prosto dostopen korpus nizozemskega jezika Dutch Web Corpus. Najprej smo poiskali vse konkordance, tj. zadetke iskanega leksema s krajšim sobesedilom, za geslo *wespennest* smo jih našli 68. Poleg osnovnega so trije korpusni zadetki potrdili tudi obstoj obeh prenesenih pomenov: *woon- of schuilplaats van kwaadaardige personen (bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi)*, v LBS opisanega nekoliko drugače: *skupina negativno nastrojenih ljudi*, ter njegovega podpomena: *netelige aangelegenheid (kočljiva zadeva)*. Preverimo, ali sta oba (pod)pomena na podlagi izpričanih korpusnih zadetkov

kljub nekoliko drugačnemu pomenskem opisu v obeh jezikih primerljiva, kar bi dokončno potrdilo vzporedno večpomenskost gesel *osir* in *wespennest*:

1. Regelmatig werd het proces gekenmerkt door frustratie, wrijvingen en langdurige beraadslagingen waardoor het Bondgenootschap soms meer op een woest zoemend wespennest leek dan op een organisatie die consensus creëert. Hoe bits de discussies die tot uiteindelijke overeenstemming leidden ook zijn geweest, doet er niet meer toe, deze aanpassing is essentieel geweest voor de succesvolle ontwikkeling van de NAVO.
[Proces so redno zaznamovale frustracije, trenja in dolgotrajni posveti, zaradi česar je Zveza bila prej podobna brenččemu osirju kot organizaciji, ki naj bi vzpostavljala konsenz. Ni pomembno, da so bile razprave, ki so pripeljale do končnega dogovora, še tako zajedljive, kajti ta prilagoditev je bila bistvenega pomena za uspešen razvoj NATA.]
2. Die zogenaamde vrienden zijn echter in de regel verstandig genoeg om zich niet in een wespennest te willen begeven. De invloed en invloedssfeer van iemand met PPD is daardoor in werkelijkheid altijd beperkt.
[Tako imenovani prijatelji praviloma premorejo dovolj pameti, da nočejo dregniti v osir. Vpliv in vplivno območje nekoga s paranoidno osebnostno motnjo sta s tem v resnici omejena.]
3. De Nederlandse soldaten neem ik in deze niet zoveel kwalijk. Het zijn de politici die de soldaten met enthousiasme in dat wespennest hebben gebracht, waar anderen niet voor niets waren vertrokken.
[Nizozemskim vojakom tega ne zamerim. Politiki so bili tisti, ki so jih navdušeno poslali v osir, iz katerega drugi niso odšli brez razloga.]

V LBS isti pomen potrjujeta naslednja zgleda:

1. Po drugi strani pa iz DOS ne morejo tudi majhne stranke, brez katerih Đinđić ne more voditi svoje politike. V takšen osir prihaja na obisk francoski predsednik Chirac, ki je med tujimi državniki še najbolj naklonjen jugoslovanskemu predsedniku Koštunici, medtem ko Đinđić gleda predvsem proti Berlinu oziroma nemški politiki in njenim gospodarskim in drugim interesom na Balkanu.
2. In ker so župana porinili v osir, v čebelnjak skupaj s svetniki, in se mora za svoje ideje in položaj kar naprej bojevati, je včasih – mnogi moji kolegi tako pravijo – to zoprno, je za znoret.

Ugotavljamo, da v teh primerih slovenski in nizozemski pomen sovpadata, pomen *osirja* pa je zaznamovan s frustracijami (1), zlonamernostjo (3), prepirljivostjo politikov (4, 5). Da število vseh korpusnih pojavitev v Dutch Web Corpus ni preseгло treh zadetkov, je posledica njegove nereprezentativnosti, zato ni najbolj merodajen za raziskave.

Če poleg pomenskega primerjamo še kolokacijski nivo, tudi tu ugotovimo uje-manje med jezikoma. Slovenska zveza *drezatil/dregniti v osir* obstaja tudi v nizozemščini: *in een wespennest poken* ali *zich in een wespennest steken*. Slednji ima v nizozemščini status pogovora.

Obravnavo nizozemskega leksema *wespennest* in njegovo ustreznico *osir* smo primerjali v enojezičnih virih VDGWNT in LBS. Zaključimo lahko, da gre za

ujemanje v vseh (pod)pomenih in zato za popolno ustreznico, čeprav sta v LBS in VDGWNT z ozirom na preneseni pomen obravnavana nekoliko drugače. V LBS osir nima dveh pomenov, temveč sta prenesena pomena obravnavana kot podpomena dobesednega, denotativnega pomena. V VDGWNT ima preneseni pomen *bivališče ali zatočišče zlonamernih ljudi* status osnovnega pomena. Naslednji pomen – *kočljiva stvar, zadeva, ki tistemu, ki se z njo ukvarja, povzroča veliko preglavic* – pa je iz njega izpeljani preneseni podpomen.

Pomen korpusa se je izkazal za koristnega, izčrpnjša obravnava pa ni mogoča zaradi pomanjkanja reprezentativnega korpusa nizozemščine.

3 Od enojezične k dvojezični strukturi gesla

Obravnava iztočnic v enojezičnem slovarju se razlikuje od tiste v dvojezičnem, ko pomene z isto ustreznico večkrat združujemo kakor razdružujemo. Pri snovanju dvojezičnega slovarja izhajamo iz enojezične perspektive, na podlagi katere ustvarimo dvojezično pomensko shemo iztočnice, ki ni vedno prekrivna z enojezično pomensko zgradbo. Enojezični pomeni predstavljajo nekakšno globinsko zgradbo, ki z enojezične perspektive določa celoten pomenski potencial iztočnice (Atkins, Rundell 2008: 499). V površinski zgradbi dvojezičnega gesla se enojezični potencialni pomeni umaknejo t. i. slovarskim pomenom. Ker so si enojezični (pod)pomeni z dvojezičnega vidika pogosto enaki ali zelo podobni, jih bo zato v slovarju mogoče več združiti v enega. Enojezična pomenska zgradba se lahko v veliki meri prekriva z dvojezično, vendar ne vedno, ker je razlika v pomenski distribuciji med jezikoma sistemsko pogojena (prav tam: 504).

Za primer vzemimo geslo *morala* iz Spletnega slovarja slovenskega jezika,² testnega spletnega prikaza gesel LBS, pri katerem so izkazani trije pomeni: 1) družbene norme, 2) trdno prepričanje; zavest, 3) nauk zgodbe. Nizozemska ustreznica za vse tri pomene slovenske iztočnice je *moraal*.

Če imamo opravka s tiskanim slovarjem, je trikratna ponovitev ene in iste ustreznice neracionalna z vidika uporabe prostora, poleg tega pa bi bila za uporabnika ne glede na prenosnik preveč zamudna in moteča, zato lahko trdimo, da »slovarski pomeni« v dvojezičnem slovarju pravzaprav niso pravi pomeni iztočnice, temveč z njimi kar najbolj uporabniško prijazno uredimo slovarsko gradivo (Atkins, Rundell 2008: 500). Čeprav ni vedno možno strniti vseh načinov rabe slovarskega pomena z isto ustreznico v ciljnem jeziku, pa je to, kadar je mogoče, povsem sprejemljivo, kajti medjezikovno ujemanje različnih leksikalnih enot po pomenu je zelo pogost pojav (prav tam).

4 Sklepna misel

Pokazali smo, da se enojezična pomenska zgradba lahko prekriva z dvojezično, vendar ne vedno, ker je razlika v pomenski distribuciji med jezikoma sistemsko

² <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar?dictId=79&entryId=22853&key=M>

pogojena, včasih pa je lahko odvisna tudi od uredniške politike slovarja in različne interpretacije dobesečnega in prenesenega pomena. V prispevku smo se osredotočili na primere, kjer smo pričakovali čim večjo pomensko prekrivnost med obema jeziki.

Ugotavljanje pomenske prekrivnosti in vzporedne večpomenskosti med jezikoma na podlagi enojezičnih virov, da bi prišli do dvojezične geselske strukture oz. dvojezičnega slovarja, je dolgotrajen proces. Ob upoštevanju prednosti, ki jih prinaša sočasen pogled z enojezične in dvojezične perspektive, bi v idealnih razmerah potekala izdelava slovensko-tujejezičnega slovarja v štirih korakih, kot jih predlaga Šorli (2009: 28): najprej bi dokončali sestavo LBS (ta v tem trenutku obsega 2.500 gesel) s korpusno pridobljenimi leksikalno-gramatičnimi podatki o iztočnici v enojezičnem okolju, nato bi jo prevedli v ciljni jezik s pomočjo obrnjene baze,³ tujejezičnih korpusov in drugih virov, v tretjem koraku bi pripravili novo slovensko-tujejezično slovarsko bazo, v kateri bi opravili izbor in delno organizacijo gradiva glede na konkretno dvojezično perspektivo, v končnem koraku pa bi sestavili nov dvojezični slovar.

Literatura

- Algemeen Nederlands Woordenboek: <http://anw.inl.nl/search>
- ATKINS, B. T. Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- ČUDEN, Darko, 2012: Vsak po soje, Bohinj pa s svedram ali nekaj drobcev o povratno svojilnem zaimku svoj v slovenščini in nemških ustreznica. Vida Jesenšek idr. (ur.): *A svet je kroženje in povezava zagonetna ... Zbornik ob 80-letnici zaslužnega profesorja dr. Mirka Križmana*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 57–66.
- Dutch web corpus: https://the.sketchengine.co.uk/bonito/run.cgi/first_form?corpname=preloaded/nlwac
- DUVAL, Alain, 2008: Equivalence in Bilingual Dictionaries. Thierry Fontenelle (ur.): *Practical Lexicography. A reader*. Oxford: Oxford University Press. 273–282.
- GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, KREK, Simon, ŠORLI, Mojca, 2011: *Leksikalna baza za slovenščino. Navodila za avtorje*. Projekt Sporazumevanje v slovenskem jeziku (2008–2013).
- Leksikalna baza za slovenščino: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar>
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*: bos.zrc-sazu.si/sskj.html
- Spletni slovar slovenskega jezika: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar>
- Sporazumevanje v slovenskem jeziku: www.slovenscina.eu
- SVENSÉN, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ŠORLI, Mojca, 2009: Pridobivanje podatkov o slovenščini za izdelavo slovensko-tujejezičnih slovarjev. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 359–369.
- Van Dale Electronisch groot woordenboek hedendaags Nederlands versie 6.0*. 2010. Utrecht/Antwerpen: Van Dale.
- Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal versie 14*. 2005. Utrecht/Antwerpen: Van Dale.

³ Če sodobni tujejezično-slovenski slovar obstaja in ga je mogoče obrniti z jezikovnotehnološkim postopkom.

OBRAVNAVA ZAIMKOV V SLOVENSKI SLOVNICI IN V NOVEJŠIH ČEŠKIH SLOVNICAH

Petra Stankovska

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'367.626=163.6=162.3

V prispevku predstavimo pregled načinov oblikoslovnega opisa čeških in slovenskih zaimkov, skupine besed, pri katerih nastajajo določene težave že pri sami njihovi definiciji. Z oblikoslovnega, pomenskega in funkcijskega vidika gre za precej raznoliko skupino besed, kar otežuje sistematični opis. Skušali bomo oceniti prednosti in slabosti slovničnih razlag.

zaimek, oblikoslovje, slovnica, deiktična beseda, besedna vrsta

In this paper an overview is offered of approaches to morphological description of Czech and Slovene pronouns, a group of words that create problems even with regard to definition. From the morphological, semantic and functional point of view, this is quite a diverse group of words, thus the systematic description is complicated. We will try to assess the strengths and weaknesses of grammatical explanations.

pronoun, morphology, grammar, deictic word, word class

1 Uvod

Oblikoslovni sistem češčine in slovenščine je dokaj podoben, zahvaljujoč genetski sorodnosti obeh jezikov, tako da nastajajo podobne težave in hkrati so možne podobne rešitve pri slovničnem opisu pojavov v obeh jezikih. Specifično problematiko predstavlja opis zaimkov, besed, ki imajo v jeziku posebno funkcijo nadomeščanja drugih besed ali nakazovanja k njim. Težave lahko nastanejo že pri definiciji teh izrazov. Poleg besed, ki lahko nadomeščajo imena – samostalnice (*kdo, kaj, nekdo* ipd.) ali pridevnike (*kakšen, kateri* ipd.), sem po funkciji nadomeščanja spadajo tudi druge besede, na primer t. i. zaimenski prislovi (*nekje, kam, kdaj* ipd.). Po drugi strani npr. pri osebnih zaimkih 1. in 2. osebe ne gre za nadomeščanje, ampak za nakazovanje odnosa do govorečega (*jaz*) ali ogovorjenega (*ti*). Zato nekateri avtorji raje uporabljajo poimenovanje »deiktična beseda« (npr. Komárek 1978: 5), ki pokriva obe funkciji.

Nekatere slovnice izhajajo iz tradicionalne samostojne besedne vrste zaimkov (samostalniški in pridevniški zaimki) in jo posebej opišejo v samostojnem poglavju, druge pa se v različni meri skušajo temu izogniti in porazdelijo deiktične besede glede na tip deklinacije in funkcijo v tri besedne vrste – samostalnice, pridevnike in prislove. Poleg tega se iz praktičnih razlogov (npr. raba) deiktične besede razvrščajo glede na svojo specifično semantiko v več skupin. Namen oblikoslovnega opisa deiktičnih

besed pa je na čim bolj vsestranski, pregleden in natančen način prikazati sistem oblik in pomenske razrede deiktičnih besed.

2 Opis deiktičnih besed v novejših čeških slovnica in slovenski slovnici

Opisi zaimkov v oblikoslovnih delih sodobnih čeških slovníc (*Mluvnice češtiny – MČ*, *Příruční mluvnice češtiny – PMČ* in *Akademická gramatika spisovné češtiny – AGSČ*) in *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča izhajajo iz klasičnega pojmovanja¹ besedne vrste zaimkov in njihovega pomenskega razvrščanja, vendar vsak priročnik podaja razlage nekoliko drugače.

2.1 *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík, Nekula, Rusínová 1995: 284–301, 339–340)

Zaimki se obravnavajo kot ena od tradicionalnih desetih besednih vrst (samostalnik, pridevnik, zaimek, števnik, glagol, prislov, predlog, veznik, členek, medmet) v samostojnem poglavju (*Zájmena*; prav tam: 284). Po osnovnih karakteristikah semantičnih in funkcijskih lastnosti zaimkov ter omembi obstoja zaimenskih prislovov (*kdy – tehdy, kudy – tudy, jak – tak* idr.) sledijo razlage, razporejene v posamezne člene (paragrafe) po načelu: semantično opredeljeni razred zaimkov z opisom njihove funkcije (npr. *osebni zaimki* v čl. 455) – sklanjatvene oblike (v čl. 456 so vse oblike zaimkov: *já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona*) ali zgledi s komentarji. Vsak tip je označen ali kot pridevniška ali kot posebna zaimenska sklanjatev.

Na prej navedeni način so prikazani sledeči razredi zaimkov: (1) osebni (*já, ty, ona* idr.), (2) povratni osebni (rod. ed.: *sebe*), (3) svojilni (*můj, tvůj, jeho, její, náš, váš, jejich*), (4) povratni svojilni (*svůj*), (5) kazalni (*ten, tento, takový* idr.), (6) (ne)identifikacijski (*tetýž, ten samý, jiný*), (7) vprašalni (*kdo, co, jaký, který, čím*), (8) oziralni (*kdo, co, jaký, který, čím, jenž, jehož, jejíž, jejichž*), (9) nedoločni zaimki (*někdo, něco, nějaký, kdosi, ledajaký* idr.), (10) totalizatorji količine ali mere (*všechn, každý, sám, nikdo, nic, nič, nijaký*).

Zaimenski prislovi so naštetni v samostojnem poglavju o prislovih (*Příslovce*; prav tam: 338) v pomenskih razredih zaimenskih prislovov kraja (*kde, odkud, kam* idr.), časa (*kdy, odkdy, někdy* idr.), načina (*jak, jakpak, tak* idr.), vzroka (*proč, proto*) in namena (*nač*). Navedeni so tudi nedoločni (*někde, ledakde, sotvakde* idr.), nikalni (*nikdy, nikam* idr.) in totalni prislovi (*všude*) kot paralela k pomensko in besedotvorno analognim samostalniškimi in pridevniškimi zaimkom.

2.2 *Mluvnice češtiny 2* (Petr 1986: 81–104, 388–401)

Mluvnice češtiny 2, ki se posveča samo oblikoslovju, je razdeljena na dva dela – prvi del (*Funkční tvarosloví*; prav tam: 11–250) obravnava oblikoslovni sistem s funkcijskega stališča, drugi del (*Formální tvarosloví*; prav tam: 253–495) opisuje formalno strukturo sklanjatvenih oblik. Opis deiktičnih besed najdemo v obeh delih – v poglav-

¹ S »klasičnim pojmovanjem« razumemo način obravnave zaimkov v starejših slovnica, nastalih od 16. do 19. stol.

ju o zaimkih (*Zájmena*) v formalnem delu opisa in poglavju o zaimkih in drugih deiktičnih besedah (*Zájmena a další deiktická slova*) v funkcijskem delu slovnice.

Formalni opis (Petr 1986: 388–401) v stremljenju po sistematski razporeditvi vseh zaimkov v sklanjatvene tipe te deli po načinu sklanjanja in morfemske zgradbe, pomenska in funkcijska opredelitev je marginalizirana. Tako tudi besed, ki formalno spadajo k prislovom ali števnikom, v tem poglavju ne obravnava. Primeri rabe se osredotočajo zlasti na dubletne oblike. Zaimki so razvrščeni glede na izražanje slovničnih kategorij, naj je to nezmožnost izražanja slovničnega spola pri osebnih zaimkih ali tip sklanjatvenih končnic. Tako dobimo dve glavni skupini: (1) zaimki, ki ne morejo formalno izraziti slovničnega spola (*já, ty, my, vy*, povratni osebni zaimek). V drugo, veliko številčnejšo skupino spadajo (2) zaimki, ki lahko formalno izrazijo slovnični spol, pa četudi samo enega, npr. zaimka *kdo* (m) in *co* (s). Po formalni obliki sistema končnic se razvrščajo v dva tipa sklanjatev – zaimensko in pridevniško. Pri obeh sklanjatvenih tipih se zaradi glasoslovno-oblikoslovnih oblik češčine, ki jih npr. v slovenščini ni, razlikujejo še trije podtipi – trda sklanjatev (oblikoslovna podstava se konča na trdi soglasnik),² mehka sklanjatev (podstava se konča na mehki soglasnik) in posebna sklanjatev, ki ima mešane oblike. Pri vsakem tipu sklanjatve je naveden zgled z vsemi sklonskimi oblikami in z zaimki, ki se sklanjajo po njem. Tako dobimo zglede pri zaimenski sklanjatvi *ten* (*trda sklanjatev*), *náš* (*mehka sklanjatev*), *všechen* (*mešana sklanjatev*) in pri pridevniški sklanjatvi sklic na zglede sklanjatev pridevnikov *mladý* (*trda sklanjatev*), *jarní* (*mehka sklanjatev*) ter posebne, mešane tipe sklanjatev zaimkov *sám, můj* (*tvůj, svůj*) in *týž* (*tentýž*).

Funkcijski opis (Petr 1986: 81–104) razvršča besede glede na njihove možne skladijske funkcije in semantične prvine. Opis slovničnih sredstev (način izražanja imenskih slovničnih kategorij – sklona, števila, spola) samostalniških in pridevniških zaimkov je prikazan le z vidika njihove možne sintaktične vpetosti in brez navajanja pregleda sklonskih oblik (so v formalnem delu). V tem delu slovnice se govori o »deiktičnih besedah, jedro katerih so ravno tradicionalni zaimki in ki jih ta slovnica razume kot eno od dveh nadgrajevalnih besednih vrst«³ (prav tam: 81). Med deiktične besede, za katere se predlaga tudi termin pronominalia (pro-nominalia, za-imenske besede), s podvrstami pronomin (zaimki), pronominalni prislovi (proadverbia, zaimenski prislovi) in pronominalni števniki (pronomeralia, zaimenski števniki), ki jih združuje pronominalnost, torej sposobnost označevati stvarnost, ne s pomočjo poimenovanja, nominacije oz. imen, ampak na drug način: »namesto« imen« (prav tam). Poleg pojasnjevanja različnih vrst deiktičnosti (nakazovanja na drugo besedo, zunajjezikovno referenco ali kontekst) temeljijo sledeče razlage na razločevanju (1) besednovrstnih karakteristik, ki izhajajo iz skladijske funkcije teh besed v besedilu, ki jih slovnica deli na primarne (osebek/povedek, ujemalni prilastek, prislovno določilo) in sekundarne (neujemalni prilastek, osebek/povedek, predikativ, prislovno

2 Trdi soglasniki so v češčini: h, ch, k, r, d, t, n; mehki soglasniki so: ž, š, č, ř, c, j, d', t', ň; obojni soglasniki so: b, f, l, m, p, s, v, z. Nekatere besede, katerih oblikoslovna podstava se konča na obojni soglasnik, spadajo k trdi sklanjatvi, druge pa k mehki.

3 V izvirniku »nástavbový slovní druh«. Druga taka besedna vrsta so števniki.

določilo, povedkov prilastek), in določanju (2) funkcijsko-semantičnih vrst, kot je svojilnost, demonstrativnost, kvantitativnost idr. Potem se naštevajo posamezne vrste: (a) glede na odnos do »komponent« komunikacije so opredeljeni osebni zaimki (*já, ty, my, on* idr.), povratni zaimek (*se*), osebni svojilni zaimki (*můj, tvůj, jeho* idr.), povratni svojilni zaimek (*svůj*); (b) lastni deiktični izrazi, ki nakazujejo na neko entiteto ali kontekst ter se delijo na kazalne zaimke, prislove in števniko (*ten, takový, tady, tolik, tolikrát* idr.) ter identifikatorje (*týž, tentýž, jiný, druhý*); (c) vrste nedoločnih (vprašalne, oziralne in nedoločne) in določnih deiktičnih besed (totalne, nikalne).

2.3 *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Štícha 2013: 389–417)

Ta slovnica je nekoliko nekonsistentna glede opredeljevanja deiktičnih besed v odnosu do besednih vrst. V prvem sklopu Lastnosti besede in besedne vrste (prav tam: 79–89) razloži, da za razliko od tradicionalnih čeških slovníc (poznajo deset besednih vrst) uvaja razvrščanje besed v osem besednih vrst (samostalnik, pridevnik, prislov, glagol, predlog, veznik, členek, medmet), ker so »števniki in zaimki morfološko in sintaktično zelo nespecifični« in »razlogi za pojmovanje zaimkov in števnikov kot samostojnih besednih vrst so sporni. Zaimki pa so posebni zaradi njihove semantične nezadostnosti (kot tudi mnogi prislovi), sintaktično in oblikoslovno pa so povsem nehomogeni« (prav tam: 82). To pojmovanje zaimkov, ki bi se morali obravnavati skupaj z odgovarjajočimi osnovnimi besednimi vrstami: samostalniki, pridevniki in prislovi, se kasneje v slovnici ne upošteva. Sploh se ne razmišlja o kategoriji zaimenskega števniko, saj bi se enako morali tudi števniki razporediti k omenjenim trem besednim vrstam.

Da se slovnica v tretjem sklopu Besedne vrste in njihova morfoloģija (Štícha 2013: 288–535) ne drži novo vpeljanega sistema osmih besednih vrst, je razvidno že iz kazala sklopa, kjer je navedenih vseh deset tradicionalnih besednih vrst.⁴ Dejstvo, da se avtorji pri podajanju pregleda paradigem držijo tradicionalnih samostojnih vrst zaimkov in števnikov, ni utemeljeno skladno z izjavami iz prvega sklopa: »to 'besedno vrsto' [zaimke] – predvsem glede na tradicijo – opisujemo v tem povzemajočem poglavju. Razlog takšnega pristopa pa je tudi to, da pri tej skupini besed lahko najdemo njihovo zelo splošno skupno funkcijo – deiktično funkcijo in funkcijo nadomeščanja« (prav tam: 389). Poglavje o zaimkih je razdeljeno v dva dela – prvi prinaša način razvrščanja zaimkov v devet funkcijsko opredeljenih skupin (osebni, svojilni, anaforični, kazalni, vprašalni, oziralni, nedoločni, nikalni), ki dokaj očitno spominjajo na delitev v starejših čeških slovníc.⁵ Drugi del vsebuje pregled zaimen-

4 Nekomentirano pustimo samo uporabljeno terminologijo, ki je neka mešanica mednarodnih počeščenih terminov (*substantiva, adjektiva, adverbja*) in domačih poimenovanj (*zájmena, číslovky, slovesa, předložky, spojky, citoslovce*) ali kombinacija obojega (*částice (partikule)*). Za tako raznolikost sicer ne vidimo dobrega razloga in je za uporabnika nekoliko moteča, vendar dopuščamo možnost, da so avtorji imeli za takšno rešitev svoje razloge.

5 Npr. v *České mluvnici* iz l. 1959 so zaimki razdeljeni v sledeče skupine: osebni, svojilni, kazalni, vprašalni, oziralni, nedoločni, nikalni (Havránek, Jedlička 1981: 197–202). Res je, da Štícha dodaja še anaforične zaimke, a ti so pravzaprav kazalni v svoji drugi funkciji vnaprejšnjega nakazovanja na sledeče besedilo, dodani pa sta še skupini identifikacijskih in totalnih zaimkov.

skih sklanjatev, ki jih ne obravnava glede na tipe sistemov deklinacijskih končnic, pač pa znotraj pomensko, funkcijsko ali formalno opredeljenih skupin zaimkov (osebni, svojilni, zaimki tipa *kdo, co* itn.).

2.4 Slovenska slovnica (Toporišič 2000: 304–316, 335–344)

Slovenska slovnica sistemsko razvršča zaimke (in števniko) v druge besedne vrste, tako da pozna devet besednih vrst (samostalniška beseda, pridevniška beseda, glagol, prislov, povedkovnik, predlog, veznik, členek, medmet). Besede se vanje razvrščajo po funkciji, pomenski in oblikoslovni vidik je sekundaren. Zaimki so razporejeni med tri besedne vrste (samostalniške in pridevniške besede ter prislove) po funkcijskem, delno tudi pomenskem načelu, tako so npr. kot samostalniški zaimki naštetih *jaz, ti, on, kdo, kdor, nekdo* ... Zanimiva je uvrstitev besede *koliko* med pridevniške besede poleg zaimkov *tak, moj, neki*, pri katerih je pripadnost tej skupini razumljiva, saj pomensko in tudi formalno funkcionirajo kot pridevniki. Pri besedi *koliko* pa gre formalno za prislov (vprašalnica za količino) in njena uvrstitev med pridevnike je toliko bolj neobičajna, ker je v nadaljevanju kot prislov naveden izraz *toliko* (Toporišič 2000: 256), ki se ga lahko uporablja v korelaciji s *koliko*. Morda je bil ta primer mišljen kot imenovalnik srednjega spola zaimka *kolik, kolika, koliko*,⁶ vendar tega iz zapisa ni mogoče razbrati.

Poglavji o samostalniški in pridevniški besedi vsebujeta dela, posebej namenjena razlagam o zaimkih. Zaimki so znotraj njih razdeljeni v tradicionalne pomensko-funkcijske kategorije – pri samostalniških zaimkih (prav tam: 305–314) so to: osebni (*jaz, mi, ti, on* itn.); povratni osebni (*se*); vprašalna (*kdo, kaj*); oziralna (*kdor, kar*); poljubnostni, nedoločni in mnogostni (*kdo, nekdo, marsikdo, redko kdo, kaj, nekaj, marsikaj, redko kaj*); nikalna (*nihče, nič*); totalna (*vsakdo, vsak*); kazalni nedoločni (*one*). Pri pridevniških zaimkih je celoten sistem pomensko-funkcijskih kategorij prikazan precej bolj zapleteno (prav tam: 335). Zaimki so razvrščeni v enajst razredov: vprašalni (*kakšen, kolikšen, kateri, koliker, čigav, koliko*); oziralni (*kakršen, kolikršen* idr.) in oziralni poljubnostni (*kakršen koli, kolikršen koli* idr.); nedoločni (*nekakšen, nekolikšen, neki, (en), nekoga* (rod.) idr.), poljubnostni (*kakšen, kateri, čigav* idr.), mnogostni (*marsikak(šen), mnogo* idr.); totalni (*vsakršen, vsak, oba* idr.); nikalni (*nikakršen, noben* idr.); drugostni (*drugačen, drug, drugega* (rod.), *ne toliko*); istostni (*enak, isti, istega* (rod.), *enako*); kazalni (*tak(šen), ta, tega* (rod.) idr.).⁷ Če primerjamo pomensko-funkcijske razrede samostalniških in pridevniških zaimkov, ugotovimo, da je pri prvih le razred osebnih zaimkov, ki ga ni pri pridevniških, pri pridevniških pa sta drugostni in istostni, ki ju ni pri samostalniških zaimkih. Ostale razrede najdemo pri obeh skupinah zaimkov.

⁶ Prim. geslo vprašalni zaimek *kolik* v *Slovenskem oblikoslovnem leksikonu Sloleks* (Projekt Sporazumevanje v slovenskem jeziku, 2008–2013). <http://www.termania.net/slovarji/slovenski-oblikoslovni-leksikon-sloleks/5647695/kolik>

⁷ Bolj natančno razlago pomenske in funkcijske tipologije slovenskih kazalnih zaimkov in njeno podrobno utemeljitev prinašajo drugi avtorji (npr. Vidovič Muha 1996: 119, Cazinkič 2000: 35).

Poleg določanja enajstih prej naštetih razredov skuša slovnica prikazati sistemsko razvrstitev še v skupine: (1) lastnostnih, (2) vrstnih, (3) svojilnih in (4) količinskih zaimkov, ki jih nekoliko ohlapno komentira, češ da »lastnostni je lahko kakovostni (*kakšen*) ali merni (*kolikšen*), tako je tudi vrstni navadni (*kateri*) ali ločilni (*koliker*)« (Toporišič 2000: 335). Precej vprašljiva je »sistemskost« t. i. svojilnih različic, saj se svojilnost večinoma ne izraža z besedotvornimi sredstvi: »kakor se vidi iz preglednice, se svojilnost dostikrat izraža kar z rodilnikom samostalniškega (ali posamostaljenega zaimka določenega razreda)« (prav tam). Zanimivo je tudi uvrščanje t. i. količinskih pridevniških zaimkov med pridevniške besede, saj se oblikoslovno in tudi funkcijsko obnašajo večinoma kot prislovi (*koliko, toliko, kolikero, kolikor, nekoliko, mnogo, enako*). Razrede pridevniških zaimkov bi bilo možno organizirati bolj pregledno ob opustitvi določanja »svojilnosti« in »količinskosti«. Svojilni zaimki bi se lahko uvrstili v poseben razred, količinski pa bi najbrž bolj sodili med prislove oz. števniške izraze.

Sistemski opis sklanjatvenih oblik samostalniških in pridevniških zaimkov je relativno enostaven. Če upoštevamo samo sklonske končnice, sta pri teh besedah prisotna v sodobni slovenščini dva glavna sklanjatvena tipa – en s samostalniškimi končnicami, drugi pa s končnicami, tipičnimi za pridevnike, z nekaj izjemami. Razhajanje s pridevniškimi oblikami se pojavi v or. ednine moškega spola in v rod., daj., mest. in orod. dvojine in množine pri besedah *ves* in *ta*: *vsem/tem* (x prid. *-im*), *vseh/teh* (x *-ih*), *vsema/tema* (x *-ima*), *vsemi/temi* (x *-imi*), kar je prvina slovanske zaimenske sklanjatve. Podobna situacija je pri samostalniškem zaimku *kdo* (*koga* x prid. *-ega, komu* x *-emu, kom* x *-em, kom* x *-im*), ki pa se s čisto sinhronega stališča res lahko razloži tako, da ima sklanjatev »o-jevski osnovnični samoglasnik« (Toporišič 2000: 304). Uvrstitev osebnih zaimkov *jaz* in *ti* k samostalniškim zgledom a-osnov *sluga* in *lipa* (prav tam: 276) bi ob zanemarjenju razširjanja osnove in oblike tožilnika bila možna, vendar pa je določanje treh spolskih variant (m, ž, s) zaimka *jaz* (prav tam: 276) precej diskutabilno, saj opredelitev slovničnega spola ni mogoča, ker gre za odnosni zaimek k udeležencu komunikacije (Komárek 1978: 5), katerega spol ni nujno znan, sploh pa ga ta zaimek ne more morfološko izraziti. Ravno tako je uvrščanje zaimka *kaj* (*česa, čemu, kaj, čem, čim*) k zgledu *Krško* (*-ega, -emu, -o, -em, -im*) iz morfemskega vidika neobrazložljivo. Pri zaimkih *midva, vidva, mi, vi* sploh ni določenih zgledov. Morda zato, ker gre za zaimensko sklanjatev, ki nima nobene paralele pri drugih sklanjatvah, za razliko od oblik kazalnih zaimkov, ki so razvojno tesno povezane z današnjimi pridevniškimi končnicami.

3 Primerjava opisa deiktičnih besed v obravnavanih slovnica

Opis zaimkov v PMČ je zelo pregleden, za uporabnika prijeten tudi zato, ker so pri vsakem funkcijsko in semantično opredeljenem tipu posebej navedene še sklanjatvene oblike obravnavanih zaimkov.

Funkcijski opis v MČ uvršča med deiktične besede samostalnike, pridevnike, prislove in števniške. Delitev na opis funkcije in formalnih oblik je manj prijazna upo-

rabniku, saj mora sam kombinirati informacije z dveh mest. Avtorjem pa ta ureditev omogoča, da se bolj poglobijo v obe vrsti razlag tudi s teoretičnega vidika. Pri opisu sklanjatev se obravnavata le pregibni vrsti samostalniških in pridevniških zaimkov, pri funkcijskih razlagah so vključeni še zaimenski prislovi in števnik, kar omogoča celovit pogled na besedotvorno zaprto skupino deiktičnih besed.

V splošni razlagi o besednih vrstah sicer AGSČ ovrže zaimke (in števnike) kot samostojni besedni vrsti, vendar se v poglavju o oblikah zaimkov vrne k popolnoma tradicionalnemu opisu in ne ponuja nobene nove rešitve.

Slovenska slovnica razvršča deiktične besede s funkcijskega vidika v tri besedne vrste, kar vodi do prekrivanja v posameznih kategorijah (npr. samostalniških in posamostaljenih pridevniških zaimkov, npr. *ta*). Večina pomenskih razredov se pri samostalniških in pridevniških zaimkih sicer ponavlja, vendar je njihova pomenska in funkcijska podobnost oz. povezanost manj opazna, saj so razlage na dveh različnih mestih slovnice. Sistemsko nedosledno urejen je opis sklanjatvenih oblik.

4 Dobre in slabe plati predstavljenih opisov deiktičnih besed

Obravnava deiktičnih besed, zlasti samostalniških in pridevniških zaimkov, v skupnem samostojnem poglavju (kot v PMČ) omogoča pregledno naštevanje pomenskih razredov zaimkov brez podvajanja, hkrati se lahko pregledno prikaže sistem sklanjatvenih vzorcev. Ti so v češčini bolj raznoliki kot v slovenščini, kar je najbrž tudi v AGSČ vodilo k tradicionalnemu načinu obravnave oblikoslovja zaimkov. Tudi v slovnici slovenščine bi se ob obravnavi samostalniških in pridevniških zaimkov v enem poglavju lahko bolj pregledno obravnavale npr. posebnosti preostankov zaimenskih sklanjatev ali pa bi se s tem izognili nedorečenosti pri opisu npr. samostalniških in posamostaljenih pridevniških zaimkov. Pomenska in besedotvorna analogija med samostalniškimi in pridevniškimi zaimki ter zaimenskimi prislovi in števnik bi se lahko prikazala v besedotvornem delu slovnice ali pa tudi v poglavju o zaimkih in zaimenskih besedah, morda z uporabo prilagojene klasifikacije,⁸ izdelane za češčino (Komárek 1978).

Literatura

- CAZINKIĆ, Robert, 2000: Oziralni prilastkovi odvisniki. *Jezik in slovstvo* 46/1. 29–40.
 HAVRÁNEK, Bohuslav, JEDLIČKA, Alois, 1959: *Česká mluvnice*. Praha: SPN.
 KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, RUSÍNOVÁ, Zdenka (ur.), 1995: *Průruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
 KOMÁREK, Miroslav, 1978: Sémantická struktura deiktických slov v češtině. *Slovo a slovesnost* 39/1. 5–14.

⁸ Pri klasifikaciji deiktičnih besed se navezuje na delo H. Křížkové (1973), ki je bilo izdelano univerzalno za slovanske jezike. S pomočjo klasifikacije je Komárek (1978) izdelal tudi pregledno razpredelnico čeških deiktičnih izrazov. Za slovenske zaimke je osnovno razpredelnico glede na izražanje besedilnega denotata izdelala A. Vidovič Muha (2000: 80), vendar sta v njej zajeti samo pomenski črti določnosti oz. nedoločnosti in njenega izražanja, ki je lahko posredno ali neposredno.

- KŘÍŽKOVÁ, Helena, 1973: Sémantická analýza zájmenného systému a klasifikace současných spisovných jazyků slovanských. Bohuslav Havránek (ur.): *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů (Varšava 1973)*. Praha: ČSAV.
- PETR, Jan (ur.), 1986: *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- ŠTÍCHA, František, 2013: *Akademická mluvnice spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1974–1975: Slovenske zaimenske besede. *Jezik in slovstvo* 20/5. 117–119.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica. 4. prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovnicih opis slovenskega jezika (ob Kopitarjevi slovnici). Jože Toporišič (ur.): *Kopitarjev zbornik. Obdobja 15*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 115–130.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

LJUBITELJSKI NAREČNI SLOVARJI

Marija Stanonik

Inštitut za narodopisje, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'282'374.3.81

Članek želi predstaviti motive samouških avtorjev za zbiranje narečnega gradiva in njihova stališča do razvrstitve gradiva na primeru petnajstih narečnih slovarjev: osem je samostojnih, štirje so na koncu domoznanskih knjig in trije v računalniški izvedbi. Svoj lastni narečni govor doživljajo kot vrednoto, ne da bi se zmeraj zavedali pomanjkljivosti strokovne kompetence pri njihovi obravnavi.

narečje, slovar, dialektologija, ljubiteljski, vznesenost, starost

Based on an analysis of fifteen dialect dictionaries, the article presents the motives of self-taught authors for collecting dialect material, and their views of the material's classification: eight are independent publications, four are listed at the end of local history books, and three are digital dictionaries. The authors saw their own dialect as a particular value, without always being aware of their lack of professional competence to treat the material.

dialect, dictionary, dialectology, amateur, enthusiasm, age

1 Uvod

O slovenskih narečnih strokovnih in ljubiteljskih slovarjih so že pisali S. Horvat (1991), J. Škofic (1998, 2001), P. Weiss (1998, 2007) idr. Tukajšnji kronološki pregled želi ozavestiti le tiste, ki jih sestavljajo samouki. Če to počno le iz veselja, laično, amatersko, tj. ljubiteljsko, nepoklicno, brez nadzora ustrezne stroke, jih zadene očitek diletantstva.¹

2 Samostojni narečni slovarji

Samostojni manjši narečni slovarji so se morda začeli pojavljati iz navdušenosti nad samostojno in demokratizirajočo se Slovenijo.

2.1

Elektrotehnik **Edvard Erzetič** je začel leta 1986 pripravljati slovar domačega govora. Leta 1992 je v Kranju s pisalnim strojem le zase izdelal **SLOVARČEK narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih** za nad 1.000 besed (Erzetič 2007: 5)² ter ga ciklostilno razmnožil v 25 kopijah. V apo-

¹ Diletant: ital. dilettere 'zabavati se'; ljubitelj česa, kdor se s čim (umetnost, znanost ...) ukvarja bolj v zabavo, površno, brez strokovne izobrazbe; pejor. nestrokovnjak, šušmar, površnež, začetnik (Verbinc 1968: 147).

logetske uvodu o jeziku se sklicuje na J. Makaroviča in A. Trstenjaka (Erzetič 1992: 2–3). V lastnem govoru razločuje slovensko, italijansko, furlansko, nemško in srbohrvaško plast. Na fonetično področje se spusti z opozorilom, da nad fonemom *e* daleč prevladuje polglasnik in kako naj se bere črka *g*.

Za 50-letnico odhoda iz rojstnega kraja se mu je leta 2007 oddolžil z novo zbirko domačih besed in jo preimenoval v *Slovar s čez 2.000 besedami*. Starše slikovito povša: »Mama Fanica in tata Hilarij sta mi bila 'Trubar' in 'Toporišič'« (Erzetič 2007: 5–6). V prizadevanju po vtisu strokovnosti je na koncu seznam virov, vendar ne kronološki ne abecedni. Besede imajo zdaj označeno mesto naglasa, vendar zaradi različnih virov ne enotno, npr. *pájčuna* : *p'əhənt* (Erzetič 2007: 42).

Besede še zmeraj niso slovnično kategorizirane in pri pregibnih vrstah manjkajo zgledi zanje. Kljub temu je slovar lahko izhodišče za profesionalne raziskovalce slovenskih narečij in celo za slovstveno folkloristiko, saj registrira novo bajčno bitje: *patanóga* – [arh.] 'negativna, izmišljena oseba, ki nastopa v pravljicah' (prav tam).

Edvard Erzetič je dobro poskrbel za popularizacijo svojega dela (prim. Dolenc 2002; Koder 2007; Zavrl Žlebir 2011).

2.2

Dušan Jakomin je *Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru* (Škedenj pri Trstu, 1995) pripravil »kot ljubitelj slovenske besede in ne kot jezikoslovec«, a dialektologija ga ima za pridobitev, saj že prve analize nakazujejo očitno prepletenost istrskih govorov s sosednjim romanskim in germanskim svetom (Košuta 1995: [5]). Najbrž je R. Košuta zaslužna, da so besede v slovarju opremljene z naglasnimi znamenji in da se ista beseda ne podvoji, četudi je v različnih pomenih. Zaradi ohranjene terminologije rastlinstva, živalstva, poljedelstva, vinogradništva, oljarstva, družbenega življenja in raznih poklicev so pomembne tudi z etnološkega vidika.

Odločitev za slovar je utemeljena z zavestjo o pripadnosti rojstni vasi in slovenskemu narodu, ko je fašistična Italija avtorju kratila izobraževanje v materinščini (Jakomin 1995: [7]). Poudarja pomen narečij za krajevno in širšo istovetnost in celo umetnost: »Nič čudnega, če je narečje stopilo v svetovno literaturo.« (Prav tam: [8])

Svetoantonski slovar vsebuje okrog 3.200 besed. Veliko se jih ponovi v stavčnem kontekstu, kar bo prihodnjim raziskovalcem olajšalo opredeliti njihove odtenke in drugotne pomene v folklornih obrazcih. Duhovnikovo širokosrčnost dokazuje dejstvo, da se ni odrekel za nekatere »prostaškimi« izrazom, saj je s tem ohranil rojstni govor v vsej njegovi celovitosti.

2.3

B's'dnjak rutarščê 'n srenščê šprašê, tj. slovar rutarške in srenške govornice, je **Stanko Košir** izdal v samozaložbi leta 1997, menda le v petdesetih izvodih. Vsebuje čez 8.000 narečnih besed s knjižnimi ustreznici. »Ob tem pa še nekaj narečne, v knjižno slovenščino prevedene slovnice: spregatev glagolov, stopnjevanje pridev-

² Jaz sem jih naštel okrog 850 (837).

nikov, sklanjatev samostalnikov, števnikov in zaimkov.« Tudi za drugi del slovarja rutarške in srenške govornice letnice izida ni; po avtorjevem sporočilu vsebuje 1.300 »govornih besed«, med drugim ledinska in hišna imena z območja Rut in Srednjega Vrha (Košir 2010: 130). Žal mu je, da »slovarja nista strokovno urejena. Z malo truda bi se bilo lahko zgodilo. Zakaj nista in čemu bi lahko služila, ve stroka« (prav tam: 120).

2.4

Slovar poljanskega narečja (Gorenja vas, 1999; ponatis z dodanim slikovnim gradivom 2010) vsebuje okrog 2.100 besed brez narečne transkripcije. Gostilničar **Dušan Škrlep** (1999: 2) se ga je lotil iz prepričanja, da slovenska narečja pomagajo razvozlavati antične napise in »najstarejšo slovensko zgodovino« v smislu raznih avtohtonih teorij. Vendar ta njegova stališča ne vzdržijo strokovne kritike. Ni jasno, zakaj je slavist J. Dolenc³ nekatere besede iz njega izločil (prav tam: 4).

Upravičeno pa je kritičen do nekdanjega poniževanja narečij v slovenskem šolskem sistemu in prezgodnjega vsiljevanja knjižnega jezika malčkom s podeželja, kjer so narečja njihova prava materinščina. Kljub očitku, da se v slovarjih besede lahko le vidijo, in ne slišijo, je ironija, da tudi on ne omogoča priti do zvočnih posebnosti poljanskega narečja, ki je z žirovskim govorom vred edino »še ohranilo nenaglašene dolge zloge« (Stanonik 1977: 293–309; Logar 1993: 116).

Martin Eniko, po poklicu grafični oblikovalec in še kaj, že dolgo zbira, po njegovem, značilne žirovske besede. Prvo objavo so doživele v dopolnjenem in s fotografijami opremljenem *Slovarju poljanskega narečja*, kateremu je dodan *Vzorec Žirovskih besed* pod črko A in O (Škrlep 2010: 76–80). Vtis je, da je v primerjavi z drugimi ta zbirka veliko bolj temeljita, saj je besedam pod prvo črko v abecedi namenjene 4,5 gosto popisane strani – tudi na račun žirovskega akanja.

2.5

Krajevne jezikovne krevljice iz življenja našega jezika (Stara Vrhnika, 2008) je **Janez Furlan**, dr. agronomije, posvetil stari materi in sovaščanom; žal, da nikjer ne pove, od kod so. Menda iz njegovih notranjskih krajev?! Računalniško natiskane so v brošurici formata A5 in povezane s spiralo, zato je število izvodov najbrž odvisno od števila interesentov zanjo.

Zbranih je 146 iztočnic z zelo osebnim narečnim zapisom in pomanjkljivim filološkim znanjem, npr. glagoli v kratkem nedoločniku ali pretekliku: *bendurt*; *andvov* (Furlan 2008: 3–4). Nasprotno od drugih slovarjev, v katerih so narečne besede pojasnjene z enobesednimi ustreznici, vsako posebej učenjaško razlaga. Zadrego zaradi gostobesednosti in logične nedoslednosti večja še napačno rabljena strokovna terminologija. Nenavadno poimenovane *krevljice*, ki »odražajo predvsem negativne osebne lastnosti tistih, ki so se srečevali z zagovorniki drugačnih razlag ali namenov«, je zbiral več desetletij (prav tam: 1–2).

³ Zakaj mu je pomoč odrekla dialektologinja mag. F. Benedik, na katero se je najprej obrnil, ne pove.

2.6

Narečni slovar brusniške doline: narečni govor Brusnic, Gabrja, Rateža, Suhadola in okoliških vasi (2008) sta v 800 izvodih izdali **Darja Šinkovec** in **Milena Jaklič** z osnovne šole Brusnice in njun ravnatelj ga je ljubeznivo pospremil v svet (Dragan 2008: 4–5). 37 odraslih in 33 učencev je zbralo 1.220 besed, ki sta jih avtorici opremili s potrebnimi naglasi in abecedno razvrstili v skladu z opisom slovarskega gesla, ki se tudi terminološko opira na SSKJ. Sledita razlaga s knjižno sopomenko ali opisom pomena in poved, »v kateri je narečna beseda čimbolj nazorno uporabljena« (Šinkovec, Jaklič 2008: 7).

Dolgoletni učiteljici sta želeli svojemu poklicu ustrezno počastiti 130-letnico šolstva v Brusnicah in 500-letnico Trubarjevega rojstva, se oddolžiti letu medkulturnega dialoga in prebivalcem pod Gorjanci, Trdinovim Podgorcem. Z vključitvijo učencev v zbiranje narečnega gradiva sta jim najbolje vcepljali v zavest vrednost njihovega domačega govora, česar se bodo prav zavedali šele kot odrasli. Tudi njun uvod je klasično vznesen, a edini od tukajšnjih »slovarjev« prestopi domače narečne meje z omembo sedmih oz. osmih narečnih skupin in že se vrne na domača tla z zamejitvijo brusniškega govora in njegovo vsebino (živinoreja, poljedelstvo, vinogradništvo, sadjarstvo, čevljarstvo). O njunem strokovnem zaledju priča ugotovitev: »Včasih je bilo zelo težko ločiti narečne besede od starinskih, pogovornih oz. nižje pogovornih« in da germanizmi pomagajo otrokom pri učenju nemščine.

2.7

Slovar prleške govornice (Križevci pri Ljutomeru, 2009) je pod naslovom *Honga, hon, hrmoka* [Glej ga, glej, čudaka] pripravila (nekdanja učiteljica geografije) **Olga Antič - Ostrčeva**. Slovar uvaja avtoričin vznesen uvod o skrivnosti časa in stvarno pojasnilo, od kod pobuda zanj leta 2004: na lasten govor je treba paziti kot na staro zlato! »Dêrê vêč ničêsa nimaš, màš pàč sêbê pa svôj gùč. Glih zató sên nekaj prlêškega fküp pobrôla« (Antič - Ostrčeva 2009: 2–3).

Za slovar je zbrala okrog 2.100 besed in lastnoročno sama zvezala trideset unikatnih izvodov. Njegova zunanja in notranja ureditev želita biti tudi estetski užitek. Visoko število iztočnic gre na račun različnih oblik ene in iste besede (npr. *gnês – danes; gnêsdén – dandanašnji dan; gnêšji – današnji*; prav tam: 18).

Avtorica se knjižno zahvali vsem, ki so ji pomagali, in se opravičuje, da v slovarčku ni zastopana vsa Prlekija. Številne besede iz nemščine »so se z leti udomačile in govorno prilagodile«, prav tako madžarske. Isto pojasnjuje v materinščini, tj. v prleščini. Nedomačine srčno povabi: »Nàjbójšê pa je príti sên, têpa tê fsê ràzmili« (Antič - Ostrčeva 2009: 75).

2.8

Janez Petkovšek, kmet z dušo in srcem, že z naslovom *Dober dan, besede – starke!* (Rovte, 2010) namiguje, da je vanj sprejel besede, ki se na splošno že redko slišijo. K uresničitvi zamisli ga je spodbodel zgled dr. J. Furlana in ga – resnici na ljubo! – presegel. Kritike svojega dela že vnaprej samozavestno odbija z vabilom, naj

ga raje posnemajo (Petkovšek 2010: 12). Njegov trden značaj je oblikovalo trdo življenje, o katerem priča objavljeni rokopis, srčno domoljubje v stiku z naravo izpoveduje avtorjeva pesem *Rovtam* (prav tam: [5]). Po lastni izjavi je v še ne pol leta zbral 1.178 besed in jih razložil po najboljših močeh.⁴

Glede na to, da je imel rad opravka s kmetijskimi stroji, se bo po njegovi zaslugi ohranilo marsikatero staro ime zanje, za njihove dele in orodje ob njihovem popravilu. Druge besede so iz vsakdanjega kmečkega življenja, nekaj je celo čisto knjižnim enakih, a tudi tedaj na glasoslovni ravni ni mogoče zgrešiti »rovatarskega tona«. Za ilustracijo so primeri neknjižne skladnje in od knjižnih drugačni pomeni besed. Slovarček v sto izvodih se končuje s »sestavkom iz besed – stark« in tremi anekdotami (Petkovšek 2010: 46–47, 49). Njegova največja odlika so fotografije nekaterih predmetov, ki ponazarjajo slovarski opis.

3 Narečni slovarčki v domoznanskih objavah

Ta razdelek bi bil lahko zelo bogat, saj je veliko obsežnih ali drobnih publikacij z narečnimi besedili, ki jih na koncu spremljajo njim prirejeni slovarčki.

3.1

Stanko Košir rojstni kraj v Zgornji Savski dolini naziva po starem Rute. Od tod *Rutarška pomnjenja ...* itn. (Gozd Martuljek 1994). Do leta 2010 je sledilo še dvanajst knjig, ki so izjemen vir za dialektološke študije. V vseh opisuje vsakdanje in praznično življenje v Rutah in Srednjem Vrhu nad njimi z vseh vidikov etnološke sistematike. Zaveda se, da je njegov rod zadnji, ki o nekdanjem življenjskem stilu lahko še kaj pove (Košir 1997).

Za knjigo *Pad pečkamé, čer s'm gor' rastu/Pod pečkami, kjer sem odraščal* (Gozd Martuljek 1997) »najprej v domačem narečnem jeziku« in nato v knjižnem se je odločil iz več vzrokov:

- a) »Prvi je ta, da me boli, ker je naše, rutarško narečje v nekaj desetletjih izginilo« oz. se »iznakazilo«, »da nima več prave stare podobe. [...] Človeka, ki ga je sram rojstnega kraja, lastne družine pa tudi domačega narečja, ni vredno resno vzeti.«
- b) »Med nami so tudi taki, ki jim narodno bogastvo kaj pomeni.«
- c) Ustreči želi šoli, ki se trudi, da bi se otroci čim bolj pristno priučili narečja, »vem, pa da imajo velike težave z izgovorjavo. Prednost imajo domačini ali tisti, ki so vsaj dolgo živeli med njimi, seveda, če so po rutarško govorili [...] Kdor naj bi uspešno posnemal dialekte, mora imeti zbistren posluš.« (Košir 1997: 8–9)

Slovensko narečjeslovje (Škofic 1998: 197–199) je že povedalo svoje o Koširjevi lastni transkripciji njegovih narečnih besedil. Avtor svoj način zapisovanja naglasov, zaznamovanja vokalne redukcije in fonema *-e-* pojasnjuje na začetku, pred besedili in na koncu *b's'dnjaka* (Košir 1997: 4, 202). Dodan je tudi seznam uporabljenih

⁴ Z obzirno redakcijo geselskih člankov in sistemiziranjem dvojnih pomenov mu je bila v oporo slavistka Ana Smolej (Petkovšek 2010: 48–49). Kljub temu je trdno vztrajal pri lastni transkripciji.

narečnih besed s knjižno ustreznico (prav tam: 171–202); po približnem izračunu jih je okrog 2.700. V knjigo *Čkda – Davno tega* (1999) s starimi kuharskimi izkušnjami je dodan seznam okrog 1.900 dotlej »še nikjer zapisanih rutarško narečnih besed« in na koncu podrobno pojasnilo o njegovi lastni transkripciji za njihov zapis (Košir 1999: 169–225, 228).

V zadnji knjigi *Námāra smā pa rēs'n/Mogoče smo pa res* z zadoščanjem ugotavlja, da je presegel lastne načrte: »Napisan je pretežni del zgodovine mojih Rut, sosednjega Srednjega Vrha ter našega domačega govora, ki ga, kot kaže, jutri več ne bo.« (Košir 2010: 112–113) Obžaluje, da se ni posrečilo objaviti skupnega slovarja za Rute, Kranjsko Goro in Podkoren. Rutarške besede so tokrat zapisane po besednih vrstah (prav tam: 132–141).

3.2

Alojz Kavčič je bil povabljen k sodelovanju pri knjižni zbirki *Glasovi* (Kavčič 2001: 5), vendar se je izognil njihovem uredniškemu konceptu in se raje odločil za lokalno izdajo spominskih in folklornih *Utrinkov iz Horjulske doline* (Horjul, 2001). Menda je to vzrok, da je okrog 370 besed v *Slovarčku narečnih in nekaterih manj znanih izrazov* ostalo brez naglasnih znamenj in oznake o kvaliteti vokalov. Tudi vokalna redukcija ni dosledno označena (Kavčič 2001: 104, 129).

3.3

Posebnost knjige *Zdravka Čemažarja Novačani in »vaznkaš« skozi čas* (Gorenji Novaki, 2009) je, da so »izrazi, ki so se uporabljali v naših krajih некоč« (Čemažar 2009: 10–11), na začetku, in ne na koncu. Prvi hip se bralec vznemiri, ker niso razvrščeni abecedno, kakor je v navadi. Besedišče o predelavi lanu, obutvi, pranju, mlinarstvu, prometu, hišni opremi, življenju ob meji po rapalski pogodbi se namreč nanaša na imenitno zbirko kmečkega orodja v Čemažarjevem hišnem muzeju in nekdanje dejavnosti na kmetiji.

3.4

Publikacijo *Soukan an Sukenci u sukenščini* je slavistka **Katarina Vuga** izdala za 1011. obletnico prve omembe Solkana (2012). Vanjo je v poenostavljeni transkripciji uvrstila triindvajset narečnih pripovedi. Vsako spremlja tematska fotografija in seznam narečnih besed s knjižnimi ustreznici. Vsega skupaj je zapisanih okrog 485 besed.

Nekdaj sta bila v kraju najbolj razvita mizarstvo in kmetijstvo, zato brošuro končujeta Solkanski mizarški besednjak in Solkanski kmečki besednjak s skupaj približno 888 besedami. V publikaciji je zapisanih okrog 1.373 besed, kar je solidno povprečje za zbrano narečno gradivo pri slovenskih ljubiteljskih zbiralcih (Vuga 2012: 7). Na začetku so pojasnjena izhodišča za zapisovanje narečij in njih branje: od soglasnikov omenja le primorski *g* (> *γ*), od samoglasnikov posebej *a* in *a'* in opuščaj za izpuščeni samoglasnik. Naglasna znamenja nakazujejo mesto naglasa, in ne načina izgovorjave samoglasnikov. Izjemna prednost te izdaje sta dva dodana CD-ja.

4 Računalniški iztisi

V to rubriko so uvrščeni slovarji, ki so nekakšni polizdelki in jih imajo njihovi avtorji za »delovne verzije« ali se zavedajo njihove nepopolnosti kako drugače. Zanje iščejo strokovno pomoč, predvsem pa želijo od stroke potrditev, da je njih prizadevanje objektivno smiselno.

4.1

V *besednjaku*⁵ **Avgusta Čopa** [**Augusto Copi**]⁶ se abecedno razvrščene besede pojavljajo v knjižnem/zbornem jeziku, kadar se njegovi rojaki Slovenci v Argentini pogovarjajo v materinščini. S številnimi besedami v njej se ne more sprijazniti, zato si za lastno uteho⁷ dela seznam t. i. tujk in zanje navaja, išče in marsikdaj sam iznajde slovensko ustreznico po Prešernovem (navihanem) nasvetu:

Slovensko ljuljko bomo rešetali,
hranili dobro zrno in kar zmanjka,
iz svojih bomo to možgan dodali. (Prešeren 1962: 57)

Od tod njegovi zbirki po njegovem spotakljivih besed naslov *Rešeto*, na katerem jih pretresa z vidika slovenske ali slovanske etimologije. Čop Prešernovo *Novo pisarijo* bere dobesedno, kot da bi ne zaznal njegovega posmehovanja na račun jezikovnega čistunstva.

Po elektronski pošti⁸ je poslal blizu 1.100 besed, po njegovem »prevode⁹ tujk«. V resnici gre za prevzete besede (Toporišič 1992: 218), saj se na njegovem *Rešetu* pojavljajo poleg tujk tudi izposojenke, t. i. germanizmi (prav tam: 47): *ajmar – vedro; ajnpren – prežganka; ajmoht – enolončnica* itn., izjemoma iz južnoslovanskega okolja: *borka – bojevnica*.¹⁰

Med tujkami so tudi take, ki na slovenskih tleh niso v navadi in so verjetno posledica življenja Slovencev v špansko govorečem okolju: *abandoniran – zapuščen*. Avtor se ganljivo trudi nekaterim besedam najti slovenske ustreznice: *aneks – priključek, dodatek; antipatičen – zoprn, odbijalen; aplikacija – uporaba, prilagoditev; arbitraža – razsoditi*. *Rešeto* ni namenjeno javni rabi, a bralca razveseli z novimi informacijami, npr. iz grške antike: *Amfitrion – gostitelj, povabitelj; Antigona – nasprotnica*.

⁵ Korespondenca po e-pošti, 29. 3. 2015.

⁶ Sam se predstavlja kot »raziskovalec in razvijalec toplodejavnih načinov« (korespondenca po e-pošti, 23. 12. 2012).

⁷ Doslej še ni doživel samostojne objave.

⁸ Korespondenca po e-pošti, 23. 12. 2012.

⁹ »Prevodi so po spominu in predvojnega časa, zato so gotovo gorenjsko pobarvani izrazi, a tudi nekateri pridobljeni v taboriščih prva leta v izseljenstvu, kjer smo bili skupaj iz vseh krajev, dokler se ni po posredovanju domovine izenačilo, večji del potujčilo, kakor je že Prešeren prerokoval.«

¹⁰ O naključnosti zbranih besed priča dejstvo, da v tem primeru izostaja moška oblika primera, tj. *Borec – Bojevnik*.

4.2

Cvetka Skok je po lastnem spominu in s pomočjo drugih približno deset let (2004–2014) pripravljala *Slovar starega barskega jezika* (Barka v Brkinih), zbrala in po abecedi uredila 1.845 besed.¹¹ Njen govor se ji ne sliši melodičen. Ali zato manjkajo vsaj naglasna znamenja? Na oblikovanje narečij v Brkinih so po njenem vplivali obmejna lega, zaprtost prebivalcev v lokalna okolja, naravne okoliščine, gospodarske dejavnosti in zgodovinska odvisnost od tujih gospodarjev.

Prve »čudne« besede od none Frančiške je zapisala že leta 1960 in nadaljevala, »kar je od starega jezika, ki je vse bolj tonil v pozabo, še ostalo in mi bilo dosegljivo« (Skok 2013). Zelo umestna je njena odločitev, da opiše nekatera kmečka dela in se tako ohranijo z njimi povezane besede. Premisleka vredna je njena ugotovitev, da v njenem slovarju manjkajo besede, ki se nanašajo na »moška opravila« in predmete, povezane z njimi, ker si jih (po očetovih poimenovanjih) ni zapisovala sproti. Prav tako je pomembna njena opazka, da imajo »v slovarju zapisane besede različen status glede na to, kako je posamezna družina živela, s čim so se ukvarjali njeni člani.«

- a) Opaža za slovenska zahodna narečja značilni prehod $g > \gamma$.
- b) Vokalno redukcijo označuje z opuščaji: »pogosto izpuščanje končnih samoglasnikov ali tudi samoglasnikov v besedah, ki je najbolj dosledno pri glagolih – v nedoločnikih«.¹²
- c) Posebej se ustavlja pri fonemu, ki da je vmesni glas med $\check{c}$, $\acute{c}$ in k ter zanj domiselno pravi, da »je z veljavnimi črkami nezapisljiv« – tudi $\acute{c}$ ni ustrezen, mu je pa najbližji,¹³ zato v slovarju zanj uporablja podčrtano črko $\underline{k}$ ali $\acute{c}$: »Barske ženske kuhajo njoke, same take z domače moke.«

4.3

Jernej Antolin je že kot gimnazijec začel sestavljati *Narečni slovar Puštala, Sv. Andreja, Sv. Barbare, Sv. Ožbolta, Staniš, Sv. Petra Hriba, Bodovelj, Zminca in mesta Škofje Loke. Končna delovna verzija*¹⁴ z dne 22. 3. 2009 vsebuje 2.064 gesel. Vanjo ni nobenega čustvenega uvoda, temveč le stvarni napotki, kaj pomenijo posamezne kratice pri zapisanih besedah. Označene so besedne vrste z njihovimi lastnostmi, nekateri kvalifikatorji, ponekod nemške ustreznice in latinsko poimenovanje rastlin in živali. Dodan je seznam »posebnih glasov«, tj. samoglasnikov in soglasnikov. Bodočega bibliografa je prepoznati po natančnem opisu bibliografskih enot. »Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil Peter Weiss.« Jernej Oman Antolin je edini, čigar delo se lahko imenuje slovar v pravem pomenu besede. Profesionalni slovarniki bi mu gotovo predlagali še marsikakšno izboljšavo.

¹¹ Upam, da sem jih prav seštela.

¹² Onemele samoglasnike označuje v slovarčku z opuščajem.

¹³ Avtorica na več mestih poudarja, da tudi tipični $\acute{c}$, ki ga uporabljajo nekateri (prim. Logar 1993: 59–61, 125), ni ustrezen.

¹⁴ V tekoči pagini je podatek: Jernej Antolin Oman: *Narečni slovar I. del A–K, Končna delovna verzija*.

5 Sklep

Na podlagi navedenih narečnih ljubiteljskih seznamov narečnih besed s knjižnimi ustreznici ali razlagami, ki jih avtorji brez zadrege imenujejo slovarji, je mogoče strniti:

- Na njihov nastanek vpliva pisana paleta čustvenih vzgibov: od najbolj osebnih do družbenih (narodnostna pripadnost).
- Ob tem jih prevevata izjemna samozavest in ponos, da opravljajo veliko poslanstvo, pri čemer nekateri ne znajo ali nočejo poiskati strokovne pomoči.
- Zato je tudi ob navzočnosti strokovne terminologije njena raba praviloma zgrešena.
- Nekateri si strokovne pomoči zelo želijo.
- Da novo besedišče z novo tehnologijo ustvarja nova civilizacijska era, je dejstvo, toda vtis o izgubljanju besed je povezan tudi z bližajočo se starostjo: tedaj človeka tekoče družbene spremembe – katerih del je tudi jezik – prehitujejo in se otožno ozira v čas, ko jih je še obvladal in sam ustvarjal.
- Elektronska tehnologija s samodejnim abecednim razvrščanjem in urejanjem rubrik z veliko manj napora omogoča nastanek vedno novih elektronskih narečnih slovarjev, vendar so tu, za vzorec, predstavljeni le tisti, ki so (mi) jih avtorji poslali sami.

Literatura

- DOLENC, Danica, 2002: Eden zbolí od besede, drugi od šanka. Edo Erzetič – planinski vodnik, zapisovalec briških besed, radioamater, fotograf in še kaj. *Gorenjski glas*. 18.
- GRİČAR, Lili, 2010: Spremne besede. Stanko Košir: *Námára smá pa rès'nl/Mogoče smo pa res*. Gozd Martuljek: samozaložba; Žirovnica: Medium. 5–7.
- HORVAT, Sonja, 1991: O slovenski narečni leksikografiji. (*Celovški*) *Zvon* 9/31. 84–87.
- KODER, Darko, 2007: Nekaj besed o avtorju. Edvard Erzetič: *Slovar narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevnik v Brdih*. Škofja Loka: Občina Brda.
- KOŠUTA, Rada, 1995: Spremna beseda. Dušan Jakomin: *Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru*. Trst: Škedenjski etnografski muzej.
- LOGAR, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PREŠEREN, France, 1962: *Pesnitve in pisma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SMOLEJ, Ana, 2010: *Janez Petkovšek, Dober dan, besede – starke!* Rovte: samozaložba. 48–49.
- STANONIK, Marija, 1977: Govor Žirovske kotline in njenega obrobja. *Slavistična revija* 25. 293–309.
- ŠINKOVEC, Darja, JAKLIČ, Milena, 2008: *Narečni slovar brusniške doline: narečni govor Brusnic, Gabrja, Rateža, Suhadola in okoliških vasi*. OŠ Brusnice.
- TAVZES, Miloš, 2002: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VERBINC, France, 1968: *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- WEISS, Peter, 1998: Trije narečni slovarji. *Jezikoslovni zapiski* 4. 189–196.
- WEISS, Peter, 2007: Slovenski narečni slovarji s slovenskega zahoda v Italiji. *Živeti mejo. Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 18. Trst: Slavistično društvo Slovenije. 319–326.
- ZAVRL ŽLEBIR, Danica, 2011: Bric na Gorenjskem. *Ločanka* XIII/1. 33.

NORMA V PREVODU POLJSKEGA SLENGA V SLOVENŠČINO?

Kamil Szafraniec

Indiana University, ZDA

UDK 81'255.4=162.1=163.6

UDK 811.162.1'276:811.163.6'271

Prispevek obravnava slovenski prevod poljskega romana Dorote Maslowske *Poljsko-ruska vojna pod belo-rdečo zastavo*. Avtor se osredotoči na težave s prevodom slengovske govornice ter predstavi tehnike, ki jih je v svojem prevodu uporabila prevajalka. Na koncu se loti vprašanja prevodoslovne norme v primeru slenga in izpostavi ustvarjalno vlogo prevajalca.

poljska književnost, slovensko prevodoslovje, govornica mladih, prevodoslovna norma, sleng

The aim of this article is to discuss the Slovene translation of the Polish novel *Poljsko-ruska vojna pod belo rdečo zastavo* written by Dorota Maslowska. The author focuses on the problem of the translation of slang and he will examine the techniques that have been used in the Slovene translation. The question of translation norm will be analyzed in the end of the paper along with the creative role of the translator.

Polish literature, Slovene translation studies, speech of youngsters, translation norm, slang

Namen tega prispevka je analiza jezikovne stilizacije v knjigi Dorote Maslowske *Poljsko-ruska vojna pod belo-rdečo zastavo*. Knjigo je leta 2011 prevedla uveljavljena prevajalka poljske in češke literature Tatjana Jamnik. Gre za literarni prvenec Maslowske, ki je izšel leta 2002. Avtorica romana je bila takrat stara 19 let in se je pripravljala za končne izpite na srednji šoli. *Vojna* je monolog glavnega junaka, Silnega, mladega in izgubljenega v sodobni realnosti prebivalca majhnega mesteca nekje na Poljskem. Življenje Silnega in njegovih prijateljev se ne razlikuje od življenja drugih izgubljenih kapitalističnih generacij drugje po svetu. Cele dneve prebijajo na klopci pred blokom, kjer se drogirajo in pijejo alkohol, dokler ne padejo v nezavest. Njihove izjave so obarvane z nacionalistično in ksenofobično agresijo, za katero se skriva strah. Maslowska razgalja poljsko realnost, razkrinkava netoleranco, zaostalost in nezmožnost prilagoditve na novo življenje. Jezik, ki ga uporabljajo junaki Maslowske, je zaščitni znak avtorice.

Jezikovne stilizacije pogosto nastopajo v vlogi predmeta prevodoslovne analize, čeprav ne zasledimo veliko razprav, ki bi obravnavale prevajalske posege, še posebej razprav, ki bi analizirale poljsko-slovenske prevode. Pogovorni jezik je v knjigi Maslowske pomemben del stilizacije, ki ima več vlog. Knjiga je ob izidu leta 2002

razburkala poljsko literarno kritiko. Odziv je bil ali popolnoma pozitiven ali pa skrajno negativen. Negativne reakcije so bile predvsem povezane z vsebinsko in jezikovno plastjo romana. Maslowska razkriva v svojem romanu poljski nacionalizem, ksenofobijo in izobčenje mladih. Ne izogiba se tabujev, kot so seks, jemanje drog in nasilje. Travmatizacija mlade generacije vodi v demoralizacijo in občutek pomanjkanja jasno določenega življenjskega cilja, zato je jezik v romanu orodje za graditev identitete in oznaka družbene pripadnosti. Glavni junaki uporabljajo različico pogovornega jezika, ki je občutno drugačna od standardne poljščine in je zaznamovana s številnimi kletvicami, vulgarizmi in psovki. Ta jezik je hkrati prepleten s knjižnim jezikom, kar je značilnost posebnega, avtorskega jezika, ki je značilen za Maslowsko. Prav ta poskus ponazarjanja različnih slogov, mešanja diskurzov je bil predmet razprav literarnih kritikov. Nekateri so označili knjigo za izjemen dosežek jezikovne imitacije in pohvalili avtorčin izvrsten posluš za jezik, drugi pa so bili mnenja, da je roman vsebinsko prazen, njegov namen pa povezan le z željo po šokiranju z neskončnimi vulgarnimi izrazi. Jezik romana je nedvomno zanimiv pojav, ki mu je morala prevajalka v slovenščino nameniti posebno pozornost. Problematičen je bil tudi prevod vsebinskih plasti romana, saj v knjigi zasledimo številne medbesedilne navezave, ki so za povprečnega slovenskega bralca nerazumljive. V tem prispevku bom predstavil le izbrane primere, ki se navezujejo na prevajanje jezikovne stilizacije. Lotil se bom analize prevajalske strategije pri prevajanju nekaterih pogovorno zaznamovanih enot.

Zaznamovanost jezika se pri Maslowski izraža z uporabo vulgarizmov, slengovskih izrazov in različnih angleških izposojenk. Avtorica prevoda, Tatjana Jamnik, je skušala približati slengovske izraze slovenskemu bralcu s pomočjo slenga mladostnikov. Težave s prevodom slenga ne izvirajo le iz besedilne ravni, temveč tudi iz različnih družbenih vlog, ki jih odigrava sleng. Velemir Gjurin (1974) v svojem prispevku *Interesne govorice sleng, žargon, argo* ločuje tri naslovne pojme. Navaja, da je sleng »neformalna varianta občevalnega jezika, ki jo označuje poseben slovar, sestojč bodisi iz novih izrazov ali pa iz starih z novim ali drugače zaobrnjenim pomenom«. Dodaja, da »je za to zvrst značilna ekspresivnost – afektacija«. Nato navaja različne besedotvorne pojave, s pomočjo katerih tvorimo sleng. Loči še žargon, to je »strokoven slovar, ki ga uporablja strokovna skupina«, in argo, ki je značilen »za kriminalce in ljudi iz podzemlja oz. družbenega dna« (prav tam). Podobno definira sleng tudi Jože Toporišič (2008: 209), ki meni, da gre za socialno podzvrst slovenščine. Toporišič piše o slengu kot o »modifikaciji praktično-sporazumevalnega jezika v smeri k igrivosti«.

Hejwowski (2006: 109) meni, da se tehnike, ki jih prevajalci uporabljajo za prevajanje slenga, načeloma ne razlikujejo od tehnik, ki se uporabljajo pri prevajanju frazemskih enot. Svojo teorijo argumentira s tem, da so slengovski elementi pogosto tvorjeni po istem principu metaforičnosti in jezikovne konvencionalizacije pomena kot frazemi. Hejwowski ločuje nekaj prevajalskih tehnik za prevajanje frazemov, med katere spada **uporaba stalnega ekvivalenta**, ki ga Hejwowski imenuje naravni. S tem je mišljena situacija, ko v izvornem besedilu nastopa jezikovna enota, ki ima skoraj enako obliko v izhodiščnem jeziku. V frazeologiji so to najpogosteje enote, ki imajo

skupno izhodiščno točko, na primer Biblijo ali antiko. V primeru vulgarizmov lahko govorimo o skupnem slovanskem izvoru nekaterih kletvic ali pa o internacionalizaciji jezika, kar lahko opazimo pri angleških izposojenkah. Usklajenost ekvivalenta mora biti prenesena na temelju pomena in oblike. Druga tehnika, ki jo v svoji knjigi navaja Hejwowski, je **uporaba funkcijskega ekvivalenta**. Gre za primer, ko se v ciljnem besedilu pojavlja frazem, ki je po obliki popolnoma drugačen od izvornega, ampak ima enak pomen. Najbolj pomembna je stilistična funkcija, tj. ohranjanje v besedilu idiomatične oblike. V primeru kletvic gre za uporabo kletvice z enako funkcijo, ki jo ima kletvica v izhodiščnem besedilu, ampak z drugačno obliko. Tretji poseg ni pogosto zastopan, ker se po navadi smatra kot napaka. Gre za **dobesedni (sintagmatični) prevod**, torej prevod, ki ne upošteva metaforičnosti fraze. Ker psovke temeljijo na jezikovnem tabuju, o njihovem vulgarnem pomenu pogosto odloča dogovor. Četrta tehnika je **opustitev frazema** in nadomeščanje z enoto, ki ni frazeološko zaznamovana. Pri vulgarizmih gre za nevtralizacijo vulgarizma ali celo uporabo pomanjševalne oblike.

V analiziranem gradivu sem naletel na situacijo, ki je Hejwowski ne navaja: prevajalec uporablja enoto, ki ni pomenska ustreznica izhodiščne oblike.

Primeri stalnih ekvivalentov

V skladu s predlogom Hejwowskega v prvo skupino spadajo enote, ki so popolne ustreznice poljskih enot. Gre za usklajenost na pomenski in formalni ravni. V tej skupini ni veliko primerov, večina so internacionalizmi, ki izvirajo iz angleščine. Med navedene primere spadajo predvsem poimenovanja mamil. Ta skupina se mi ne zdi zelo zanimiva v primerjavi z drugimi, zato bom navedel le nekaj primerov.

Nekateri ekvivalenti niso popolnoma enaki poljskim, ampak še vedno izvirajo iz iste besede, npr. poljski *dragi*, ki izvira iz angleške besede *drugs*. V poljščini je beseda zapisana fonetično in se sklanja po poljskem vzorcu. V slovenščini pa imamo opravka z zanimivim pojavom. Oblika *dragsi* je nastala na podlagi množinske oblike, ki ji je bila dodana slovenska končnica.

Jakieś nieznane nikomu **dragi**. (Masłowska 2003: 6)

Eni nobenmu neznani **dragsi**. (Masłowska 2011: 6)

Med stalne ekvivalente spadajo tudi naslednji primeri: uporaba besede *spid* (angleška slengovska beseda *speed*, ki označuje metamfetamin):

Kiedy będziesz czysta od tych lewych fajek, od tych lewych **spidów**, co pijesz w drinkach. (Masłowska 2003: 7)

Šele k boš čista od teh levih čikov, od teh levih **spidov**, k jih piješ v drinkih. (Masłowska 2011: 7)

V naslednjem primeru lahko opazujemo uporabo izpeljanke iz besede *spid*, *naspidiran*, kar pomeni biti pod vplivom amfetamina:

Jest **naspidowana**, jest upalona. (Masłowska 2003: 11)

Naspidirana je, zadeta. (Masłowska 2011: 11)

Med druge izposojenke iz angleščine lahko sodi beseda *immoral*, ki pomeni 'nemoralen'. V slovenskem prevodu ta beseda nastopa v nespremenjeni obliki.

Że różne rzeczy się działy w jej życiu natury **immoral**. (Masłowska 2003: 173)

A se je v njenem lajfu dogajal velik **immoral** reči. (Masłowska 2011: 185)

Primeri funkcijske ekvivalence

Funkcijska ekvivalenca je nedvomno najbolj pogosta prevajalska tehnika pri prevajanju slengovskega besedišča. Namen te tehnike je predvsem ohranitev vloge, določene v besedilu, ob hkratni ohranitvi pomena.

Beseda *sorka* izvira iz angleške besede *sorry* in je prilagojena poljščini tako na pravopisni kot tudi na morfološki ravni. Beseda je dobila pomanjševalno obrazilo *-ka*. Čeprav ima obrazilo *-ka* tudi v slovenščini pomanjševalni pomen, se je prevajalka odločila za uporabo drugega obrazila, *-či*.

Jak cię obraziłem wtedy, no to **sorka**. (Masłowska 2003: 186)

Ej, če sm te užalu takrat, **sorči**. (Masłowska 2011: 200)

Iz angleščine izvirajo tudi številni drugi primeri žargonske govornice, npr. beseda *pakman*, ki verjetno izvira iz računalniške igre. *Pakman* pomeni lakoto, povezano z jemanjem mamil, kar je aluzija na požrešnost žogice iz računalniške igre.

Ale Silny, ja mam **pakmana**, jak mi nie postawisz czegoś do żarcia, to ja umrę śmiercią głodową. (Masłowska 2003: 117)

Ampak Silni, jsm mam **mančis**, če me nauš častu pa mi kupu kej za žret, bom umrla od lakote. (Masłowska 2011: 126)

Avtorica prevoda je uporabila angleški sleng in je besedo *pakman* nadomestila z *mančis*, kar je znamka ameriško-kanadskih čokoladic (zapisano kot *Munchies*).

V besedilu romana lahko najdemo še več primerov rabe angleščine. Slengovska imena za amfetamin so v poljščini najpogosteje izpeljanke iz besede *amfetamin*, npr. *feta* ali *amfa*. Zaradi odsotnosti teh ekvivalentov v slovenščini je prevajalka ponovno uporabila angleško besedo *spid*. Posebej zanimivo je dejstvo, da se je v enem primeru pojavil ekvivalent *meta*, ki ga pozna tudi poljščina.

Że na osiedlu są o tobie plotki, że bierzesz **amfę**, **kwias**, zadajesz się z nie tymi, co trzeba. (Masłowska 2003: 42)

Da se v naselju o teb govori, da jemlješ **spid**, **trip**, se ne pečaš s tapravimi. (Masłowska 2011: 44)

Choćby szukać **fety** za pół darmo. (Masłowska 2003: 53)

Bo pršla iskat **spid** napol zastonj. (Masłowska 2011: 56)

Zalegalizował hodowlę **amfy** u niej na chacie. (Masłowska 2003: 24)

Legaliziru gojenje **mete** pr njej doma. (Masłowska 2011: 25)

V prvem primeru lahko zasledimo rabo angleškega slenga. Besedo *kwias*, ki dobesedno pomeni *kis* in označuje LSD, je v prevodu nadomestila angleška beseda *trip*.

Pogovorna beseda *kasa* 'denar' je bila prevedena z angleškim *keš* (ang. *cash*), ki je pogosta beseda v mladostniškem slovenskem slengu.

Taką ma pracę, za co dostaje całkiem dobrą **kasę** i kupuje sobie za to wszystkie te szmaty, wszystkie te ruskie fajki. (Masłowska 2003: 11)

Da je to njena služba, za kar dobiva cist uredu **keš** in si z njim kupuje vse te cote, vse te ruske čike. (Masłowska 2011: 11–12)

V analiziranem prevodu sem zasledil tudi uporabo nemščine. Odmerek droge v obliki podolgate črte se v poljščini imenuje *kreska* ('črta') ali *ścieżka*, *ścieżynka*, *ściecha* – prva beseda pomeni 'steza', druga je pomanjševalnica, tretja pa je avgmentativna oblika te besede. Prevajalka je uporabila besedo *lajna*, ki izvira iz nemščine (*die Leine*) in pomeni 'vrv'.

Robi **ścieżynkę** od okna. (Masłowska 2003: 18)

Mi nardi **lajncu** pr oknu. (Masłowska 2011: 19)

Ja mówię, że moja matka to jest taka matka, która lubi sobie czasem przygrzać, **ścieżkę** do noska do pracy czy na wieczór. (Masłowska 2003: 40)

Jst rečem, da je moja matka taka matka, k se ga včasih rada mal zadene, **lajno** v nos, za v službo al pa zvečer. (Masłowska 2011: 41)

Memłając palcami w ptasich mleczkach, by sobie nasypać jakąś małą przyjemną **ściechę** na pocieszenie. (Masłowska 2003: 75)

Pa šarm s prsti po ptičjih mlekih, da bi si nasul kšno mejhno fletno **lajno** za boljšo voljo. (Masłowska 2011: 79)

Ista tehnika je bila uporabljena pri izpeljankah iz besede *pivo*. *Bronks*, *browiec*, *bro* so slengovski izrazi, ki izvirajo iz besede *brewar* ('pivovarna'). V slovenskem prevodu lahko v enem primeru zasledimo pomanjševalnico – *pivce*, v ostalih primerih pa besedo *pir* (nem. *das Bier*) in pomanjševalnico *pirček*:

Kacper kupuje dla siebie małą kole, dla tej niby Ali małą wodę mineralną, a dla mnie **bro**. (Masłowska 2003: 121)

Kacper si kup tamalo kokakolo, za to kao Alo tamalo radensko, zame pa eno **pivce**. (Masłowska 2011: 129)

A jednak noga mi cała chodzi tak, iż na stoliku chłupocze **bronks** w pokalach. (Masłowska 2003: 115)

Pa vendar mi cela noga tko dela, da na mizci **pir** v čašah klokota. (Masłowska 2011: 124)

Ja siedzę i steruję dżojstikiem, popijam **browcem**. (Masłowska 2003: 194)

Jst pa sedim pa krmilm z dżojstikom, pijem **pirček**. (Masłowska 2011: 208)

Germanizem *bruder* zasledimo tudi v prevodu besede *bracki*, ki pomeni brat.

Twój **bracki** z podręcznym kompletem przypraw. (Masłowska 2003: 42)

Tvoj **bruder** s priročnim kompletem začimb. (Masłowska 2011: 44)

Prevod z uporabo nevtralnega ekvivalenta

V nadaljevanju so zbrani primeri, ko se je prevajalka odločila za nevtralizacijo slengovske besede. Besedi *konspira* in *konsterna* sta nastali s krajšanjem izhodiščnih oblik (*konsternacija* in *konspiracija*). Zanimivo je, da je prevajalka uporabila navadni slovenski besedi *zarotništvo* in *zadrega*.

Nie rozumiesz, Andrzej? - mówi szepcząc, pełna **konspira**. (Masłowska 2003: 145)

A ne razumeš, Andrzej? govori šepetaje, polna **zarotništva**. (Masłowska 2011: 176)

Toteż ze strony kasjerki **konsterna**. (Masłowska 2003: 154)

Zatorej s strani blagajničarke **zadrega**. (Masłowska 2011: 165)

V prevodu lahko najdemo internacionalni besedi *degenerat* in tudi obliko *degeneriranec*.

Jesteś zwykłym **zbokiem**. (Masłowska 2003: 27)

Ti si navaden **degenerat**. (Masłowska 2011: 28)

Za tego ortopederaście i innych **zboków**. (Masłowska 2003: 16)

Zarad tega ortopederaista in drugih **degenerirancev**. (Masłowska 2011: 17)

V naslednjem primeru lahko opazimo, da je prevajalka uporabila skrajšano obliko besede *degeneriranec* – *degen*. S to besedo je prevedla poljsko enoto *zwyrol*, ki izvira iz besede *zwyrodnialec*. Obrazilo *-ol* ima v poljščini slabšalno konotacijo.

Silny, kogoś ty tak urządził, **zwyrolu**, psa swego chyba - mówi. (Masłowska 2003: 96)

Silni, koga si pa ti tko spedeni, ti **degen**, najbrž svojga psa, reče. (Masłowska 2011: 103)

Primeri sintagmatičnih ekvivalentov

Sintagmatični ekvivalenti spadajo v zanimivo skupino s po navadi dobessedno prevedenimi neologizmi in frazami s prenesenim pomenom. V analiziranem gradivu sem odkril le en primer, in sicer *urwany film*, kar v poljščini pomeni 'stanje po zaužitju alkohola ali mamil'. V slovenščini obstaja besedna zveza *strgan film* z rahlo drugačnim pomenom 'izgubil je presojo, rdečo nit, razsodnost, podivjal' (glej *film se je strgal komu*; Keber 2011).

Jest to gorzej, bardziej niż, przepraszam za słowo, **urwany film**. (Masłowska 2003: 19)

To je hujš, še bl kukr, se opravičujem za to besedo, **strgan film**. (Masłowska 2011: 20)

Nevtralizacija slengovskih elementov

V tej skupini zasledimo ekvivalente, ki niso bili prevedeni s pomočjo slengovskih izrazov. Primere lahko razdelimo v dve skupini, v prvo spadajo ekvivalenti, ki so podobni izhodiščnim (pogosto gre za internacionalizme), v drugi pa je bil internacionalizem preveden s slovensko besedo.

Beseda *perwercha* je nastala s pomočjo krajšanja izvorne oblike in fonetične alternacije. Obrazilo *-ch* je pogosto povezano z avgmentativnimi oblikami (npr.

wiocha, ciacho itn.; Grzegorzczkova 1999: 429). V slovenščini je avtorica uporabila besedo *perverzija*, ki je stilistično nevtralna.

Jednym słowem kazirodca **perwercha** zaczyńiona we wzajemnym łonie rodzinnym na rodzinnym tapczanie. (Masłowska 2003: 174)

Z eno besedo, incestna **perverzija**, storjena v domačem krogu na domačem kavču. (Masłowska 2011: 186)

Po istem principu je bila oblikovana beseda *malwercha*, ki je v slovenščino prevedena z nevtralno *malverzacija*.

By za duzo nie przepowiadała komendantowi pójścia do piekła za **malwerchy**. (Masłowska 2003: 180)

Da ne bi komandirju preveč napovedvala, da bo šel v pekel zaradi **malverzacij**. (Masłowska 2011: 192–193)

Radę Miasta nie stać na jakieś grubsze **malwerchy**. (Masłowska 2003: 89)

Mestn svet ne more špogat kšnih večjih **malverzacij**. (Masłowska 2011: 94)

V gradivu lahko zasledimo še več podobnih primerov, npr. *taksa: taksówka*, slo. *taksi*, *klimaks: klimakterium*, slo. *klimakterij*, *konsekwa: konsekwencja*, slo. *konsekvenca* in *anabol: anabolik*, slo. *anabolik*. V prevodu zasledimo le nevtralne oblike.

Idziemy do dworca, choć byśmy mogli wziąć **taksę**. (Masłowska 2003: 33)

Grewa do železniške, pa čeprav bi loh vzela **taksija**. (Masłowska 2011: 34)

Jej śmiechu niby sypiącej się kobiety na **klimaksie**. (Masłowska 2003: 45)

Njenega smeha kt pr ženski, k se sesuva v **klimakteriju**. (Masłowska 2011: 47)

I ona to poniesie. Wszystkie za to **konsekwy**. (Masłowska 2003: 44)

In ona bo to plačala. Za vse **konsekwence**. (Masłowska 2011: 47)

Wobec najgorszych przeciwników prosto z **anabolu**, prosto z koksu. (Masłowska 2003: 30)

Prot najhujšim nasprotnikom direkt z **anabolikow**, direkt s koksa. (Masłowska 2011: 31)

Marlborasy je pogovorno poimenovanje cigaret znamke Marlboro. Neologizem je tvorjen s pomočjo obrazila *-asy* (primeri drugih oblik z istim obrazilom: *majtasy*, *portasy*), ki daje pogovorni prizvok. V slovenskem prevodu je ekvivalent nevtralen.

Kupiłam ci **marlborasy**, mentole, pomyślałam, że się ucieszysz. (Masłowska 2003: 190)

Kupila sm ti **marlboro**, mentolove, sm si rekla, da boš vesel. (Masłowska 2011: 204)

Sklep

Analiza slengovskega besedišča v prevodu romana Masłowske je pokazala, da je v tem primeru skoraj nemogoče govoriti o prevodoslovni normi. Na podlagi gradiva in v prevodu uporabljenih tehnik lahko govorimo le o tendencah v prevodoslovni praksi, ne pa o temeljnih načelih. Jezik romana Masłowske je dinamičen in poln različnih kulturnih kontekstov, ki že v izhodišču povzročajo težave pri prevajanju. Zdi se, da je

vsak odstavek prevoda zahteval drugačno tehniko, ki je bila odvisna od različnih dejavnikov. To dejstvo potrjujejo visoka zastopanost funkcijskih prevodov in relativno nizka pogostost ustaljenih ekvivalentov.

Literatura

- GJURIN, Velemir, 1974: Interesne govornice sleng, žargon, argo. *Slavistična revija* 22/1. 65–81.
- HEJWOWSKI, Krzysztof, 2006/2007: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa: PWN.
- MASŁOWSKA, Dorota, 2003: *Wojna polsko-ruska pod flagą biało-czerwoną*. Warszawa: Lampa i Iskra Boża.
- MASŁOWSKA, Dorota, 2011: *Poljsko-ruska wojna pod belo-rdečo zastavo*. Ljubljana: Modrijan.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2008: *Stilnost in zvrstnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

PRISLOVNA DOLOČILA V JEZIKU *BRIŽINSKIH SPOMENIKOV*

Matej Šekli

Filozofska fakulteta, Ljubljana;
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'01'367.624:811.163.1-115

V prispevku so obravnavana nestavčna prislovna določila (prostora/kraja, časa, načina, vzroka) v jeziku *Brižinskih spomenikov* (972–1039), najstarejši dokumentirani časovni različici slovenščine. Prikazana je tipologija prislovnih določil glede na njihovo obliko. Stanje v jeziku *Brižinskih spomenikov* je primerjano s stanjem v stari cerkveni slovanščini (863–885), ki predstavlja nekoliko starejše stanje, bližje praslovanskemu.

primerjalno jezikoslovje, skladnja, pomenoslovje, stavčni členi, prislovno določilo, slovenščina, *Brižinski spomeniki*

The article discusses the adverbial phrases (of place, time, mood and cause) in the *Freising Monuments* (Brižinski spomeniki) (972–1039), the oldest documented language variant of Slovene. The typology of the adverbial phrases is presented. The state of affairs in the *Freising Monuments* is compared with that in Old Church Slavic (863–885), which presents a more archaic state, more similar to the Proto-Slavic one.

comparative linguistics, syntax, semantics, syntactic roles, adverbial phrases, Slovene, *Freising Monuments*

1 Uvod

Prislovno določilo (*adverbiale*) je stavčni člen, ki izraža okoliščine dogajanja (tj. dejanja in stanja), izražene s povedkom, in sicer prostor/kraj (*locus*), čas (*tempus*), način (*modus*) in vzrok (*causa*). Prostorski/krajevni, časovni, načinovni in vzročni prislovni pomeni prislovnega določila so izraženi z različnimi oblikami, ločijo se na prvotne in drugotne ter negramatikalizirane in gramatikalizirane.¹

Prislovni (adverbialni) pomeni so izraženi z različnimi oblikami, tj. besednimi zvezami, in sicer so to: a) samostalnik ali samostalniški zaimек v (brezpredložnem) odvisnem sklonu, ki prislovni pomen izraža s sklonsko končnico (*gora 'gora' → Lsg *gorě 'na gori');² b) predložna zveza, tj. samostalnik ali samostalniški zaimек v (predložnem) odvisnem sklonu, ki prislovni pomen izraža s predlogom in sklonsko končnico (*gora 'gora' → Lsg *na gorě 'na gori'); c) prislovi, ki so po izvoru leksikalizirani

¹ Skladnja sklonov ima za izhodišče obliko in za cilj pomen (semaziološki vidik) (Šekli 2013), medtem ko ima skladnja stavčnih členov za izhodišče pomen in za cilj obliko (onomaziološki vidik). Vidika sta torej komplementarna.

² Pojma samostalnik oziroma samostalniški zaimек dejansko pomenita samostalniška besedna zveza oziroma samostalniškozaimenska besedna zveza.

samostalniki ali predložne zveze z odvisnimi skloni (Lsg **gorě* > sln. *gori* 'gori, zgoraj'; Lsg **na gorě* > češ. *nahorě* 'gori, zgoraj'); č) prislovni zaimki, ki prislovni pomen izražajo z besedotvornim morfemom (na primer izražanje lokativnega pomena z zloženo pripono **-ь/'b-de* (prim. 2.1)) ali s predlogom/predpono in besedotvornim morfemom (na primer drugotno izražanje ablativnega pomena s predlogom **otъ* 'od' in z zloženo pripono **-o-de*: stsl. *otъ kōde* 'od kod?', *otъ jōde* 'od koder', *otъ sōde* 'od tod', *otъ ovōde* 'od tam', *otъ tōde* 'od tam', *otъ onōde* 'od ondi', *otъ vьsōde* 'od vsepovsod', *otъ inōde* 'od drugod').

Prislovni pomeni so prvotni (primarni) in drugotni (sekundarni). Prvotni prislovni pomen je prostorski/krajevni, iz katerega po pomenskem prenosu (tj. po metafori) nastajajo drugotni, in sicer časovni, načinovni in vzročni,³ odvisno predvsem od besednozvezne vrste (brezpredložni mestnik ima na primer različne prislovne pomene glede na slovarski (leksikalni) pomen samostalnika: stsl. *semъ městě* 'na tem mestu' (prostor/kraj) : *tomъ časě* 'v tisti uri' (čas) : *igri* 'v igri, igraje' (način) : *mьnozě brašьně* 'v mnogi hrani, zaradi mnoge hrane' (vzrok); izpridevniški prislovi imajo načinovni pomen: stsl. *dobrъ* 'dober' → Lsg *dobrě* 'v dobrem; dobro', *pravъ* 'pravi, pravilen, pravičen' → Ipl *pravy* 's pravimi, pravilnimi, pravičnimi; prav, pravilno, pravično').

Prislovni pomeni so nadalje izraženi slovarsko (leksikalno), tj. z leksemom, ali slovnično (gramatično), tj. z morfemom. Gramatikalizirani prislovni pomeni so nekateri prostorski/krajevni (lokativni: **-ь/'b-de*, direktivni: **-a/ě-mo/mъ*, perlativni: **-o-de*), časovni (**-ь/'b-da*, **-ь/'b-dy*) in načinovni pomeni (**-o/e*, **-ě/'i*, **-y/'i*).

V nadaljevanju so obravnavana nestavčna prislovna določila v jeziku *Brižinskih spomenikov* (kratično BS). Prikazana je tipologija prislovnih določil oziroma njihovih prislovnih pomenov glede na njihovo obliko, pri čemer so pri določanju pomena samostalnikov oziroma samostalniških zaimkov v različnih sklonih upoštevana spoznanja skladnje sklonov. Prislovno določilo prostora/kraja v jeziku BS je primerjano s stanjem v stari cerkveni slovanščini, medtem ko so ostala prislovna določila prikazana neprimerjalno.

2 Prislovno določilo prostora/kraja

Prislovno določilo prostora/kraja (*adverbiale loci*) izraža prostorske/krajevne okoliščine in ima naslednje prostorske/krajevne prislovne pomene: mesto (lokativni pomen; *kje?*), ciljno mesto (direktivni pomen; *kam?*), izhodiščno mesto (ablativni pomen; *od kod?*), pot/razmeščenost (perlativno-distributivni pomen; *kod?*) ter količino prostora/kraja oziroma poti (prostorske razsežnosti; *kako daleč?*). Prostorski/krajevni prislovni pomeni z manj natančno pomensko določitvijo imajo prvotno nepredložne zveze (samostalnik ali samostalniški zaimek v (brezpredložnem) odvisnem

³ Spoznanje, da je prislovni pomen sklonske oblike prvotno prostorski/krajevni, je v primerjalnem jezikoslovju prisotno že pri njegovem utemeljitelju (Bopp 1833: 136). To spoznanje v ospredje postavlja t. i. kognitivno jezikoslovje (Lakoff, Johnson 1980 in kasneje).

sklonu, krajevni prislov, krajevni prislovni zaimek), ki prostor/kraj izražajo znotraj prostorskega/krajevnega orientatorja, z bolj natančno pomensko določitvijo pa prvotne predložne zveze (predložna zveza z odvisnim sklonom, iz predložne zveze nastali krajevni prislov), ki prostor/kraj lahko izražajo tako znotraj kot zunaj prostorskega/krajevnega orientatorja.⁴

2.1 Mesto (lokativni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom mesto (lokativni pomen) in njegovimi podpomeni (inesivni, superesivni, adesivni pomen) se pojavlja ob glagolih nepremikanja. Splošnejši lokativni pomen izražajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem mestniku (mestnik kraja, locativus loci; stcsl. *semь městě* 'na tem mestu'); b) mestovni krajevni prislov, prvotni brezpredložni mestnik (stcsl. *gorě* 'gori, zgoraj'); c) mestovni krajevni prislovni zaimek na *-ь/ь-de (stcsl. *къде* 'kje?', *иде* [jъде] 'kjer', *съде* 'tu', *овъде* 'tam', *онъде* 'ondi', *въсьде* 'povsod', *инъде* [jinъде] 'drugod') oziroma s končnico *-u (stcsl. *ту* 'tam'). Bolj natančne lokativne pomene imajo: a) prostor/kraj znotraj orientatorja: predloga z mestnikom *въ* 'v' z inesivnim pomenom (tj. 'v notranjosti') in *на* 'na' s superesivnim pomenom (tj. 'na površini'); b) prostor/kraj zunaj orientatorja: predlogi z adesivnim pomenom (tj. 'v bližini'), in sicer z mestnikom *при* 'pri', *объо* 'ob, pri' ter z orodnikom *предъ* 'pred' (sprednja stran orientatorja), *за* 'pred' (zadnja stran orientatorja), *надъ* 'nad' (zgornja stran orientatorja), *подъ* 'pod' (spodnja stran orientatorja), *между* 'med' (med orientatorjema); c) mestovni krajevni prislov,⁵ nastal iz predložne zveze z lokativnim pomenom (stcsl. *вѣкупѣ* 'skupaj').

V BS se pojavljajo: a) predložna zveza z mestnikom z inesivnim (v *цркви* *јих* (II 35–36) 'v njihovih cerkvah', v *всемъ блазѣ* (III 74) 'v vsem dobrem') in superesivnim pomenom (*на семъ свѣтѣ* (I 8, 25, II 80) 'na tem svetu', *на помоѣи* (III 20) 'na pomoči'); b) predložna zveza z orodnikom z adesivnim pomenom (*предъ столomъ божьемъ* (II 71–72) 'pred stolom božjem', *предъ божьима оѣима* (II 75–76, 86) 'pred božjimi očmi', *предъ твојима оѣима* (II 55) 'pred tvojimi očmi').

2.2 Ciljno mesto (direktivni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom ciljno mesto (direktivni pomen)⁶ in njegovimi podpomeni (ilativni, sublativni, adlativni pomen) se pojavlja ob glagolih premikanja. Širši direktivni pomen imajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem tožilniku ali dajalniku (tožilnik/dajalnik smeri, accusativus/dativus directionis; stcsl. Asg *вънъ* *'na zrak' = 'ven', Dsg *тебѣ* 'k tebi'); b) ciljnostni krajevni prislov, prvotno brezpredložni tožilnik (stcsl. *вънъ* 'ven') ali dajalnik (stcsl. *долu* 'dol'); c) ciljnostni krajevni prislovni zaimek na *-а/ѣ-мо/мъ (stcsl. *кamo* 'kam?', *јamo* 'kamor', *сѣмо* 'sem', *тамo* 'tja', *овамo* 'tja', *онамo* 'ondi', *въсамo* 'na vse

⁴ Pojem *prostorski/krajevni orientator* je prevod češ. *prostоровý orientátor* (MČ III: 79).

⁵ Tudi *statični prislov kraja* (Žele 2001: 101).

⁶ Tudi *cilj dogajanja* (SS: 620).

strani', *inamo* [jinamo] 'drugam'). Ožje direktivne pomene izražajo: a) prostor/kraj znotraj orientatorja: predloga s tožilnikom *vъ* 'v' z ilativnim pomenom (tj. 'v notranjost') in *na* 'na' s sublativnim pomenom (tj. 'na površino'); b) prostor/kraj zunaj orientatorja: predlogi z adlativnim pomenom (tj. 'v bližino'), in sicer z rodilnikom *do* 'do', z dajalnikom *kъ* 'k/h', *protivъ* 'proti' ter s tožilnikom *prědъ* 'pred' (na sprednjo stran), *za* 'pred' (na zadnjo stran), *nadъ* 'nad' (na zgornjo stran), *podъ* 'pod' (na spodnjo stran), *meždu* 'med' (med orientatorja); c) ciljnostni krajevni prislov,⁷ nastal iz predložne zveze z direktivnim pomenom (stcsl. *vъkupъ* 'skupaj').

V BS se najdejo: a) samostalnik v brezpredložnem dajalniku (*bogu* (II 58) 'k bogu', *ogni* (II 100) 'k ognju'); b) ciljnostna krajevna prislovna zaimka (*kamo* (II 84–85) '(ne)kam', *tamoje* (II 62) 'prav tja'); c) predložna besedna zveza s tožilnikom, in sicer s prvotnim ilativnim (*v česařstvo svoje* (II 63) 'v cesarstvo svoje', *v mōkq* (I 27) 'v trpljenje'), sublativnim (*na on svēt* (I 8–9) 'na oni svet', *na si svēt* (I 12, III 68–69) 'na ta svet', *na narod človečki* (II 11) 'na rod človeški') in adlativnim pomenom (*pod krovi svoje* (II 51) 'pod strehe svoje'); č) predložna zveza z dajalnikom s prvotnim adlativnim pomenom (*kъ bogu* (II 21) 'k bogu').

2.3 Izhodiščno mesto (ablativni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom izhodiščno mesto (ablativni pomen v širšem smislu)⁸ in njegovimi podpomeni (elativni, delativnim, ablativni pomen v ožjem smislu) se pojavlja ob glagolih premikanja. Širši ablativni pomen izražata: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem ločilniškem rodilniku (ločilnik kraja, ablativus loci; *jiti lěsa 'iti iz gozda'); b) izhodiščni krajevni prislovni zaimek na *-*q-de* prvotno (stcsl. *kōde* 'od kod?', *jōde* 'od koder', *sōde* 'od tod', *ovōde* 'od tam', *tōde* 'od tam', *onōde* 'od ondi', *vъsōde* 'od vsepovsod', *inōde* [jinōde] 'od drugod'). Ožje ablativne pomene imajo: a) prostor/kraj znotraj orientatorja: predloga z ločilniškim rodilnikom *iz* 'iz' z elativnim pomenom (tj. 'iz notranjosti') in *sъ* 's/z' z delativnim pomenom (tj. 's površine'); b) prostor/kraj zunaj orientatorja: predlog z ablativnim pomenom v ožjem smislu (tj. 'od bližine'), in sicer z ločilniškim rodilnikom *otъ* 'od';⁹ c) izhodiščni krajevni prislov, nastal iz predložne zveze z ablativnim pomenom (stcsl. *izvъnu* 'od zunaj').

V BS so dokumentirane samo predložne zveze z ločilniškim rodilnikom s prvotnim ablativnim pomenom v ožjem smislu (*ot slavy božje* (II 10) 'od slave božje', *ot boga* (II 24) 'od boga', *ot zlodějne oblasti* (II 70–71) 'od zlodejne oblasti', *ot vsega zla* (II 72–73) 'od vsega zla') in s prvotnim delativnim pomenom (*s(ə) nebese* (I 27) 'z neba').

⁷ Tudi *dinamični prislovi smeri/cilja* (Žele 2001: 101).

⁸ Tudi *izhodišče ali doseg* (SS: 620).

⁹ Pozneje so nastali še zloženi predlogi tipa sln. *izpred* ('od sprednje strani'), *izza* ('od zadnje strani'), *iznad* ('od zgornje strani'), *izpod* ('od spodnje strani'), *izmed* ('izmed dveh orientatorjev').

2.4 Pot/razmeščenost (perlativno-distributivni pomen)

Prislovno določilo prostora/kraja s pomenom pot/razmeščenost (perlativno-distributivni pomen) se pojavlja ob glagolih premikanja v širšem smislu. Perlativno-distributivni pomen imajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimек v brezpredložnem orodniku (orodnik kraja, instrumentalis loci; stcsl. *qzъkyimi vraty* 'skozi ozka vrata') in brezpredložnem tožilniku (prvotno tožilnik smeri, accusativus directionis; stcsl. *nebesъskyje dvъri* 'skozi nebeška vrata'); b) predložna zveza s tožilnikom (stcsl. *črězъ* 'čez, skozi', *prězъ* 'čez', *skvozě* 'skozi', *mimo* 'mimo'; *podlbgъ* 'vzdolž', *nizъ* 'ob ... navzdol', *vъzъ* 'ob ... navzgor') in dajalnikom/mestnikom (stcsl. *po* 'po'); c) krajevni prislov (stcsl. *poтъmъ* 'po poti') in krajevni prislovni zaimек na *-*q-de*, s prvotnim ablativnim in drugotnim perlativnim pomenom (prim. 2.3). V BS je izpričana le predložna zveza s predlogom *po* z dajalnikom/mestnikom (*po lěsu* (II 101) 'po lesu').¹⁰

3 Prislovno določilo časa

Prislovno določilo časa (*adverbiale temporis*) izraža časovne okoliščine (temporalni pomen) in ima naslednje časovne prislovne pomene: trenutek ali obdobje (*kdaj?*; tj. preneseni lokativni pomen),¹¹ ciljni čas (*doklej?*, *do kdaj?*; tj. preneseni direktivni pomen), izhodiščni čas (*odklej?*, *od kdaj?*; tj. preneseni ablativni pomen) ter količino časa (časovne razsežnosti; *kako dolgo?*). Podobno kot prostorski/krajevni imajo tudi časovni prislovni pomene z manj natančno pomensko določitvijo prvotno nepredložne zveze (samostalnik ali samostalniški zaimек v (brezpredložnem) odvisnem sklonu, časovni prislov, časovni prislovni zaimек), ki čas izražajo znotraj časovnega orientatorja, z bolj natančno pomensko določitvijo pa prvotne predložne zveze (predložna zveza z odvisnim sklonom, iz predložne zveze nastali časovni prislov), ki čas lahko izražajo tako znotraj kot zunaj časovnega orientatorja.¹²

Pomen **trenutek ali obdobje** izražajo: a) časovni prislov (*nině* (II 35, 104) 'zdaj', *prvě* (II 30) 'prej', *paki* (I 9) 'spet'); b) časovni prislovni zaimек (*te* (I 2) 'tedaj', *nikoliježe* (I 4) 'nikoli'); c) predložna zveza s predlogom *na* z mestnikom ali tožilnikom s pomenom **istodobnost**, tj. s prenesenim superesivnim lokativnim oziroma sublativnim direktivnim pomenom (nahajanje znotraj časovnega orientatorja; *na sđd(ə)ńěm d(ə)ne* (III 54) 'na sodnem dnevu', *na sđdni đan* (I 9, 31–32) 'na sodni dan'); č) predložna zveza s predlogom *po* z mestnikom ali tožilnikom s pomenom **zadobnost**, tj. nahajanje zunaj časovnega orientatorja (*po nas* (I 1) 'za nami', *po sem*

¹⁰ V predložni zvezi *po lěsu* je obliko *lěsu* mogoče interpretirati kot dajalnik (arhaizem, tj. prvotno, nespremenjeno stanje) ali kot mestnik (inovacija, tj. drugotno, spremenjeno stanje). Na dajalnik bi kazala prvotna moška *o*-jevska sklanjatev samostalnika psl. *lěsъ (Dsg *lěsu : Lsg *lěsě), na mestnik pa začetek analoške posplošitve končnice mestnika ednine *u*-jevske sklanjatve psl. *-*u* v moško *o*-jevsko sklanjatev v BS (*p[o] s[em] řědu* (II 13–14) 'po tem ředu').

¹¹ Pojem *trenutek* se nanaša na slovarsko (leksikalno) izraženo puntualnost (netrajanje), *obdobje* pa na durativnost (trajanje).

¹² Pojem *časovni orientator* je prevod češ. *časový orientátor* (MČ III: 88).

(I 10) 'po tem', *po t dan* (I 12) 'po tem dnevu'), oziroma časovni prislov, nastal iz le-te (*potom* (II 10) 'potem', *posléd* (II 93) 'naposled').

Pomen **količina časa** imajo predložna zveza s predlogom *v* s tožilnikom (s prenesenim direktivnim pomenom), pri čemer ima samostalnik v tožilniku slovarski (leksikalni) pomen obdobje in ne trenutek (*v věki* (I 2, II, 6–7) 'na veke'). Količina časa je izražena tudi s časovnimi mejama, od katerih prva izraža **izhodiščni čas** (s predložno zvezo s predlogoma *od*, *iz* s prenesenim ablativnim pomenom ali prislovom, nastalim iz tovrstne predložne zveze), druga pa **ciljni čas** (s predložno zvezo s predlogoma *do*, *v* s prenesenim direktivnim pomenom ali prislovom, nastalim iz tovrstne predložne zveze; *ot toho d(ə)ne ... do danášňego d(ə)ne* (II 39–41) 'od tistega dne do današnjega dne', *iz věka v věk* (I 35) 'iz veka v vek'; *izkoni dokoni* (II 64–65) 'od začetka do konca').

4 Prislovno določilo načina

Prislovno določilo načina (*adverbiale modi*) izraža načinovne okoliščine (modalni pomen) in ima naslednje načinovne prislovne pomene: pravi način (*kako?*), primera (*kot/kakor kdo/kaj?*), mera/količina (*koliko?*, *za koliko?*), izid/posledica, orodje in sredstvo (*s čim?*), spremstvo (sociativnost: *s kom?*; komitativnost: *s čim?*), vršilec/vršilnik dejanja (*od koga/česa?*), snovnost (*iz česa?*).¹³

Pomen **pravi način** izražajo: a) predložna zveza s predlogom *v* z mestnikom s prenesenim inesivnim lokativnim pomenom (*ili v nepravdněj rotě ili v lži, ili tatbě ili zavisti, ili v vzmazi ili v s(ə)ničtvě* (I 14–16) 'ali v nepravicih prisegi ali v laži, ali tatvini ali zavisti, ali v skrutitvi ali v nečistovanju', *v poglagolanji* (I 17) 'v obrekovanju', *v spitnix rotax, v lažnix řečax, v tadbinax, v sničastvě, v lakomstvě, v lixojědenji, v lixopitji, v vzmastvě i v vsem lixod[ě]janji* (III 33–37) 'v krivih prisegah, v lažnih besedah, v tatvinah, v nečistovanju, v lakomnosti, v prekomernem jedenju, v prekomernem pitju, v skrutitvi in v vsem nezmernem početju') ali s tožilnikom s prenesenim ilativnim direktivnim pomenom (*v imě božje* (II 49, 55–56) 'v božjem imenu') kot tudi s predlogom *po* z mestnikom s prenesenim pomenom, sorodnim časovnemu pomenu zadobnost (*p[o] s[em] ředu* (II 13–14) 'po tem redu'); b) načinovni prislov, ki je tvorjen iz pridevnika (*ľubo* (I 26) 'ljubo', *žestoko* (II 97) 'hudo') ali glagola (*nudmi ili ľubmi* (II 31–32) 'prisiljno ali hote'); c) načinovni prislovni zaimek (*kako* (I 20) 'kako', *akože* (I 26, 26, II 31–32) 'kakor', *tako* (II 58) 'tako', *nikakože* (II 70) 'nikakor').

¹³ V slovenski slovnici se znotraj načinovnih prislovnih pomenov nekateri tu predstavljeni pomeni ne pojavljajo, predstavljeni so po vzoru slovničnih tradicij nekaterih drugih jezikov: snovnost (nem. *stoffliche Beschaffenheit* (DG: 653), it. *materia* (GI: 120)); spremstvo (nem. *Begleitung* (DG: 654)), in sicer sociativnost (it. *compagnia* (GI: 117)) in komitativnost (it. *unione* (GI: 117)). Pomenu izid/posledica z vprašalnico *s kakšnim rezultatom/uspěhom?* (*do onemoglosti, do sitega* (SS: 625)) v nemški slovnični tradiciji na primer približno ustreza pomen nem. *Grad, Intensität* z vprašalnico *wie sehr?* 'kako zelo?' (*bis auf Blut* 'do krvi', *auf Leben und Tod* 'na življenje in smrt'), medtem ko je pomen nem. (*graduelle*) *Differenz* z vprašalnico *um wie viel?* 'za koliko?' (*um fünf Punkte* 'za pet točk' (DG: 653)) vključen v pomen mera/količina.

Pomen **primera** se pojavlja z vezniško zvezo (*ako tva milost* (I 26) 'kakor tvoja milost').

Pomen **mera/količina** je izražen z mernim/količinskim prislovnim zaimkom (*elikože* (III 48) 'kolikor').

Pomena **orodje in sredstvo** izraža samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem orodniku¹⁴ (orodnik orodja/sredstva, instrumentalis instrumenti; *ili voljo ili ne voljo* (I 13–14) 'ali z voljo ali ne z voljo', *tvojimi usti* (I 32–33) 's tvojimi usti', *svojimi usti i svojim glagolom* (II 77–78) 's svojimi ustni in s svojo besedo', *těmi, těmi* [...] *děli* (II 57) 's temi, temi deli', *metlami* (II 99) 'z metlami', *meči* (II 101) 'z meči', *železní klúči* (II 102) 'z železnimi kljukami', *našo pravdnq věřq i pravdnq izpověďq* (II 104–106) 'z našo pravo vero in pravo izpovedjo', *tq velikq strastjq* (II 107–108) 'z velikim trpljenjem'; *jimže* (II 94) 's čimer').

Pomen **spremstvo** izraža predložna zveza s predlogom *s* z orodnikom, in sicer se pojavlja pomen **sociativnost** (*s těmi* (I 32) 's temi', *sə soppřnikom našim, sə zlod[ě]jem starim* (II 72–74) 'z zoprnikom našim, z zlodejem starim').

5 Prislovno določilo vzroka

Prislovno določilo vzroka (*adverbiale causae*) izraža vzročne okoliščine (kavzalni pomen) in ima naslednje vzročne prislovne pomene: pravi vzrok (*zakaj?*), namen (*čemu?*), ozir (*glede na kaj?*, *po čem?*), pogoj (*kđaj?*, *pod katerim pogojem?*), dopuščanje (*kljub čemu?*).

Pomen **vzrok** izražata: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem orodniku (orodnik vzroka, instrumentalis causae; *zavistjq* [...] *Neprijazniq* (II 8–9) 'z zavistjo Neprijaznega, zaradi zavisti Neprijaznega');¹⁵ b) vzročni prislov, nastal iz predložne zveze s predlogom *po* z dajalnikom s pomenom, sorodnim s časovnim pomenom zadobnost (*potomu* (II 17, 35, II 109) 'potem, zato').

Pomen **namen** izražajo: a) samostalnik ali samostalniški zaimek v brezpredložnem dajalniku (dajalnik namena, dativus finalis; *časti jix* (II 37) 'na njihovo čast'); b) predložna zveza s predlogom *za* s tožilnikom (*za vās narod* (I 27–28) 'za ves rod') ali s predlogom *o* s tožilnikom (*o s(ə)pasenje těles našix i duš našix* (II 39–40) 'za odrešitev teles naših in duš naših').

Pomen **ozir** se pojavlja v predložni zvezi s predlogom *po* z mestnikom (*po svěm dělē* (III 59) 'po svojem delu').

¹⁴ Pojem *orodje* ima predmetni/konkretni pomen (nem. *Werkzeug* z vprašalnico *womit?* (DG: 654), it. *strumento* (GI: 116)), *sredstvo* pa pojmovni/abstraktni pomen (nem. *Mittel* z vprašalnico *wodurch?* (DG: 654), it. *mezzo* (GI: 116)).

¹⁵ Zgradba *zavistjq* [...] *Neprijazniq* je torej lahko pomensko interpretirana tako z načinovnim pomenom sredstva ('z zavistjo Neprijaznega') kot s pomenom vzroka ('zaradi zavisti Neprijaznega').

6 Sklep

Prislovna določila (prostora/kraja, časa, načina, vzroka), ki se pojavljajo v jeziku *Brižinskih spomenikov*, se oblikovno, tj. glede na vrsto besedne zveze v njihovi skladenjski vlogi, v veliki meri ujemajo s stanjem s stari cerkveni slovanščini. Zaradi zelo omejenega obsega besedil pa vse vrste prislovnih določil v *Brižinskih spomenikih* (za razliko od stare cerkvene slovanščine) niso izpričane, kar otežuje gradivsko podprto preučevanje skladenjskih inovacij na časovni osi praslovanščina – slovenščina 10. stoletja.

Literatura

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BELAJ, Branimir, TANACKOVIĆ FALETAR, Goran, 2014: *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika: 1. imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- BOPP, Franz, 1833: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Liththauischen, Gothischen und Deutschen I*. Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften.
- Brižinski spomeniki/Monumenta Frisigensia: Znanstvenokritična izdaja*, ³2004 (¹1992, ²1993). Ljubljana: SAZU.
- DELBRÜCK, Berthold, 1893: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, III/1. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- DG = EISENBERG, Peter idr., 1998: *Die Grammatik*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Duden.
- ДУРИДАНОВ, Иван idr., 1993: *Граматика на старобългарския език: Фонетика, морфология, синтаксис*. София: Българска академия на науките.
- FERRARESI, Gisella, 2014: *Grammatikalisierung*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- GI = DARDANO, Maurizio, TRIFONE, Pietro, 1995: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- GREPL, Miroslav idr., 1996: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Olomouc: Vitobia.
- HOCK, Hans Henrich, ³1991 (¹1986): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1980 (2003): *Metaphors we live by*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- MČ 3 = PETR, Jan idr., 1987: *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.
- MEIER-BRÜGGER, Mihael, 2010³ (¹2001): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- MIKLOSICH, Franz, 1883: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: IV. Syntax*. Wien.
- MUSAN, Renate, ³2013: *Satzgliedanalyse*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- OREL, Irena, SMOLE, Vera: Izražanje prostorskih razmerij z vprašalnimi prislovnimi zaimki v knjižnih in neknjižnih zvrsteh slovenskega jezika. *Slavistična revija* 62/3. 463–481.
- PANEVOVÁ, Jarmila idr., 2014: *Mluvnice současné češtiny 2: Syntax češtiny na základe anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- PAVLOVIĆ, Slobodan, 2011: Prostor i prostorne metafore u padežnom sistemu Brižinskih spomenika. *Slavistična revija* 59/2. 179–194.
- PIPER, Predrag, 1983: *Zamenički prilozi: Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- PIPER, Predrag, 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- SS = TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000 (¹1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

- ŠEKLI, Matej, 2013: K Miklošičevi primerjalni skladnji sklonov slovanskih jezikov. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve. Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 427–433.
- ŠEKLI, Matej, 2015: Glagolska vezljivost v jeziku Brižinskih spomenikov. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 53–80.
- ŠTÍCHA, František idr., 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VONDRÁK, Wenzel, ²1928 (¹1908): *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- WEINSBERG, Adam, 1971: Okoliczniki miejsca a przedrostki przestrzenne. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 28. 145–151.
- ŽELE, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

50 OD TENKOV JEZIKOVNE (NE)PRAVILNOSTI V SSKJ 2

Iza Škrjanec

Ljubljana

Damjan Popič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.81'271.1

V prispevku predstavimo študije o tem, kako so v drugi izdaji SSKJ obravnavani elementi, ki so bili v prvi izdaji označeni z normativno oznako *nepravilno*. Pri tem poskušamo napraviti kategorizacijo elementov, in sicer predstavljamo, kateri elementi so ohranili prvotni kvalifikator, pri katerih je kvalifikator izpadel in pri katerih se je zamenjal, te lekseme pa predstavljamo v različnih kategorijah glede na (pre)kvalifikacijo v SSKJ 2.

SSKJ, kvalifikatorji, nepravilno

The paper investigates in which way the lexemes that were marked as *incorrect* in SSKJ 1 are dealt with in SSKJ 2. To this end, we aim to categorize those lexemes, based on whether they preserved the original qualifier from SSKJ 1, whether the qualifier was deleted, or whether it was substituted with a different qualifier. We divide the lexemes into several categories according to the new qualifier found in SSKJ 2.

SSKJ, qualifiers, incorrectness

1 Uvod

V prispevku preverimo, kako so leksemi znotraj geselskih člankov, ki so v prvi izdaji SSKJ vsebovali kvalifikator *nepravilno*, normativno ovrednoteni v drugi izdaji.¹ V SSKJ 1 je bilo s tem kvalifikatorjem označenih 31 leksemov, ki jih segmentiramo glede na normativno obravnavo v SSKJ 2. Pri tem želimo ugotoviti, kako so se avtorji SSKJ 2 spoprijeli z nalogo združevanja starejšega in novejšega nabora besedja v obstoječi normativnoopisni okvir.

Med prvo in drugo izdajo SSKJ je prišlo do nekaterih strukturnih sprememb na kvalifikatorski ravni, in sicer so umanjali kvalifikatorji *neustaljeno*, *zastarelo*, *raba peša* in *raba narašča*. Kvalifikator *nepravilno* je v kombinaciji s kvalifikatorjem *neustaljeno* v prvi izdaji SSKJ tvoril glavni normativni okvir, v določeni meri je ta vloga padla tudi na kvalifikator *publicistično*.

¹ V prispevku se na prvo izdajo nanašamo s krajšavo SSKJ 1, na drugo pa s SSKJ 2.

2 Nepravilno v SSKJ 1 in SSKJ 2

Če želimo strukturirano predstaviti spremembe med SSKJ 1 in SSKJ 2, da lahko sistematično predstavimo elemente, ki nimajo normativne veljave, moramo primerjati sama normativna sistema obeh izdaj, kar pa je zahtevno opravilo (gl. Ahlin idr. 2014: 121–122):

Spremembe, ki jih je doživelo besedilo prve izdaje SSKJ, so razvidne zgolj z neposredno primerjavo uvodov v obeh izdajah in s primerjanjem posameznih slovarskih sestavkov prve in druge izdaje. Ob tem je primerjava obeh uvodov ovirana, ker je uvod v drugo izdajo izdelan tako, da je za osnovo vzeto besedilo iz prve izdaje, temu besedilu pa so nato neopazno dodani stavki, odstavki in spremembe, ki se nanašajo na prenovitvene posege. S to tehniko je poskrbljeno, da je za uporabnika praktično nemogoče, da bi brez zamudnega (in za večino uporabnikov neizvedljivega) primerjanja med obema izdajama lahko sam ocenil, v čem so pridobitve druge izdaje.

Podobno velja tudi za primerjavo geselskih člankov, ki so bili deležni prenove, zlasti še v našem primeru, saj normativna oznaka že v izhodišču ni bila pripisana na istem mestu znotraj geselskega članka (gl. Ahlin idr. 2014: 122):

Podobno velja tudi za slovarske sestavke, pri katerih brez neposredne primerjave slovarskega sestavka pri določeni iztočnici v prvi izdaji s sestavkom pri isti iztočnici v drugi izdaji ni mogoče vedeti, katere spremembe prinaša besedilo SSKJ-2.

Če vendarle strnemo razlike, relevantne za pričujoči prispevek, med obema izdajama, lahko rečemo, da je na ravni stilno-zvrstnega označevanja prišlo do naslednjih sprememb (gl. tudi Ahlin idr. 2014; Krek 2014):

- s kvalifikatorjem *pogovorno* so na novo označene ali prekvalificirane širše skupine leksemov, v številnih primerih z dodanim pojasnilom *zlasti v sproščenem ožjem krogu*;
- kvalifikatorja *med.* in *vet.* sta bila mestoma nadomeščena s kvalifikatorjem *zool.*;
- leksika, označena s kvalifikatorjem *neustaljeno*, je povečini uvrščena v nevtralno leksiko; kvalifikator je odstranjen;
- kvalifikator *žarg.* se v SSKJ 2 vedno pojavlja s specifikacijo področja;
- odstranjeni so kvalifikatorji *zastarelo*, *raba peša* in *raba narašča*;
- uvedenih je več sprememb pri leksiki, v SSKJ 1 kvalificirani kot *nepravilno*.

Sekundarne normativne spremembe, tj. spremembe, ki niso vezane na kvalifikatorski opis, se nanašajo še na skladijski opis (SSKJ 2: § 117; *neskl. pril.* → v *prid. rabi*), iz uvoda je izpuščena razlaga »Na prvem mestu stoji ali v knjižnem jeziku doslej veljavna in še precej živa oblika ali pa novejša oblika, ki močno izpodriva starejšo«, glede na spremenjen jezikovni predpis med obema izdajama slovarja pa je uvodu dodano naslednje dopolnilo (SSKJ 2: § 121): »Izjemoma je pri prislovih in členkih tipa *dokod* in *do kod*, *neglede* in *ne glede*, *povečini* in *po večini* prednostna druga oblika, kar dodatno poudarja kvalifikatorsko pojasnilo PIŠE SE NARAZEN pred ponazarjalnim gradivom.« V nadaljevanju prispevka se posvečamo zgolj eksplicitni normativnosti (gl. Vidovič Muha 1992: 10), izraženi s posebnim normativnim kvalifikatorjem *nepravilno*.

3 Analiza geselskih člankov

V pričujočem poglavju analiziramo izbrane iztočnice v SSKJ 2, pri tem pa želimo ugotoviti predvsem, kako sistematično je bilo pripisovanje kvalifikatorja, ki se je preneslo iz SSKJ 1 v SSKJ 2. Obravnavamo 31 geselskih člankov iz SSKJ 1, ki vsebujejo posebni normativni kvalifikator *nepravilno*, gesla pa primerjamo z ustrežajočimi članki iz SSKJ 2. Kvalifikator *nepravilno* je ohranilo dvanajst člankov iz SSKJ 2, štiri članki so označeni s kvalifikatorjem *zastarelo*, dva *starinsko*, en članek ima kvalifikator *publicistično*. Dvanajst člankov, ki so bili v prvi izdaji SSKJ označeni kot nepravilni, je kvalifikator izgubilo, hkrati pa jim ni bil pripisan noben drug kvalifikator. V drugi izdaji se pojavijo vse iztočnice SSKJ 1 s kvalifikatorjem *nepravilno*, zanimivo pa je, da s tem kvalifikatorjem ni bilo na novo označeno nobeno geslo. V nadaljevanju ustrežajoča slovarska gesla SSKJ 2 razporedimo glede na pripisan kvalifikator oz. (ne)označenost.

3.1 Nepravilno → nepravilno

Od 31 geselskih člankov iz SSKJ 1, ki vsebujejo kvalifikator *nepravilno*, jih je dvanajst kvalifikator ohranilo tudi v drugi izdaji, kot kaže Tabela 1:²

Tabela 1: Leksika v SSKJ 2 z ohranjenim kvalifikatorjem *nepravilno*

	SSKJ 1	SSKJ 2
1)	brez neprav. vstopiš, brez da bi potrkal <i>ne da bi potrkal</i>	brez neprav. vstopiš, brez da bi potrkal <i>ne da bi potrkal</i>
2)	in neprav., med predlogoma, ki se vežeta z različnima sklonoma pred in po uporabi <i>pred uporabo in po njej</i>	in neprav., med predlogoma, ki se vežeta z različnima sklonoma pred in po uporabi <i>pred uporabo in po njej</i>
3)	kar neprav. v knjigi ni nič takega, kar bi ne znal <i>česar</i>	kar neprav. v knjigi ni nič takega, kar bi ne znal <i>česar</i>
4)	kateri neprav. razpisano je delovno mesto, za katerega je potrebna visoka izobrazba <i>za katero</i>	kateri neprav. razpisano je delovno mesto, za katerega je potrebna visoka izobrazba <i>za katero</i>
5)	neupravičen neprav. zaradi neupravičenih ur je bil dijak kaznovan <i>neopravičenih ur</i>	neupravičen neprav. zaradi neupravičenih ur je bil dijak kaznovan <i>neopravičenih ur</i>
6)	nič neprav. ničesar se ni spremenilo <i>nič</i>	nič neprav. ničesar se ni spremenilo <i>nič</i>

² Prikazani so zgolj tisti deli geselskih člankov, na katere se kvalifikator nanaša.

7)	oba neprav. z obema kolena z <i>obema kolenoma</i>	oba neprav. z obema kolena z <i>obema kolenoma</i>
8)	po neprav. pred in po uporabi <i>pred uporabo in po njej</i>	po neprav. pred in po uporabi <i>pred uporabo in po njej</i>
9)	pred neprav. pred in po uporabi <i>pred uporabo in po njej</i>	pred neprav. pred in po uporabi <i>pred uporabo in po njej</i>
10)	se planinec, neprav. planinca se pogreša že dva dni <i>planinca pogrešajo</i> / rodil sem se 11. oktobra	se planinec, neprav. planinca se pogreša že dva dni <i>planinca pogrešajo</i> / rodil sem se 11. oktobra
11)	tvoj neprav. daj mi tisto tvojo knjigo <i>svojo</i>	tvoj neprav. daj mi tisto tvojo knjigo <i>svojo</i>
12)	več neprav. o tem sem govoril z večimi ljudmi z <i>več</i>	več neprav. o tem sem govoril z večimi ljudmi z <i>več</i>

V gornjih primerih se kvalifikator povečini nanaša na slovnično raven. Sklop *brez da* (primer 1)³ je v 19. stoletju, ko je purizem proti germanizmu dosegel svoj vrh (Kalin Golob 2003: 100), Levstik (1956: 52) označil za »kosmat germanizem, dolenskem kmetu čisto neznan«. Kot tak naj bi sklop veljal za neustreznega, zato naj bi predlog *brez* zamenjali z veznikom *ne* (prim. Sršen 1998: 23).

Uporabnik, ki je seznanjen s problematiko, lahko razume, zakaj je sklopu *brez da* pripisan kvalifikator *nepravilno*, medtem ko drugi uporabniki razlike med paroma morda ne bodo prepoznali, ta potencialna nejasnost pa se je iz SSKJ 1 prenesla tudi v SSKJ 2. Prav tako ni jasno, kakšna pravila (ali kvalifikatorji) veljajo za nekatere druge germanizme. Kvalifikator *nižje pog.* tako zaznamuje nižjepogovorno leksiko, prevzeto zlasti iz nemščine, leksem *nahajati se* v pomenu 'biti', ki prav tako izhaja iz nemščine, pa denimo nosi kvalifikator *publicistično*.

Med nepravilne skladenjske vzorce spada še povezovanje enega veznika in dveh predlogov, ki se vežeta z različnima sklonoma, kar najdemo v treh geselskih člankih, vsi pa imajo enak ponazoritveni primer (primeri 2, 8 in 9). Zanimivo je, da SSKJ 2, tako kot SSKJ 1, opisno razlago za to pravilo poda zgolj v geslu iztočnice *in*. Če torej uporabnik prebira drugo ali tretje geslo, mora o pravilu sklepati iz ponazoritvenega primera. Poleg slovničnih napak kvalifikator *nepravilno* zaznamuje tudi pomensko distinkcijo (primer 5 – blizuzvočnici *neupravičen* – *neopravičen*).

V obeh izdajah slovarjev je v ponazoritvenem primeru zaimka *oba* prikazana napačna orodniška oblika (primer 7). Tudi v Amebisovem pregibniku⁴ najdemo tabelo

³ Zanimivo je, da tako obe izdaji SSKJ kot tudi SP (2001) in Sršen (1998) kot nepravilne navajajo le primere, v katerih se pojavlja sklop *brez da bi* z opisnim deležnikom, ne pa tudi *brez da* z osebnim glagolsko obliko.

za sklanjanje zaimka *oba* in iz tabele je razvidno, da se v orodniku vseh spolov pojavljajo napačne oblike, ki so v pregibniku prečrtane, zato lahko sklepamo, da gre za zaimek, s katerim imajo govorniki pogosto težave. Raba zaimka je v slovarjih ponazorjena v besedni zvezi s samostalnikom *koleno* v dvojninski obliki, ki je v primerjavi z množinsko slovnično zaznamovana, kar je značilno tudi za ostale pare levih in desnih istofunkcijskih delov telesa (Toporišič 2004: 271). Trdimo lahko torej, da zaimek *oba* v tem primeru uporabimo, ko želimo poudariti dvojino samostalnika, ki se sicer pogosteje uporablja v množini. Govorniki tu morda napravijo napako, ki je prikazana tudi v ponazoritvenem primeru – za dvojnisko obliko uporabijo množinsko (*s koleni* → *z obemi koleni). Ker gre pri ponazoritvenem primeru za večplasten, slovnično zahtevnejši problem, bi bilo smiselno, da bi bil v slovarju razdelan v več primerih ilustrativnega gradiva, v slovarskem članku za iztočnico *oba* pa bi bile pravilne oblike ponazorjene s samostalniki, ki so v dvojnini rabljeni pogosteje kot samostalnik *koleno*.

Pod iztočnico *se* (primer 10) najdemo zamenjavo trpne oblike s prostim morfemom *se* s tvorbo. Kljub temu da trpnik v strokovnih in znanstvenih besedilih spada med običajne skladijske strukture, naj ga ne bi bilo »dobro preveč uporabljati« (Toporišič 2004: 359). Kalin Golob (2003: 35) tovrstne zapise zavrne kot »posledice starih slovnice in površnih stilističnih sodb, ki jih danes ne moremo upoštevati,« na kar pa posodobljena izdaja SSKJ, od katere upravičeno pričakujemo, da bi upoštevala dognanja sodobnega jezikoslovja, uporabnika ne opozori in v poševnem tisku poda tvorbo obliko brez ustreznega komentarja.

S kvalifikatorjem *nepravilno* je označena tudi raba svojilnega zaimka *tvoj* namesto povratno svojilnega zaimka *svoj* (primer 11). V ponazoritvenem primeru pred svojilnim zaimkom stoji še kazalni zaimek *tisti*, s katerim pa stavek dobi drugačen poudarek. Če v korpusu Gigafida preverimo, v katerih tipih diskurza se v napačni rabi pojavlja zveza *tisti/-a/-o tvoj/-a/-e*, lahko opazimo, da so pogoste konkordance iz leposlovnih besedil, časopisnih podlistkov in revij, in sicer v obliki dobesednega navedka. Uporabljeni ponazoritveni primer torej posnema govorniki jezika in ni ustrezen za prikaz napačne rabe svojilnega namesto povratno svojilnega zaimka v pisnem jeziku. Zadnja kategorija je sklanjanje nesklonljivih prislovov, ki jo najdemo le pod iztočnico *več* (primer 12).

4 <http://besana.amebis.si/pregibanje/>

3.2 Nepravilno → publicistično

Pod kvalifikator *publicistično* je v drugi izdaji SSKJ prešlo eno geslo, ki je bilo v prvi izdaji označeno s kvalifikatorjem *nepravilno*. Ponazoritveni primer se je kljub prekvalifikaciji ohranil, kot prikazuje Tabela 2:

Tabela 2: Primer iz SSKJ 2 s spremembo kvalifikatorja *nepravilno* v *publicistično*

SSKJ 1	SSKJ 2
teža živina izgublja težo, neprav. na teži <i>hujša</i> , <i>postaja lažja</i>	teža živina izgublja težo, publ. na teži <i>hujša</i> , <i>postaja lažja</i>

O razlogih za prekvalifikacijo gornjega primera le stežka ugibamo, vendarle pa lahko sklepamo, da glavni razlog leži v jezikovnem predpisu, saj se je ta med izidom obeh izdaj nekoliko »zrahljal« – glede na SP 1962 (306; iztočnica *izgubiti*) »v takih zvezah raba predloga na (– na časti, ugledu, teži, vplivu, veljavi) ni domača« in je posledično v knjižni rabi prepovedana, medtem ko po SP 2001 tovrstna raba sodi v domeno pogovornega; na vsak način pa je seveda vprašanje, v kolikšni meri je prekvalificirana struktura res publicistična, še posebej zato, ker je kvalifikator v SSKJ 1 prej normativni kot dejansko publicistični.

3.3 Nepravilno → nekvalificirano

Dvanajst leksemov, ki so imeli v SSKJ 1 pripisan kvalifikator *nepravilno*, je v SSKJ 2 kvalifikator izgubilo, kot prikazuje Tabela 3:

Tabela 3: Nepravilna leksika iz SSKJ 1, ki je v SSKJ 2 nekvalificirana

	SSKJ 1	SSKJ 2
1)	cilj neprav., v prislovni rabi kopati jarke v cilju izsuševanja terena <i>zaradi izsuševanja</i>	cilj v prislovni rabi kopati jarke v cilju izsuševanja terena <i>zaradi izsuševanja</i>
2)	dostojen neprav., z roditeljem <i>vreden</i> : tak sin je dostojen svojega očeta; človeka dostojno življenje	dostojen z roditeljem <i>vreden</i> : tak sin je dostojen svojega očeta; človeka dostojno življenje
3)	izgubiti igra je izgubila privlačnost, neprav. <i>na privlačnosti</i>	izgubiti igra je izgubila na privlačnosti <i>izgubila privlačnost</i>
4)	izgubljati denar izgublja vrednost, neprav. na vrednosti	izgubljati denar izgublja na vrednosti <i>izgublja vrednost</i>

5)	kaj neprav. ne vem, kaj za ena ženska je bila <i>katera, kakšna</i>	kaj ne vem, kaj za ena ženska je bila <i>katera, kakšna</i>
6)	medsebojen neprav. medsebojno sodelovanje <i>sodelovanje</i>	medsebojen medsebojno sodelovanje <i>sodelovanje</i>
7)	radi neprav. radi upokojitve je imel nekaj pomislekov <i>glede upokojitve</i>	radi radi upokojitve je imel nekaj pomislekov <i>glede upokojitve</i>
8)	stavkujoč neprav. <i>stavkajoč</i> : stavkujoči delavci; sam.: zahteve stavkujočih	stavkujoč <i>stavkajoč</i> : stavkujoči delavci; sam.: zahteve stavkujočih
9)	upravljanje nepravilnosti pri upravljanju sklada, neprav. s skladom	upravljanje nepravilnosti pri upravljanju s skladom <i>sklada</i>
10)	upravljati upravljati sklad, neprav. s skladom	upravljati upravljati s skladom <i>sklad</i>
11)	vreščati vreščáje neprav. <i>vrešče</i> : ženske so vreščaje zbežale	vreščati vreščáje <i>vrešče</i> : ženske so vreščaje zbežale
12)	za neprav. ne vem, kaj za ena ženska je bila <i>katera, kakšna</i>	za ne vem, kaj za ena ženska je bila <i>katera, kakšna</i>

Ponazoritveni primeri so pri vseh slovarskih člankih ostali enaki, avtorji so spremenili le kvalifikacijo, vendar pa je upravičenost izbrisa kvalifikatorja pri nekaterih geslih vprašljiva, saj ta gesla v standardnem jeziku niso nevtralen pojav. Med neoznačenimi gesli po novem najdemo tudi primer rabe predložne zveze s samostalnikom v roditeljskem, ki izraža namernost (primer 1). Za to predložno zvezo je v korpusu Gigafida le malo primerov takšne rabe – večinoma se uporablja v drugačnem pomenu v športnem komentatorstvu, kadar pa zveza nosi pomen namernosti, ji navadno sledi odvisni stavek.

Zanimiva je tudi odločitev, da predlog *radi* v pomenu 'glede' (primer 7) zdaj spada v frazeološko gnezdo slovarske iztočnice *radi*. Za tovrstno rabo predloga v Gigafidi ne najdemo nobenega zadetka. Iz primerov ni razvidno, od kod avtorjem slovarja podlaga za izbris kvalifikatorja oz. uvrščanje gesla v frazeološko gnezdo, saj referenčni viri ne nakazujejo rabe, ki bi jo lahko opisali kot nevtralno. Nedoslednost pripisovanja kvalifikatorja opazimo tudi, če primerjamo ponazoritvena primera za glagola *izgubiti* in *izgubljati* (primera 3 in 4), kjer je vezava s predlogom *na* razumljena kot nevtralna, s ponazoritvenim primerom gesla *teža*, v katerem ima raba glagola *izgubljati* v istem vzorcu vezave (*izgubljati na teži*) pripisan kvalifikator *publicistično*. Slovarski članki ne podajo nobene razlage ali utemeljitve, zakaj so se v enem primeru rabe odločili za kvalifikator *publicistično*, v drugih dveh pa za nezaznamovanost. Med neoznačene

ponazoritvene primere spadata dve gesli, ki vsebujeta prvine pogovornega jezika (primera 5 in 12). Sodeč po Gigafidi, se zveza *kaj za en/-a/-o* v veliki večini pojavlja v pogovornem jeziku, zato bi bil pri slovarskih ponazoritvenih primerih na mestu kvalifikator, ki bi uporabnika o tem tudi obveščal.

3.4 Nepravilno → starinsko

Dve slovarski gesli SSKJ 1 s kvalifikatorjem *nepravilno* sta v SSKJ 2 dobili kvalifikator *starinsko*. Z leksikografskega stališča je zanimiv prehod od kvalifikatorja, ki rabo označene oblike ali strukture prepoveduje, do kvalifikatorja, ki rabo sicer dovoljuje, a opozarja, da je neobičajna:

Tabela 4: Nepravilna leksika iz SSKJ 1, ki je v SSKJ 2 označena kot starinska

	SSKJ 1	SSKJ 2
1)	po neprav. za izražanje povzročitelja; od: po hudournikih razrita pot; zavzetje Carigrada po Turkih / povezani smo po skupnih doživljajih s skupnimi doživljaji; po človeških rokah narejeni kipi s človeškimi rokami	po star. za izražanje povzročitelja; od: po hudournikih razrita pot; zavzetje Carigrada po Turkih / povezani smo po skupnih doživljajih s skupnimi doživljaji; po človeških rokah narejeni kipi s človeškimi rokami
2)	za neprav. odpotoval je za Pariz v Pariz	za star. odpotoval je za Pariz v Pariz

3.5 Nepravilno → zastarelo

Štirje geselski članki, ki so bili v prvi izdaji slovarja označeni s kvalifikatorjem *nepravilno*, so z drugo izdajo dobili kvalifikator *zastarelo*, kar pomeni, da gre za besede, pomene ali zveze, ki se danes v knjižnem jeziku ne uporabljajo:

Tabela 5: Nepravilna leksika iz SSKJ 1, ki je v SSKJ 2 označena kot zastarela

	SSKJ 1	SSKJ 2
1)	na neprav. vstopiti na zadnja vrata <i>pri zadnjih vratih</i>	na zastar. vstopiti na zadnja vrata <i>pri zadnjih vratih</i>
2)	po neprav. debata po tem vprašanju <i>o</i>	po zastar. debata po tem vprašanju <i>o</i>
3)	radi neprav., z roditeljskim <i>zaradi</i> : radi boleznimi ni mogel priti / reda radi se je opravičil <i>zaradi reda</i>	radi zastar., z roditeljskim <i>zaradi</i> : radi boleznimi ni mogel priti / reda radi se je opravičil <i>zaradi reda</i>
4)	zalagati neprav. zalagati svoja življenja <i>izpostavljeni, tvegati</i>	zalagati zastar. zalagati svoja življenja <i>izpostavljeni, tvegati</i>

Zanimivo je, da avtorji slovarja predlog *radi* (primer 3) v pomenu 'zaradi' prepoznajo kot zastarelega, medtem ko isti predlog v pomenu 'glede' uvrščajo v frazeološko gnezdo, za nobenega od pomenov pa v korpusu Gigafida ne najdemo konkordanc.

4 Sklep

V SSKJ 1 je kvalifikator *nepravilno* vsebovalo 31 geselskih člankov; ugotovili smo, da je kvalifikator v SSKJ 2 v dvanajstih člankih ohranjen, medtem ko so v štirih člankih leksemi zdaj označeni kot zastareli, v dveh sta leksema označena kot starinska, v enem članku najdemo nov publicistični leksem, v dvanajstih primerih pa so leksemi kvalifikator izgubili. V SSKJ 2 s kvalifikatorjem *nepravilno* ni označen niti en nov element, se pa pojavijo vse »nepravilne« iztočnice iz SSKJ 1, z enakimi ponazoritvenimi primeri.

Z leksikografskega vidika je z novo normativno »ureditvijo« v SSKJ 2 problematičnih (vsaj) nekaj odločitev in tudi širših segmentov; težave povečini izhajajo iz same zasnove slovarja, saj je izjemno težko normativni sistem, razvit pred petimi desetletji, aplicirati na sodobno slovenščino. To se kaže tudi v odločitvi avtorjev SSKJ 2, da novovključene leksike ne normirajo s kvalifikatorjem *nepravilno*, vendarle pa so problematični tudi posegi v leksiko, ki je že bila normativno ovrednotena kot nepravilna v SSKJ 1. To je morda še najmanj izrazito pri dvanajstih leksemih, ki so kvalifikator ohranili (in se s tem navezali na sistem SSKJ 1), pri drugih pa hitro zaidemo v potencialne težave. Če na primer vzamemo primere, zdaj označene kot starinske in zastarele, ni jasno, v razmerju do česa oz. glede na kaj so starinski ali zastareli in kakšno je normativnostno razmerje med novim in starim kvalifikatorjem. Prav tako lahko le stežka najdemo argumentacijo za prekvalifikacijo zveze iz nepravilne v publicistično, podobno pa je tudi opustitev kvalifikatorja v dvanajstih primerih izrazito nesistematična.

Literatura

- AHLIN, Martin, LAZAR, Branka, PRAZNIK, Zvonka, SNOJ, Jerica, 2014: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. *Jezik in slovstvo* 59/4. 121–127.
- KALIN GOLOB, Monika, 2003: *Jezikovne reže 2*. Ljubljana: GV revije.
- KREK, Simon, 2014: Prva in druga izdaja SSKJ. *Slovenščina 2.0 2/2*. 114–160.
- LEVSTIK, Fran, 1956: *Zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 1962 – *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 2001 – *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SRŠEN, Janez, 1998: *Jezik naš vsakdanji: druga, izpopolnjena izdaja*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.
- SSKJ 2 – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izd. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1992: Normativnost v slovar ujete slovenske besede. *Naši razgledi: štirinajstnevnik za politična, gospodarska in kulturna vprašanja* 41/1. 10–11.

NOVI SLOVAR SODOBNEGA SLOVENSKEGA JEZIKA: NA PREPIHU LEKSIKOGRFSKIH PRAKS

Mojca Šorli

Samostojna raziskovalka in leksikografinja, Ljubljana

UDK 811.163.6'27:811.163.6'374.81

Po številnih razpravah o tem, kakšen novi slovar potrebujemo govorce slovenščine, v katerih prihaja do izrazitih razhajanj znotraj stroke, lahko morda odgovore na vsaj nekatere (meta)leksikografske dileme poiščemo v prvem kolaborativnem slovarju slovenščine *Razvezani jezik*. V prispevku skušamo utemeljiti potrebo po sporazumevalno-pragmatični usmeritvi leksikografskega opisa s praksami samih uporabnikov-avtorjev.

slovar sodobnega slovenskega jezika, kolaborativni slovar, družbeni pomen, pomenski opis, pragmatika

Following a heated debate on what kind of a new Dictionary of Standard Slovene is needed by Slovene speakers, a debate that has demonstrated a strong divergence of opinion within the profession, it may be possible to find answers to at least some (meta)lexicographical dilemmas in the first collaborative dictionary of Slovene, *Razvezani jezik*. In the present article, an attempt is made to justify the need for pragmatically aware lexicographical descriptions with the help of practices adopted by the users/authors of *Razvezani jezik*.

dictionary of contemporary Slovene, collaborative dictionary, public meaning, meaning description, pragmatics

»Toda zadnjič si govoril o ubožtvu in ker sem se od tebe navzel neumne navade, da v slovarju iščem besede, ki odmevajo v meni, sem seveda poiskal besedo ubog.«

»In?«

»Pisalo je: reven, beden; nesrečen; majcen; skop, pičel. In veš kaj, meni nenadoma zveni vse enako.«

»Poglejva,« je rekel Bajsi, ki je v rokah že držal slovar. »Tukaj piše še: trpeč, pomilovanja vreden.

Morda zdaj besedo lahko bolje razumeva,« je nadaljeval. »Ubog je tisti, ki nečesa nima oziroma misli, da nima tistega, kar najbolj potrebuje. Tisti, ki potrebuje to, česar nima, da bi prenehal biti nezadovoljen. Tisti, ki noče ničesar dati, ker bi imel rad vse zase. Nesrečnik, ki ne zmore videti drugih želja kot svojih.« (J. Bucay: *Ti povem zgodbo?*, 2012).

1 Uvod

Po številnih razpravah zadnjih let o tem, kakšen slovar potrebujemo govorce slovenščine, v katerih se je sklicevalo zlasti na teoretska in metodološka izhodišča leksikografskih praks (Perdih 2009; Krek idr. 2013; Bergoč, Grahek 2014), se zdi ob

odsotnosti zanesljivih, celovitih raziskav o navadah slovenskih slovarskih uporabnikov na mestu tudi pogled v smeri laičnih prizadevanj za beleženje slovenščine, ki so pripeljali do prvega kolaborativnega slovarja *Razvezani jezik*. Iz njega lahko razberemo, kateri pristopi k opisu besedišča so s strani uporabnikov najbolj intuitivni, na podlagi tega pa posredno in vsaj v omejeni meri sklepamo tudi na njihova pričakovanja glede podatkov in pristopov v standardnih jezikovnih priročnikih.

2 Kaj se lahko leksikografi naučijo od slovarskih uporabnikov?

V slovarju, ki ga izdelata množica,¹ je celo več kot o jeziku mogoče izvedeti o metaleksikografskih vprašanjih, tudi in še zlasti o potrebah in pričakovanih uporabnikov glede pomenskih razlag. Primeri geselskih člankov v zbirki *Razvezani jezik – Prosti slovar žive slovenščine* (www.razvezanijezik.org; dalje RJ), od katerih obravnavamo v zadnjem poglavju nekatere v povezavi s specifičnimi leksikografskimi vsebinami, kažejo jasne težnje k opisnim strategijam, ki se v nekaterih ključnih lastnostih razlikujejo od tradicionalnih razlag, kot jih najdemo tudi v SSKJ. Poleg tega pa je zbirka RJ dragocena tudi zato, ker osvetljuje besedišče in rabo, za katera v informativno-normativnem slovarju slovenskega knjižnega jezika ni bilo prostora, tj. sleng in regionalno obarvano izrazje. Tako kot tuji primeri participativne leksikografije, npr. *Wordnik*, *Urban Dictionary* ali *Macmillan Open Dictionary*, RJ kaže, da dajejo splošni uporabniki večji pomen partikularnemu kot tipičnemu in pogostemu, kar je v nasprotju z empiričnim pristopom v korpusni leksikografiji, ki identificira in opisuje tisto, kar je (proto)tipično (Sinclair idr. 1987; Hanks 1994, 2013; Atkins, Rundell 2008) – zato pa se praksi potencialno odlično dopolnjujeta.

3 Družbenost pomena in interdisciplinarni pristop

Leksikografija je kompleksna dejavnost, katere izhodišča bi moral, kot pravijo Verlinde idr. (2010), predstavljati trikotnik, določen s točkami uporabnik-dostop-podatki, ki vključuje tri povsem raznorodna strokovna področja. Za ustrezen in izčrpen opis podatkov potrebujemo dobro jezikoslovno teorijo, za razumevanje uporabnikovih potreb so pomembni psihološki, psiholingvistični in sociološki vpogledi, za ugotavljanje, kako najbolje predstaviti podatke in zagotoviti optimalen dostop do njih, pa bomo potrebovali teorijo o informacijah. A kljub mnogim sodobnim odkritjem ostajajo raziskave in pogledi na besedišče razdrobljeni in nepovezani. Hanks (2013) govori o sodobnem, dinamično in empirično zasnovanem pogledu na pomen in meni, da je treba pri leksikalni analizi ločevati med kognitivnim oz. psihološkim in družbenim oz. javnim ali konvencionalnim pomenom, ki je slovarsko pravzaprav najbolj relevanten. RJ s svojo osredotočenostjo na pomen v družbenem kontekstu to potrjuje. Po drugi strani se zdi, da gre znotraj institucionalne leksikografije še vedno – čeprav vedno manj – za dilemo, ali zasnovati slovar kot (akademsko) jezikoslovno delo ali (praktični) sporazumevalni pripomoček. V prispevku stojimo na stališču, da potrebujemo uporabniki slovenščine v tem trenutku zlasti nov slovar z opisom jezika

¹ Med 2004 in 2007 je približno 500 različnih avtorjev prispevalo 1.300 člankov (Dolar 2014: 236).

v njegovi družbeni oz. sporazumevalni vlogi, kar je povezano tako z jezikoslovnimi razmisleki kot z razmisleki o uporabniku in mediju.

4 Digitalni medij

Le še v najbolj konservativnih leksikografskih sredinah se pojavlja odpor do virov, ki so zasnovani primarno za digitalno oz. spletno okolje. Prednosti digitalnega okolja za slovar, ki so bile tudi v okviru razprav o novem slovarju slovenščine že večkrat izpostavljene (gl. npr. Krek idr. 2013), so nesporne: številne nove možnosti iskanja in upravljanja s podatki, stopenjskost prikazovanja podatkov, hiperpovezave, neomejen hrambeni prostor, možnosti hitrega posodabljanja podatkov, večpredstavnost in še mnoge druge (Rundell 2014; Lew 2013; Lew, de Schryver 2014; Laufer 2011; Rundell, Kilgarrieff 2011 itn.). Morebitna dilema zadeva le še odločitev, ali izdelati slovar zgolj v digitalni ali tudi v knjižni obliki, pri čemer mora biti ta za čim širšo uporabljivost zasnovan kot digitalna in s tem računalniško procesljiva podatkovna baza. Anketa, izvedena med študenti nejezikoslovnih smeri dveh ljubljanskih fakultet, je jasno pokazala, da pričakuje ta skupina potencialnih uporabnikov slovar predvsem v digitalni obliki, obenem pa ni zanemarljiv delež tistih respondentov, ki menijo, da mora sodobni slovar obstajati tako v digitalni kot knjižni izdaji (Gorjanc 2014). Gre torej za nekatere nepovratne premike tako v potrebah uporabnikov kot razvoju leksikografije, kljub temu pa je (bil), kot kažejo tudi nekatere tuje izkušnje (Rundell 2014), popoln prelom s tiskanim medijem manj samoumeven, kot bi lahko pričakovali. Celo v izvorno jezikovnotehnološko zasnovanem RJ, ki ponuja aplikacijo za pametne telefone in možnost prispevanja gesel preko Twitterja, je leta 2007 izšla prva knjižna izdaja izbora gesel, sedem let kasneje pa tudi nova, tematsko urejena knjižna izdaja, kar kaže na še živo prestižnost tiska.

5 Razlagalne strategije in konvencionalnost pomena

V dokumentih Leksikalne baze za slovenščino (LBS, 2008–2012), zlasti Navodilih za avtorje (Gantar idr. 2011), je bilo veliko pozornosti namenjene prav razlagalnim strategijam. O slovarskih razlagah oz. definicijah v razmerju do nekaterih tujih teoretičnih in metodoloških izhodišč oz. tradicij in/ali v kontekstu LBS so pisali Krek (2004), Gantar in Krek (2009) ter Krek idr. (2014), s posebnim ozirom na (meta)pragmatiko razlag pa Šorli (npr. 2011, 2013, 2014a, b), zato v nadaljevanju tokrat izpostavljamo potrebo po pragmatično ozaveščenih opisih v novem slovarju sodobnega slovenskega jezika v navezavi na rezultate kolaborativnega slovarja, ki ga izdeluje splošna publika.

Pomembno je poudariti, da odločitev za stavčno definicijo namesto klasične, ki temelji na komponentni analizi, ni stvar skladske funkcije leksikalnih enot, temveč stvar potrebe po pragmatično-sporazumevalni obravnavi, ki jo kaže del besedišča. Drži pa, kot kažejo tudi nekatere analize v domačem prostoru (npr. Rozman 2010; Gantar idr. 2011; Šorli 2014b), da stavčna razlaga ni enako primerna za vse iztočnice. S korpusno analizo je postalo jasno, da ilokucijsko moč posameznih izrazov pre-

poznavamo, ker jih sestavljajo konvencionalne jezikovne oblike, ki si jih delijo govornici v jezikovni skupnosti (Stubbs 2007); ker so produkt družbene konvencije, in ne zato, ker bi bili razvidni iz semantične in skladske zgradbe pomenskih enot oz. razmerij med njihovimi sestavinami.

Premik k razumevanju jezika kot dinamičnega procesa v funkciji sporazumevanja se mora zrcaliti tudi v njegovem opisu, pri čemer ohranjamo tradicionalno predpostavko o nujnosti prepoznavanja definienduma in definiensa.² Osnovna razlika med t. i. klasično slovarsko definicijo ter »prototipičnim« opisom je v tem, da prva izhaja iz predpostavke, da je jezik nabor statičnih entitet z leksikalno ali »slovarsko« vrednostjo, podvrženih izbirnim restrikcijam, drugi pa se osredotoča na pomen znotraj in preko frazeologije in pojasnjuje predvsem izbirne preference (Hanks 1987: 121).

6 Zbirka *Razvezani jezik*: sporazumevalno-pragmatična usmerjenost pomenskih opisov

V grobem lahko razdelimo vsebine RJ v tisto, kar je glede na SSKJ povsem novo, nezabeleženo besedišče, in tisto, kar v SSKJ že obstaja, pa je zgolj na novo definirano. Pri slednjem gre v manjši meri za slengizme, bolj pa za besedišče, ki bi ga lahko uvrstili kar v splošni standardni ali celo knjižni jezik (*naučiti kozjih molitvic, ne biti od včeraj, ne bodi ga treba* itn.), značilno za velik del teh vnosov pa je, da so t. i. škrbine (v skladu s terminologijo Wikivirov), kar pomeni, da so vsebinsko pomanjkljivo obdelane ali pa je iztočnica sploh edino, kar v zbirki obstaja.

Z dokajšnjo gotovostjo je mogoče trditi, da v nadaljevanju navedene značilnosti RJ delno izvirajo iz same digitalne zasnovanosti medija:

- Večbesedne leksikalne enote imajo praviloma status iztočnice; to so tudi daljši, komunikacijsko zaključeni vzorci oz. leksikalni nizi, ki povzemajo celotne sporazumevalne situacije (*ne ti meni tralala, je pa napisu tacga crnkoviča*).
- Prepoznavanje slovničnih (koligacijskih) preferenc določenih leksikalnih enot (zlasti v pretekliku, pogojniku, v prvi osebi itn.).
- Pogosto so v člankih navedene tudi alternativne (leksikalne in skladske) oblike iztočnic (*luč/ka na koncu tunela/predora*).
- Povezave na semantično povezane iztočnice (*s trebuhom za kruhom* → *gasterbajtar*).
- Pri iztočnicah, ki so tudi del geslovnika SSKJ, je poudarek na pomenskih razširitvah oz. aktualizaciji pomena (*blondinka*).
- Sprotno posodabljanje z aktualnimi pomenskimi razširitvami in prenovitvami, vezanimi na družbeno dogajanje (*Gotof je*).
- Tipični so izdatno kontekstualizirani zgledi rabe, včasih z dodanimi pojasnili.
- Povezave bodisi na etimološko, slogovno ali vsebinsko relevantne vire.

² V osnovi gre tudi pri stavčnih razlagah tipa Cobuild še vedno za postopek definiranja, ki pripíše nadrejeni koncept (lat. **genus proximum**) oz. nadpomenko tistemu, kar definiramo, oz. definiendumu, skupaj z navedbo vsaj ene njegove razločevalne lastnosti (lat. **differentia specifica**) oz. dodatne razločevalne pomenske sestavine (RPS), ki uporabniku zagotovijo zadostno asociacijo, da razume, zakaj gre pri konkretnem pomenu.

Med zgledi odstopanja od tradicionalne slovenske (institucionalne) leksikografske prakse, ki jih beležimo v leksikalni zbirki RJ, pa so tudi in še posebej stavčni, zlasti pragmatično zasnovani pomenski opisi, ki uporabnika seznanijo z dejansko rabo pomenskih enot, besed in besednih zvez v različnih kontekstih, pogosto pa je v njih mogoče identificirati tudi opis vloge udeležencev in ilokucijske moči, torej ključnih prvin konteksta situacije. Ne glede na heterogenost gesel ter stopnjo verodostojnosti posamezne pomenske definicije se sporazumevalno-pragmatična usmerjenost opisov kaže v naslednjih strategijah:

a) stavčna oblika definicije, bodisi kot edini ali dodani opis; sestavljavci gesel, ki se v slovenski tradiciji kot uporabniki niso imeli veliko priložnosti seznaniti z oblikami stavčnih definicij, intuitivno uporabljajo večji del strategij celostavnih razlag, ki smo jih pri LBS oblikovali zlasti po vzoru leksikografskega projekta COBUILD (Gantar idr. 2011):

Car

Če je nekdo car, pomeni, da je ful model. In to strogo v pozitivnem smislu.

Karakterna oznaka za osebo (pozitivna ali negativna), odvisno od konteksta in osebe.

Bolano

a) ko je nekaj super rečeš »uuaau, to je pa bolano«

b) ko je nekaj nesramno zanič, rečeš »bolano« z zategnjenim a in tudi z napačno rabo besede »bolno« pokažeš, da gre res za nesprijemljivo

Imeti maslo na glavi

Če hočemo povedati, da nekdo pri vsej zadevi ni nedolžen, rečemo, da ima maslo na glavi.

»On ima pa že toliko masla na glavi, da mu nič več ne verjamem.«

b) navedba širšega konteksta rabe in okoliščin sporazumevalne situacije (kje, kdaj, zakaj in komu nekaj pomeni to, kar pomeni):

Bizgec

(slabšalno, vendar prizanesljivo naklonjeno) nekdo ki ne razume, tepček, norček,...; lahko tudi »bizgo čevljar«. [...]

Kot v gorenjski šali o »krepavniku«/domu ostarelih, kjer stari ata naklada: »ejga, hodm po goščav pa stopm na vejo, ejga, pa ni bva veja ampak levov rep. Ejga, zverina skoč u luft pa zatul uuaaaauuu – ejga, pa sm se usrou!«

»Seveda ata, sej b se tud jest če b mə lev u fris zatulu.«

Ata odvrne: »**Bizgec**, jaz sem se zdele kə sm zavpu.«

SSKJ: ekspr. *nekoliko omejen človek*: tak **bizgec** me že ne bo učil; takih nediscipliniranih **bizgecev** ne maramo / o ti **bizgec** ti

c) vrednotenjski pomen (konotacija, pragmatično-stilne oznake), govorečev pomen:

Bizgec

(slabšalno, vendar prizanesljivo naklonjeno) nekdo ki ne razume, tepček, norček,...; lahko tudi »bizgo čevljar«. [...]

Kapo di banda

šef, voditelj, pobudnik... – ponavadi z negativno konotacijo kot npr. kolovodja.

d) tendenca k prikazu pragmatične funkcije leksikalne enote, ki je ključna za sporazumevalno-pragmatično pomensko razlago (marsikateri opis v SSKJ pragmatično funkcijo in konvencionalnost pomena popolnoma zaobide):

Črna ovca

To je nekdo, ki izstopa in je drugačen od drugih v negativnem smislu. Lahko pa gre za nekoga, ki je zaradi svoje drugačnosti ali preteklosti tako ali drugače izobčen ali žrtev diskriminacije. Gre torej za frazo, ki izraža neke emocije. Besedna zveza je širše sprejeta in ni omejena na starost in odnose med govorci, uporablja se v neformalnih, pa tudi formalnih situacijah (npr. v publicističnem jeziku). > gl. tudi grešna ovca

SSKJ: *ekspr. je črna ovca v družini edini, ki je drugačen, slab*

Mlatiti prazno slamo

Govoriti neumnosti, nekaj, kar z vprašanjem ali temo nima nobene povezave, torej, govoriti zastoj, kakor zastoj mlatimo prazno slamo, saj v njej ni več semena.

SSKJ: *ekspr. mlatiti prazno slamo vsebinsko prazno govoriti*

V tej kategoriji nekaj gesel le malo zaostaja za standardnimi leksikalnimi opisi, kot jih ponujata SSKJ in LBS, ali pa te opise celo prekaša:

Biti krvav pod kožo

biti nepopoln, imeti slabosti

S pomirjujočim reklam pod kožo smo vsi krvavi povemo, da smo v resnici vsi enaki, da smo samo ljudje.

SSKJ: *ekspr. biti krvav pod kožo nagnjen k strastem, materialnim užitek*

LBS: *biti krvav pod kožo imeti človeške lastnosti, kot je ranljivost, občutljivost; delati napake*

Biti pasji

Ponavadi se to rabi za ljudi, ki veliko zahtevajo, pri ocenjevanju pa so zelo strogi in nepopustljivi, celo namerno nesramno pikolovski, sicer pa so tudi po značaju »zajebani«. Tak opis navadno ustreza učiteljem, zato so največkrat pasji ravno ti:

[...] »Ja ja, Blana je bla res huda prfoksa, sam pār ocenjevnju je bala pa **pasja**. Je pa res, da smo se samo zato tok naučəł pār njej.« (tako govorijo po 10 letih)

»Izogibaj se tega inšpektorja, je ves **pasji**« (... vse pregleda, ničesar ne izpusti; zahteva, da je vse izdelano brez pomanjkljivosti)

SSKJ: *nav. slabš. hudoben, zloben: o, dobro poznam tega pasjega upravnika [...]*

LBS: *biti pasji* 3. skrajno neprijeten 3.1 (o človeku) neizpros, nesramen 3.2 (npr. o opravi) težek, zahteven

Lagati kot pes teče

Lagati z lahkoto, brez kakršnihkoli zadržkov. Uporablja se predvsem za ljudi, ki lažejo in zaradi tega nimajo slabe vesti.

SSKJ: *pog. laže, kot pes teče zelo; pogosto*

LBS: *lagati kot pes teče zelo, pogosto lagati*

e) navedba besedilnih zvrsti:

Gl. npr. **Črna ovca.**

f) druge zunajjezikovne okoliščine pomena:

Nemogoče je mogoče

Opusti okorele predstave o svetu in zaupaj vase.

Avtogeno mantra nam je v 80-ih pripeljala na dom televizija. Z njo je napovedovala prihodnost Kovinotehna. Slogan v eni izmed reklam izgovori tudi Azijec, štos kasneje ponovi podjetje Coming – v vsako slovensko vas se zaredi Zvok in slika kot se šika.

g) reference na (izvorno) tujo ustreznico, običajno angleško ali iz jezikov bivše Jugoslavije (dvojezična perspektiva):

Ne morm de bilivam

Pa saj ne morem verjeti. (Believe – angl. verjeti)

Sleng nekaterih ljubljanskih četrti.

Da je pričakovan podroben oris sporazumevalne situacije, kaže tudi nabor leksikalnih enot, ki imajo krajši, semantično usmerjeni opis (prenesenega) pomena ali zgolj sinonimno razlago. Takšna gesla so v RJ večinoma označena kot škrbine, čeprav imajo poleg kratkega opisa včasih celo zglede, uredništvo pa poziva k nadgradnji vseh izmed člankov spodaj takole:

Ta naslov je škrbina. Lahko prispevate k odprtemu slovarju žive slovenščine in jo uredite in dopolnite, da postane pravi članek.

Slika

pojava; zanimiva, posrečena oseba

Ti si pa res ena slika!

tudi: slika brez okvirja

SSKJ: *ekspr. ti si pa slika* posebnež

Biti moker kot miš

biti povsem premočen

SSKJ: biti moker kot miš *zelo; popolnoma*

Gospodov dan

nedelja

SSKJ: vznes. gospodov dan *nedelja*

Po drugi strani je mogoče prepoznati, kar ni povsem presenetljivo, številne navade in pristope k opisu, ki odražajo seznanjenost laičnih uporabnikov s tradicionalnimi slovarskimi konvencijami, npr. slovnične (nedovrš. – *lajkati*) in kvalifikatorske oznake (evfemizem – *tisti dnevi*, slabšalno – *bizgrec*, ekspresivno – *bambi* itn.) ali pojasnila ((kot) kletvica – *skrhan pipc*), frazeološke opredelitve (frazem – *biti za luno*) itn. Z nekoliko manjšo gotovostjo lahko trdimo, da je del privzgojenih navad tudi pogosto navajanje sopomenk (*radiatorčki*) in opisi nastanka (*snizl*).

6 Zaključek

V času razprav o konceptu novega slovarja sodobnega slovenskega jezika ponovno izpostavljamo, da potrebujemo danes zlasti sporazumevalno-pragmatično zasnovani

slovar. To stališče smo se namenili podkrepiti z analizo razlagalnih strategij v sodobnem kolaborativnem slovarju slovenščine, zlasti v navezavi na nekatere cilje, ki smo jih zasledovali tudi pri izdelavi LBS. Razvezani jezik se jasno nagiba k opisnim strategijam, ki se v nekaterih ključnih lastnostih razlikujejo od tradicionalnih, jezikovnosistemskih slovarskih razlag, kot jih najdemo tudi v SSKJ. Razlage praviloma vsebujejo izčrpane podatke o okoliščinah pomena in upoštevajo vrednotenjski pomen leksikalnih enot. Izrazito je poudarjena raba besed v družbeni interakciji, kjer se pomen izraža kot družbena konvencija, pri čemer je izrazit ekspliciten odnos govorca do vsebine povedanega oz. do scenarija konkretnega pomena. Menimo, da bi veljalo pri oblikovanju koncepta in uredniške politike novega slovarja upoštevati in kritično ovrednotiti tudi rezultate tovrstnih del, saj so pomemben pokazatelj tako odnosa uporabnikov do jezikovnih vprašanj kot tudi njihovega razpoloženja do aktualnih leksikografskih praks.

Literatura

- ATKINS, Sue B. T., RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- BERGOČ, Simona, GRAHEK, Irena (ur.), 2014: *Novi slovar za 21. stoletje: E-zbornik prispevkov s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo 12. 2. 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
- DOLAR, Kaja, 2014: Kolaborativni slovar Razvezani jezik. *Slavistična revija* 62/2.
- GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, KREK, Simon, ŠORLI, Mojca, 2011: *Leksikalna baza za slovenščino. Navodila za avtorje, julij 2011. Projekt Sporazumevanje v slovenskem jeziku*. Kamnik.
- GANTAR, Polona, KREK, Simon, 2009: Drugačen pogled na slovarske definicije: Opisati, pojasniti, razložiti? Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- GORJANC, Vojko, 2014: Slovar slovenskega jezika v digitalni dobi. Simona Bergoč, Irena Grahek (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje: E-zbornik prispevkov s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo 12. 2. 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
- HANKS, Patrick, 1987: Definitions and Explanations. John Sinclair (ur.): *Looking Up. Account of the Cobuild Project in Lexical Computing* (Collins Cobuild dictionaries). London, Glasgow: Collins.
- HANKS, Patrick, 1994: Linguistic Norms and Pragmatic Exploitations, or Why Lexicographers Need Prototype Theory, and Vice Versa. Ferenc Kiefer, Gábor Kiss, Júlia Pajzs (ur.): *Papers in Computational Lexicography: Complex '94*. Budimpešta: Madžarska akademija znanosti.
- HANKS, Patrick, 2013: *Lexical Analysis: Norms and Exploitations*. Cambridge, ZDA: MIT Press. <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british>
- KREK, Simon, 2004: Slovarji serije COBUILD in formalizacija definicijskega jezika. *Jezik in slovstvo* 49/2. 3–16.
- KREK, Simon, GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, 2014: Razlage v novem slovarju slovenskega jezika. Simona Bergoč, Irena Grahek (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje. E-zbornik prispevkov s posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo 12. 2. 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. <http://www.sssj.si>
- LAUFER, Batia, 2011: Studies in dictionary use: Recent developments. *International Journal of Lexicography* 24/1. 1–4.
- Leksikalna baza za slovenščino: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar>

- LEW, Robert, 2013: From paper to electronic dictionaries: Evolving dictionary skills. Deny A. Kwary, Nur Wulan, Lilla Musyahda (ur.): *Lexicography and Dictionaries in the Information Age. Selected papers from the 8th ASIALEX international conference*. Surabaya: Airlangga University Press. 79–84.
- LEW, Robert, de SCHRYVER, Gill-Maurice, 2014: Dictionary users in the digital revolution. *International Journal of Lexicography* 27/4. 341–359.
- LOGAR, Nataša, 2009: O dveh znanstvenomonografskih leksikalnih seznamih. Alenka Gložančev, Primož Jakopin, Mija Michelizza, Lučka Uršič in Andreja Žele: Novejša slovenska leksika (v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009. *Jezik in slovstvo* 54/3–4. 153–159.
- Macmillan Dictionary*: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/companion>
- PERDIH, Andrej (ur.), 2009: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Razvezani jezik*: <http://www.razvezanijezik.org>
- ROZMAN, Tadeja, 2010: *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- RUNDELL, Michael, 2014: *Macmillan English Dictionary: The End of Print? Slovenščina 2.0 2/2*.
- RUNDELL, Michael, KILGARRIFF, Adam, 2011: Automating the creation of dictionaries: where will it all end? Fanny Meunier, Sylvie De Cock, Gätanelle Gilquin, Maquali Paquot (ur.): *A Taste for Corpora. In honour of Sylviane Granger*. Amsterdam: John Benjamins. 257–282.
- SINCLAIR, John McH. idr., 1987: *Collins COBUILD English Language Dictionary*. London: Harper-Collins.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970–1991*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>
- STUBBS, Michael, 2007: On texts, corpora and models of language. Michael Hoey, Mihaela Mahlberg, Michael Stubbs, Wolfgang Teubert (ur.): *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis*. London, New York: Continuum. 127–161.
- ŠORLI, Mojca, 2011: Pragmatic Components in the Slovene Lexical Database Meaning Descriptions. Iztok Kosem, Karmen Kosem (ur.): *Electronic lexicography in the 21st century: new applications for new users: proceedings of eLex 2011, 10.-12. November 2011, Bled, Slovenija*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 251–259.
- ŠORLI, Mojca, 2013: Corpus-Based Lexicographical Descriptions with a Special Focus on Pragmatics: The Case of the Slovene Lexical Database. Smiljana Komar, Uroš Mozetič (ur.): *English Language Overseas Perspectives and Enquiries, XI-Autumn*. Ljubljana: Društvo za angleške študije. 45–65.
- ŠORLI, Mojca, 2014a: Sodobni sporazumevalni slovar slovenskega jezika: Izhodišča, viri, izvedba. Simona Bergoč, Irena Grahek (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje. E-zbornik prispevkov s posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo 12. 2. 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
- ŠORLI, Mojca, 2014b: *Pragmatični pomen v dvojezičnem slovaropisju. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Urban Dictionary*: <http://www.urbandictionary.com>
- VERLINDE, Serge, LEROYER, Patrick, BINON, Jean, 2010: Search and You Will Find. From Stand-alone Lexicographic Tools to User Driven Task and Problem-oriented Multifunctional Leximats. *International Journal of Lexicography* 23/1. 1–17.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2009: Poskus določitve meril slovarskega pomena. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 27–35.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013 (¹2000): *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Wordnik: <https://www.wordnik.com>.

PROBLEMI TERMINOLOGIJE V LEKSIKOGRFSKI VEDI NA SLOVENSKEM

Simona Štavbar

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 811.163.6'373.46:81'374:001.4

Članek obravnava problematiko terminologije v leksikografski vedi na Slovenskem. Čeprav se termin običajno opredeljuje kot ustaljen, v strokovnih leksikografskih besedilih najdemo primere sopomensko rabljenih terminov. Ti so predstavljeni in komentirani na slovenskih primerih. Navedeni so tudi vzroki za neenotno leksikografsko terminologijo. Težave se pojavljajo tudi pri razlagah, ki so komentirane na primeru leksikografskega termina *iztočnica*.

leksikografska terminologija, sopomenska raba, leksikografski termini, razlaga

The article discusses problems related to lexicographical terminology. Even though terms are usually regarded as fixed, lexicographical texts reveal cases of synonymous use of terms. These are presented and commented using Slovene examples. Several reasons are given why lexicographical terminology is not properly standardized. Problems related to definitions are commented using the example of the lexicographical term *lemma*.

lexicographical terminology, synonymous use, lexicographical terms, definition

1 Opredelitev problema

Članek obravnava slovensko strokovno in znanstveno izrazje leksikografske stroke ter problematiko terminologije v leksikografski vedi na Slovenskem. Nova spoznanja na področju teoretske leksikografije oz. metaleksikografije prinašajo nove pojme, ki jih je treba poimenovati, in če je treba, uskladiti že uveljavljena poimenovanja z novimi ali uveljavljena poenotiti. Zato je najprej treba pojem opredeliti, nato sledi umestitev pojma v pojmovni sistem stroke: »Za terminologijo [...] je ukvarjanje s pojmi nujna predstopnja ukvarjanju s termini, saj dobra strukturiranost znanja na nekem področju pripomore k poimenovalni učinkovitosti« (Vintar 2008: 34). Strukturiran in urejen poimenovalni sistem je namreč bistven za učinkovito opredelitev ter opisovanje dejstev in pojavov na določenem strokovnem in znanstvenem področju, omogoča pa tudi komunikacijo med strokovnjaki, jezikoslovci, prevajalci in drugimi, ki opravljajo terminološko delo. Na navedeno problematiko v povezavi s strokovno terminologijo, njeno leksikografsko in terminografsko obravnavo med drugim opozori Jesenšek (2013: 11): »Trotz der Vielzahl und Vielfalt der Fachwörterbücher, der steigenden Anzahl terminographischer Produkte und intensiver empirischer und theoriegeleiteter Forschung bleiben nicht wenige Problembereiche in der Auseinandersetzung mit den

Fachsprachen und ihrer lexikographischen bzw. terminographischen Erfassung weiterhin ungeklärt«.

Termini jezikovno poimenujejo pojme. Čeprav se termin običajno opredeljuje kot ustaljen, pa v strokovnih leksikografskih besedilih najdemo primere sopomensko rabljenih terminov.¹ Ti bodo v okviru leksikografske terminologije predstavljeni in komentirani na slovenskih primerih. Ker se pojavljajo tudi v nemški in angleški leksikografski terminologiji, bodo ob slovenskih zgledih iz strokovne literature ponekod navedeni tudi nemški oz. angleški zgledi. V nadaljevanju bodo najprej navedeni vzroki za neenotno leksikografsko terminologijo v slovenski in tudi v tuji leksikografski stroki.

2 Vzroki za nepoenoteno leksikografsko terminologijo

Vzrokov za neenotno leksikografsko terminologijo, ki se kaže v sopomenski rabi terminov, je več. Na njihovo pojavitev je v preteklosti vplivalo delovanje različnih terminoloških šol, ki so ob utemeljitvi leksikografije kot samostojne vede uvedle in oblikovale svojo leksikografsko terminologijo. Ta se je ustalila v rabi, pri čemer so se v ciljni jezik vnašali tudi leksikografski termini iz drugih jezikov. V slovenskem prostoru je predvsem češka terminološka šola² vplivala na vrsto in obseg leksikografske terminologije.³ Ko so se kasneje izoblikovale različne teorije oz. teoretični predlogi, so bili v ciljni jezik vpeljani novi termini. To pa je vodilo v nepoenoteno rabo leksikografskih terminov (npr. nemški termin *Lemma* in različice: *Lemma/Stichwort* v nemščini, *headword/lemma* v angleščini in *iztočnica/geselska iztočnica/geslo* v slovenščini). V posameznih primerih so termini zaradi prevodne odločitve pri prevajanju v ciljni jezik neustrezni oz. nenatančni, npr. *specializirani slovar* (bolje: *specialni slovar*), kjer je termin prevzet iz angleščine, in sicer *specialized dictionary*.⁴ Do podobnih težav pride tudi obratno. Pri prevajanju termina *Fachwörterbuch* v angleščino so sprva rabili *domain-specific dictionary*, nato pa *special field dictionary* (prim. Smit 2002: 308). Termin se v angleščino prevaja kot *specialized dictionary* oz. *LSP-dictionary*. Navedeno je tudi rezultat pomanjkljivega poenotenja oz. pomanjkljivega sodelovanja med strokovnjaki tega področja, predvsem z ozirom na institucije, saj je sodelovanje na mednarodni ravni dobro, na nacionalni ravni pa velikokrat ni zadostno. Naslednji vzrok nepoenotene terminologije in pojavitve terminoloških različic je vpliv drugih disciplin, npr. informatike, kjer prihaja do vnašanja terminologije tega področja na področje leksikografije in zaradi velikokrat pomanjkljivega znanja o leksikografiji do neenotne rabe leksikografskih terminov (npr. neustrezna raba terminov *informacija* in *podatek* oz. *Informationen* in *Daten* v nemščini). Večina mednarodnih konferenc, seminarjev in kongresov poteka v angleščini,

1 Poethe (2001: 202) navaja, da je stopnja predpisnosti bistveno nižja na področju družboslovnih ved.

2 Terminološke šole so se ločevale po različnih pristopih v praksi in različnih raziskovalnih interesih (prim. Laurén, Picht 2006: 167).

3 Pri tem je zanimivo, da nekaterih leksikografskih terminov, kot sta npr. *Lemmazeichen* in *Lemma-zeichengestaltung*, v slovenščini ni. V nemščino jih je vpeljal Wiegand (1983).

4 Za pomoč glede slovenske leksikografske terminologije se zahvaljujem dr. Petru Weissu.

prav tako ta prevladuje v strokovnih publikacijah, kot so *Euralex*, *Lexicographica*, *International Journal of Lexicography*, *Lexikos* in druge. Za angleško in nemško govorno področje je na voljo precej leksikografskih publikacij, za slovensko govorno področje pa so prispevki o splošni leksikografiji, strokovni leksikografiji in meta-jezikovni leksikografiji vključeni v publikacije drugih jezikoslovnih disciplin, izidejo pa tudi v posebnih tematskih številkah strokovnih revij ali kot monografije. V slovenskem prostoru trenutno tudi ni virov (strokovnih slovarjev, podatkovnih zbirk ipd.), kjer bi bila slovenska leksikografska terminologija zbrana, komentirana in dostopna uporabnikom. Prav tako ni na voljo učbeniških gradiv o navedenih temah ter prevodov pomembnih leksikografskih besedil, ki bi spodbudila zanimanje in ukvarjanje z leksikografsko terminologijo.⁵ Zato je na primer nemška metaleksikografija v širšem slovenskem prostoru premalo poznana, s tem pa tudi terminologija, ki bi s svojo strukturiranostjo lahko služila kot podlaga za vpeljavo manjkajoče slovenske leksikografske terminologije in pomagala pri njenem poenotenju.⁶ S terminološkimi vprašanji, teoretičnimi in praktičnimi, se pri nas ukvarjajo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, kjer se med drugim posvečajo pripravi terminoloških slovarjev in terminologiji različnih strok.⁷ Z inovativnimi jezikovnimi tehnologijami se ukvarjajo tudi na Inštitutu »Jožef Stefan«, z leksikografijo, korpusnim jezikoslovjem in jezikovnimi tehnologijami še v Trojini, zavodu za uporabno slovenistiko. Terminološke glosarje pripravljajo tudi različna podjetja (npr. banke in zavarovalnice), izobraževalne ustanove in prevajalci. Tržno usmerjeno je delo podjetja Amebis. Navedeno kaže na razgibano delo na področju praktične leksikografije in terminologije, hkrati pa je na področju teoretične leksikografije možno opaziti težave pri rabi leksikografske terminologije. V strokovnih jezikoslovnih revijah in zunanjih besedilih slovarjev namreč zasledimo primere sopomenske rabe leksikografskih terminov, ki bodo v nadaljevanju ponazorjeni na primerih in komentirani.

3 Sopomensko rabljeni termini v slovenski leksikografski terminologiji in manjkajoča terminologija

V strokovnih jezikoslovnih revijah ter monografijah večkrat zasledimo sopomensko rabo leksikografskega termina *iztočnica*. Ta se v slovenščini pojavlja v naslednjih oblikah: *iztočnica*, *geslo*, *geselska iztočnica*, *slovarska iztočnica*, *lema*. V strokovni literaturi je najpogosteje navedena in tudi uveljavljena oblika *iztočnica*, ki jo navajata SP (2001) in SSKJ 2 (2014) ter tudi uvodi v splošne enojezične in v terminološke slovarje in strokovni članki. Zaslediti pa je možno tudi rabo termina *lema*. Ta se je v slovenščini uveljavil na področju korpusnega jezikoslovja, kjer *lema* pokriva vse

⁵ Visokošolskih priročnikov, kot sta npr. *Lexicographie und Wörterbuchbenutzung* (Engelberg, Lemmitzer 2009) in *A handbook of lexicography: the theory and practice of dictionary-making* (Svensén 2009), v slovenščini ni.

⁶ To je doseženo s slovarjem *Wörterbuch zur Lexicographie und Wörterbuchforschung* (2010), ki je pomemben prispevek v smislu nabora in obdelave leksikografskih terminov v nemščini in pripadajočih ustreznikov v devetih jezikih in je rezultat mednarodnega sodelovanja leksikografov.

⁷ <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji#v>

pojavnne oblike ene in iste besede v korpusu. V SSKJ (1994) je v rabi termin *geslo* (prim. *Uvod*), *iztočnica* pa je opremljena s kvalifikatorjem *redko*. V SP (2001) sta navedena termina *geslo* in *iztočnica*, enako je v SSKJ 2 (2014). Tudi v nemščini sta dva ustreznika tega termina, in sicer *Lemma* in *Stichwort*. Medtem ko termin *Lemma* prevladuje v teoretični leksikografiji, se v leksikografski praksi, predvsem v povezavi z elektronskimi slovarji, običajno rabi termin *Stichwort*. Angleški termin *headword* se danes nadomešča s terminom *lemma*. Termin *headword* je problematičen, saj je lahko iztočnica beseda oz. leksem, lahko pa je tudi večbesedni leksem (prim. Svensén 2009: 93).⁸ V zvezi s terminom *geslo* je v SP (2001) rabljen tudi termin *geselski članek*, ki je v SSKJ 2 (2014) *slovarski sestavek*, drugod pa še *geselski sestavek* (nem. *Wörterbuchartikel*, angl. *dictionary article*).

V strokovnih člankih se v zvezi z *iztočnico* pojavljata termina *varianta iztočnice* in *iztočnična varianta*. V SSKJ 2 (2014) je naveden termin *različica (iztočnice)*, kar je slovenski ustreznik *variante (iztočnice)*. V nemščini je v tem primeru zloženka, in sicer *Lemmavariante*. Kot dvo- oz. enobesedni termin se pojavlja leksikografski termin *tujejezični ustreznik/tuji ustreznik in ustreznik ter tujejezična ustreznica in ustreznica*. Prvi, tj. *tujejezični ustreznik*, se rabi v zvezi s terminološko dejavnostjo, *tujejezična ustreznica* pa takrat, ko ne gre za termine, temveč za lekseme. V nemščini je za oboje termin *Äquivalent*. Terminologi razlikujejo tudi med terminoma *definicija* in *razlaga*. Vintar (2008: 66) namreč navaja, da je definicija jedrnat opis pojma, razlaga pa vsebuje dodatne podatke o navedenem pojmu. Sopotensko se rabi tudi *terminološki označevalnik* in *terminološki kvalifikator*, ki je naveden tudi opisno, in sicer *označevalnik s področja strokovne rabe* in *označevalnik področja rabe*. V SSKJ 2 (2014) se v *Uvodu* rabi termin *terminološki kvalifikator*. Ta je sicer ustaljen, vendar bi glede na zgornji primer (*varianta* → *različica*) premislili o uskladitvi razmerja med prevzetim in domačim, ki je v tem primeru *terminološki označevalnik* (nem. *Fachgebietsangabe*). Terminološki različici sta tudi v primeru *besednovrstni podatek* in *besednovrstni kvalifikator*, ki je v nemščini *Wortartangabe*. Ustreznik nemškega termina *Belegbeispielangabe* se v slovenščini v SSKJ 2 (2014) pojavlja kot eno- in večbesedni termin *zglede[i]* in *zglede iz dejanske rabe*. V primeru različic *splošni enojezični slovar* in *enojezični splošni slovar* je uveljavljena prva. Navedeno kaže na precejšen delež terminoloških različic in na potrebo po poenotenju leksikografske terminologije.

Poleg poenotenja bi bilo v leksikografsko vedo treba vpeljati tudi manjkajoče leksikografske termine, kar bo zagotavljalo višjo kakovost leksikografskih opisov. Vpeljati bi bilo treba poimenovanja za vrste slovarjev, kot so npr. *fachliches Sprachwörterbuch* (*jezikovni strokovni slovar), *fachliches Sachwörterbuch* (*stvarni strokovni slovar), *monoinformatives Wörterbuch* (*enoizborni slovar), *Aussprachewörterbuch* (*izgovorni slovar), *polyinformatives Wörterbuch* (*večizborni slovar), *Sprachstadienwörterbuch* (*slovar jezikovnega obdobja/slovar jezikovnih obdobj) ipd. V povezavi z iztočnico npr. *Lemmakandidat* (*kandidat za iztočnico) in

⁸ Ob *headwort* še *entry word* oz. *entry* (prim. Svensén 2009: 25).

Lemmazeichen (iztočnični znak?) ter *Lemmazeichengestaltangabe* (oblika iztočnične-ga znaka?) ipd. Nimamo tudi poimenovanj za temeljne elemente in strukture slovarskega članka, kot so npr. *glattalphabetische Makrostruktur* (*tekočeabecedna makrostruktura), *nischenalphabetische Makrostruktur* (*besedotvorno tekočeabecedna makrostruktura), *nestalphabetische Makrostruktur* (*prekinjena tekočeabecedna makrostruktura), *einfache Mikrostruktur* (*enostavna mikrostruktura), *erweiterte Mikrostruktur* (*razširjena mikrostruktura), *Verweisstruktur* (*kazalčna struktura), *typographischer Strukturanzeiger* (*tipografski strukturalni kazalnik), *nicht-typographischer Strukturanzeiger* (*netipografski strukturalni kazalnik) in še mnogo drugih leksikografskih terminov. Težave se pojavljajo tudi pri razlagah, ki bodo v nadaljevanju komentirane na primeru leksikografskega termina *iztočnica*.

4 Problematične razlage leksikografskega termina *iztočnica*

V SSKJ (1994) je uveljavljen termin *geslo*, ki je naveden kot tretji pomen navedene polisemne iztočnice:

3. *beseda v slovarju, enciklopediji, navadno s pojasnili vred*: novi slovar tujk obsega skoraj trideset tisoč gesel; izbira, razlaga, razpored gesel

Prvi del razlage je preširok in tudi nenatančen, saj je *beseda v slovarju* lahko katerakoli beseda v slovarju, ne le iztočnica, prav tako pa ni upoštevano, da slovar vsebuje tudi večbesedne lekseme. Drugi del razlage sicer natančneje opredeli njen prvi del, a ne pojasni termina, kot ga poznamo v definiciji npr. Wieganda (1983).⁹ Povsem enaka je tudi razlaga v SSKJ 2 (2014). V *Uvodu* v SSKJ (1994) je razlaga natančnejša, vendar je po tej definiciji *geslo* sicer naslovna beseda, ni pa navedeno, da je tudi obvezna (besedilna) sestavina slovarskega članka. Uporabniku so v pomoč ponazarjalni primeri, ki sledijo razlagi. SP (2001) obravnava tako *geslo* kot *iztočnico*:

geslo [...] jezikosl.: |slovarski sestavek|; *iztočnica*

iztočnica [...] jezikosl. slovarska ~ |krepko tiskani del slovarskega sestavka|

Pri *geslu* je neustrezno navedeno, da gre za slovarski sestavek, nato pa je navedena še sopomenka *iztočnica*, kar splošnemu uporabniku otežuje razumevanje. Podobna sopomenska razlaga termina je v Heuplovem priročniku *Taschenwörterbuch der Linguistik* (1978):

Lemma /-ta. Stichwort, Motto (heute oft Lexikoneintrag)

Terminološki kvalifikator v zgornjih primerih iz SP (2001) je dobra rešitev in v pomoč uporabniku, vendar bi bilo priporočljivo navajati kvalifikator *leksikografija*.¹⁰ V drugem primeru je poudarek na tipografskih značilnostih iztočnice, vendar so v slovarskih sestavkih v krepkem tisku pogosto tudi leksemi, ki v slovarju niso obravnavani kot iztočnica (npr. slovarski članek z iztočnico *Dobrunje*). Podobna razlaga

⁹ V izogib zgornjemu naštevanju se navede, da gre za leksikografske priročnike, slovar in enciklopedijo pa se navede v oklepaju.

¹⁰ Wiegand (1984: 13) že v osemdesetih letih navede, da leksikografija ni podrejena veja jezikoslovja.

iztočnice je v Ulrichovem (1987) priročniku *Wörterbuch – Linguistische Grundbegriffe*, ki je natančnejša, a še ne ustrezna:

Lemma, das (gr. lemma = das Herausgenommene): Stichwort in einem Wörterbuch oder einem Kommentar (aus laufendem Text herausgenommen und zur weiteren Erläuterung nach vorn gesetzt).

V *Uvodu* v SSKJ 2 (2014) je iztočnica definirana tako: »Iztočnica je naslovna beseda slovarskega sestavka, v katerem je ta beseda obdelana. Iztočnica je lahko tudi večbesedna [...] Vsaka iztočnica je v slovarju prikazana v svojem sestavku. Slovarski sestavki so razvrščeni po abecedi iztočnic ne glede na to, ali je iztočnica eno- ali večbesedna [...]«. Razlaga iztočnice je podobna razlagi v SSKJ (1994), pri čemer je zdaj natančnejše opredeljeno, katere besede so obravnavane kot iztočnica ter da je iztočnica obvezna (besedilna) sestavina slovarskega članka, ni pa navedeno, da je beseda obdelana leksikografsko. Težava z ustrežno razlago je povezana z *Uvodom*, ki je enak tako v tiskanem slovarju kot tudi v elektronski obliki (v slednjem so navedene celo strani tiskanega slovarja). Razlaga iztočnice za tiskani slovar ne more biti enaka razlagi iztočnice za spletni slovar, saj v tiskanem slovarju abecedna ureditev iztočnic uporabniku pomaga pri hitrejšem iskanju podatkov, v elektronski obliki tiskanega slovarja pa uporabniki iščejo po posamezni iztočnici ali prek povezav. To pomeni, da je v elektronskem slovarju drugačen princip ureditve podatkov kot v tiskanem slovarju, kar je treba upoštevati pri razlagi.

Navedeno kaže, da se težave v povezavi z leksikografsko terminologijo ne pojavljajo le v primeru terminoloških različic, temveč tudi pri razlagah leksikografskih terminov, čeprav ne gre več za novo terminologijo. Zato bi bilo poleg poenotenja leksikografske terminologije in vpeljave manjkajoče leksikografske terminologije treba premisliti tudi o razlagah oz. definicijah leksikografskih terminov.

Viri in literatura

ENGELBERG, Stefan, LEMNITZER, Lothar, 2009: *Lexikographie und Wörterbuchbenutzung*. Tübingen: Narr.

HEUPEL, Carl, 1978: *Taschenwörterbuch der Linguistik*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.

JESENŠEK, Vida, 2013: Einführung. Fachsprachenlexikographie und Terminographie: eine kritisch-analytische Betrachtung der Theorie und Praxis. Vida Jesenšek (ur.): *Specialised Lexicography. Print and Digital, Specialized Dictionaries, Databases. Lexicographica Series Maior 144*. Berlin, Boston: de Gruyter. 11–23.

Jezik in slovstvo: <http://www.jezikinslovstvo.com>

Jezikoslovni zapiski: <http://bos.zrc-sazu.si/knjige>

LAURÉN, Christer, PICT, Heribert, 2006: Approaches to Terminological Theories: A Comparative Study of the State-of-the-Art. Heribert Picht (ur.): *Modern Approaches to Terminological Theories and Applications. Linguistic Insights 36*. Bern idr.: Lang. 163–184.

POETHE, Hannelore, 2000: Fachsprachliche Aspekte der Wortbildung. Die Leistung der Wortbildung für Fachsprache und Fachtext. Irmhild Barz, Marianne Schröder, Ulla Fix (ur.): *Praxis- und Integrationsfelder der Wortbildung*. Heidelberg: Winter. 199–219.

Slavistična revija: <http://www.srl.si/index.php?id=arhiv>

Slovar slovenskega knjižnega jezika: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>

- SMIT, Maria, 2002: The Systematic Development of Wiegand's Metalexigraphy as Demonstrated in Kleine Schriften. *Lexicos* 12. 290–310.
- SP = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Ljubljana: DZS.
- SSKJ 2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVENSÉN, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography*. Cambridge idr.: Cambridge University Press.
- Terminologišče: <http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji#v>
- ULRICH, Winfried, 1987: *Wörterbuch – Linguistische Grundbegriffe*. Unterägeri: Hirt.
- VINTAR, Špela, 2008: *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- WIEGAND, Herbert Ernst idr. (ur.), 2010: *Wörterbuch zur Lexikographie und Wörterbuchforschung. Dictionary of Lexicography and Dictionary Research. 1. Bd. A–C*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- WIEGAND, Herbert Ernst, 1983: Was ist eigentlich ein Lemma? Ein Beitrag zur Theorie der lexikographischen Sprachbeschreibung. *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie III*. Herbert Ernst Wiegand (ur.): *Germanistische Linguistik* 1–4/82. 401–474.

PRIREDNE ZLOŽENKE V SLOVAROPISJU

Saška Štumberger

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.611'374

V prispevku so predstavljene priredne zloženske v slovenskih besedotvornih obravnavah, pravopisju in slovaropisju od konca 19. stoletja do danes. Pravopisno pravilo o zapisu prirednih zloženk z vezajem med deli zloženske izhaja iz *Slovenske slovnice* Jožeta Toporišiča (1976), nato je bilo prevzeto v *Slovenski pravopis* (1990) in njegov slovarski del (2001), pokazalo pa se je kot pomanjkljivo.

besedotvorje, priredne zloženske, slovnica, pravopis, slovar

The article presents coordinative compounds in Slovene word-formation studies, orthography and lexicography from the end of the 19th century to the present. The orthographical rule about inserting a hyphen between the parts of a coordinative compound that was first written in Jože Toporišič's *Slovene Grammar* (1976) and then adopted in the *Slovene Orthography* (1990) and its dictionary (2001) has been shown as insufficient.

word formation, coordinative compounds, grammar, orthography, dictionary

1 Opredelitev prirednih zloženk

Po skladenjskem besedotvorju A. Vidovič Muha (2011: 141) lahko »glede na razmerje v skladenjski podstavi« vse zloženske ločimo na podredne in priredne. Za podredne zloženske je značilno podredno razmerje med deli skladenjske podstave, po njihovi zgradbi pa ločimo zloženske z dvomorfemskim medponskim-priponskim obrazilom in zloženske z enomorfemskim medponskim obrazilom.

Pri prirednih zloženkah »sta besedotvornopodstavni sestavini hierarhično enaki, kar je lahko posledica prirednega razmerja med sestavinami« (prav tam: 313) skladenjske podstave, »[p]rirednost pa je lahko tudi posledica prirednega razmerja med predmetnopomenskima besedama v prilastkovnem odvisniku skladenjske podstave« (prav tam). Oba tipa prirednih zloženk se razlikujeta po zgradbi, in sicer »iz prvega tipa skladenjske podstave s strukturo + x_1 + x_1 + x_1 ... nastajajo medponskoobrazilne priredne zloženske, iz drugega tipa pa obrazilno dvomorfemske, obrazilo je iz medpone in pripone« (prav tam).¹

Priredne zloženske obravnava tudi nemško besedotvorje (npr. Fleischer, Barz 1995: 128–129, 246–247), posebej s prirednimi zloženkami pa so se ukvarjale E. Donalies (1996: 273–286) ter E. Breindl in M. Thurmaier (1992). V članku iz leta 1992 sta avtorici raziskovali primere kot *Fürstbischof* 'knezoškof', *Hosenrock* 'hlačno krilo',

¹ Z zgradbo obrazil je povezan zapis prirednih zloženk, ki je obravnavan v nadaljevanju.

Kinocafe 'kavarna in kino' in *Kleiderschürze* 'predpasnik kot obleka' ter ugotovili, da pri samostalniških zloženkah iz samostalnika ni jasnih kriterijev, ki bi opravičevali strogo ločevanje prirednih in podrednih zloženek. Za avtorici so tovrstne tvorjenke zloženke, ki poleg vedno možnega pomena podredne zloženke dopuščajo tudi priredno razlago, pri čemer po rezultatih raziskave med 28 rojenimi govorcami priredna razlaga ni najbolj pogosta. Za nemščino avtorici ugotavljata, da priredne zloženke praviloma ne kažejo posebnosti, ki bi jih jasno ločevale od podrednih zloženek.

Različne interpretacije zloženek poznamo tudi v slovenskih raziskavah. Šekli (2013: 250) opozarja na »zavedanje relativnosti skladenjskih meril delitve zloženek« pri Perušku (1890: 27), kajti »*knezoškof* je lahko = 'knez in škof', ali pa tudi 'pokneženi škof'«. A. Vidovič Muha (2011: 295) primer uvrsti med podredne in priredne zloženke: *knezoškof* ← škof (od) kneza – znotraj knežjega področja, zloženka pa je navedena tudi v poglavju o prirednih zloženkah z enomorfemskim obrazilom (prav tam: 315). Toporišič (2004: 193–194) za isti primer opozarja, da spominja na priredne zloženke, vendar »pa je v resnici zloženka iz podstave tipa nekdo, ki je škof s knežjim nazivom«.

2 Zgodovinski pregled obravnave prirednih zloženek

Zgodovinski pregled obravnave zloženek v slovenščini je predstavljen v Šeklijevem (2013) članku, po katerem povzemam podatek, da je »priredno (koordinativno) zlaganje« obravnavano že v primerjalni slovnici slovanskih jezikov *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: II. Stammbildungslehre* (Dunaj, ¹1875) Miklošiča. Ta tip zloženek je definiran po razmerju med sestavinami, in sicer je »določujoča sestavina [...] v prirednem razmerju do določene sestavine, kar je značilno za vezalne (kopulativne) zloženke (pridevnik: stosl. *dobrolêpъ* = 'dober in lep'; samostalnik: stosl. *bratъsestra* = 'brat in sestra')« (Šekli 2013: 248). Za slovenščino Miklošič navaja primer *črnobel*: *vrana je črnobela* in pri pridevnikih dodaja dvom o pravi prirednosti teh besed (Miklošič 1875: 379).

Slovnica z naslovom *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni pomeni aplikacijo Miklošičevih spoznanj na slovenskem gradivu*. V tej slovnici je obravnavana tudi »priredna sestava« s primeri *črnobel*: *vrana je črnobela, t. j. črna in bela; starodaven; suhoparen* (Šuman 1881: 256). Tudi študija Peruška *Zloženke v noveji slovenščini* (1890) za ločevanje zloženek upošteva skladenjsko merilo, za »[p]riredno zlaganje ('parataktovska ali priredna kompozicija')« pa so navedeni naslednji primeri: »a) pridevnik + pridevnik (*gluhonem, francoskonemšk[i]*); b) samostalnik + samostalnik (*Srbohrvati, knezoškof*)« (Šekli 2013: 249).

Breznik v *Slovenski slovnici za srednje šole* (1934) obravnava naslednji zloženke, pri katerih sta »[č]lena [...] med seboj a) v prirednem razmerju, n. pr. *črnobel, temnosiv, svetlorumen*« (Breznik 1934: 174), v razpravi *Zloženke v slovenščini* (1944) pa je za »vezalne zloženke« navedel naslednje primere: *črnobel, gluhonem; knezoškof* (citirano po Šekli 2013: 251).

Bajec (1952) je zloženke obravnaval v tretjem delu svoje monografije *Besedovtorje slovenskega jezika*. Definicija vezalne (kopulativne) zloženke zajema »dva istorodna elementa (samostalnik + samostalnik, pridevnik + pridevnik), ki bi ju lahko zvezali s kopulativnim veznikom in« (prav tam: 101). Pri razlagi se zaveda pomenske različnosti primerov (prav tam): »Dva na tak način zvezana pridevnika moreta imeti izključno vezalni pomen (*gluhonem* = gluh + nem), moreta pa tudi zaznamovati neko srednje stanje: *grenkoslad*. Tako bi lahko umetno tvorbo *čarokrassen* razvezali v kopulativno čaren in krasen, bliže pa nam je določilno *krassen* kakor *čar*.«

Pri navajanju primerov Bajec ločuje stanje »[v] slovenskem ljudskem jeziku« s primeri »*golonag* (Vodn., Mur.); *dragoljub* 'Kapuzinerkresse' (Erj.), *dragoljubec* 'Mäiglöckchen' (blkr., Erj. Torba); *grenkoslad* (Tušek; najbrž umetno); *sladkočrn* 'neka vinska trta' in *sladkočrnec* (vip.); *suromokel* 'roh' (Krm, Erj.), če je zveza *sur(ov)* + *molkel*; krajevno ime *Trupoglav* (ako je dvandva); *vrtograd* 'ograjn vrt' (Mur., a morda izposojeno)« (prav tam). Pri tem opozarja, da »ti primeri niso tako številni in predvsem ne tako gotovi, da bi porokovali za obstoj vezalnih zloženek v ljudskem jeziku«. Kot »novoknjižne« opredeli primere »*bogočlovek*, *gluhonem*, *knezoškof*, *spevoigra* (po nem. *Singspiel*, pa sodi bolj k določilnim zloženkam), *starodaven*, *staroslaven*«, pri straneh neba *jugozahod*, *severovzhod* pa opozarja na nemški vzor (prav tam).

Drugače kot Breznik primere kot *temnosiv*, *svetlozelen*, *bledomoder* Bajec uvrsti med »prislovne sklope«, za zloženki »*črno-bel*, *črno-žolt* (= črn in bel)« pa opozarja, da sta »prava dvandva kljub običajni pisavi z vezajem«. Primere *nemško-slovenski besednjak*, *rusko-japonska vojska* povezuje s »knjižnim izvorom« (Bajec 1952: 102).

Slovenska slovnica 1956 posebne skupine vezalnih ali prirednih zloženek ne obravnava, v gradivu jih nekaj najdemo pri obravnavi vezaja, npr. »*Slovensko-nemški slovar*. *Črno-žolta zastava*.« (Bajec idr. 1956: 59), v izdaji iz leta 1964 pa »*rusko-slovenski slovar*, *črno-belo*, *belo-modro-rdeča zastava*« (Bajec idr. 1964: 107).

V Toporišičevi *Slovenski slovnici* (¹1976, ⁴2000, citirano po ⁴2004) so primeri prirednih zloženek – npr. *rusko-slovenski* (Toporišič 2004: 159); *Breznik-Ramovš*, *Anglo-Američani*, *Balto-Slovani*, *Vič-Rudnik*, *Schleswig-Holstein* (prav tam: 193); *črno-bel*, *avstro-ogrski*, *belo-modro-rdeč*, *kulturno-posveten*, *vzgojno-izobraževalen*, *delavsko-kmečki*, *cestno-železniški*, *poljedelsko-živinorejski* (prav tam: 207) – samo medponski in pisani z vezajem.

Pravilo o zapisu z vezajem – pri Bajcu (1952: 102) izjema – je v slovnici (Toporišič 2004: 106) tudi izrecno zapisano: »Priredno zložene besede se pišejo samo z vezajem, najsi bodo samostalniške, pridevniške ali prislovne: *avto-moto*, *Anglo-Američani*, *Breznik-Ramovš* (študirati *Breznik-Ramovša*, t. j. SP 1935), *Schleswig-Holstein*; *črno-bel*, *belo-modro-rdeč*, *črno-žolt*; *belo-modro* (obarvano).« V *Slovenski slovnici* (prav tam: 208) se tako zapisa *črno-bel* in *sivozelen* 'zelen s sivim odtenkom' pomensko ločita, saj gre v prvem primeru za priredno, v drugem pa za podredno zloženko.

A. Vidovič Muha (¹1988, ²2011) drugače kot Toporišič loči dva tipa prirednih zloženek: a) dvomorfemske medponsko-priponske zloženske, npr.: *baltoslovanski* ← [ta, ki je povezan z] Balt[-i] {in} Slovan[-i], [ ] → -ski, { } → -o-, Balt-, -slovan; *srbohrvatski, indoevropski, bogočloveški, srbohrvaški*« (Vidovič Muha 2011: 313); b) enomorfemske zloženske z medponskim obrazilom, npr.: *Breznik-Ramovš, Vič-Rudnik, sivo-zelen, poljedelsko-živinorejski, fizikalno-kemični, slovensko-nemški, cestno-železniški, možgansko-hrbtenični, telesno-duševni, ustnično-zobni* (prav tam: 314). Drugače kot pri Toporišiču, ki v slovnici poudari zapis z vezajem, A. Vidovič Muha (2011: 313) predvideva več možnosti zapisa: »Za medponsko-priponske priredne zloženske je značilno, da se pišejo skupaj, verjetno zaradi naslonitve na orodniško skladijskopodstavno varianto, ki je priredna le pomensko: *baltoslovanski* ← ta, ki je povezan z Balti in Slovani (Balti s Slovani → Balti in Slovani).«

3 Priredne zloženske v pravopisih in slovarjih

Spoznanja besedotvornih razprav se kažejo tudi v slovenskih pravopisih in slovarjih, ki so do izida *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) izhajali kot deli pravopisov. Za pravopise ugotavljam, da pred 1990 ni posebne kategorije prirednih zloženek, čeprav se te v gradivu pojavljajo, in sicer v zvezi z zapisom tvorjenk ali pri obravnavi ločil. To je povezano s skladijskim besedotvorjem, ki je s skladijsko podstavo utemeljilo obstoj prirednih zloženek.

V SP 1899 sta v zvezi s pisavo skupaj »sestavljenih in sklopljenih samostalnikov« primera *Avstro - Ogrska*,² *Švedsko-Norveška* (Levec 1899: 91, § 619), enako tudi *avstro-ogrsko država, švedsko-norveško brodovje, srbsko-hrvaška književnost* (prav tam: 92, § 625). V pravilih je zapis z vezajem predviden »v sestavljenih in sklopljenih besedah, zlasti v lastnih imenih, sklopljenih iz dveh imen, in v pridevnikih, narejenih iz takšnih lastnih imen, n. pr. [...]»³ *Avstro-Ogrska, srbsko-hrvaška književnost, [...], Jurčič-Tomšičeva ustanova, Wolf-Pleteršnikov slovar, hrvaško-slavonsko-dalmatinska vlada*« (prav tam: 100, § 683). V slovarskem delu je priredna zloženska *gluhonem* (prav tam: 132) pisana skupaj.

V SP 1920 so primeri prirednih zloženek z vezajem opisani »[v] sklopljenih besedah, zlasti v lastnih imenih, sklopljenih iz dveh ali več imen«, npr. »*Janežič-Sketova slovnica* (t. j. slovnica, ki jo je spisal Janežič, predelal pa Sket), *Wolf-Pleteršnikov slovar* (t. j. slovar, ki ga je sestavil Pleteršnik, založil pa Wolf), *Srbo-Hrvatje* (pomeni: Srbi in Hrvatje, ali pa: Srbi ali Hrvatje), *Čeho-Slovaki*« (Breznik 1920: 13, § 25). Zapis z vezajem je predviden »[p]ri pridevnikih, ki so narejeni iz sklopljenih imen [...], n. pr. *srbsko-hrvatski* (pomeni n. pr. srbski ali hrvaški, ali: srbski in hrvaški), *češko-slovaška vlada, rusko-japonska vojska* (t. j. vojska med Rusi in Japonci), *Francoško – švicarski Jura*,⁴ *ustnično-zobni soglasnik* (t. j. soglasnik, ki se tvori n. pr. s spodnjo ustnico in z zgornjimi zobmi), *hrvaško – slavonsko – dalmatinska vlada*«

2 Predvidevam, da gre pri nestičnem vezaju za napako, saj je v paragrafu 683 isti primer zapisan stično.

3 Pri navajanju primerov sem podredne zloženske in besedne zveze izpustila.

4 Zapis z nestičnim vezajem v SP 1920 ni pojasnjen.

(prav tam: 15, § 28). V slovarskem delu so naslednji primeri: *indoevropski* (53), *Češko-slovaška republika* († *Čeho-slovaška*); *češko-slovaški polki* (40).

V SP 1935 najdemo primere *Češkoslovaško*, *češkoslovaška republika*, *češkoslovaška država* (Breznik, Ramovš, 1935: X, § 10). Primeri prirednih zloženek so zapisani z vezajem, »kadar vežemo samostalnike različnega pomena, n. pr. *Wolf-Pleteršnikov slovar* (t. j. slovar, ki ga je spisal Pleteršnik, škof Wolf pa založil)« (prav tam: XVI, § 24). Namesto veznika in lahko »včasih« rabimo vezaj, npr. *Rozika je pogledala brata vdano-tožno* (= vdano in tožno); *ponosno-prezirljivo je gledal okrog sebe; grenko-zasmehljivo se je smejala* (prav tam: XVI, § 26). »Stalno« vezaj rabimo v naslednjih primerih: *rusko-japonska vojska* (t. j. vojska med Japonci in Rusi), *francosko-slovenski slovar*; *Moravsko-varždarska dolina* (prav tam: XVII, § 26). V slovarskem delu še: *Ciril - Metodova družba*,⁵ *Čehoslovák*, -a m. državlján *čéškòslováške republike*; *Čéškòslováško* (prav tam: 33), *indoevròpski* (prav tam: 55), *gluhoném* (prav tam: 61), *knézoškòf* (prav tam: 96).

V SP 1950 so priredne zloženke obravnavane pri vezaju, ki ga postavimo »med dve različni besedi, ki pa sta stvarno ali preneseno tesno povezani«, npr.: »*Wolf-Pleteršnikov slovar*; *slovensko-ruski slovar*, *rusko-slovenski slovar*; [...] *prezirljivo-ponosno je šel mimo, trpko-žalosten, žolto-rdeč, črno-belo* (SP 1950: 51, § 74). V slovarskem delu so še primeri *Ciril-Metódova družba*, *Ciril-Metódove družbe*, *ciril-metódijski* (prav tam: 119), *Čehoslovák* -a m državlján *čéškòslováške republike*, *Čéškòslováško* (prav tam: 126), *knezoškòf*, *knezoškòfija*, *knezoškòfijski* (prav tam: 282), *črno-bél*, *črno-rumèn* (prav tam: 132), *indoevròpski* (prav tam: 181).

Tudi v SP 1962 so primeri obravnavani pri vezaju, raba pa je opisana kot »med dvema različnima besedama, če sta tesno povezani«, npr.: *Breznik-Ramovšev Slovenski pravopis*, *rusko-slovenski slovar*, *črno-belo, belo-modro-rdeča zastava* (SP 1962: 89, § 95). V slovarskem delu so še primeri: *Angloameričàn*, *angloamèriški* -a -o: ~a izreka; vendar *ànglo-amèriški* -a -o: ~o sodelovanje, ~a zasedba (prav tam: 107), *Ávstro-Ógrska*, *ávstro-ógrski*, *bakréno-apnén* (prav tam: 118), *Bréznik-Ramóvšev pravopis* (prav tam: 147), *Ciril-Metódova družba*, *ciril-metódovec*, *ciril-metódijski* (prav tam: 161), *Čehoslovák*, *Čehoslovákinja*, *čehoslováški*, *Čehoslováška* = *Češko-slováško* = *Češkoslováška*, *češkoslováški*; vendar *čéško-slováško* kulturno sodelovanje (prav tam: 167), *črno-bél*, *črno-rumèn*, *črno-žólt* (prav tam: 173), *Evrázija* (prav tam: 232), *indoevròpski* (prav tam: 293), *gluhoném* (prav tam: 252), *radiotelevizija* (prav tam: 714), *francosko-slovenski slovar* (prav tam: 799), *Ugrofínci*, *ugrofínski* (prav tam: 917), v razlagah še *francosko-nemški zgledi* (prav tam: 71, § 72). Kot kažejo primeri iz slovarja, zloženke *angloameriški*, *anglo-ameriški*, *češkoslovaški*, *češko-slovaški* in besednozvezni primeri kažejo na pomensko ločevanje med zapisi.⁶

⁵ Zapis z nestičnim vezajem v SP 1935 ni pojasnjen.

⁶ H. Dobrovoljc in N. Jakop (2011: 119) »zapis z vezajem pri prirednih zloženkah z okrnjeno prvo sestavino« pripisujeta vplivu »tujih jezikov« in »tujih pravopisnih načel«, vendar gre v teh primerih (tudi) za pomensko razlikovanje, kar potrjujejo primeri iz SP 1962 in SSKJ: *ánglo*- prvi del zvez (*â*) nanašajoč se na Angleže ali Anglijo: *anglo-ameriške čete*; *anglo-ameriška misija*; *anglo-iranska pogajanja*; *anglo-ameriški* -a -o prid. (*â-ê*) nanašajoč se na Američane *angleškega* rodu: *angloameriški pisatelj*.

SSKJ prirednih zloženek posebej ne obravnava, opozarja pa na dejstvo, da »[p]isave sestavljenk in zloženk [...] ni izpeljal dosledno; zaradi močno neenotne rabe namreč ni mogoče brez večjega nasilja prikazati vseh primerov v sistemu« (SSKJ, § 173). Priredne zloženke so navedene na naslednje načine: a) s kvalifikatorskim pojasnilom prvi del zvez, npr. *anglo-* in *ávstro-* z besednozveznimi zgledi *anglo-ameriške čete*; *anglo-ameriška misija*; *anglo-iranska pogajanja*, *avstro-ruski odnosi*, ♦ zgod. *avstro-ogrška nagodba*; b) kot samostojna gesla, npr. *marksistično-leninističen*, *marksízem-leninízem*, *Siemens-Martínov* v zvezi *Siemens-Martinova peč* (zapis z vezajem), *úgrofínski*, *rádiotelevizíja*, *báltoslovánski*, *čéhoslováški pog.*, *čéškoslováški* (zapis brez vezaja, dva naglasa), *srbohrvátski*, *gluhoném* (zapis brez vezaja, en naglas); c) kot zgledi, npr.: *barvne in črno-bele fotografije*, zgod. *rusko-japonska vojna*.

V slovenskih pravopisih imamo posebno kategorijo prirednih zloženek v *Slovenskem pravopisu* 1990 v poglavju o zlaganju samostalnika (SP 1990: § 503): »Priredne zloženke pišemo z vezajem: *Anglo-Američani*, *Breznik-Ramovš*, *Schleswig-Holstein*.« Isto pravilo velja tudi za pridevniške zloženke (prav tam: § 523): »Priredne zloženke (ali izpeljanke iz priredno zloženega samostalnika) pišemo z vezajem: *črno-bel*, *belo-modro-rdeč*, *pedagoško-znanstven*, *vzgojno-izobraževalen*, *delavsko-kmečki*, *rusko-japonski*, *anglo-ameriški*.« Primeri prirednih zloženek so tudi v obravnavi stičnega vezaja, ki ga pišemo »1. med deli zložene besede, ki bi bili v prosti zvezi povezani z in ipd.: *Breznik-Ramovš*: *Slovenski pravopis* (prim. v *Breznik-Ramovšu 1935 beremo*), *Zofka Kveder-Jelovšek*, *srbsko-ruski slovar*, *črno-bela fotografija*, *belo-modro-rdeča zastava*, *gospodarsko-politične razmere*, *jugoslovansko-italijanska meja*, *marksistično-leninistični program*« (prav tam: § 418). Novost v SP 1990 je tudi podatek o naglasu, ki za zloženke, »katerih drugi (zadnji) del je nespremenjen prevzet iz podstavne zveze« predvideva »[p]o dva naglasa (ali več)«, »[z]loženke iz priredne besedne zveze« pa »imajo sploh po dva naglasa (ali več): *Bréznik-Ramôvš* < (pravopis) *Bréznika* in *Ramôvša*, *črno-bél* < črn in/ali bél« (prav tam: § 1031).

Rešitve iz *Pravil* so uporabljene tudi v slovarskem delu (2001), v katerem imamo 85 gesel označenih z oznako prvi del priredne zloženke. Z izjemo gesla *gluhoném* so vsi primeri zapisani z vezajem, med prirednimi zloženkami so tudi podredne *DNK-polimeráza*, *dà-stávek*, *énkrattédenski*. Z vezajem sta drugače kot v SSKJ zapisana tudi pridevnika *bálto-slovánski*, *bógo-človéški*, zloženka *índoevrópski* pa je po slovarju *Slovenskega pravopisa* podredna.⁷

V *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB) najdemo priredne zloženke kot samostojna gesla ali njihov del, npr. *blagôvno-trgovínski cénter*, *creutzfeldt-jakobova bolézen*, *črkôvno-štévílski*, *obrútno-industrijski*, *obveščéválno-várnostni*, *sřčno-žíltni*, *stanovájnjsko-poslôvni*, *vhódno-izhódni*, *žítvčno-míšični*. V nasprotju s pravilom iz SP 2001 o obvezni pisavi z vezajem so nekatere priredne zloženke pisane tudi brez vezaja, npr. *láktovegetarijánec* (SP 2001: *láкто-* prvi del prir. zlož. *láкто-vege-*

⁷ Na napake v obravnavi prirednih zloženek so opozorili avtorji rastočega *Slovarja pravopisnih težav* (SPT, 2014), ki opozarjajo, da je »[a]ktualno pravopisno pravilo (SP 2001: § 503, 523) [...] pomanjkljivo, saj uporabnika ne seznanja z dejstvom, da je vezaj le eden od pokazateljev prirednosti, v primerih teh zloženek pa je pisanje z vezajem upravičeno le pri tistih, kjer je prva sestavina neokrnjena«.

tarijanski), slovar pa drugače kot SP 2001 pozna samo kvalifikatorsko pojasnilo prvi del zloženek. V gradivnem delu zloženek z okrnjenim prvim delom so pogosteje obravnavane podredne zloženke, npr. pri geslu *afro...* so navedeni primeri *afropop*; *afrofrizura*; *afropričeska*. Pri samostojnem geslu *áfroamêriški* najdemo besedne zveze *afroameriška glasba*; *afroameriška kultura*, na možnost razlage tovrstnih zloženek tudi kot prirednih pa opozarja SPT. Pojavitve v Gigafidi kažejo variantnost zapisov (*afroameriški* – 556, *afro-ameriški* – 112), pri čemer pa zapis ni kriterij za ločevanje prirednih in podrednih zloženek.

Tudi druga izdaja SSKJ nima kvalifikatorskega pojasnila za priredne zloženke, ampak ohranja zgradbo prve izdaje, npr. *evro... ali évro... prvi del zloženek*. V gradivu pogrešam npr. *pralno-sušilni stroj*, slovar pa prinaša novo enonaglasno priredno zloženko *gluhoslép*.

4 Sklep

Dosedanje besedotvorne, pravopisne in slovarske obravnave prirednih zloženek so pokazale, da je pravopisno pravilo iz *Slovenskega pravopisa* 1990 in 2001 pomanjkljivo, kajti na izrazni ravni prirednih zloženek pravilo o pisanju z vezajem ne zajame v celoti.

Zapis z vezajem je značilen za enomorfemske priredne zloženke, npr. *angleško-ameriški*, *božično-novoleten*, *obveščevalno-varnosten*, iz tvorjenih besed v skladenjski podstavi. Tovrstne priredne zloženke so tudi večnaglasne, medtem ko sta npr. priredni zloženki kot *gluhonem* in *gluhoslep* enonaglasni.

Pri dvomorfemskih izsamostalniških tvorjenkah kot *baltoslovanski*, *srbohrvaški* je priredna zloženka zapisana brez vezaja, za novo slovarsko obravnavo pa bi bilo treba izmeriti tudi število naglasov govorcev knjižnega jezika, kajti v SSKJ ima npr. pridevnik *baltoslovanski* dva naglasa, v SP 1962 pa enega. Tej skupini so podobni primeri novejših zloženek, katerih deli skladenjske podstave v slovenščini niso samostojne besede, npr. *laktovegetarijanski*, *afroazijski*, lahko pa bi jih obravnavali kot priredne zloženke z nadomestno (prevzeto) določujočo sestavino.

V tej skupini prirednih zloženek bodo morali slovaropisci posebno skrb posvetiti zapisom, ki so se v knjižnem jeziku od SP 1962 ustalili kot pomenskorazločevalni, npr. *angloamêriški* 'nanašajoč se na Američane angleškega rodu' v besedni zvezi *angloameriški pisatelj* (SSKJ) in *ánglo-amêriški* 'prvi del zvez nanašajoč se na Angleže ali Anglijo' v besednih zvezah *anglo-ameriške čete*; *anglo-ameriška misija*; *anglo-iranska pogajanja* (SSKJ).

Literatura in viri

- BAJEC, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika: II. Izpeljava slovenskih pridevnikov, III. Zloženke*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, (ŠOLAR, Jakob), ¹1956, ²1964: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, GANTAR, Polona, JAKOP, Nataša, LENGAR VEROVNIK, Tina, 2014: *Slovar pravopisnih težav, različica 1.0*. www.fran.si

- BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.), 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- BREINDL, Eva, THURMAIER Maria, 1992: Der Fürstbischof im Hosenrock. Eine Studie zu den nominalen Kopulativkomposita des Deutschen. *Deutsche Sprache* 20. 32–61.
- BREZNIK, Anton, 1920: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- BREZNIK, Anton, 1944 (1982): Zloženke v slovenščini. *RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda II*. Ljubljana, 1944. 53–76. Ponatis v: *Jezikoslovne razprave*, izbral in uredil Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 315–333.
- BREZNIK, Anton, ¹1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja v Celju.
- BREZNIK, Anton, RAMOVŠ, Fran, 1935: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Izdalo in založilo Znanstveno društvo.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DONALIES, Elke, 1996: Da keuchgrinste sie süßsauerlich. Über kopulative Verb- und Adjektivkomposita. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 24/3. 273–286.
- FLEISCHER, Wolfgang, BARZ, Irmhild, 1995 (1990): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Gigafida: Elektronska zbirka slovenskih besedil: <http://www.gigafida.net>
- LEVEC, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarsko kraljeva zaloga šolskih knjig.
- MIKLOŠIČ, Franc, 1875: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: II. Stammbildungslehre*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- PERUŠEK, Rajko, 1890: *Zloženke v noveji slovenščini. Posebej natisnjeno iz Izvestja novomeške gimnazije za leto 1890*. Novo mesto.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*: www.fran.si
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*, 1950. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*, 1962. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- SP 1990 = *Slovenski pravopis*, 1990. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: SAZU, Državna založba Slovenije.
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: www.fran.si
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2011: Različni tipi besedotvornih morfemov pri današnjih slovenskih tvorjenkah. *Jezikoslovni zapiski* 17/2. 123–129.
- ŠEKLI, Matej, 2013: Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. Irena Orel (ur.): *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 236–263.
- ŠUMAN, Josip, 1881: *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- TOPORIŠIČ, Jože, ¹1976, ⁴2000, ⁴2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

PREGLED DEFINICIJ POJMA »SAMOSTALNIK« V IZBRANIH SLOVENSkih SLOVNICAH

Mitja Trojar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'36:001.4:81'367.622

V članku so predstavljene in z vsebinskega vidika ocenjene definicije pojma »samostalnik« v izbranih slovenskih slovnica. Sledi interpretacija definicijskih strategij, ki so jih uporabljali slovničarji.

terminologija, zgodovina jezikoslovja, slovnice, pojmi, samostalnik

The article presents an overview of definitions of the concept »noun« in selected Slovene grammars, which are then evaluated in terms of their content. This is followed by an interpretation of definitional strategies used by grammarians.

terminology, history of linguistics, grammars, concepts, noun

1 Uvod

V tradicionalni terminologiji in terminografiji, ki temeljita na onomaziološkem pristopu, ima definicija bistveno vlogo. Njuna osnovna zahteva je, da morajo biti pojmi definirani, kar med drugim pomeni, da morajo biti med sabo povsem jasno razmejeni. V dejanskih besedilih (v tem primeru slovnica) pa je funkcija definicij lahko tudi drugačna: predstavlja navodilo, kako prepoznati pojem.

1.1 Definicije

De Bessé (1997: 65) ločuje med terminografskimi in terminološkimi definicijami. Terminografske definicije opisujejo že obstoječe pojmovne sisteme, so rezultat dela terminografa (in/ali področnega strokovnjaka), terminološke definicije pa pojme ustvarjajo in so delo strokovnjakov z različnih področij (znanstvenikov, zakonodajalcev itn.), ki prvi klasificirajo predmete določenega področja in jih poimenujejo.¹ Za oblikovanje terminografskih definicij obstajajo številna pravila; med drugim naj bi bile razumljive, prilagojene določenemu tipu uporabnikov in naj ne bi bile krožne, tavnološke, nikalne (prim. de Bessé 1997; Vézina idr. 2009; Žagar Karer 2011). Terminografskim in terminološkim definicijam pa naj bi bilo po de Besséju (1997) skupno to, da temeljijo na pojmovni analizi, pri čemer definirati pomeni opisati, razmejiti in razločiti.² Tradicionalna terminologija v terminoloških slovarjih dopušča

¹ Med terminološke definicije prištevamo tudi tiste, ki jih strokovnjaki sicer ne ustvarijo sami, a jih prevzamejo od drugih avtorjev in nanje s tem vsaj implicitno pristajajo. Ta članek se v tem smislu osredotoča na terminološke definicije.

intenzijske, ekstenzijske ter intenzijsko-ekstenzijske terminografske definicije (gl. Wüster 1991: 33–35; Košmrlj - Levačič 2006), najpogostejše pa so intenzijske definicije, ki načeloma navajajo *genus proximum* in *differentia specifica*. Nekateri predstavniki dunajske šole ločujejo tudi med definicijo in razlago: (intenzijska ali ekstenzijska) definicija določi položaj pojma v pojmovnem sistemu, razlaga pa ne.³ Teorija pojmov, na kateri temelji tradicionalna terminologija, je t. i. klasična teorija pojmov. V klasični teoriji pojmov intenzijo pojma tvori skupek posamično nujnih in skupno zadostnih pogojev, ki določajo ekstenzijo pojma (gl. npr. Kleiber 1990; Laurence, Margolis 1999b; Uršič, Markič 2009).

2 Definicije samostalnika v izbranih slovenskih slovnica

Slovnice so za preučevanje definicij hvaležna besedilna vrsta, saj številne med njimi vsebujejo definicije, ki jih lahko opazujemo vsebinsko, tj. ocenjujemo, kako dobro definicija (intenzija) zajame ekstenzijo pojma. Uporabnik slovnice običajno predpostavlja, da so definicije natančne in pravilne, zgledi pa služijo za preverjanje, ali je uporabnik definicijo pravilno razumel. V izbranih slovenskih slovnica smo pregledali, ali definicije samostalnika ustrezajo klasični teoriji pojmov (tj. ali gre za definicije v ožjem smislu) oz. katere definicijske strategije uporabljajo. Pregledanih je bilo 14 slovnica (13 slovnica slovenskega jezika in 1 slovnica francoskega jezika) iz obdobja 1584–2000, vključili pa smo tako znanstvene kot pedagoške slovnice.⁴ Definicije so navedene v naslednji tabeli.⁵

² V tem se zrcali Wüsterjev pogled na terminologijo: »Vsako terminološko delo izhaja iz pojmov. Njegov cilj je ostra razmejitev med pojmi« (Wüster 1991: 1). Gl. tudi Temmerman 2000: 6–8.

³ Wüster govori zgolj o ekstenzijskih in (klasičnih) intenzijskih definicijah. Razlikovanje med definicijami in razlagami je sicer specifično za Felberja; o definicijah (v nasprotju z razlagami) pravi: »Definicija je ključ do vsakršnega znanstvenega dela« (Felber 1984: 160). A dodaja: »Če iz takšnega ali drugačnega razloga ni mogoče podati natančne ali popolne definicije, potem je namesto nje treba navesti vsaj približno definicijo (razlago)« (prav tam: 166). Nekoliko poenostavljeno naj tu velja, da je (intenzijska) razlaga vse, kar ni definicija *per genus proximum et differentiam specificam*, še zlasti če so v njej uporabljeni tudi pojmi iz splošnega jezika. Felber torej dovoljuje razlage, ni pa jasno, kdaj in zakaj so dovoljene. Mar pristanek na razlago ne pomeni, da pojma ni mogoče definirati? Ali potem sploh lahko govorimo o pojmu? V duhu klasične teorije pojmov verjetno ne. Je pojem, opredeljen z razlago, zato že neznanstven? V tem članku govorimo le o definicijah in ugotavljamo, ali definicije ustrezajo idealu klasične teorije pojmov. Pomembno je poudariti, da dunajska šola ne ločuje med terminološkimi in terminografskimi definicijami.

⁴ Bohorič (1584) definicije samostalnika ne navaja, pač pa le delitev na *nomen proprium* in *appellativum* (ter nadalje na *substantivum* in *adiectivum*) ter *accidentia* (gl. Ahačič 2007: 119). Definicij slovnicih pojmov prav tako ne navajata Kopitar (1808) in Metelko (1825). Prvi to utemeljuje z naslovnikom: slovnica je namenjena predvsem učiteljem in jezikoslovcem, zato je definicije zaradi dolžine besedila izpustil (Kopitar 1808: XLVII–XLVIII).

⁵ Pohlín ostaja pri obravnavi samostalnika in pridevnika znotraj imena/imenske besede (prim. Ahačič 2007: 119), zato sta pri Pohlínovih slovnica po dva navedka. Pri Toporišičevi slovnici zaradi prostorskih omejitev opredelitev samostalniške besede in samostalnika samo povzemamo oz. navajamo bistvene izseke.

Tabela 1: Definicije samostalnika v izbranih slovenskih slovnica

Slovnica in stran	Definicija
Pohlin 1768: 19	»Ein Nennwort (imęnska beffeda) ift, womit man etwas zu verftehen giebt, als <i>Buh</i> Gott, <i>Zhlovek</i> Menfch, u. f. w. ...«
Pohlin 1768: 19–20	»In der Rede aber ift es entweder Ein Selbftworte (samasvojna) oder Hauptworte, weil es für fich felbft in der Rede ftehet, z. B. <i>Svejt</i> Welt, <i>Gospa</i> Frau, u. d. Oder Ein Beywort (perftavna beff.) fo in der Rede allzeit bey einem Hauptworte ftehen muß, fonft kann es nicht wohl gefaffet werden ...«
Pohlin [1768] 2003: 209 (Prev. Jože Stabej)	»Samostalnik (<i>imęnska beffeda</i>) je to, s čimer damo kaj razumeti, kot <i>Buh</i> . <i>Zhlovek</i> itn. ...« »V povedi pa je bodisi samostalnik ali glavna beseda (<i>samasvojna</i>), ker stoji v povedi sam zase, npr. <i>Svejt</i> . <i>Gospa</i> ipd., ali pridevnik (<i>perftavna beff.</i>), ki mora biti v povedi vselej pri kakšnem samostalniku, sicer ga pač ni mogoče razumeti ...«
Pohlin 1783: 29	»Ein Nennwort (imęnska beşęda) ift, womit man etwas nennet, oder zu verftehen giebt, als: <i>Buh</i> , Gott, <i>zhlovek</i> , Menfch, <i>nębú</i> , Himmel, <i>femla</i> , Erde, u. f. w. ...«
Pohlin 1783: 29–30	»In der Rede ift das Nennwort entweder ein Hauptwort (samasvoja beşęde) weil es für fich felbft, und allein in der Rede ftehen kann; z. B. <i>svejt</i> , Welt, <i>gospa</i> , Frau, etc. Oder ein Beywort (perftavna beşęda) welches in der Rede ein Hauptwort bey fich haben muß, fonft mag man es nicht wohl faßen ...« »Imenska beseda (<i>imęnska beffeda</i>) je to, s čimer kaj poimenujemo ali damo kaj razumeti, kot <i>Buh</i> , <i>zhlovek</i> , <i>nębú</i> , <i>femla</i> itn. ...« »V povedi pa je imenska beseda bodisi samostalnik (<i>samasvoja beşęde</i>), ker lahko v povedi stoji sam zase in sam, npr. <i>svejt</i> , <i>gospa</i> itd., ali pridevnik (<i>perftavna beşęda</i>), ki mora imeti v povedi poleg sebe kak samostalnik, sicer ga pač ni mogoče razumeti ...«
Lhomond/Vodnik 1811: 7	»Imę je befed, ktira kashe eno ofębo, eno ftvar, poftavim: <i>Pierre</i> , <i>Peter</i> , <i>Paul</i> , <i>Pavel</i> , <i>livre</i> , <i>bukve</i> , <i>chapeau</i> , <i>klobuk</i> .«
Lhomond/Vodnik 1811: 101–102	»P. Kako lozhimo fojózhe od perlóga? O. Sojózhe ime pomęni eno takih rezihi, ktire fo, ino ktire imajo, ako fmém tako rėzhi, fvoje fójftvo, to je, de fo fame sa fe nękaj al nęko bitje tako, de sa fe ftoję. Perlog pa ni fam ob febi, temozh je ime, ktirga pomén, foft ino sakájnoft nevúmimo, aku ga ne sdrushimo s' kakfhnim imęnam. Kader rezhem <i>ęcolier</i> , vedó vfi od zhiga govorím, in to je fojózhe imę: kader rezhem famo <i>diligent</i> ne vedo, kaj hozhem rezihi al kam ta befeda kashe, dokler jo ne perloshim fojozhi <i>ęcolier</i> ; tedaj taka je perlog.«
Vodnik 1811: 9	»Ime je befed, ktira kashe eno ofębo, eno ftvar, poftavim: <i>Peter</i> , <i>Pavl</i> , <i>bukve</i> , <i>klobúk</i> .«
Malavašič 1849: 7	»Imę je beşęda, ktera razloči, kako se kaki osębi, stvari, lastnosti i. t. d. pravi; pr. <i>Janez</i> , <i>konj</i> , <i>pobožnost</i> i. t. d.«
Janežič 1863: 29	»Samostavniki ali samostavno ime znači osebe in reči: <i>Vodnik</i> , <i>pesnik</i> , <i>ptica</i> , <i>gora</i> , ali pa njihov djanja in lastnosti: <i>lepota</i> , <i>čednost</i> , <i>žetev</i> , <i>vodilo</i> .«
Šuman 1884: 126	»Samostalnik, samostalno ime, ime za se, pomeni konkretna ali stvarna imena: <i>naš konj</i> pa tuđi abstraktna t. j. v mislih posneta ali pojemska imena: <i>lepota</i> . Samostalnik se loči od priloga, ki je nesamostalen in se v slovenščini kot predmet in osebek bez samostalnika navadno ne nahaja: <i>boleń mož</i> , <i>bolnik</i> .«
Končnik 1886: 33	»Samostavno imę ali samostavniki je tisti govorni razpol, ki imenuje osebe in reči ali njihov svojstva in djanja. Prvo je stvarno (konkretno), to pa pojmovno (abstraktno).«
Breznik 1934: 70	»Z besedo samostalnik (substantiv) zaznamujemo različne predmete (n. pr. <i>učenec</i> , <i>prijatelj</i> , <i>šola</i> , <i>peč</i> , <i>svinčnik</i> , <i>strop</i> itd.) in pojme (n. pr. <i>lenoba</i> , <i>prijaznost</i> , <i>dobrota</i> , <i>milost</i> itd.).«
Bajec, Kolarič in Rupel 1956: 85	»Besede <i>volk</i> , <i>ovca</i> , <i>staja</i> itd. zaznamujejo predmete, besede <i>leto</i> , <i>vest</i> , <i>rop</i> , <i>skrb</i> itd. zaznamujejo pojme. Besede, ki jih vzdevamo predmetom in pojmom, so samostalniki.«
Toporišič 2000: 273–278	Samostalniške besede – skladenjske lastnosti : »Razlike, ki jih opažamo med navadnim in zaimenskim samostalnikom so majhne, a opazne; zato dve skupini samostalniških besed. Lahko pa za oboje rečemo, da so samostalniške besede tiste, ki so lahko goli osebek ali predmet. Da so lahko tuđi golo povedkovo določilo, povedkov prilastek in prilastek, ni značilno samo zanje (prim. pridevniška beseda) ...« (str. 274); pomenske lastnosti : »Vse samostalniške besede izražajo predmetnost (v splošnem pomenu); to je izrazito v naših točkah 1 do 3; v preostalih točkah izražajo razmerje do predmetnosti.« (str. 274); izvor : »Samostalniške besede potrjujejo svojo skupnost tuđi s svojo tvorjenostjo. So namreč tvorjene (motivirane) ali netvorjene (nemotivirane).« (str. 275); vrste samostalniških besed : samostalniki in samostalniški zaimki in njune nadaljnje delitve; druge inherentne lastnosti : spol, sklanjatev, sklon, oseba, določnost, številskost, število; konverznost in vezavnost : prehodi v druge besede, vezavnost. Samostalnik – kategorija samostalnika : spol, podspola; sklanjatve .

Kot je razvidno iz predhodne tabele, je v večini pregledanih slovníc samostalnik definiran na pomenski ravnini (glede na to, kaj poimenuje; semantična definicija), pri Pohlinu, Lhomondu/Vodniku (2. navedena definicija) in Toporišiču pa tudi skladdenjsko. Pri Pohlinu je samostalnik (*Selb/tworte/Hauptworte*) definiran skladdenjsko in v opoziciji do pridevnika (po drugi strani pa definicija termina *Nennwort/limenska befseda* (ime) bolj spominja na semantične definicije samostalnika v drugih slovnícah), tako tudi pri Lhomondu/Vodniku (2. definicija, ki nakazuje tudi pomensko odvisnost pridevnikov od samostalnikov) in pri Toporišiču.⁶

V večini pregledanih slovníc pa je samostalnik definiran na pomenski ravnini. Če navedene definicije interpretiramo kot definicije v smislu klasične teorije pojmov, ki naštevajo nujne in zadostne pogoje, tako da intenzija zajame samo tiste lastnosti, ki so skupne vsem članom kategorije, potem ugotovimo, da samostalnik v obravnavanih slovnícah ni povsem jasno definiran.⁷ Protizgledov ni težko najti: definicije so bodisi preozke (Vodnik (1811: 12) med drugim kot primera samostalnikov navaja *prepoved*, *odpoved*; Malavašič (1849: 50) govori o *glagolnem imenu*, ki je »imé iz glagola izobraženo«) bodisi preširoke ali nejasne (npr. Toporišičeva, ki govori o predmetnosti v splošnem pomenu (ali samostalnika *lepota* in *rop* označujeta predmetnost v splošnem pomenu?) in razmerju do predmetnosti (razmerje do predmetnosti izražajo tudi pridevniki, predlogi, vezniki in še kaj); pri Končniku samostalnik označuje tudi *svojstva* in *djanja*; Bajec, Kolarič in Rupel med pojmovnimi imeni naštevajo *rop* – kakšno je razmerje med glagolom *ropati* in pojmom (samostalnikom) *rop*?).⁸

6 Prim. tudi Toporišičevo (1992) definicijo samostalnika v ESJ, v kateri ni navedeno, katere skladdenjske funkcije so razločevalne, pomenske lastnosti pa niso omenjene. Pri Toporišičevi definiciji iz *Slovenske slovnice* pa bi bilo sploh bolj smiselno govoriti o definicijskem kontekstu, saj se opredelitev razteza čez več strani, (definijske?) lastnosti samostalniške besede (skladdenjske lastnosti, pomenske lastnosti itn.) pa so navedene brez hierarhizacije: čeprav je intuitivno morda najbolj prepričljiva opredelitev na skladdenjski ravni (kjer opozarja na razločevalnost glede na pridevniško besedo, nejasno pa je razmerje do glagola), bi naštevanje drugih skupin značilnosti lahko razumeli kot konjunkcijo definicijskih lastnosti, vendar pri opisu značilnosti pridevniške besede pri izvoru Toporišič (2000: 318) poudarja, da so tako kot samostalniške tudi pridevniške besede netvorjene in tvorjene, kar pomeni, da izvor ni razločevalen. To med drugim kaže na to, da je razumevanje strokovnih/znanstvenih besedil v prvi vrsti stvar hermenevtike (gl. Temmerman 2000: 54–58) in da definicija pogosto ni prinesena na pladnju, pač pa jo je treba iz besedila izluščiti z interpretacijo. Pomembno je opozoriti tudi na to, da je samostalnik pri Toporišiču vrsta samostalniške besede (kot tak podeduje njene lastnosti) in da so razlike med samostalniškimi zaimki in samostalniki navedene pri opisu samostalniške besede.

7 Tu še enkrat poudarjamo, da dunajska šola ne ločuje med terminološkimi in terminografskimi definicijami, status in funkcija razlage (gl. opombo 4) pa nista jasna. Analize smo se lotili po Wüsterju (ki govori le o klasičnih definicijah, torej iščemo samo te) in ob predpostavki, da je *samostalnik* termin, ki uspešno označuje pojem. Na ravni *genusa* smo dopustili veliko mero interpretativne tolerance (pri analizi se osredotočamo na *differentia*), gl. npr. Pohlinovo definicijo *Nennwort*, kjer je *genus* najsplošnejši možni ('ift, womit'), a je med besedne vrste uvrščen na začetku prvega dela slovnice, v slovnícah je najpogostejši *genus* 'beseda', pri Janežiču je *genus* v definiciji sploh izpuščen, tako tudi npr. v Toporišičevi slovnici (ne pa v ESJ, kjer je *genus* 'besedna vrsta'), a sta pri obeh samostalnik oz. samostalniška beseda uvrščena med besedne vrste na začetku poglavja o oblikoslovju. Bajec, Kolarič in Rupel (1956: 83) v začetku poglavja o oblikoslovju govorijo o besednih vrstah, v definiciji samostalnika pa o besedah. To pomeni, da je treba definicije interpretativno dopolnjevati oz. razlagati. S tem se potrjuje tudi upravičenost razlikovanja med terminografskimi in terminološkimi definicijami.

8 Za kritiko semantičnih definicij samostalnika gl. npr. Pullum 1999.

Toda zakaj bi slovnice navajale očitno neustrezne definicije? Deloma je treba upoštevati dejstvo, da je večina izmed teh slovnice pedagoških (gl. npr. Ahačič 2014; Legan Ravnikar 2014) in da se zato niso prvenstveno ukvarjale s teoretičnimi vprašanji in definiranjem pojmov. Poleg tega in predvsem pa je vprašljivo, ali *eksplicitna* definicija *per genus proximum et differentiam specificam* v znanosti in pri učenju/ usvajanju pojmov igra tolikšno in takšno vlogo, kot se ji pripisuje v tradicionalni terminologiji. Slovnice ne navajajo številnih primerov rabe in izjem od pravil brez razloga; iz takšnega enciklopedičnega znanja otroci (pri pouku jezikov) in tudi strokovnjaki rekonstruirajo pojem s svojimi sposobnostmi kategorizacije (slovnice so redko le sezname terminov z definicijami). Če zgornje semantične opredelitve samostalnika interpretiramo ne kot definicijo, pač pa kot hevrstiko, kako prepoznati samostalnike, »vsebinsko neustrezne definicije« niso več nesmiselne.

Tako lahko interpretiramo opredelitve samostalnika kot navodilo za prepoznavanje samostalnikov: 1. korak: določi trdo semantično jedro kategorije samostalnika (pomenske prototipe: poimenovanja oseb, stvari), 2. korak: po določitvi jedrnih samostalnikov ugotovi, katere skladenjske/oblikoslovne lastnosti imajo ti samostalniki, 3. korak: poišči še druge besede, ki imajo enake skladenjske/oblikoslovne lastnosti (ali večino teh lastnosti) kot jedrna skupina samostalnikov.

Primerljivo rešitev v okviru tipoloških študij pri identifikaciji besednih vrst ponuja A. Wierzbicka (2000), sicer s pomembnimi razlikami: za samostalnike predlaga dva univerzalna leksikalna prototipa LJUDJE in STVARI⁹ (ki pomenita to, kar pomenita v naravnem, neteoretičnem jeziku, tj. ne gre za teoretično metajezikovno pomensko posplošitev) skupaj s standardiziranimi stavčnimi konteksti, ki so prav tako izraženi z leksikalnimi univerzalijami in v katerih se pojavljata ta dva samostalnika (npr. »vsi ljudje to počnejo«, gl. Wierzbicka 2000: 291, tudi 2015). Na podlagi jezikovno specifičnih morfosintaktičnih lastnosti, ki jih izkazujeta univerzalna prototipa, se nato identificirajo tudi drugi samostalniki (ki poimenujejo npr. dejanja, stanja itn.). Jezikovnotipološka rešitev, ki jo predlaga A. Wierzbicka, lahko torej služi tudi kot podlaga za razumevanje semantičnih definicij v tradicionalni slovnici, pri čemer je treba opozoriti, da besede *stvar*, *reč*, *oseba*, ki se pojavljajo v več definicijah kot del definicijskega jezika (gl. npr. Vodnikovo, Malavašičevo, Končnikovo definicijo), niso leksikalni prototipi, pač pa že metajezikovne posplošitve; leksikalne prototipe bi morali iskati prej v ponazarjalnem gradivu (Pohlin denimo navaja samostalnik *Zhlovek*).

Čeprav si glede tega slovnice niso enotne (nekatero v definicijo vključujejo tudi pojme in lastnosti), jih večina vendarle omenja poimenovanja za osebe bodisi v definiciji (v definicijskem metajeziku – intenzijskem delu definicije) bodisi kot primerke samostalnikov (ekstenzijski del definicije); z izjemo¹⁰ Šumana¹¹ ter Toporišiča.¹² Kar

⁹ A. Wierzbicka (2000) sicer že sama opozarja na nekatere težave pri določanju leksikalnih prototipov: samostalnik s pomenom 'ljudje' ima v ruščini (in slovenščini) nadomestno osnovo, problem sinonimije (v sln. npr. razmerje med sinonimoma *stvar* in *reč*) in polisemije.

¹⁰ Bajec, Kolarič in Rupel (1956: 84–85) navajajo tudi poimenovanja za osebe (npr. *pastir*), in sicer v uvodnem sestavku, kjer so samostalniki v ležečem tisku, v definiciji pa se nanje nanašajo.

zadeva poimenovanja za stvari, je manj jasnosti že zato, ker je težje opredeliti, kaj je stvar¹³ (je *svejt* stvar?), v definiciji ali ponazarjalnih zgledih v njej pa stvari (reči) omenjajo vse slovnice, razen Pohlinovih, Šumanove, Toporišičeve. Če od definicij ne zahtevamo več, da navedejo *genus proximum* in *differentia specifica* v duhu klasične teorije pojmov, potem semantične definicije tradicionalne slovnice niso več videti tako nesmiselne. Če definicijo samostalnika v tradicionalnih slovnicaх interpretiramo kot navodilo za prepoznavanje samostalnikov, potem je definicija, ki ima zelo majhno ekstenzijo (ideal bi v tem primeru predstavljala definicija pri Lhomondu in Vodniku ter Vodniku; medtem ko so novejšje slovnice šle v smer širjenja ekstenzije), celo ustrenejša. To pa ne pomeni nujno, da npr. samostalnikov s snopom morfosintaktičnih oznak ni mogoče definirati v klasičnem smislu znotraj posameznega jezika. Zanimiva je zlasti definicija v Lhomond-Vodnikovi in Vodnikovi slovnici: ista definicija se je avtorju očitno zdela dovolj dobra (univerzalna?) za oba jezika.¹⁴

To kaže, da so nekatere tradicionalne slovenske slovnice v definicijah identificirale (tudi) semantično jedro kategorije samostalnika (tu se namenoma omejujemo, ker ne želimo preveč posploševati: pregledan je bil razmeroma majhen vzorec slovenskih slovníc in že znotraj tega vzorca trditev ne velja absolutno, poleg tega pa bi bilo treba pregledati tudi več slovníc, nastalih v drugih slovničarskih tradicijah). Diahroni vpogled v definicijske prakse pa obenem relativizira ločevanje med definicijskimi in nedefinicijskimi informacijami (semantične definicije v tradicionalni slovnici, kritike takšnih definicij in v zadnjem času vrnitev semantičnih definicij besednih vrst), pa tudi razlikovanje med definicijami in razlagami – v duhu dunajske šole bi lahko vse navedene definicije označili prej kot razlage, vendar to o njihovi vsebinski (ne)ustreznosti še ne bi povedalo kaj dosti.¹⁵

3 Zaključek

Razmislek o naravi definicij v izbranih slovenskih slovnicaх je mišljen kot razmislek o tem, kakšna je funkcija definicij v dejanskih strokovnih/znanstvenih besedilih, pa tudi širše o zgradbi in načinu delovanja pojmovnega sistema. S tem je bil morda nakazan tudi odgovor na bistveno vprašanje tako pri diahronem pregledu

¹¹ Šuman navaja samostalnik *bolnik*, a v drugačnem kontekstu.

¹² Z upoštevanjem tako definicijskega metajezika kot primerkov samostalnika (tj. konkretnih leksemov, ki so samostalniki) se torej oddaljujemo od leksikalnih prototipov A. Wierzbicke.

¹³ Prav zato A. Wierzbicka izbere (domnevno univerzalne) lekseme iz naravnega človeškega jezika.

¹⁴ Slovenske slovnice so se v veliki meri zgledovale po tujih slovnicaх, kar pomeni, da so se slovničarji dobro zavedali problema jezikovnega relativizma in da so se morali tako ali drugače opredeljevati do splošnojezikoslovnih in jezikovnotipoloških problemov, relevantnih za slovnične opise slovenskega jezika.

¹⁵ Prim. tudi Felberjevo izključevalno pojmovanje znanosti, kjer je definicija (dobro se ve, katera) ključna za vsako znanstveno delo (gl. navedek v opombi 4). Semantične definicije v pedagoških slovnicaх bi lahko označili kot razlage, a so (ob ustrezni interpretaciji) lahko bolj univerzalne kot npr. znanstvena Toporišičeva, ki je (ob ustrezni interpretaciji) sicer morda najbližje definiciji, a je po drugi strani specifična za slovenščino. Poleg tega bi lahko Toporišičevo definicijo samostalnika s protiprimi zavrnili in jo po Felberju razglasili za neznanstveno. V zvezi s tem govorimo o izključevalnosti Felberjevega pojmovanja znanosti.

različnih pojmovnih sistemov kot pri sinhroni primerjavi različnih pojmovnih sistemov iste stroke: pri pregledu definicij samostalnika smo intuitivno predpostavili ekvivalenco med Toporišičevim *samostalnikom*, Malavašičevim *imenom* in Janežičevim *samostavnikom* ter sinhrono med slovenskim in francoskim samostalnikom (pravzaprav je to vzpostavil Vodnik). Že v izhodišču smo implicitno domnevali, da je te pojme mogoče primerjati, ne da bi eksplicirali, kaj sploh omogoča primerjavo dveh pojmov (istega pojma?) na dveh različnih razvojnih stopnjah znanosti¹⁶ ali v dveh konkurenčnih sinhronih pojmovnih sistemih. Prvi odgovor, ki se ponuja zaradi postulatov wüsterjanske terminologije, je naivna primerjava definicij.¹⁷ Toda kot smo videli, ni nujno, da klasične definicije (oz. to, kar je videti kot klasična definicija) zares karkoli definirajo oz. da je vse pojme sploh mogoče definirati (v smislu klasične teorije pojmov). Trdo semantično jedro kategorije je eden izmed možnih odgovorov na to vprašanje.

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- AHAČIČ, Kozma, 2014: Janežič, Anton. Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo. *Corpus de textes linguistiques fondamentaux*. http://ctlf.ens-lyon.fr/n_fiche.asp?num=3482&mot_recherche
- de BESSÉ, Bruno, 1997: Terminological Definitions. Sue Ellen Wright, Gerhard Budin (ur.): *Handbook of terminology management. Vol. 1, Basic aspects of terminology management*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 63–74.
- BROWN, Keith, MILLER, Jim (ur.), 1999: *Concise encyclopedia of grammatical categories*. Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo: Elsevier.
- COMRIE, Bernard, VOGEL, Petra M. (ur.), 2000: *Approaches to the Typology of Word Classes*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- FELBER, Helmut, 1984: *Terminology manual*. Pariz: Unesco, Infoterm.
- KLEIBER, Georges, 1990: *La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- KOŠMRLJ - LEVAČIČ, Borislava, 2006: O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine. *Jezikoslovni zapiski* 12/1. 71–87.
- LAURENCE, Stephen, MARGOLIS, Eric (ur.), 2015: *The Conceptual Mind. New Directions in the Study of Concepts*. Cambridge, Massachusetts, London, England: MIT Press.

¹⁶ V jezikoslovju stvari dodatno zapletejo še diahrono jezikovne spremembe, kar pomeni, da je treba računati tudi s tem, da se v času spreminja tudi predmet opazovanja (npr. izguba sklonov, pojav novih sklanjatev itn.).

¹⁷ Po wüsterjanski nauki je v terminologiji treba izhajati iz pojmov (onomaziološki pristop), kar pomeni, da je treba izhajati iz (klasične) definicije (intenzije pojmov). V tem primeru takoj naletimo na težave npr. pri primerjavi Pohlinovega *Hauptwort* in Toporišičevega *samostalnika*, saj imata različna že neposredno nadredna pojma (*genus proximum*). Poleg tega npr. v primeru Janežičevega *samostavnika* in Toporišičevega *samostalnika* ne bi mogli vzpostavljati/dokazovati ekvivalence pojmov tudi s pomočjo istega (podobnega) poimenovanja (semaziologije). Wüster sicer diahronijo sploh izloči iz domene terminologije: »Prednostni položaj pojmov je nujno privedel do tega, da je terminološko opazovanje jezika *sinhrono*. Za terminologijo je pri jeziku najpomembnejši pojmovni sistem, na katerem temelji« (Wüster 1991: 2). Vendar je pri tem treba upoštevati, da je Wüster sinhronijo verjetno povezoval predvsem s semantiko (onomaziologijo), diahronijo pa nasprotno s historično fonetiko. Kakorkoli že, dunajska šola o diahroniji ne pove ničesar.

- LAURENCE, Stephen, MARGOLIS, Eric (ur.), 1999a: *Concepts: core readings*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- LAURENCE, Stephen, MARGOLIS, Eric, 1999b: *Concepts and Cognitive Science*. Stephen Laurence, Eric Margolis (ur.): *Concepts: core readings*. Cambridge, Mass.: MIT Press. 3–81.
- LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2014: Vodnik, Valentin. Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole. *Corpus de textes linguistiques fondamentaux*. http://ctlf.ens-lyon.fr/n_fiche.asp?num=3479&mot_recherche
- PULLUM, Geoffrey Keith, 1999: Linguistic Categories. Keith Brown, Jim Miller (ur.): *Concise encyclopedia of grammatical categories*. Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Singapore, Tokyo: Elsevier. 66–70.
- TEMMERMAN, Rita, 2000: *Towards new ways of terminology description: the sociocognitive approach*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- URŠIČ, Marko, MARKIČ, Olga, 2009: *Osnove logike. 2. razširjena izdaja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VÉZINA, Robert, DARRAS, Xavier, BÉDARD, Jean, LAPOINTE-GIGUÈRE, Micheline, 2009: *La rédaction de définitions terminologiques*. Montréal: Office québécois de la langue française.
- WIERZBICKA, Anna, 2000: Lexical prototypes as a universal basis for crosslinguistic identification of »parts of speech«. Petra M. Vogel, Bernard Comrie (ur.): *Approaches to the Typology of Word Classes*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 285–317.
- WIERZBICKA, Anna, 2015: Innate Conceptual Primitives Manifested in the Languages of the World and in Infant Cognition. Stephen Laurence, Eric Margolis (ur.): *The Conceptual Mind. New Directions in the Study of Concepts*. Cambridge, Massachusetts, London, England: MIT Press. 379–412.
- WRIGHT, Sue Ellen, BUDIN, Gerhard (ur.), 1997: *Handbook of terminology management. Vol. 1, Basic aspects of terminology management*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- WÜSTER, Eugen, 1991: *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. 3. izdaja*. Bonn: Romanistischer Verlag.

Viri

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BOHORIC, Adam, 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg.
- BREZNIK, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- JANEŽIČ, Anton, 1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec: Janez Leon.
- KONČNIK, Peter, 1886: *Slovenska slovnica za občne ljudske šole*. Dunaj: Cesarska kraljevska založba šolskih knjig.
- KOPITAR, Jernej, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: Wilhelm Heinrich Korn.
- LHOMOND, Charles-François, 1811: *Pozhétki gramatike to je Pi/meno/ti Franzoske*. Ljubljana: Janes Retzer. http://nl.ijs.si/imp/nuk/dl/NUK_10220-1811.html#div.4
- MALAVAŠIČ, Franc, 1849: *Slovenska slovnica za perve slovenske šole v mestih in na deželi*. Ljubljana: Janez Giontinit.
- METELKO, Franc Serafin, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana: Leopold Eger.
- POHLIN, Marko, 1768: *Kraynska grammatika*. Ljubljana: Lorenz Bernbacher.
- POHLIN, Marko, 1783: *Kraynska grammatika*. Ljubljana: Lorenz Bernbacher.
- POHLIN, Marko, 2003: *Kraynska grammatika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠUMAN, Josip, 1884: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: tiskarna Družbe sv. Mohora.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica. 4. prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Založba Obzorja.
- VODNIK, Valentin, 1811: *Pi/meno/t ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana: Janez Leopold Eger.

GLAGOLSKE PREDPONE V SODOBNEM SLOVENSKEM IN HRVAŠKEM SLOVARJU

Jelena Tušek

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 81'367.625:81'373.421=163.6=163.42

Prispevek obravnava razlaganje prefigiranih glagolov z njihovo sopomenko (z glagolom z isto osnovo in različno predpono). Narejena je bila analiza glagolskih sopomenk na podlagi sodobnih slovenskih in hrvaških slovarjev; sopomenskost je evalvirana na podlagi raziskave, ki je bila izvedena na izvirnih govorcih hrvaškega jezika.

sopomenke, slovar, glagolske predpone, kognitivna semantika

The paper analyses how dictionaries use synonymy for defining meanings of verbs with prefixes. An analysis was carried out of contemporary Croatian and Slovene dictionaries, and the synonymy itself was evaluated by a survey conducted among native Croatian speakers.

synonymy, dictionary, verbal prefixes, cognitive semantics

1 Uvod

Na opis pomena v slovarjih kot praktičnih orodjih vpliva tako razvoj znanstvene misli o jeziku kot tudi možnosti za raziskovanje in opise, ki jih omogočajo nove tehnologije, zlasti razvoj korpusnega jezikoslovja. Naloga leksikografa je slediti znanstvenim spoznanjem o jeziku in hkrati upoštevati omejitve, ki jih pisanje slovarjev nalaga.

Da bi natančno razložili pomen leksikalnih enot v jeziku, leksikografi poleg razlage v enojezičnih ali prevodnih ekvivalentov v dvojezičnih slovarjih pogosto navajajo tudi sopomenko. S takšno prakso želijo slovarski enoti čim bolj natančno določiti mesto znotraj jezikovnega sistema z navajanjem vseh tistih enot, ki bi lahko imele isti ali podoben pomen. Pogosto pa imajo *popolne* sopomenke isto razlago v slovarju. Vendar se, če sprejmemo stališče o neobstoju absolutnih sopomenk v jeziku, zastavlja vprašanje, ali lahko vzpostavljamo pomenske povezave v slovarjih na podlagi sopomenskosti. Razlike v pomenu besede so namreč odvisne tudi od njihove uporabe in potencialne slovnične strukture in nadomeščanje ene z drugo je včasih nemogoče, kar slovarji nezadostno ilustrirajo.

Pričujoči prispevek bo poskušal prikazati težave, ki nastanejo pri definiranju prefigiranih glagolov z isto osnovo v slovenskem in hrvaškem jeziku z njihovimi sopomenkami. Za analizo smo izbrali glagolski korpus zaradi visoke stopnje ujemanja na leksikalni ravni v dveh jezikih, ki je posledica njune medsebojne bližine in

sorodnosti. Analiziran je opis glagolov v dveh sodobnih slovarjih – Hrvatski jezični portal¹ in *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2. izdaja (2014).²

Analiza HJP, tj. slovarske zbirke, narejene na podlagi slovarskih in leksikografskih izdaj v zadnjih 15 letih, je pokazala, da je praksa razlage leksikografske enote z njeno sopomenko zelo pogosta, še posebej pri glagolih z enakimi osnovami in različnimi predponami. Na primer, hrvaški glagol *podijeliti* (sln. *razdeliti*, *porazdeliti*)³ se razlaga kot perfektivni par glagola *dijeliti* (*dati komu kaj*), pa tudi kot *udijeliti* (ki ga slovar razlaga kot *dati milostinjul/dati miloščino*; *podeliti* (*rel.*)). Glagol *razdijeliti* se razlaga kot *odijeliti*; in *objasniti* kot *razjasniti*, ne da bi bila podana natančna razlika v pomenu teh dveh prefigiranih glagolov, pogosto pa umanjajo tudi dovolj natančni zgledi, ki bi uporabniku omogočili, da določi razlike v pomenu teh v resnici delnih sopomenk. Za razliko od hrvaških slovarjev SSKJ⁴ iztočnice ne pojasnjuje s sopomenkami, čeprav ni redko, da sta dva glagola (z enako osnovo in različnimi predponami) razložena z enakima definicijama in le razliko v zgledu, ki ju bolj natančno določa:

premisliti -im dov.

1. *usmeriti dejavnost v zavesti v kaj* a) *da bi prišlo do jasnosti, zaključkov*: nalogo še enkrat premisli, pa jo boš rešil; njegove trditve je temeljito premislil, preden mu je odgovoril; vsako stvar do dna, do konca premisli b) *da bi se spoznala primernost, posledice česa*: premislil je vsako besedo, preden jo je izgovoril [...]

razmisliti -im dov.

1. *usmeriti dejavnost v zavesti v kaj* a) *da bi prišlo do jasnosti, zaključkov*: vso stvar bo treba še razmisliti; skušal je razmisliti, kaj se dogaja z njim; o teh vprašanih moramo dobro razmisliti b) *da bi se spoznala primernost, posledice česa*: razmisli, kaj bi bilo potrebno storiti; razmislite tudi o tem / dobro razmisli, preden se odločiš [...]

2 Sopomenskost v slovarjih

Leksikalni sistem ni idealen sistem, v katerem bi enemu označevalcu ustrezalo eno označeno. V zvezi s tem je treba poudariti, da so v vseh jezikih sveta bolj številni nesimetrični kot simetrični odnosi med besedami in njihovimi pomeni, med katerimi so še posebej zanimivi odnosi večpomenskosti in sopomenskosti. Medtem ko gre pri večpomenskosti za dejstvo, da sta istemu izrazu podrejena dva pomena ali več, sopomenskost pomeni, da je isti denotat poimenovan različno (Vidovič Muha 2000). Jezik redko, če sploh kdaj, razpolaga z besedami, ki so lahko zamenljive v vseh mogočih kontekstih. Če primerjamo slovarski opis glagolov *pojasniti*, *razjasniti* in *objasniti* v SSKJ, lahko sklepamo, da so sopomenke. Namreč, *pojasniti* in *razjasniti* se razlagata kot *narediti*, *da postane komu kaj (bolj) jasno, razumljivo*. Čeprav so zgledi, ki ponazarjajo uporabo glagola, različni, slovarski opis izrecno ne omenja razlike v pomenu teh glagolov. Poleg glagola *objasniti* je navedeno, da se redko uporablja, razlaga se pa s sopomenko *pojasniti*.

¹ V nadaljevanju HJP; <http://hjp.novi-liber.hr>

² V nadaljevanju SSKJ 2.

³ Peti-Stantić 2014b.

⁴ Spletna izdaja: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>

V HJP se poleg osnovne razlage besede dodatno označujejo s sopomenkami. Na primer, glagola *razložiti* in *pojasniti* sta razložena kot *učiniti da što postane jasno (narediti, da nekaj postane jasno)*. Glagol *pojasniti* poleg kvalifikatorja, da je to novotvorjenka, uporabnika usmerja na *objasniti, razjasniti* (HJP). Za razliko od SSKJ hrvaški slovar ne navaja zgledov, iz katerih je mogoče sklepati, ali obstajajo pomenske razlike med besedama ali so to sopomenke.

3 Glagolske predpone kot modifikatorji pomena osnovnega glagola

V jezikovnih priročnikih hrvaškega in slovenskega jezika (slovnice, slovarji) se predpone obravnavajo kot jezikovne enote, katerih pomeni niso nujno povezani (Bajec 1959; Barić 1997: 379–386; Herrity 2000: 203–216; Toporišič 2000: 214–223; Težak 2003: 222–225; Silić 2007: 146–150; Greenberg 2008: 80–85; SSKJ; HJP). HJP na primer navaja nekaj na videz nepovezanih pomenov predpone *raz-*: *delitev, nasprotnost, povečanje obsega dejanja, ki ga izraža osnovni glagol*. SSKJ za pomen predpone *raz-* v glagolskih sestavljenkah navaja: *izražanje a) premikanja ali usmerjenosti v več krajev, smeri; b) dejstva, da kaj ni več skupaj, v prvotnem položaju (razsuti); c) delitve, ločitve na več delov (razdeliti); č) nastopa stanja, navadno v veliki meri (razbesneti); d) dosege zaželenega namena, cilja (razmehčati); e) prenehanja obstajanja, stanja (raztopiti); f) nasprotnosti tega, kar pomeni glagol z drugo predpono (razorožiti); g) same dovršnosti (včasih brez pomenskega odtenka) (raztrgati)*.

Za razliko od takšne obravnave glagolskih predpon so v kognitivnojezikoslovnih raziskavah, ki so jih za hrvaščino izvedli Belaj (2004, 2008a, 2008b) in Brala-Vukanović (2011, 2012), Šarić (2011a, 2011b, 2012a, 2012b, 2014a, 2014b) ter za slovenščino Bedkowska-Kopczyk (2012, 2013), posamezne glagolske predpone obravnavane kot večpomenske enote, ki so pomensko povezane.

Pri analizi glagolov, tvorjenih s predpono, Šarić začenja s prototipom⁵ in od tod nadaljuje s širitvijo pomenov, medtem ko Belaj (2008a) za vse glagole, ki so tvorjeni z isto predpono, predlaga en supershematični pomen. V nadaljnji obdelavi sopomenk v tem prispevku se zanašamo na pristop, ki ga je Belaj (2008a) uporabil za 8 glagolskih predpon (*iz-*, *nad-*, *pod-*, *pre-*, *pred-*, *pri-*, *pro-*, *raz-*) v hrvaškem jeziku.

3.1 Shematični pomeni glagolov, prefigiranih s predponami *pro-* in *raz-*

3.1.1 Predpona *raz-*

V hrvaškem jeziku se predpona *raz-* pojavlja v šestih alomorfih (*raz-*, *ras-*, *raš-*, *raž-*, *ra-*, *raza-*) in glagoli, ki so tvorjeni s to predpono, shemo disperzivnosti (*raz-pršenosti*) v konkretnem ali abstraktnem prostoru elaborirajo v enajstih pomensko povezanih skupinah (Belaj 2004). Glagolom lahko sledimo od njihovih prototipnih pomenov (*razmjestiti*) pa vse do nesrediščnih, mejnih uresničenj (*razmisliti*). Kot merilo za določitev stopnje prototipnosti Belaj (2008a: 89) navaja več dejavnikov, npr. glagoli z večjo stopnjo konkretnosti trajektorjev⁶ (TR) in orientirjev⁷ (LM), ki so

⁵ Najboljši predstavnik neke kategorije.

vključeni v glagolsko dejanje, so bolj prototipni.⁸ Med mejne primere bi lahko šteli glagole, pri katerih so TR in LM bolj abstraktni.

Za ponazoritev bomo navedli po en primer prototipnega (a) in nesrediščnega pomena (b):

(a) *Nakon dva primljena zgoditka Vjeran Simunić je na brzino **razmjestio** ranije postavljenu obranu, Jurića je poslao u sredinu, Jurjevića na desnog stopera, Bilo-kapiću je povjerio Oliča, a Mikića Goviću.*

Na primer, pri glagolih prve prototipne skupine (npr. *razmjestiti*, sln. *razmestiti*) agentivni TR (v našem primeru: *selektor Vjeran Simunić*) spodbuja širjenje konkretnega TR (*obrambe*, tj. igralca v nogometni tekmi) na več kompaktnih, pravilnih TR (igralcev, ki se jih razvrsti na določene položaje), bolj ali manj oddaljenih v prostoru (v tem primeru na nogometnem terenu).

(b) *Preden se odločite za enega, je potrebno **razmisliti**, kaj pravzaprav potrebujete.*

V tem primeru, v skupini glagolskih predpon skupne sheme disperzivnosti (npr. glagol *razmišljati*), je disperzija abstraktnega elementa (*misel*), ki je ob začetku dejanja usmerjena proti LM ciljne domene v eni smeri (kot tok miselnih procesov), da bi se razširil proti različnim delom LM kot ciljni domeni (oseba, ki razmišlja, upošteva več možnosti, ne samo ene).

Razlage vseh pomenov glagolskih predpon v obeh jezikih se lahko vključijo v shemo disperzivnosti (vsi označujejo razpršenost, od konkretne do abstraktne ravni) – vsi so pomensko povezani.

3.1.2 Predpona *pro-*

V slovarju hrvaškega jezika se pomeni predpone *pro-* v tvorbi glagolov razlagajo kot gibanje skozi kaj (*probiti*, sln. *prebiti*), dejanje, ki ima za posledico odprtino (*progristi*, prim. sln. *pregristi*, ki je potencialni lažni prijatelj⁹), hitro gibanje skozi kaj (*projuriti*, sln. *steči skozi*), dokončanje dejanja (*prokuhati*, sln. *prekuhati*), omejenost trajanja (*prosjediti*, sln. *presedeti*), začetek delovanja (*progovoriti*, sln. *spregovoriti*). *Slovar slovenskega knjižnega jezika* za predpono *pro-*, ki je sicer bolj redka kot predpona *pre-* (Bajec 1957), navaja *usmerjenost dejanja naprej, skozi kaj (prodreti) in dosege namena z določenim dejanjem (proučiti)*.

Belaj po drugi strani meni, da se predpona *pro-* v hrvaščini pojavlja v sedemintridesetih elaboracijah skupne supersheme translokativnosti (Belaj 2008a: 204), ki pomensko povezuje vse glagole s to predpono. Dogodek se konceptualizira kot etapni prehod skozi prostor (bodisi konkretni bodisi abstraktni). V naslednjem primeru, v prototipnem pomenu, je trajektor (*tisti, ki protestirajo*) pretekel skozi orientir (*stavbo*).

⁶ Angl. *trajectory*: enota, ki se v prostoru ali na nekem kraju nahaja (Sicherl 2007).

⁷ Angl. *landmark*: nepremična enota, ki služi kot referenčna točka za opisovanje lokacije (Sicherl 2007).

⁸ Več v Belaj 2008a.

⁹ Besede istega izraza z enim denotativnim pomenom v prvem jeziku, ki se povsem ali delno razlikuje v drugem jeziku (prim. Peti-Stantić 2014a)

*Deseci prosvjednika **protrčali** su kroz pomoćnu zgradu Hart u kojoj su uredi senatora, noseći manje natpise, izvijestila je TV mreža NBC.*

Od glagolov, ki so tvorjeni s predpono *pre-* v hrvaščini, se razlikuje po poudarjanju etapnosti, medtem ko glagoli, tvorjeni s predpono *pre-*, poudarjajo začetno in končno fazo dejanja (*proletjeti*¹⁰ – *preletjeti*¹¹). V zvezi s tem je dodatno zanimiv odnos hrvaške predpone *pro-* do slovenske predpone *pre-*. Hrvaške glagole *probuditi*, *probadati* (s predpono *pro-*) v slovenščino prevajamo kot *prebuditi*, *prebadati* (s predpono *pre-*), zato sta ta dva glagola lahko lažna prijatelja (hrvaški govorec slovenščine bo, vedoč, da v slovenščini tudi obstaja predpona *pro-*, to pogosto uporabljal za izražanje etapne translokativnosti in predpono *pre-* za izražanje sumarne translokativnosti, kot je to v hrvaščini). Na primer, hrvaški *probuditi* se konceptualizira kot etapna translokativnost, prehod skozi (abstrakten) prostor (*sanje*), medtem ko hrvaškemu govorniku glagol s *pre-* pomeni sumarno translokativnost.

Kot v prejšnjem odstavku lahko pomene damo pod skupno shemo translokativnosti, prehoda skozi konkretni ali abstraktni prostor. Slovar pa ne navaja te lastnosti kot skupno lastnost vseh glagolov, ki so tvorjeni s predpono *pro-*.

4 Prefigirani glagoli kot sopomenke

Potem ko smo razložili supershematične pomene, ki jih predpone prinesejo svojim osnovnim glagolom, se je treba v tem kontekstu vprašati, ali je sploh mogoče govoriti o odnosih sopomenskosti med dvema glagoloma, če so njuni supershematski pomeni različni. Pogosto se kot »test sopomenskosti« omenja možnost zamenjave v kontekstu (Šarić 2011: 313). Sopomenke bi namreč morale biti zamenljive v vseh kontekstih, ne da bi se sporočilo spremenilo. Takšen test je nemogoče uveljaviti, ker je nemogoče preizkusiti besedo v vseh mogočih kontekstih, ampak glede na kompleksnost tega vprašanja nas je zanimalo, ali so izvorni govorniki hrvaškega jezika slovarske glagolske sopomenke prepoznali kot popolne ali delne sopomenke. Ob predpostavki, da vsaka predpona spreminja pomen glagola z dodajanjem lastne posebne značilnosti (npr. razpršenost za predpono *raz-*), lahko predpostavimo, da bo večina vprašanih opazila, da zamenjava ene besede z drugo vodi do pomenskih razlik.

V raziskavi je sodelovalo 25 študentov dodiplomskega študija južne slavistike na Filozofski fakulteti v Zagrebu. V prvem delu raziskave so morali vprašani v stavek z manjkajočim glagolom vstaviti eno od slovarskih sopomenk (npr. *razmisliti/pro-misliti*) ali se odločiti za tretjo možnost – *oba glagola sta možna*.

V drugem delu raziskave smo vprašane prosili, da se vrnejo na svoje odgovore in razložijo, zakaj so se odločili za prav ta glagol/a.

¹⁰ *Leteti skozi.*

¹¹ *Preleteti.*

Primer 1

Marko je nakon povratka u trgovinu _____ knjige mušterijama.	
A. razdijelio	28%
B. podijelio	24%
C. razdijelio/podijelio	48%

Rezultati raziskave kažu, da 48 % vprašanih meni, da lahko v tem stavku uporabimo oba glagola. Ostalih 52 % vprašanih je na vprašanji (1) *zakaj menite, da izbrani glagol bolj odgovarja stavku* in (2) *ali mislite, da bi zamenjava enega glagola z drugim pripeljala do spremembe pomena stavka* dalo naslednje odgovore, ki jih je mogoče razvrstiti v tri skupine: a) *glagol razdijeliti pomeni, da v knjigarni ni več nič ostalo, in če je v stavku podeliti, to pomeni, da lahko še nekaj ostane v knjigarni*, b) *razdijeliti gre za bolj konkretne stvari* in c) *se sliši bolje, sem pogosto slišal*.

Primer 2

Lozinke ne treba dijeliti, a prije stavljanja podataka na društvene mreže treba dobro _____.	
A. razmisliti	50%
B. promisliti	14%
C. razmisliti/promisliti	25%

Čeprav 25 % vprašanih meni, da sta oba glagola med seboj zamenljiva, je na vprašanji (1) *zakaj menite, da izbrani glagol bolj odgovarja stavku* in (2) *ali mislite, da bi zamenjava enega glagola z drugim pripeljala do spremembe pomena stavka* većina odgovorila, da *intuitivno čutijo, da je ta glagol boljši v stavku*, medtem ko jih je 28 % navedlo, da *glagola nista zamenljiva, ker glagol promisliti pomeni globlje misliti o nečem, razmisliti pa je bolj splošen glagol*.

5 Sklep

Z raziskavo smo želeli preveriti, ali rojeni govornici hrvatskoga jezika menijo, da so slovarske sopomenke zamenljive, in ali lahko ugotovijo, kakšne so razlike, ki jih različne predpone prinesejo glagolu. Rezultati, ki smo jih dobili, so pokazali, da je v odnosu predpon *raz-* in *pro-* (v glagolih *razmisliti, razdijeliti : promisliti*) razlika, ki so jo vprašani navedli, prav razpršenost (dispervivnost), kot je ugotovil Belaj v svoji analizi glagolskih predpon za hrvatsčino. Za predpono *pro-* so vprašani navedli, da glagolu daje dodatni pomen, mišljenje o eni stvari (bolj specifično v primerjavi s predpono *raz-*, ki se nanaša na več stvari).

Raziskava je pokazala, da študenti menijo, da obstaja razlika med pomeni, ki je sicer ne morejo natančno identificirati, in pri tem jim slovarji ne pomagajo. Čeprav je slovar praktično orodje, menimo, da bi določitev supershematičnih pomenov glagolskih predpon lahko pomagala uporabniku pri uporabi slovarja za določitev razlike

v pomenu dveh delnih sopomenk. S to problematiko bi se bilo v okviru leksikografije dobro pozabavati tako zaradi možnosti natančnega opisa slovarskega gesla kot tudi zaradi potreb uporabnikov slovarja, ki iz navedenega ne morejo vzpostaviti pomenske razlike med gesli.

Literatura:

- BAJEC, Anton, 1957: O predlogih in predponah. *Jezik in slovstvo* 2/8. 349–353.
- BARIĆ, Eugenija idr., 1997: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BEDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2012: Semantic and grammatical features of o-/ob- in verbs of emotion in Slovene. *Jezikoslovlje* 13/1. 19–38.
- BEDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2013: Dispersed motion metaphors of emotion in Slovene. A cognitive grammatical analysis of the prefix »raz-« in verbs of emotional experience. *Oslo Studies in Language: Space in South Slavic* 5/1. 91–113.
- BELAJ, Branimir, 2004: Značenjska analiza hrvatskoga glagolskog prefiksa raz- i njegovih alomorfa ras-, rač, rač-, raza-, ra-. *Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30. 1–16.
- BELAJ, Branimir, 2008a: *Jezik, prostor i konceptualizacija: Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Filozofski fakultet.
- BELAJ, Branimir, 2008b: Pre-locativity as the schematic meaning of the Croatian verbal prefix pred-. *Jezikoslovlje* 1–2. 123–140.
- BRALA-VUKANOVIĆ, Maja, MEMIŠEVIĆ, Anita, 2012: Moving od(-) and do(-) in Croatian. An account of sources, goals and dual readings of the dative. *Jezikoslovlje* 13/1. 41–69.
- BRALA-VUKANOVIĆ, Maja, RUBINIĆ, Nensi, 2012: 3. Brala-Vukanović, Marija; Prostorni prijedlozi i prefiksi u hrvatskome jeziku. Kognitivnosemantička analiza. *Fluminensia* 23/2. 21–37.
- Gigafida: Elektronska zbirka slovenskih besedil: <http://www.gigafida.net>
- GREENBERG, Marc L., 2008: *A Short Reference Grammar of Slovene*. München: Lincom.
- HANIĆ, Jasmina, 2009: Prefixes and prototypes Contrasting the English verbal prefix un- and Bosnian raz-. *Jezikoslovlje* 10/2. 153–181.
- HERRITY, Peter, 2000: *Slovene: a comprehensive grammar*. London: Routledge.
- Hrvatski jezični portal: <http://hjp.novi-liber.hr>
- Hrvatski nacionalni korpus: <http://www.hnk.ffzg.hr>
- Hrvatski web korpus hrWaC 2.0: http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/corp_info?corpname=hrwac
- PETI-STANTIĆ, Anita, 2014a: Pravi in lažni slovenski in hrvaški prijatelji. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* 50. *SSJLK*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 201–209. http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/50_SSJLK/Peti-Stantic.pdf
- PETI-STANTIĆ, Anita, 2014b: *Veliki suvremeni slovensko-hrvatski i hrvatsko-slovenski rječnik*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- SICHERL, Eva, 2007: Radialni model angleškega predloga on v odnosu do slovenskega predloga na. *Slavistična revija* 55/3. 559–579.
- SILIĆ, Josip, PRANJKOVIĆ, Ivo, 2007: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Cankarjeva založba. <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>
- Slovenski web korpus: slWaC 2.0: http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/corp_info?corpname=slwac
- ŠARIĆ, Ljiljana, 2011a: Kognitivna lingvistika i sinonimija: teorija i leksikografska praksa. *Croatica et Slavica Iadertina* 7/2. 305–325.
- ŠARIĆ, Ljiljana, 2011b: Prefiksi kao sredstvo perfektivizacije: semantički prazne jedinice. *Fluminensia* 23/2. 7–20.
- ŠARIĆ, Ljiljana, 2012a: A cognitive semantic account of the prefix uz in Croatian. *Jezikoslovlje* 13/1. 191–218.

- ŠARIĆ, Ljiljana, 2012b: A cognitive linguistic view of South Slavic prepositions and prefixes. *Jezikoslovlje* 13/1. 191–218.
- ŠARIĆ, Ljiljana, 2014a: Moving into, away, and where else A semantic analysis of the verbal prefix u- in Bosnian/Croatian/Serbian. *Slavic and East European Journal* 58/2. 255–279.
- ŠARIĆ, Ljiljana, 2014b: *Prostor u jeziku i metafora: kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- TEŽAK, Stjepko, BABIĆ, Stjepan, 2003: *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- VIDOVIĆ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

NEKATERE ZNAČILNOSTI POVRATNIH GLAGOLOV V SLOVENŠČINI IN RUŠČINI

Mladen Uhlik

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'367.625=163.6=161.1

V razpravi poskušam osvetliti nekatere značilnosti kategorije povratnosti in povratnih glagolov v ruščini in slovenščini. V prvem delu se osredotočam na teoretično-metodološka izhodišča, kot so opredelitev kategorije povratnosti, razlikovanje med slovnično in leksikalno povratnostjo in na vprašanje tipologije povratnih glagolov. V drugem delu izpostavljam nekatere skupine povratnih glagolov v ruščini in slovenščini, pri katerih prihaja med jezikom do izrazitih razlik v rabi.

povratnost, povratni glagoli, kazalci povratnosti, vršilskost, primerjava slovanskih jezikov

In this paper I analyse the features of reflexivity and meaning of reflexive verbs in Russian and Slovene. I first focus on theoretical and methodological issues like the definition of the reflexive category, the difference between grammatical and lexical reflexivity, and the question of reflexive verb typology. I then point out some of the groups of reflexive verbs in Russian and Slovene language where the differences in usage are evident.

reflexivity, reflexive verbs, markers of reflexivity, agentivity, comparison of Slavic languages

1 Uvod

V dani razpravi poskušam osvetliti nekatere značilnosti povratnosti in povratnih oblik (zaimkov in povratnih glagolov) v ruskem in slovenskem jeziku. V sodobnih tipoloških raziskavah se povratnost opredeljuje kot realizacija »posebnega tipa eno-referenčnosti, in sicer polnega ali delnega sovpadanja predmeta dejanja (ali drugega udeleženca) in osebka dejanja« (Genjušene, Nedjalkov 1991: 247; prevedel M. U.). Predstavljeno bo, da imajo tako v ruščini kot v slovenščini povratni glagoli poleg izražanja kategorije povratnosti tudi druge pomene.

Obstajajo številne študije, v katerih so različni lingvisti primerjali kategorijo povratnosti v ruščini in drugih slovanskih jezikih. Naj omenim A. Isačenka (1960), ki je primerjal ruski in slovaški morfološki ustroj, ali J. Knjazeva (2007), ki je pisal o ruščini v primerjavi z bolgarščino, poljščino, srbščino in češčino. Nobena od teh študij pa ne omenja slovenščine in je ne primerja z ruščino.

Primerjava povratnosti v slovenščini in ruščini je bežno opisana v učbeniku O. S. Plotnikove (1990) in v slovenskih slovnica ruskega jezika (Jakopin 1968; Sever, Derganc 2010). V dani razpravi bom, opirajoč se na omenjena dela, poskušal

razširiti primerjavo in osvetliti nekatere značilnosti povratnih glagolov v ruščini in slovenščini.

2 Kazalci povratnosti

Na ravni oblike se v slovanskih jeziki pojavljata dva osnovna kazalca povratnosti, ki se razlikujeta tako z vidika morfologije kot z vidika skladenjske odvisnosti. Ruščina in slovenščina poznata skladenjsko samostojni povratni zaimek *sebe/seбя*. Ta zaimek je enopomenski in izraža enoreferenčnost, sovpadanje vršilca in prizadetega. Ruski jezikoslovec Knjazev (2007: 260) ga označuje kot »težki zaimek«, ker je »obtežen« oz. odpira pozicijo novega udeleženca – prizadetega, ki sovпада z vršilcem dejanja.

Osnovna morfološka razlika med slovenščino in ruščino se kaže pri t. i. lahkih povratnih zaimkih (Knjazev 2007: 260). Ti zaimki v nasprotju z oblikami *sebe/seбя* ne odpirajo novih udeleženskih mest. V slovenščini sta »lahka zaimka« prosti naslonki *se* in *si*, ki se v slovenskem jezikoslovju imenujeta prosta morfema. Njun položaj v besednem redu določajo posebna pravila naslonskega niza. V ruskem jeziku je glavni kazalec povratnosti, poleg »težkega zaimka«, povratni postfiks *-ся/-сь*,¹ ki ima vedno stalno mesto kot končni del glagola.

Glede ravni vsebine sem že omenil, da je »težki zaimek« (rus. *себя* in sln. *sebe*) enopomenski oz. kaže na sovpadanje vršilca in prizadetega, medtem ko so ostali kazalci povratnosti (slovenska prosta morfema *se/si* in ruski povratni glagoli s postfiksom *-ся*) večpomenski. V obeh jeziki se s pomočjo povratnih glagolov izražajo različni pomeni, pri čemer je treba razlikovati med *leksikalno* in *slovnično* povratnostjo. V primeru *leksikalne povratnosti* gre za besedotvorni postopek. Ko netvorjenemu nepovratnemu glagolu dodamo prosti morfem (v sln.) ali postfiks (v rus.), dobimo nov glagol z drugim leksikalnim pomenom (npr. sln. *upati* (rus. *надеяться*)/*upati* + *si* (rus. *осмеливаться, сметь*). Kakor bom pokazal v nadaljevanju, pri leksikalni povratnosti netvorjeni nepovratni glagol in povratni tvorjeni glagol opisujeta različni situaciji, predvidevata različno število udeležencev in različno distribucijo njihovih vlog:

- (1) Он моет машину. – Pere avto. (Vršilec dejanja ni enak prizadetemu.)
- (2) Он моется. – Umiva se. (Vršilec izvaja dejanje na sebi (je enak prizadetemu).)

O slovnični povratnosti govorimo v primerih, ko z dodajanjem povratnih kazalcev nepovratnemu glagolu ne spremenimo leksikalnega pomena, temveč dobimo drugo obliko istega glagola. Ta tip povratnosti se nanaša na primere, ko s pomočjo povratnih oblik izražamo trpnost. Primer slovnične povratnosti bom ponazoril s stavkoma:

- (3) Мы строим дом. – Gradimo hišo.
- (4) Дом строится нами. – Hiša se gradi *od nas.

¹ Postfiks *-ся* se dodaja vsem glagolskim oblikam, ki se končujejo na soglasnik (*успокоит-ся*) in vsem deležnikom, ne glede na to, ali se končujejo na soglasnik ali samoglasnik (*смеющийся-ся* in *смеющаяся-ся*). Postfiks *-сь* se uporablja za glagolskimi oblikami, ki se končujejo na samoglasnik (*брили-сь*), z izjemo deležnikov.

Z dodajanjem povratnega postfiksa *-ся* nismo popolnoma spremenili leksikalnega pomena izhodiščnega nepovratnega glagola *строить*. Če stavka z ruskima glagoloma *мыть* in *мыться* opisujeta različni situaciji, gre pri povratnem in nepovratnem glagolu s *строить* za isto situacijo, ki je opisana iz dveh različnih perspektiv.² Pri slovnični povratnosti se torej ohrani isto število udeleženskih vlog, izražanje trpnosti s postfiksom *-ся* pa spremeni interpretacijo iste situacije.

Kako razvrstiti povratne glagole? V sodobni slovenistiki izstopa delitev povratnih glagolov A. Žele, ki razlikuje 5 tipov povratnih glagolov, pri čemer izhaja iz stališča, da prosti morfem *se* ni nikoli izgubil prvotnega pomena povratnosti, ki se pri različnih tipih različno usmerja.³ Ta tipologija sloni na pomenskem kriteriju, ki poskuša glagole uvrstiti v isto skupino na podlagi podobnega leksikalnega pomena.

V ruskem jezikoslovju obstaja več načinov delitev povratnih glagolov. Najpogostejši, ki je tudi osnova klasifikacije v nastajajoči *Korpusni slovnici* (Русская корпусная грамматика), izhaja iz odnosa med nepovratnim (netvorjenim) glagolom in povratnim (tvorjenim) glagolom (Letučij 2010). Netvorjeni glagol je najpogosteje prehodni glagol, pri katerem dodajanje postfiksa *-ся* povzroči ukinitve premege predmeta.⁴ V svoji razpravi se opiram na tipologijo, ki jo je vpeljala jezikoslovka N. A. Janko-Trinicka (1962). Ta je pri delitvi povratnih glagolov izhajala iz dveh glavnih načinov ukinitve premege predmeta. Prvi primer je, ko premi predmet dejanja nepovratnega glagola postane osebek dejanja povratnega glagola – v tem primeru govori o tipu povratnih glagolov, ki imajo predmetni pomen (*отобъектное значение*; glej Janko-Trinicka 1962: 79).⁵ Drugi tip povratnih glagolov ima po Janko-Trinicki osebkov pomen (*отсубъектное значение*) in se nanaša na primere, ko je osebek dejanja povratnega tvorjenega glagola enak osebkcu netvorjenega nepovratnega glagola.⁶ Menim, da je poleg te delitve, ki je izhodišče raziskav sodobnih jezikoslovcev (Knjazev 2007), treba upoštevati še skladenjskopomenski vidik, ki se kaže v odnosu med udeleženskimi vlogami v stavkih, kjer se uporabljajo povratni glagoli. To pomeni, da je treba za boljši opis in klasifikacijo tipov povratnih glagolov izpostaviti odnose med dejanjem in vršilcem dejanja, med dejanjem in drugimi udeleženci (kot so prizadeto, naslovnik, doživljalec idr.). V svojem prispevku se bom

² Pri stavku *Мы строим дом* smo postavili poudarek na tem, da gradimo hišo (izvajamo dejanje z izpostavljenim vršilcem), pri drugem stavku smo se osredotočili na prizadeto, ki je prevzelo funkcijo osebkca, nad katerim se izvaja dejanje.

³ A. Žele (2013: 119–120) razlikuje naslednje tipe: glagole samopremikanja (*premikati se, utopiti se*), glagole samodelovanja (*razdajati se, najesti se*), glagole stanja ali počutja (*bati se, veseliti se*), glagole pojavnosti (v katero uvršča tako brezagentne *daniti se, svitati se* kot deagentne tipe z vršilcem v dajalniku *kolcati se, zehati se*), glagole splošnovršilske navajenosti ali navadnosti (*Tod se hodi, se govori*).

⁴ V ruščini tvorimo povratne glagole iz netvorjenih nepovratnih glagolov v primeru deagentivnih stavkov, za katere se v sodobnem ruskem jezikoslovju uporabljata termina brezosebni trpnik (*В книге указывается на другое решение задачи – В книге je podana druga rešitev naloge*) in brezosebni modalni trpnik (*Мне не спится – Ne morem spati*).

⁵ Tipičen primer so povratni glagoli, ki izražajo trpnost (*Дом строится рабочими* v primerjavi z *Рабочие строят дом*).

⁶ Ta tip bom v nadaljevanju ponazoril s pravimi povratnimi, vzajemno povratnimi in absolutno povratnimi glagoli.

omejil na primerjavo nekaterih skupin povratnih glagolov, pri katerih se kažejo bolj ali manj izrazite razlike med ruščino in slovenščino. Poskušal bom ugotoviti, katere skupine so pogostejše v slovenščini in katere v ruščini.

3 Klasifikacija povratnih glagolov

3.1 Povratni glagoli z osebkovim pomenom (v ospredju je vršilec dejanja)

Najprej bom analiziral nekatere primere povratnih glagolov (v nadaljevanju PG), ki imajo osebkov pomen, pri katerih se kaže visoka stopnja vršilskosti in je vršilec dejanja PG isti kot pri vršilcu dejanja netvorjenega nepovratnega glagola. Pri tem tipu bom izpostavil tri skupine: prave povratne glagole, vzajemno povratne in absolutno povratne glagole, ki vsi izkazujejo razlike v rabi med slovenščino in ruščino.

3.1.1 Pravi povratni glagoli (en vršilec dejanja = eno prizadeto)

V to skupino sodijo glagoli, za katere je značilna pomenska zunajjezikovna povratnost: enoreferenčnost udeležencev vršilca in prizadetega. Tako v ruščini kot v slovenščini se v to skupino uvrščajo glagoli, ki označujejo dejanje živega, zlasti človeškega vršilca dejanja, ki zavestno vrši določeno dejanje nad samim seboj ali nad delom svojega telesa.

Oba jezika poznata glagole, ki označujejo dejanja, povezana z nego telesa:

мыться – umivati se, одеваться – oblačiti se, бриться – briti se, причесываться – česati se.

Toda razlike se pojavljajo med pravimi povratnimi glagoli, ki ob izražanju enoreferenčnosti nimajo opraviti z zunanostjo. Kot primer vzemimo glagole zaznavanja (*verba sentiendi*), pri katerih sovpadata vršilec in prizadeto, a je stopnja vršilskosti v primerjavi z glagoli, kot sta *umivati se* in *oblačiti se*, znatno oslABLJENA:

(5) Vidi *se* v ogledalu. – Он видит *себя* в зеркале.

(6) Prvič sem *se* slišal po radiu. – Я в первый раз услышал *себя* по радио.

Pri teh primerih je v slovenščini očitna motiviranost prostega morfema, ki je pomensko najbližje povratnoosebneemu zaimku *sebe*. Primerjava med jezikoma kaže, da se v ruščini na mestih, kjer je treba izraziti sovpadanje med premim predmetom (prizadetim) in osebkom (vršilcem dejanja), pogosto uporablja kombinacija prehodnega nepovratnega glagola s tožilnikom povratnoosebnega zaimka *себя*, in ne povratni glagol kakor v slovenščini. Na to posebnost je opozoril Isačenko (1960: 384), ki je pri primerjavi ruščine in slovaščine opazil, da je v ruščini skupina pravih povratnih glagolov neproduktivna in omejena na ozko skupino. Isto značilnost ruščine je mogoče ponazoriti z odnosom med ruskimi in slovenskimi primeri *спрашивать себя* – *spraševati se*; *заставить себя* – *prisiliti se*; *недооценивать себя* – *podcenjevati se*; *чувствовать себя* – *počutiti se*.

Razlika še enkrat kaže, da je izražanje prave povratnosti (enoreferenčnosti) neproduktivno v ruščini, medtem ko so pravi povratni glagoli s prostim morfemom *se* zelo razširjeni v slovenščini.

3.1.2 Vzajemni povratni glagoli (veliko vršilcev = veliko prizadetih/veliko prejemnikov)

Še večjo razliko med slovenščino in ruščino srečamo pri naslednjem primeru leksikalne povratnosti – pri glagolih, ki imajo vzajemno povratni pomen. Gre za glagole, ki izražajo situacijo, pri kateri sodeluje več udeležencev, od katerih je vsak hkrati vršilec dejanja in tudi prizadeto, na katerega vplivajo drugi vršilci. Številni ruski jezikoslovci opozarjajo, da je skupina vzajemnih PG v sodobni ruščini zelo omejena: pojavlja se bodisi pri glagolih, ki označujejo medsebojno agresivno vedenje (*ругаться – zmerjati se, ссориться – prepirati se*), bodisi pri glagolih, ki so povezani s prijateljskimi in ljubezenskimi čustvi (*обниматься – objemati se, целоваться – poljubljati se, знакомятся – spoznati se, встречаются – srečati se*).

V slovenščini je ta skupina večja in produktivnejša. Zato opozarjam na naslednjo razliko: tam, kjer se v slovenščini vzajemnost izraža s PG, se v ruščini pogosto pojavlja prehodni glagol z zaimensko besedno zvezo *друг друга* (prim. Sever, Derganc 2010: 131).

Primeri s prostim morfemom *se*:

(7) *разуметь се – понимать друг друга; поштовать се – уважать друг друга; ценить се – ценить друг друга; иметь се рад – любить друг друга.*

Primeri s prostim morfemom *si*:

(8) *помогать si – помогать друг другу; отпустить si – простить друг друга; дописывать si – писать друг другу.*

Tudi v slovenščini lahko zasledimo rabo zaimenske besedne zveze *drug drugega* (ki se v nasprotju z ruščino diferencira tudi po spolih), predvsem ko je treba poudariti *vzajemnost* ali odpraviti dvoumnosti. To je razvidno iz naslednjih stavkov:

(9) *Drug drugemu* nista mogla odpustiti laži. – Они не могли друг другу простить ложь.

(10) Nista si mogla odpustiti, da sta pozabila izklopiti štedilnik. – Они не могли простить себе, что забыли выключить плиту.

Pri prvem stavku (9) je izpostavljena vzajemnost (ki se tako v sln. kot v rus. izraža z zaimensko besedno zvezo), pri drugem stavku ni vzajemnosti – vsak pri sebi si ni mogel odpustiti (v sln. povratni glagol, v rus. *простить себе*).

3.1.3 Absolutni povratni glagol s habitualnim pomenom («tvorno predmetni» pomen) (en vršilec + implicirano prizadeto)

V slovenskih slovnica ruskega jezika avtorji opozarjajo, da v ruskem jeziku posebno pozornost zasluži neproduktivna skupina povratnih glagolov, ki označujejo trajno ali začasno lastnost subjekta, ki se prenaša na abstrahirani in neomenjeni predmet (Sever, Derganc 2010: 132). Ta skupina PG nima pomena semantične povratnosti, saj dejanje ni usmerjeno proti vršilcu, temveč proti impliciranemu predmetu.

Slovenske govorce je treba posebej opozoriti na stavke z živimi vršilci dejanja:

(11) Собака кусается. – Pes grize.

(12) Кошка царапается. – Mačka praska.

Ne smemo jih razumeti kot pomensko povratne glagole, saj omenjene živali ne vršijo dejanja na sebi, temveč na impliciranem drugem.

V isto skupino lahko uvrstimo primere povratnih glagolov, ki označujejo trajne lastnosti neživih predmetov, ki lahko škodijo neomenjenim drugim:

(13) Грубый шерстяной свитер, надетый на голое тело, сильно колется. – Grob volnen pullover, oblečen na golo kožo, močno pika.

Slovenščina ne pozna tega tipa PG z neživimi vršilci, kar potrjujejo primeri opozoril, ki jih ni mogoče neposredno prevajati:

(14) Ручка пачкается. – Kemični svinčnik pušča.

(15) Осторожно, стены побелены и пачкаются. – Pozor, sveže pleskano (in implicirano: lahko se umažete).

Ker ne gre za aktualizirani pomen, temveč za trajno lastnost, se v teh primerih najpogosteje uporablja sedanjiška oblika nedovršnih glagolov. Iz prevodov ruskih stavkov je razvidno, da se v tem kontekstu tudi v slovenščini največkrat uporabljajo nedovršni glagoli, ki po svoji obliki niso povratni.

V pogovorni slovenščini in ruščini lahko najdemo podobne primere povratnih glagolov z živim vršilcem dejanja, pri katerih se habitualni pomen lastnosti (ponavljajočega se dejanja, ki škodi drugim) prepleta z vzajemnim pomenom.

(16) Пazi, то je tisti fant, ki *se pretepalki se poljublja*.

(17) Учительница вызвала в школу родителей ученика и жалуется на его поведение: «Ваш сын безобразно себя ведёт! Он прогуливает уроки, и дерётся.» – Učiteljica je povabila učenčeve starše v šolo in se pritožila zaradi njegovega vedenja: »Vaš sin se nesramno obnaša! Izostaja od pouka in *se tepe*.«

Pri vseh treh tipih ruskih PG (pravi povratni, vzajemni in absolutni povratni) govorimo o leksikalni povratnosti. To pomeni, da dodajanje povratnega postfiska nepovratnemu glagolu spremeni odnose med udeleženci (pravi povratni in vzajemni povratni) ali odnos med dejanjem in prizadetim (pri absolutnih PG se zmanjša pomen predmeta na račun pomembnosti dejanja).

3.2 Povratni glagoli s predmetnim pomenom (oslabitev vršilskosti)

Omenil sem že, da se opisani primeri PG z osebkovim pomenom razlikujejo od PG s predmetnim pomenom. Razlika se kaže pri primerjavi s prehodnim nepovratnim glagolom: pri PG s predmetnim pomenom predmet dejanja nepovratnega glagola zasede mesto formalnega osebkov. Obenem se stopnja vršilskosti zmanjša, vršilec dejanja se umakne v ozadje. Tipični primer rabe PG s predmetnim pomenom je izražanje trpnosti:

(18) Учёные изучают проблему. Проблема изучается (учёными). – Znanstveniki preučujejo problem. Problem se preučuje (*od znanstvenikov).⁷

⁷ Vršilec dejanja v trpnih stavkih se v slovenščini največkrat izpušča, v ruščini je ali izpuščen ali pa se izraža z orodnikom.

Pri PG s predmetnim pomenom se bom osredotočil samo na t. i. dekvazitivne glagole.⁸

3.2.1 Dekvazitivni povratni glagoli (neživo prizadeto in odsotnost vršilca dejanja)

Primer tega tipa je povratni glagol v stavku:

(19) *Стакан разбился. – Kozarec se je razbil.*

Če je pri PG s trpnim pomenom vršilec potisnjen v ozadje in se v ruščini lahko izraža z orodnikom (gl. zgled 18), zasledimo pri dekvazitivnih glagolih popoln umik vršilca. V našem primeru (19) zunajjezikovni povzročitelj dejanja ni omenjen: ni jasno, ali je nekdo razbil kozarec z nenamernim zamahom roke ali se je kozarec zrušil zaradi drugega zunanjega vzroka (vetra, potresa ipd.). V središču je stanje neživega predmeta, ki doživi spremembo, ki je največkrat spontana, nepričakovana in stihijska. Nenadne spremembe se izražajo z dovršnimi glagoli, medtem ko pri PG, ki izražajo trpnost, prevladuje raba nedovršnikov.

Kako se pri tovrstni rabi PG kaže razlika med ruščino in slovenščino?

V obeh jezikih je mogoče najti procese, ki opisujejo delovanje različnih strojev in mehanizmov, ki jih upravlja in povzroča človek, a je njegova vršilskost v ozadju:

(20) *Занавес опустился. – Zavesa se je spustila.*

(21) *В комнате зажегся свет. – V sobi se je prižgala luč.*

Isto sovpadanje najdemo pri primerih, ko gre za nenadne negativne dogodke, na katere nismo namerno vplivali.

(22) *Прибор сломался. – Naprava se je pokvarila.*

(23) *Рассыпалась соль. – Sol se je raztresla.*

Toda pri primerih, kjer poudarjamo spremembo stanja brez izpostavljanja vršilca dejanja, lahko zasledimo tudi naslednjo razliko: v primerih, ko govorimo o spremembi, pri kateri je vloga vršilca (in povzročitelja) dejanja zvedena na to, da vemo, da se je začelo dejanje, a je bolj kot njegova vloga pomemben rezultat dejanja, se na mestu, kjer je v ruščini povratni glagol, v slovenščini včasih pojavlja opisna oblika z glagolom *biti* in trpnim deležnikom na *-n* ali *-t*:

(24) *Картошка испеклась. – Krompir je pečen.*

(25) *Белье выстиралось. – Perilo je oprano.*

(26) *Суп сварился. – Juha je kuhana.*

Ko pa v slovenščini dodamo časovni prislov »končno«, izpostavimo iztek dejanja in takrat se tudi v slovenščini uporablja PG:

(27) *Krompir se je končno skuhal. Perilo se je končno opralo. Juha se je končno skuhala.*⁹

⁸ PG, ki izražajo trpnost, in dekvazitivov ne smemo enačiti. Gre za dva tipa rabe povratnih glagolov s predmetnim pomenom, ki ju je treba razlikovati.

Pri obeh jezikih se torej pojavljajo dekadativni povratni glagoli, ki opisujejo spremembo stanja s popolnim umikom vršilca dejanja, a je njihova raba v ruščini še pogostejša.

3.3 Brezosebni povratni glagoli (posplošeni vršilec in odsotnost prizadetega)

Povratni glagoli, ki se uporabljajo v brezosebnih stavkih, se razlikujejo od PG z osebkovim in predmetnim pomenom po tem, da niso tvorjeni iz prehodnih glagolov. V danem prispevku se bom omejil na tip PG z brezosebnim pomenom s splošnim vršilcem, ki kaže na razlike med slovenščino in ruščino.¹⁰ Oglejmo si primere:

- (28) Tod se gre na Triglav. – Это дорога на Триглав.
- (29) Od tod se vidi Gorica. – Здесь видна Горица.
- (30) Tako se dela. – Так делают.
- (31) To se ne dela. – Так не делают.
- (32) Tukaj se govori nemško. – Здесь говорят по-немецки.

Ena izmed rab povratnih glagolov v slovenščini je, kakor opozarja A. Žele (2013: 120), splošnovršilska navajenost ali navadnost, ki se izraža s pomočjo oblike PG v 3. os. ed. Pri vseh teh primerih gre za zmanjševanje stopnje vršilskosti, pri čemer v nasprotju s PG s predmetnim pomenom mesta vršilca ne prevzame prizadeto. V ruščini se splošni osebek v podobnih deagentnih stavkih ne izraža s povratnimi glagoli, temveč s 3. os. mn. (30, 31 in 32) ali z drugimi jezikovnimi sredstvi (npr. 29 in 30).

4 Zaključek

Čeprav mi ni uspelo analizirati vseh skupin povratnih glagolov, lahko delno poskušam odgovoriti na vprašanje, ki sem ga zastavil na začetku. Katere skupine povratnih glagolov so pogostejše v slovenščini in v ruščini in kateri pomeni se izražajo s pomočjo PG?

Zdi se, da so v slovenščini pogostejši povratni glagoli z osebkovim pomenom, posebej pravi povratni in vzajemno povratni glagoli. Slovenski povratni glagoli preko naslonk *se* in *si* izraziteje diferencirajo vršilskost dejanja kot ruski povratni glagoli. V ruščini se vršilskost pogosto izraža z drugimi sredstvi: s povratnoosebnim zaimkom *себя* in s pomočjo zaimenske besedne zveze *дыл дпыа*. Ruščina pozna bolj kompleksen sistem povratnih glagolov s predmetnim pomenom, pri katerem se stopnja vršilskosti zmanjšuje. Opozoril sem na izrazito produktivnost skupine dekadativnih povratnih glagolov v ruščini, ki označujejo nenadno spremembo stanja ob popolnem umikanju vršilca. Slovenščina pozna tovrstno rabo povratnih glagolov, a isti pomen pogosto izraža s pomočjo opisnega trpnika oz. glagola biti in trpnega deležnika stanja na *-n* in *-t*. Pri brezosebnih konstrukcijah sem obravnaval samo povratne glagole

⁹ Če bi pri teh primerih uporabili deležniške oblike (*Krompir je končno pečen. Perilo je končno oprano.*), bi izpostavili stanje, kar bi zmanjšalo poudarek na izteku dejanja.

¹⁰ Za podroben opis rabe povratnih glagolov pri brezagentnih konstrukcijah, ki jih ne bom analiziral v tej razpravi, glej Konickaja 2004.

s splošnovršilskim pomenom in opozoril, da se splošni osebek ob odsotnosti prizadetega v ruščini izraža z drugimi jezikovnimi sredstvi, najpogosteje s 3. os. mn.

Viri in literatura

- ГЕНЮШЕНЕ, Эмма Ш., НЕДЯЛКОВ, Владимир, 1991: Типология рефлексивных конструкций. Александр В. Бондарко (ur.): *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. Санкт Петербург: Наука. 241–312.
- ИСАЧЕНКО, Александр, 2003: Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: Морфология. Москва: Языки славянской культуры.
- ЈАКОПИН, Franc, 1968: *Slovnica ruskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna Založba Slovenije.
- ЈАНКО-ТРИНИЦКАЈА, Надия А., 1962: *Возвратные глаголы в современном русском языке*. Москва: Издательство Академии Наук.
- КНЯЗЕВ, Юрий П., 2007: Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. Москва: Языки славянских культур.
- КНЯЗЕВ, Юрий П., 2011: Пассивные и пассивоподобные возвратные конструкции с глаголами совершенного вида в русском языке. Храковский В.С. idr. (ur.). *Материалы и тезисы конференции, посвящённой 50-летию Петербургской типологической школы*. 94–99.
- КОНИЦКАЈА, Елена М., 2004: Безличные и функционально безличные глаголы со значением атмосферно-метеорологических явлений в литовском, словенском и русском языках. *Slavistica Vilnensis (Kalbotyra 53/2)*. 69–85.
- ЛЕТУЧИЙ, Александр Б., 2010: Возвратность. Материалы для проекта корпусного описания русской грамматики. На правах рукописи. Москва. <http://rusgram.ru>
- ПЛОТНИКОВА, Ольга С., 1990: *Словенский язык*. Москва: Московский Университет.
- РОГОРЕЛЕС, Breda, 1977: *Povzetek slovenske skladnje, strojepisni avtogram*. Ljubljana. Русская корпусная грамматика. Проект корпусного описания русской грамматики: <http://rusgram.ru>
- SEVER, Jože, DERGANČ, Aleksandra, 2010: *Ruska slovnica po naše*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ШВЕДОВА, Наталия Ю. (ur.), 1980: *Русская грамматика*. Москва: Наука.
- ТОПОРИШИЧ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2013: *Glagoli z obveznim prostim morfemom*. Frazeološka simfonija: sodobni pogledi na frazeologijo. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 119–124.

SLOVARSKI OPIS PRAGMATIČNO-DISKURZNE RAZSEŽNOSTI LEKSIKALNE RABE

Darinka Verdonik

Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Maribor

UDK 81'374:81'271:81'42

Prispevek predstavi problematiko slovarskega opisa izrazov, ki so sami po sebi ali v nekaterih rabah izpraznjeni semantičnega pomena. Problemi so vsaj treh vrst: kateri teoretski in metodološki aparat izbrati za interpretiranje pragmatično-diskurzni funkcij; kako se čim bolj izogniti subjektivni interpretaciji in vplivu konteksta na interpretacijo; kako najti pravo mero med opisom, ki je lahko na eni strani skrčen le na najbolj temeljne, splošne, prototipske funkcije in rabe ali na drugi strani razpršen v opisovanje številnih odtenkov v različnih rabah.

diskurzni označevalci, slovar, govorni jezik, pragmatičen, analiza diskurza

The paper discusses the question of the lexicographic description of discourse markers – expressions that are in some usages depleted of their semantic meaning. The problems are at least of three kinds: what theoretical model should be used to interpret the pragmatic and discourse functions; avoiding subjective interpretation as much as possible; and finding an appropriate balance between over-detailed description and too general, brief description.

discourse markers, dictionary, spoken language, pragmatic, discourse analysis

1 Uvod

V prispevku se ukvarjamo s problematiko, ki jo v slovarski opis vnašajo leksikalne enote, rabljene pretežno v pragmatično-diskurzni oz. metadiskurzni funkcijah. Značilne so zlasti za govorni diskurz, kjer lahko njihova raba po pogostosti v določenih žanrih dosega celo nad 10 % vseh pojavnih (Verdonik 2007), kar pa ne pomeni, da jih ne rabimo tudi v pisni komunikaciji, kjer so tovrstni elementi pogosteje prepoznani kot metabesedilo (Pisanski Peterlin 2011). Največ pozornosti tem leksikalnim enotam namenja analiza diskurza, kjer se zanje uporabljajo termini, kot so pragmatični označevalci, pragmatični/diskurzni členki, (diskurzni/besedilni) konektorji oz. povezovalci, metabesedilni elementi itn. Danes široko uporabljan termin, ki pa se pogosto nanaša na dokaj standarden, omejen nabor izrazov, je diskurzni označevalci (Schiffrin 1987; Aijmer 1996; Blakemore 2002), vendar se koncept širi in vse bolj odpira novim izrazom – tako Vincent (2005: 189) definira diskurzne označevalce kot »katerikoli element, ki opravlja funkcijo organiziranja diskurza«, kar je zelo široka, odprta definicija. V slovenščini so diskurzni označevalci le deloma raziskani, v manjši meri skozi analizo posameznih izrazov (Verdonik 2007; Balažic Bulc 2009), večkrat pa se avtorji ukvarjajo s skupinami izrazov, med katerimi prepoznajo skupne funkcije in druge lastnosti: besedilni povezovalci (Gorjanc 1998; Smolej 2004;

Schlamberger Brezar 2007), kazalci stopnje besedilne zgradbe (Smolej 2010), označevalci odprte propozicije (Verdonik, Kačič 2012a), metabesedilni kažipoti in označevalci odnosa do vsebine (Pisanski Peterlin 2011), religiozni izrazi kot pragmatično rabljeni označevalci odnosa do vsebine (Verdonik, Kačič 2012b) itn.

Čeprav nismo našli posebne eksplicitne obravnave slovarskega opisa leksikalnih enot, ki so lahko prevladujoče rabljene tudi v pragmatično-diskurzni funkcijah, tudi v dosedanjih osnutkih konceptov novih slovarjev za slovenski jezik (še) ne (Krek idr. 2013; Gliha Komac idr. 2015), pa najdemo v SSKJ posamezne opise, ki kažejo na tovrstno rabo besed (*ja* – izraža obotavljanje, pomislek: *ja, čakaj malo, da premislim; no* – izraža spodbudo, poziv: *no, le pojdi*) in v obeh osnutkih konceptov prisoten pojem pragmatičnosti jezikovne rabe. Vprašanje zato morda ni povsem neznan, je pa gotovo nekoliko zapostavljeno in šele aktualne raziskave diskurzni označevalcev in drugih metabesedilnih elementov odpirajo njegove prave razsežnosti.

Ob tem da se o funkcijah posameznih diskurzni označevalcev danes pogosto razpravlja v obsegu znanstvenega članka ali širše, pa je morda še večji problem kot obsežnost in kompleksnost razlage njihove rabe ustrezna interpretacija njihovih funkcij, tudi kadar imamo opraviti z enim samim tipom ali primerom rabe. Kot bomo pokazali, si namreč interpretacije funkcij diskurzni označevalcev lahko tudi delno nasprotujejo.

V nadaljevanju razpravljamo o problematiki interpretacije pomena in funkcij pragmatično-diskurzni izrazov s treh vidikov: v sekciji 2 nakažemo, kako so opisani v aktualnih slovarjih, v sekciji 3 prikažemo primer teoretskih razhajanj pri njihovi interpretaciji v analizi diskurza, v sekciji 4 pa ponazorimo probleme pri interpretaciji njihovega pomena in funkcij s kvalitativno analizo izbranega primera.

2 Opisi diskurzni označevalcev v slovarjih

Obstoječe opise na kratko predstavimo za aktualne slovenske slovarje, kot primer relevantne prakse v tujini pa izpostavimo enega redkih institucionalnih slovarskih projektov, posvečenih izključno opisu govorjenega jezika – slovar danskega govorjenega jezika.

2.1 Slovar slovenskega knjižnega jezika

Opis slovenskega jezika v SSKJ 2 temelji predvsem na zapisanih besedilih iz obdobja od druge polovice 19. stoletja do 2013. Diskurzni označevalci v govorjenem jeziku prevzemajo nekatere funkcije, ki jih nimajo v pisni rabi, niti ob literarnem približevanju govorjenemu jeziku. Glede na gradivno osnovo za SSKJ 2 zato lahko pričakujemo, da nekatere tipične pragmatično-diskurzne prvine govorjene rabe niso zabeležene. Kljub temu SSKJ 2 zazna pragmatično-diskurzne funkcije mnogih besed, rabljenih kot diskurzni označevalci, npr. *mhm, dobro, pogledati*. Toda opis teh funkcij je pogosto slabo premišljen in odvisen od konteksta. Tukaj imamo prostor, da to podrobneje ponazorimo samo z enim primerom. Izbrali smo diskurzni označevalec *zdaj*.

SSKJ (in povsem enako SSKJ 2) v nekaterih točkah opisuje pomene *zdaj* v smislu njegovih diskurzivnih funkcij, ne semantičnega pomena, izrazito npr. v točkah 6 do 9, kjer opisuje *zdaj* kot »poudarja zahtevo«, »izraža negotovost, nejevoljo«, »izraža nasprotje s prej povedanim«, »izraža zapovrstnost pri menjavanju, izmenjavanju«, »izraža, da se bo dejanje zgodilo v najbližji prihodnosti«. Take interpretacije močno temeljijo na semantiki jezikovnega konteksta, ki obdaja *zdaj*. Poudarjanje zahteve je npr. ilustrirano z *Zdaj boš delal tako, kot ti bom pokazal*. Da gre za zahtevo, razumemo šele iz celotne izjave; zahteva je poudarjena z velelniško obliko, s tonom in še čim, koliko in ali sploh k poudarjanju zahteve prispeva *zdaj*, pa je skrajno negotovo. Kakor torej po eni strani navedene razlage kažejo zavedanje, da je *zdaj* rabljen tudi prevladujoče pragmatično-diskurzno, pa so hkrati premalo preiščljene. Podobno lahko ugotovljamo za večino tovrstnih opisov v SSKJ in SSKJ 2.

Raziskave rabe *zdaj* v pragmatično-diskurzivnih funkcijah na drugi strani kažejo sledeče: M. Schlamberger Brezar (1998) vidi *zdaj* predvsem v povezovalni funkciji, uvrsti ga med proaktivne zaznamovalce zgradbe interakcije. Tudi M. Smolej (2004) zanima predvsem besedilno povezovanje, natančneje povezovalna funkcija členkov. V tem sklopu vidi *zdaj* kot delilni signal, za te pa je po njenem značilno, da se funkcijsko »udejanjajo na ravni organizacije besedila, ko signalizirajo začetek besedila, konec, prekinjanje, ponovno navezovanje ...« (Smolej 2004: 54). Pri D. Verdonik (2007) je *zdaj* analiziran na gradivu telefonskih pogovorov v turizmu. Izpostavljeno je težko ločevanje med rabami, kjer je *zdaj* rabljen predvsem kot del propozicijske vsebine (*eee pa se da to nekako da je kašno informacijo zdaj zvem?*), in med prevladujoče pragmatično-diskurzivnimi rabami (*eee zdaj hotel Neptun mamó tudi v Tučepih*). Ugotovljeno je, da povezuje diskurz s trenutkom govorjenja. V rabi skupaj s *pa* ali glagolom *zanimati* je izrazito napovedovalen, tudi sicer je usmerjen naprej v diskurz. Pogosto je rabljen med skladijsko ali vsebinsko šibkeje povezanimi zaporednimi deli propozicijske vsebine.

Te razlage torej izpostavljajo povezovalno funkcijo *zdaj*, ki pa je opredeljena samo v splošnem, kot povezovanje šibkeje povezanih enot diskurza, ne pa tudi v smislu interpretiranja razmerij med enotami diskurza, ki bi jih *zdaj* morebiti vzpostavljal. Izpostavljeno je, da njegova časovnoreferenčna funkcija zaznamuje tudi pragmatično-diskurzno rabo in da je proaktivno usmerjen.

2.2 Slovar danskega govorenega jezika

Slovar danskega govorenega jezika (Ordbog over Dansk Talesprog; <http://odt.hum.ku.dk>) je eden redkih projektov, izrecno usmerjenih v slovarski opis izrazov, značilnih za govorno rabo, zato je za našo razpravo posebej zanimiv. Projekt še teče in celoten slovar še ni izdelan. Temelji (in temeljil bo) izključno na govorenem gradivu, na korpusu sociolingvističnih intervjujev v obsegu 7 mio. besed. Namen ni obdelati celoten leksikalni inventarij, pač pa vidijo slovar govorenega jezika kot dopolnitev tradicionalnim slovarjem, v katerih jezikovni opis temelji na pisnem gradivu. Marca 2015 je na spletnem mestu, kjer se lahko dostopa do slovarja,

predstavljenih skupno 39 gesel, ki vključujejo večinoma medmete in sorodne izraze (*aha, av, ej, fuck, hallo, hey, uha, ups, wow, yes ...*).

Za slovaropisno prakso zanimiv je seznam funkcij, s katerimi opisujejo rabo opisanih besed v govornem jeziku. Ločijo funkcije, povezane z: zaključevanjem oz. na drugi strani začevanjem (bodisi izjave, teme, pogovora); menjavanjem vlog; odvisnim govorom; menjavanjem teme; emocijami; izražanjem odnosa (pozitivnega ali negativnega); vzdrževanjem stika; odzivom na fizične dogodke, kot je npr. padeč; izražanjem védenja in misli; pritegovanjem pozornosti; sporočanjem, da izrečeno ni bilo sprejeto/razumljeno, itn. Seznam je dragocen predvsem v smislu, da so na enem mestu pregledno zbrane različne funkcije, s katerimi opisujejo pragmatično-diskurzne leksikalne enote. Ali je ta seznam ustrezno robusten, da vzdrži različne analitične poglede, in hkrati za uporabnika najbolj razumljiv, pa lahko na tem mestu le ugibamo in privzamemo potreben zadržek.

3 Različne interpretacije istega diskurznega označevalca v analizi diskurza

Težavnost objektivne interpretacije pragmatično-diskurzni izrazov pogosto vodi v (delno) različne interpretacije istega izraza, kar se pogosto zgodi tudi v analizi diskurza, še zlasti če se interpretaciji približamo iz različnih teoretskih izhodišč, kot bomo pokazali na primeru angleškega diskurznega označevalca *now* 'zdaj'. Ta je veliko podrobneje in obsežneje analiziran s strani različnih avtorjev kot slovenski *zdaj*. Primerjali bomo analizo *now* v do danes verjetno najširše citirani področni literaturi, monografiji D. Schiffrin (1987), analizo v desetletje kasneje podobno prepoznalni in široko citirani raziskavi K. Aijmer (1996) in nasprotno interpretacijo Schourupa (2011).

D. Schiffrin (1987) se približa problematiki diskurzni označevalcev z vidika koherence in jih posledično vidi predvsem kot izraze, ki pomagajo vzpostavljati koherentnost diskurza na različnih ravneh. Predlaga, da je diskurz rezultat različnih medsebojno povezanih komponent, vsaka s svojo vrsto koherence. V tem modelu označi *now* kot primarno diskurzni označevalec predstavne strukture (odraža razmerja med predstavami, idejami), sekundarno pa kot označevalec okvira sodelovanja (odraža razmerje med tvorcem in naslovnikom ter odnos do izjav). *Now* po njeni interpretaciji signalizira, da je to, kar bo sledilo, del neke večje diskurzne (npr. tematske) strukture in mora biti interpretirano kot podrejena enota v razmerju do te strukture. Hkrati označuje, kako govorec usmerja tok pogovora in vabi sogovornika, naj pri tem sodeluje.

K. Aijmer (1996) se loti tematike diskurzni označevalcev (oz. diskurzni členkov, kot jih imenuje) s funkcijskega vidika. *Now* označi nekoliko drugače kot D. Schiffrin: vidi ga kot označevalec mej med enotami diskurza (odstavki, podtemami), ki označuje premik v temi pogovora. Ti premiki so lahko zelo drobni in mehki ali pa tudi bolj grobi ali manj ustrezni. Hkrati ga označi kot označevalec subjektivne modalnosti, ker je povezan z govornikom, in kot emocionalni ojačevalec, ki lahko nosi pozitivni ali negativni ton.

Čeprav v interpretaciji D. Schiffrin in K. Aijmer zaznamo nekaj razlik, pa je med njima tudi precej skupnega, kot povzame Schourup (2011), ko pravi, da obe interpretaciji vidita *now* kot označevalec, katerega osrednja funkcija je povezana s strukturiranjem diskurza. Sam tako interpretacijo zavrača. Teoretsko izhaja iz teorije relevantnosti, po kateri uspešno definiranje koherentnosti (in povezano s tem povezav med enotami diskurza, ki jih med drugim po mnenju mnogih avtorjev izražajo tudi diskurzni označevalci) ni pogoj za uspešno razumevanje besedila, ampak rezultat le-tega. Po njegovi interpretaciji *now* v proceduralnem smislu nosi pomen »procesiraj izjavo v kontekstu, ki je deloma vidno nov glede na predpostavke, ki so bile do zdaj visoko aktivirane« (Schourup 2011: 2021). V tej interpretaciji se *now* nanaša na novost v kontekstu, ne na novost v besedilu, njegova funkcija pa je pomagati naslovniku, da z manj miselnega napora najde smiselno razumevanje izjave, ki sledi *now*.

4 (Ne)moč analize funkcij diskurznih označevalcev

Nakazali smo že, da je interpretacija pomenov in funkcij pragmatično-diskurznih izrazov nadvse težavna. Da bi problem spoznali od blizu, bomo skušali kvalitativno analizirati izbrano rabo diskurznega označevalca *zdaj*. Primer je vzet iz korpusa Gos.

Primer:

Babica vnučinki pripoveduje o svojih izkušnjah pri anketiranju starejših občanov v svoji bližnji okolici, ki ga izvaja za evropski projekt Starejši starejšim za boljšo kakovost življenja doma:

[...] v glavnem starejši so kr kr lepo preskrbljeni lepo živijo | eee malo kateri je tak da je sam ne čisto sam | eee ma() se pa takoj opazi ne če ni v družini vse tako ne ker vidim potem svoji hočjo kr zraven bit ne pa ne bi smeli bit | **zdaj** pa če jim jaz rečem da ne smejo ne potem pa si mislijo da boh ve kaj jih bom vprašala ne

Kakšno/e funkcijo/e ima v tem segmentu označeni izraz *zdaj*? Mogoče interpretacije so:

- (1) poudarjanje: govorka želi poudariti to, kar bo povedala;
- (2) vzpostavljanje koherence: govorka vzpostavlja povezavo s predhodno izjavo in na ta način ohranja koherentnost diskurza; lahko skušamo določiti tudi vrsto konektorskega razmerja: kot mogoča interpretacija se ponujajo vezalno, sklepalno ali protivno razmerje;
- (3) izmenjavanje vlog: govorka z *zdaj* nakaže sogovornici, da bo začela novo izjavo in da želi povedati še več, torej uravnava izmenjavanje vlog;
- (4) procesi tvorjenja v spontanem govoru: govorka uporablja *zdaj pa* kot priročno govorno formulo, ki jo večkrat uporablja v spontanem govoru.

Tovrstne razlage se pogosto pripisujejo diskurznim označevalcem, kot je *zdaj*, in s tem nikakor nismo izčrpali vseh mogočih interpretacij. Toda kako naj vemo, katera od teh je bolj točna, bolj prava, ali so vse hkrati prave ali pa so prave kake druge, ki se jih nismo spomnili? Kako naj to ve leksikograf, ko opisuje ta izraz? Sklep, ki ga predlagamo na podlagi še drugih tovrstnih izkušenj, je, da podrobno opisovanje in natančno

specificiranje rab vodi v zadrege in subjektivnost ter da je čim bolj posplošena, skopa informacija, opremljena z ustreznimi zgledi, lahko bolj (in dovolj) natančna.

5 Zaključek

Povzamemo lahko, da so problemi, ki se odpirajo pri slovarskem opisu pragmatično-diskurzni razsežnosti leksikalne rabe, vsaj treh vrst: (1) kateri teoretski in metodološki aparat izbrati za interpretiranje diskurzni funkcij, (2) kako se čim bolj izogniti subjektivni interpretaciji in vplivu konteksta na interpretacijo, (3) kako najti pravo mero med opisom, ki je lahko na eni strani skrčen le na najbolj temeljne, splošne, prototipske funkcije in rabe ali na drugi strani razpršen v opisovanje številnih odtenkov v različnih rabah.

Problematika opisovanja pragmatično-diskurzni funkcij leksikalne rabe s poudarkom na leksikografskem vidiku je široko prisotna v analizi diskurza in večkrat avtorji na problem eksplicitno opozarjajo. Tako J. Cheshire (2007) izpostavi kot osrednje težave, da so pragmatično-diskurzni izrazi po naravi taki, da opravljajo več različni funkcij hkrati, in da ne smemo spregledati ostalih elementov jezikovnega konteksta, ki v vsaki posamezni rabi prispevajo k njihovim funkcijam. Tako razmišljanje nas privede k dilemi, ali je pripisovanje splošnih, tipičnih pragmatično-diskurzni funkcij posameznim izrazom sploh mogoče, če gre za dimenzijo jezikovne rabe, ki smo jo v njenem izhodišču (ko je prevladoval pojem pragmatičnosti) vezali na »pomen v razmerju do govorne situacije« (Leech 1983: 14), slednje pa so v temeljih unikatne.

J. Cheshire (2007) zastopa stališče nezmožnosti posploševanja pragmatično-diskurzni funkcij in pripisovanja primarnih ali sekundarnih funkcij, kar pa je seveda precej skrajno. Celó če pogledamo primere različni interpretacij angleškega diskurznega označevalca *now* 'zdaj', opisane v razdelku 3, je videti, da vendarle obstaja neka skupna bit in da je glavnina težave, kako to bit, ki jo globoko v sebi poznamo, ozavestiti in ubesediti. S tem pa smo pri prastari leksikografski dilemi: kako izraziti z jezikom to, kar o besedah vemo oz. imamo shranjeno globoko v sebi.

Literatura

- AIJMER, Karin, 1996: *English Discourse Particles: Evidence from a Corpus*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- BALAŽIC BULC, Tatjana, 2009: *Torej, namreč, zato ... o konektorjih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- BLAKEMORE, Diane, 2002: *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CHESHIRE, Jenny, 2007: Discourse variation, grammaticalisation and stuff like that. *Journal of Sociolinguistics* 11/2. 155–193.
- GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika: Različica 1.1*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- GORJANC, Vojko, 1998. Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* 46/4. 367–388.
- KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. Ljubljana: s. n. http://trojina.org/slovar-predlog/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf

- LEECH, Geoffrey, 1983: *Principles of Pragmatics*. London, New York: Longman.
- PISANSKI PETERLIN, Agnes, 2011: *Metabesedilo med dvema kulturama*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- SCHIFFRIN, Deborah, 1987: *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 1998: Vloga povezovalcev v diskurzu. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 194–202.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2007: Vloga povezovalcev v govorjenem diskurzu. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 21–32.
- SCHOURUP, Lawrence, 2011: A discourse marker now: A relevance-theoretic approach. *Journal of Pragmatics* 43. 2110–2129.
- SMOLEJ, Mojca, 2004: Členki kot besedilni povezovalci. *Jezik in slovstvo* 49/5. 45–57.
- SMOLEJ, Mojca, 2010. Kazalci stopnje besedilne zgradbe v govorjenih narativnih besedilih. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 91–102.
- VERDONIK, Darinka, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v govoru: Diskurzni označevalci in popravljanja*. Maribor: Slavistično društvo.
- VERDONIK, Darinka, KAČIČ, Zdravko, 2012b: Pragmatic functions of Christian expressions in spoken discourse. *Linguistica* 52. 309–321.
- VINCENT, Diane, 2005: The journey of non-standard discourse markers in Quebec French: Networks based on exemplifications. *Journal of Historical Pragmatics* 6/2. 188–210.

SLOVNIČNI PRISTOP K VIZUALNI KOMUNIKACIJI: VIZUALNA ANALIZA VOJNIH FOTOGRAFIJ

Branislava Vičar

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 801.7:81'22:77.044:355.4(569.4)"2014"

V prispevku umestim vizualne podobe med družbene semiotske sisteme in pokažem na komunikacijske rabe vizualnih elementov. Analizo usmerim na diskurz vojne fotografije, in sicer na vizualno retoriko časopisa *Delo* v reprezentaciji izraelsko-palestinske vojne (julij–avgust 2014). Ugotavljam, da *Delo* ponuja liberalno kritiko vojne v smislu ikonizacije palestinskega trpljenja; s čustvenim pozivom omejuje možnosti razumevanja kompleksnosti globalne dinamike in geopolitičnih realnosti kot vzrokov vojne.

vizualna semiotika, vizualna slovnica, vojna fotografija, reprezentacija vojne, izraelsko-palestinska vojna

In this paper, I place visual images within social semiotic systems and point to the communicative uses of visual elements. I focus my analysis on the discourse of war photography, more specifically on the visual rhetoric of the newspaper *Delo* in its representation of the Israeli-Palestinian war (July–August 2014). I contend that *Delo* offers a liberal critique of the war in terms of the iconisation of Palestinian suffering; its emotional appeal diminishes the possibility of understanding the complexity of global dynamics and geopolitical realities as causes of war.

visual semiotic, visual grammar, war photography, representation of war, Israeli-Palestinian war

1 Uvod

Diskurzi se izražajo na različnih nivojih komunikacijske dejavnosti, z različnimi vrstami semiotskih virov in se uresničujejo v različnih žanrih. Na področju družbene semiotike je prišlo do premika od poudarka na jeziku k drugim semiotskim sistemom z deloma *Reading Images* (Branje podob, 2006 [1996]) avtorjev Guntherja Kressa in Thea van Leeuwna ter *Social Semiotics* (Družbena semiotika, 1998) Roberta Hodgea in Guntherja Kressa. Deli ponujata uporabo jezikovnih modelov v različnih komunikacijskih kodih in razlagata pomenjenje (angl. *meaning-making*) s kompleksnimi semiotskimi interakcijami; s Kressovim in van Leeuwnovim delom *Multimodal Discourse* (Multimodalni diskurz, 2001) predstavljata vstopno točko večkodnosti oz. multimodalnosti v jezikoslovje.

Večkodnost ali večkodna analiza je porajajoče se področje raziskovanja, ki ga razvijajo zlasti jezikoslovci, ki izhajajo iz Hallidayeve družbene semiotske teorije in njegove razlage pravil delovanja semiotskega sistema, da si z njo pomagajo pri

proučevanju drugih komunikacijskih kodov. Avtorji, kot so Kress in van Leeuwen (2006, 2001), O'Halloran (2004), Baldry in Thibault (2006) idr., so pričeli obravnavati načine, na katere se jezik, slika, zvok in drugi komunikacijski kodi povezujejo, da ustvarjajo pomen. Vodilne semiotske šole 20. stol. so si prizadevale razviti teoretično ogrodje, ki bi ga bilo mogoče uporabiti pri analizi vseh semiotskih kodov. Temeljni usmeritvi večkodnosti, podani v van Leeuwen (2005), sta a) odkrivanje rabe posameznih semiotskih virov in mapiranje njihovih zmožnosti pomenjenja (ang. *meaning-making potential*) in b) proučevanje načinov, na katere semiotski viri součinkujejo, da ustvarjajo pomen v večkodni komunikaciji. Čeprav se Kressovo in van Leeuwenovo delo s področja vizualne semiotike (2006) osredinja na vizualno oblikovanje kot individualni semiotski vir, pa avtorja poudarjata, da je v določenem družbeno-kulturnem kontekstu isti pomen pogosto mogoče izraziti z različnimi semiotskimi kodi. V delu *Multimodal Discourse* (Multimodalni diskurz, 2001) predstavitva pogled na večkodnost, kjer semiotska načela, med katera uvrstita žanr, slog, okvirjanje, opaznost, ritem, modalnost in logično-semantične odnose, delujejo v različnih kodih (v skladu z lastnostmi, ki so lastne posameznim kodom) in semiotskih praksah. Večkodnost opredelita kot uporabo različnih semiotskih kodov pri oblikovanju semiotskega produkta ali dogodka, kakor tudi kot načine, na katere se ti kodi povezujejo – lahko se denimo medsebojno krepijo, izpolnjujejo medsebojno dopolnjujoče se vloge ali so hierarhično urejeni (Kress, van Leeuwen 2001: 20).

Večkodnost in določene tradicionalne pristope k semiotiki povezuje predpostavka, da so vsi semiotski sistemi *družbeni* semiotski sistemi, ki nam dopuščajo, da sodelujemo pri potrjevanju ali preizpraševanju obstoječih družbenih odnosov in odnosov moči. Ko želimo oblikovati pomen, izbiramo med semiotskimi viri, vendar pa te izbire niso nevtralne, ampak jih usmerjajo določeni (psihološki, družbeni, politični ...) interesi (Machin 2007: xii–xiii). Vizualne podobe – kot lahko trdimo za vse semiotske sisteme – niso samozadosten način komunikacije, ampak izhajajo iz družbenopolitičnih in zgodovinskih kontekstov, ki določajo njihove pomene. Kot vsi nivoji komunikacijske dejavnosti je tudi vizualna komunikacija prežeta z odnosi moči in ideologijami (Machin 2013: 347), vendar pa tudi vizualne podobe ideologije določenega časa in prostora enostavno ali pasivno ne izražajo ali odsevajo, ampak imajo konstitutivno vlogo pri oblikovanju našega dožemanja in razumevanja sveta, hkrati z njegovimi družbenimi strukturami in organizacijami, ki neposredno vplivajo na družbeno umeščanje posameznikov in njihove načine bivanja.

2 Vizualna slovnica

Opisi vizualne semiotike v njenem zgodnjem obdobju so osredinjeni na posamezne vizualne znake in njihov denotativni in konotativni ter ikonografski in ikonološki pomen. Premik od t. i. leksikalnega pristopa k vizualni komunikaciji, ki označuje zgodnjo semiotsko tradicijo, k t. i. slovničnemu pristopu predstavlja delo *Reading Images* (Branje podob, 2006) teoretikov Guntherja Kressa in Thea van Leeuwna. Slovnični pristop se v primerjavi z leksikalnim usmerja na načine, na katere se vizualni elementi povezujejo v smiselne celote; vizualne podobe obravnava kot

kompleksne semiotske sisteme (kot je jezik), kjer se pomen ne oblikuje s posameznimi znaki s točno določenimi pomeni, ampak s kombinacijami posameznih znakov z drugimi znaki na vizualnih podobah (Machin 2007: 2). Razmerje med znakom in pomenom pri slovničnem pristopu ni neposredno; slovnični pristop ga razlaga s Hallidayevim konceptom pomenskega potenciala (Halliday 1985): vizualni znak nima točno določenega pomena, ampak v sistemu vizualne slovnice, tj. v sistemu izbir, pridobi pomenski potencial, pomen znaka pa se uresniči (oz. aktivira) v kontekstu s kombinacijami z drugimi znaki.

Kress in van Leeuwen (2006) sta za izhodišče svojega pristopa k opisu in analizi vizualnih podob uporabila Hallidayev model treh tipov pomena oz. metafunkcij, ki jih jezik, kakor tudi vsak drug semiotski sistem, sočasno uresničuje, da deluje kot komunikacijski sistem. Trdita, da je model treh metafunkcij mogoče aplicirati na vse semiotske sisteme: vsak semiotski sistem ima zmožnost, da:

- reprezentira izkustvene vzorce (kot razvrstitve dogodkov, udeležencev in okoliščin) in logično-semantične odnose med njimi (predstavna/reprezentativna metafunkcija);
- oblikuje določeno vrsto družbenega odnosa med interaktivnimi (tvorec in prejemnik) in reprezentiranimi udeleženci (medosebna/orientacijska metafunkcija);
- oblikuje koherentne celote (besedilna/organizacijska metafunkcija).

Kressov in van Leeuwnov pristop h komunikaciji izhaja iz družbene osnove. Razširitev termina slovnica na vizualno oblikovanje je utemeljena na Hallidayevi družbeni opredelitvi slovnice; tj. opredelitvi slovnice kot »sredstva reprezentacije izkustvenih vzorcev«, ki omogočajo izgrajevanje miselne slike realnosti in osmišljevanje lastnih izkušenj (Halliday 1985: 101). Kress in van Leeuwen (2006: 2) trdita, da tudi vizualne zgradbe kažejo na določene interpretacije izkušnje in oblike družbene interakcije. Po njuno pomenov ne določajo specifični semiotski kodi, ampak so pomeni kulturno določeni. Tako jezik kot vizualna komunikacija izražata pomene, ki jih izgrajujejo kulture v določeni družbi; a medtem ko so semiotski procesi podobni, se semiotska sredstva obeh sistemov razlikujejo. Medtem ko, denimo, jezikovni viri za uresničevanje modalnosti vključujejo modalne glagole in modalne členke, je mogoče vizualno reprezentacijo modalnosti, kot pokažeta Kress in van Leeuwen (2006), interpretirati s kompleksno interakcijo znakov, kot so stopnja barvne nasičenosti, barvne diferenciacije, svetlosti ali izražanja detajla. Vrste izraženih pomenov so v obeh primerih del iste domene, oblike (tako jezikovne kot vizualne) pa so se razvile v istem obdobju, kot odgovor na iste kulturne spremembe (Kress, van Leeuwen 2006: 19). Kressova in van Leeuwnova vizualna slovnica je, kot zapišeta, »splošna slovnica sodobnega vizualnega oblikovanja v 'zahodnih' kulturah [...], ki sestoji iz elementov in pravil, ki podčrtujejo kulturno specifično obliko vizualne komunikacije« (prav tam: 3). Opredelitev je utemeljena na spoznanju, da vizualni jezik ni univerzalno razumljen, ampak je kulturno specifičen; vendar pa avtorja s tem ne izključujeta možnosti regionalnih in družbenih različic (prav tam: 4).

3 Gradivo in model za analizo

V pričujočem prispevku proučujem vizualno retoriko časopisa *Delo* v reprezentaciji izraelsko-palestinske vojne (julij–avgust 2014). Za analizo diskurza vojne fotografije uporabim Kressov in van Leeuwnov (2006) okvir za analizo diskurzivnih postopkov vizualnih podob v povezavi z van Leeuwnovim (2008: 136–148) modelom vizualne reprezentacije udeležencev.¹ S kritično vizualno analizo reprezentacije izraelsko-palestinske vojne skušam odgovoriti na naslednja raziskovalna vprašanja: Kako je v časopisu *Delo* pojmovana vojna med Izraelom in Palestino, tj. ali je pojmovana z vidika posledic ali z vidika geopolitičnih dejavnikov, ki vojno povzročajo? Kateri vidiki vojne so na fotografijah postavljeni v ospredje? Kako so na fotografijah reprezentirani Izraelci in kako Palestinci? Kako je reprezentiran odnos gledalstva do upodobljenih udeležencev? Kaj objavljene fotografije predpostavljajo glede upravičenosti izraelske okupacije?

Za analizo sem izbrala fotografije, ki reprezentirajo izraelsko-palestinsko vojno, ki je potekala poleti 2014, in so bile objavljene v časopisu *Delo*; v analizo sem zajela vse številke, ki so izšle v času izraelske okupacije Gaze, tj. od 8. julija do 26. avgusta 2014. Raziskava temelji na analizi 31 fotografij, merilo vključitve fotografij v analizo pa je bilo, da fotografije vključujejo človeške udeležence. *Delo* ima sicer dostop do delno prekrivnega ali celo identičnega nabora fotografij mednarodnih fotografskih agencij (Reuters, AFP, AP) kot drugi časopisi, vendar pa izbor fotografij vpliva na različne reprezentacije vojne in njenih udeležencev.

4 Vizualna reprezentacija izraelsko-palestinske vojne v časopisu *Delo*

4.1 Analiza modalnosti

Koncept modalnosti je pri opisu vizualne komunikacije prav tako ključnega pomena kot pri opisu jezika. Vizualna modalnost se nanaša na stopnjo pristnosti in verodostojnosti fotografije in lahko učinkuje na gledalčevo dojetje vizualno reprezentirane pomenske podstave, v smislu, da jo dojema kot resnično, neposredno, istovetno z realnostjo (Kress, van Leeuwen 2006). Analizirane fotografije – z izjemo ene, ki prikazuje silhueto Palestinca pri gašenju požara – označuje visoka stopnja modalnosti; uresničuje se z uporabo naravnih barv, ostrino, izražanjem detajlov, oblikovanjem svetlobe in sence ter količino vključenega ozadja; tako se oblikuje visoka resničnostna vrednost. Razlike v stopnji modalnosti določa ločljivost ozadja: največja ločljivost ozadja je na fotografijah, ki prikazujejo opustošenje v Gazi; na teh fotografijah lahko jasno razločimo dele porušenih stanovanjskih naselij, detajle porušeni stavb in ruševin, pa tudi drugih elementov ozadja. Fotografije, kjer je prepoznavnost detajlov ozadja zmanjšana, omogočajo poudarjanje določenih subjektov

¹ Kressov in van Leeuwnov model za večkodno analizo je bil doslej uporabljen v več raziskavah, ki proučujejo, kako se v novicah konstruirajo globalni družbenopolitični problemi, kot so vojne, rasizem, lakota itn. (npr. Machin, Jaworski 2006; van Leeuwen, Jaworski 2002; Wells 2007). V slovenskem prostoru Kressovo in van Leeuwnovo teorijo vizualne komunikacije v svoje raziskave uspešno vključuje denimo Sonja Starc (2011).

na fotografiji. Na Sliki 4 je poudarjen dojenček, ležeč na tleh begunskega taborišča v Gazi; opaznost dojenčka ni dosežena samo z ostrino, ampak tudi z umeščenostjo v kompoziciji (pomaknjenost v ospredje) in živo zeleno-modro barvo odeje, v katero je ovit. Število detajlov ozadja je zmanjšano, a ne do te mere, da ne bi dopuščalo prepoznavnosti; razločimo begunsko taborišče in udeležence (dve Palestinki in tri palestinske dečke), ki sedijo ob zidu taborišča.

Uporaba naravnih barv, ostrina, oblikovanje svetlobe in sence ter prepoznavno ozadje na fotografijah v *Delu* oblikujejo stvarno pojmovanje problema. Kontekstualne lastnosti (tj. kontekst, ki ga vključujejo fotografije) višajo modalnost; relevantne niso v smislu prikaza narave vojne, ampak v smislu prikaza njenih neposrednih posledic za palestinsko prebivalstvo (uničenje Gaze in njene infrastrukture, civilne žrtve napadov). Visoka stopnja modalnosti omogoča prikaz realnih prizorov vojnih zločinov.

4.2 Reprezentacija udeležencev²

Fotografije izraelsko-palestinske vojne klasificiram glede na prikazana dejanja in dogodke ter vloge udeležencev v njih: Izraelci in Palestinci kot vršilci, Palestinci kot žrtve, politiki.

4.2.1 Izraelci in Palestinci kot vršilci

4.2.1.1 Izraelci kot vršilci

Dejanja, v katera so vključeni Izraelci, lahko razdelimo na oborožena in neoborožena. *Delo* je objavilo štiri fotografije, na katerih so izraelski vojaki prikazani kot vršilci oboroženih dejanj (bombardiranje, izstreljevanje raket); vojaki so na vseh fotografijah kolektivizirani, tj. upodobljeni so kot skupina z visoko stopnjo homogenizacije (nosijo enake uniforme, zavzemajo enake države ...) in izbrisom individualnih razlik med njimi. Izraelski vojaki so tudi vizualno funkcionalizirani (upodobljeni so v okviru tega, kaj počnejo) s tehnološkimi sredstvi (visokotehnološko orožje in bojna sredstva). Uporabljene so reprezentacijske izbire, ki izraelske vojake anonimizirajo: vojaki so prikazani v splošnem planu, njihovi obrazi pa so skriti ali pa so vršilci vizualno izbrisani (van Leeuwen 2008: 29–31) – vidimo jih s hrbtne strani (Slika 1) ali pa so skriti v tanku. Taka vizualna razporeditev gledalca v interakcijo ne vpeljuje kot udeleženca, ampak kot opazovalca. Kress in van Leeuwen (2006: 119) imenujeta vse vrste podob, ki ne vključujejo udeležencev, ki bi gledali neposredno v gledalčeve oči, »ponudbe«; fotografije oboroženih dejanj ne oblikujejo neposredne povezave med reprezentiranimi vojaki in gledalcem, ampak gledalcu ponujajo informacijo o kopenskih in zračnih napadih izraelske vojske na Gazo.

² Mišljeni so udeleženci družbenih praks. V mednarodni terminologiji se vse bolj uveljavlja van Leeuwnov termin družbeni akterji (angl. *social actors*).

Slika 1: Vizualni izbris udeležencev
Vir: *Delo*, 16. 7. 2014. 7.

Izraelski napadi so prevladujoča tema *Delovih* fotografij v prvem tednu poročanja o vojni; vse štiri fotografije, ki prikazujejo izraelske vojake v napadu, so bile objavljene v tem času. Na dan sklenitve premirja je *Delo* objavilo fotografijo dveh izraelskih dečkov z orožjem. V »zahodni« družbi, ki oživlja ideologijo nedolžnega otroštva in ji je reprezentacija namenjena, kombinacija otroka in orožja ustvarja distanco. Oborožena izraelska otroka simbolno prikazujeta visoko militaristično družbo ter široko razširjeno rasistično ideologijo in njen virulenten izraz na izraelskih ulicah.

Delo je objavilo dve fotografiji neoboroženih dejanj Izraelcev. Prva prikazuje skupino izraelskih vojakov z rešenim ujetnikom, kako vstopajo v letalo. Druga fotografija prikazuje izraelskega vojaka, kako poljublja cev tanka (Slika 2). Čeprav fotografija ne prikazuje neposrednega napada, ga nakazuje, saj predpostavlja uresničevanje izraelskih militarističnih ciljev in v tem se sklada s podobami izraelskih oboroženih dejanj. Tank ima na fotografiji simbolno vrednost – v kombinaciji z izraelskim vojakom nastopa kot simbol izraelske tehnološke premoči nad Palestinci. Vojaškova avtoritarnost je poudarjena z uporabo nizkega snemalnega kota (vojaka gledamo rahlo od spodaj navzgor). Vojakov obraz je prikazan v bližnjem planu in to je tudi edina tovrstna fotografija izraelskega vojaka. Izbira plana omogoča prepoznavanje obraznega izraza; na obrazu vojaka, ki s poljubom izraža zahvalo moči tehnologije za vojaški uspeh, prepoznamo aroganco, hladnost in racionalnost. Fotografija predpostavlja izrabo hladne racionalnosti za masovni umor, izrabo tehnologije za masovno uničenje (Petras 2014).

Slika 2: Bližnji plan izraelskega vojaka pred tankom – simbolna reprezentacija izraelske tehnološke premoči

Vir: *Delo*, 5. 8. 2014. 1.

4.2.1.2 Palestinci kot vršilci

Fotografije, ki reprezentirajo Palestince kot vršilce, predstavljajo najmanjši delež vseh *Delovih* fotografij. *Delo* je objavilo pet takih fotografij in na vseh so Palestinci vključeni v neoborožena dejanja. Iz *Delove* reprezentacije vojne so povsem izključena dejanja palestinskega odpora. Odporniškemu gibanju Hamas se tako odreka medijski prostor in se ga pomika iz vizualne krajine.³ Čeprav fotografije ne reprezentirajo Palestincev v oboroženih dejanjih, se medsebojno dopolnjujejo s fotografijami oboroženih dejanj izraelskih vršilcev, saj kažejo na razširitev ciljev izraelske militaristične operacije s sistematičnimi napadi na civilno prebivalstvo in osnovno infrastrukturo. Palestinski vršilci so vključeni v naslednja dejanja: gašenje požara, ki ga je povzročila eksplozija, razdeljevanje kanistrov z vodo, umik oz. beg (s tovornjaki, oslovskimi vpregami ali peš).

4.2.2 Palestinci kot žrtve

Reprezentacija žrtev je tema, ki ji *Delo* namenja osrednjo pozornost. Vse fotografije žrtev (16) prikazujejo palestinske žrtve; Izraelci kot žrtve v *Delu* niso prikazani. S pogostnostjo podob palestinskih žrtev in sočasno izključitvijo Izraelcev iz reprezentacije žrtev se poudarja palestinsko trpljenje, Palestinci pa so prikazani kot prave žrtve vojne. Udeleženci so reprezentirani kot žrtve na tri načine: kot brezdomni/osiroteli, kot ranjeni in kot žalujoči. *Delova* osredinjenost na trpljenje Palestincev je še dodatno poudarjena z uporabo bližnjega plana; bližnji plan s horizontalnega snemalnega kota omogoča prepoznavanje obraznih izrazov trpljenja, strahu, žalosti, obupa (Slika 3). Horizontalni snemalni kot gledalca približa reprezentiranim

³ Vendar pa *Delo* ne privzame vizualne reprezentacije zahodnih mainstream medijev, za katero je značilno slikanje Hamasa kot teroristične organizacije, in s tem zavrne sodelovanje v medijski konstrukciji izraelske vojne kot »upravičenega obrambnega manevra« (Seymour 2012: 261).

udeležencem, vendar pa se bližina zmanjšuje s posrednimi pogledi udeležencev. Pogledi palestinskih žensk in otrok na Sliki 3 so vsi posredni; neposredno gleda v fotoaparata samo najmanjša deklica in njen pogled oblikuje »zahtevo« po pomoči. Vendar ima deklica s svojo velikostjo (je najmanjša glede na druge elemente kompozicije) in umeščenostjo (osrednje mesto zavzema deklica pred njo) zgolj minimalen vpliv na gledalca. Gledalec je tako povabljen v miselni in čustveni svet reprezentiranih udeležencev, ne poziva pa se ga k širši družbeni in politični zavesti in političnemu delovanju.

Slika 3: Palestinske žrtve – reprezentacija evakuacije
Vir: *Delo*, 21. 7. 2014. 1.

Zgornji snemalni kot (Slika 4) je uporabljen za prikaz zatiranja, nemoči, šibkosti in ranljivosti reprezentiranih žrtev. Nemoč in ranljivost žrtev sta poudarjeni, kadar se v kombinaciji z izbiro zgornjega snemalnega kota pojavljajo otroci, npr. dojenček na Sliki 4. Podoba dojenčka ni le posplošena reprezentacija brezdomnih palestinskih otrok, ampak simbolno reprezentira idejo izgube in nedolžnosti žrtev vojne.

Slika 4: Palestinske žrtve – posplošena reprezentacija brezdomnih otrok
Vir: *Delo*, 20. 7. 2014. 1.

4.2.3 Politiki

Delo je objavilo dve portretni fotografiji, ki prikazujeta izraelskega predsednika vlade Benjamina Netanjahuja. Prva fotografija je bila objavljena dva dni po napadu izraelskega letalstva na Gazo in druga tri tedne kasneje, v kontekstu prikaza kronološkega poteka dogodkov. Netanjahujeva upodobitev kaže na njegovo vlogo pobudnika zračnega napada na Gazo in zagovornika množičnih pobojev civilistov. *Delo* iz reprezentacije vojne izključi zahodne politike in s tem omeji možnosti za razumevanje širših imperialističnih interesov in vpletenosti zahodnih voditeljev v izraelsko militarično operacijo. Posledično ostane njihova legitimnost nepreizprašana.

5 Sklep

Delovo vizualno reprezentacijo vojne lahko beremo kot kritiko izraelske okupacije, vendar pa reprezentacija vključuje omejen časovno-prostorski vidik vojne; vojna se kontinuirano prikazuje kot regionalni problem brez nanašanj na zgodovinske dejavnike in široko razširjen proces militarizacije, del katerega je tudi situacija v Palestini. Izbris globalnih vidikov vojne iz reprezentacije krepi pojmovanje vojne z vidika njenih posledic za palestinsko prebivalstvo. Palestinke in Palestinci so prikazani kot ikone trpljenja, ne pa kot ljudje, ki živijo na področju, kjer so ekonomske in politične realnosti povezane z globalno dinamiko. Vizualna reprezentacija, ki postavlja v ospredje trpljenje, vojno poenostavlja in jo sočasno oddaljuje od širše geopolitične realnosti (strategija ZDA za Bližnji vzhod, vojni načrti ZDA, NATA in Izraela, usmerjeni proti Iranu ...). Usmerjanje pozornosti na palestinske žrtve in njihovo trpljenje ima pacifikatoren učinek; v bralstvu vzbuja sočutje in usmiljenje, to pa zapira prostor razumevanju kompleksnosti procesov, ki jih Chossudovsky imenuje »globalizacija vojne«. Retorika zahodnih mainstream medijev in navidezno nasprotna *Delova* liberalna retorika se združita prav na točki, ki se izmika protiglobalizacijskemu pogledu: prva z medsebojnim prepletom protiterorizma in vojne propagande

v smislu reprezentacije vojne agende ZDA kot protiteroristične operacije, druga s protivojno reprezentacijo, iz katere izbriše geopolitični kontekst. Obema je skupno, da zapirata možnosti za razvoj širšega gibanja proti globalni nadvladi ZDA.

Literatura

- BALDRY, Anthony, THIBAUT, Paul, 2006: *Multimodal Transcription and Text Analysis*. London, Oakville: Equinox.
- CHOSSUDOVSKY, Michel, 2014: Israel's Military Strategy: »Obliterate Them Completely«. Overwhelming Evidence of Genocide, Precise Data on Death and Destruction in Gaza. *Global Research*. <http://www.globalresearch.ca/israels-military-strategyobliterate-them-completely-overwhelming-evidence-of-genocide-precise-data-on-death-and-destruction-in-gaza/5394678>
- HALLIDAY, Michael, 1985: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- HODGE, Robert, KRESS, Gunther, 1998: *Social Semiotics*. Cambridge: Polity Press.
- KRESS, Gunther, van LEEUWEN, Theo, 2001: *Multimodal Discourse*. London: Arnold.
- KRESS, Gunther, van LEEUWEN, Theo, 2006 (1996): *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- van LEEUWEN, Theo, 2005: *Introducing Social Semiotics*. London, New York: Routledge.
- van LEEUWEN, Theo, 2008: *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- van LEEUWEN, Theo, JAWORSKI, Adam, 2002: The Discourses of War Photography: Photojournalistic Representations of the Palestinian-Israeli war. *Journal of Language and Politics* 1/2. 255–275.
- MACHIN, David, 2007: *Introduction to Multimodal Analysis*. London: Bloomsbury.
- MACHIN, David, 2013: What is Multimodal Critical Discourse Studies? *Critical Discourse Studies* 10/4. 347–355.
- MACHIN, David, JAWORSKI, Adam, 2006: Archive Footage in News: Creating a Likeness and Index of the Phenomenal World. *Visual Communication* 5/3. 345–366.
- O'HALLORAN, Kay (ur.), 2004: *Multimodal Discourse Analysis: Systemic Functional Perspectives*. London, New York: Continuum.
- PETRAS, James, 2014: *Israeli Genocide and its Willing Accomplices*. <http://petras.lahaine.org/?p=1998>
- STARC, Sonja, 2011: Stik disciplin v besedilu iz besednih in slikovnih semiotskih virov. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 433–440.
- SEYMOUR, Richard, 2012: *The Liberal Defence of Murder*. London, New York: Verso.
- WELLS, Karen, 2007: Narratives of Liberation and Narratives of Innocent Suffering: The Rhetorical Uses of Images of Iraqi Children in the British Press. *Visual Communication* 6/1. 55–71.

NAREČNI FRAZEOLOŠKI SLOVAR – PRVI KORAKI

Jernej Vičič

Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, Koper

Karin Marc Bratina

Filozofska fakulteta, Ljubljana;

Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori, Trst

UDK 81'28'373.7'374.2:004.7

V prispevku Karin Marc Bratina (2009b) je bil podan osnutek gesla narečnega frazeološkega slovarja v e-obliki, ki bi poleg standardnih leksikografskih elementov podal tudi avdio izsek kontekstualne rabe ter prikaz umestitve frazema na karti narečnih frazemov. Slovarsko geslo je bilo zasnovano kot povezava standardov leksikografskega in dialektološkega dela s prednostni obdelave s sodobnimi jezikovnimi tehnologijami. Logično nadaljevanje zasnove je nadgradnja gesla in realizacija e-slovarja narečne frazeologije na podlagi narečnega korpusa ter razširitev na vseslovenski narečni prostor. V prispevku predstavljamo spletno aplikacijo, ki bo skupnosti pomagala pri zbiranju narečnih frazemov. Aplikacija bo prosto dostopna.

narečna frazeologija, e-narečni frazeološki slovar, spletna aplikacija, množično zunanje izvajanje

The paper from Karin Marc Bratina (2009b) presented a draft entry from a dictionary of dialectal idioms in electronic format, which would include, in addition to the standard lexicographical elements, an audio clip of contextual use and geo-spatial information of the phraseme on the map of dialectal phrasemes. The dictionary entry is presented as a combination of the standards applied by previous lexicographic and dialectology work with the usage of modern language technologies. A further improvement is an upgrade of the entry as well as a realization of an e-dictionary of dialectal phraseology and expansion of Slovene dialects based on dialectal corpora. This paper presents a web application that will help a community collect dialectal phraseology. The application is freely accessible.

dialectal phraseology, e-dictionary of dialectal phraseology, web application, crowd-sourcing

1 Uvod

Namen prispevka je predstaviti prva gesla interaktivnega e-slovarja slovenske narečne frazeologije; zasnova in zgradba gesla, oblikovanega na podlagi gradiva iz slovenskega istrskega narečja, sta bili predstavljeni v Marc Bratina 2009b. Takrat so bila predlagana teoretska izhodišča in ureditev slovarja na temeljih korpusne leksikografije, v okviru analize frazeoloških pomenov pa sta bila poudarjena pomen različnih kulturnosemantičnih pristopov (lingvokulturologija, etnolingvistika, etimologija,

kognitivna in konceptualna interpretacija sestavin frazema ipd.) ter pomen prve asociacije, izpričane s strani rojenih govorcev. Podan je bil osnutek slovarskega gesla, ki bi poleg standardnih leksikografskih elementov vseboval tudi avtentičen avdio izsek kontekstualne rabe frazema ter vizualno predstavitev s pomočjo sistema GIS.

Novost pričujočega prispevka je nadgradnja interaktivnega e-slovarja, v katerega bo lahko vsak s pridobljenim geslom vnašal primere iz svojega govora – lahko bi rekli, da gre za zametek vseslovenskega narečnega frazeološkega e-slovarja. Namesto sistema GIS smo za umeščanje frazema v prostor uporabili preprostejši Googlov sistem (Zemljevid). V prispevku natančno prikazujemo označevanje izsečkov kontekstualne rabe frazema, kot je to običajno pri gradnji govornega korpusa.¹

2 Metodologija

Za temeljitejšo leksikografsko obdelavo slovarskega gesla (vseslovenskega) narečnega frazeološkega slovarja izhajamo iz posnetih govorjenih besedil, ki jih je za namen sekundarnih jezikoslovnih raziskav dobro urediti v narečni korpus. V prispevku predstavljamo način obdelave govornih jezikovnih virov za gradnjo korpusa, ki služi prvenstveno kot vir za raziskave narečne frazeologije, kot rečeno pa se lahko uporablja tudi za druge jezikoslovne raziskave. Gre za eno od pomembnejših faz pri urejanju gesla za narečni frazeološki slovar,² hkrati pa je to lahko zametek samostojnega projekta, tj. specializiranega narečnega korpusa, ki ga sicer lahko za svoje jezikoslovne namene uporabljajo tudi drugi raziskovalci.

2.1 Gradnja korpusa

Pri gradnji narečnega korpusa (oz. govornih zbirk) za namen narečnofrazeografske obdelave upoštevamo priporočila za gradnjo govornega korpusa iz Zemljarič Miklavčič 2008, smernice, ki so jim sledili sodelavci pri gradnji GOS (Verdonik, Zwitter Vitez 2011), ter seveda tudi predloge, upoštevane pri prvem narečnem korpusu GOKO, predstavljene v Šumenjak 2013. Naj poudarimo, da je narečno gradivo, ki ga dialektolog pridobi in posname v okviru terenskega dela (v našem primeru gre za vodene intervjuje), urejeno v korpus, dandanes zgolj logična posledica nadgradnje njegovega dela: že pred razvojem korpusnega jezikoslovja so namreč dialektologi pri svojih raziskavah izhajali iz govorjenih (fonetično transkribiranih) besedil, z razvojem korpusnega jezikoslovja, natančneje, priporočil za izgradnjo govorjenih korpusov pa se (sicer že fonetično transkribirana) govorjena besedila uredijo (označijo in dodatno transkribirajo) za gradnjo korpusa.

Gradivo za nastajajoči narečni korpus je nastalo na podlagi kontekstov, v katerih so narečni govorci ponazorili rabo določenega frazema. Za nadaljnjo obdelavo oz. urejanje je treba govorjena besedila ustrezno prekodirati/transkribirati. Odločili smo se

¹ Natančneje, govorimo o t. i. govornih zbirkah (Gros idr. 2003; Gorjanc 2005; Gorjanc, Fišer 2010).

² Najpomembnejša faza pri zbiranju narečnih frazemov je terensko delo s pomočjo narečne frazeološke vprašalnice. Nanj se je treba predhodno pripraviti s pregledom drugih virov, iz katerih npr. črpamo podatke o zunajjezikovni stvarnosti nekega narečja, ter študijem del s področja folkloristike in narečnega leposlovja (podrobneje o etapah pri zbiranju narečne frazeologije v Marc Bratina 2009a).

za trojno prekodiranje, in sicer 1. za fonetični zapis, saj so govorjene zbirke namenjene tudi ali predvsem dialektologom; 2. za t. i. poknjiženi/standardizirani zapis primerov rabe,³ da lahko govorjene zbirke/korpus uporabljajo tudi drugi jezikoslovci; in 3. za prevod v slovenski knjižni jezik, ki pa zadeva le slovarsko obliko frazema.

Da bi ohranili narečno podobo in omogočili povezavo na avdio izsek, smo besedila zapisali fonetično, za kar smo uporabili vnašalni sistem ZRCola⁴ (prim. tudi priporočila za računalniški simbolni fonetični zapis v Zemljak idr. 2002). Razmišljamo, da bi v okviru tega nivoja zapisa pripravili tudi zapis s fonetično transkripcijo s simboli IPA. Poknjiženi/standardizirani zapis razumemo kot prekodiranje na fonetični in morfološki ravni, medtem ko ostaja leksika narečna, dodani pa so prevodi; pri izpisu priporočamo nadpisane prevode.⁵ Za dodane prevode smo se odločili 1. zaradi pomenotnega iskanja primerov s pomočjo leksemov, 2. narečno leksiko s prevodom pa smo ohranili tudi zaradi izdelave dvojezičnega glosarija. Poknjiženi/standardizirani zapis je torej nujen zaradi lažjega iskanja po korpusu. Slovarska oblika frazema, ki nam v e-slovarju služi kot iztočnica, je prevedena (prim. Šumenjak 2013: 42), in sicer tudi na skladenjski ravni, kar omogoča iskanje po drugih jezikovnih virih, pomembna pa je tudi zaradi omogočanja uporabe že dostopnih jezikovnih tehnologij (lematizacija in MSD-označevanje).⁶ Lematizacija in delno tudi oznake MSD omogočajo iskanje po korpusih, kjer lahko preverimo prisotnost enakih ali podobnih frazemov; v aplikaciji je implementirano iskanje po referenčnem korpusu Gigafida (glej razdelek Aplikacija). Drugi razlog pa je tudi, da želimo v nadaljevanju urediti tudi večjezični frazeološki glosarij. Prav tako nam prevedene slovarske oblike frazemov prek analize na pomenski ravni omogočajo lažjo določitev konceptualne metafore (gl. sestavo gesla v Marc Bratina 2009b), kar ugotavljamo tudi s pomočjo pomenske mreže slovenskih besed (Zupan 2013). Prevod torej potrebujemo tako zaradi semantične analize kot tudi za iskanje po referenčnih korpusih (Gigafida, GOS) in SSKJ (kontrativna analiza). Za prevod zgolj slovarske oblike frazema smo se odločili iz praktičnega razloga: prevajanje vsega gradiva je namreč časovno zelo zamudno opravilo, obenem pa ne daje večjih raziskovalnih rezultatov.

2.2 Značilnosti besedil, zajetih v korpus

Glede na to, da smo govorce spodbudili, naj ponazorijo rabo nekega frazema v širšem kontekstu in pojasnijo njegov pomen, lahko v okviru stopnje spontanosti govorimo o deloma spontanem govoru (prim. Zemljarič Miklavčič 2009: 116). Druge značilnosti govorjenih besedil, zajetih v narečnem korpusu za frazeološke/frazeografske raziskave, so: prevladujejo monološka besedila neuradnega zasebnega značaja, ki

³ Prim. načela standardizacije v Verdonik, Zwitter Vitez 2011: 62–66.

⁴ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na ZRC SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

⁵ Prim. tudi predlog za vkodirani dodatni zapis besed za razširitev možnosti iskanja po korpusu pri fonemski transkripciji v Zemljarič Miklavčič 2009: 138–140.

⁶ Prim. t. i. standardni zapis pri Zwitter Vitez, Verdonik 2011: 58.

so glede na govorni položaj neformalna,⁷ prenosnik pa je osebni stik (prim. Zemljarič Miklavčič 2009: 116; Zwitter Vitez idr. 2007).

2.3 Aplikacija

Ker je naš namen nadgradnja e-slovarja v vseslovenski frazeološki slovar, želimo pri sodelovalni skupnosti (*collaborative community – community*) spodbuditi zbiranje dialektološkega gradiva, ki pa mora biti nadzorovano in usmerjeno. Na tak način lahko v veliko krajšem času zberemo večje količine gradiva, potrebujemo le še nadzor nad kakovostjo, ki pa je pri množičnem zunanem izvajanju (*crowdsourcing*)⁸ vedno pereč problem. Nadzor nad kakovostjo vnosov in možnost dopolnjevanja predvsem anonimnih vnosov sta natančneje predstavljena v razdelku Primeri uporabe.

Osnovne lastnosti, ki so bile vodilo že pri samem snovanju orodja, so:

- **dostopnost:** orodje omogoča vnos novih gradiv čim širšemu krogu uporabnikov;
- **enostavna uporaba:** uporaba orodja ne sme odganjati potencialnih uporabnikov – možnost anonimne uporabe, enostavne zahteve po strojni opremi, enostavne osnovne operacije, predvsem vnos novega gradiva;
- **podpora fonetičnemu zapisu:** podpora pisavi 00 ZRCola vnašalnega sistema ZRCola (Weiss 2004), podpora standardu IPA (Ladefoged 1990);
- **standardizirani vmesniki:** orodje omogoča standardizirani prenos podatkov, podporo sodobnim vmesnikom (JSON, XML, TEI-P5; TEI Consortium 2015).

Izdelali smo pilotno spletno aplikacijo Narečni frazem,⁹ v kateri poskušamo doseči vse opisane cilje. Aplikacija implementira spletno različico modela MVC (Model, View, Controller; Moore idr. 2007). Temelji na preizkušanih in široko uporabljenih ogrodjih, ki v zadnjih letih pogosto služijo kot skupno ogrodje za snovanje spletnih aplikacij. CodeIgniter je ogrodje za izdelavo spletnih aplikacij, uporabljeno za strežniški del, AngularJS je ogrodje za izdelavo dinamičnih spletnih strani, uporabljeno za del aplikacije, ki se izvaja v brskalniku; ogrodje Bootstrap pa je bilo uporabljeno za osnovno podobo aplikacije.

Tak način izdelave aplikacij omogoča kar največjo fleksibilnost in posledično olajša spremembe tudi v času uporabe, saj ne zahteva lokalne namestitve, preverjena ogrodja pa omogočajo hiter razvoj varnih aplikacij. Za uporabo je potreben le sodoben spletni brskalnik.

Pripravili smo tudi programski vmesnik API, tako da so vsi podatki dosegljivi s preprostimi http-klici v JSON-obliki, seveda ob ustrezni identifikaciji uporabnika.

⁷ Zavedamo se, da se pojma uradno/neuradno in javno/zasebno ne prekrivata (prim. Zemljarič Miklavčič 2009: 116), zato bi bilo treba na tem mestu natančneje opredeliti tudi situacijski kontekst, v katerem je potekalo zbiranje gradiva.

⁸ Islovar: Slovar informatike.

⁹ Narečni frazemi: <http://frazem.famnit.upr.si>

Slika 1: Spletna aplikacija za zbiranje narečnih frazemov; uporabniški vmesnik je zasnovan tako, da uporabnik čim enostavneje in hitro opravi svoj vnos

Aplikacija uporablja za poenostavitev obdelave frazemov prosto dostopne jezikovnotehnološke servise. Lematizacija in označevanje posameznih prevedenih oblik frazemov z oblikoskladenjskimi oznakami je mogoča s pomočjo spletnega servisa projekta JOS (Erjavec idr. 2010). Referenčni korpus slovenskega jezika Gigafida (Arhar Holdt idr. 2012) je uporabljen za iskanje pojavitev frazema v prevedeni osnovni obliki in tudi v posplošenih oblikah v obliki regularnih izrazov in lematiziranih oblik besed. Najdene frazeme lahko takoj opredelimo kot narečno nespecifične. Pomenska mreža slovenskih besed (Zupan 2013) je uporabljena za iskanje in opisovanje pomenske okolice posameznih besed (v lematizirani obliki) prevedenega frazema. To nam omogoča konceptualno analizo frazemov (pomensko podobne besede). Določanje geografske lokacije z uporabo programskega vmesnika Google Maps APIs (Hu, Dai 2013) omogoča geolociranje frazemov, uporabnik ob vnosu novega frazema definira tudi območje, kjer je naletel na njegovo uporabo. To predstavlja osnovo za analize, ki temeljijo na geoprostorski umestitvi frazemov.

Aplikacija predvideva tri vrste uporabnikov: anonimni uporabniki, preverjeni uporabniki, uredniški odbor.

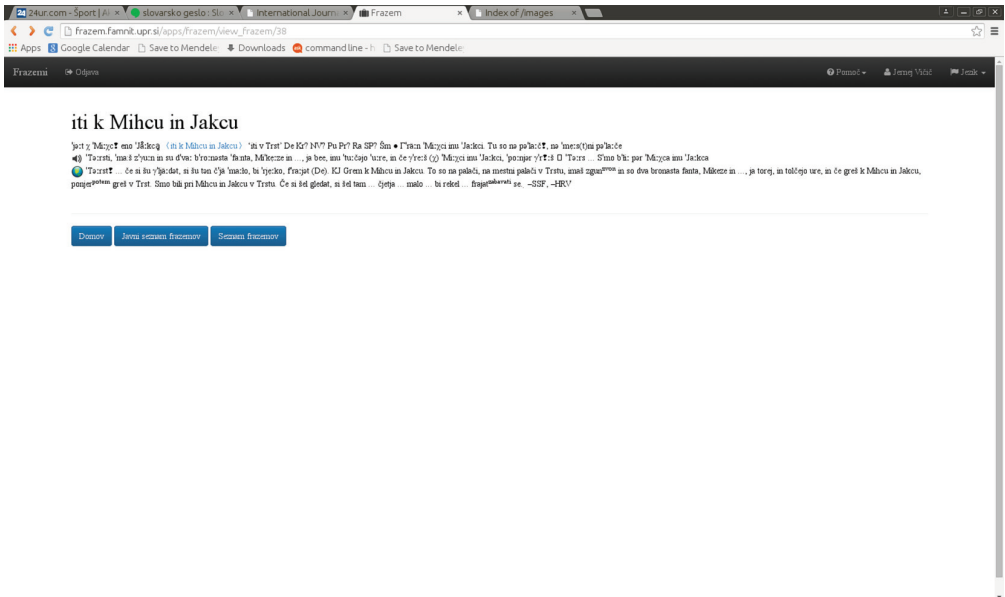
2.4 Primeri uporabe (use cases)

Pričakujemo štiri osnovne načine uporabe aplikacije. **Anonimni vnos frazemov:** navdušenci sami vpisujejo podatke o njim zanimivih narečnih frazemih, takšne vnose prevzamejo preverjeni uporabniki aplikacije, ki preverijo pristnost ter dopolnijo manjkajoče podatke. Pri tem si pomagajo s povezanimi jezikovnotehnološkimi servisi. **Vnos frazemov preverjenih uporabnikov:** preverjeni uporabniki, dialektologi, vna-

šajo frazeme, ki so jih opazili pri svojih raziskavah, in pregledujejo gradiva anonimnih uporabnikov. **Nadzor in urejanje gradiv:** uredniški odbor, sestavljen iz izbranih preverjenih uporabnikov, odobri frazeme. **Pregled slovarja:** iskanje in pregled celotnega slovarja.

3 Rezultati in primeri

Oglejmo si primer vnosa novega narečnega frazema, ki je predstavljen na Sliki 2.

Slika 2: Frazem 1. jɔ:t χ 'Mi:χçɛ eno 'Ja:kçɑ <iti k Mihcu in Jakcu>; samodejno so dodane oznake MSD-projekta JOS.

Primeri vnesenih frazemov so predstavljeni v nadaljevanju.

Frazem

Originalna oblika frazema (v fonetični pisavi):
jst v Mjuzc me Mlucg

Prevodena oblika frazema:
st k Mlucg in Jalcga

Indeks	Prevod	Ponostavljeno	Povezava	Lema	MSD
0	st	jst		st	Gigm
1	k	h		k	Dd
2	Mlucg	Mluci		mlucg	Slucd
3	in	in		in	Vp
4	Jalcga	Jalcga		jalcg	Slucd

Lastnosti

najden v GigaFidi v originalni obliki

najden v GigaFidi v lematizirani obliki

Slika 3: Primeri vnesenih frazemov

4 Zaključek

V prispevku smo predstavili prosto dostopno spletno aplikacijo, ki bo skupnosti pomagala pri zbiranju narečnih frazemov. Opisali smo razloge za nastanek aplikacije in očrtali načine uporabe končnega izdelka – slovarja. Predstavili smo jezikovno-tehnološka orodja, s pomočjo katerih bo omogočeno hitrejše zbiranje gradiva – narečnih frazemov. Opisani so tudi najpomembnejši načini uporabe aplikacije.

S pomočjo sodobnih jezikovnih tehnologij jezikoslovci uporabnikom ponujamo interaktiven vpogled v jezikovno raznolikost slovenskega jezika in njegovih narečij, natančneje, v narečno frazeologijo. Prek slovenskih govorjenih (narečnih) frazemov lahko uporabniki na podlagi avtentičnih govorjenih besedil neposredno spoznavajo slovensko (narečno) frazeologijo, prek nje pa slovensko materialno, socialno in duhovno kulturo. Tako kot to počnejo etnologi in kulturni antropologi, lahko tudi jezikoslovci prispevamo k varovanju in ohranjanju nesnovne kulturne dediščine.

Literatura

- ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, LOGAR BERGINC, Nataša, 2012: Izdelava korpusa Gigafida in njegovega spletnega vmesnika. *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 16–21.
- ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, KREK, Simon, LEDINEK, Nina, 2010: The JOS Linguistically Tagged Corpus of Slovene. *Proceedings of the Seventh International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'10)*. 1806–1809.
- Gigafida: Elektronska zbirka slovenskih besedil: <http://www.gigafida.net>
- GORJANC, Vojko, 2005: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.
- GORJANC, Vojko, FIŠER, Darja, 2010: *Korpusna analiza*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- GROS ŽGANEC, Jerneja, MIHELČ, France, DOBRIŠEK, Simon, 2003: Govorne tehnologije: pridobivanje in pregled govornih zbirk za slovenski jezik. *Jezik in slovstvo* 48/3–4. 47–59.
- HU, Shunfu, DAI, Ting, 2013: Online Map Application Development Using Google Maps API, SQL Database, and ASP.NET. *International Journal of Information and Communication Technology*. 102–111.
- Islovar: Slovar informatike: <http://www.islovar.org>
- LADEFOGED, Peter, 1990: The Revised International Phonetic Alphabet. *Language*. Linguistic Society of America. 550–552.
- MARC BRATINA, Karin, 2009a: Etape zbiranja narečnega frazemskega gradiva. *Annales, anali za istrske in mediteranske študije. Series Historia et Sociologia* 19/1. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, *Znanstveno-raziskovalno središče*. 399–410.
- MARC BRATINA, Karin, 2009b: Zasnova narečnega frazeološkega slovarja. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–238. <http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Marc%20Bratina.pdf>
- MOORE, Data, BUDD, Raymond, BENSON, Edward, 2007: *Professional Rich Internet Applications: AJAX and Beyond*. Wiley.
- ŠUMENJAK, Klara, 2013: *Opis govora Koprive na Krasu na osnovi dialektološkega korpusa. Doktorska disertacija*. Koper: Fakulteta za humanistične študije.
- TEI, Consortium, 2015: *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. TEI Consortium.
- VERDONIK, Darinka, ZWITTER VITEZ, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- WEISS, Peter, 2004: ZRCola: vnašalni sistem za jezikoslovno rabo v programu Word. *Jezikoslovni zapiski*. 145–152.
- ZEMLJAK, Melita, KAČIČ, Zdravko, DOBRIŠEK, Simon, GROS, Jerneja, WEISS, Peter, 2002: Računalniški simbolni fonetični zapis slovenskega govora. *Slavistična revija* 50/2. 159–169.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: *Govorni korpusi*. Ljubljana: ZIFF.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2009: Raziskovanje govorjenega jezika. Nike K. Pokorn (ur.): *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 110–130.
- ZUPAN, Jure, 2013: *Pomenska mreža slovenskih glagolov*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete; Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ZWITTER VITEZ, Ana, ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, STABEJ, Marko, KREK, Simon, 2009: Načela transkribiranja in označevanja posnetkov v referenčnem govornem korpusu slovenščine. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 437–442. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp28/Zwitter_Zemlj_Stabej_Krek.pdf

SREDINSKI GLASOVI V SPONTANEM GOVORU GOVORCEV SLOVENSKE ISTRE

Jana Volk

Znanstveno-raziskovalno središče, Koper; Fakulteta za humanistične študije, Koper

UDK 811.163.6'271.1'342.41(497.472)

Prispevek obravnava problematiko sredinskih glasov v spontanem govoru slovenskih govorcev v slovenski Istri. Na gradivu korpusa spontanega govora, ki ga sestavljajo zvočni posnetki telefonskih pogovorov med (potencialnimi) strankami in turističnimi agenti v Slovenski Istri, smo analizirali 499 sredinskih glasov na perceptivni ravni, in sicer a) glede na kategorije zborne izreke ter b) glede na izgovor pri posameznem govorceu, saj je izgovor glasov lahko odvisen tudi od posamezne besede oziroma glasovnega okolja ali od govorca. Rezultati analiz kažejo, v katerih položajih se uresničujejo sredinski glasovi, kot jih predpisujejo pravila zborne izreke, in kje prihaja do odstopanj od knjižne izreke.

spontani govor, sredinski glasovi, Slovenska Istra

The article analyses mid vowels in spontaneous speech of Slovene speakers from Slovene Istria. In a corpus of spontaneous speech consisting of sound recordings of telephone conversations between (potential) customers and travel agents in Slovene Istria, 499 mid vowels were analysed on a perception level, in terms of a) categories of standard pronunciation and b) the pronunciation of the individual speaker, since this may also depend on individual words, the vocal environment and the speaker. The results of the analysis show the positions for the articulation/pronunciation of mid vowels as dictated by the rules of standard pronunciation and the deviations from the norm.

spontaneous speech, mid vowels, Slovene Istria

Sredinski glasovi

V slovenskem jeziku poznamo več klasifikacij samoglasnikov in sredinskih glasov, npr. Toporišičevo (2000), ki glede na mesto tvorbe ločuje ozka in široka (sprednja) *e* in (zadnja) *o* ter srednja *a* in polglasnik, ki so del t. i. samoglasniškega trikotnika. T. Srebot Rejec (1998) slovenske samoglasnike deli na naglašene dolge in nenaglašene kratke, podobno je tudi pri Petku, Šuštaršiču in S. Komar (1996) osnovna delitev samoglasnikov na dolge naglašene in kratke nenaglašene samoglasnike, delitev naglašanih samoglasnikov na dolge in kratke pa po analizah velja samo za *a* (izmerjene vrednosti ostalih naglašanih dolgih in kratkih samoglasnikov so namreč zelo majhne). Tivadar (2010) na osnovi rezultatov meritev kakovosti in trajanja samoglasnikov v (nebranem) govoru poda naslednje značilnosti samoglasnikov: nenaglašeni *e*-ji in *o*-ji niso široki oziroma se vrednosti formantov razlikujejo od vrednosti formantov naglašanih širokih *e*-jev in *o*-jev; nenaglašeni *e*-ji, *o*-ji in *a*-ji so centralizirani

proti polglasniku; ozki *e* in *o* (ki so po *Slovenski slovnici* opisani kot dolgi) so krajši kot dolgi naglašeni široki *e* in *o*.

Geografsko so obravnavanemu prostoru najbližje meritve M. Ozbič, ki je izmerila formante slovenskih samoglasnikov (Ozbič 1998b), formante samoglasniškega sistema slovenskega jezika pri tržaških Slovencih (Ozbič 1998a) in primerjala razmerja med formanti obeh samoglasniških sistemov z namenom ugotoviti, ali imajo dvojezične osebe v zamejstvu enoten sistem samoglasnikov (Ozbič 1998b). M. Ozbič ugotavlja, da je vpliv italijanskega jezika na slovenskega v Trstu zelo močan in da ima dvojezični govorec očitno samostojen sistem samoglasnikov, ki je v nekaterih potezah podoben sistemu italijanskega jezika, v drugih pa slovenskega, lahko pa je čisto samostojen. Njene meritve kažejo, da je pomanjkljivo predvsem ločevanje med različnimi vrstami *e*-jev in *o*-jev. Široki *e* je pri zamejcih enak kot v standardni italijanščini in različen od širokega *e* v standardni slovenščini. Tudi ozki *o* v tržaški slovenščini se razlikuje od ozkega *o* v standardni slovenščini, izgovorjen je enako visoko kot v italijanščini, različno pa glede na postavitev na horizontalni osi, torej nižje in bolj spredaj kot v standardni slovenščini (Ozbič 1998b).

Problematiko sredinskih glasov sta v svojih zaključnih delih obravnavala tudi študenta Oddelka za slovenistiko Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem. Nika Pavletić (2015: 13) za široka *e* in *o* v izolskem govoru na podlagi percepcije in meritev F1 in F2 v izbranih besedah desetih govorcev ugotavlja, da sta širša od knjižnih *e*-jev in *o*-jev, morda pa tudi od širokih. Matej Arh (2014) je analiziral izgovor polglasnika pri šestih voditeljih Radia Capris. Analize zaključijo z ugotovitvami, da voditelji polglasnik najpogosteje izgovarjajo pred *r*-jem, ki mu sledi soglasnik, in v besedah s korenskim polglasnikom. Redkeje pa polglasnik izgovarjajo v samostalniških priponah *-c* in *-k*, pridevniških priponah *-k* in *-n* ter v sklopu zvočnika in nezvočnika na koncu besede ali pred samoglasnikom.

Na perceptivni ravni smo analizirali polglasnik ter široka *e* in *o*, kot se pojavljajo v korpusu spontanega govora v Slovenski Istri, in sicer z namenom ugotoviti, v kolikšni meri se predpisani izgovor omenjenih glasov dejansko uresničuje. Že Toporišič (2000: 828) ugotavlja, da je na Primorskem problematično vprašanje ozkih in širokih *e*-jih in *o*-jih in da se govorniki pri slednjem nagibajo k izgovoru širokega *o*. Podobno ugotavlja Canepari (2005: 125–126) za italijanščino – najbolj problematični so sredinski glasovi, ki so lahko polzaprti (široka *e/o* se pretvorita v srednja *e/o*, ko nimata več primarnega naglasa, npr. ko v tvorjenkah naglas prevzame kakšen drugi del tvorjenke) ali polodprti (ozka *e/o* se pretvorita v srednja *e/o* v končnem pona-glasnem zlogu, če je v naglašnem zlogu naglašen *i* ali *u*).

Gradivo za analizo

Osnova za opravljene analize je **korpus spontanega govora** prebivalcev Slovenske Istre, ki ga sestavlja 12 zvočnih posnetkov telefonskih pogovorov med agenti v turističnih agencijah v Slovenski Istri in med (potencialnimi) strankami. Skupno je sodelovalo 15 govorcev, večina se jih opredeljuje za dvojezične govorce slovenščine

in italijanščine, pri čemer se jih je 9 (na)učilo italijanščine iz okolja še pred formalnim izobraževanjem v osnovni šoli (npr. preko italijanskih televizijskih in radijskih programov, poslušanja italijanskih pesmi ...), trije pa so se italijanskega jezika učili od osnovne šole naprej. Trije govorci navajajo, da so enojezični govorci slovenščine. Vsi sodelujoči prihajajo iz obalnih mest ali iz enega od krajev v zaledju Slovenske Istre.¹

Spontani govor je najpogostejša jezikovna manifestacija v najpogostejših govornih položajih. Gre za govor brez vnaprej pripravljene vsebinske ali formalne predloge, pri katerem se načrtovanje in tvorjenje izrekanja dogajata sproti. Odsoten je torej načrt govorca, prisotno pa sprotno prilagajanje govorčevega izrekanja reakcijam naslovnika. Zaradi posebnosti spontanega govora (ponavljanja, premori, napačni začetki, popravljanja, zapolnjevalci vrzeli ...) se je njegovo raziskovanje začelo razmeroma pozno, tako v svetu kot tudi v slovenskem prostoru, kjer sta se zbiranje in analiziranje spontanega govora razmahnila šele konec prejšnjega stoletja, najprej z raziskavami spontanega govora v javnih komunikacijskih situacijah,² sčasoma pa se je preselilo tudi na nejavne, zasebne položaje.³ Od leta 2011 je na spletnem naslovu <http://www.korpus-gos.net> prosto dostopen tudi Referenčni korpus govorne slovenščine.

Analize so opravljene na perceptivni ravni, izvedene so v dveh fazah – najprej smo analizirali sredinske glasove po pravilih zborne izreke, sledijo še analize sredinskih glasov glede na govorca, saj Canepari (2005) ugotavlja, da je izgovor odvisen od posamezne besede oz. glasovnega okolja ali od govorca. Ker zaradi prostorske omejenosti ne moremo podati analiz vseh sredinskih glasov v vseh predpisanih kategorijah, povzemamo najpomembnejše ugotovitve.

Analiza polglasnika

Analizirali smo 145 primerov izgovora polglasnika, iz analize smo izločili polglasnike, ki se pojavljajo ob predlogih (npr. posn01 s1:⁴ zə letalom), in polglasnike, ki se izgovarjajo, da bi govorec s tem pridobil čas za oblikovanje sporočila (npr. posn01 a1: *ja ja əəə hm*; posn03 a3: *cena samo sekundo da <neraz> əəm*).

Pravila zborne izreke polglasnik predpisujejo v naslednjih kategorijah: 1) v nekaterih korenih in morfemih, 2) pred končnico $-\emptyset$ nezložnih osnov, pri samostojnih nezložnih morfemih in kraticah iz samih soglasnikov, 3) pred *r*, ki ni ob samoglasniku (zapisuje se ga le pred končnim *r-jem*), 4) pri priponah *-c-*, *-k*, in *-n-*, 5) v predsamo-

¹ Več o korpusu, metodah za njegovo gradnjo in težavah pri nastajanju korpusa glej Volk 2011, o načelih/namenih različnih vrst transkripcije glej Šumenjak 2012.

² Npr. analiza šolske ure pouka književnosti v Pirih Svetina 1999/2000, soočenj gostov dnevnoinformativne oddaje v Verdonik 2003, govornji jezik politikov na sejah Mestnega sveta Mestne občine Maribor v Kranjc Ivič 2004.

³ Npr. pri Vitez, Zwitter Vitez 2004; Verdonik 2006; Smolej 2006; Krajnc Ivič 2008. J. Zemljarič Miklavčič (2007) na gradivu spontanega govora osnuje načela za oblikovanje referenčnega govornega korpusa slovenščine, K. Šumenjak (2012) pa iz govora Koprive na Krasu zasnuje dialektološki korpus.

⁴ V korpusu so za označevanje posnetkov in govorcev uporabljene posebne oznake za posnetke in za govorce – posnetki so označeni s posn01–posn12, govorci pa z a1–a5 (agenti v turističnih agencijah) in s1–s10 (stranke). Več o korpusu glej Volk 2011.

glasniškem sklopu nezvočnik + zvočnik, ko polglasnik pride v položaj na koncu besede ali pred soglasnikom iste besede, 6) v sklopu dveh zvočnikov, ko polglasnik iz položaja pred samoglasnikom pride v položaj na koncu besede ali pred soglasnik, in 7) ki se ga v soglasniških sklopih ne piše ali pa ga v njem ni.

V korpusu govorcev Slovenske Istre ugotavljamo, da se najbolj dosledno, v 100 %, polglasnik uresničuje v položaju ob *r*-ju, ki ni ob samoglasniku in se ga ne zapisuje (Tabela 1).

Tabela 1: Izgovor polglasnika ob *r*-ju, ki ni ob samoglasniku

primer	št. pojavitvev	polglasnik	e-jevski glas
četrti (+ sklonske in spolske oblike)	6	6	/
držat (< držati)	1	1	/
Grčija (+ sklonske in spolske oblike)	5	5	/
Hrvaškem	2	2	/
Krku	1	1	/
odprla	1	1	/
odprto	1	1	/
površno	1	1	/
pršle (< prišle)	1	1	/
prvi (+ sklonske in spolske oblike)	10	10	/
prvomajske	2	2	/
zajtrk (+ sklonske in spolske oblike)	3	3	/
zvertali	1	1	/
skupaj	35	35 100 %	/

Pogost je še izgovor polglasnika ob *r*-ju na koncu besede, ki se ga piše z *e*-jem, in sicer se realizira v 76,66 % primerov (Tabela 2), pred pridevniško pripono *-n* pa je polglasnik izgovorjen v 78,57 % primerov (Tabela 3).

Tabela 2: Izgovor polglasnika ob *r*-ju na koncu besede, ki ga zapišemo z *e*

primer	št. pojavitvev	polglasnik	e-jevski glas
center	8	2	6
dober	20	20	/
sicer	2	1	1
skupaj	30	23 76,66 %	7 23,33 %

Tabela 3: Izgovor polglasnika pred pridevniško pripono *-n*

primer	št. pojavitev	polglasnik	e-jevski glas
kakšen	13	11	2
takšen	1*	/	/
skupno	14	11 78,57 %	2 14,28 %

* Zaradi slabše kakovosti posnetka je izgovor nerazumljiv.

Izgovor glasu *e* na mestu, kjer je predviden izgovor polglasnika, pa prevladuje pred samostalniško pripono *-k* (83,33 % primerov, Tabela 4) in v sklopu nezvočnik in zvočnik na koncu osnove (92,85 % primerov, Tabela 5).

Tabela 4: Izgovor polglasnika pred samostalniško pripono *-k*

primer	št. pojavitev	polglasnik	e-jevski glas
ponedeljek	1	/	1
povratek	2	/	2
trenutek	1	/	1
začetek	2	1	1
skupno	6	1 16,66 %	5 83,33 %

Tabela 5: Izgovor polglasnika v sklopu nezvočnik in zvočnik na koncu osnove

primeri	št. pojavitev	polglasnik	e-jevski glas
namestitev	2	/	2
nastanitev	2	/	2
nočitev	3	/	3
osem	1	/	1
sedem	2	/	2
teden	4	1	3
glavnem	1	/	1
skupno	14	1 7,14 %	13 92,85 %

Pri analizi polglasnika **glede na govorce** smo ugotovili, da se pri nekaterih govoricah sicer kaže tendenca po (pogostejšem) izgovoru *e*-ja, npr. pri govorceu a1 v končnici *-ev* in tvorjenkah z *osem*, pri govorceu s1 v končnici *-ev*, pri govoricah s4 in s5 v besedi *teden* ter pri govorceu s7 v besedi *sedem*, vendar menimo, da bi morali imeti za realnejšo sliko za analizo na voljo več primerov.

Analiza dolgega širokega *e*

Analizirali smo 201 primer besed, ki imajo v zborni izreki široki *e*. V korpusu je bilo 84 primerov s širokim *e*-jem, kar predstavlja 41,79 % vseh primerov, 117 pa je primerov z ozkim *e*-jem, kar je 58,20 % vseh primerov.

Pravila zborne izreke dolgi široki *e* predpisujejo pri naslednjih kategorijah: 1) v nekaterih korenih in morfemih, 2) pred *j*, 3) pred *r* v neslovanskih prevzetih besedah, 4) v rodilniku, dajalniku, mestniku in orodniku števnikov *pet*, *šest*, *sedem*, *devet*, *deset*, 5) pred neničto končnico v priponah *-en* in *-ent*, 6) pri glagolih na *-iti* *-im* ali *-ati* *-em*, 7) v predzadnjem zlogu osnove pri premičnem naglasnem tipu, 8) pri izpeljankah iz navedenih besed in 9) v oblikah glagolov s širokim *e*-jem v podstavi. K temu dodajamo še pojavljanje širokega naglašene *e*-ja, ki se v imenovalniku (in enako glasečem se tožilniku) ednine moškega spola premenjuje s kratkim *e*-jem, in kratke naglašene *e*-je, ki so vedno široki.

Široki *e* se v korpusu najpogosteje realizira v priponah *-en* in *-ent* pred samoglasnikom ali premorom (na koncu besede) v besedah *dogovorjeno*, *narejen*, *obnovljen*, *procentov*, *študent* – osemkrat je v teh primerih izgovorjen široki *e*, dvakrat pa ozki *e* (Tabela 6).

Tabela 6: Izgovor širokega *e* v priponah *-en*, *-ent*

primer	št. pojavitev	ozki <i>e</i>	široki <i>e</i>
dogovorjen	1	1	/
narejen	1	/	1
obnovljen	1	/	1
procent	2	/	2
študent	3	1	2
skupno	8	2 25 %	6 75 %

Široki *e* je pogost tudi v oblikah glagolov reči (*rekla*, *rekli*, *rečem*, *rečmo*, pogovorni nedoločnik *rečt*) prižgati (*prižge*) in izbrati (*izberemo*) (Tabela 7).

Tabela 7: Izgovor širokega *e* v nekaterih glagolskih oblikah

primer	št. pojavitev	ozki <i>e</i>	široki <i>e</i>
reči	9	2	7
prižgati	1	1	/
izbrati	1	/	1
skupno	11	3 27,27 %	8 72,72 %

V ostalih analiziranih kategorijah prevladuje ozki naglašeni *e*.

Kratki naglašeni *e*, ki so v zborni izreki vedno široki, so v korpusu govorcev Slovenke Istre pogosteje izgovorjeni ozko – 51 besed (62,96 %) je izgovorjenih

z ozkim *e*-jem, 30 (37,037 %) pa s širokim *e*-jem. Z ozkim *e*-jem so izgovorjene besede *poštev* (2 primera) in *več* (3 primeri), s širokim *e*-jem besede *še* (1 primer) in *vred* (3 primeri), ostale besede pa so izgovorjene ali z ozkim ali s širokim *e*-jem; *še* – 37-krat ozki in 11-krat široki *e*, *tle* – 6-krat široki in 1-krat ozki *e*, *tlele* – 1-krat ozki in 4-krat široki *e*, *vse* – 6-krat ozki in 3-krat široki *e*, *evo* – 1-krat široki in 2-krat ozki *e*.

Čeprav pri analizi dolgega širokega *e*-ja **glede na govorca** v govoru nekaterih govorcev ne zasledimo širokega *e*-ja, bi težko trdili, da ga v svojem samoglasniškem sistemu nimajo, saj imamo na voljo premalo podatkov za analizo (pri govorcju a4 le en primer, pri govorcju s6 in s8 dva primera, le pri govorcju s3 je več primerov, in sicer 21). Široki naglašeni *e* je prevladujoč le pri govorcju s2, pri vseh ostalih prevladuje ozki izgovor naglašeneja *e*-ja. Razmerje med širokimi in ozkimi *e*-ji pa se razlikuje od govorca do govorca – pri govorcju a3 je npr. 50,9 % besed izgovorjenih z ozkim *e*-jem, 49,1 % pa s širokim, pri govorcju s9 pa je 88,88 % besed z ozkim *e*-jem, 11,11 % besed pa s širokim.

Analiza dolgega širokega *o*

Analiziranih je bilo 153 besed, v katerih je po pravilih zborne izreke predviden izgovor širokega naglašeneja *o*-ja. V našem korpusu se pogosteje izgovarjajo z ozkim *o*-jem, in sicer v 108 primerih, kar predstavlja 70,58 % vseh primerov. Zborna izreka je upoštevana v 41 primerih oziroma v 26,79 % vseh primerov.

Pravila zborne izreke dolgi široki *o* predvidevajo v naslednjih kategorijah: 1) v nekaterih korenskih besedah in morfemih, 2) pred *v*, ki mu sledi samoglasnik, 3) pri samostalnikih z naglašeno kračino v zadnjem ali edinem zlogu, 4) v samostalniških priponah *-ôb(a)*, *-ôč(a)*, *-ôt(a)* in *(-ô)t*, *-ôta* ter pridevniški priponi *-ôk*, 5) pri samostalniku in pridevniku v imenovalniku (in enako glasečem se tožilniku) ednine pri premičnem naglasnem tipu, 6) pri glagolih na *-íti*, *-iml-em*, pri glagolih na *-íti*, *-ím*, 7) v korenskih morfemih pred pridevniško pripono *-æn* in samostalniško pripono *-nja* ter 8) pri izpeljankah iz navedenih besed.

Široki naglašeni *o* se v korpusu dosledno, v 100 % primerov, izgovarja le v besedah *zahod*, pri katerem je kračina na zadnjem/edinem zlogu, in *prosto*, kjer se kratki naglašeni široki *o* v imenovalniku ednine moškega spola premenjuje s širokim naglašnim *o*-jem v ostalih oblikah.

V vseh analiziranih kategorijah se kaže večja tendenca po izgovoru ozkega *o*-ja, ki se dosledno izgovarja

- v korenskih besedah *konec*, *okno*, *soba* in *voda* (Tabela 8);
- v besedah *odhod*, *prevoz* in *zbor*, ki imajo v zborni izreki kračino v zadnjem ali edinem zlogu, ter *novo*, kjer se kratki naglašeni široki *o* v imenovalniku ednine moškega spola premenjuje s širokim naglašnim *o* v ostalih oblikah (Tabela 9);
- v besedah *pozen* in *prošnja*, pri katerih je v zborni izreki korenski morphem pred priponama *-æn* in *-nja* izgovorjen s širokim *o*-jem (Tabela 10).

Tabela 8: Izgovor širokega *o* v korenskih besedah

primer	št. pojavitev	ozki <i>o</i>	široki <i>o</i>
konec	6	6	/
okno	2	2	/
soba	4	4	/
voda	2	2	/
skupno	14	14 100 %	/

Tabela 9: Izgovor širokega *o* v besedah s kračino v zadnjem/edinem zlogu in v besedi *novo*

primer	št. pojavitev	ozki <i>o</i>	široki <i>o</i>
novo	1	1	/
odhod	4	4	/
prevoz	1	1	/
zbor	1	1	/
skupno	7	7 100 %	/

Tabela 10: Izgovor širokega *o* pred priponama *-an* in *-nja*

primer	št. pojavitev	ozki <i>o</i>	široki <i>o</i>
pozen	3	2	1
prošnja	1	1	/
skupno	4	3 75 %	1 25 %

Tudi pri analizi širokih *o*-jev **glede na govorca** se pri večini govorcev kaže tendenca po izgovoru »neširokih« *o*-jev na mestu predpisanih širokih. Izjeme so le govorce a2, s2, pri katerih prevladujejo široko izgovorjeni naglašeni *o*, in govorca s4, pri katerem zasledimo enako število ozko in široko izgovorjenih naglašanih *o*-jev. Omenimo še, da nekateri govorce v svojem govoru ne izgovarjajo širokih *o*-jev, ker pa imamo premalo primerov za analizo (pri govorcu s9 le en primer, pri govorcih a5 in s8 po dva primera, pri govorcu s6 tri primere, le pri govorcu s10 jih je nekoliko več, in sicer osem), ne moremo z gotovostjo trditi, da v svojem govoru ne poznajo širokega *o*.

Sklep

Analize sredinskih glasov so bile opravljene le na podlagi slušnega vtisa, zato jih je treba v nadaljnjih raziskavah podkrepiti z instrumentalnimi analizami oziroma z izmerjenimi vrednostmi formantov. S tem bi ugotovili, ali se te vrednosti približujejo kateri od že izmerjenih vrednosti, torej bi lahko opredelili, ali imajo govorce Slovenke Istre sistem sredinskih glasov, ki je soroden knjižnemu oziroma osrednjeslovenskemu sistemu (npr. meritve J. Žganec Gros 2000), sistemu zamejskih Slovencev

(meritve M. Ozbič 1998a), sistemu standardne italijanščine, sistemu severnoitalijanskih govorov ali imajo morebiti čisto lasten sistem sredinskih glasov. Potrebni pa bo tudi več primerov in več govorcev, da ugotovimo, ali gre res za variiranje glede na govorca (npr. njegov izvor, izobrazbo, spol, starost ipd.) in glede na posamezno besedo. Vprašanje, ki se nam zastavlja na tem mestu, je tudi to, ali govorce sploh zaznavajo različne vrednosti ozkih in širokih *e*-jev in *o*-jev ter polglasnika in njihovega razločevalnega pomena (npr. *pêti* kot števniki v pomenu 'ki v zapovrstju ustreza številu pet' : *péti* kot glagol v pomenu 'oblikovati tone, melodije z govornimi organi'; *gòst* v pomenu 'ki je bolj v trdnem kot tekočem stanju' : *gòst* v pomenu 'kdor je kam povabljen in pogoščen'). Menimo, da so potrebne izvedbe perceptivnih testov, kot so že izvedeni za govor osrednje Slovenije (Tivadar 2004) in Pomurja (Huber 2006), ki bi naše razmišljanje potrdile ali ovrgle.

Z analizami sredinskih glasov lahko pritrdimo Caneparijevemu (1980) mnenju, da je variiranje v izgovoru sredinskih glasov prosto, odvisno od govorca, pokrajinske različice govora ali posamezne besede, po naših ugotovitvah pa vpliva tudi hitrost govora, saj so npr. v hitrejšem izgovoru široki *e*-ji pogosteje izgovorjeni ozko, v počasnejšem govoru pa je izgovor natančnejši in so široki *e*-ji izgovorjeni v skladu s knjižno izreko, kar je verjetno posledica tega, da smo v počasnejšem govoru bolj pozorni na pravilnost izgovorjave.

Literatura

- ARH, Matej, 2014: *Izgovor polglasnika pri obalnih voditeljih Radia Capris. Zaključno delo*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.
- CANEPARI, Luciano, 1980: *Italiano standard e pronunce regionali*. Padova: Cleup.
- CANEPARI, Luciano, 2005: *A Handbook of Phonetics*. <Natural> Phonetics. München: Lincom Europa.
- HUBER, Damjan, 2006: Percepcija samoglasniških opozicij pri dijakah pomurskih srednjih šol. *Jezik in slovnost* 51/1. [71]–83.
- KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OZBIČ, Martina, 1998a: Akustična spektralna FFT analiza samoglasniškega sistema slovenskega jezika pri tržaških Slovencih. *Defektologica Slovenica* 6/1. 22–51.
- OZBIČ, Martina, 1998b: Akustična spektralna FFT analiza samoglasniškega sistema slovenskega jezika. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije za slovenski jezik: zbornik konference*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 55–59.
- OZBIČ, Martina, 1998c: Razmerja med formanti samoglasnikov matične in tržaške slovensščine. *Uporabno jezikoslovje*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 124–135.
- PAVLETIČ, Nika, 2015: *Jezikovna analiza Slovarja izolskega slenga. Zaključno delo*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.
- SMOLEJ, Mojca, 2006: *Vpliv besedilne vrste na uresničitev skladenjskih struktur: primer narativnih besedil v vsakdanjem spontanem govoru. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- PETEK, Bojan, ŠUŠTARŠIČ, Rastislav, KOMAR, Smiljana, 1996: An Acoustic Analysis of Contemporary Vowels of the Standard Slovenian Language. *Proceedings ICSLP 96/Fourth International Conference on Spoken Language Processing*. Wilmington (DE): University of Delaware, Applied Science and Engineering Laboratories: Alfred I. du Point Institute. 133–136.
- SREBOT REJEC, Tatjana, 1998: O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let. *Slavistična revija* 46/4. [339]–346.

- ŠUMENJAK, Klara, 2012: Zasnova dialektološkega korpusa na primeru govora Koprive na Krasu. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Koper/Slovenski slavistični kongres, Koper, 27.–29. september 2012*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije: Znanstvena založba Filozofske Fakultete. 73–78.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovnstvo* 49/2. [17]–36.
- TIVADAR, Hotimir, 2010: Normativni vidiki slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1. 105–116.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VERDONIK, Darinka, 2006: *Analiza diskurza kot podpora sistemom strojnega simultanelega prevajanja govora*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VITEZ, Primož, 1999: Od idealnih struktur k strategiji realnega govora. *Slavistična revija* 47/1. 23–48.
- VITEZ, Primož, ZWITTER VITEZ, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovnstvo* 49/6. 3–24.
- VOLK, Jana, 2011: Intonacija v spontanem govoru v Slovenski Istri. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 379–395.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2007: *Načela oblikovanja govornega korpusa slovenščine. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ŽGANEC GROS, Jerneja, 2000: *Samodejno tvorjenje govora iz besedil: postopek za izdelavo sintetizatorja slovenskega govora*. Ljubljana: Založba ZRC. (Zbirka *Linguistica et philologica*).

SLOVNIČNE IN POMENSKE REŠITVE V ANGLEŠKO-SLOVENSKEM SLOVARJU ZA DEKODIRANJE NA PRIMERU PONAZARJALNEGA GRADIVA

Alenka Vrbinc

Ekonomska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'374.822=111=163.6:81'36'37

V prispevku obravnavamo semantične in slovnične razloge za vključevanje ponazarjalnega gradiva v angleško-slovenski slovar za dekodiranje, izhajamo pa predvsem iz kontrastivnih razlik med jezikoma, kot so: zamenjava besedne vrste pri prevodu iztočnice v zgledu, kontekstualno pogojeni prevod iztočnice v zgledu, enobesedna ustreznica zgleda, ničta ustreznica, frazemski prevod zgleda.

ponazarjalno gradivo, dvojezični slovar za dekodiranje, zamenjava besedne vrste, kontekstualni prevod, enobesedna ustreznica

The contribution discusses semantic and grammatical reasons for the inclusions of examples of use in an English-Slovene dictionary for decoding. The inclusion is based mostly on contrastive differences between the languages, such as transposition, context-dependent translation of the lemma in the example, one-word equivalent, zero equivalent, idiomatic translation of the example.

examples of use, bilingual dictionary for decoding, transposition, context-dependent translation, one-word equivalent

1 Uvod

Ponazarjalno gradivo je sestavni, čeprav neobvezni del geselskega članka. Vključeno je tako v enojezične slovarje, kjer sledi razlagi pomena, kot tudi v dvojezične slovarje, kjer ga najdemo za slovarsko ustreznico oz. slovarskimi ustreznici. Pri vključevanju ponazarjalnega gradiva moramo upoštevati več dejavnikov, kot so: koliko zgledov bomo vključili v slovar; kakšno vlogo bodo zgledi imeli pri ponazarjanju rabe; od kod bomo jemali zglede; kako konsistentno bo vključevanje zgledov v slovar; kako bo vzpostavljeno ravnotežje med avtentičnim korpusnim gradivom in željo po leksikografski učinkovitosti (Jackson 2002: 181; Adamska-Sałaciak 2013: 226; Krvinna 2014: 3). To pomeni, da je treba že pred začetkom sestavljanja kateregakoli slovarja natančno opredeliti kriterije za vključevanje zgledov, ki se jih je treba tudi dosledno držati.

Števila zgledov rabe pri posamezni iztočnici ali pri posameznem pomenu iztočnice ne moremo določiti vnaprej, je pa res, da moramo pri iztočnici, ki je semantično in slovnično kompleksnejša, običajno vključiti več zgledov (Toope 1996: 167). Prav

tako je več zgledov potrebnih v dvojezičnem slovarju, v katerem se izhodiščni in ciljni jezik močno razlikujeta (Jacobsen idr. 1991: 2788). Večje število zgledov moramo vsekakor vključiti tako v slovarje za enkodiranje kot v slovarje za dekodiranje (Kromann idr. 1991: 2772). Dejansko število vključenih zgledov je na koncu odvisno predvsem od presoje leksikografa, ki mora temeljiti na dognanjih lingvističnih raziskav, obstoječih slovarjih in korpusih, vsaj v določeni meri pa tudi na lingvistični intuiciji leksikografa (Toope 1996: 170).

Glede na to, da se v prispevku ukvarjamo z dvojezičnimi slovarji, moramo najprej na kratko omeniti težave, povezane z iskanjem slovarske ustreznice. Pri iskanju slovarskih ustreznic iztočnice ali posameznih pomenov iztočnice skušamo v ciljnem jeziku zadostiti trem različnim nivojem ustreznosti: semantičnemu, prevodnemu in funkcionalnemu (Adamska-Sałaciak 2006: 496). V ciljnem jeziku si prizadevamo poiskati ustreznico, ki je kar najmanj odvisna od sobesedila in ki jo lahko uporabimo v veliki večini sobesedil (Atkins, Rundell 2008: 503). V številnih primerih seveda ni mogoče poiskati neke univerzalne slovarske ustreznice, kajti če obravnavamo dva jezika, se pogosto soočamo s problemom neujemanja v semantični distribuciji (prav tam: 504). Tako se moramo v primerih, ko univerzalna slovarska ustreznica v ciljnem jeziku ne obstaja, zateči k alternativnim možnostim, kot so bližnje sopomenke ali opisni prevodi; v primeru ničte ekvivalence pa prevedka sploh ni, zato v takem primeru navajamo zglede rabe, ki jih prevedemo (Atkins, Rundell 2008: 505–506).

Ponazarjalno gradivo ima različno funkcijo, ki je odvisna od vrste slovarja, lahko pa tudi od stopnje znanja jezika, če gre za enojezični slovar, namenjen tujejezičnim govorcem (Atkins, Rundell 2008: 452). V enojezičnem slovarju zgledi potrjujejo pomensko razlago, lahko jo dopolnjujejo ali usmerjajo, ali pa kažejo besedne izrazne možnosti in značilne sintaktične zveze (SSKJ 2: § 80). Dvojezični slovarji so lahko namenjeni dekodiranju ali enkodiranju, od tega pa je v veliki meri odvisno tudi vključevanje ponazarjalnega gradiva, čeprav moramo izpostaviti dejstvo, da v praksi nimamo kompleta štirih dvojezičnih slovarjev, ki bi bili namenjeni bodisi dekodiranju bodisi enkodiranju rojenih govorcev enega oz. drugega jezika. Dejansko so dvojezični slovarji v veliki meri kombinacija slovarja za dekodiranje in slovarja za enkodiranje (Jacobsen idr. 1991: 2786). Zaradi tega so v dvojezični slovar velikokrat vključeni podatki, ki jih uporabnik ne potrebuje za razumevanje besedila v tujem jeziku, ali pa uporabnik v dvojezičnem slovarju zaman išče podatke, ki bi jih potreboval pri ustvarjanju besedila v tujem jeziku (Landau 2001: 307). Z gotovostjo lahko trdimo, da je v obeh vrstah dvojezičnega slovarja kontrastivni vidik bistvenega pomena, zanemariti pa ne smemo niti problema anizomorfizma, ko je enaka vsebina sintaktično realizirana na različne načine (Svensén 2009: 150, 155). Tako morajo biti v dvojezični slovar vključeni zgledi, ki so uporabniku v pomoč a) pri razumevanju ali prevajanju besedila iz tujega jezika v materinščino (slovarji za dekodiranje) in b) pri tvorjenju povedi in ustvarjanju besedila v tujem jeziku oz. prevajanju besedila iz materinščine v tuj jezik, pri čemer mora slovar nuditi odgovore na leksikalna, semantična, slovnična, sintaktična, morfološka, stilistična, kulturološka in druga vprašanja (slovarji za enkodiranje) (Bergenholtz, Nielsen 2002: 14; Jacobsen idr. 1991: 2787). Iz zgledov mora biti

razvidno, da ponazarjajo rabo točno določenega pomena iztočnice, z njihovo pomočjo mora uporabnik izvedeti nekaj več o dejanski rabi v sobesedilu, dopolnjevati ali zamenjati morajo univerzalno slovarsko ustreznico in ponuditi rešitev, ko univerzalne slovarske ustreznice ni možno uporabiti, tj. v primeru kontekstualno pogojenega prevoda zgleда (Atkins, Rundell 2008: 507; Jackson 2002: 130; Landau 2001: 207–208; Béjoint 2000: 135).

Naslednje vprašanje, ki ga moramo omeniti in o katerem so mnenja leksikografov deljena, je, ali morajo biti zgledi rabe v dvojezičnem slovarju prevedeni ali ne. Al-Kasimi (1977: 96) in Zöfgen (1991: 2898) menita, da morajo biti zgledi prevedeni, Jacobsen idr. (1991: 2786) in Adamska-Sařaciak (2006: 493–494) pa zagovarjajo stališče, da zgledov ni treba prevajati, če so izbrani tako, da ne predstavljajo težav uporabniku z osnovnim znanjem ciljnega jezika. Vseeno pa Adamska-Sařaciak (2013: 228; 2006: 494) priznava, da je v določenih primerih zglede treba prevajati, npr. če ti ponazarjajo določene izjeme, če so zelo zapleteni, če gre za zglede v slovarjih za začetnike.

V prispevku podrobneje obravnavamo principe in smiselnost vključevanja zgledov v slovar za dekodiranje. Čeprav se omejujemo na angleško-slovenski slovar, so kriteriji za izbor ponazarjalnega gradiva univerzalno uporabni za vsak dvojezični slovar za dekodiranje. Poudarek je na kriterijih za izbor ponazarjalnega gradiva, katerega namen je dopolnjevati ponujeno slovarsko ustreznico v slovničnem, leksikalnem, semantičnem in kontekstualnem smislu. Poleg tega argumentiramo tudi nujnost prevajanja zgledov v ciljni jezik (tj. v našem primeru slovenščina).

2 Kriteriji za izbor ponazarjalnega gradiva v angleško-slovenskem slovarju za dekodiranje

V dvojezični slovar za dekodiranje so seveda lahko vključeni zgledi, ki ponazarjajo splošno naravo določene strukture, vendar so še pomembnejši zgledi, ki poudarjajo kontrastivne razlike med obema jezikoma. V tovrstni slovar je ne le smiselno, ampak tudi nujno vključevati zglede, v katerih iztočnico prevajamo drugače od ponujene slovarske prevodne ustreznice. S pomočjo zgledov uporabniku pokažemo, do kakšnih razlik lahko pride v določenem kontekstu med slovarsko ustreznico in prevodom zgleда, saj z zgledi ponazarjamo specifiko določenega sobesedila, ki odstopa od slovarskih ustreznic. Prav tako je iz zgledov razvidno, da se določene iztočnice v ciljni jezik ne more prevesti z enobesedno ustreznico, ampak se jo prevaja z besedno zvezo ali strukturo (Toope 1996: 96). Med slovarsko ustreznico, ki predstavlja najpogostejši prevedek iztočnice v določenem pomenu, in prevodom iztočnice v zgledu opazimo več razlik: razlike v besedni vrsti, kontekstualno pogojeni prevod iztočnice v zgledu, enobesedna ustreznica zgleда, ničta ustreznica, frazemski prevod zgleда. Prej naštetu bomo podrobneje obravnavali v nadaljevanju skupaj s primeri, ki ponazarjajo potrebnost vključevanja zgledov v dvojezični slovar za dekodiranje.

1) Iztočnica, rabljena v sobesedilu, se prevaja z drugo besedno vrsto, medtem ko se slovarska ustreznica besednovrstno ujema z iztočnico:

discretion sam. obzirnost, diskretnost: *be the soul of discretion* biti zelo diskreten
normal sam. normala: *Things returned to normal*. Stvari so se normalizirale.

2) Prevod angleške iztočnice je v zgledu kontekstualno pogojen, saj slovarske ustreznice ne moremo preprosto vstaviti v vsako sobesedilo. Pri prevodu iztočnice v zgledu izhajamo iz slovarske ustreznice, vendar sobesedilo zahteva, da iztočnico prevedemo z bistveno bolj specifičnim izrazom (v primeru geselskega članka glagola *average* s kontekstualno pogojenimi glagoli *spiti*, *dvigniti*, *porabiti*). Na primer:

average gl. biti v povprečju, znašati v povprečju: *I average about five cups of coffee a day*. Na dan spijem povprečno pet skodelic kave. • *Pay rises this year averaged 2%*. Letos so se plače dvignile povprečno za 2 %. • *This car averages 40 miles to the gallon*. Ta avto porabi povprečno 7 litrov bencina na 100 kilometrov.

Iztočnico lahko v določenih zgledih sicer prevajamo kontekstualno, vendar pa moramo dodati še določene elemente. Na primer:

teeming prid. mrgoleč, vrveč: *teeming station* postaja, na kateri mrgoli ljudi

V tem primeru se slovenski slovarski ustreznici semantično in oblikoslovno ujemata z angleško iztočnico, vendar pa si z nobeno od danih ustreznic ne moremo pomagati pri prevodu zgleada, saj je pridevniški prevod v slovenščini povsem neustrezen. Pri prevodu zgleada moramo uporabiti glagol, iz katerega je izpeljan deležnik *mrgoleč*, ter predmet (*ljudje*), ki je sobesedilno pogojen. S strukturnega vidika angleški pridevnik *teeming* v slovenščino prevedemo z oziralnim odvisnikom.

Omeniti moramo še primere, ko isti zgled prevajamo na različne načine glede na sobesedilo:

tear gl. trgati, strgati, raztrgati: *tear a hole in sth* strgati kaj, narediti luknjo v kaj

V angleščini glagol *tear* (strgati) kolocira s samostalnikom *hole* (luknja), vendar prevod kolokacije ni vedno enak. Če je kolokacija *tear a hole* rabljena v zvezi s samostalnikom, ki izraža oblačilo (npr. *I tore a hole in my jeans/sweater*. Strgala sem si kavbojke/jopico.), jo prevajamo z glagolom *strgati*, sicer pa jo prevajamo kot *narediti luknjo* (npr. *The blast tore a hole in the wall*. Eksplozija je naredila luknjo v steni.).

3) Zgled rabe prevedemo v slovenščino z enobesedno ustreznico:

nude prid. gòl, nag: *nude photograph* akt

theatre sam. 1. gledališče, teater: *a man of the theatre* gledališčnik 2. brit. operacijska dvorana: *theatre sister* instrumentarka

V zgornjih primerih se slovarska ustreznica in prevod zgleada razlikujeta. Enobesedni prevod zgleada lahko vsebuje semantične komponente slovarske ustreznice (*akt* → umetniška upodobitev golega telesa; *gledališčnik* → kdor se aktivno ukvarja z gledališko umetnostjo), vendar to ni nujno (npr. zgled *theatre sister*, katerega prevod je *instrumentarka*, nima pomenske komponente slovarske ustreznice *operacijska dvorana*).

4) Zgledi rabe v primeru ničte slovarske ekvivalence (v geselskem članku označeno s simbolom Ø):

have gl. ... Ø: *He's had his wallet taken.* Ukradli so mu denarnico.

V tem pomenu je glagol *have* rabljen kavzativno v pomenu 'napraviti, povzročiti, da se s kom kaj zgodi'. Za ta pomen v slovenščini slovarska ustreznica ne obstaja, zato moramo v dvojezični slovar vključiti ustrezno prevedene zglede. Pri prevodu si pomagamo s prevodom polnopomenskega glagola v angleškem zgledu, ta glagol pa je (običajno) v tretji osebi množine, ki v tem primeru izraža neosebno oz. brezosebno rabo.

used to gl. (za izražanje pogostega ali ponavljajočega se dejanja v preteklosti) Ø: »*Do you play tennis?*« »*No, but I used to.*« »Ali igraš tenis?« »Ne, ampak sem ga.« • *He didn't use to smoke.* Ni kadil.

Če je iztočnica pomožni glagol, rabljen za tvorbo določenega časa ali kakšne druge strukture (npr. trpnika), ali pa naklonski glagol v določenem pomenu, slovarska ustreznica v slovenščini (pogosto) ni možna. Sem sodi tudi naklonski glagol *used to*, pri katerem je v dvojezičnem slovarju pred simbolom Ø smiselno v oklepaju navesti podatek o rabi. V takih primerih lahko le s pomočjo ponazarjalnega gradiva prikažemo, kakšne so možnosti prevoda v sobesedilu.

5) V določenih primerih je zgled bolj ali manj frazeološke narave. Ker pa besedna zveza (še) nima statusa frazeološke enote, ni vključena v frazeološko gnezdo, zato najde svoje mesto v slovarju med ponazarjalnim gradivom. Posledica tega je, da je tudi prevod v dvojezičnem slovarju frazemski. Na primer:

tired prid. pog. sit: *sick and tired of sth* do vrh glave sit česa/koga

3 Razprava

Ponazarjalno gradivo, ki ga vključimo v dvojezični slovar, izbiramo na osnovi kontrastivnih razlik med jezikoma. Besede se vedno pojavljajo v sobesedilu, kar pomeni, da moramo poleg semantičnih značilnosti upoštevati tudi kolokacijske, konotacijske in slovnične omejitve. Kljub temu da v dvojezičnem slovarju ni mogoče raziskati semantičnih možnosti določene iztočnice v vseh sobesedilih, moramo uporabniku ponuditi kar najširši možni izbor ustreznice, ki jih tudi dejansko lahko uporabi. To pomeni, da morajo biti v geselski članek poleg slovarskih ustreznice vključeni tudi najrazličnejši zglede: od zgledov, ki jih lahko prevajamo z navedenimi slovarskimi ustreznici, zgledov, ki jih prevajamo z relativno pogosto rabljenimi ustreznici, ki pa niso navedene med slovarskimi ustreznici, do zgledov, ki vključujejo kontekstualno pogojene prevedke, in zgledov, pri katerih uporabimo različne druge prevajalske metode. Uporabnik se mora zavedati dejstva, da v nobenem slovarju ne bo našel vseh možnih ustreznice določene iztočnice, vendar pa mu ustreznice v slovarskem članku lahko pomagajo pri intuitivnem iskanju drugih možnih ustreznice – to je pomembno zlasti v primeru, ko prevod določene iztočnice v sobesedilu zahteva

tipičen prevod iztočnice, to je prevod, ki je uporaben le v zelo specifičnem sobesedilu (Toope 1996: 98, 101).

Vsekakor je med najpogostejšimi razlogi za vključitev zgleда v dvojezični slovar besednovrstna transpozicija, to je zamenjava besednih vrst. Transpozicija je edina slovnično pogojena prevajalska metoda, vprašljivo pa je, ali je povprečni uporabnik slovarja sposoben v sobesedilu, v katerem naleti na neznano besedo, pri prevodu spremeniti besedno vrsto. Verjetno je to v veliki meri odvisno od nivoja znanja obeh jezikov, pa tudi od posameznikovega občutka za jezik. Sestavljavci slovarja se ne morejo zanašati na sposobnosti ali znanje posameznega uporabnika, zato so nujno potrebni prevedeni zgledi, ki vključujejo zamenjavo besedne vrste.

S stališča uporabnika slovarja je zagotovo še bistveno bolj zapleteno, če je pri prevodu iztočnice v sobesedilu treba dodajati določene elemente in spreminjati slovnično strukturo. Običajno sta dodajanje leksikalnih elementov in spreminjanje slovnične strukture tesno povezana, pogojena pa sta z natančno preučitvijo širšega sobesedila v izhodiščnem jeziku. Poleg tega med dvema jezikoma vedno obstajajo določene sintaktične, kolokacijske, kulturološke in pragmatične razlike, na katere je treba v dvojezičnem slovarju v največji možni meri opozoriti, to pa lahko velikokrat naredimo le s pomočjo ponazarjalnega gradiva, ki mora biti dvojezično, kajti tako leksikalna kot tudi slovnična sprememba ne zahteva samo visokega nivoja znanja obeh jezikov, temveč tudi prevajalske sposobnosti, česar pa od uporabnika dvojezičnega slovarja ne moremo pričakovati, saj v večini primerov uporabnik ni jezikoslovec s prevajalskimi izkušnjami.

Naslednji kriterij za vključevanje ponazarjalnega gradiva v dvojezični slovar za dekodiranje je ničta slovarska ekvivalenca. V tem primeru uporabniku ne moremo ponuditi slovarske ustreznice, ker ta ne obstaja, zato je edina možnost, da tak pomen iztočnice v izhodiščnem jeziku slovarsko pokrijemo s pomočjo zgledov. Glede na to, da uporabniku slovarja neprevedeni zgledi ne bi kaj prida pomagali, je tudi tu prevod zgledov nujen, saj ne moremo pričakovati, da bo uporabnik sposoben prevesti zglede, pri katerih ne bo imel na voljo niti slovarske ustreznice.

V angleško-slovenskem slovarju za dekodiranje pogosto naletimo na zglede, ki so v ciljni jezik prevedeni z enobesedno ustreznico, kar je jasen pokazatelj razlik v načinu leksikalizacije, to pa lahko v dvojezičnem slovarju pokažemo samo z vključitvijo relevantnega zgleда oz. zgledov.

Pri frazemskih prevodih zgledov gre za bolj ali manj ustaljene možnosti prevoda, kar pomeni, da nam dana – splošnejša – slovarska ustreznica pri prevodu zgleда ni v (veliko) pomoč. Čeprav zgleđ ne vsebuje frazeološke enote v pravem pomenu besede, pa je prevod lahko povsem frazemski, kar pomeni, da je uporabnik slovarja soočen s kontrastivnimi razlikami med obravnavanima jezikoma, to pa je zadosten argument za vključitev takega zgleđa v geselski članek dvojezičnega slovarja, saj je to edini način, da uporabnika opozorimo na kontrastivno problematiko in mu ponudimo možnost, ki je sprejemljiva s stališča ciljnega jezika.

Če samo v nekaj besedah povzamemo ugotovitve, ki temeljijo na vključevanju zgledov v prej omenjene geselske članke, vidimo, da je slovarska ustreznica lahko sicer semantično in funkcionalno/situacijsko ustrezna, ne zadostuje pa kriteriju prevodne ustreznosti; ravno zato je nujno z zgledi dejanske rabe ponazoriti različne možnosti ustreznega prevoda (Adamska-Sałaciak 2006: 499).

4 Zaključek

Rezultati našega preučevanja jasno kažejo na pomembnost vključevanja ponazarjalnega gradiva v dvojezični slovar. Zgledje moramo izbirati skrajno pazljivo, pri čemer moramo upoštevati predvsem kontrastivno problematiko obravnavanih jezikov, saj so zgledi, v katere lahko neposredno vstavimo ponujeno slovarsko ustreznico, v slovarju za dekodiranje več ali manj nepotrebni. Povsem drugače je v primeru zgledov, ki se na tak ali drugačen način prevedejo različno in pri katerih ponujenih slovarskih ustreznic ni možno uporabiti v nespremenjeni obliki. Tovrstni zgledi so s stališča uporabnika zelo koristni, saj je malo verjetno, da bi uporabnik sam prišel do določene rešitve. Iz tega izhaja, da je prevajanje vključenih zgledov še kako potrebno in pomembno. Če zgledi, ki ponazarjajo kontrastivne razlike dveh jezikov, niso prevedeni, uporabniku ne prikažemo zapletenih in kompleksnih razlik med jezikoma, slovar pa ne izpolnjuje ene od svojih bistvenih nalog, tj. prikaz dejanskega funkcioniranja dveh jezikov v vsakodnevni rabi.

Zaključimo lahko z ugotovitvijo, da se je pomembno ravnati v skladu s pristopom t. i. funkcionalne leksikografije in poiskati kompromisno rešitev med potrebami uporabnika in natančnostjo slovarskega opisa.

Literatura

- ADAMSKA-SALACIAK, Arleta, 2006: Translation of Dictionary Examples – Notoriously Unreliable? Elisa Corino, Carla Marelllo, Cristina Onesti (ur.): *Atti del XII Congresso Internazionale di Lessicografia, Torino, 6–9 settembre 2006*. Alessandria: Edizioni dell’Orso. 493–501.
- ADAMSKA-SALACIAK, Arleta, 2013: Issues in Compiling Bilingual Dictionaries. Howard Jackson (ur.): *The Bloomsbury Companion to Lexicography*. London, New Delhi, New York, Sydney: Bloomsbury. 213–231.
- AL-KASIMI, Ali M., 1977: *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: E. J. Brill.
- ATKINS, B. T. Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- BÉJOINT, Henri, 2000: *Modern Lexicography: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- BERGENHOLTZ, Henning, NIELSEN, Sandro, 2002: Terms in the Language of Culture-dependent LSP Dictionaries. *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 18. 5–18.
- JACKSON, Howard, 2002: *Lexicography: An Introduction*. London, New York: Routledge.
- JACOBSEN, Jane Rosenkilde, MANLEY, James, PEDERSEN, Viggo Hjørnager, 1991: Examples in the Bilingual Dictionary. Franz Joseph Hausmann idr. (ur.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography*. Berlin: de Gruyter. 2782–2789.
- KROMANN, Hans Peder, RIIBER, Theis, ROSBACH, Poul, 1991: Grammatical Constructions in the Bilingual Dictionary. Franz Joseph Hausman idr. (ur.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography*. Berlin: de Gruyter. 2770–2775.

- KRVINA, Domen, 2014: Problematika zgledov v novem slovarju slovenskega jezika (med čim večjo avtentičnostjo in leksikografsko učinkovitostjo). Simona Bergoč, Irena Grahek (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje: E-zbornik prispevkov s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo 12. 2. 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/16-_Domen_Krvina_-_Problematika_zgledov_v_NSJ.pdf
- LANDAU, Sidney I., ²2001: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. ²2014. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- SVENSÉN, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TOOPE, Michael, 1996: *Examples in the Bilingual Dictionary. Neobjavljeno magistrsko delo*. Ottawa: University of Ottawa. <http://www.ruor.uottawa.ca/bitstream/10393/9942/1/MM15769.PDF>
- ZÖFGEN, Ekkehard, 1991: Bilingual Learner's Dictionaries. Franz Joseph Hausmann idr. (ur.): *Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography*. Berlin: de Gruyter. 2888–2903.

ODRSKI GOVOR NA SLOVENSKEM Z VIDIKA PRAVOREČJA

Martin Vrtačnik

Mestno gledališče ljubljansko, Ljubljana

Hotimir Tivadar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 808.55(497.4):811.163.6'271.1'355

Pravorečje slovenskega jezika je v 20. stol. odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju govora v dramskem gledališču. Vendar pa sta jezikoslovje in teatrologija kot znanosti samostojni entiteti, ki sta se skozi čas razvijali vsaka po svojih zakonitostih. Članek skuša nakazati, da odrski govor lahko pojmuje kot gledališki znak (v sodobnem terminološkem pomenu) že pred 20. stol. in da je Župančičev jezikovni nazor s prvenstvenim poudarjanjem pravorečja in posledično s specifičnim pojmovanjem odrskega govora kot gledališkega znaka pripeljal do dejstva, da je bila kljub koncu literarnega gledališča odrskemu govoru v sedemdesetih letih 20. stol. očitana konservativnost, ki jo lahko očitamo tudi nekaterim sodobnim realizacijam odrskega govora v slovenskem dramskem gledališču.

odrski govor, pravorečje, dramsko gledališče, govorna norma

The orthoepy of Slovene played an important part in perceptions of theatrical speech in the 20th century. However, linguistics and teatrology are separate disciplines, developing over time with their own laws. The article attempts to show that stage speech can be conceptualized as a theatrical sign (in the contemporary terminological sense) even before the 20th century, and that Župančič's linguistic view, which primarily emphasized orthoepy and, consequently, specifically conceptualized stage speech as a theatrical sign, led towards the fact that literary theatre, despite the presence of stage speech in the 1970s, was reproached for conservatism, for which we could also reproach some contemporary realizations of stage speech in Slovene theatre.

stage speech, orthoepy, theatre, speech norm

1 Odrski govor in pravorečje

»Pravorečje ali ortoepija določa pravilno in enotno izreko glasov in glasovnih skupin, besed in besednih skupin; hkrati opozarja na napake in daje navodila, kako se jih obvarujemo« (Rupel 1946: 3). Te ozko lektorske besede so iz še danes edinega slovenskega samostojnega pravorečnega priročnika,¹ kar dokazuje, da se (je) slovensko jezikoslovje prvenstveno ukvarja(lo) s pravopisjem (Pogorelec 2011: 161–165). O *pravilni* izreki govorimo na podlagi jezikovnosistemskih priročnikov, ki podajo *navodila*, kako se *obvarovati* pred *napakami*, vendar se razmišljanje o pravorečju na

¹ Toporišič sicer pojasnjuje, zakaj sta pravopis in pravorečje na Slovenskem združena v enem priročniku (Dobrovoljc, Jakop 2012: 147).

Slovenskem pojavi že pred njihovim izidom. Navodila za izreko glasov zapisuje že Trubar (Ahačič 2008: 111–117), medtem ko jezikovnosistemska priročnika, ki sta ustalila jezikovno normo, izideta kasneje: Bohoričeva slovnica leta 1584, Megiserjev 4-jezični slovar pa leta 1592 (Vidovič Muha 1996: 19). Rupel v navedeni definiciji izpostavi tudi *enotno* izreko; osnove današnje izreke so se oblikovale od začetka 17. do konca 19. stol. (Pogorelec 2011: 162–165), ko izide Škrabčeva razprava *O glasu in naglasu slovenskega knjižnega jezika v izreki in pisavi* (1870) (Škrabec 1998) in pravorečje postopoma postane aplikativna jezikoslovna znanstvena disciplina. Še bolj se na vlogo govora začne opozarjati od 20. stol., a predmet jezikoslovnih opisov in obravnnav najpogosteje ostaja pisni jezik (Pogorelec 2008: 79). Več raziskav s področja govora nastane po letu 1991 z ustanovitvijo samostojne slovenske države in demokratizacijo medijev ter pojavom »popolne liberalizacije govora v medijih« ob prelomu tisočletja (Tivadar, Vrtačnik 2013: 454; prim. Tivadar 2003), pred devetdesetimi leti 20. stol. pa sta slovenski javni govor in njegovo normiranje sekundarnega značaja (Tivadar 2012: 587–588).

Tudi *odrski govor*² v *dramskem gledališču*³ je javni govor. Na začetku 20. stol. je odrski govor predstavljal »govorni kaos« (Podbevšek 2010: 231–232) (mešanje narečij, neslovenskih prvin in elkanja), a ker je bila naloga slovenskega gledališča uveljaviti slovenščino v okviru odrskega govora, so vzpostavljali enotno normirano knjižno izreko. Od petdesetih let se je v gledališču »zgodila svojevrstna demistifikacija in dekonstrukcija besede in govora«, »[s]tara pravorečna gledališka pravila so s tem izgubljala normativni značaj« (Pušić 2000: 76),⁴ v šestdesetih letih so jezik osvobodili spon norme in umetniškemu jeziku podelili avtonomijo (Podbevšek 2010: 232), v osemdesetih letih pa se je »govorna podoba uprizoritve začela pojmovati kot umetniški izdelek« (prav tam). Sodobni gledališki lektor, ki odrski govor pojmuje kot *gledališki znak*,⁵ je »prevzel vlogo slogovnega oblikovanja odrskega govora z upoštevanjem sodobne jezikovne zavesti« (Vrtačnik 2012: 112).

1.1 Tradicija odrskega govora

Vzporedni pregled razvoja jezikoslovja in gledališča na Slovenskem pokaže, da je govor v gledališču že dlje časa umetniški izdelek in gledališki znak, »[v]zpostavljanje in varovanje enotne normirane knjižne izreke v odrski praksi« (Podbevšek 2010: 232) pa le specifična era. Primeri iz obdobja pred sistematično skrbjo za govorno kulturo v gledališču (Faganel 1998: 546) kažejo, da lahko odrski govor že v 18. stol. pojmujeemo kot gledališki znak v sodobnem smislu:

2 Odrski govor je »govor, ki temelji na razločni izreki, ustrezni slišnosti, glasovni izraznosti, usklajen z besedilnimi in odrskimi okoliščinami, gledališko estetik« (*Gledališki terminološki slovar*; v nadaljevanju GTS).

3 Dramsko gledališče »uprizarja dramska besedila in uveljavlja govor kot pomembno igralsko izrazilo« (GTS).

4 Odrski govor je bil na začetku 20. stol. enačen z deklamacijo, od vsakdanjega govora pa se je razlikoval »s pretiravanjem v barvi, jakosti, višini, modulacijah glasu« (Podbevšek 2010: 217).

5 Gre za »vsako odrsko in igralsko izrazilo, ki gledalcu kaj sporoča« (GTS).

- Linhart konec 18. stol. zasnuje mestoma karakteriziran dialog v nekakšnem konverzacijskem stilu, osebe v komediji *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790) označi tudi s slogovnimi variantami (Pogorelec 2011: 75, 142), kar nakazuje na »začetek zavestnega oblikovanja slovenskega jezika za oder« (Podbevšek 2010: 200) in precej sodobno pojmovanje odrskega govora;
- paralele Levstikovemu *Juntezu* (1855) najdemo »od 'gledališča v krogu' do happeninga« (Koruza 1997: 78), kar dokazuje, da ga razumemo ne le kot gledališki, temveč tudi kot jezikovni eksperiment, saj je prav stalno preizkušanje novih jezikovnih oblik značilno za konec 20. stol. (Podbevšek 2010: 232–233);
- v ljudskih igrah na začetku 20. stol. so črko *l* izgovarjali z dvoustničnim *u*, v salonskih pa so elkali (Rupel 1946: 13), kar s sodobnega pojmovanja odrskega govora kaže na upoštevanje »multijezikovnosti« (Stanič 2006: 67) znotraj slovenskega jezika, tj. zvrstno preklapljanje.

1.2 Odrski govor v 20. stoletju

Ustaljevanje govorne norme z omenjeno Škrabčevo razpravo sega torej v konec 19. stol., nadaljuje pa se v dvajsetih (Pogorelec 2011: 81) in tridesetih letih 20. stol., ko o pravorečju v dramskem gledališču razmišlja Oton Župančič. Njegov jezikovni nazor, zlasti bitka proti elkanju,⁶ očitno temelji na jezikovni tradiciji 19. stol., saj so *Novice* že leta 1848 pisale, da so gledališke igre »pripomoček za omikanje jezika« (Moravec 1990: 8, 66), čeprav se je Župančič že zavzemal tudi za naravnejši slog govorjenja in estetiko »'polepotenega' jezika« (Podbevšek 2010: 232–233). Prav to estetiko jezika⁷ morda lahko pojmuje v smislu gledališkega znaka, ki pa se zaradi prevladujoče funkcije pravorečja ni realiziral v vseh mogočih smereh, kakršne zaznamo pri Linhartu in Levstiku. Župančičev jezikovni nazor zato uvrščamo v tradicionalistično jezikoslovje s pojavnostjo »dobrega avtorja« (Vidovič Muha 1996: 22), poleg tega pa se jezikoslovcu upravičeno lahko zdi Župančičev pristop k odrskemu govoru neznanstven (Faganel 1998: 547).⁸ Vprašanje je, ali je Župančič poznal odrskogovorno izročilo (npr. jezikovni eksperiment v *Juntezu*)⁹ in Levstikov pogled na odrski govor (prim. Koruza 1997) ter takrat alternativno, strukturalistično pojmovanje knjižnega jezika (prim. Vidovič Muha 1996: 24).

V 2. pol. 20. stol. vlogo pravorečnih priročnikov opravljata SP 1950 in SP 1962, kasneje še SS 1976 in SSKJ 1970–1991, ki je tudi pri besednih oblikah in naglasu upošteval »jezikovno realnost« (Vidovič Muha 1996: 30), a je v obeh pravopisih pravorečje zajeto brez stavčne fonetike. V gledališču in filmu se uveljavi potreba po sprostitvi norme »pod vplivom podobnih teženj v tujih gledališčih, od koder so tudi

⁶ Elkanje je »le delček v pravorečju. Za druga vprašanja zborne izreke so se bore malo menili« (Rupel 1946: 13).

⁷ Igralčev govor mora »izžarevati njegovo osebnost in doživetja ter celotno kulturo in duševnost našega naroda« (Vide Ogrin 2013).

⁸ Župančič ni bil slovenist; na Dunaju je študiral zgodovino in zemljepis (Vide Ogrin 2013).

⁹ Gre morda za Župančičevo zmolčanje tradicije kot pri Pohlínu, ki je pri »ureditvi normativnih pravil knjižnega jezika in kultiviranju izraza [...] deloma prezrl knjižno izročilo« (Pogorelec 2011: 73), kar je kritiziral Gutsman?

prevajali aktualna odrska dela« (Pogorelec 2008: 80), posledica tega pa je vpeljava pogovornega jezika v gledališče v petdesetih letih. Z vidika pravorečja sta pomembnejšo vlogo v odrskem govoru v 2. pol. 20. stol. odigrala SP 1962 in SSKJ 1970–1991; praksa kaže, da danes igralci dosledno upoštevajo in (iz)oblikujejo pravorečno normo, ki temelji na dolgoletni tradiciji odrskega govora in ne teži k hitremu spreminjanju (Tivadar, Vrtačnik 2013: 455).

2 Sodobni odrski govor

Gledališče na Slovenskem je bilo skozi čas inovativno in kreativno ter glede na sodobna spoznanja teatrologije daljnovidno (Lukan 2001; Jesenko 2008), razvoj gledališča in odrskega govora pa je bil tudi prekinjen. Vzroke je mogoče najti tudi v jezikovni politiki, ki »je bila sicer načeloma ves čas narodotvorna, vendar [...] preveč odvisna od dnevne politike in zato vsaj daljnosežno jezikovno večkrat nekonstruktivna« (Vidovič Muha 1996: 16), kar se zrcali tudi v odrskem govoru. S tem področjem se je v 20. stol. poleg Župančiča ukvarjalo več posameznikov. Na podlagi njihovega jezikovnega nazora jih lahko razvrstimo v tradicionalno ali sodobno smer, med katerima je prehodno obdobje, ključno za oblikovanje sodobnega odrskega govora.

2.1 Tradicionalna smer

- **Oton Župančič in njegovi nasledniki**, ki »so sledili njegovim jezikovnim nazorom« (Podbevšek 2010: 207) ter gledališče pojmovali kot »svetišče«, »visoko šolo slovenskega jezika« in »moralno ustanovo«; to romantično ideologijo v slovenski kulturi lahko zasledimo še danes (Lukan 2010: 117). Pri tradicionalnem jezikovnem nazoru¹⁰ gre za pretirano ukvarjanje s t. i. pravo rabo in posledično pretirano previdnostjo pri govoru, kar je povezano s čaščenjem jezika in poudarjanjem slabosti govorcev (Tivadar 2012: 589). Sem lahko prištevamo tudi sodobne gledališke lektorje, ki so SP 2001 »sprejeli kot predpisovalni slovar, ki temelji na prepričanju, da je treba prek zapisanega jezika vplivati na govorno prakso« (Dobrovoljc, Jakop 2012: 18).
- **Janko Moder** (1943/1944: 106–107) pravorečje razume kot »bistveni del igralčevega materiala« (prav tam: 106). Zborno govorico bo pazil, dokler ne bo dognana pogovorna oblika (prav tam: 107), torej ne glede na *besedilne okoliščine*,¹¹ ki so ključne pri oblikovanju sodobnega odrskega govora (Vrtačnik 2014: 538–539).
- **Anton Sovrè** (1945/1946: 24) si prizadeva za izreko glasov, »kakor jih določa pravorečje knjižnega jezika«, »ni pa nujno, da bi moral govor posameznika izgubiti barvenost domačega narečja« (prav tam: 25). Pogovorni jezik dovoljuje v

¹⁰ Razmahu medijev, ki so gledališču prevzeli vpliv pri rabi zborne slovenščine, smo priča v 2. pol. 20. stol. (Šeruga Prek, Antončič 2007: 10). Vprašanje je, ali bi se Župančič preusmeril od tradicionalističnega pojmovanja knjižnega jezika v strukturalistično, če bi se faza pojava radia in razmaha medijev odvila že prej.

¹¹ Gre za »okoliščine dogajanja dramskega besedila, npr. kraj, čas, družbeni položaj oseb, čustvena razmerja med njimi« (GTS).

konverzacijski drami (prav tam: 26–27), »plemenitega dela z etično globino« v narečju pa si ne predstavlja (prav tam: 27).¹²

- **Anton Bajec** piše, da realistično delo in moderna konverzacijska komedija terjata naravnejšo govorico, ki je zborna izreka ne nudi. Poda nekaj primerov vokalne redukcije, a jo označi za nevarno, »ker ne vemo, kje se bomo ustavili« (Bajec 1955/1956: 164) ob reduciranju glasov.
- **Jože Faganel** (1998: 547) izpoveduje »isto vero v gledališko besedo kakor Župančič«, kar je zaznati tudi v njegovem praktičnem delu,¹³ pričakovano pa njegova učenka **Barbara Rogelj** meni, da se s pogovornim jezikom v gledališču »nekoliko pretirava« (Trefalt 2009).

2.2 Od tradicionalnosti k sodobnosti

Od petdesetih do vključno sedemdesetih let se je v slovenskem gledališču konstituiral moderni dramaturški koncept, ki je vzpostavil aktiven odnos do pojmovanja odrskega govora (Jesenko 2008; Lukan 2001). To je čas prizadevanj po vrstnem razumevanju jezika (prim. Vidovič Muha 1996: 29) in čas konca literarnega gledališča, ki spodbudi nastajanje dramskih besedil, ki s spremenjenim odnosom do knjižne normativnosti vplivajo tudi na odrskogovorno estetiko (Podbevšek 2011: 212).

- **Mirko Mahnič** (1949/1950: 182) meni, da mora »igralec besedilo podoživljati, ob njem mora estetsko uživati, občutiti duhovno substanco glasu in besede«, da se izogne lažnemu patosu in afektaciji. Poudari posluš za jezik, ki je vezan na živo govorico (prav tam: 183).
- Dramaturg in lektor **Marko Slodnjak**¹⁴ v razvoju slovenske dramaturgije ob Župančiču in Filipiču predstavlja poseben mejnik, kar je zaznati tudi v uprizoritvi Jovanovičevih *Generacij*:¹⁵ v besedilu opozori na medzvrstno preklapljanje, zato bistveno pozornost posveti »jeziku, ki bi služil režiji, dramaturgiji, sporočilu« (Slodnjak 1990: 282).
- **Emica Antončič** (1987: 63) v odrskem govoru zazna »nižje socialne zvrsti«, zborni jezik ji predstavlja le še eno »izmed možnosti izbire pri pripravi gledališke predstave«. Gledališkega lektorja vidi kot dvoživko, »ki z levo nogo stoji v jezikoslovju, z desno pa trdno stopa v gledališko prakso« (prav tam: 65). Župančiču je pri praktični realizaciji odrskega govora umanjalo prav to izhodišče, zastavljeno izrazito interdisciplinarno, sicer opaženo že pri Levstiku.

¹² Prim. odrski govor uprizoritve *Pred sončnim vzhodom* (SNG Drama Ljubljana, sezona 2002/2003), v kateri so uspešno izrabili zasavski rudarski govor.

¹³ Prim. odrski govor uprizoritve *Burundanga* (SSG Trst, sezona 2012/2013), v katerem bi bil glede na besedilne okoliščine in uprizoritveni koncept pričakovan splošnopogovorni jezik z značilnostmi neknižnega pogovornega jezika (prim. Toporišič ⁴2000: 16–21), a Faganel se odloči za bolj zborno obarvan odrski govor in se tako oddalji od sodobne jezikovne realnosti.

¹⁴ Več o Slodnjakovem delu v Lukan 2001: 197–206 in Slodnjak 1990.

¹⁵ Uprizorjeno v MGL, sezona 1977/1978. Natančnejša raziskava odrskega govora te uprizoritve je še v nastajanju in bo objavljena v kratkem.

Taki praksi navkljub je bila gledališkim lektorjem v tem času očitana konservativnost (npr. Toporišič 1978: 331–332). Dejstvo je, da pri slovenskem knjižnem jeziku v glasoslovju »ni idealne skladnosti med predpisom in živo prakso« (prav tam: 325), pravorečne spremembe pa so težje sledljive in preverljive (Dobrovoljc, Jakop 2012: 41–42). To je zaznati v *Slovenski zborni izreki* (Šeruga Prek, Antončič²2007), ki predstavlja več »izgovornih variant, ki so se ustalile v slovenskem gledališču in ki soustvarjajo normo govornega knjižnega jezika« (Tivadar, Vrtačnik 2013: 455). Torej je odrski govor v 2. pol. 20. stol. izoblikoval aktiven in kritičen odnos do kodifikacijskih priročnikov. In ker je norma pred kodifikacijo (Toporišič 1978: 330), je v tem primeru norma tudi odrski govor.

2.3 Sodobna smer

Delo sodobnega gledališkega lektorja lahko spremljamo prek prispevkov gledaliških lektorjev (Vrtačnik 2012: 109–110). Izhodišče oblikovanja odrskega govora je zapisano besedilo, ki je »predvsem predloga za nadaljnjo obdelavo« (Stanič 2010: 75), saj na podlagi le-tega in uprizoritvenega koncepta gledališki lektor izbira med zbornim jezikom, narečjem in pogovornim jezikom (prav tam: 76). Naj sodobnejše poglede na odrski govor podajata tako praksa kot teorija:

- **Tatjana Stanič** (2006: 67) meni, naj sodobni gledališki lektor »išče in omogoča optimalni izkoristek [...] multijezikovnosti«, jezik pa naj mu »ne pomeni zgolj skupka pravil [...], ampak sredstvo, tudi skozi katerega se na odru zgodijo manipulatorji, čarovniki, demiurgi«;
- **Katarina Podbevšek** (2011: 217) izpostavlja klasičen jezikovnozvrstni pristop in »izhodišča, ki so vezana na novo estetsko senzibilnost današnjega časa, v katerem ima koncept performativnosti pomembno mesto«. V sodobnih uprizoritvah zaznava različne tipe jezikovnih hibridov, tj. mešanje zvrsti od zbornega jezika do narečja (Podbevšek 2012).

Kljub tej ozaveščenosti o sodobni jezikovni zavesti še vedno nastajajo uprizoritve s pojmovanjem odrskega govora, kot ga zasledimo pri Župančiču, in poudarjanjem pravorečja (Vrtačnik 2014). Da bi gledališki lektor ustrezneje ovrednotil dramsko besedilo in izbral optimalno podobo odrskega govora, je treba v teatrologijo vpeljati spoznanja in pristope kognitivnega jezikoslovja ter jih povezati s praktično dramaturgijo (prav tam). Poleg tega smo v »času pospešene jezikovne dinamike in neposodobljenih jezikovnih priročnikov« (Dobrovoljc, Jakop 2012: 27), zato so se lektorji nasploh začeli zanašati tudi na jezikovno intuicijo, in sicer vseh deležnikov uprizoritvenega procesa,¹⁶ naloga gledališkega lektorja pa je, da posamezne jezikovne izbire strokovno (o)vrednoti.

¹⁶ O knjižni izreki v šestdesetih letih 20. stol. razmišlja tudi igralec in režiser Jože Tiran, pri tem pa se opira tudi na lasten občutek za jezik (Podbevšek 2010: 210); akademsko izobraženi igralci so postali angažirani govorniki, ki imajo občutljivo uho za pravorečje (Stanič 2006).

3 Sklep

Slovensko gledališče pri oblikovanju odrskega govora že stoletja izkorišča jezikovno realnost v svoj prid. To dokazujejo že Linhartova dramatika, ki predstavlja začetek zavestnega oblikovanja slovenskega jezika za oder, Levstikovo pojmovanje odrskega govora, ki odklanja zborni jezik v dramatiki, in različni pristopi k odrskemu govoru v 20. stol. Na začetku omenjenega stoletja se vzpostavi zavesten odnos do odrskega govora in z njim poudarjanje pravorečja. Obvladovanje pravorečnih zakonitosti za oblikovanje sodobnega odrskega govora je sicer ključno, saj šele tako lahko akademsko izobraženi igralci zadovoljijo zakonitostim odrskega govora kot gledališkega znaka v katerikoli obliki, tj. zborni, narečni ali pogovorni, izbira oblike pa je odvisna od besedilnih okoliščin.

Pravorečje kot znanstvena disciplina je del jezikoslovja, odrski govor kot gledališki znak pa del teatrologije. Gre za ločeni znanosti, ki se po principu interdisciplinarnosti na področju jezika dopolnjujeta. To zavedanje je umanjalo na začetku 20. stol.: Župančičev jezikovni nazor ima daljnosežen vpliv, katerega posledice je zaznati tudi v nekaterih sodobnih uprizoritvah, in čeprav je želel slovenščino uveljaviti v okviru odrskega govora, bi to dosegel, četudi bi odrski govor pojmoval kot umetniški izdelek, tj. ne z vidika čaščenja jezika, temveč kot gledališki znak. Pri tem bi mu v tistem času evropeizacije slovenskega gledališča pomagala preusmeritev od tradicionalnega v strukturalistično pojmovanje knjižnega jezika, kar dokazuje skoraj hkraten pojav pogovornega jezika v gledališču in razpravljanje o pogovornem jeziku v slovenskem jezikoslovju v 2. pol. 20. stol. Takrat je odrski govor izoblikoval aktiven odnos do kodifikacijskih priročnikov in postal normotvoren, kakršen ostaja tudi v sodobnosti. To je tudi čas konstituiranja modernega dramaturškega koncepta z aktivnim odnosom do odrskega govora, kar dodatno spodbuja premislek, kako povezati kognitivno jezikoslovje in praktično dramaturgijo ter oblikovati optimalen odrski govor, temelječ na sodobni jezikovni zavesti.

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2008: Govor in njegov zapis v prvih stoletjih zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 111–124.
- ANTONČIČ, Emica, 1987: Lektor v današnjem gledališču. *Jezik in slovstvo* 33/3. 62–65.
- BAJEC, Anton, 1955/1956: O pogovornem jeziku. *Jezik in slovstvo* 1/6–7. 161–165.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2012: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- FAGANEL, Jože, 1998: Oton Župančič – začetnik gledališkega lektorstva. *Sodobnost* 46/6–7. 544–547. Gledališki terminološki slovar: <http://bos.zrc-sazu.si/c/term/gledaliski/index.html>
- JESENKO, Primož, 2008: *Dramaturški koncepti v slovenskem gledališču 1950–1970: Herbert Grün, Ljotze Filipič, Bojan Štih*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, AGRFT.
- KORUZA, Jože, 1997: Levstikov Juntez kot gledališki in jezikovni eksperiment. Gregor Kocijan (ur.): *Slovenska dramatika od začetkov do sodobnosti*. Ljubljana: Mihelač. 75–83.
- LUKAN, Blaž, 2001: *Slovenska dramaturgija: dramaturgija kot gledališka praksa*. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej.

- LUKAN, Blaž, 2010: Evropeizacija slovenskega gledališča: rojstvo moderne režije. Barbara Sušec Michieli, Blaž Lukan, Maja Šorli (ur.): *Dinamika sprememb v slovenskem gledališču 20. stoletja*. Ljubljana: AGRFT, Maska. 89–125.
- MAHNIČ, Mirko, 1949/1950: O odrskem jeziku in izreki. *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* 8. 181–184.
- MODER, Janko, 1943/1944: Pomenek s prijatelji gledališča: o pravopisu in pravorečju. *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* 9. 103–108.
- MORAVEC, Dušan, 1990: *Temelji slovenske teatrologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PODBEVŠEK, Katarina, 2010: Spreminjanje odrske govorne estetike v slovenskem gledališču 20. stoletja. Barbara Sušec Michieli, Blaž Lukan, Maja Šorli (ur.): *Dinamika sprememb v slovenskem gledališču 20. stoletja*. Ljubljana: AGRFT, Maska. 195–238.
- PODBEVŠEK, Katarina, 2011: Resničnostni govor v uprizoritvi Zupančičevega *Hodnika* (sodobna gledališkolektorska izhodišča). Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*. *Obdobja* 29. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 211–217.
- PODBEVŠEK, Katarina, 2012: Jezikovni hibridi v sodobnih slovenskih uprizoritvenih praksah. Barbara Orel, Maja Šorli, Gašper Troha (ur.): *Hibridni prostori umetnosti*. Ljubljana: AGRFT, Maska. 15–36.
- POGORELEC, Breda, 2008: Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih. Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 75–85.
- POGORELEC, Breda, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: jezikoslovni spisi I*. Uredil Kozma Ahačič. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PUŠIČ, Barbara, 2000: Zgodovinska raziskava odrskega govora. Katja Podbevšek, Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: AGRFT. 68–77.
- RUPEL, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje*. Ljubljana: DZS.
- SLODNJAK, Marko, 1990: *Bolečina in moč*. Uredila Janez Pipan in Ivo Svetina. Ljubljana: 109. zvezek Knjižnice Mestnega gledališča ljubljanskega.
- SOVRĚ, Anton, 1945/1946: Pravorečje na odru. *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* 3. 24–27.
- STANIČ, Tatjana, 2006: V primežu norme. Nekaj refleksij o aktualnih problemih odrskega govora. Katarina Podbevšek, Tomaž Gubenšek (ur.): *Kolokvij o umetniškem govoru 2*. Ljubljana: AGRFT. 65–68.
- STANIČ, Tatjana, 2010: Med oči ... Nekaj misli o prevajanju in uprizarjanju pogovornega jezika v gledališču. *Hieronymus* 1–2/4. 73–79.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, ²2007: *Slovenska zborna izreka: priročnik z vajami za javne govorce*. Maribor: Založba Aristej.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 11–50.
- TIVADAR, Hotimir, 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik. Magistrsko delo*. Ljubljana, Praga: Filozofska fakulteta.
- TIVADAR, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4. 587–601.
- TIVADAR, Hotimir, VRTAČNIK, Martin, 2013: Vloga govora v sodobnem dramskem gledališču. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 451–456.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TREFALT, Miha, 2009: Govor je človekova intimna zadeva. *Sigledal.org*. <http://www.veza.sigledal.org/prispevki/govor-je-clovekova-intimna-zadeva>
- VIDE OGRIN, Petra (ur.), 2013: Župančič, Oton, akademik (1878–1949). *Slovenska biografija*. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi913178/>
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1996: Razvojne vrvine normativnosti slovenskega jezika. Ada Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 15–40.

- VRTAČNIK, Martin, 2012: Gledališki lektor – njegova funkcija in namen v sodobnosti. *Jezik in slovstvo* 57/3–4. 101–114.
- VRTAČNIK, Martin, 2014: Kognitivni pristop k oblikovanju odrskega govora (Ivo Prijatelj: Totenbirt). Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti. Obdobja 33*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 537–544.

TIPOLOGIJA POVEDI OZ. STAVKOV V POLJŠČINI V PRIMERJAVI S SLOVENŠČINO

Maria Wtorkowska
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.162.1'367.3:811.163.6'367.3

Namen prispevka je predstaviti tipologijo povedi oz. stavkov v poljskem jeziku in jo primerjati s slovenističnim pristopom, pri čemer nameravamo pojasniti s tem povezano izbrano skladenjsko izrazje, zlasti tisto, ki ga poljsko in slovensko jezikoslovje dojemata drugače, kar je posledica uporabe različnih kriterijev delitve oz. posebnosti posameznih jezikovnih sistemov. Izsledki prispevka tako lahko pripomorejo k boljšemu oz. pravilnejšemu razumevanju skladnje posameznih jezikov.

skladnja, poved, stavek, tipologija stavkov

The aim of this article is to showcase the typology of sentences and clauses in Polish in comparison to that in Slovene. In addition, it strives to illustrate the associated syntactic terminology with special emphasis on terminology that, mainly due to different criteria of division and specific features of individual linguistic systems, is perceived differently by Polish and Slovene linguistics. The goal is to help bring about a better understanding of the syntax of each language.

syntax, sentence, clause, typology of clauses

Termin skladnja oz. sintaksa je v splošnem smislu zelo podobno definiran v poljskem¹ in slovenskem² jezikoslovju, in sicer kot del slovnice jezika, ki predstavlja proces skladanja besed v stavke oziroma povedi. Posamezne definicije različnih avtorjev pa posebej poudarjajo oz. izpostavljajo posamezne probleme, s katerimi naj bi se bolj ali manj ukvarjala skladnja. Iz primerjave poljskih in slovenskih definicij

1 Prim. A. Nagórko (2003: 260): »[...] przedmiotem składni jest badanie połączeń składników, relacji między nimi, a nie izolowanych znaków językowych.« Strutyński (1998: 280): »[...] można określić składnię jako naukę o łączeniu wyrazów tekstowych w wypowiedzenia oraz o budowie wypowiedzeń i ich klasyfikacji.« Saloni, Świdziński (1998: 16): »[...] dział gramatyki zajmujący się opisem budowy jednostek dłuższych niż wyraz, przede wszystkim zdań (wypowiedzeń).«

2 Prim. Toporišič (2004: 487): »Skladnja ali sintaksa [...] uči, kako se delajo (oz. kako so narejene) pravilne povedi in njihovi deli.« A. Žele (2008: 33): »Skladnja (sintaksa) je glede na pomenske in zgradbene sestavine (pomensko- in strukturalnoskladenjske sestavine) besednozvezna (< skladnja besednih zvez), stavčna (< skladnja stavkov), povedna in nad-/medpovedna/besedilna (< skladnja povedi in več povedi oz. besedila).« M. Smolej (2011: 8): »Skladnja je [...] tisto slovnico področje, ki predstavlja proces kompozicije (skladanja, povezovanja, sestave) besed (tudi morfemov) v besedne zveze, stavke oz. povedi, lahko pa nasprotno predstavlja tudi proces dekompozicije (razstavljanja) povedi oz. stavkov na besede ali morfeme.« M. Pavlin (2006: 9): »Skladnja (sintaksa) je področje jezika, kjer obravnavamo stavčne člene, kako le-te povezujemo v stavke in kako stavke združujemo v povedi.«

izhaja, da je skladnja zelo široko zasnovano slovnično področje, skladijske ravnine, kot so strukturalna skladnja, pomenska podstava, skladnja sporočanjskih oblik povedi, pa so med seboj povezane bodisi na strukturalni bodisi pomenski ravni.

Namen prispevka je predstaviti tipologijo povedi oz. stavkov v poljskem jeziku in jo primerjati s slovenističnim pristopom, pri čemer nameravamo pojasniti s tem povezano izbrano skladijsko izrazje, zlasti tisto, ki ga poljsko in slovensko jezikoslovje dojemata drugače, kar je posledica uporabe različnih kriterijev delitve oz. posebnosti posameznih jezikovnih sistemov. Izsledki prispevka tako lahko pripomorejo k boljšemu oz. pravilnejšemu razumevanju skladijske posameznih jezikov. Ker število slovnici v obeh jezikih ni sorazmerno, se tukaj upošteva tudi druge izbrane publikacije s področja skladijske.

V poljščini je termin poved (polj. *wypowiedzenie*) zelo širok, splošen pojem. Kot njegova sopomenka se v poljskih jezikoslovnih delih občasno pojavlja termin stavek (polj. *zdanie*), ki lahko pomeni tudi samostojni stavek ali njegov sestavni del (polj. *zdanie składowe*). Rečemo lahko, da je poved najmanjši del govorenega ali pisanega besedila, ki je samostojno sporočilo. V govoru se ta samostojnost izrazi z zaprto intonacijo, v pisavi pa s končnim ločilom, na primer s piko, z vprašajem, s klicajem. Poved je torej najmanjša samostojna enota besedila, ki nekaj sporoča. Izražena je lahko samo z eno besedo ali pa z več besedami, ki so povezane v logično celoto, so slovnično ustrezno, torej pravilno povezane in se končujejo z intonacijo (v govoru) ali s končnim ločilom (v pisavi). Povedi lahko med drugim delimo glede na prisotnost in obliko povedka ter glede na število povedkov oz. predikatov. Podobno je definirana poved v slovenščini, in sicer kot »skladijska enota v vlogi besedila ali samostojna enota le-tega, ki se začneja z veliko začetnico in končuje s končnim ločilom – poved je najmanjša samostojna enota besedila, ki je lahko že sama besedilo« (Žele 2008: 34). Podobno je definirana poved v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 488) in *Skladijski slovenskega knjižnega jezika* (Smolej 2011: 32).

Poljske povedi se lahko delijo glede na prisotnost in obliko povedka na glagolske (polj. *werbalne*) in neglagolske (polj. *niewerbalne*). Med glagolske povedi spadajo stavki (polj. *zdanja*), med neglagolske pa stavčni ekvivalenti oz. polstavki³ (polj. *równoważniki zdania*⁴), vzkliki (polj. *wykrzyknienia*) in obvestila (polj. *zawiadomienia*⁵).⁶ Ta kriterij bi lahko primerjali z delitvijo stavkov v slovenščini glede na prisotnost prisojevalne besedne zveze, torej na dvodelne in enodelne. Dvodelni stavki so stavki s prisojevalno sintagmo (besedno zvezo), ki imajo osebek in povedek (npr. *Sonce je zašlo*. ali *Janez je srečal Ivanko*.). M. Smolej (2011: 33) še dopolnjuje, da so dvodelni glagolski stavki tisti stavki, v katerih je osebek vedno izražen. Lahko je izpeljan besedno (npr. *Ana bere*.) ali pa končniškomorfemsko (*Bere-Ø*). Dvodelni

³ Polstavke dobimo, če osebno glagolsko obliko v stavku nadomestimo z neosebno glagolsko obliko (Žele 2008: 33).

⁴ Klemensiewicz (1969: 7) je konstrukcije tega tipa imenoval *oznajmienia* (Jodłowski 1976: 34).

⁵ Mizerski (2000: 115) namesto termina *zawiadomienia* uporablja termin *informatywy*.

⁶ Saloni in Świdziński (1998: 33–34) med povedmi, ki niso stavki, ločita samo dve skupini, in sicer stavčne ekvivalente (polj. *równoważniki zdania*) in obvestila (polj. *zawiadomienia*).

(osebkovi) stavki se naprej delijo glede na vezljivost na enovezljive (npr. *Spim.*), dvovezljive (npr. *Andrej vozi traktor.*), tro- ali večvezljive (npr. *Posodil mu je veliko denarja.*). Enodelni so tisti stavki, ki ali nimajo osebkov (npr. *Dežuje.*, *Grmi.*) ali pa nimajo osebnih glagolskih oblik. Jedro teh povedi predstavlja druga besedna vrsta, na primer samostalniki (*Filozofska fakulteta*), zvalnik (*Janez!*), pridevnik (*Krasno napisano!*), prislov ali členek (*Dobro.*, *Zagotovo!*, *Kje pa!*), nedoločnik (*Ne klepetati!*), medmet (*Au, to boli!*) (Smolej 2011: 32–33). So torej stavki brez prisojevalne besedne zveze. Prve imenujemo glagolski enodelni stavki in bi jim deloma odgovarjali *stavki* v poljščini (saj spadajo brezosebkovi stavki tipa *Dežuje* v poljščini med glagolske povedi), druge pa neglagolski enodelni stavki, ki bi jim v poljščini le delno odgovarjali *neglagolski stavki*.

V novejših poljskih slovnica (npr. Nagórko 2003: 254; Strutyński 1998: 283) stavek sestavljajo besede, zbrane okrog povedka, ki je izražen z osebno glagolsko obliko⁷ (npr. *Chłopiec czyta książkę.* 'Fant bere knjigo.', *Wyjechali na wakacje.* 'Šli so na počitnice.'). Po *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000: 488) je stavek definiran kot besede, zbrane okrog osebne glagolske oblike (npr. *Tone obira hruške.*), tudi okrog neosebne glagolske oblike (npr. *Hoditi tako pozno domov!*) ali kake druge besedne vrste (npr. *Čudovita stvar!*, *Ti revež ti!*). Stavki z osebno glagolsko obliko so prosti stavki, stavki z neosebno glagolsko obliko ali kakim pridevnikom ali samostalnikom iz povedka pa so polstavki oz. polstavčne tvorbe (Toporišič 2000: 632; Žele 2008: 33). Da lahko sploh govorimo o stavku kot glagolski povedi v poljščini, si predstavljamo poved, ki mora vsebovati povedek, kajti ta je jedro stavka oz. pogoj za njegov obstoj. Vloga povedka je tukaj torej bistvena, večja od vloge osebkov, saj obstaja stavek brez osebkov, medtem ko stavka brez povedka ni. Tipični poljski stavek vsebuje povedek in osebek (npr. *Wczoraj Monika przeczytała ciekawą książkę.* 'Včeraj je Monika prebrala zanimivo knjigo.');

v slovenščini mu odgovarja dvodelni stavek (npr. *Janez je srečal Ivanko.*).

Neglagolske povedi se delijo na povedi brez glagola, v katere pa lahko vnesemo povedek, torej t. i. stavčne ekvivalente⁸ oz. polstavke (polj. *równoważniki zdania*), in tiste, ki so brez glagola in ga vanje načeloma tudi ne moremo smiselno vnesti, torej vzklike (polj. *wykrzyknienia*) in obvestila (polj. *zawiadomienia/informatywy*).

Poljskim neglagolskim povedim bi v slovenščini lahko delno odgovarjale pastavčne povedi oz. pastavki (Toporišič 2000: 489; Žele 2008: 33), torej nepravilni stavki, katerih zgradba ni vezana na glagolske oblike, ampak na druge besedne vrste, največkrat na členek ali medmet, prim. *Da. Zagotovo! Hej!* ipd., ki pogosto nastopajo kot samostojne povedi. V poljščini bi to lahko bili torej vzkliki in obvestila; vzkliki so lahko oblike zvalnika, kadar za njimi ne nastopa nič več ali oblike, ki se jih uporablja

⁷ V starejših publikacijah (Jodłowski 1976: 36) so stavek besede, ki so zbrane okrog povedka, izraženega ne samo z osebno glagolsko obliko, ampak tudi z neosebno glagolsko obliko, na primer z oblikami preteklega časa na *-no*, *-to* ali z nefleksijskimi glagoli.

⁸ Poimenovanji stavčni ekvivalent oz. nepopolni stavek uporablja Rozka Štefan v *Učbeniku poljskega jezika* (Štefanova, Łaciak 1969: 175). Po *Slovenski slovnici* bi to lahko bili ustrezniki stavkov (Toporišič 2000: 488), ki jih avtor sicer navaja, vendar jih naprej pod tem poimenovanjem ne opisuje.

za navezovanje stika oz. izražanje čustev (npr. *Mamo!* 'Mami!', *Tato!* 'Ati/Oči!', *O zgrozo!* 'O groza!', *O rany!* 'Ojoj!', *Rany Boskie!* 'O mati božja! Ježešmarija! Za božjo voljo!', *Do licha!* 'Hudiča!', *Halo!* 'Halo!', *Ojej!* 'Ojoj!'), obvestila pa sporočajo dejstva oz. imenujejo objekte. Med slednje spadajo med drugim napisi, ki so navadno povezani z določenim prostorom (npr. napisi na trgovinah, časopisni naslovi, naslovi knjig, spisov, nalog) in morajo biti kratki (npr. *Łódź Kaliska* 'Kaliski Lodž', *Peron drugi* 'Drugi peron' (napisi na peronu železniške postaje), *Cukiernia* 'Slaščičarna', *Jubiler* 'Zlatar', *Wypadek w górach* 'Nesreča v gorah', *Powrót po śladach* 'Vrnitev po sledovih', *Zwiedzanie Warszawy* 'Ogled Varšave', »*Pan Tadeusz*« '»Gospod Tadej«').

Ostajajo še konstrukcije, ki jih lahko poimenujemo stavčni ekvivalenti oz. polstavki, ki so bili prej omenjeni kot povedi brez glagolske oblike. Podobno kot stavki izražajo miselno celoto, ki je razumljiva, saj lahko vanjo smiselno vnesemo glagolsko obliko, ne da bi spreminjali obliko celote (npr. *Ciszej!* (*ładź/ładźcie/ładźmy ...*) 'Tiše! (bodi/bodite/bodimo ...)', *Deszcz.* (*pada/leje*) 'Dež. (pada/lije)', *Na peronie (jest/było/będzie) pusto.* 'Na peronu (ni/ni bilo/ne bo) nikogar.', *Kiedy ślub?(się odbędzie/będzie)* 'Kdaj bo poroka?', *Która (jest) godzina?* 'Koliko je ura?').⁹ Tako kot stavek je tudi stavčni ekvivalent lahko v trdilni, nikalni ali vprašalni obliki. Pogosto je razumljiv le iz konteksta (npr. *Czy wybieracie się do Polski?* 'Ali greste na Poljsko?' – *Tak.* 'Da.', *Nie byłeś w szkole?* 'Nisi bil v šoli?' *Dlaczego?* 'Zakaj?', *Lubisz lody?* 'Imaš rad sladoleđ?' – *Nie.* 'Ne.')

Novejše publikacije kot stavčne ekvivalente oz. polstavke obravnavajo tudi glagolske povedi s povedkom, ki je izražen z neosebno glagolsko obliko, na primer neosebno glagolsko obliko na *-no, -to* (*Wybito szybę.* 'Steklo se je razbilo.', *Zaczęto tango.* 'Začel se je tango.', *Rozlano mleko.* 'Mleko se je razlilo.', neosebno glagolsko obliko z zaimkom *się* 'se': *Mówi się.* 'Govori se.'). z neosebnim nepregibnim glagolom (*Do tanga trzeba dwojga.* 'Za tango sta potrebna dva.'). z nedoločnikom (*Stać!* 'Stati!', *Zamykać drzwi!* 'Zapirajte vrata!', *Nie palić!* 'Ne kadite!') ali z deležjem na *-ąc* ali *-wszy/-wszy* (*Jedząc wolno kanapkę, czytał gazetę.* 'Ko je počasi jedel sendvič, je bral časopis.', *Zjadłszy, wstał od stołu.* 'Ko je pojedel, se je dvignil od mize.'). Deležijski stavčni ekvivalent oz. deležijski polstavek (polj. *imiśłowowy równoważnik zdania*) nikoli ne nastopa samostojno, ampak le kot odvisni stavek in predstavlja konstrukcijo, ki vsebuje deležje na *-ąc* (polj. *imiśłów przysłówkowy współczesny*) ali deležje na *-wszy/-wszy* (polj. *imiśłów przysłówkowy uprzedni*) skupaj z drugimi besedami, ki so od njega odvisne (npr. *Siedział, uważnie studiując grubą książkę.* 'Sedel je, pozorno študirajoč debelo knjigo.': *studiując* (jak? 'kako?') ← *uważnie* 'pozorno', *studiując* (co? 'kaj?') ← *książkę* 'knjigo' (jaka? 'kakšno?') ← *grubą* 'debelo'). Deležijski stavčni ekvivalent ima največkrat vlogo časovnega ali vzročnega odvisnika, lahko pa tudi nadomešča druge odvisnike. Tip odvisnika, ki ga nadomešča deležijski stavčni ekvivalent, lahko prepoznamo tako, da slednjega pretvo-

⁹ V slovenščini je edina možna oblika z glagolom: *Kdaj bo poroka? Koliko je ura?*

rimo v določen odvisnik ter opišemo razmerje med njim in nadredno povedjo (npr. *Przechodząc ulicą, spotkałem znajomego.* → *Gdy przechodziłem ulicą, spotkałem znajomego.* 'Ko sem šel po ulici, sem srečal znanca.': kedy spotkałem? 'kdaj sem srečal?', *Gdy przechodziłem ulicą* je časovni odvisnik, torej je *Przechodząc ulicą* deležijski stavčni ekvivalent časovnega odvisnika (polj. *imiesłowowy równoważnik zdania podrzędnego okolicznikowego czasulimiesłowowy równoważnik zdania czasowego*)). Imamo tudi deležijski stavčni ekvivalent prirednega stavka, na primer vezalnega (npr. *Student, słuchając wykładu,* (→ *slucha wykładu i*) *robi notatki.* 'Medtem ko študent posluša predavanje, si dela zapiske.') oz. protivnega (npr. *Wykonywał swą pracę sumiennie, nie spiesząc się przy tym zbytnio* (→ *ale się przy tym zbytnio nie spieszył*). 'Svoje delo je opravljal vestno, vendar pri tem ni preveč hitel.') Deležje, ki je osrednji del deležijskega stavčnega ekvivalenta, označuje proces, ki je značilen za isti osebek, ki je v nadredni povedi. To je razvidno tudi iz omenjenih primerov (*on siedział* 'on je sedel' in *on studiował* 'on je študiral' ter *ja przechodziłem* 'jaz sem šel mimo' in *ja spotkałem* 'jaz sem srečal'), zato so konstrukcije, v katerih osebk v nadredni in podredni povedi nista ista (npr. **Idąc ulicą, padał deszcz.* **Idoć po ulici, je padał deż.*), napačne. Polstavčne tvorbe, kot je deležijski polstavek (polj. *imiesłowowy równoważnik zdania*), pozna tudi slovenščina (npr. *Boječ se, da je ne bi odpodili, se je deklica približala skupini na travi., Pri [teți] sem prebil vsake počitnice, začeni od druge šole.*), a so v sodobnem jeziku zelo redke. V poljščini so tvorni in trpni deležniki, pa tudi deležja žive konstrukcije, čeprav je treba omeniti, da nasploh deležja pogosteje nastopajo v pisni poljščini, deležniki pa bolj v govorjeni.

Glede na število povedkov ločimo v poljščini enostavčne povedi (polj. *wypowiedzenia pojedyncze*), tj. povedi z enim povedkom, in zložene povedi (polj. *wypowiedzenia złożone*), ki imajo dva povedka ali več. Enostavčne povedi so lahko nerazvite (*nierozwinięte*), torej sestavljene iz povedka in osebk (npr. stavek: *Słowik śpiewa.* 'Slavec poje.', stavčni ekvivalent: *Śpiew słowika.* 'Slavčevo petje.') ali razvite (*rozwinięte*), sestavljene iz povedka, osebk in ostalih stavčnih členov (npr. stavek: *Mały słowik głośno śpiewa wieczorem w ogrodzie.* 'Mali slavec glasno poje zvečer na vrtu.', stavčni ekvivalent: *Głośny śpiew małego słowika wieczorem.* 'Večerno glasno petje malega slavca.'). Med zloženimi povedmi ločimo dvostavčne zložene povedi (*wypowiedzenia jednokrotnie złożone*), torej povedi z dvema povedkoma (npr. stavki: *Uczę się pilnie, bo chcę zdać egzamin z gramatyki.* 'Pridno se učim, ker želim opraviti izpit iz slovnice.', *Siedzę przy biurku i czytam książkę.* 'Sedim za pisalno mizo in berem knjigo.', *Milcz i słuchaj!* 'Molči in poslušaj!'; stavčni ekvivalenti: *Trzeba się pilnie uczyć, aby zdać egzamin.* 'Trebajo se je pridno učiti, da bi opravil izpit.', *Milczeć i słuchać!* 'Molčati in poslušati!', *Śnieg, zimno.* 'Sneg, mrzlo.');

mešane konstrukcije, ki so sestavljene iz stavkov in stavčnih ekvivalentov (*Uczę się pilnie, aby zdać egzamin.* 'Pridno se učim, da bi opravil izpit.', *Posprząawszy mieszkanie, wyszedłem na zakupy.* 'Ko sem pospravil stanovanje, sem odšel po nakupih.)), in večstavčne zložene povedi (polj. *wypowiedzenia wielokrotnie złożone*), ki imajo vsaj tri povedke ali več (npr. stavki: *Uczę się pilnie, bo chcę zdać egzamin z gramatyki, abym mógł*

zaliczyć drugi rok studiów. 'Pridno se učim, ker želim opraviti izpit, da bi se lahko vpisal v drugi letnik študija.', *Siedzę przy biurku, porządkuję papiery i słucham radia, albo delectuję się muzyką.* 'Sedim za pisalno mizo, urejam papirje in poslušam radio ali pa se zabavam ob glasbi.'; stavčni ekvivalenti: *Trzeba się uczyć, aby zdać egzamin z gramatyki i zaliczyć drugi rok studiów.* 'Trebba se je učiti, da bi opravili izpit in se vpisali v drugi letnik študija.', *Można siedzieć przy biurku, porządkować papiery i słuchać radia, albo delectować się muzyką.* 'Lahko sedimo za pisalno mizo, urejamo papirje in poslušamo radio ali pa se zabavamo ob glasbi.', *Milczeć, słuchać i uważać!* 'Molčati, poslušati in biti pozoren!').

Dvostavčne in večstavčne zložene povedi so lahko zložene priredno ali podredno. Priredno zložena poved je sestavljena iz dveh sestavnih povedi (*wypowiedzenia/zdania składowe*), ki sta si skladenjsko enakovredni in tako tvorita priredje. Glede na značilnosti tega razmerja ločimo priredno zložene povedi na vezalne, ločne, protivne, sklepalne/posledične in pojasnjevalne.¹⁰ Podredno zložena poved je sestavljena iz dveh sestavnih povedi: iz nadredne povedi (*wypowiedzenie nadrzędnelokreślane*) in podredne (*wypowiedzenie podrzędnelokreślające*), ki sta v nadredno-podrednem razmerju – v enakem razmerju, kot sta v enostavčni povedi nadredni člen (*nadrzędnik*), tj. jedro oz. odnosnica, in podredni člen (*podrzednik*), tj. določilo. Podredna poved – odvisnik – je lahko v vlogi poljubnega stavčnega člena nadredne povedi. V slovenščini pa glede na ta kriterij ločimo enostavčne povedi in večstavčne oz. zložene povedi, ki so treh vrst: priredne (S + S), podredne (S/S) in sooredne (S..S) (Toporišič 2000: 488–489).

Predstavitev delitve povedi v poljščini glede na dva kriterija: 1. glede na prisotnost in obliko povedka in 2. glede na število povedkov oz. predikatov, razlaga skladenjskega izrazja s tega področja in poskus primerjave tipologije stavkov s slovensko tipologijo tako pri tipologiji povedi kot pri definicijah skladenjskega izrazja je pokazala nekoliko razhajanj ne samo na medjezikovni ravni, ampak tudi že znotraj posameznega jezika. Primerjava naj bi pripomogla k boljšemu oz. pravilnemu razumevanju skladnje posameznih jezikov oz. olajšala primerjalne skladenjske raziskave poljščine in slovenščine.

Literatura

- JODŁOWSKI, Stanisław, 1976: *Podstawy polskiej składni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KLEMENSIEWICZ, Zenon, 1969: *Zarys składni polskiej*. Wyd. 6. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- MIZERSKI, Witold (ur.), 2000: *Język polski. Encyklopedia w tabelach*. Warszawa: Wydawnictwo Adamantan.
- NAGÓRKO, Alicja, 2003: *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

¹⁰ Nekateri učbeniki ločijo še dodatno stopnjevalno priredno zloženo poved (*wypowiedzenie współzrzednie złożone wyłączające*) oz. stopnjevalno priredje, ki načeloma spada v vezalno priredje. Gre za dejstvo, da se dejanji ali lastnosti, predstavljeni v sestavnih stavkih, nasploh izključujeta, npr. *Ani nie czyta, ani nie pomaga.* 'Niti ne bere niti ne pomaga.'

- PAVLIN, Marta, 2006: *Skladnja. Priročnik z vajami*. Ljubljana: Jutro.
- SALONI, Zygmunt, ŚWIDZIŃSKI, Marek, 1998: *Skladnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SMOLEJ, Mojca, 2011: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika. Izbrana poglavja z vajami. Dodatek: Nekatere skladenjske značilnosti spontano govorjenih besedil*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Scripta).
- STRUTYŃSKI, Janusz, 1998: *Gramatyka polska*. Kraków: Wydawnictwo Tomasz Strutyński.
- ŠTEFANOVA, Rozka, ŁACIAK, Władysław, 1969: *Učbenik poljskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ŽELE, Andreja, 2008: *Osnove skladnje*. Ljubljana: Samozaložba.

NEKAJ IZSLEDKOV IZ ANALIZE KAVZATIVNIH GLAGOLOV MIŠLJENJA IN ČUSTVOVANJA

Agnieszka Zatorska

Katedra Filologii Słowiańskiej, Łódź

UDK 811.162.1'367.625:159.942.955

Članek¹ predstavlja izbrana vprašanja kavzativnih glagolov mišljenja in čustev (obravnavava kavzative, ki se nanašajo na mentalno in psihično domeno). Avtorica se osredotoča na tri problemska področja. Prvič, posveča se predikatom mišljenja, čustev in pri tem kavzativom ter tipom glagolov, ki jih realizirajo. Drugič, opisuje izbrane poljske glagole in dokazuje, kako je zgrajena semantična vsebina in kako se to kaže pri pomensko-skladenjski strukturi. Tretjič, raziskuje, kako so pomenska razlika in vsebinska zloženost ter skladenjska potencialnost prikazane v slovarjih.

semantika, skladnja, psihološki glagoli, kavzativi, poljski jezik

The article is devoted to some problems of the predicative expressions of mental predicates and causative predicates (psych and causative verbs) in Polish. The author concentrates on three issues. Firstly, the types of predicates are taken under consideration (intellect, feelings and causative). Secondly, the Polish data are presented and their complex semantic-syntactic frame. Thirdly, the author demonstrates how these phenomena are presented in dictionaries.

semantics, syntax, psych verbs, causatives, Polish

Članek obravnava izbrana vprašanja glagolov kot izrazov tistih predikatov, ki slikajo področje človeške psihe. Kriterij za izbiro glagolov je bila tudi prisotnost kavzativne komponente v bazni semantični strukturi glagola. H glagolom, ki na jezikovni ravni uresničujejo psihološke predikate, avtorica prišteva glagole mišljenja (označujejo mentalne procese) in glagole čustev. Članek se navezuje na sodobne raziskave slovanskega glagola (Kiklewicz, Korytkowska 2010). Analizirano gradivo obsega 20 poljskih glagolskih enot, ki realizirajo predikate (vsebinske enote) na formalni, jezikovni ravni. Avtorica obravnava tiste glagole, pri katerih v semantični vsebini najdemo pojem kavzatiranja. Kot osnovo tovrstnih glagolov šteje kavzativni predikat. Probleme pojavov kavzativnosti pri mentalnih glagolih predstavlja v glavnem na poljskih primerih, čeprav se navezuje tudi na slovenske primere. Klasifikacija,

¹ Članek je nastal v okviru znanstvenoraziskovalnega projekta Właściwości składniowe czasowników jako baza ich zintegrowanego opisu leksykograficznego (w perspektywie konfrontatywnej polsko-bułgarsko-rosyjskiej)/Skladenjske lastnosti glagolov kot osnova za njihov leksikografski opis (primerjalna poljsko-bolgarsko-ruska študija), ki poteka v letih 2014–2017 pri Narodnem centru znanosti Republike Poljske (št. projekta: 2013/11/B/HS2/03116).

s katero razdeljuje pojme mišljenja, čustev in kavzativnosti, je navedena na semantični ravni. Teorija pomenske skladnje, ki je v poljskem jezikoslovju dobro razvita, namreč pravi, da obstajata dve ravni: semantična in skladenjska. Komponente mišljenja, čustev in kavzativnosti najdemo na semantični, vsebinski ravni, medtem ko njihove jezikovne realizacije – glagole in njihove dopolnitve v stavkih – funkcionirajo na skladenjski ravni. Avtorica je podobno problematiko že obravnavala v članku (Zatorska 2007), v katerem je predstavila nekaj poudarkov o poljskih in slovenskih kavzativnih glagolih čustev, doživljanja in vrednotenja. V pričujočem prispevku se ukvarja predvsem s pomensko strukturo izbranih glagolov in s statusom kavzativnosti na pomenski in skladenjski ravni. Zanima jo, ali slovarji v primeru analiziranih glagolov vsebujejo informacijo o njihovi kavzativnosti.

Pri kompleksni problematiki določanja razreda predikatov mišljenja (in glagolov, ki te predikate realizirajo) se avtorica opira predvsem na delo poljskih jezikoslovcev (Maliszewska 2001, 2002; Danielewiczowa 2002). Predikati čustvenih stanj so bili v preteklosti in so tudi danes predmet lingvističnih študij (Nowakowska-Kempna 1986). V širši slovanski perspektivi so bile realizacije predikatov čustvenih stanj predstavljene z opisom samostalniških uresničitev (Spagińska-Pruszk 1994 za poljščino, ruščino in hrvaščino; Będkowska-Kopczyk 2004 za slovenščino). Avtorica prispevka je gradivo analizirala predvsem s pomočjo slovarjev, dodatno pa tudi na osnovi korpusov. Za poljski jezik je uporabljala slovarja *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN* (Dubisz 2003) in *Inny słownik języka polskiego PWN* (Bańko 2014). Pri obravnavi slovenskih glagolov, ki so pri analizi samo dodatno gradivo, je bil temeljni *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), pri pomensko-skladenjski analizi pa *Vežljivostni slovar slovenskih glagolov* (Žele 2008).

Prispevek se posveča tudi problematiki odraza semantične kompleksnosti v slovarskih definicijah.

Pomensko-skladenjske lastnosti jezikovnih enot, ki realizirajo predikate mišljenja in čustvovanja v stavkih s kavzativnim pomenom

V skladu z načeli poljske semantično-skladenjske šole (Karolak 2002; Kiklewicz, Korytkowska 2010) je skupna lastnost predikatnih enot iz obravnavanih zbirk gradiva ta, da funkcionirajo kot predikati višjega reda. Glede na dognanja omenjene šole so to predikati, ki implicirajo vsaj en argument v stavčni obliki, v obliki propozicije.

Pričujoči prispevek potrjuje tezo, da predikati, ki so osnova za glagole in analitizme mišljenja, čustvovanja in kavzative, sodijo med predikate višjega reda. Predikati mišljenja (cogitandi), ki izražajo stanja in dogajanja s področja védenja/mišljenja, in predikati s področja čustvovanja (sentiendi) imajo temeljni vzorec pomenske strukture $P(x, q)$, pri čemer je P nadredni predikat, x označuje predmetni argument, v tem primeru živo bitje, ki misli/čuti in je kot tako nosilec mentalnega procesa, p pa simbolizira notranji predikat (npr. *Janek (x) misli, da/čuti, da (P) je letos pomlad neobičajno topla (q)*). Osrednji pojem semantičnega polja intelekta je védenje, temeljni predikatni enoti pa sta v poljščini glagola *wiedzieć* 'imeti védenje' in *myśleć*

'izvajati miselne operacije', ki jima odgovarjata slovenska glagola *vedeti* in *misлити*. V razredu glagolov mišljenja najdemo tudi take, ki določajo tri argumente. Simbolizira jih vzorec $P(x, q, r)$, pri čemer je P nadredni predikat, x nosilec mentalnega stanja ali procesa, q in r pa označujeta propozicijske argumente (npr. *porównać*: *Janek porównał to, co zrobił Tomek, z tym, co zrobił Marek*). Med glagoli čustvovanja je v poljščini temeljni glagol *czuć*, v slovenščini *čutiti*. Glagoli, ki uresničujejo kavzativne predikate, sodijo med predikate z dvema propozicijskima argumentoma $P(p, q)$. Ti glagoli imajo v svoji semantični strukturi primarni predikat s pomenom *povzročanja* (Karolak 2002; Kiklewicz, Korytkowska 2010; Zatorska 2013). Avtoričin izbor glagolov je v tem smislu poseben, saj izbrani glagoli ne realizirajo popolne kavzativne strukture, čeprav lahko v stavkih s temi glagoli rekonstruiramo komponento povzročanja. Obravnava obsega poljske glagole mišljenja: 1. *przekonywać się/przekonać się*, 2. *przypominać/przypomnieć*, 3. *rozmarzyć się/rozmarzać się*, 4. *rozwikłać*, 5. *ubrdać sobie*, 6. *upatrywać*, 7. *upewniać się/upewnić się*, 8. *uzasadniać/uzasadnić*, 9. *uzmysławiać/uzmysłować*, 10. *wyjaśniać/wyjaśnić*. Obravnavani glagoli čustev so: 1. *przerażać/przerazić*, 2. *przestraszać/przestraszyć*, 3. *przygnębiać/przygnębić*, 4. *rozbawiać/rozbawić*, 5. *rozczulać/rozczulić*, 6. *rozdrażniać/rozdrażnić*, 7. *rozgniewać*, 8. *rozżłościć*, 9. *satysfakcjonować*, 10. *smucić*. Glagoli nastopajo v parih kot nedovršni in dovršni.² Nekatere glagole opažamo samo kot nedovršne (*satysfakcjonować*, *smucić*, *upatrywać*) ali samo dovršne (*rozgniewać*, *rozwikłać*, *rozżłościć*). Med analiziranimi glagoli ločimo dva tipa: predikate z dvema argumentoma in predikate s tremi argumenti. Gradivo potrjuje glagole mišljenja in čustev, ki delujejo kot izrazi dvoargumentne predikatne strukture $P(x, q)$: *przekonać się* (npr. *Turysta (x) przekonał się (P) o upadłości (q) biura podróży*), *rozwikłać* (npr. *Policjant (x) rozwikłał (P) tajemnicę kradzieży samochodu (q)*), paralelno *smucić* (npr. *Poziom artykułu smuci recenzenta; To, że artykuł jest słaby, smuci recenzenta. Recenzenta smuci to, że artykuł jest słaby/ma niski poziom*). Med gradivom je nekaj glagolov, izvedenih iz triargumentskih predikatov $P(x, q, r)$: *upatrywać* (npr. *Wiele kobiet (x) w postępowaniu (r) mężczyźni upatruje przyczynę swoich nieszczęść (q)*), *uzasadnić* (npr. *Stanem pacjentki (r) lekarka (x) uzasadniła (P) zatrzymanie jej w szpitalu (q)*).

Z analiziranimi glagoli je povezan problem izražanja impliciranih argumentov. Predmetni argument x se pojavlja v obliki samostalnika oz. samostalniške fraze. Propozicijska argumenta q oz. r sta na jezikovni ravni realizirana kot izglagolska samostalnika in kot taka v tem prispevku označena za nominalizacije. Propozicijska argumenta q oz. r lahko nastopata v stavčni obliki.

Problem statusa kavzativne vsebine povedi se pojavlja pri obeh oblikah (stavek, nominalizacija). Poved *Upór dziewczyny (q) rozgniewał Janka (x)* lahko spremenimo v *Janka (x) rozgniewało to, że dziewczyna była uparta (q)*. Nosilec psihičnega stanja x (*Janek*) je čutil jezo zaradi dekletovega obnašanja (q). Pojav fraze s samostalnikom *Upór dziewczyny* na prvem mestu je samo rezultat formalnih procesov iz jezikovne, skladenjske ravni. Čeprav v stavčni vsebini najdemo element kavzativiranja – nekaj se

² V nadaljnji analizi avtorica uporablja samo eno obliko glagola iz vidskega para.

je spremenilo, namreč *to, kar je naredila punca*, je povzročilo začetek čustvenega stanja *x-a* (*Janek*). Semantična struktura, povezana s poljskim glagolom *rozgniewać*, obsega samo dva argumentska elementa $P(x, q)$. Ista vsebina je lahko jezikovno izražena v bolj zgoščeni obliki: *Dziewczyna rozgniewała Janka*. V tem primeru je vsebina notranjega, propozicijskega argumenta izražena samo s samostalnikom *dziewczyna* 'punca', kar avtorica članka razume kot notranji argument notranjega propozicijskega argumenta. Za vsebino je značilen nosilec psihičnega stanja, namreč tisti, ki goji določena čustva. Pojav, da je vsebina notranjega propozicijskega argumenta omejena na samostalniško frazo *dziewczyna*, štejemo za formalni proces (diateza). Tak izraz predikatno-argumentске strukture lahko najdemo tudi v slovenščini, prim. *razjeziti* (Zatorska 2007: 768); v navedenem prispevku avtorica trdi, da so analizirani glagoli izraz predikatov, ki predstavljajo povzročanje čustev (Nowakowska-Kempna 1986: 93). O semikavzativih s področja psihologije najdemo podatke tudi v primerjalni bolgarsko-poljski študiji (Korytkowska 1992: 83). Podobne realizacije najdemo v stavkih z glagoli: *rozbawić* (npr. *Taniec dzieci rozbawił ich do łez*), *smucić* (npr. *Syn smuci rodziców/łto co robi syn smuci [...] /zachowanie syna smuci [...]*) in z drugimi glagoli čustev. Glagol *przestraszyć* (prim. slov. *prestrašiti/ustrašiti*) uresničuje strukturo $P(x, q)$. Formalna realizacija lahko omogoča takšen red vsebinskih elementov, da je propozicijski argument q postavljen na prvo mesto (npr. *Skrzypienie drzwi przestraszyło sąsiadkę, Naciski polityczne bardzo przestraszyły ludność*; prim. slov. *Škripanje vrat je prestrašilo sosedo, Politični pritiski so prestrašili prebivalce*). Ti primeri lahko dokazujejo, da so tisti, ki doživljajo čustvo (strah), nosilci mentalnega stanja. Sporočevalec (avtor povedi) pove nekaj o notranjem svetu čustev drugega ali skupine. Zgradba povedi dokazuje, da je poved o čustvih (in vzrokih zanje) samo rekonstrukcija, ki je izražena preko jezika – preko semantične strukture in skladske realizacije.

V izbranem gradivu srečamo tudi primer nezasedenosti vezljivostnih mest, npr. *Puste fontanny poza sezonem przygnębiają*.³ V citiranem stavku nosilec psihičnega stanja x ni izražen. Nihče namreč ne more trditi, da lahko *puste fontanny* karkoli povzročajo, da funkcionirajo kot agensi. Nosilca čustev v tem kontekstu pa ne poznamo; fraza služi kot naslov in nosilec psihičnega stanja je splošen. Bolj zapletena se zdi vsebinska struktura predikatov mišljenja s kavzativno interpretacijo in njen jezikovni izraz. Pri teh glagolih je kavzativna komponenta večinoma posledica rekonstruiranja mentalnega procesa. V nekaterih primerih opažamo, da je vzrok mentalne situacije dodatni element v semantični strukturi, prim. *ubrdać sobie*, npr. *Po tym, jak przyniosłam choremu chłopcu kwiatki, ubrdał sobie, że przysłała je jego matka*. Vzrok mentalnega dogodka *ubrdał sobie: przyniosłam [...] kwiatki* je odmev širšega konteksta in ni vključen v bazno vsebinsko strukturo $P(x, q)$, iz katere je tvorjen glagol *ubrdać sobie, że [...] (q)*. Stavek, ki bi izražal to strukturo, bi bil: *Ubrdał sobie, że kwiaty przysłała mu matka*. Tak tip strukture ima stavek z glagolom *rozmarzyć się*,

³ http://radom.wyborcza.pl/radom/1,48201,17699177,Fontanny__Dobre_na_pol_roku__poza_sezonem_przygnębiają.html

npr. (*Gdy zobaczył w sądzie ukochaną*), rozmarzył się tak bardzo, że nie usłyszał słów sędziego. Bazno strukturo najdemo pri primeru *Rozmarzył się o ukochanej/Rozmarzył się o tym, jaka jest jego ukochana*. Drugi podatki, ki funkcionirajo kot podredni stavki (npr. *gdy zobaczył* itn.), so zunaj vsebinske strukture kot dodatne informacije. Podobno vsebinsko dopolnjen je stavek *Upewnił się, że ma rację*, ki realizira vzorec $P(x, q)$, čeprav lahko dodamo še kontekst (v oklepaju), s pomočjo katerega postane vzrok prepričanja x -a bolj razumljiv, npr. (*Dostał wiadomość i*) *upewnił się, że ojciec będzie na niego oczekiwał w Trieście*.

Bolj jasna je rekonstrukcija vzročno-posledične verige, uporabljene v mislih, ki pa najde jezikovni izraz pri glagolih, oprtih na predikatih s tremi argumenti. Pri nekaterih glagolih nosilec mentalnega stanja nastopa v drugačnem sklonu kot prvi, npr. *Susza uzmysłowiła mu straty*. Enoto *uzmysłować* lahko povežemo s strukturo $P(p, x, q)$, kjer p (*susza*) označuje argument vzroka v kavzativnem modelu. Tudi v tem primeru se mišljenje odvija v psihični sferi x -a. Analizirani stavek dokazuje tok mišljenja in rekonstrukcijo mentalnega procesa. Ta, ki misli oz. sodi, povezuje pojav *susza* s posledico (*straty*). Trije argumenti $P(p, x, q)$ so vključeni v strukturo predikata, realiziranega na jezikovni ravni kot *wyjaśnić* (npr. *Zagrzybiony dach wyjaśnił nam ciągle chorowanie i alergię u dzieci*). Na semantični strukturi $P(p, x, q)$ je zgrajena vsebina stavka z glagolom *uzasadnić* (npr. *Zachowanie człowieka uzasadniło użycie wobec niego przemocy*), čeprav oseba kot nosilec mentalnega procesa v poljščini v primerih s tem glagolom seveda ni izražena.

Upoštevanje pomenskih razlik v slovarjih

V obstoječi literaturi je v povezavi z obravnavano tematiko zanimiv prispevek poljskih raziskovalcev, ki opozarjata na nezadostno upoštevanje pomenskih razlik pri verbalnih enotah v slovarjih (te izvirajo iz različnih pomenskih struktur s predikati prvega ali drugega reda) (Kiklewicz, Korytkowska 2012: 53). Za pričujoči članek je bistveno dognanje omenjenih jezikoslovcev, ki se dotika odnosa med zgradbo predikatno-argumentne strukture, torej strukture na vsebinski ravni, in pomenom posameznih enot, bodisi v obliki pomenskih razlik v okviru enega slovarskega gesla bodisi kot ločenih leksemov in ločenih slovarskih gesel. Jezikoslovca v svoji kritiki izpostavljata pomanjkanje natančnosti in jasnosti pri urejanju slovarskih gesel glede na razlike (stopnjevalno) v načinu zapletenosti zgradbe določene pomenske strukture. Avtorji poljskih slovarjev, iz katerih avtorica črpa gradivo, s katerim želi dokazati, kako se pomenske in skladijske lastnosti odražajo pri posameznih leksemih (Bańko 2014; Dubisz 2003), uporabljajo različne strategije razdelitve gesla. Pri tem upoštevajo različne pomenske odtenke znotraj ene leksikalne glagolske enote. Včasih tudi tvorijo drugo geslo za drugo leksikalno enoto. Avtorica je izbrala slovar *Inny słownik języka polskiego* (Bańko 2014), ki je odličen, sodoben in uporabniku prijazen. Definicije so avtorji gesel podali v jeziku, ki v poljščini zveni naravno, pri čemer so uporabljali proste, razumljive besede iz splošne, nevtralne zvrsti knjižnega jezika. Poglejmo nekaj primerov. Poljska glagola *uzasadniac* (nedovršni) in *uzasadnić* (dovršni) sta v omenjenem slovarju (Bańko 2014: 954) opremljena z dvema definicijama, skupaj za

nedovršnik in dovršnik. Prisotnost kavzativnega pomena v glagolu mišljenja *uzasadniać/uzasadnić* je prikazana pregledno z definicijo: »Jeśli coś uzasadnia nasze zachowanie lub postępowanie, to jest jego przyczyną« (Bańko 2014: 954). Izpostavljena je beseda *przyczyna*, ki označuje vzrok. Definijska fraza je podprta s primerom: »Ten sposób myślenia uzasadniał niejedną akcję amerykańskiego rządu«. Prva definicija glagola *uzasadniać/uzasadnić* s primeri teži h glagolom govorjenja. Rešitve avtorjev slovarja potrjujejo triargumentsko strukturo $P(p, x, q)$ pri glagolih *uzmysłować/uzmysławiać*. Definicija jasno dokazuje, da v pomenski strukturi najdemo prepričanje in vzrok, ki vodi k temu prepričanju (Bańko 2014: 955). Tudi v drugem slovarju, ki ga avtorica upošteva v pričujoči raziskavi (Dubisz 2003), so avtorji zabeležili dve definiciji pri glagolu *uzmysłować*.

Druga tema, ki se je bomo dotaknili in ki se nanaša na glagole s strukturo $P(x, q)$, je predstavitev različnih primerov skladenjske strukture v slovarskih geslih. V poljskem in slovenskem slovarskem gradivu najdemo pri določenem glagolu različne skladenjske variante stavkov. Poljski leksem *przygnębiać/przygnębić* je npr. v slovarju predstavljen s stavkom: *Ta sytuacja uzależnienia bardzo go przygnębiała* (Bańko 2014: 360). Definiciji glagola *przestraszyć* sledi na prvem mestu zgled: »Coś mnie przestraszyło« (Dubisz 2003). Slovenski glagol *ustrašiti* je ilustriran z naslednjo frazo: *Slabo vreme ga je ustrašilo* (SSKJ). Glagol *strašiti* je med drugim predstavljen tudi z zgledom: *Vreme jih je že resno strašilo* (Žele 2008: 404). Navedeni primeri predstavljanja stavkov kot zgledov pri definiranju so samo majhen del gradiva. Eksplikativno prikazovanje različnih pomenov ali njihovih variant, ki izkoriščajo vsebinski in skladenjski potencial glagolov, najdemo tako v slovenskih kot poljskih slovarjih. To je dobra in ustrezna leksikografska strategija.

Sklep

Jezikovna sredstva, ki omogočajo izražanje človeške psihologije, pa tudi tista, ki izražajo vzročno-posledične odnose, torej tudi logične miselne procese pri ljudeh, so predmet jezikoslovnih raziskav. Posebno mesto med jezikovnimi izrazi imajo glagoli védenja, mišljenja in čustev, med njimi pa so tudi glagoli, ki temeljijo na nadrednih kavzativnih predikatih. Obravnavani predikati v svojih pomenskih strukturah povezujejo nekaj osnovnejših pomenov z različnih, toda bližnjih semantičnih polj. Avtorica je v pričujočem prispevku orisala osnovne značilnosti glagolov mišljenja in čustev ter jih podkrepila s primeri poljskih stavkov. Omenjeni glagoli realizirajo predikate višjega reda (torej take, ki vsebujejo stavčne argumente). Avtorica je opozorila na prisotnost kavzativnega pomena v stavkih, kjer nastopajo analizirani glagoli. Gradivo dokazuje različen status kavzativnih vsebin. Pri nekaterih glagolih (npr. *uzasadnić, uzmysłować, wyjaśnić*) kavzativnost izvira iz propozicijskega argumenta (p) in je torej element predikativno-argumentske strukture $P(p, x, q)$. Pri glagolih čustev (npr. *rozbawić, rozdrażnić, rozgniewać*) je široko potrjen pojem povzročanja mentalnega stanja, ki je povezan z začetkom danega stanja. Semantični vzorec pa nima vsebine kavzativnosti, ki bi bila izražena kot poseben argument. Popolna semantična struktura predikatov, ki služijo kot osnova teh glagolov, je $P(x, q)$. Avtorica je

zabeležila glagole, ki so tvorjeni na podlagi strukture $P(x, q)$, za katere je značilna kavzativnost, čeprav je dodana s kontekstom (npr. *przestraszyć, przygnębić, rozmarzyć się, ubrać sobie, upewnić się*). Avtorji slovarjev upoštevajo omenjene semantične pojave, tako da na jezikovni ravni obravnavane glagole prikazujejo kot leksikalne enote ali pa v slovarskih geslih dodajajo podpomene leksemov, s čimer opozarjajo na polisemijo danega glagola. Gradivo v slovarjih je zbrano na način, da je lahko tudi kavzativni pojem, ki je vključen v stavek z obravnavanim glagolom ali pa je z njim povezan, potrjen v slovarskem geslu. Poseben izsledek te in tudi prejšnjih avtoričinih raziskav (Zatorska 2013) so značilnosti pomenske predikatne strukture in njene skladske implikacije, ki izvirajo iz pomenskosti.

Literatura

- BAŃKO, Mirosław (ur.), 2014: *Inny słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Študentska založba.
- DANIELEWICZOWA, Magdalena, 2002: *Polskie czasowniki epistemiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DUBISZ, Stanisław (ur.), 2003: *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KAROLAK, Stanisław, 2002, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*. Warszawa: Sławi-styczny Ośrodek Wydawniczy.
- KIKLEWICZ, Aleksander, KORYTKOWSKA, Małgorzata (ur.), 2010: *Od zdania złożonego do zdania pojedynczego (nominalizacja argumentu propozycjonalnego w języku polskim i bułgarskim)*. Olsztyn: Centrum Badań Europy Wschodniej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- KIKLEWICZ, Aleksander, KORYTKOWSKA, Małgorzata, 2012: Modelowanie płaszczyzny syntaktycznej a segmentacja hasła słownikowego (na przykładzie języków słowiańskich). *Biuletyn PTJ*. LXVIII. 49–68.
- KORYTKOWSKA, Małgorzata, 1992: Typy pozycji predykatowo-argumentowych. Gramatyka konfron-tatywna bułgarsko-polska V/1. Warszawa: Sławi-styczny Ośrodek Wydawniczy.
- MALISZEWSKA, Agnieszka, 2001: O problemie kryteriów klasyfikacyjnych predyktorów mentalnych. *Rozprawy Komisji Językowej* 46. 91–134.
- MALISZEWSKA, Agnieszka, 2002: Wybrane właściwości analitycznych predyktorów mentalnych. *Rozprawy Komisji Językowej* 47. 79–87.
- NOWAKOWSKA-KEMPNA, Iwona, 1986: *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami pre-dykatów uczuć*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- SPAGIŃSKA-PRUSZAK, Agnieszka, 1994: *Język emocji. Studium leksykalno-semantyczne rzeczow-nika w języku polskim, rosyjskim i serbsko-chorwackim*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- SSKJ = *Słovar slovenskega knjižnega jezika*, elektronska izdaja, 2000. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ZATORSKA, Agnieszka, 2007: Z pogranicza kauzatywnych czasowników emocji, percepcji i war-tościowania. Danuta Kowalska (ur.): *Pogranicza*. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie. 767–774.
- ZATORSKA, Agnieszka, 2013: *Polskie i słoweńskie predykatory kauzatywne z parafrazą przymiot-nikową*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- ŽELE, Andreja, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GOVORI, KOT SE PIŠE – NEKATERE ZNAČILNOSTI GOVORA PRI SIMULTANEM TOLMAČENJU

Jana Zidar Forte

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'253:81'271.1

Govorjeni jezik zaznamujejo številne zvrsti s specifičnimi značilnostmi. Tudi simultano tolmačenje predstavlja posebno govorno komunikacijo, besedila, ki se tolmačijo, pa imajo pogosto značilnosti tako spontanih kot pripravljenih besedil, lahko so bolj ali manj formalna. Vse to vpliva na jezik tolmačenja in zdi se, da se ta pogosto bolj približa pisnemu jeziku kot pa govornemu jeziku.

govorjeni jezik, simultano tolmačenje, značilnosti pripravljenih besedil, govori

Spoken language is characterised by various varieties, each bearing its own features. Simultaneous interpreting is also a form of spoken communication in which the interpreted texts often carry traits of spontaneous as well as prepared texts and their level of formality may vary. All this affects the language of interpretation, so often it shows more resemblance to written language than oral.

spoken language, simultaneous interpreting, characteristics of prepared texts, speeches

Uvod

Pisni jezik zaradi kodifikacije označujemo kot enotno in dokaj natančno definirano tvorbo, govorjeni jezik pa je že zaradi obsega in različnih dejavnikov, ki vplivajo nanj, bolj heterogen. S sociološkimi in pragmatičnimi pristopi k jezikoslovnemu raziskovanju (Gumperz, Bahtin, Schiffirin, Fairclough, van Dijk) se je zgodil velik razmah pri preučevanju govora, a običajno na ožje zastavljenih področjih.¹ Tudi pričujoči prispevek se na govorjeni jezik osredotoča z vidika konferenčnega tolmačenja oz. natančnejše simultanega tolmačenja (v nadaljevanju ST).

Čeprav se tolmačenje laično pogosto opisuje kot *ustno prevajanje*, obstajajo bistvene razlike med procesom tolmačenja in procesom prevajanja (prim. Šumrada 2010; Cajnkar 2004), zato se raziskovanje tolmačenja znotraj prevodoslovnih študij vse bolj uveljavlja kot samostojna veda (Markič 2013; Pöchhacker 2004).

Pri ST tolmač poslušča izvorno besedilo in ga skoraj hkrati govorno podaja v ciljnjem jeziku (Jones 1998). Preden govorec poda svoj govor, se vnaprej pripravi in ga pogosto tudi zapiše v obliki opornih točk ali kot vezano besedilo, ki ga nato bolj ali

¹ Prim. v slovenskem prostoru v zadnjem času študije o spontanem govoru Darinke Verdonik, Ane Zwitter Vitez in Jane Zemljarič Miklavčič; o govoru na radiu in televiziji študije Alenke Valh Lopert, Jasne Potočnik in Natalije Sinkovič; o govoru na gledaliških odrih študije Hotimirja Tivadarja ipd.

manj zvesto predstavi oziroma prebere. Besedila, s katerimi delajo tolmači, so torej specifična, saj so govorjena, vendar imajo hkrati tudi značilnosti pisnih besedil, kar bi lahko imenovali »poknjženje« govorjenega jezika (Schlamberger Brezar 2012: 237).

Preučevanje javnega govorjenega diskurza

ST se odvija v javnem prostoru, kjer govornik naslavlja zbor ljudi, s čimer posega na polje javnega diskurza. Tega zaznamuje specifičen kontekst ter tudi različne vloge udeležencev komunikacije in z njimi povezane norme javne komunikacije, ki jih je teoretično podrobneje razdelal Škiljan (1999). Besedilne značilnosti javne govorjene besede na praktičnem gradivu političnih sej občinskega sveta natančneje analizira M. Krajnc (2005). Z besedilno in skladenjskostrukturno analizo je ugotovila bistvene razlike, ki ločujejo brano besedilo od spontano govorjenega ali celo zapisanega, na primer zapleteno zložene strukture in visoka stopnja prilastkovih odvisnikov, predmetnih odvisnikov in vezalnega priredja, ki »omogočajo preprostejšo stavčnočlensko zgradbo« (prav tam: 275), kljub zapleteni strukturi pa se je izkazalo, da so izreki pomensko razmeroma preprosti.

Parlamentarni in novinarski govor, ki tvorita pomemben del javnega govora, je v svoji disertaciji o vrinjenih stavkih natančneje preučevala tudi B. Vičar (2011). Politični in novinarski diskurz je bil sicer že predmet obsežnih korpusnih raziskav, in sicer v okviru korpusa dnevnoinformativnih oddaj BNSI (Žgank 2006) ali korpusa sej slovenskega parlamenta Sloparl (Žgank idr. 2006), ki so bili analizirani z vidika strojnega prepoznavanja govora.

Preučevanje nesponatnega govorjenega diskurza tako ni nekaj novega, v pričujočem prispevku pa želimo s primeri² predstaviti nekatere značilnosti izvirnih besedil, ki kažejo na omenjeno dvojnost besedil, in ustrezne segmente ST. V mednarodnem prostoru so tovrstne študije precej razširjene, zlasti v okviru korpusov govorov Evropskega parlamenta (npr. EPIC, EPTIC), televizijskega simultanege tolmačenja ipd. (prim. Bendazzoli, Sandrelli 2009; Bendazzoli 2015), vse pa večinoma sledijo načelom korpusnih prevodoslovnih študij. Raziskovalne teme segajo od kontrastivnih analiz različnih slovničnih in skladenjskih struktur do analiz diskurznihi označevalcev ali formulaičnosti jezika kot takega.³

Pričujoča analiza temelji na avtentičnem gradivu, ki je del dvojezičnega vzporednega francosko-slovenskega korpusa izvirnih in pretolmačenih govorov ter primerljivega korpusa izvirnih francoskih in slovenskih govorov, ki se uporabljajo pri usposabljanju tolmačev. V članku so predstavljeni izsledki preliminarne analize,⁴ ki se osredotoča na nekatere v literaturi najbolj izpostavljene besedilne fenomene z vidika

² Korpus je bil zbran v okviru priprave doktorske naloge o značilnostih jezika tolmačenja, ki jo avtorica prispevka pripravlja pod mentorstvom red. prof. dr. Mojce Schlamberger Brezar.

³ Na spletu je na voljo zbornik povzetkov nedavne delavnice o trenutnih raziskavah na področju tolmačeslovnih korpusnih študij Corpus-based Interpreting Studies: State of the Art, ki je potekala maja v Bologni. http://eventi.dipintra.it/cis1/download/book_of_abstracts_29_04.pdf

⁴ V preliminarno analizo so bili vključeni le poklicni tolmači, čeprav raziskava vključuje tudi tolmačenje študentov.

primerjanja spontanega in pripravljenega oz. branega diskurza. Podrobnejša korpusna in kvalitativna analiza bosta sledili v nadaljevanju študije.

O tvorjenju pripravljenih govorjenih besedil

Zaradi slušnega prenosnika se besedilo hkrati tvori in izgovarja, zato so med zapisanim in govorjenim besedilom besedno-slovnične in ubeseditvene razlike, kar velja zlasti za spontana govorjena besedila. Deloma ali v celoti vnaprej pripravljena besedila pa se lahko zelo približajo zapisanim besedilom, tudi kar zadeva obvestilno gostoto (Vogel 2004).

Prav zato so takšna besedila zahtevnejša, saj se od naslovnikov pričakuje zbrano poslušanje, sledenje besedilu in nenehno povezovanje slišane s predznanjem. Naslovnik tako »drugače kot v nepripravljenih besedilih [...] ne vrednoti le smiselnosti, zaokroženosti, razumljivosti [...], temveč tudi jezikovno pravilnost besedila, tj. govorčevo izbiro jezikovnih in prozodičnih sredstev« (Vogel 2004: 460). Ta vidik je posebej izpostavljen pri tolmačenju, kjer so tolmači aktivni poslušalci, ki besedilo nato še prenesejo v ciljni jezik. Podobno kot pri branju na radiu se tudi govornem na večjezičnih srečanjih s tolmačenjem svetuje,⁵ da zapisano besedilo pred branjem obdelajo oz. preoblikujejo pisno predlogo v slušno sporočilo (Korošec 1998), pri čemer naj bi odpravili vsa tipično pisna sredstva in jih naredili poslušalcu bolj razumljiva.

Ponavljjanje in popravljjanje

Ena od opaznih posledic izbire prenosnika je »način podajanja, kar vpliva tako na obliko kot na funkcijo« (Gadet 2007: 49), saj je linearno podajanje pri ustnem izražanju podrejeno časovni osi. Govorjenega besedila ni mogoče sproti brisati, zato so pogoste nedokončane besede, omahovanja, napake, ponovitve ali poudarki. Ti elementi v pisnem jeziku nimajo ustreznic in so običajno negativno zaznamovani (Blanche-Benveniste 2000).

Toda omenjeno iskanje najustreznjšega izraza je včasih tudi posledica slogovne odločitve oz. poudarjanja določene lastnosti besede, zlasti pri pesniškem in nasploh literarnem ustvarjanju, pri javnih govorih pa govorec s tem posebej poudari določene elemente govora. Tudi tolmač prenese te poudarke (Primer 1), vendar zaradi časovnega pritiska ne vedno s ponovitvijo elementa, ker bi to podaljšalo njegovo podajanje, zato se pogosto zateče k anaforičnim sredstvom in poudarek prenese z intonacijo.

Primer 1:

Izvirnik:

Quand on parle de la question linguistique en Europe, on parle souvent – on évoque souvent la possibilité d'avoir recours à **une langue unique**. **Cette langue unique**, c'est

⁵ Tudi Generalni direktorat za tolmačenje pri Evropski komisiji je pripravil posebna navodila za govornike, ki so v pomoč predvsem tistim, ki niso večji javnega nastopanja in tega, da se njihov govor tolmači. http://ec.europa.eu/dgs/scic/working-with-interpreters/tips-for-speakers/index_sl.htm

un vieux rêve de l'humanité, c'est un mythe, en forme – en somme. En réalité, cette langue unique, elle n'a jamais existé.

Tolmač 1:

In ko govorimo o jezikovnih vprašanjih v Evropi, govorimo pogosto o možnosti uporabe **enega samega, enotnega jezika**. **To** so že stare sanje človeštva. **To** je neke vrste mit. V resnici pa **ta enotni jezik** ni nikoli obstajal.

Tolmač 2:

Ko govorimo o jezikovnem vprašanju v Evropi, se pogosto omenja možnost uporabe **enotnega, enega samega jezika**. Torej **to** je že starodavna **to** so starodavne sanje človeštva, nekakšen mit. Zdaj, dejansko **tega ... enega samega jezika** nikoli ni bilo.

Tolmač 3:

Ko govorimo o jezikovnih vprašanjih v Evropi, pogosto govorimo tudi o možnosti, da bi imeli **skupni jezik**. **Skupni jezik**, ki je star sen človeštva, gre za pravzaprav nekakšen mitološki koncept, vendar pa **to** v resničnosti to ni nikoli obstajalo.

Druga posebnost je vračanje na že izgovorjeno sintagmo, ker jo govorec želi dopolniti ali spremeniti, poleg tega pa nenehno pomikanje naprej in nazaj po izrekah omogoča tudi, da se govorec v primeru napake popravi (Blanche-Benveniste 2000). Ker ima tolmač vedno odmik od govorca, sliši celoten del in tudi popravek, zato pri svojem tolmačenju tovrstne ponovitve oz. napake izpusti (Primer 2).

Primer 2:

Izvirnik:

Il est difficile de contrôler la mise en œuvre des accords parce qu'**il existe** – **il n'existe pas** d'instance de surveillance officielle ni de sanctions officielles, pas plus que de délais de mise en œuvre.

Tolmač 1:

Težko je tudi nadzirati uresničevanje teh dogovorov. Ni nekih uradnih inštitucij, uradnih sankcij, ravno tako ne obstajajo roki za njihovo izvajanje.

Tolmač 2:

In dejstvo je, da nimamo uradnih organov, ki spremljajo izvajanje teh sporazumov. Tudi ni nobenih sankcij.

Tolmač 3:

Težko je nadzirati izvajati izvajanje teh sporazumov. Nimamo namreč uradnih nadzornih organov, ki bi to pregledovali, prav tako niso predvidene uradne sankcije, niti ne časovni rok za izvajanje tega sporazuma.

Včasih tolmač uporabi retoričen poudarek, čeprav ga v izvorniku ni, s čimer doda manjkajočo informacijo ali okrepi sporočilo (Primer 3). Seveda pa se lahko tudi tolmači zmotijo ali v hipu, ko besedo že izgovorijo, ugotovijo, da ni najprimernejša (Primer 4), in ponovijo del besedila; vendar teh ponovitev pri poklicnih tolmačih ni veliko.

Primer 3:

Izvirnik:

Nous devons, dans un avenir proche, modifier nos règles et nos actes afin de nous ajuster à la mondialisation et pour **renforcer notre position en tant qu'acteur dans le monde** de moins en moins centré sur le continent européen.

Tolmač:

In zato moramo v bližnji prihodnosti spremeniti svoja pravila delovanja, svojo zakonodajo, zato da se bomo na ta način lažje prilagodili globalizaciji in da bomo tudi **okrepili svoj položaj akterja, pomembnega akterja v svetu**, ki je vedno manj osredotočen na evropsko celino.

Primer 4:

Izvirnik:

Je veux également lui dire combien je serais heureux de venir inaugurer début janvier le nouveau siège de l'organisation.

Tolmač:

In zelo zadovoljen sem, da bomo januarja **ustanovili** nov sedež, **odprli** nov sedež naše organizacije, hišo frankofonije v Parizu, ki jo že dolgo pričakujemo.

Vrinjeni stavki

Za govorniki je značilna raba vrinjenih stavkov, ko govorec prekine tok govora, vstavi neko dodatno, bolj ali manj pomembno informacijo, in nato nadaljuje s svojim govorom (Gadet 2007). V pogovorih so redkejši, zelo pogosto pa jih srečamo pri monologih. Vsebinsko so lahko povezani z razlago določene besede, dela govora ali s povsem drugo, nepovezano informacijo, za katero se govorniku v tistem trenutku zdi pomembno, da jo posreduje poslušalcem.

Primer 5 kaže, da so tolmači vrinjeni stavek vključili v svoje podajanje kot del osnovnega sporočila in ga razločili z intonacijo ali drugimi sredstvi (ponovitev, stopnjevanje).

Primer 5:

Izvirnik:

Dans un monde où progresse le risque, **car c'est un risque** ... 1- le risque du mondialisme, de l'uniformité, je voudrais dire que l'aplatissement, aussi de l'aplatissement, il faut se battre pour notre langue et pour les valeurs qu'elle porte.

Tolmač 1:

V svetu, v katerem je vse več nevarnosti, nevarnost globalizacije in poenotenja, nevarnost hm pristajanja na preveč enaki ravni, se moramo boriti za raznolikost.

Tolmač 2:

Ampak v svetu so vse večja tveganja. Tveganje oziroma nevarnost globalizacije in poenotenja. In ravno ta uravnilovka je nekaj, proti čemur se moramo boriti. Moramo se boriti za naš jezik in za vrednote, ki jih predstavlja.

Tolmač 3:

Zavedati pa se moramo določenih tveganj, tveganj globalizacije. ... Želela bi povedati, da se moramo boriti za naš jezik in za vrednote tega jezika.

Vzpostavljanje povezav

Med posebej vidnimi diskurznimi razlikami med pisnim in ustnim jezikom Gadet (2007) omenja tudi način vzpostavljanja pomenskih in slovničnih povezav med izreki. Pri ustnem jeziku je namreč izreke mogoče povezati z eksplicitnimi povezovalnimi elementi oz. povezovalci (konektorji, diskurzni označevalci), lahko pa so povezave zgolj implicitne oz. nakazane z intonacijo.

Povezovalci so metabesedilni elementi brez propozicijske vsebine (Smolej 2012), ki prispevajo k zunanji, formalni organiziranosti vsebine in njenemu razlikovanju. Hkrati izpolnjujejo t. i. medosebno funkcijo (po Hallidayu), saj pomagajo vzdrževati stik med govorcem in naslovnikom, kar je pomembno tudi pri ST.

Konativni govorni signali uravnavajo pozornost naslovnika in vabijo k poslušanju, npr. zvalniški signali (*gospa in gospodje, dragi gostje*), s katerimi se na začetku vzpostavi in nato ohranja stik z naslovniki, lahko naznanjajo vsebinsko nov del govora (Primer 6) ali opozarjajo na pomembnost ali nenavadnost informacije (Smolej 2012).

V Primeru 6, ki se pojavi sredi govora, je zvalnik *Mes chers amis* rabljen za vzpostavitev bližine z naslovniki, ki sicer niso nujno prijatelji, odziv tolmačev pa kaže na razliko pri dojetanju te situacije. Prvi tolmač je izbral dobesedni prevod, ki v slovenščini nakazuje nižjo stopnjo formalnosti in večjo sproščenost, bližino, medtem ko je v drugi in tretji različici rabljena bolj formalna oblika nagovora *Spoštovani*. Kaj vpliva na izbiro tolmačev, je težko reči, glede na časovno stisko pri ST pa gre verjetno za prvi in avtomatični odziv glede na presojo konteksta.

Primer 6:

Izvirnik:

Mes chers amis, il y a deux ans, lors du sommet de Québec, nos débats ont été dominés par la crise financière.

Tolmač 1:

Dragi prijatelji, pred dvema letoma na vrhu v Quebecu je v razpravi prevladovalo vprašanje finančne krize.

Tolmač 2:

Spoštovani prijatelji, pred dvema letoma na vrhu v Quebecu smo govorili predvsem o finančni krizi.

Tolmač 3:

Spoštovani kolegi, pred dvema letoma med vrhom v Quebecu smo se pogovarjali predvsem v okviru globalne finančne krize.

Uporaba govornih signalov je odvisna od več dejavnikov. A. Pisanski Peterlin (2011: 33–34) predlaga triplastno delitev: primarni dejavniki oblikujejo besedilne konvencije in vplivajo na obliko besedil (jezikovna skupnost, stroka in žanr); sekundarni dejavniki lahko deloma vplivajo na besedilne konvencije, vendar jih sami po sebi ne oblikujejo (dolžina besedila, časovni okvir nastanka in kontekst); med subjektivne dejavnike pa avtorica šteje avtorjev osebni slog.

Pri simultanjem tolmačenju bi lahko kot primarni dejavnik označili poklicni okvir (poklicni standardi in etika), pa tudi širši tematski okvir, ki vpliva na obliko besedil (npr. politične razprave v parlamentu, strokovne predstavitve); kot sekundarni dejavnik lahko razumemo kontekst konkretne komunikacijske situacije; subjektivni dejavniki pa so pri tolmačenju na eni strani povezani z izvornim govorcem (osebni slog, sproščenost, izkušnje z javnim nastopanjem), po drugi strani pa s tolmačem in njegovim osebnim slogom. V praksi je mogoče opaziti, da pri ST na to vpliva zlasti izkušnost tolmača, pogosto so signali uporabljeni ne glede na izvirnik (Primer 7).

Primer 7:

Izvornik:

Par contrecoup, la productivité, toujours dans les champs, en matière d'agriculture, s'est accrue, ce qui a, également, diminué le nombre de la main d'œuvre.

Tolmač:

Tako se je produktivnost na poljih povečala in zaradi tega se je **seveda** zmanjšalo število zaposlenih.

Schlamberger Brezar (2012: 227) ugotavlja, da »večja prisotnost diskurzivnih označevalcev kaže na večjo stopnjo govornosti, medtem ko njihova odsotnost dokazuje, da je besedilo bolj pisno oz. poknjženo«. V preučevanem korpusu besedil se je ta predpostavka izkazala za pravilno, saj je bilo več označevalcev uporabljenih v štirih govorih, ki so bili manj formalni, govorniki pa so jih tvorili bolj na podlagi opornih točk in ne vezanega besedila.

Čeprav konektorji, ki izražajo »medstavčna in medpovedna razmerja ali razmerja med delom besedila in njegovim nadaljevanjem« (Gorjanc 1998: 367), niso obvezni sestavni del pomenske razsežnosti besedila, jo s svojo funkcijo vzpostavljanja in ohranjanja razmerij med deli besedila pomagajo graditi in utrjevati ter zagotavljajo zunanjo strukturo, ki je nujna za neprekinjeno smiselno besedilno celoto. Kazalci zgradbe besedila so lahko besednovrstno, skladijsko in morfološko različni (Primer 8): členki (*skratka, torej, recimo*), prislovi (*dobro, tako*), lahko pa prevzamejo tudi krajšo stavčno strukturo (*Naj predstavim primer*).

Primer 8:

Izvornik:

Donc voilà le pour et le contre en ce qui concerne les compléments alimentaires. **Alors, bien sûr**, nous pourrions aller beaucoup plus loin, demander peut-être l'avis des médecins, mais nous allons actuellement conclure. ... **Donc**, que remarque-t-on? **Eh bien**, on remarque qu'il n'y a pas vraiment de contrôle gouvernementale en ce qui concerne ces compléments alimentaires.

Tolmač 1:

Torej, za ali proti? Morali bomo to vprašati zdravnike in druge strokovnjake. Kaj lahko **torej** sami ugotovimo in zaključimo? Ugotovimo lahko, da nek pravi nadzor prehranskih dopolnil na vladni ravni ne obstaja.

Tolmač 2:

Toliko torej argumentacije za in proti, kar zadeva prehranska dopolnila. **Seveda** gremo lahko še bistveno dlje, lahko na primer prosimo za stališče zdravnika, ampak **vendarle** poskušajmo narediti nek zaključek. Kaj ugotovljamo? Ugotovljamo, da **v bistvu** ni pravega državnega nadzora nad prehranskimi dopolnili.

Tolmač 3:

To so **torej** argumenti za in proti, ko gre za uporabo prehranskih dopolnil. **Seveda** bi si vse skupaj lahko ogledali še bolj podrobno, **vendar pa** mislim, da s temi argumenti vsaj na tej točki zaključimo. Kaj smo **torej** opazili? Da **pravzaprav** ni jasnega vladnega nadzora na področju prehranskih dopolnil.

Med pogosto uporabljenimi kazalci zgradbe besedila v spontanem govoru je tudi obnova, s katero govorec povzame dotlej povedano ali izpostavi glavne misli (*Če povzamemo, Naj ponovim* ipd.). Razločimo tudi kazalce nadaljevanja, preobrata in ponovnega oz. novega začetka, s katerimi se posamezni deli smiselno vpenjajo v celotno besedilo, da se ohrani nepretrgan besedilni tok. Če je v začetku izpostavljen poseben problem, je pogosto prisotno tudi navezovanje ali sklicevanje na začetek, na koncu pa lahko govorniki eksplicitno napovedo zaključek govora, kar je pri ST nakažano enako eksplicitno ali samo s premorom in intonacijo.

Primer 9:

Izvirnik:

Pour conclure, il il est difficile de d'évaluer, il est dissi- difficile de juger le rôle et les conséquences *ee* de la technologie dans la société.

Tolmač 1:

No, **za konec**, naj povem, da je težko oceniti in soditi o posledicah razvoja tehnologije v naši družbi, saj te niso enotne.

Tolmač 2:

Če zaključim. Težko je oceniti, težko je presoditi vlogo in posledice, ki jih ima tehnologija v družbi.

Tolmač 3:

Težko je presoditi o vlogi in posledicah tehnologije v družbi.

Vsi elementi stopnje zgradbe se uporabljajo tudi pri tolmačenju, včasih tudi neodvisno od tega, ali jih je eksplicitno uporabil govorec (Primer 7). Z njimi tolmač na eni strani olajša razumevanje besedila poslušalcem, saj je takšno besedilo do neke mere že »predobdelano«, bolj strukturirano, jasno in poslušljivo, po drugi strani pa s tem tudi sebi olajša nalogo nadzorovanja smiselnosti ter vsebinske in slovnične ustreznosti izrečenega (Gile 1995: 159).

Večinoma gre namreč za avtomatizme, ki od (izkušenega) tolmača ne zahtevajo pretiranega miselnega navora, tako da lahko vso energijo usmeri v razumevanje in tolmačenje propozicijskih delov govora. Verjetno je takšno ravnanje posledica časovnega pritiska, kar je do neke mere prisotno tudi pri spontanem govornem besedilu, ko »naglica povzročča, da se v trenutku govora odločamo za že pripravljene, v našem spominu že čisto avtomatizirane zveze« (Pogorelec 1965: 148).

Sklep

V prispevku je predstavljenih nekaj primerov leksikalno-skladenjskih posebnosti izvornih besedil, s katerimi se pri svojem delu srečujejo tolmači in so lahko po svoji naravi zelo raznolika, močno pa se razlikuje tudi stopnja pripravljenosti govorov in kompetence govorcev. Elemente spontanega govora, ki so posledica linearnega tvorjenja besedila (ponavljanje, omahovanja, zdrsi in napake), tolmači pri svojem delu »popravijo« in odpravijo, pri njihovem tvorjenju besedil pa so nezaželeni. Z izkušnjami tolmači pridobijo tekočnost in jezikovno suverenost, kar potrjuje tezo M. Krajnc o pomembnem vplivu jezikovne kompetence in izobrazbe na značilnosti besedil. Eden od glavnih dejavnikov, ki vpliva na zgradbo besedila in posledično tudi tolmačenje, je stopnja formalnosti in vnaprejšnje pripravljenosti izvirnega besedila.

Zdi se, da je na visoki formalni ravni jezik tolmačenja bolj podoben pisnemu jeziku, čeprav gre v resnici za govorni jezik. Tako je povsem na mestu priporočilo tolmačem in študentom tolmačenja, naj za izboljšanje svoje jezikovne kompetence veliko berejo, pa čeprav dejansko ne delajo s pisnimi besedili. Za podrobnejši opis bi seveda potrebovali dodatne študije, ki so s korpusnimi metodami zdaj bližje kot kdajkoli prej.

Literatura

- BENDAZZOLI, Sandro, 2015: *Corpus-based Interpreting Studies (CIS): Past, Present and Future of a (Wired) Cottage Industry. Prispevek na konferenci*. http://eventi.dipintra.it/cis1/download/book_of_abstracts_29_04.pdf
- BENDAZZOLI, Sandro, SANDRELLI, Annalisa, 2009: *Corpus-based Interpreting Studies: Early Work and Future Prospects*. <http://www.fti.uab.es/tradumatica/revista/num7/articles/08/08central.htm>
- BLANCHE-BENVENISTE, Claire, 2000: *Approches de la langue parlée en français*. Pariz: Ophrys.
- CAJNKAR, Martina, 2004: *Jezikovne razlike med prevedenim in pretolmačenim besedilom. Specialistično delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GADET, Catherine, 2007: *La variation sociale en français, nouvelle édition revue et augmenté*. Paris: Ophrys.
- GILE, Daniel, 1995: *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: John Benjamin's.
- GORJANC, Vojko, 1998: Konektorji v slovnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* 46/4. 367–388.
- JONES, Roderick, 1998: *Conference Interpreting Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- KRAJNC, Mira, 2005: *Besedilne značilnosti javne govornje besede*. Maribor: Slavistično društvo.
- MARKIČ, Jasmina, 2013: O tolmačenju in tolmačeslovju. Vojko Gorjanc (ur.): *Slovensko tolmačeslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 6–19.
- PISANSKI PETERLIN, Agnes, 2011: *Metabesedilo med dvema kulturama*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- PÖCHHACKER, Franz, 2004: *Introducing interpreting studies*. London, New York: Routledge.
- POGORELEC, Breda, 1965: Vprašanja govornega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 2012: Les marqueurs discursifs «mais» et «alors» en tant qu'indicateurs du degré de l'oralité dans les discours officiels, les débats télévisés et les dialogues littéraires. Ana Zwitter Vitez (ur.): *Linguistica* LII. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 225–237.

- SETTON, Robin, 1999: *Simultaneous translation. A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam: John Benjamin's.
- SMOLEJ, Mojca, 2012: *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1999: *Javni jezik. K lingvistiki javne komunikacije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- ŠUMRADA, Simona, 2010: Med tolmačenim in pisnim prevodom. Špela Vintar (ur.): *Slovenske korpusne raziskave*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 178–203.
- VIČAR, Branislava, 2011: *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu*. Maribor: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofska fakulteta.
- VOGEL, Jerca, 2004: Nekateri vidiki zvrstnosti govorjenega besedila s stališča poslušalca. Erika Kržiških (ur.): *Členitev jezikovne resničnosti. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- ŽGANK, Andrej, 2006: Slovenian BNSI broadcast news text corpus. Prispevek na konferenci. *Advances in speech technology*. 75–82.
- ŽGANK, Andrej idr., 2006: *SloParl* – Slovenian parliamentary speech and text corpus for large vocabulary continuous speech recognition. Prispevek na konferenci. *Interspeech ICSLP 2006*. 197–200.

POMENSKA MREŽA SLOVENSКИH SAMOSTALNIKOV IN GLAGOLOV

Jure Zupan

Kemijski inštitut, Ljubljana

Andrej Lajovic

Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo, Maribor

UDK 811.163.6'367.622.625:004.738

Predstavljena je spletna mreža pomenov slovenskih samostalnikov in glagolov. Zbirka vsebuje približno 45.000 samostalnikov in 15.500 glagolov, ki jih povezuje v 80.000 samostalniških in 23.000 glagolskih pomenov. Mreža pomenov je grafično predstavljena tako, da klik na posamezni vozle mreže omogoči dostop do vseh vej, ki so povezane z izbranim vozlom (pod- in nadpomenke). Mreža je zasnovana tako, da bi se lahko uporabljala kot tezaver, kot slovarček tujk ali kot leksikon. Zbirko dopolnjujemo in izpopolnjujemo mesečno in je prosto dostopna na spletnem naslovu: <http://mreza.andrej.ad-vega.si>.

tezaver, pomenski slovar, samostalniki, glagoli, slovenščina

A collection of Slovene verbs and nouns linked into a network according to their meanings is described and discussed. The network links together 45,000 nouns and 15,500 verbs according to 80,000 nominal and 23,000 verbal meanings. The graphic web representation is conceived in such a way that any node of the network which is displayed on the screen can be clicked on, displaying all the items (hyper- and hyponyms) linked to it. The network can be used as a thesaurus, as a dictionary or an encyclopedia. The network collection is accessible online at the address: <http://mreza.andrej.ad-vega.si>.

thesaurus, semantic network, dictionary, nouns, verbs, Slovene language

Uvod

S pomeni in možnostjo razvrstitve besed po pomenih se je prvi ukvarjal Aristotel (384–322 pr. n. š.), ki je razdelil besede po pomenu na *deset kategorij*: snov, količina, kakovost, relacija (*pol, več ...*), kje (*na polju, na sebi ...*), kdaj (*včeraj, lani ...*), biti v položaju (*ležec, sedeč ...*), imeti (*last*), dejavnost in rezultat dejavnosti. Za njim se je na teoretični ali bolj matematični ravni s pomenom besed ukvarjal nemški filozof, matematik in jezikoslovec Gottfried W. Leibniz (1646–1716), ki je menil, da bi moral biti vsak pomen, ki ga razume človek, hkrati izrazljiv tudi z matematično logiko oz. z univerzalno *sliko*, iz katere bi bil razviden pomen. S tem je Leibniz že pred 300 leti nakazal, da grafična predstavitev besed (njihovega pomena) predstavlja eno bistvenih orodij jezikoslovja. Prvi, ki se je urejanja besed po pomenih lotil praktično, je bil britanski znanstvenik Peter M. Roget (1779–1869), dolgoletni tajnik Britanske

kraljeve družbe. Rezultat štiridesetletnega dela, *tezaver* – pomenski slovar, v katerem so besede razvrščene po pomenih, je objavil leta 1852. Rogetov *Tezaver* (Dutch 1962) ima 6 razredov, razdeljenih na sekcije, te pa nadalje na nižje nivoje. Skupaj vsebuje točno 1.000 skupin besed. Za njim so začeli izdajati pomenske slovarje oz. *tezavre* tudi v drugih jezikih. Žal v tem nizu ni slovenskega.

V preteklosti je bila glavna ovira pri razvoju pomenskih slovarjev predstavitev, iskanje in urejanje besed (pomenov) v uporabniku prijaznem okolju in na učinkovit način. Dokler je bil tisk edina možna oblika prikaza besed v zbirki, sta se zahtevi po pomenski in abecedni ureditvi besed (pomenov) izključevali. Šele računalniške tehnologije, ki omogočajo neposreden dostop do poljubne besede v zbirki, so odprle nove poti iskanja in prikazovanja besed in sklopov pomenov. Skupaj z izpopolnjeno grafiko je zdaj mogoče:

- neposredno iskanje posameznih besed (abecedno iskanje ni potrebno),
- slikovna predstavitev različnih nad- in podpomenskih skupin (hipo- in hiperonimov) ter
- interaktivno »sprehajanje« po slovarju oz. *tezavru* z uporabo grafičnega vmesnika.

Pri dodajanju novih pomenskih povezav in tvorjenju novih pomenskih skupin besed, ki so značilne za vsak jezik, se zlasti pri avtomatičnem polnjenju pomenskih slovarjev in mrež pojavljajo problemi, ki so velikokrat zunaj dosega avtomatične računalniške obdelave. Računalniška orodja, ki so primerna za tako delo, namreč prihajajo predvsem iz anglosaksonskega okolja in se večinoma opirajo na odprtokodno orodje za jezikoslovne študije Princeton WordNet (Fellbaum 1988) ali izhajajo iz njega. Taka sta npr. Visuword in prvi slovenski semantični leksikon sloWTool (Fišer 2008). V že izdelani pomenski strukturi mora *vse* dodatne pomenske povezave, značilne za slovensko (in tudi za ostala) besedišče, razvijalec generirati in vstavljati sam, ker jih jezik, na katerem je osnovano programsko orodje, ne predvideva. Hkrati ima jezik, ki si deli izbrano »platformo« s slovenščino (Fišer 2015), take pomenske povezave, ki jih slovenščina nima. Zato se je zdelo smiselno odločiti se za izdelavo pomenske mreže slovenskih besed na slovenski programski opremi in z njo graditi pomensko ogrodje slovenskega besedišča, ki bi bilo neodvisno od pomenskega koncepta drugih jezikov, zlasti od angleščine.

Organizacija slovenske Pomenske mreže

Osnovno vodilo pri načrtovanju Pomenske mreže je bila zahteva, da so vse besede oz. njihovi pomeni povezani v *eno samo shemo* – mrežo. Ta zahteva narekuje, da mora biti možno od vsake besede v mreži (po vedno širših pomenskih skupinah) doseči vrh mreže. Vrh mreže je simbolično opisan z naslovom *Beseda*, v pomenu, da lahko *beseda* izrazi karkoli. V Pomenski mreži so povezane prav vse besede, tako da med *poljubnima* dvema besedama vedno obstaja pomenska povezava – v najslabšem primeru preko vrha pomenske sheme (*Beseda*).

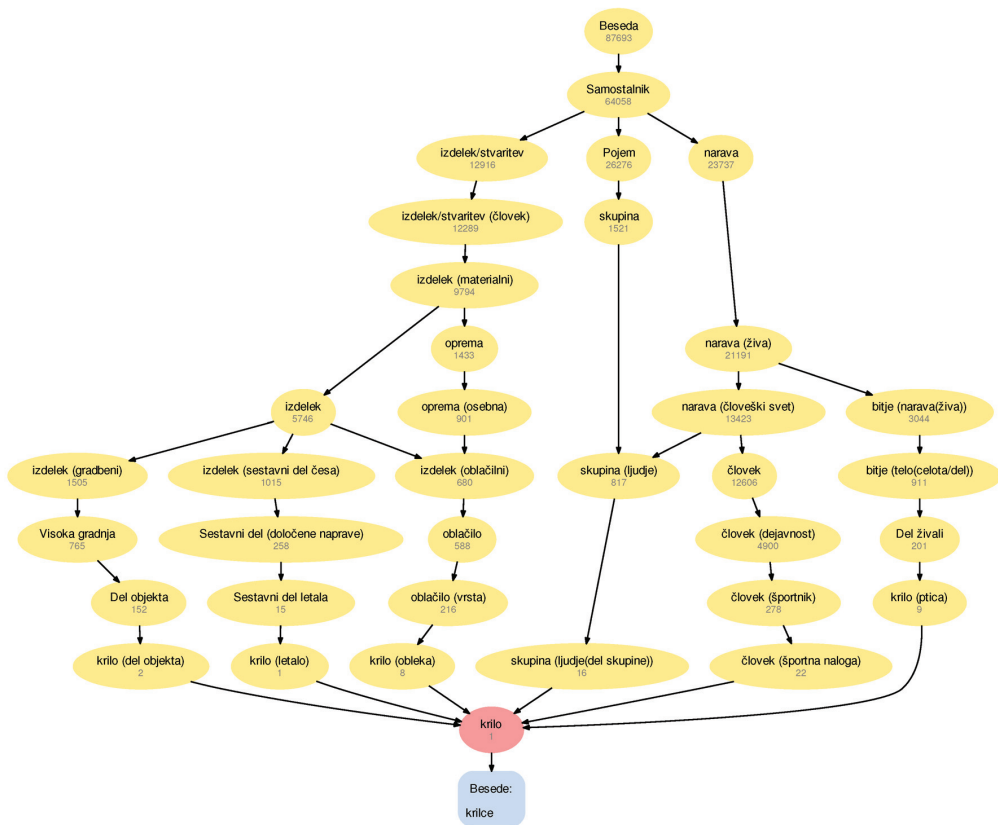
V trenutni fazi, ko je Pomenska mreža še v delu, je treba poudariti, da je kot shema ves čas živa in se dograjuje, vnašajo se ne zgolj nove besede, ampak tudi nove

pomenske povezave. Hkrati se preoblikujejo stare povezave, tako da se izpuščajo, združujejo v večje pomenske skupine ali pa delijo na manjše. Obe glavni veji *Samostalnik* in *Glagol* trenutno predstavljata veliko večino vsebine. Vnesenih je več kot 15.000 glagolov oz. 22.500 njihovih pomenov in okrog 35.000 samostalnikov (58.000 pomenov). Glagolski del Pomenske mreže, ki je že opisan (Zupan 2014, 2013) in je dosegljiv tudi na spletu, bomo tu omenjali le obrobno. Težišče je na samostalniških pomenih in njihovi strukturi v veji *Samostalnik*.

V sedanjih oblikah so samostalniški pomeni razdeljeni v štiri glavne skupine. V prvi skupini, *snov/bitje*, so besede, ki se nanašajo na vse, kar je snovnega, a ni izdelek, ki bi ga kdo naredil. Sem sodi poleg nežive narave (materija, vesolje, zemlja in naravni pojavi) tudi živa narava (rastlinski svet, živalski svet, človek itn.). V drugi skupini, *izdelek*, so besede, ki opisujejo predmete, izdelke in stvaritve, torej vse, kar je materialno ali duhovno narejeno oz. ustvarjeno. Tretja skupina, *pojem*, združuje pojmovne koncepte in pomene, ki opredelijo lastnosti, stanja, dejavnosti, dogodke, postopke, rezultate dejavnosti ipd. V zadnji skupini, *ime*, so imena: od lastnih imen in priimkov oseb, imen pravljicnih in mitoloških bitij, zemljepisnih in koledarskih imen do imen živali. Vse naštetih velike skupine se naprej delé na bolj specifične skupine, ki vsebujejo ustrezno manj besed. Deljenje na podskupine gre pri nekaterih pomenih do globine petnajstih in več podskupin. Na Sliki 1 je ena od prikazanih pomenskih povezav besede *krilo* (sestavljena iz 15 vedno ožjih pomenskih skupin: *Beseda* > *Samostalnik* > *Snov/stvar/bitje* > *Živa narava* > *Živalski svet* > *Živalsko kraljestvo* > *strunar* > *vretenčar* > *sesalec* > *primat* > *človek* > *človek (dejavnost)* > *človek (športnik)* > *človek (športna naloga)* > *krilo*).

Vprašanje, ki se pri tvorbi pomenskih shem vedno postavi, je, kateri kriterij naj uporabimo za združevanje v skupine. Možna sta dva, ki se žal med seboj ne dopolnjujeta, ampak si delno nasprotujeta. Prvi je *besedotvorni* vidik v smislu, da sestavo pomenske skupine motivira tvorjenje vseh izpeljav iz nje, npr. konj > konjerejec > konjerejski itn. Drugi vidik pa je *pomenski* v smislu oblikovanja pomenske hierarhije, ko določeno skupino pomenov razložimo z nadpomenko, npr. konj je v skupini *Domača žival*. Pri Pomenski mreži, opisani v tem prispevku, je uporabljen pomenski vidik.

Pomenski vidik dopušča pri poimenovanju pomenskih skupin več arbitrarnosti kot besedotvorni in skuša slediti logično razumljenemu skupinjenju pomenov. Eno od vodil pri tem so »razlagalne« ali »uvrščevalne« (Vidovič Muha, 2000) besede izhodiščnih osnovnih oblik (nedoločnikov in imenovalnikov), kot jih navaja SSKJ (Bajec idr. 1995). Vzemimo dve uvrščevalni besedi *lastnost* in *človek*, ki predstavljata dve zelo široki, v določenem delu celo prekrivajoči se pomenski področji. V pomenski skupini *človek* (preko 10.000 besed) je 21 podskupin, ki imajo opise z dvema uvrščevalnima besedama (*človek (bivališče)*, *človek (lastnost)* ... *človek (značaj)* itn.), v skupini *lastnost* (3.200 besed) pa je 23 podskupin (*lastnost (človek)*, *lastnost (dejanja)*, *lastnost (družbe)* itn.). Pomensko vsebino posameznih skupin določa vrstni red uvrščevalnih besed. V skupini *lastnost (človek)* so opisi človeških *lastnosti* (lenoba, delavnost, plešavost ...). V skupini *človek (lastnost)* pa so opisi *človeka* z različnimi

Slika 1: Pomenske povezave besede *krilo*, kot jih pokaže Pomenska mreža

V besedo *krilo*, ki je v rdečem ovalu, vodi šest poti. Tri iz glavne skupine *narava* (*živa*): a) iz podskupine *človek* (*športna naloga*) (npr.: *on je levo krilo*), b) iz podskupine *skupina ljudi* (*del skupine*) (npr. *krilo v politični stranki*) in c) iz podskupine *krilo* (*ptica*), tri pa iz glavne skupine *izdelek/stvaritev*: a) iz podskupine *Del objekta* (npr. *krilo v stavbi*), b) iz podskupine *krilo* (*obleka*) (npr. *žensko krilo*) in c) *krilo* (*letalo*) (npr. *tudi letalo ima krilo*). Številke v ovalih povedo, koliko sopomenk je navedenih v pomenski skupini, ki jo predstavlja oval.

lastnostmi (lenuh, plešec, garač ...). Poimenovanje skupin se deli še naprej, npr. skupina *lastnost* (*človek* (*biološka*)) vsebuje samo biološke *lastnosti* človeka (bolehnost, imunost, impotenca ...). Če pomenske vsebine ne moremo opisati z uvrščevalnimi besedami, je opisana z dvema ali več besedami. Taki opisi so pisani z veliko začetnico. Opise skupin na najvišjih dveh nivojih (*Beseda*, *Samostalnik*, *Glagol*, *Pridevnik*) ne smemo jemati kot opisa pomena besed, ki jih združujejo, ampak kot oznako besednih vrst.

Celotna pomenska mreža je razdeljena na preko 3.000 pomenskih skupin (1.000 glagolskih in več kot 2.000 samostalniških) in jo je praktično nemogoče predstaviti v tiskani obliki, kaj šele na zaslonu računalnika. Vse besede, pomenske skupine in

pomenske povezave so dosegljive na spletnem naslovu: <http://mreza.andrej.ad-vega.si>, kjer jih lahko uporabnik interaktivno pregleduje in se po mreži »sprehaja« s klikanjem.

Uporaba Pomenske mreže slovenskih pomenov

Pri končni uporabi takega jezikovnega izdelka je torej treba imeti pred očmi »smer«, v kateri uporabljamo Pomensko mrežo, oz. cilje, za katere je uporabljena. Pri uporabi za avtomatsko prevajanje iz slovenščine v drug jezik je treba izklopiti pomenske povezave tega jezika, ki niso skladne s pomenskimi povezavami slovenskega besedišča, in obratno, ko prevajamo iz tujega jezika v slovenščino, moramo izklopiti vse slovenske povezave, ki niso skladne s pomeni tujega jezika. To velja zlasti za avtomatsko obdelavo. Problemi avtomatične obdelave so dobro obdelani v prispevku Fišer (2015).

Tabela 1 prikazuje nekaj primerov težav, ki se pojavljajo pri pomenskih shemah, naslonjenih na tujejezično okolje. Po svoji pomenski strukturi slovenščina precej odstopa v primerjavi z drugimi neslovanskimi jeziki, predvsem v primerjavi z angleščino. Upoštevati je treba, da slovenščina nima prekrivne pomenske povezave med glagoli in samostalniki kot angleščina (npr.: *water* – *voda/zalivati*, *pay* – *plačati/plača*, *iron* – *železolikati* ipd.). V slovenščini se velikokrat pomensko ločita samostalnika tudi po spolu. Npr. ženska oblika ima drug pomen kot angleški moški ime-novalnik (*tujec* – *tujka* v pomenu 'neznana beseda' ali *križanec* – *križanka* v pomenu 'besedna uganka'). Pomanjševalnica besede lahko pomeni novo geslo, ki v drugem pomenu ni pomanjševalnica (npr. *kobila* – *kobilica* 'žuželka, gredelj', ali *lopata* – *lopatica* 'del turbine', *pastirica* – *pastirička* 'ptica pevka'). Množina samostalnika ima lahko drug pomen kot lema (npr. *lisica* – *lisice* v pomenu 'orodje z vklepanje'). V angleščini je običajno situacija obrnjena: ker pregibanja besed skorajda ni, je praktično vsaka beseda izhodiščna osnovna oblika (*lema*) in posledično imajo angleške osnovne oblike v povprečju več pomenov kot slovenske. To se kaže tudi pri glagolih, saj slovenščina s svojimi predponami glagolsko osnovo večinoma spremeni le, če je predlog z njo povezan (npr. *deliti*, *po-deliti*, *raz-po-deliti*, *pre-raz-po-deliti*). Osnovni izhodiščni nedoločnik v angleščini predstavlja eno samo, a pomensko zelo razgibano celoto in je iz njega mogoče z dodajanjem predlogov in tvorbo drugih besednih vrst izpeljati precej več pomenov kot v slovenščini (*pay off*, *pay in*, *pay a visit* itn.). Razdelitev pomenskih skupin, ki pripadajo slovenskim glagolom, je zato nujno *drugačna* kot pri angleških. S tem nikakor ni rečeno, da je angleščina pomensko bolj bogata kot slovenščina, ampak le, da se slovenska pomenska shema razlikuje od angleške. Vsekakor pa lahko vsak pomen izrazimo razumljivo v slovenščini in v angleščini.

Tabela 1: Primeri slovensko-angleških parov besed in njihovih pomenov, kot jih dobimo pri predstavljeni slovenski Pomenski mreži in s programom sloWTool

Beseda, katere pomene iščemo	Odgovori Pomenske mreže (http://mreza.andrej.ad-ve.ga.si)	Odgovori na sloWTool (http://nl.ijs.si/slowtool)	Angleška beseda
konj	<i>konj (žival)</i> <i>konj (šahovska figura)</i> <i>konj (telovadno orodje)</i> <i>konj (neroden človek)</i> nimamo (slovenščina uporablja besedo <i>koza</i>)	<i>domači konj, konj</i> <i>konj, skakač</i> <i>konj, koza</i> ni <i>konj (a framework for holding wood that is being sawed)</i>	<i>horse</i> <i>horse, knight</i> <i>gymnastic horse</i> <i>buck, horse, sawhorse</i>
bomba	<i>eksplozivno sredstvo</i> <i>bomba (orožje)</i> <i>presenečenje</i> <i>pribor/oprema za hranjenje česa</i> <i>plinska naprava</i>	<i>bomba (an explosive device ...)</i> <i>bomba (bombshell)</i> <i>bomba, presenečenje, strela</i> ni, je navedena drugje ni	<i>bomb</i> <i>thunderbolt</i> <i>cylinder</i>
kobilica	<i>kobila (konj (splošno))</i> <i>kobilica (žuželka)</i> <i>sestavni del glasbila</i> <i>sestavni del plovila</i>	ni povezave na <i>kobilo (konja)</i> <i>kobilica</i> ni <i>gredelj, kobilica</i>	 <i>grasshopper</i> <i>keel</i>
tujec	<i>tujec</i> <i>neznanec</i> <i>tujka > tujka (beseda)</i>	<i>tujec, inozemec</i> <i>tujec, inozemec</i> ni, tujka kot lema ne eksistira	<i>foreigner</i> <i>stranger</i>
pristati	ni (<i>pripeljati kam je drugje</i>) <i>priti po zraku (dov.)</i> <i>priti po vodi (dov.)</i> <i>pričeti prebivati (dov.)</i> <i>priti na položaj (dov.)</i> <i>pritrditi z mnenjem (dov.)</i> <i>dogovoriti se (dov.)</i> , sprejeti pogoj ni (<i>država kot samostalni je drugje</i>)	<i>biti, pristati (bring to diff. state)</i> <i>pristati (come to the ground)</i> <i>pristati (disembark)</i> <i>pristati (reach or come to rest)</i> <i>pristati (bring to diff. state)</i> ni, je navedena drugje ni, je navedena drugje <i>država</i>	<i>bring, land</i> <i>bring down, land land, set down land, set down land, set down</i> <i>bring, land</i> <i>coincide, concur</i> <i>settle</i> <i>land</i>
plačati	<i>plačati komu kaj</i> ni (<i>posvetiti se je drugje</i>) <i>doplačati</i> <i>izplačati</i> <i>naplačati</i> <i>poplačati</i> <i>preplačati</i> <i>vplačati</i> <i>splačati se</i> ni ni (<i>frankirati je drugje</i>) ni (<i>obiskati je drugje</i>) ni (<i>plača kot samostalni je drugje</i>)	<i>plačati, dajati, nameniti</i> <i>posvetiti (se)</i> <i>to pay extra</i> <i>izplačati, poravnati</i> ni ni <i>preplačati</i> <i>trošiti, potrošiti</i> <i>plačati, izplačati se</i> <i>frankirati</i> <i>obiskati</i> <i>plača (in še ostali pomeni)</i>	<i>pay, pay up</i> <i>to pay attention</i> <i>to pay out</i> <i>to pay off</i> <i>to pay in advance</i> <i>to repay</i> <i>to overpay</i> <i>to pay off</i> <i>underpay</i> <i>prepay</i> <i>pay a visit</i> <i>pay</i>

Obe verziji pomenskih mrež sta še v delu in dejstvo, da ponekod povezave niso navedene, ne pomeni, da jih v eni ali drugi ni, pač pa da še niso vpisane v mrežo. Prav tako so v obeh sistemih prikazane tudi hipo- in hiperonimne povezave, ki tu niso navedene.

Posebnosti slovenščine in slovanskih jezikov govorijo v prid samostojne slovenske pomenske sheme. Če k temu dodamo še grafično predstavitev, ki izrazito poudarja različne pomene posameznih besed tako, da vsako pomensko vejo predstavi s svojo grafično vejo, ima predstavljena Pomenska mreža nekaj dobrih lastnosti, ki bi lahko doprinesle k standardnim izvedbam pomenskih mrež na tujih podatkovnih zbirkah.

Zaključek

Predstavljena Pomenska mreža nudi več možnosti uporabe. V osnovi je zamišljena kot tezaver, ki bi kot spletna aplikacija lahko služil pišočim pri izbiri izrazov in pri širjenju besednega zaklada. Uporabna je tudi kot slovarček tujk. Medsebojna povezanost pomenov v enotni shemi ter dejstvo, da se v Pomenski mreži nahaja več kot 95 % vseh omenjenih besed iz SSKJ, omogoča uporabo tudi kot on-line leksikon. Tvorba poljubnih pomenskih skupin, ki bolj sledijo pomenskemu kot pa besedotvornemu vidiku, je omogočila nastanek zelo informativnih pomenskih skupin. Določeni opisi, ki bi jim v splošnem slovarskem smislu težko rekli »uvrščevalne« besede, služijo kot pomenske oznake takih skupin, ki so pogosto zanimive in informativne za širok krog uporabnikov. Npr.: pomenska skupina *Vrsta jezika* vsebuje 132 različnih jezikov, pomenska skupina *ime (osebno ime)* vsebuje 365 osebnih imen, pomenska skupina *prvina* vsebuje imena 104 elementov, skupina *kovanec* vsebuje imena 48 različnih kovancev, skupina *črka* imena vseh grških in hebrejskih črk itn. Seznam takih pomenskih skupin je zelo dolg, vendar ga uporabnik ne potrebuje, saj lahko poišče ustrezno informacijo tako, da vtipka samo eno izmed besed, ki so v skupini, in med rezultati dobi nadpomenko, pod katero najde vse ostale besede. Če npr. išče imena držav v Afriki, zadostuje, da vpiše eno od afriških držav in bo kot nadpomenko dobil *ime (država (Afrika))*, v skupini pa vse afriške države.

Posebna uporaba pomenskih shem je namenjena avtomatskemu prevajanju besedil, vendar želimo posebej poudariti, da opisana mreža ni namenjena tovrstnemu opravilu. Ni namreč združena z nobenim drugim jezikom, ampak je samostojna slovenska pomenska shema. Če pomensko mrežo uporabljamo za avtomatično prevajanje npr. iz slovenščine v angleščino, mora biti mreža sposobna upoštevati pomensko shemo slovenščine, če prevajamo iz angleščine v slovenščino, pa angleško pomensko shemo. Npr. ko prevajamo besedo *kobilica* v angleščino, potrebujemo vse slovenske pomene besede *kobilica* (torej 'kobila', 'gredelj' in 'del godala') in angleške ustreznice, pri prevajanju besede *grasshoper* v slovenščino pa besede, ki so na voljo za to angleško besedo. Pri tem je povezava *kobilice* s *kobilo* ali *delom godala* povsem brezpredmetna. Ker v splošnem potrebujemo obe smeri prevodov, je očitno, da je treba pri grajenju primarno upoštevati slovensko pomensko shemo. To pa je lažje, če slovenska pomenska shema, ki ni naslonjena na noben drug jezik, že obstaja.

Literatura

- BAJEC, Anton (ur.), 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; DZS.
- DUTCH, Robert A. (ur.), 1962: *The Original Roget's Thesaurus of English Words and Phrases*. New York: Longmans, Green & Co., Dell Publishing Co.
- FELLBAUM, Christiane, 1998: *WordNet: An electronic lexical database*. Cambridge: MIT Press.
- FIŠER, Darja, SAGOT, Benoît, 2008: Combining multiple resources to build reliable wordnets. *Text, speech and dialogue*. Springer Berlin Heidelberg. 61–68.
- FIŠER, Darja, SAGOT, Benoît, 2015: *Constructing a poor man's wordnet in a resource-rich world. Language resources and evaluation*.
http://link.springer.com/article/10.1007/s10579-015-9295-6?sa_
- Pomenska mreža slovenskih besed: <http://mreza.andrej.ad-vega.si>
- Slovenski semantični slovar sloWTool: <http://nl.ijs.si/slowtool>
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Visuword link: <http://www.visuwords.com>
- ZUPAN, Jure, 2013: *Pomenska mreža slovenskih glagolov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ZUPAN, Jure, 2014: Historični seminar 11. Mojca Žagar Karner (ur.): *Čemu slovenski pomenski slovar v dobi računalnikov?* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 139–150.
<http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/HS11.pdf>

NOVI MEDIJI IN GOVORJENA SLOVENŠČINA: ZAZNAVANJE, KODIFIKACIJA, ANALIZA

^{1,2}Ana Zwitter Vitez, ²Darja Fišer

¹Fakulteta za humanistiko, Koper; ²Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'322.5'42:004.738.52

Snovalci jezikovnih virov in priročnikov bodo imeli pomembno nalogo, da ugotovijo odnos med zaznavo jezika novih medijev, dejanskim stanjem in smiselnostjo vključevanja opisov njihovih tipičnih prvin v jezikovne priročnike. S korpusno analizo smo raziskali ključne govorne prvine v besedilih novih medijev na besednovrstni, oblikoskladenjski in leksikalni ravni, s čimer želimo izboljšati poznavanje načel delovanja govornjenih in spletnih besedil.

spletna slovenščina, govornjeni diskurz, računalniško posredovana komunikacija, korpusna analiza

The authors of future language resources and handbooks will have the important task of analyzing the characteristics and perception of internet language, as well as the opportunities of including them in language reference books. In this paper we present a corpus analysis of typical spoken elements in Slovene new media texts at the part-of-speech, morphosyntactic and lexical levels, which can help us to understand the key principles of spoken and internet language.

internet Slovene, spoken discourse, computer-mediated communication, corpus analysis

1 Uvod

Zaradi velike količine spletnih besedil, ki jih vsakodnevno ustvarijo in objavijo uporabniki, imajo snovalci jezikovnih virov in priročnikov pomembno nalogo, da temeljito preučijo besedila novih medijev ter ugotovijo odnos med zaznavo lastnosti jezika novih medijev, dejanskim stanjem in smiselnostjo vključevanja njihovih tipičnih prvin v jezikovne priročnike. Ker je eden od najmočnejših stereotipov glede spletne slovenščine povezan ravno z govornimi značilnostmi besedil novih medijev, smo s korpusno analizo raziskali ključne govorne prvine v besedilih novih medijev, s čimer smo želeli izboljšati poznavanje načel delovanja govornjenih in spletnih besedil.

2 Preučevanje elementov govora in besedil novih medijev

Preučevanje spontanega govornih izmenjav je pomembno prispevalo k poznavanju specifik spontanega govora v odnosu do standardnih pisnih besedil: M. Schlamberger Brezar (1998) na avtentičnih posnetkih analizira retorične principe v argumentaciji, M. Smolej (2006) analizira vpliv diskurzivnega žanra na leksikalno in oblikoskladenj-

sko strukturo govora, D. Verdonik analizira diskurzne označevalce in popravljanja v spontanem govoru, A. Zwitter Vitez (2009) pa preučuje realizacijo komunikacijskih strategij v spontanem govoru. Omenjene raziskave predstavljajo teoretski okvir za analizo specifik govornih prvin, ki jih bomo v analitičnem delu poskušali identificirati v besedilih novih medijev.

Specifike besedil novih medijev obravnavajo naslednje raziskave: M. Kalin Golob (2008) analizira kratka sporočila in v njih identificira številne pojave nestandardne rabe ločil, fonetični zapis, opuščanje pomožnega glagola in nedoločnika. M. Michelizza (2008) ugotavlja, da se jezik kratkih sporočil spreminja glede na vpliv svetovnega spleta, slenga, angleščine in omejitve dolžine. Tudi rezultati raziskav o rabi slovenščine v elektronskih sporočilih (Dobrovoljc 2008) in na spletnih forumih (Jakop 2008) kažejo, da v tovrstni komunikaciji izstopa vpliv narečnih glasovnih posebnosti, prevzete besede iz tujih jezikov, čustveno zaznamovane besede, mašila in krajšave.

Predstavljene raziskave med rezultati omenjajo tudi govorne prvine v besedilih novih medijev, zato se zdi smiselno izvesti sistematično primerjavo specifik govorjenih besedil in spletnih pisnih besedil.

3 Metodologija

Prvine govora v besedilih novih medijev smo analizirali s primerjavo treh korpusov slovenskega jezika:

- uravnoteženi korpus pisnih besedil Kres, ki zajema 100 milijonov pojavnic (Logar Berginc idr. 2012),
- korpus govorjene slovenščine Gos v obsegu milijon pojavnic (Verdonik, Zwitter Vitez 2010),
- korpus spletnih besedil Janes s 161 milijoni pojavnic (Fišer idr. 2015).

Analiza je potekala v dveh fazah: najprej smo iz korpusa Gos izluščili tipične prvine govora na podlagi primerjave z uravnoteženim korpusom pisnih besedil korpusa Kres, potem pa smo pojavljanje identificiranih govornih prvin preverili v korpusu spletnih besedil Janes. Kvantitativno in kvalitativno analizo smo izvedli na besednovrstni, oblikoslovni in leksikalni ravni.

Za pridobivanje podatkov iz korpusov smo uporabili orodje Sketch Engine¹ (Kilgarriff idr. 2004), ki omogoča vpogled v konkordance in primerjavo različnih korpusov s pomočjo frekvenčnih in ključnih seznamov besednih oblik, lem in oblikoskladenjskih oznak.

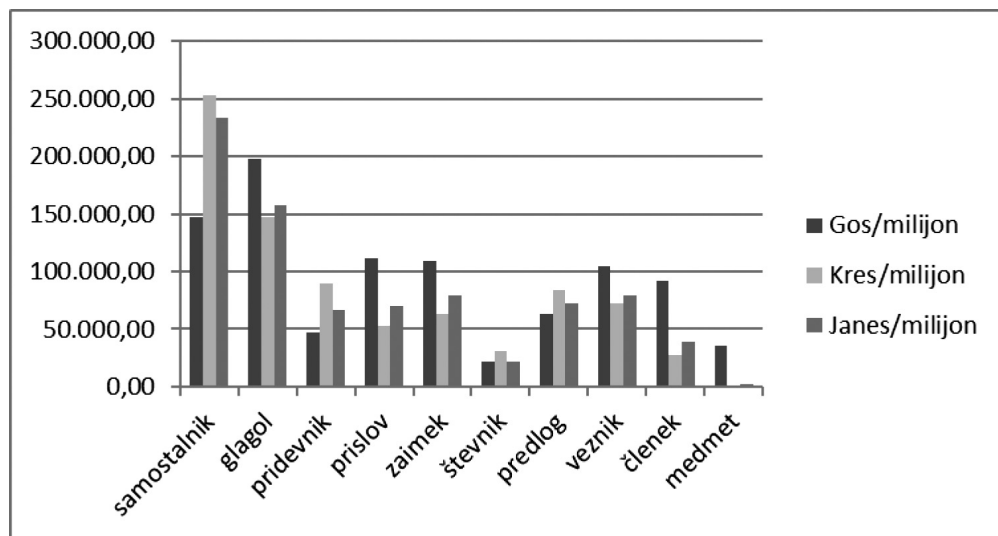
4 Analiza

V nadaljevanju predstavljamo primerjavo korpusov Gos, Kres in Janes na ravni besednih vrst, besednih oblik in besedišča.

¹ <http://www.sketchengine.co.uk>

4.1 Besedne vrste

Najprej smo s pomočjo frekvenčnih seznamov analizirali zastopanost posameznih besednih vrst v korpusih Gos, Kres in Janes. Določanje besednih vrst je bilo opravljeno ročno, in sicer v skladu s Priporočili za oblikoslovno označevanje JOS (Erjavec idr. 2010). V primeru prekrivnih besednih oblik (npr. *niti*, ki je lahko samostalnik, prislov ali veznik) smo izbrali besedno vrsto, v kateri se oblika v korpusu največkrat pojavi.

Slika 1: Besedne vrste v korpusih Gos, Kres in Janes

4.1.1 Specifike govora

Kvantitativna primerjava porazdelitve besednih vrst pokaže, da je v korpusu govorne slovenščine glede na korpus Kres za polovico manj samostalnikov in pridevnikov, števnikov in predlogov pa za tretjino, medtem ko je v korpusu Gos nekoliko več glagolov, veznikov, zaimkov, dvakrat več prislovov in trikrat več členkov. Razmerje med številom medmetov v govornjeni in pisni slovenščini je kar 130 proti 1.

Da se bodo govorne prvine pokazale skozi večjo zastopanost medmetov, členkov in zaimkov, smo pričakovali, nekoliko pa preseneča večja zastopanost glagolov in veznikov. Podrobnejša analiza gradiva kaže, da razliko v veliki meri tvorijo številna ponavljanja in glagoli v vlogi diskurzivnih označevalcev, kot na primer *misliti* in *vedeti* (3):

(1)

// zakaj kako **a veš mislim** eee poznaš eee [ime] od prej? //

V govornjenih besedilih izstopa tudi pogosta raba veznikov, ki bi lahko bila posledica večje skladenjske kompleksnosti besedil. Analiza gradiva pokaže, da je to povezano s pojavom ponavljanja zaradi sprotnega procesa tvorjenja govornjenih besedil:

(2)

zarad tega **ker** smo **ker** eee **ker** živimo oziroma **ker** so takrat že živeli v času ko so informacije dejansko z lahkoto krožle

4.1.2 Govorne prvine v spletnih besedilih

Korpus Janes se po zastopanosti analiziranih besednih vrst sicer razlikuje od korpusa Kres, vendar se umešča bliže korpusu Kres kot govorjenim besedilom. V besedilih novih medijev so medmeti sicer sedemkrat bolj pogosti kot v korpusu Kres, vendar večinoma oponašajo neverbalne izraze in smeh (*haha, aja, hm*), ne odsevajo pa sprotnega procesa tvorjenja besedila, saj imamo pri pisanju spletnih besedil vseeno več časa za tvorjenje koherentnih enot kot v govoru:

(3)

srečkovička **haha** .. ti prvošm

Na ravni števnikov in pridevnikov so besedila novih medijev bliže govorjenim kot standardnim pisnim besedilom. To bi lahko bila posledica tematske usmerjenosti posameznih besedilnih zvrsti korpusa Kres ali bistveno krajšega postopka tvorjenja spletnih in govorjenih besedil:

(4)

Tudi **dvakratni olimpijski** zmagovalec Gianni Romme in »**srebrni**« Bob de Jong napovedala svoje slovo iz reprezentance

Analiza besednih vrst je pokazala, da je v govorjenih in spletnih uporabniških vsebinah bistveno več zaimkov, členkov in medmetov. Vendar v spletnih besedilih ne opazimo povečanega števila glagolov in veznikov, ki so posledica ponavljanj v procesu tvorjenja govorjenih besedil.

4.2 Oblikoskladenjske oznake

Analizo oblikoskladenjskih lastnosti smo izvedli v dveh fazah: najprej smo prek seznama ključnih oblikoskladenjskih oznak korpusa Gos glede na korpus Kres izluščili tipične prvine govora, v naslednjem koraku pa smo ugotavljali, katere od identificiranih govornih prvin so prisotne tudi med ključnimi specifikami korpusa Janes.

4.2.1 Specifike govora

Oblikoslovne specifike govora smo identificirali s pomočjo analize seznama prvih 50 ključnih oblikoskladenjskih oznak v korpusu Gos glede na korpus Kres (v Tabeli 1 je prikazanih prvih 10).

Tabela 1: Ključne oblikoskladenjske oznake korpusa Gos

Oblikoskladenjska oznaka	Primer	Frekvenca	Frekv./milijon
osebni zaimék (prva oseba, ednina, imenovalnik)	jaz	6.296	5.668,8
glavni glagol (nedovršni, sedanjik, druga oseba, ednina)	veš	5.485	4.938,6
števník (glavni, množina, tožilnik)	pet	5.745	5.172,7
glavni glagol (dovršni, velelnik, prva oseba, množina)	poglejmo	2.146	1.932,2
zaimék (osebni, tretja oseba, moški, množina, imenovalnik)	oni	985	886,9
glavni glagol (nedovršnik, sedanjik, druga oseba, ednina, nezanikani)	imaš	1.185	1.066,9
zaimék (kazalni, srednji spol, ednina, imenovalnik)	ta	15.427	13.890,1
zaimék (osebni, druga oseba, ednina, dajalnik, klitika)	ti	2.141	1.927,7
glagol (glavni, dvovidski, sedanjik, druga oseba ednina)	vidiš	1.151	1.036,3

Rezultati analize so naslednji: med prvimi 50 ključnimi oblikoskladenjskimi oznakami so le tri besedne vrste: glagoli, števniki in zaimki. Največ različnih oblik je med zaimki (24), sledijo glagoli (19), nato števniki (7). Daleč najbolj ključna besedna oblika je osebni zaimék v imenovalniku ednine (*jaz*), močno izstopajo tudi drugi osebni zaimki:

(5)

kaj **ti** sploh hočeš? // kaj kaj **jz** hočem kaj **ona** hoče joj //

Tipična glagolska oblika v sedanjiku druge osebe ednine pogosto nastopa v vlogi diskurznega označevalca:

(6)

veš pol spiš **veš** po pet ur cel teden in te zmanjka enkrat pač se moraš naspat ne

Tudi velelniške oblike največkrat nastopajo v vlogi diskurznih označevalcev (*recimo, dej no*):

(7)

eni so šli bolj k Alpam a ne to so bli **recimo** naši predniki

Kazalni zaimki se v večini primerov realizirajo kot *ta* in *un* v vlogi besedilnih aktualizatorjev (Smolej 2006):

(8)

mislim dobiš **un** denar ki je komaj da [premor] več ... ja da stroške pokriješ

Analiza je pokazala, da so za govornjena besedila najznačilnejše oblikoskladenjske oznake skrčene na ozek nabor besednih vrst (glagoli, števniki in zaimki). Najbolj tipične oblike so osebni zaimki v imenovalniku, glagoli v sedanjiku druge osebe

ednine (*veš*) in velelniku (*recimo*) v vlogi diskurzivnih označevalcev in kazalni zaimki v vlogi besedilnih aktualizatorjev (*un ta rdeč*).

4.2.2 Govorne prvine v spletnih uporabniških vsebinah

V naslednjem koraku smo želeli ugotoviti, v kolikšni meri se identificirane oblikoskladenjske govorne pojavnosti pojavljajo v spletnih uporabniških vsebinah. Zato smo tipične govorne prvine primerjali s seznamom prvih 50 ključnih oblikoskladenjskih oznak korpusa Janes (in vseh podkorpusov) glede na korpus Kres (Tabela 2 prikazuje prvih 10).

Tabela 2: Ključne oblikoskladenjske oznake korpusa Janes (prekrivnost s korpusom Gos)

Oznaka	Primer	Frekvenca	Frekv./milijon
glavni glagol (dovršni, namenilnik)	pokazat	157.240	974,9
glavni glagol (nedovršni, namenilnik)	hecat	181.617	1.126,0
glavni glagol (dovršni, sedanjik, druga oseba, ednina)	dobiš	257.332	1.595,5
glavni glagol (dvovidski, sedanjik, prva oseba, ednina)	stavim	243.385	1.509,0
osebni zaimek (prva oseba, ednina, imenovalnik)	jaz	274.770	1.703,6
glavni glagol (nedovršni, sedanjik, druga oseba, ednina)	veš	354.300	2.196,7
glavni glagol (nedovršni, sedanjik, prva oseba, ednina)	podpiram	993.952	6.162,5
glavni glagol (nedovršni, sedanjik, prva oseba, ednina, nezanikani)	hočem	129.332	801,9
osebni zaimek (druga oseba, ednina, dajalnik, klitika)	ti	164.260	1.018,4
glavni glagol (sedanjik, dvovidski, druga oseba, ednina)	zgledaš	84.001	520,8

Do ujemanj med govorjenimi besedili in spletnimi uporabniškimi vsebinami prihaja na ravni glagolov prve in druge osebe ednine:

(9)

Ono, ko **prideš** na šiht pa maš 113 neprebranih mailov

Raba velelnika v korpusu Janes za razliko od prevladujoče rabe v govoru ni izključno pragmatizirana z vlogo diskurzivnih označevalcev:

(10)

Priznaj, da ti gre na živce, ker te @zzTurk ignorira :)

Na ravni osebnih zaimkov prevladuje druga oseba ednine, ki kaže visoko stopnjo interakcije z drugimi avtorji:

(11)

Ampak **ti** si povrhu še ženska, bogtenimarad!

Tudi vprašalni zaimki so posledica aktivne interakcije z drugimi uporabniki:

(12)

Kaj so daccarji pojedli in popili v okviru nadzora gotovinskega poslovanja ?

Kazalni zaimki v vlogi deiktičnih izrazov izpostavljajo prostor in čas, v katerem je nastalo besedilo:

(13)

To ni jamranje. **To** je tvitprotest ! :)

Tipične govorne oznake v spletnih uporabniških vsebinah so torej povezane s prvo in drugo glagolsko obliko, rabo velelnika, poudarjenih osebnih zaimkov v prvi in drugi osebi ednine, deiktični izrazi v vlogi besedilnih aktualizatorjev. Našteti elementi so posledica interakcije z drugimi avtorji besedil.

Govorjena slovenščina ima največ skupnih oblikoslovnih pojavnosti s podkorpusom Forumi (40.000 skupnih oznak), sledi podkorpus Komentarji s 30.000 skupnimi oznakami, najmanj prekrivna z govorjeno slovenščino pa sta korpusa Blogi in Tviti s približno 20.000 enakimi oznakami. Na ravni oblikoskladenjskih oznak smo zaradi dejavne interakcije s sogovorniki pričakovali največ podobnosti med tviti in govorom, zato bi bilo smiselno preveriti ustreznost statistične primerjave frekvence ključnih oznak.

4.3 Besedišče

Tudi analizo besedišča smo izvedli v dveh korakih: najprej smo na podlagi ključnega seznama lem v korpusu Gos glede na korpus Kres identificirali leme, tipične za govorjeni diskurz, potem pa smo analizirali prisotnost identificiranih govorjenih prvin v korpusu Janes.

4.3.1 Specifike govora

Tipično govorjeno besedišče smo izluščili na podlagi analize seznama 50 ključnih lem v korpusu Gos glede na leme korpus Kres (Tabela 3 prikazuje prvih 10).

Tabela 3: Ključne leme korpusa Gos

Lema	Frekv./milijon	Besedna vrsta
eee	20.917,5	medmet
ja	22.797,5	členek
mhm	4.033,7	medmet
eem	2.682,2	medmet
aha	1.855,7	medmet
mmm	1.373,1	medmet
no	4.229,1	členek
pol	3.771,7	prislov
aja	1.186,7	medmet
tule	850,0	prislov

Med ključnimi lemmi korpusa Gos močno prevladujejo prislovi (40 %), medmeti (14 %) in členki (14 %). Daleč najbolj ključni so medmeti v vlogi označevalcev procesa tvorjenja:

(14)

eee mism velka **eee** mism vse je blo zoran tko da se nisem mogu kam ulež

Govorno besedišče zaznamuje zelo malo glagolov (12 %) in samostalnikov (6 %), pa še ti pogosto nastopajo v vlogi diskurznihi označevalcev (*veš, mislim, v bistvu*).

4.3.2 Govorne prvine v spletnih besedilih

Identificirano govorno besedišče smo primerjali s seznamom prvih 50 ključnih lem korpusa Janes (Tabela 4 prikazuje prvih 10).

Tabela 4: Ključne leme korpusa Janes (prekrivnost s korpusom Gos)

Janes	Blog	Comment	Forum	Tvit
slovenija	slovenija	slovenija	lp	slovenija
lp	blog	janša	avto	videoposnetek
avto	pač	sds	guma	via
tale	edini	slovenec	pozdravljen	tale
ljubljana	mogoče	zda	hvala	ljubljana
mogoče	ljubljana	edini	forum	slo
edini	itak	evropa	pozdrav	všeč
hvala	ampak	bravo	mogoče	rabiti
janša	komentar	rusija	tale	jutri
itak	tale	maribor	tih	lej

Leme, ki so tipične tako za govor kot za spletna besedila, pripadajo besednim vrstam prislovov, medmetov in členkov. Največ analiziranega govornega besedišča se pojavi v podkorpusu Forum (7.000 pojavitev/milijon), sledi podkorpus Blog (5.700 pojavitev/milijon), nato podkorpus Komentar (4.000 lem/milijon) in nazadnje korpus Tvit (3.700 lem/milijon).

Identificirane govorne prvine nastopajo predvsem v vlogi diskurznihi označevalcev, zato smo jih po metodologiji D. Verdonik (2008) kategorizirali glede na njihovo pragmatično vlogo:

- ideacijski (priedni vezniki in prislovi):

(15)

Verjetno si mislijo, da nisem čisto gladka. **Ampak** mi je prav vseeno.

- interakcijski (izražanje strinjanja in dogovarjanje o poteku diskurza):

(16)

Pravzaprav ni imel česa zgrešiti. Vsaka njegova pesem je **itak** hit.

– označevalci procesa tvorjenja besedila:

(17)

Recimo, da reče neka uslužbenka par let pred penzijo, da se **pač** ne bo učila na računalnik 5 let pred penzijo.

Naslednja tipična govorna kategorija v spletnih besedilih so količinski prislovi (*ful, malo, dosti*):

(18)

Luštn se imajo. **Mal** državo rešujejo, pa **mal** dolžnike države.

Zadnja zaznana kategorija so kazalni zaimki v vlogi besedilnih aktualizatorjev:

(19)

Se ti malo vleče **tale** teden, ha ?

Analiza besedišča je pokazala, da statistično največ govornega besedišča vsebuje podkorpus Forumi, najmanj pa podkorpus Tviti, kar je morda povezano z omejitvijo dolžine besedil na Twitterju. Ključno govorno besedišče je zgoščeno na prislove, medmete in členke v vlogi diskurznihi označevalcev, ki kažejo močno prisotnost interakcije z drugimi avtorji besedil.

5 Zaključek

V prispevku smo identificirali govorne prvine v besedilih novih medijev na ravni besednih vrst, besednih oblik in besedišča. Analiza besednih vrst v korpusih Gos, Janes in Kres je pokazala, da je v govoru in v besedilih novih medijev prisotnih več zaimkov, členkov in medmetov kot v klasičnih pisnih besedilih. Vendar v spletnih besedilih ne opazimo povečanega števila glagolov in veznikov, ki so posledica ponavljanj v procesu tvorjenja govornih besedil.

Najbolj tipične oblikoskladenjske oznake v korpusih Gos in Janes so povezane s prvo in drugo glagolsko obliko, rabo veleznika, poudarjenimi osebnimi zaimki in deiktičnimi izrazi v vlogi besedilnih aktualizatorjev. Na leksikalni ravni tako v govornih besedilih kot v besedilih novih medijev izstopajo diskurzni označevalci, ki kažejo močno prisotnost interakcije z drugimi avtorji besedil.

V nadaljnjih raziskavah bomo izvedli analizo elementov interakcije z naslovniki, odstopanj od standardnega besedišča in variantnosti izgovora v korpusu govornih slovenščine in zapisa v besedilih novih medijev. Pričakujemo, da bo celovita analiza govornih prvin v besedilih novih medijev tvorno prispevala k snovanju novih priročnikov za slovenščino in dopolnila postopke kvalifikacije obravnavanih prvin.

Zahvala

Raziskava, opisana v prispevku, je bila opravljena v okviru nacionalnega temeljnega projekta Viri, orodja in metode za raziskovanje nestandardne spletne slovenščine (J6-6842, 2014–2017), ki ga financira ARRS.

Literatura

- BERGINC LOGAR, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko; Fakulteta za družbene vede.
- DOBROVOLJC, Helena, 2008: Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike. Košuta, Miran (ur.): *Slovenščina med kulturami*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 295–314.
- ERJAVEC, Tomaž, KREK, Simon, ARHAR, Špela, FIŠER, Darja, LEDINEK, Nina, SAKSIDA, Amanda, SIVEC, Breda, TREBAR, Blaž, 2010: *Priporočila za oblikoslovno označevanje JOS. 3.4 Seznam oblikoslovnih oznak*. <http://nl.ijs.si/jos/msd/html-sl/msd.index.msds.html>
- FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, ČIBEJ, Jaka, LJUBEŠIČ, Nikola, 2015: Gradnja in analiza korpusa spletne slovenščine JANES. Mojca Smolej (ur.) *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 225–231.
- JAKOP, Nataša, 2008: Pravopis in spletni forumi – kva dogaja? Miran Košuta, Miran Hladnik, Zoltan Jan, Pšena Kovačič (ur.): *Slovenščina med kulturami. 19. slovenski slavistični kongres*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 315–327.
- KALIN GOLOB, Monika, 2008: SMS-sporočila treh generacij. Miran Košuta, Miran Hladnik, Zoltan Jan, Pšena Kovačič (ur.): *Slovenščina med kulturami. 19. slovenski slavistični kongres*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 283–294.
- KILGARRIFF, Adam, RYCHLY, Pavel, SMRZ, Pavel, TUGWELL, David, 2004: The Sketch Engine. *Zbornik EURALEX 2004*. Lorient. 105–116.
- KRANJC, Simona, 1996: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* 42/7. 307–319.
- LOGAR, Nataša, 2003: Kratice in tvorjenke iz njih – aktualna poimenovalna možnost. *Wspo łczesna polska i słowen śka sytuacja językowa*. 131–149.
- SMOLEJ, Mojca, 2006: *Vpliv besedilne vrste na uresničitev skladenjskih struktur (primer narativnih besedil v vsakdanjem spontanem govoru)*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VERDONIK, Darinka, 2008: Označevanje vrste diskurzivnih označevalcev. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Šeste konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 25–28.
- VERDONIK, Darinka, ZWITTER VITEZ, Ana, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: Iskanje odgovorov na vprašanja govorenega jezika. *Jezik in slovstvo* 53/1. 89–106.
- ZWITTER VITEZ, Ana, 2009: *Strategije in strukturiranje spontanega govora v francoščini in slovenščini*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

RECENZENTKE IN RECENZENTI

- Kozma Ahačič**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija
- Tatjana Balazič Bulc**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija, Slovenija
- Agnieszka Będkowska-Kopczyk**, Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Slawistik, Merangasse 70/I, 8010 Graz, Avstrija
- Karmen Bizjak Merzel**, OŠ Danile Kumar, Godeževa ulica 11, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Aleksander Bjelčevič**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Helena Dobrovoljc**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija
- Ina Ferbežar**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Vojko Gorjanc**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Matej Hriberšek**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Damjan Huber**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Nataša Jakop**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Marko Jesenšek**, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
- Mira Krajnc Ivič**, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
- Simona Kranjc**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Erika Kržišnik**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Tina Lengar Verovnik**, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana; ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Nataša Logar**, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Mojca Nidorfer Šiškovič**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Irena Orel**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Martina Ožbot**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Gregor Perko**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Nataša Pirih Svetina**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Tadeja Rozman**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska cesta 116, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Vera Smole**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Mojca Smolej**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Anita Srebnik**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
- Marko Stabej**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Saška Štumberger, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Hotimir Tivadar, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Darinka Verdonik, Univerza v Mariboru, Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Smetanova ulica 17, 2000 Maribor, Slovenija

Primož Vitez, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Andreja Žele, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Avtorice in avtorji

Kozma Ahačič, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija
kozma.ahacic@guest.arnes.si

Špela Arhar Holdt, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000, Ljubljana, Slovenija; Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska cesta 116, 1000, Ljubljana, Slovenija
spela.arharholdt@ff.uni-lj.si

Lidija Arizankovska, Univerzitet »Sv. Kiril i Metodij«, Filološki fakultet »Blaže Koneski« Skopje, Bul. Goce Delčev 9A, 1000 Skopje, Makedonija
larizankovska@yahoo.com

Magdalena Baer, Adam Mickiewicz University Poznan, ul. Wieniawskiego 1, 61 712 Poznań, Poljska
magbaer@amu.edu.pl

Agnieszka Będkowska-Kopczyk, Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Slawistik, Merangasse 70/I, 8010 Graz, Avstrija
agnieszka.bedkowska-kopczyk@uni-graz.at

Katarzyna Bednarska, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, ul. Pomorska 171/173, p. 4.71, Łódź, Poljska
bednarska@gmail.com

Mirjana Benjak, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, I. M. Ronjgova 1, 52 100 Pula, Hrvaška
mibenjak@inet.hr

May Barbara Bernhardt, The University of British Columbia, Vancouver Campus, 2329 West Mall, Vancouver, BC Canada V6T 1Z4, Kanada
may.bernhardt@audiospeech.ubc.ca

Maria Bidovec Sinkovič, Università di Udine, DILE, Via Mantica 3, 33100 Udine, Italija
maria.bidovec@uniud.it

Karmen Bizjak Merzel, OŠ Danile Kumar, Godeževa ulica 11, 1000 Ljubljana, Slovenija
karmen.bizjak.merzel@gmail.com

David Blažek, Slovanský ústav Akademie věd ČR, Valentinská 1, 11000 Praha 1, Češka
blazek@slu.cas.cz

Milena Mileva Blažič, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, Slovenija
milena.blazic@guest.arnes.si

Jure Cvetek, Maribor, Slovenija
jurecvetek@yahoo.com

Jaka Čibej, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
jaka.cibej@ff.uni-lj.si

Nina Ditmajer, Slovenska Bistrica, Slovenija
nina.ditmajer@gmail.com

- Helena Dobrovoljc**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Vipavska 13, 5000 Nova Gorica, Slovenija
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si
- Kaja Dobrovoljc**, Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska cesta 116, 1000 Ljubljana, Slovenija
kaja.dobrovoljc@trojina.si
- Ursula Doleschal**, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Fakultät für Kulturwissenschaften, Institut für Slawistik, Universitätsstr. 65–67, 9020 Klagenfurt, Avstrija
ursula.doleschal@aau.at
- Rok Dovjak**, Ljubljana, Slovenija
rok.dovjak@gmail.com
- Maja Đukanović**, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija
maja.djukanovic@fil.bg.ac.rs
- Tomaz Erjavec**, Institut »Jožef Stefan«, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
tomaz.erjavec@ijs.si
- Tanja Fajfar**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
tanja.fajfar@zrc-sazu.si
- Darja Fišer**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
darja.fiser@ff.uni-lj.si
- Polona Gantar**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
apolonija.gantar@guest.arnes.si
- Lara Godec Soršak**, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, Slovenija
lara.godec@pef.uni-lj.si
- Vojko Gorjanc**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
vojko.gorjanc@ff.uni-lj.si
- Jagoda Granić**, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Radovanova 13, 21 000 Split, Hrvaška
jagoda.granic@gmail.com
- Robert Grošelj**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
robert.groselj@ff.uni-lj.si
- Esad Halilović**, Ljubljana, Slovenija
esadhalilovic@gmx.com
- Mojca Horvat**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.horvat@zrc-sazu.si
- Matej Hriberšek**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
matej.hribersek@guest.arnes.si
- Lana Hudeček**, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Republike Austrije 16, 10 000 Zagreb, Hrvaška
lhudecek@ihjj.hr
- Nataša Jakop**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
natasa.jakop@zrc-sazu.si
- Mateja Jemec Tomazin**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mjt@zrc-sazu.si
- Elizabeta Jenko**, Universität Wien, Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Institut für Slawistik, AAKH Hof 3, Spitalgasse 2–4, 1090 Wien, Avstrija
elizabeta.jenko@univie.ac.at

Marko Jesenšek, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
marko@jesensek.si

Vida Jesenšek, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
vida.jesensek@um.si

Janik Ježovnik, Vrhnika, Slovenija
janikjezovnik@student.uni-lj.si

Janoš Ježovnik, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
janos.jezovnik@zrc-sazu.si

Monika Kalin Golob, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
monika.kalin-golob@fdv.uni-lj.si

Kumiko Kanazaši Kuroda, Tokyo University of Foreign Studies, 3-11-1 Asahi-cho, Fuchu-shi, Tokyo 183 8534, Japonska
kumiko-k@tufs.ac.jp

Boris Kern, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
boris.kern@gmail.com

Simona Klemencič, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
klemencic.simona@zrc-sazu.si

Damjana Kogovšek, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, Slovenija
damjana.kogovsek@pef.uni-lj.si

Borko Kovacević, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija
borko.kovacevic@fil.bg.ac.rs

Mira Krajnc Ivič, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
mira.krajnc@um.si

Simona Kranjc, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
simona.kranjc@ff.uni-lj.si

Simon Krek, Institut »Jožef Stefan«, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
simon.krek@guest.arnes.si

Domen Krvina, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
dkrvina@zrc-sazu.si

Erika Kržišnik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
erika.krzisnik@ff.uni-lj.si

Liubov Kurkina, RAN, Institut ruskogo jezika imeni V. V. Vinogradova, Volhonka 18/2, 119 019 Moskva, Rusija
lyukurkina@rambler.ru

Andrej Lajovic, Univerza v Mariboru, Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo, Smetanova ulica 17, 2000 Maribor, Slovenija
andrej.lajovic@um.si

Andrej Leben, Karl-Franzens-Universität Graz, Institut für Slawistik, Merangasse 70/I, 8010 Graz, Avstrija
andreas.leben@uni-graz.at

Nina Ledinek, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
nina.ledinek@zrc-sazu.si

- Andreja Legan Ravnikar**, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
alegan@zrc-sazu.si
- Tina Lengar Verovnik**, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija; ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si; tlv@zrc-sazu.si
- Nikola Ljubešič**, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvaška; Institut »Jožef Stefan«, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
nikola.ljubesic@ffzg.hr
- Marko Ljubešič**, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, I. M. Ronjgova 1, 52 100 Pula, Hrvaška
mljubesic@unipu.hr
- Nataša Logar**, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
natasa.logar@fdv.uni-lj.si
- Primož Lubej**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
primoz_lubej@hotmail.com
- Karin Marc Bratina**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; Università degli Studi di Trieste, Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori, Via Fabio Filzi 14, 34 132 Trieste, Italija
kmarcbratina@units.it
- Dafne Marko**, Ljubljana, Slovenija
dafne.marko@gmail.com
- Majda Merše**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mmerse@zrc-sazu.si
- Milica Mihaljević**, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Republike Austrije 16, 10 000 Zagreb, Hrvaška
mmihalj@ihj.hr
- Vesna Mikolič**, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija; Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
vesna.mikolic@fhs.upr.si
- Maja Miličević**, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija
m.milicevic@fil.bg.ac.rs
- Jasmina Moskovljević Popović**, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Studentski trg 3, 11 000 Beograd, Srbija
jasmina.moskovljevic@fil.bg.ac.rs
- Mojca Muznik**, Zdravstveni dom Nova Gorica, Center za mentalno zdravje, Rejčeva ulica 4, 5000 Nova Gorica, Slovenija
mojca.zimic@gmail.com
- Milena Nosková**, Jihočeská univerzity, Pedagogická fakulta, Jeronymova 10, 371 15 České Budějovice, Češka republika
noskova@pf.jcu.cz
- Jerneja Novšak Brce**, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, Slovenija
jerneja.novsak@pef.uni-lj.si
- Irena Orel**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
irena.orel@ff.uni-lj.si
- Eneja Osrajnik**, Maribor, Slovenija
eneja.osrajnik@gmail.com

- Martina Ozbič**, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana, Slovenija
martina.ozbic@pef.uni-lj.si
- Martina Ožbot**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
martina.ozbot@guest.arnes.si
- Matic Pavlič**, Ljubljana, Slovenija
mato.pavlic@gmail.com
- Andrej Perdih**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
andrej.perdih@zrc-sazu.si
- Anita Peti-Stantić**, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvaška
anita.peti-stantic@ffzg.hr
- Špela Petric**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
spela.petric@zrc-sazu.si
- Gleb Pilipenko**, RAN, Institut slavjanovedenija, Leninsky prospekt 32/a, korp. B, 119 991 Moskva, Rusija
glebpilipenko@mail.ru
- Gizela Polanc Podpečan**, Gimnazija Velenje, Trg mladosti 3, 3320 Velenje, Slovenija
gizela.podpecan@gmail.com
- Senja Pollak**, Institut »Jožef Stefan«, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
senja.pollak@ijs.si
- Damjan Popič**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
damjan.popic@ff.uni-lj.si
- Martina Potisk**, Ruše, Slovenija
martina.potisk@gmail.com
- Mojca Ramšak**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.ramsak@guest.arnes.si
- Gerald Robatsch**, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, Fakultät für Kulturwissenschaften, Institut für Slawistik, Universitätsstr. 65–67, 9020 Klagenfurt, Avstrija
grobatsc@edu.aau.at
- Nejc Robida**, I. gimnazija v Celju, Kajuhova 2, 3000 Celje, Slovenija
nejc.robida@gmail.com
- Maša Rolih**, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
masa.rolih@gmail.com
- Tadeja Rozman**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Dunajska cesta 116, 1000 Ljubljana, Slovenija
tadeja.rozman3@guest.arnes.si
- Krištof Savski**, Lancaster University, Department of Linguistics and English Language, Lancaster LA1 4YL, Velika Britanija
k.savski@lancaster.ac.uk
- Mojca Schlamberger Brezar**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.brezar@ff.uni-lj.si
- Mojca Smolej**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

- Jerica Snoj**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
jesnoj@zrc-sazu.si
- Anita Srebnik**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
anita.srebnik@guest.arnes.si
- Petra Stankovska**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
petra.stankovska@ff.uni-lj.si
- Marija Stanonik**, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
stanonik@zrc-sazu.si
- Joseph Stemberger**, The University of British Columbia, Vancouver Campus, 2329 West Mall, Vancouver, BC Canada V6T 1Z4, Kanada
joseph.stembergar@ubc.ca
- Kamil Szafraniec**, Indiana University, Ballantine Hall 502, 1020 E. Kirkwood Avenue, Bloomington, IN 47405 7103
kamilszafraniec@gmail.com
- Matej Šekli**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
matej.sekli@guest.arnes.si
- Iza Škrjanec**, Ljubljana, Slovenija
skrjanec.iza@gmail.com
- Mojca Šorli**, Samozaposlena v kulturi, prevajalka v slovenski jezik in iz slovenskega jezika v tuj jezik in leksikografinja, Dol pri Borovnici 28 A, 1353 Borovnica, Slovenija
mojca.sorli@guest.arnes.si
- Simona Štavbar**, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
simonastavbar@gmail.com
- Saška Štumberger**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
saska.stumberger@guest.arnes.si
- Hotimir Tivadar**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si
- Mitja Trojar**, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mtrojar@zrc-sazu.si
- Jelena Tušek**, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvaška
jelenatusek@gmail.com
- Mladen Uhlak**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mladen.uhlak@gmail.com
- Darinka Verdonik**, Univerza v Mariboru, Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, Smetanova ulica 17, 2000 Maribor, Slovenija
darinka.verdonik@um.si
- Branislava Vičar**, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
branislava.vicar@um.si
- Jernej Vičič**, Univerza na Primorskem, Fakulteta za matematiko, naravoslovje in informacijske tehnologije, Glagoljaška 8, 6000 Koper, Slovenija
jernej.vicic@upr.si
- Primož Vitez**, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
primoz.vitez@guest.arnes.si

Jana Volk, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija; Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
jana.volk@zrs.upr.si

Janja Vollmaier Lubej, Maribor, Slovenija
janja.v@windowslive.com

Alenka Vrbinc, Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana, Slovenija
alenka.vrbinc@ef.uni-lj.si

Martin Vrtačnik, Mestno gledališče ljubljansko, Čopova 14, 1000 Ljubljana, Slovenija
martinvrtacnik@yahoo.com

Maria Wtorkowska, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
mwtorkowska@yahoo.com

Agnieszka Zatorska, Uniwersytet Łódzki, Katedra Filologii Słowiańskiej, ul. Pomorska 171/173, 90 236 Łódź, Poljska
agnieszka.zatorska@uni.lodz.pl

Jana Zidar Forte, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
jana.zidarforte@ff.uni-lj.si

Jure Zupan, Kemijski inštitut, Hajdrihova ulica 19, 1000 Ljubljana, Slovenija
jure.zupan@ki.si

Katja Zupan, Institut »Jožef Stefan«, Jamova cesta 39, 1000 Ljubljana, Slovenija
katja.zupan@ijs.si

Ana Zwitter Vitez, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistiko, Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija; Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
ana.zwitter@guest.arnes.si

Mojca Žagar Karer, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
mojca.zagar@zrc-sazu.si